

INSTITUTI ALBANOLOGJIK

Kujtim MANI

MBISHKRIMET MESAPE

333 këndime

Kujtim Mani (1968)
është hulumtues në IAP.
Doktoroi në filologji më 2002
ndërsa bëri kërkime pasdoktorale
në qendra të ndryshme universitare:
Berlin, Hajdelberg, Louven, Paris,
Uashington, Londër, Frajburg etj.
Fushat themelore të interesit:
studime letrare,
linguistikë,
antropologji.

Kujtim MANI

MBISHKRIMET MESAPE

333 këndime

Recensues:

Jean-Luc Lamboley
Imri Badallaj

Copyright 2024: autori

Të gjitha të drejtat e rezervuara. Asnjë pjesë e këtij publikimi nuk mund të riprodhohet, përkthehet, fotokopjohet a trans-metohet elektronikisht a mekanisht, pa lejen e autorit.

Shtypur në Kosovë
Instituti Albanologjik, rr. Eqrem Çabej
10000 Prishtinë, Kosovë.

Katalogimi në botim – (CIP)

Biblioteka Kombëtare e Kosovës “Pjetër Bogdani”

81'1

930.2:003.72

94(398)

Mani, Kujtim

Mbishkrimet mesape : 333 këndime / Kujtim Mani. - Prishtinë :
Instituti Albanologjik, 2024. - 675 f. : ilustr. ; 22 cm.

ISBN 978-9951-24-192-2

INSTITUTI ALBANOLOGJIK

Kujtim MANI

MBISHKRIMET MESAPE

333 këndime

Prishtinë, 2024

ti zao piarata mes doara to[a?] b) .om.d?

(ti zane piratin me duart tua b) .om.d.?)

(MLM 5 Man)

PËRMBAJTJA

Shkurtojcet.....	7
Memorial.....	11
Parthënme.....	13

I. NJË HYRJE NË BOTËN MESAPE.....21

1. Shfaqja e mesapëve	23
2. <i>Vita messapica</i>	30
3. Mesapishtja dhe tradita e studimit.....	39
4. Mesapishte e metodë.....	46
5. Sfidat e segmentimit të <i>scriptio continua</i> -s.....	51
6. <i>(i)hi</i> : mbaresë apo pasthirrmë.....	63
7. <i>as-a/os-o</i> : folje, mbaresë dhe augment.....	75
8. Gramatika e fshehtë e mesapishtes.....	79
8.1 Sistemi fonetik.....	85
8.2 Sistemi emëror.....	95
8.3 Sistemi foljor.....	100
8.4 Përtej nominales e verbales.....	106
8.5 Nyjat.....	110
9. Rendi i fjalëve.....	115
10. <i>Verba mortis</i>	117
11. Kanuni dhe këndimi epik.....	122
12. Nga mesapishtja në shqip.....	135

II. MESSAPICA: KËNDIME.....	143
SUMMARY.....	607
FJALORTH /GLOSSARY.....	615
INDEKSI I MBISHKRIMEVE.....	639
BURIMET.....	649
REFERENCAT.....	651

Shkurtojcet për gjuhët

Alb = albanishte (shqipe)
ang. = anglisht
akad. = akadisht
ang. vj. = anglishte e vjetër
anat. = gjuhët anatoliane
arab. = arabisht
arm. = armenisht
arum. = arumanisht
av. = avestisht
balt. = gjuhë baltike
bullg. = bullgarisht
CAlb = albanishte klasike
dak. = dakisht
dalm. = dalmatisht
etr. = etruskisht
est. = estonisht
fr. = frëngjisht
frigj. = frigjisht
gal. = galisht
gjerm. = gjermanisht
gjerm. l. = gjerm. e lartë
got. = gotisht
gr. = greqishte e vjetër
hit. = hititisht
hom. = homerisht
heb. = hebraisht
hung. = hungarisht

IE/PIE = (proto)indoeurop.
ilir. = ilirisht
iran. = (indo)iraniane
irl. = irlandisht
ital. = italisht
kelt. = keltisht
lat. = latinisht
let. = letonisht
lit. = lituanisht
luv. = luvisht
Mes = mesapisht
mik. = mikenisht
n. vj. = nordishte e vjetër
oset. = osetisht
osk. = oskisht
PAlb = proto-albanisht
pers. = persishte
prus. vj. = prusishte e vjetër
rum. = rumunisht
sll. vj. k. = sllav. e vjet. kisht.
skt. = sanskritisht
SAlb = alban./shq. standarde
shq. = shqip
tok. = tokarisht
tr. = trakisht
tur. = turqisht
ven. = venetisht

Shkurtojcet për kategoritë gramatikore

aor. = aorist
 as. = asnjansëse
 dëft. = dëftore
 dësh. = dëshirore
 dhan. = dhanore
 e. = emër
 em. = emërore
 fol. = folje
 fr. = formë
 f. = femërore
 gjin. = gjinore
 kall. = kallëzore
 kl.(p./en.) = (pro/en)klitik
 kr. = kohë e kryer
 Kr. = krahaso
 kr. th. = e kryer e thjeshtë
 l. = lidhëz
 lidh. = lidhore
 m. = mashkullore
 mb. = mbiemër
 n. = numër
 ndf. = ndajfolje
 num. = numëror
 nj. = njëjës
 onom. = onomatope
 p. = përemër

pakr. = e pakryer
 par. = parashtesë
 psk. = paskajore
 pashq. = trajtë e pashquar
 perf. = perfekt
 pj. = pjesore
 p. = pronor
 prap. = prapashtesë
 prefol. = prejfoljor
 pret. = preterit
 prf. = paraqalë
 psth. = pasthirrmë
 psz. = pjesëz
 rrjedh. = rrjedhore
 shm. = shumë
 tash. = e tashme
 tr. shk. = trajtë e shkurtër
 tr. shq. = trajtë e shquar
 urdh. = urdhërore
 v. = vetë

Simbole:

< = nga; vjen
 > = bëhet; shkon
 * = formë e supozuar
 - = mbaresë

Shkurtojcet e emërvendeve dhe emërtimit të mbishkrimeve sipas MLM

Ad	Adelfia	Mas	Massafra
Al	Aletium (Alezia)	Me	Mesagne
Ar	Arpi	Mo	Monopoli
Az	Azetium	Mu	Muro Leccese
Bal	Balesium (Valesio)	Ne	Neretum (Nardo)
Bas	Basta (Vaste)	Os	Ostuni
Br	Brundisium	PC	Porto Cesareo
Cae	Caelium (Ceglie)	Ro	Rocavecchia
Can	Canusium (Canosa)	Rud	Rudiae
Car	Carbinium	Rud	Rudiae
Cav	Cavallino	Ruv	Ruvo
Di	Disum (Diso)	Sa	Salapia (Salpi)
Dub	Dubiae	Sv	Salve
Fr	Francavilla	SP	San Pancrazio
Ga	Galatina	Si	Silvium
DC	Gioia del Colle	So	Soletum (Soletto)
Gn	Gnathia (Egnatia)	Ta	Tarentum (Taranto)
Gro	Grottaglie	Ur	Uria (Oria)
Hy	Hydruntum	Uz	Uzentum (Ugento)
La	Laterza	Ve	Veretum (Vereto)
Lup	Lupiae (Lecce)	Vi	Vieste (Garganico)
Man	Manduria		

NJË MEMORIAL I VOGËL PËR KALORËSIT:

Franz Bopp
Johann Georg von Hahn
Demetrio Camarda
Kostandin Kristoforidhi
Gustav Meyer
Holger Pedersen
Norbert Jokl
Hans Krahe
Julius Pokorny
Eqrem Çabej
Eric Hamp
Vladimir Orel

PARTHËNME

Kjo e parthënme e do me doemos një trohë rrëfim.

Bëma që keni para syve synon një këndim e interpretim të *mbishkrimeve mesape*, një këndim të jetës sapulkrake mesape nëpërmjet 333 mbishkrimeve të tyre.

Mesapët më ngucën e më joshën, si gjuhë, si histori, si jetë. Dhe hapëm kuvendimin mes nesh, tash katër vjet. Patëm moskuptime e përleshje; e pajtime, e përqaftime e kënaqësi të pasosme.

Në fillim, nuk e kisha aspak të lehtë të pranoja lëkurën e ngushtë të petkave të filologut me profil të ngushtë në gjuhësi historike. Kolegë e miq më ndenjën gati për të m'i hapur sytë për rreziqet e qasjes entuziaste që po më rrinin mbi krye. U përpoqa me sa munda t'ua vija veshin, kryesisht sa u përket aspektit të lidhjeve internale-komparative të metodës.

Po saktësoj edhe më se nga kuvendimet e mia të para me akademikë e gjuhëtarë të shquar gjithandej në qendra universitare e hulumtuese indoeuropiane, kam marrë sugjerime e inkurajime, por dhe kritika të rrepta, të cilat sigurisht që më kthjellën e ndihën fort nga një anë, dhe nga ana tjetër, më trimëruan për ecjen mbi tehun e shartuar gjuhësi-kulturë-histori, ecje kjo që di t'i shmanget një mimetizmi verbal vetëm mbi shteg të fonetikës historike që, si e vetme, e bën të pamundur të kuptuarit e mbishkrimeve mesape.

Kur nga sot shoh mbrapa gjeratoren e ecjes sime në këtë fushë 'mbivarresh', vërej mjaft dallime nga pika e nisjes deri në pikëndodhjen aktuale. Megjithatë, disa piketime intuitive filletare mbeten ato të pikënisjes. Shoh që me intuitë kisha kapur – natyrisht, pa ditur ta ktheja në argument linguistik – që mesapishtja nuk ishte *gjuhë e shuar*, siç vazhdon të shihet nganjëherë edhe sot,

dhe se ajo reflekton një krah të ilirishtes apo dhe të shqipes së hershme, duke nxjerrë në pah kështu karakterin fort konservativ të shqipes. Nga një ndërtim i mëpastajmë, mbase i vagullt, i argumentit në këtë temë, kuptova se pikërisht të mosqenët *gjuhë e shuar* i ka dhuruar mesapishtes status të një gjuhe konservative *par excellence*; ajo ia doli të mbijetojë e ‘të vegjetojë’ si kulturë gojore brenda një areali të gjerë, kryesisht në Ilirikun jugor. Vetë paradigmat që një gjuhë bart jetë dhe depoziton jetën e motit dhe na bën të besojmë se gjuha nuk vdes kurrë (Hagège 2009: viii) dhe që gramatikat e të gjitha gjuhëve ruajnë një bërthamë të njëjtë, për shkak të vetë tipareve të specieve njerëzore (Blevins 2007: 12) i dhanë karakter marrëdhënies sime me mesapishten.

Tashmë, gjithnjë duke ruajtur lidhjet me ‘gramatikat që ruajnë bërthamë të njëjtë’ dhe shprehin ‘gjuhën që depoziton jetën e motit’, e kemi të qartë se mesapishtja jep edhe lidhjen ‘lokale’ të shqipes me ilirishten duke e rishfaqur këtë lidhje si një zhvillim koherent që na mundëson të flasim për *ilirishten* (në kuptim të ngushtë) si *shqipe të hershme* apo *shqipen e hershme* dhe *mesapishten* si *ilirishte*, pa kurrfarë megjullash e ngatërresash konceptuale, siç kanë ndodhur deri më tash. Pra protoshqipja – që lipset zhvendosur nga koha paramesape dhe prapakthyer në kohën e hititishtes dhe sanskritishtes – identifikohet me mesapishten si variant i ilirishtes a shqipes së hershme e cila jep shqipen e vjetër dhe atë klasike deri te shqipja standarde.

Natyrisht, karakteri i fortë i këtij zinxhiri gjuhësor sprovohet dhe fiton vlerë atestuese kryesisht nëpërmjet lidhjes së dëshmuar me fjalët e veçanta në protoshqipe, të dhëna po ashtu, shumicën e herëve, në këto lexime, duke iu falënderuar autorëve të njohur nga Hahn te Pedersen e Jokli, nga Çabej deri te Pokorny e Orel. Ndihesha fort i lumtur kur shihja se si, në shumicën e rasteve, rindërtimet e protoshqipes po korrespondonin goxha mirë me fytyrën e mesapishtes si një *shqipe e hershme*.

Nga ana tjetër, n’kaçik timin, ndonjëherë, kur ishte e domosdoshme, kam marrë guximin të jap ndonjë propozim për rindërtim a përmirësim të propozim-rindërtimeve të mëparshme në protoshqipe, për të gdhendur ndonjë pamje më të saktë të lidhjeve

protoshqipe → *ilirishte~mesapishte* = *shqipe e hershme* → *shqipe klasike*. Këto rindërtime të rastit nxirrnin krye kur propozimet në protoshqipe mungonin apo dhe ndonjëra nuk flinte dot në *shtrofullën* që i ishte gatuar. Në disa raste, kam lënë bosh hapësirën e fjalës së rindërtuar në protoshqipe për mungesë mendimi e argumenti.

Duhet vënë re këtu se afria e lidhjeve mes protoshqipes dhe mesapishtes duket më e vagët se sa ajo e mesapishtes dhe shqipes klasike (edhe të sotme, me të gjitha variacionet e saj), një dëftesë kjo që protoshqipes do t'i duhet ta rindërtojë e detajojë pajada shtratin e saj edhe këtu e tej. Pra, bie në sy që distanca (e rindërtuar) *protoshqipe* – *mesapishte* është më e theksuar se sa distanca tashmë 'e prekshme' *mesapishte* – *shqipe*. S'do mend, kjo sugjeron tërheqjen më në lashtësi të protoshqipes.

Gjithashtu, më duhet të them se imagjinaria e kërkimeve të mia gjuhësore rri përtej logjikës së sukcesionit e trashëgimisë së pandryshueshme gjenealogjike të gjuhëve, shoqërive e etnive, pra përtej mitit gjenealogjik të 'djepit të një populli a race të zgjedhur' e kërkimeve të një gjuhe nostratike, një *lingua prima* a *Ursprache*, e cila, siç vënë re Mallory & Adams, ngre një lloj spekulimi biblik për origjinën e përbashkët të njerëzimit (2003: 3) duke marrë kështu edhe attribute të *gjuhës hyjnore* nga e cila derivojnë gjuhët e tjera. Prandaj, këto kërkime solide nuk njohin strehë tjetër veç traditës së studimeve indoeuropiane, pa e mistifikuar këtë traditë e cila çdo ditë njeh përmirësime e pasurime që i japin asaj veti të një entiteti të rikonfigurueshëm; pra, vetë protoindoeuropianishtja mbetet gjithnjë e rikonstruktueshme dhe asnjëherë plotësisht e atestueshme.

Megjithatë, është e qartë se gjuhët dallojnë nga njëra-tjetra për nga shkalla e bartjes së substratit të tyre të hershëm, si proto-forma, dhe disa syresh dallojnë për nga niveli i konservatorizmit të tyre. Duket se lituanishtja dhe shqipja janë të tilla. Rrjedhimisht, mesapishtja si *shqipe e hershme*, e identifikueshme me një krah të ilirishtes, – sado që në asnjë rast nuk flet për shqipen si 'gjuhë parake e të madhe që ka pjellë gjuhë të tjera', – duket se përfaqëson një degëzim të moçëm dialektal të trungut indo-

europian. Ajo mbetet e veçantë për shtresimin e saj arkaik që ia ka dalë ta trashëgojë deri më sot, pra për karakterin e saj konservator dhe sintetik njëkohësisht. Mbishkrimet mesape e konfirmojnë thellësisht këtë, nëpërmjet një faqeje tjetër, asaj të gjuhës funerare, që plotëson substancialisht faqen e njohur të onomastikës ilire. Tash e ndjej se si mëdyshjet e mia të shfaqura më parë edhe publikisht sa i përket abstenimit të ilirishtes apo shqipes së hershme si kulturë e shkruar, ishin fantazira logjiciste të pabazuara që sigurisht se kishin dhe një mbështetje mbi mungesën e evidencave. E kisha gabim.

Megjithatë, duhet thënë, po ashtu, se mesapishtja nuk e konfirmon aspak ilirishten si gjuhë dhe as si mitologji homogjene më vete sa si areal të gjerë gjuhësor, me mjaft koine a dialekte që mund të jenë prekur ndjeshëm me dialekte e gjuhë të tjera. Ajo ndan jo pak afri e nyje strukturale edhe me koinetë helene e me ato kelte, latine e baltike, pa përjashtuar pikëshkrirjet me elemente protogjermanike e sllave; pa harruar përkimet substanciale, të hershme, me kulturën gjuhësore anatoliane, veçan me trashëgiminë e luvishtes e hititishtes, shtuar këtu edhe lidhjen me sanskritishten. Pra, mesapishtja na jep të kuptojmë se nuk kishte *një* ilirishte me prejardhje, rrënjë e strukturë monolite të trashëgueshme si të tillë, sa një trung-areal ilirik me mjaft lidhje me gjithë ato gjuhë a familje gjuhësh, disa nga të cilat pastaj mëvetësohen dhe krijojnë sisteme monolite gramatikore, kryesisht sa i përket sistemit emëror dhe atij foljor, pa lënë anash dhe peshën e sistemit mbaresor.

Natyrisht, një lloj bindjeje e brendshme se fjalët greke, shqipe, latine, sllave etj., identifikohen me përkime, rrjedhime e degëzime të gjuhëve të mëdha si hititishtja dhe sanskritishtja janë evidente, sikur që reflekton ideja e njohur se këto dy gjuhët e fundit reprezentojnë më së miri **indo-europianishten*, pra gjuhën e rikonstruktuar që mban para vetes *yllin e hamendësimit*. Edhe ndonjë gjuhë jo-IE, si akadishtja, është marrë në konsideratë sa u përket përkimeve që shkojnë përtej homologjizmave, për shkak të kontakteve historike intensive me gjuhët IE; mbase nëpërmjet

ndërlidhjeve me hititishten, akadishtja ruan substratin e një marrëdhënie të hershme, të lehtë, edhe me protoshqipen.

Duhet kujtuar se, ndezja e imagjinatës për *ilirishten* > *mesapishten* = *shqipe e hershme*, e njohu mesapishten si një nga degëzimet e fondit indoeuropian, me përkime e korrespondenca të shumta me gjuhët e njohura klasike, duke riparë faktin se marrëdhënia e *kushërirësisë* është shumë më e fortë (dhe më lehtë e identifikueshme) se ajo e *mëmësisë*. Në këtë plan, ka *bija*, por *nëna* mbetet pothuaj një entitet imagjinar, edhe pse i rindërtueshëm si i tillë, nga Boppi e këndej. Me siguri, kërkimi i korrespondencave të PAlb > Mes > Alb është pak më i veçantë sa u përket afrive me hititishten, sanskritishten dhe greqishten e vjetër; kjo vjen edhe si kërkesë internele e komparative e mesapishtes. Pra, qasja metodologjike është formësuar si hermeneutikë filologjike e cila nis nga hetimi internal e komparativ dhe njeh ‘semantikën e kuadrit’ si dhe kontekstin kulturor; njeh parimet e neogramatikanëve për rregullsinë e përsëritjeve fonetike /gjedheve e ndërrimeve tingullore/, por i mban ato afër ndaj qasjeve ndërdisiplinore që asistojnë për shpjegimin e ndërrimeve tingullore nga pozicione të tjera tejfonologjike.

Rrjedhimisht, i jam shmangur metodës së derivimeve strikte gjuhësore shprehur nga frazat: ‘huazim nga’, ‘ndikim nga’, ‘erdhi nga’, ‘ka origjinë nga’, ‘ndikim nga/në’ – në kuptim të një teorie ortodokse ndikimesh që flet për një gjuhë që *pjell* një tjetër. Kam instistuar kështu vetëm në përkimet e mesapishtes me regjistra të gjuhëve të ndryshme të shtratit indoeuropian, gjithnjë duke tërhequr paralele të lidhjeve internele të saj me pararendësin e familjes, pra protoshqipen, dhe me mbraparendësin, albanishten/shqipen klasike dhe atë të ditëve tona. Edhe fytyrimi dhe futja në punë e protoshqipes është bërë për të krijuar një pamje hipotetike të lidhjeve mes shqipes dhe arealit gjuhësor indoeuropian, pa synimin për të afishuar protoshqipen si ‘mëmë të rrënjosur’ të shqipes.

Nga perspektiva e leximeve të sotme të mbishkrimeve mesape mund të rezymoj se ilirishtja nuk ishte *shpikje* e romantizmit gjuhësor albanologjik, siç vazhdon të shihet pjesërisht edhe sot.

Thjesht qëlloi që ajo zuri të shpalohej nga pararendësit e romantizmit dhe zhvilloi një ide retrospektive, gjithsesi spekulative, të pamjes së saj si *antiqua*, edhe nga linguistë modernë si Krahe e Pokorny. Për shkak të disa ekzagjerimeve diskursive *panilire* që korresponduan me kohën e (pas)nacionalizmit kulturor dhe rrjedhimet e tij, u krijua demarshi kundërdiskursiv që 'standardizoi' gjithandej etiketime për 'panilirizëm' e 'iliromaní' dhe sforcoi diskursin *ilirofob*, me bazë parapolitike të *korrektësisë politike*. Ky demarsh korrespondoi me kohën e Luftës së Ftohtë, por vazhdoi gjatë, madje edhe pas rënies së Perdes së Hekurt, me tonin e një xhandarmërie linguistike të përshkuar me nota të një diskursi posthistorik postmodern.

Po e përkund shpresën se ky propozim solid në shtegun e gjuhës dhe botës mesape që po sjell para jush, do të hapë një copë derë në studimet diakronike albanistike dhe mbase mund t'u hyjë në punë sadopak edhe studimeve të sotme indoeuropiane.

Gjuhëtarë e dashamirë të mesapishtes e shqipes!

Pa kalorësit e mëdhenj indoeuropeistë të studimeve shqipe, nga Hahni te Jokli, nga Buge te Meyer, nga Pedersen te Hamp, nga Krahe te Pokorny e Orel, nga Camarda e Kristoforidhi te Çabej, ky propozim do të ishte i pamundur. Sigurisht, edhe pa idetë fillestare të Gottfried Leibnizit, ato të pastajmet, të Louis Benllœwit e mjaft autorëve të tjerë që u gdhendën e avancuan më pastaj. Një mëgjunje e madhe para gjithë këtyre rri brenda meje.

Gjithashtu, fare i pamendueshëm do të ishte ky propozim pa ndihmën e kolegëve e miqve të mi linguistë, antropologë, historianë, arkeologë e letrarë, gjithandej; nga Prishtina e Tirana në Francë, Gjermani, SHBA, Holandë, MB, Austri, Belgjikë etj.

Në mënyrë të veçantë falënderoj profesorët e kolegët: Guillaume Bonnet, indoeuropianist e albanolog (Universiteti i Burgonjës) e Jean-Lyc Lamboley, mesapolog, historian e arkeolog, (Universiteti i Lionit), për udhëzimet e vyera, për leximet e sugjerimet, si dhe për inkurajimin e fortë për t'u marrë me mbi-shkrimet mesape; Benet Salway, ekspert i epigrafisë, onomastikës dhe historisë romake (USL, Londër), për leximin e komenti-

min e një pjese të punës sime; Daniel Petit, indoeuropianist e albanolog (Shkolla e Lartë Normale, Paris) për kritikën dhe sugjerimet fort të nevojshme për punë të metodës; Michiel de Vaan, profesor i lingistikës komparative indoeuropiane dhe albanolog (Universiteti i Baselit), për kritikën e mprehtë ndaj qasjes sime entuziaste fillestare; Manuel Sanz Ledesma, autorin e njohur të *Gramatikës* së shqipes në spanjisht, për leximet e komentet e çmuara, Velizar Sadovski, profesor i studimeve indoeuropiane (Akademia e Shkencave e Austrisë), për sugjerimet e çmuara dhe për rastin e dhënë që para klasës së tij në Universitetin e Leidenit të flas për lidhjet e mesapishtes me shqipen. Po ashtu, një borxh të veçantë ndej ndaj profesorëve e studiuesve Martin Huld e Brent Vine (UCLA), Francesco D'Andria (Universiteti i Salentos), Simona Marchesini (Universiteti i Veronës), Stefan Schumacher (Universiteti i Vjenës), Wojciech Sowa (Universiteti Jagiellon i Krakovit), Ranko Matasović (Universiteti i Zagrebit), Zejnullah Rrahmani (Akademia e Shkencave dhe e Arteve e Kosovës); Bledar Kondi (Universiteti Halle Uitenberg), Imri Badallaj (Universiteti i Prishtinës), Arsim Canolli (Universiteti i Prishtinës), Marika Butskhrikidze (AAB), Lindon Dedvukaj (Universiteti Shtetëror i Ohajos) e Ilir Culaj (Universiteti i Prishtinës), qoftë për informatat, vërejtjet e komentet që lidheshin me mbishkrimet mesape, qoftë për kuvendimin e sugjerimet e karakterit të ndryshëm, qoftë për artikujt e siguruar. Borxhe të tilla kam gjithandej ndaj shumë miqve e kolegëve në Prishtinë, në Tiranë e gjithandej. Sigurisht që jam përpjekur të grabis më të mirën edhe nga të gjitha mospajtimet e fisme, – nganjëherë jo të vogla, – me disa nga këta kolegë e miq.

Të gjithëve u jam borxhli për dorën e tyre të madhe pa të cilën s'do t'ia dilja asnjë hap as kaq sa po sjell para jush. Sigurisht, gjithë mëkatet e lajthitjeve dhe interpretimeve të pasakta rëndojnë mbi supet e mia të brishta të kasnecit mesap.

Nderet u takojnë kalorësve! Marrja mua.

I.

NJË HYRJE NË BOTËN MESAPE

1. Shfaqja e mesapëve

Mesapët janë etnia ndërsa *mesapishtja* dëfton gjuhën e tyre.

Virgjili fliste për Mesapin si princ e hero etnik, trashëgimtar të Neptunit (Posejdonit), zbutës kuajsh, të cilin “shpata as zjarri s’e hedh përtokë” (2007: 180). Ai shfaqet me dhjetëra herë në *Eneidë*.

Zakonisht, fisi ilir i mesapëve (gr. *Μεσάπιοι*, lat. *Messapii*) identifikohet edhe me salentinët dhe japigët, duke ndarë me ta të njëjtën histori (Boardman & Sollberger, 1982; Maggiulli 1934; Daquino 1999). Ata nuk e quanin veten *mesapë*, emër ky i cili, zakonisht është shpjeguar si *popull mes dy detesh* (Pokorny 1938), që koïncidon me shpjegimin për *mesopotam* < *Mesopo-tamia*, si vend ndërmjet lumenjve Eufrat dhe Tigër (shih njësinë: *Μέσητων-ποταμῶν*, te Byzantii 1849). Por, me sa kuptohet nga mbishkrimet, ndonjëherë i janë referuar vetes si ‘japigë’.

Sa i përket ardhjes së mesapëve në Italinë juglindore, thuhet se në shek XV p.e.s., vendbanimi Gnapia u pushtua nga japigët, duke i bërë ata pronarë të territori të gjerë. Si referencë themelore merret Herodoti, i cili flet qartë për ardhjen e tyre nga Kreta, pasi përshkruan lundrimin e tyre fatkeq:

një stuhi e keqe i hodhi përpara, në drejtim të kundërt të bregut. Meqë anijet e tyre u shkallmuan fare, ata s’kishin si të gjenin rrugën e kthimit për në Kretë dhe iu vunë themelimit të qytetit Hyria. Mbetën aty, duke kthyer emrin nga *kretas* në *japigë mesapë*, duke u shndërruar nga banorë të siujdhesës në banorë të kontinentit. Duke përdorur qytetin Hyria si bërthamë të tyre, ata vunë gurrthemelet e qyteteve të tjera. Tevonaj, tarantinët provuan t’i përzënë ata nga këtu, por u thyen keq (2009: 480).

Këtë rrëfim e përcollën edhe klasikët Tukitidi e Straboni dhe mjaft të tjerë pas tyre, duke e kthyer pothuajse në histori të tyre ‘zyrtare’ dhe duke ruajtur kujtesën për lidhjen mesape-kretane. Gjithashtu, në tekste të mëvonshme të periudhave helene e romane gjenden shenja që dëftojnë traditat e lidhjes së origjinave kretane-ilire të mesapëve (Lombardo 2014: 40), sado që ata, me kohë, u konsideruan popullatë indigjene e Apulias.

Këtij rrëfimi iu shtua edhe elementi prej *dunasti* i mbretit Artas dhe marrëdhënia e tij me Demostenin dhe Euromedonin. Rrëfime të tilla u rifreskuan po ashtu nga interpretues modernë që nga Krahe (1955) deri te Matzinger (2019). Pa dyshim, nga koha e Herodotit, kur emigrimi i mesapëve nga Epiri vazhdonte, shumë ngjarje rrodhën ndërkohë, veçan mes shekujve IV-II, ndodhën shumë beteja e ndërime politike e sociale (Lambole 1996).

Në literaturën klasike e moderne, mesapët zakonisht paraqiten si krah jugor i Ilirisë dhe mesapishtja identifikohet me gjithë milieun gjuhësor të japigëve (Iapyges), të përbërë nga fiset e quajtura Messapii, Dauni e Peucetii. Megjithatë, këto tri fise ruanin një kujtesë të më shumë fiseve; thuhet ndonjëherë se ata vinin nga trembëdhjetë fise (Niebuhr 1831: 151). Dihet po ashtu se, në ndonjë rast, peucetët dhe daunët nuk identifikoheshin me mesapët, meqë, sipas rastit, hynin në aleancë me tarantinasit kundër këtyre (Niebuhr 1831: 148). Këto konflikte ndodhën kryesisht nga shekujt VI-V (Yntema 2000, 43-44) në një kontekst social e etnik ku shumësia e fiseve mundësonte edhe gjetjen e vazhdueshme të aleancave, duke krijuar kështu njëfarë milieu social e kultural që ndonjëherë është quajtur ‘kulturë e tretë’ (Malkin 2004; Crielaard & Burgers 2011). Por, nga shek. VI-II, identiteti i përbashkët dhe zhvillimi i gjithë territoreve japige njohu lulëzim të vërtetë sa i përket aspekti social e urban. Trinia themelore e fiseve mbeti e fuqishme dhe vazhdoi të shfaqet si një gjeografi stabile, siç mund të shihet më figurën në vazhdim:

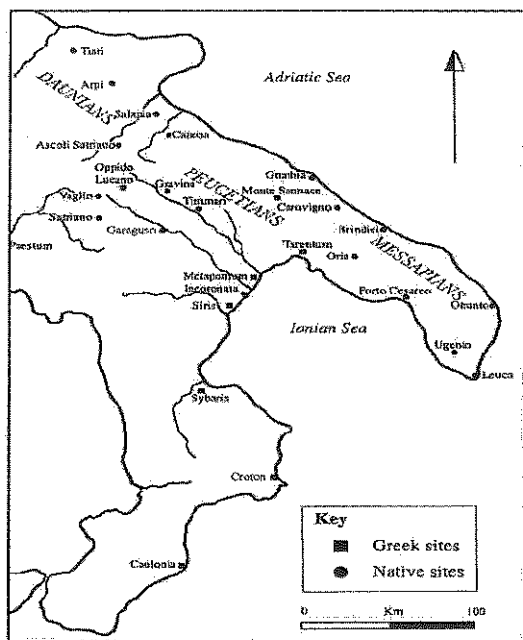

Fig. 1. Harta e Italisë Juglindore me emrat e vendbanimeve greke e vendore dhe të emrave kryesorë të fiseve (Herring 2007: 272)

Mbasi kishin shkelur siujdhesën, mesapët ishin organizuar gradualisht në shtatë qytete dhe regjione kryesore, duke themeluar qytetin Oria (fillimisht të quajtur Hyria). Në ndërkohë, disa shekuj më pas, rreth shek. VIII, krejt afër tyre, në Tarentum (Taranto), u vendosën koloni greke. Lufta mes japigëve dhe tarantinasve zgjati disa dekada (nga 500 deri 467). Më 473, kalorësia e japigëve mposhti tarantinasit që provuan të pushtonin disa nga qytetet e mesapëve dhe të peucetëve.

Sa u përket marrëdhënieve të japigëve me japodët, ka supozime se ata mund të kenë lidhje gjuhësore e etnike. Megjithatë, është vështirë të thuhet nëse emrat e tyre vijnë nga e njëjta rrënjë dhe nëse ata përbënin një grup etnik me origjinë të njëjtë.

Duket domethënëse që gjatë Luftës së Dytë të Peloponesit në mes Spartës e Athinës, mesapët morën anën e Athinës. Kjo luftë shkaktoi një valë të re migrimesh të artizanëve athinas në kolonitë

e Magna Graecias. Kjo valë ndikoi po ashtu edhe në lulëzimin e jetës ekonomike e sociale ndër japigë dhe në gjithë regjionin e Apulias. Për më tepër, Apulia u bë e njohur për poçari si dhe për prodhimin e drithërave e vajit. Rreth vitit 325, kur japigët u vunë në krah të samnitëve përballë Romës, ata u mundën të gjithë së bashku. Pas qëndresës së fundit në Betejën e Cannaes, ata iu nënshtruan përfundimisht Romës dhe dominimit të plotë romak. Ia vlen të përmendet se në atë kohë, Aleksandri I i Epirit, më 333, u thirr për ndihmë nga Tarantoja në luftë me Lukanin dhe Aleksandri i mudi mesapët, por edhe vdiq në betejë, më 330. Pastaj, gjatë Luftërave Pirrike (280–275), mesapët u bënë aleatë të Tarantos dhe Pirros së Epirit i cili ndihmoi tarantinasit kundër romakëve, por më pas u mund nga ata dhe la Italinë. Gjithashtu, mesapët janë përmendur të kenë qenë pozicionuar në anën e mbretit Pirro në Betejën e Askulumit, më 279. Nga aty lëshoi rrënjë edhe shprehja e njohur ‘fitore e Pirros’. Më 267, Roma zaptoi Mesapinë dhe ky ishte fillimi i fundit për botën mesape (Herodotus 2009; Strabo 1924; D’Andria 1988, 1990; Pounds 1990; Lambolley 1996; Paterculus 2011).

Vetë harta e botës mesape dhe e lëvizjeve të fiseve japige duket se mund të identifikohet simbolikisht me mitologjitë e *orëve* dhe zotave si Thotor, Demetër, Afërditë, Apollo, Merkur etj., me kultin e diellit dhe të hënës. Tek përkujtonte se si Oros-i mesapian ishte emër mali në Greqinë qendrore (më vonë Rtypas), autori Stanko na kujton se si, po ashtu, kishte një emër tjetër mali mesap në kufirin mes Jugosllavisë dhe Bullgarisë, tash Zvegor dhe mali i Maleshevës, se si *Mesapeai* ishte emri i një fshati në afërsi të Spartës, se si *Messapo* është ende një emër lokal në siujdhesën qendrore të Peloponezit, pa na bërë të harrojmë me këtë rast edhe emrat *Messapeus/Messapos* si epitete zotash e heronjsh, të identifikuar edhe si emërtime të një etnosi në territoret e dikurshme greke e maqedonase (1987: 23), sikundër dhe emrin e lumit *Messapios* në Kretë (Reinach 1896: 537).

Kështu prania e emrave *Messapia*, *Messapion*, *Mesapeai*, *Messapo*, *Messe* në kohët antike dhe deri diku në Greqinë e sotme – dhe veçanërisht nga toponimi Mesaplik në Shqipëri, – mbetet

fort domethënëse si kujtesë e vazhdueshme që e përcjell botën japige mbas migrimit herak në bregun tjetër të Adriatikut, ku dhe do të regjistrohet si evidencë epigrafike ekzistenca dhe kultura e tyre.

Duhet kujtuar se Mesapia e themeluar në Apulia është parë gjithnjë si pjesë e Ilirisë, dhe është nënkuptuar si e tillë edhe brenda emërimit *Magna Graecia*. Lëvizja në Apulia, në hapa fillestarë, ka qenë *migrim* (shpërngulje e përkohshme) që, me kohë, ka marrë kuptim *imigrimi* (shpërnguljeje të përhershme). Që nga atëherë e deri në fillim të shek. XX, bëhen të njohura lëvizjet e shpeshta të cilat marrin edhe karakter të lëvizjeve sezonale dimër-verë, në kërkim të tokave më të pëlleshme, të tregjeve, të kullosave e të vendeve që bëhen strehë më e sigurt jetësore e burim tregtar e jetësor më i vyer.

Pavarësisht lulëzimit të Mesapisë në shekujt V-II, është vështirë të besohet se Mesapia fitoi emër e status të mbretërisë, siç mund të besojë ndokush. Çështjet që lidhen me marrëdhëniet e ndërvarura mes bashkësive me attribute shtetërore dhe qyteteve mbeten mjaft të kontestueshme edhe për shoqërinë mesape (Herring 2007: 282).

Tashmë, origjina e mesapëve nga Epiri dhe areali i Evropës së sotme jugperëndimore (përfshirë këtu Shqipërinë e sotme) dhe lidhja e tyre gjenetike me ilirët, është bërë pothuajse e padiskutueshme; me evidenca që nisin nga autorët antikë e vijnë deri te ata modernë, por edhe me dëshmitë e qarta të karakterit arkeologjik (D'Andria 1990, 1988; M. Lombardo 1991, 1992, 2014; G.-J. Burger 1998; J. L. Lamboley 1996, 2002; Aigner-Foresti 2004; A. J. Graham, 1982, N. Ceka 2015; S. Small 2014; Yntema 2008). Migrimi i hershëm në Italinë e Jugut është konfirmuar në mënyrë të veçantë nëpërmjet dëshmisë së bartjes së artit të qeramikës devollite në Otranto (D'Andria 1982; 1988; 1990); pra mesapët morën me vete edhe artin e qeramikës.

Ky argument është përforcuar edhe nga hetimi i ngjashmërive të tjera të ndryshme të regjistruara, në mes elementeve të artit devollit dhe atij nga stelat daunase, në qytetin e Sipontit. Këto elemente lidhen kryesisht me shenjat e motivet e gravuara mbi

stela, me format e gjeometrizuara njerëzore dhe me skenat ceremoniale të gjahut dhe elementet e prototipave që realizohen në dru (Čeka 1986: 821-822). Këtu rifiton peshë sërish reminishenca historike e ardhjes nga Kreta krahas trashëgimisë së kulturës minoane, kreto-mikene, të qeramikës, fillimisht në Peloponës e pastaj edhe në Mesapi, gjatë mijëvjeçarëve 3300-800 p.e.s. Siç vë re Marchesini, vetë qeramika apuliane ruan figura e skena nga miti dhe tragjedia greke mes shek. V dhe IV, çfarë na bën të kuptojmë se kishte një komunitet shumë të rafinuar ku kultura gojore duhet të ketë pasur përhapje të mirë në elitat e shoqërisë (2019: 11).

Të kujtojmë se pika më e afërt e kalimit nga bregdeti shqiptar në atë italian është Karaburun (Vlorë) – Otranto me vetëm rreth 70 km. Në Karaburun, Shpella e Gramës ende ruan gjurmë mbishkrimesh të vjetra. Vetëm disa dhjetëra kilometra nga Karaburuni e Dhërmiu ndodhet edhe fshati Mesaplik. Rrjedhimisht, udhëtimet detare mes brigjeve të Adriatikut në këtë pikë, duket të kenë qenë fare të dendura e të zakonshme, për qëllime tregtie e migrimi. Gati përballë Dhërmiut, në bregun tjetër të Adriatikut, në Roca Vecchia, ndodhet *Grotta della Poesia* ‘Shpella e Poezisë’, ky thesar i mbishkrimeve mesape, që me sa duket përbënte një ‘falore natyrore’ ritualesh të cilën mesapët e quajtën *iligaves* (e interpretuar këtu si *ylli-gavra* apo *zgavra e yllit*).

Për më tepër, lidhja mesape-ilire e afirmuar që nga autorët antikë deri te ata modernë, së fundmi ka fituar peshë edhe nga analizat e ADN-së. Vetë “prania e haplogrupeve J2b-L283, I-M223, and R1b-Z2103 te mesapët (S30) sugjeron origjinën e tyre nga Ballkani Perëndimor; prania e haplo-groupeve J2b-L283, I-M223, dhe R1b-Z2103 te mesapët (S30) sugjeron origjinë nga Ballkani perëndimor” (Davranoglou; Aristodemou *et al.* 2023). Kjo nënkupton edhe lidhje e trashëgimi gjuhe dhe forcon argumentin që mesapishtja nuk është *gjuhë e shuar*, siç është supozuar, por ka vazhduar trashëgiminë në variantin e vet të origjinës ilire këndej Adriatikut. Aq më tepër kur edhe mesapishtja ka për bërthamë (proto)shqipen si një substrat mjaft të

hershëm indoeuropian që duket se ngjitet deri 6000 vjet p.e.s. (Heggarty *et al.* 2023).

Nëse mesapët flisnin dhe shkruanin një gjuhë të të njëjtit grup me të folmet e Epirit dhe të botës ilire, s'është çudi që ata në vitin 280 shpëtuan Pirron, mbretin e Epirit, siç rrëfejnë autorët antikë. Me sa duket, lidhjet e Mesapisë me tokën nga kishin ardhur dhe vazhdonin të vinin, ishin të vazhdueshme. Ikonografia dhe teknika e prodhimit po ashtu të kujtojnë Greqinë Veriore të shek. IV p.e.s., me mozaikët nga Pella dhe zonat tjera arkeologjike në Maqedoni; po ashtu gurët për ndërtimin e mozaikëve korrespondojnë me marrëdhëniet e gjeneralëve të mëdhenj epirotë si Aleksandër Mollosi dhe Pirroja me qytetet e Apulias e Mesapisë (D'Andria 2017: 743-752).

Nga ana tjetër, duhet vënë re se deri kah fundi i mesjetës, nuk janë të njohura shkrime apo aludime mbi lidhjet mesape-arbëroreshqiptare. Mbase letra e Gjergj Kastriotit Skënderbeut, për princin e Tarantos, J. A. de Orsinin, e datës 31 tetorit 1460, mund të merret si një aludim i Skënderbeut për praninë e lashtë ilire-mesape në Kalabri. Ai i shkruante princit:

“në qoftë se kronikat tona nuk gënjejnë, ne quhemi epirotë. Duhet ta dini se në kohë të tjera, paraardhësit tanë kaluan në vendin që ju mbani sot dhe patën bërë luftime të mëdha me romakët dhe, nga sa dimë, në të shumtën e herës u ndanë me nder sesa me turp”

(Frashëri 2013: 244).

Duket të jetë ky një aludim i qartë në aleancën mesape-tarantinase të prirë nga Pirro, kundër romakëve. Dihet se Pirroja ndihmoi japigët dhe tarantinët dhe fraza ‘kaluan në vendin tuaj’ nuk nënkupton vetëm ndihmën e rastit, por edhe migrimin e atjeshëm apo lidhjen e hershme me trollin e japigëve (kujto për kureshtje shprehjen mesape *trolli* për ‘shtëpizat’ japige).

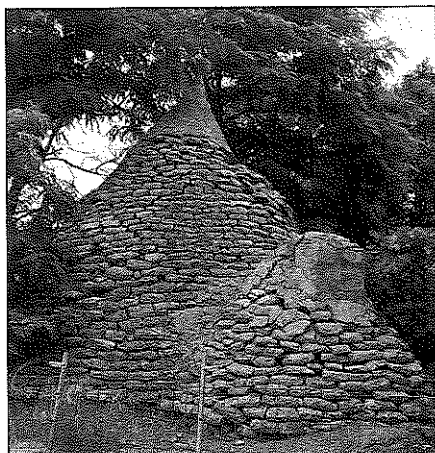

Fig. 2. Banesë e hershme japige e quajtur *trolli*. Ceglie Messapica.

Me sa duket, japigët e Mesapisë kishin lëshuar spirancat mbi ato toka qysh në motin e madh të Trojës, dhe kishin gjalluar aty më shumë se 1000 vjet dhe nuk ishin shfaqur më në skenë si të tillë pas forcimit të Perandorisë Romake. Për më tepër, “originaliteti i shoqërisë mesape vërtet meriton afirmim; ajo ishte e fundit që u rezistoi legjioneve romake, madje edhe pas rënies së Tarantos” (Lamboley 2002: 72). Pra, mesapët ishin mohikanët e fundit të qëndresës ndaj ngritjes së madhe të Perandorisë Romake.

2. *Vita Messapica*

Jeta politike, ekonomike e kulturore e mesapëve përbën një histori më vete, si marrëdhënie fisesh të afërta etnike, por edhe si marrëdhënie me fise të tjera të botës përreth, me tarentinët (argorianët) e afërt e me të ardhur gjithandej në qytetet e tyre.

Identiteti mesap del nga vetë mbishkrimet e tyre në varre; në nekropole, mbi stela, *trozzela* e monedha, nga skenat e gjendura sa nga jeta e tyre po aq dhe nga skena të luftës trojane të cilat janë të afërta edhe me ato të botës tarantinase. Këtu do vënë re se një pjesë e mirë e stelave monumentale japin idenë e aristokracisë femërore (Crielaard 2000).

Jo rastësisht në varrezat e tyre gjenden emra si: thrakas, kelt, izraelas, zaras, tyrrenas; gjithsesi emra fisesh ilire përtej Mesapisë gjetën shprehje po ashtu. Kjo flet se përbërja etnike e një të ardhuri nuk përbënte asnjëherë element përjashtues për milieun kulturor mesap dhe as për varrezat e tyre që zakonisht ndërtoheshin brenda mureve të qytetit.

Mesapët, të identifikuar shpesh me *japigë*, janë parë shpesh ndaras nga kultura greke, me karakterin e tyre unik bazuar në *panmessapismo*, duke nënkuptuar këtu edhe gjuhën dhe origjinën e alfabetit (Nenci 1979: 13). Ata bënë jetën politike nën autoritet të vertikales fisnore, ndryshe nga politika *demokratike* e demosit në polisin helen, e bartur edhe në jetën e kolonive të Tarantos (Herring 1991; Yntema 2000; Vanzetti 2002). Parimi i organizimit vlente si jashtë qytetit ashtu edhe brenda; një familje merrte një copë tokë në qytet dhe ishte aty e pavarur sipas një parimi autarkik, ku i moshuari supozohet të kishte një status të privilegjuar (Lambole 2002: 57-67). Nga prania e elementeve kanunore në mbishkrime, besohet se mesapët respektonin normat e tyre kanunore dhe ndërtonin raportet e tyre mbështetur mbi këto koncepte morale e politike tradicionale që u përcollën pastaj edhe te arbitrit dhe shqiptarët modernë. Mbase, edhe për ta do të ketë qenë i njohur atëbotë koncepti i *kanonit* (κανών).

Në përgjithësi është pranuar se mesapët i përkasin një shoqërie me bazë etnike më shumë se me bazë polisi, kjo e fundit e konsideruar si një formë e avancuar e organizimit social, ndonëse çështja e mbajtjes së një qytetarie që del nga polisi nuk është shumë e qartë. Është kjo koha e shfaqjes së një elite në shek. VI, që e ktheu Mesapinë në shoqëri të dominuar nga elita (Lomas 2016: 103-123). Koncepti *ethnos* shpesh është përkthyer me fjalët 'tribu, fis, popull' apo dhe 'komb', sado që asnjëri syresh nuk është shumë i saktë (Herring 2007: 277-278). Sidoqoftë, ky koncept hyn në punë sa për të karakterizuar mesapët meqë bart një semantikë të gjerë karakterizuese sociale e kulturore.

Burimet greke përshkruajnë se si një elitë dominante filloi të shfaqej në shek. IX: regjionet, fiset apo bashkësitë me bazë etnike udhëhiqeshin nga mbretërit a sunduesit e quajtur *basileus*,

tyrannos, apo *dunastes* (D'Andria 1988, 653-715; Lombardo 1991, 38-109; Lamboley 1996, 336-37, Lomas 2018b). Sipas këtij modeli, edhe mesapët udhëhiqeshin nga të parët e fiseve, – mjafton të kujtojmë mbretin Artas, – dhe ka supozime se ndonjëherë edhe gratë u bënë udhëheqës të fuqishëm lokalë (Herring 2007: 280). Pati vazhdimisht aleanca ndërfisnore, por pa dyshim, krahas bashkëpunimeve pati edhe leçitje dhe armiqësi.

Linja e hollë e etnosit si lidhje e vertikales fisnore dhe afrive ndërfisnore, në gjuhë dhe tradita jete e banimi, – sigurisht, me mjaft dallime nga konceptimi modern i lidhjeve të një kombi, – mund të ketë qenë një nga hallkat që përbënin identitetin mesap dhe lidhjen mes bërthamave të zonave publike (Burger 1998).

Këtu do përmendur që nuk na jepet i qartë statusi i skllavit brenda kësaj shoqërie, edhe pse prania e tij duket të jetë regjistruar (Lamboley 2002: 55-72). Mbase të mbishkrimi MLM 4 Uz përmendet fjala *rob*, por segmentimi dhe konteksti nuk janë krejt të qartë dhe leximi duhet të merret me rezerva.

Mesapët përbënin një bashkësi mjaft homogjene, duke ndërtuar sistemin fisnor në qendrat kryesore ku të parët e fisit ushtronin autoritet mbi parinë e fisit nëpër qendra më të vogla (Lamboley 2002: 56; D'Andria 1990; Burger 1998). Ata nuk grumbulloheshin rreth një kryeqyteti, por banonin në shtatë qendra dhe bënë një jetë të decentralizuar, duke iu shtruar parimeve autarkike. Por, faqja e homogjenitetit mesap duket se shoqërohet edhe me faqen tjetër të jetës së tyre – me prirjen fragmentare.

Kuvendimi për fragmentaritetin e botës mesape dhe për organizimin e saj mbi baza individuale në nivel entiteti regjional, qyteti a shteti (Lombardo 1991: 72) zakonisht nis duke pasur parasysh që shoqëria mesape njeh dominimin e elitave (Lomas 2016: 103-123) dhe kjo ndikon sadopak edhe në prerjet sociale, të cilat, nga ana tjetër, janë të lidhura me përkatësitë fisnore dhe me dialektet e ndryshme që lidhen me ato fise dhe me rajonet gjuhësore.

Lomas vëren se ndonëse mjaft gjuhë e kultura të ndryshme kanë bashkëjetuar në Italinë antike si regjion i shoqërive fisnore “mjaft popuj (grupe etnike – K. M.) mund ta kenë identifikuar

veten me familjet, fshatin a shtetin (regjionin) më shumë se me etninë në kuptim të gjerë, ndaj identitetet kolektive duket të kenë qenë mjaft fluide” (2018a: 8). Megjithëkëtë, sikur për grekët, edhe për mesapët, gjuha ishte fundamentale për identitetin e tyre dhe tipar themelor i dallimit me barbarët, meqë njësia e organizimit, që nga Koha e Hekurit e këndej, u ndikua nga gjendja individuale dhe kufijtë politikë, gjuhësorë, dhe kulturorë që nuk përkonin mes tyre me *doemos* (Lomas: 2013: 71-72).

Edhe për mesapët gjuha ishte element i fuqishëm identitar përballë grekëve; ajo reflekton qartë edhe dallimet e tyre. Këto dallime bëhen më të thella nga evidencat epigrafiqe, nga ku mund të kuptohet se fiset mesape u ballafaquan me tarantinasit si me *tjetrin*. Në përgjithësi, argorianët e shek. VII-V u bënë armiq të mesapëve, megjithë zhvillimet e mëpastajme. Fundja, që në fillim të kolonisë së tyre, vetë orakulli i Delfit ‘u kishte thënë’: “O Satirion e Taras, ju kam dhënë një vend të pasur ku do të rroni dhe do bëheni murtajë për japigët” (Burgers & Crielaard 2007: 79). Pra, paraardhësit tarantinë kishin ardhur me armiqtë ‘të trashëguar’ kundër japigëve; ishin dërguar nga zotat si kundërshtarë e sundimtarë të tyre.

Dallimet e thella strukturore mes dy kulturave, asaj native me atë greke (Colivicchi 2009: 72), shfaqen në mënyra të ndryshme; të themi, ka një kujtesë tjetër native për Akilin dhe Herkulin përballë strukturës së shoqërisë greke të bazuar mbi parime egalitariste të qendëruara në polis (Siklenka 2015). Për më shumë, përderisa kultura greke priret të qeveriset nga ideologjia egalitariste, elemente japige si armë lufte e helmata nga varret e luftëtarëve (ta zëmë në Ruvo) sikur dhe motive mbi vazo, amfora, e ikonografi me heronj e vasha përreth, – përfshirë këtu edhe skenat nudo, – dëftojnë se kultura e luftës ndër mesapë ishte goxha e ndryshme nga ajo greke.

Por, përkundra dallimeve, duket se fiset tarantinase dhe japige ndanin shumëçka së bashku, dhe një traditë e njëjtë ishte pikërisht lidhja me gjuhën e etnisë që i takojnë. Sidoqoftë, nëse gjuha ishte fundamentale për identitetin grek si tipar që dallon qartë grekët nga barbarët (Lomas 1997), duket se mesapët luanin

pikërisht rolin e 'tjetrit - barbarit' përballë grekëve (Bugge 1892, Ribezzo 1907, 1938; Whatmough 1936; Krahe 1955; Santoro 1983, 1984), sado që nuk dihet saktë se cili ishte qëndrimi i mesapëve ndaj gjuhës greke. Mund të hamendësojmë se do të ketë qenë më i butë, nga vetë afria e mesapishtes me përkime të shumta dhe me elemente gramatikore, eptive e mbaresore, të greqishtes, që janë të familjarizuara brenda mesapishtes.

Marrëdhënia e mjegullt sa i përket gjuhës së njëri-tjetrit, – pavarësisht pranisë së shpeshtë të dygjuhësisë atëbotë në Mesdhe, – të bën të mendosh se në mot të grekëve dhe mesapëve gjuha duket të ketë qenë një element i ndërliqshëm identitar, përkundra ndërliqësisë së vetë konceptit të etnisë. Natyrisht, kjo ndërliqësi shenjon një perpleksitet të një natyre tjetër që vjen nga perspektiva e kombit modern dhe funksioni shumë i politizuar i gjuhës si shenjues i identitetit nacional. Me 'të një natyre tjetër' këtu mund të kuptohet edhe ndarja e 'kastave' gjuhësore brenda një gjuhe, gjuha e fisnikërisë a elitës përballë asaj popullore a vulgare. Ky parim mund të afektonte edhe marrëdhëniet me dy gjuhësh të etnive të ndryshme që ndanin një korpus të përbashkët gjuhësor.

Krahas ndjekjes së një linje identitare, fiset japige ishin të hapura ndaj zhvillimeve urbane, sociale e ekonomike të kohës. Ato punonin tokën, rrisnin kuaj, dele, derra dhe merreshin me poçari, duke u bërë të njohur për punimin e vazove, *trozzela*-ve e enëve të ndryshme. Krahas kulturës së poçarisë, Mesapia njohu zhvillimin e mirë të arborikulturës, – prodhimin e vajit të ullirit, verës e sabajës, – të agrikulturës (ta zëmë, prodhimin e grurit, kultivimin e ullirit) dhe të teknikës agronomike (Meo 2016: 28).

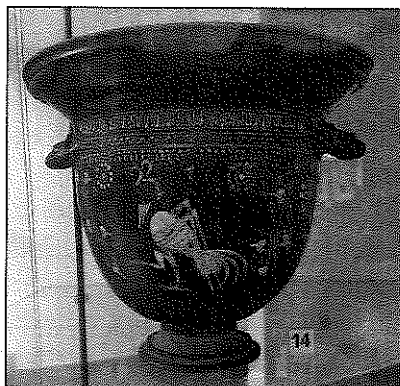

Fig. 3. Punim nga poçaria japige. Salento.

Fillimisht, artin e punimit të qeramikës mesapët e morën me vete dhe pastaj e kultivuan më shumë, sado që ndikimi i fiseve greke në poçari, në mbarë Mesapinë, gjithandej Salentos, ishte evident. Ndikimi u shtri edhe në elemente të jetës urbane, të arkitekturës e të banimit. Nga shek. VIII, kur ata banonin në kasolla karakteristike rrethore (*trolli*), të ndërtuara me mure përreth dhe të mbuluara me kashtë, kallam e barishte, në shek. VI-V filluan ndërtimet e një arkitekture më të lartë dhe ndërtime me material të fortë. Ta zëmë, familjet sunduese në Muro mbanin lidhje të ngushta me bashkësitë greke, duke mësuar si të transformonin katundin me kasolle në vendbanim të strukturuar, si të zhvillonin shkrimin, si të stolisnin veshjet me fibula bronzi e ari, si të kryenin ceremonialet mortore në varrezë-dhomëza monumentale, si të zhvillonin arkitekturë e forma dekorative me lule palmëze e lotusi, si të graponin mjeshtërisht gurin e butë leçez dhe ta ngjyrosnin atë (Meo 2016: 28).

Për më tepër, mesapët si *Voralbaner* që ishin, kishin të përbashkët me grekët shumëçka nga kultura mediterane e atëbotshme (Stadtmüller 1966: 56), sikur dhe me popujt e fiset *mysafirë*. Madje, një lidhje kulturore e mesapëve mund të supozohet edhe në raport me etruskët. Ata kishin pikëtakimet e tyre themelore në vetë detin Adriatik dhe atë Tyrren. Vetë *trozzela* dhe elementet funerare mesape janë “shenja memece të marrëdhënieve në mes

disa bashkësive etruske dhe shoqërisë dinamike të mesapëve në tri dekadat e fundit të shek. IV dhe dekadat e para të shek. III, mbase të jetësuar nëpërmjet martesave” (Bruni 2017: 1153). Por, këto lidhje eventuale nuk janë gjurmuar dhe aq, në kuptim me të gjerë kulturor e gjuhësor.

Shekujt VI-V u bënë koha e stabilizimit të aristokracisë mesape, në arkitekturë, jetë sociale e kulturë banimi; dallimet me aristokracinë e Tarantos ishin evidente (Lamboley 1983: 525). Edhe burimet greke përshkruanin se si elita dominante filloi të shfaqej në shek VI dhe regionet e shoqëritë me bazë fisnore e etnike sundoheshin nga mbretërit e quajtur *basileus*, *tyrannos*, ose *dunastes* (D’Andria 1988: 653-715; Lombardo 1991: 38-109; Lamboley 1996: 336-37, Lomas: 2013: 73). Fjala *dunastes* mund të jetë atribut për sundimtarin e vendit, pra edhe prijësit mesapë janë *dunastë*, sikurse që dihet edhe për mbretin japig Opis (Herring 2007). Me një fjalë, jeta sociale e kulturore njohu ngritjen e vet.

Siç na sjell ndërmend Lenormant, japigët e Kretës kishin harruar shpejt ligjën e urtë të vendit nga vinin dhe kishin zënë të harrohen në luks, madje shkuan deri aty sa i bënë shtëpitë e tyre më të bukura se tempujt dhe nga faltoret shkullnin imazhet e zotave për të vendosur të tyret; ata mbanin rroba të errëta, si shenja kobi për të zezat e tyre (1881-1882: 91).

Nga aspekti ekonomik, mesapët zakonisht jetonin në ferma të izoluara dhe në grupime vendbanimesh të vogla që nisnin nga 3 (Castro) deri në 120 hektarë (Ceglie Messapico), shpesh të fortifikuara, duke mbajtur brenda mureve edhe varrezat e tyre, kryesisht nekropolet familjare. Mjaft të kujtohet Muro Leccese, si një shembull i këtyre vendbanimeve. Grupimet me karakter qytetesh zakonisht banoheshin nga elitat. Madje, edhe varrimi në nekropol familjar mund të lidhet kryesisht me statusin e elitave të qytetit; për këtë flasin nekropolet, varret monumentale me dhomëza a gjysmë-dhomëza, si hipogjeu Palmieri në Lecce.

Sigurisht, identiteti social e kulturor mesap lidhej fort me organizimin politik. Siç kemi thënë tashmë, mesapët bënë jetë politike nën autoritet të vertikales fisnore, ndryshe nga politika

demokratike e demosit në polisin grek, e bartur edhe në jetën e emigracionit grek në Taranto, edhe pse emigracioni grek i ardhur ne Taranto nga shekulli VIII nuk nënkuptonte atëbotë ende organizimin e lartë politik dhe urban të polisit klasik, prandaj vështirë të thuhet se kishte një shoqëri urbane greke e cila nga polisët greke eksportonte jashtë *kolonistë*. Për më tepër, përjashtoj shekullin e parë të migrameve, popullata e ardhur e Tarantos hasi në opozitë të fortë të popullatës indigjene (Herring 1991; Yntema 2000; Vanzetti 2002). Kjo hetohet edhe në mbishkrimet ku argorianë dalin kundërshtarë të mesapëve. Një përshkrim i saktë i marrëdhënies armiqësore ndërmjet mesapit e argorianit na shfaqet te mbishkrimi MLM 1 Br.

Sa u përket riteve të varrimit dhe kulturës së mbishkrimeve, përkundra elementeve të përbashkëta me traditën greke, ato dallojnë. Mbase një dallim me peshë është dhe vetë efekti narrativ-poetik ritualesk i këtyre mbishkrimeve, përfshirë këtu praninë e një dialogu të vazhdueshëm me të vdekurin, gjatë kalimit të tij në jetën e përtejme, të nëntokës, (Saunders 2021), që shndërrohet në efekt funeral që bëhet konstituent i një poetike epigrafe funere.

Edhe për nga strukturimi i tyre, varrezat mesape flasin për jetën pas vdekjes si një zgjerim të jetës së mëparshme, me një ribërje të brendisë së shtëpisë, mbushur me të gjitha gjërat e imagjinuara si të nevojshme: mallra banketesh me karakter votiv, ushqim dhe sende të ndryshme personale. Rrjedhimisht, mbishkrimet shprehin peshën e jetës pas vdekjes për të vdekurin; ato i dedikohen kryesisht një syri publik dhe informojnë për statusin dhe identitetin e të vdekurit (Lomas 2016: 103-123).

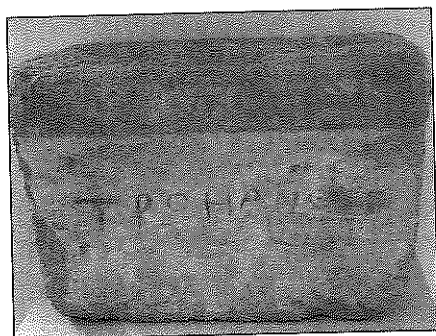

Fig. 4. Varr me mbishkrim tipik *extra muros* që lexohet si *trohantes* 'trahana'

Mbishkrimet mbi gur bëheshin në hapësirat e nekropoleve *intra muros* si dhe *extra muros*, por zakonisht, nuk kishte dallime të mëdha në karakterin e mbishkrimeve. Megjithatë mbishkrimet e tipit *intra muros*, brenda dhomëzave-varre, njihen më shumë për tiparet e tyre. Ato shkruheshin kryesisht nëpër faltore dhe, nga përmbajtja e mbishkrimeve, mund të kuptojmë se, edhe në këtë rast, shkrimi ishte më shumë në duart e elitave (Lomas 2011: 311-312).

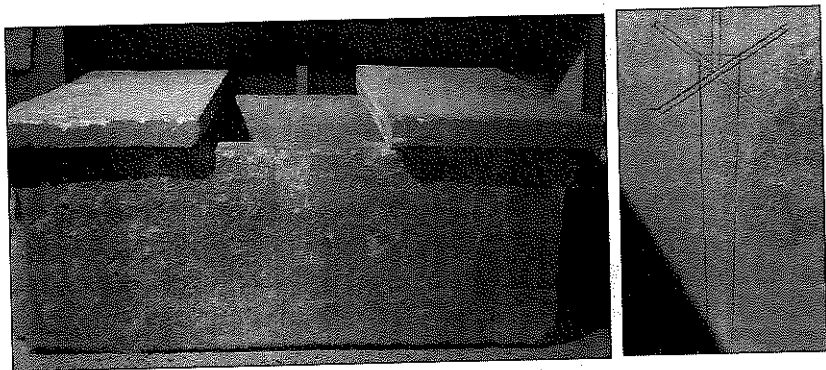

Fig. 5. Varr tipik mesap me mbishkrim *intra muros* (mbishkrimi që shihet në të djathtë ndodhet në brendi të mureve të varrit; venero fillimin e mbishkrimit në pjesën e hapur të varrit)

Përderisa mesapët shquheshin për mbishkrimet *intra muros* (Lombardo 1994; Lomas, 2015), që mbeten të padukshme deri me

hapje të varreve, daunët u kushtonin rëndësi pamjeve mbi stelat e tyre. Ata paraqisnin zakonet, ritet dhe kozmologjinë e tyre mbi këto stela, duke i stolisur a pajisur me ornamente (për femrat) ase armë (për meshkujt). Ata gjithashtu bënin *tatu* mbi duart e tyre, që sipas Strabonit, ishin të ngjashme me ato të popujve ilirë e thrakas (Norman 2011: 136-147). Kjo ishte një shenjë e trupëzimit të traditës identitare dhe kosmologjisë së mesapëve.

Megjithatë, për dallim nga sarkofagët dhe urnat greke, frigje dhe etruske, - që mbajnë emrat e plotë të të ndjerëve dhe të familjarëve të tyre, përfshirë babanë, nënën, gruan e burrin, fëmijën, - varrezat mesape nuk ruajnë një shkallë të lartë emrash e mbi-emrash personalë sa është besuar.

Gjithashtu, do vënë re se përngjasimet e artefakteve sikur dhe fjalëve nga korpusi mesap, na kujtojnë koncepte e elemente që përbëjnë botën kanunore shqiptare të pranishme edhe brenda substratit arkaik të ciklit të këngëve kreshnike shqipe. Në mbi-shkrime del qartë figura e *orës* (ora, zana), e *derës* (si zâ, hije, autoritet), e *gjâmës* (ritualit të vajtimit), e *ndorjes* (mbrojtjes), e *valles mortore*, e *Ajgunës* (Ajkuna të *kreshnikët*) e *besës* dhe e *derës*, krahas besimeve arkaike në: yll, hanë, diell, Demetër, Afërditë, ngjashëm një tradite arbërore. Lidhja e efekteve të mitikes brenda universit të tyre është fare e vërejtshme.

Natyrisht, lidhja e heroikes me imagjinaren, historiken e mitiken është pjesë e pikëtakimeve themelore mes tyre, që mbetet gjithnjë temë e hapur.

3. Mesapishtja dhe tradita e studimit

Korpusi epigrafik i mesapishtes përfshin periudhën nga shekulli VI deri në shekullin II para Kr. me afër 700 glosa e mbishkrime funerare, kryesisht në gurë, stela, gurë *cippi*, qeramikë, poçari (amfora, *trozzela*, enë të ndryshme) dhe në disa raste mbi monedha. Mbishkrimet janë bërë kryesisht nga e djathta në të majtë, por një pjesë e tyre janë në bustrofedon, nga e majta në të djathtë.

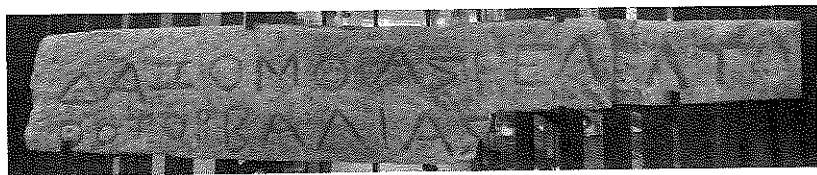

Fig. 6. Mbishkrim mesap i dëmtuar në pjesën e fundit. Salento.

Mbishkrimet e dhëna në *scriptio continua* e vunë studimin e kësaj gjuhe në dilema segmentimi e klasifikimi. Vetë *habia* që ngjalli ky lloj shkrimi nxiti një imagjinare segmentuese hamendësuese që u motivua kryesisht nga shpallja e mesapishtes si ‘gjuhë emrash’ (toponime, antroponime, theonime, etnonime); në favor të kësaj shpalljeje ndodhi inventimi i ‘mbaresës gjinore *-(i)hi*’ si domosdo gramatikale morfo-sintaksore që i jepte kuptim lidhjes së emrave të supozuar. Kjo mbështetej po ashtu edhe në traditat e pranisë së gjinore në diskursin funerar në greqisht e në latinisht. Sidoqoftë, ky interpretim i natyrës gjuhësore të mesapishtes krijoi mjaft ngërçe interpretimi që vazhduan të përcillen deri në ditë e sotme.

Mesapishtja u pa qyshkur se dallonte mjaft nga latinishtja, nga greqishtja dhe nga gjuhët italike me të cilat rrethohej, edhe pse, përkundra dilemave të herëpashershme, veçoritë e saj indoeuropiane u theksuan qartë (Milewski 1965; Orioles 1991; Radulescu 1994; Matzinger 2005; de Simone 2013).

Me sa mund të kuptohet, mesapët, krahas etruskëve dhe banorëve të Romës, ishin ndër të parët që futën në përdorim qysh herët mbishkrimet mbivarrore (Mommsen 1850: 45). Mbase kjo flet për rudimente të një tradite shkrimi pa ndonjë shtrirje të gjerë, por që, megjithatë, do të ketë pasur një kulturë paraardhëse themeltare e cila do ta ketë përshtetur Ilirinë përskaaj dy brigjeve të Adriatiku, duke u prekur me Jonin.

Qysh më 1848 Keferstein njeh ilirishten për gjuhë të japigëve dhe fiset e tyre i cilëson me rrënjë ilire, por të lidhur po ashtu me fiset kelte. Ai thotë: “nga 1186 para Kr. e më vonë, ata (mesapët – K. M.) emigruan nga Iliria (Albania dhe Epiri) në Dauní, Peuketí e Mesapí” (1848: 321).

Megjithatë, një themelatë e studimeve mesapike lëshon rrënjë me emrin e Deeckes. Me leximet e tij (1881, 1882, 1885) ai hapi një hulli interpretimi që u ndoq nga shumë të tjerë, madje edhe në rastet kur ndonjë nga leximet e tij nuk kishte ndonjë mbështetje të argumentuar mjaftueshëm. Fundja, raste të segmentimeve e interpretimeve hamendësuese ndodhin gjithnjë dhe kanë ndodhur edhe pas kohës së Deeckes. Vetë ai, duke folur për vete, interpretime të tilla i lidhte me njohjen e pamjaftueshme të shqipes (1881: 596). Pa dyshim, një arsye tjetër e lajthitjes në segmentim dhe lexim-interpretim, del nga vështirësia e kapjes së subjektit a tonit rrëfimtar të mbishkrimeve që i dallon ato nga mbishkrimet e zakonshme në greqisht e latinisht.

Këtu do sqaruar se si identifikimi që studiuesit u bëjnë mesapëve dhe mesapishtes me ilirët dhe ilirishten ka njohur një entuziazëm të madh sikur dhe dyshime të thella. Mjafton të kujtojmë librin e Hans Krahes *Die Sprache der Illyrier* (1955) si shembull të një studiuesi, i cili edhe vetë që magjepsur nga zbulimet e tij të ilirishtes dhe më pas kishte shprehur dyshimet e tij për ato *zbulime* dhe për lidhjet direkte të shqipes me ilirishten (1964; 1970). Por, është e çuditshme që argumentet e tij ‘vetëdemantuese’ janë edhe më të mjegullta se ilirizmi i tij i ekzagjeruar. Prandaj, gjithë ekzagjerimet dhe vetëdemantimet e bëjnë të dyshimtë mbarë këtë ‘pjesë teatrale romantike me ilirë’ dhe me audiencë (interpretues) që fshikullon ‘lojën ilire’ me tonin denoncues të një gardiani politik me veshje akademike.

Sado që Krahe, krahas Pokornyt e ndonjë tjetri u panë si themeltarë të panilirizmit dhe iliromanisë, gradualisht, në dekadat e fundit, konsistenca përballë *panilires* apo iliromanes ka krijuar pozicione ideologjike *ilorofobe* në jetën akademike, të cilat rrinë larg edhe nga presupozimet e hershme për “përkatësinë ariane të mesapishtes, të afërt me dialektet ilire [...] sado që kjo vihet në pyetje” (Reinach 1896: 540). Me një fjalë, një skaj ka krijuar skajin tjetër refuzues, me etiketa të gatshme ideologjike, pa marrë mundin e marrjes me hulumtime e interpretime të reja nga të cilat do nxirreshin përfundimet.

Një mëdyshje për pohimet e tij sa u përket lidhjeve të mesapishtes e shqipes (1957) pati edhe Eric Hampi, i cili, po ashtu, disa dekada më vonë, ripohon këto lidhje të mesapishtes me shqipen (1997: 87-90), ripohime në të cilat vazhdon të insistojë edhe më pas, por duke u kursyer sa u përket lidhjeve me ilirishten (1998: 307-346).

Por, le të kujtojmë se si në fund të shek. XIX Bugge lidhte shumë saktë shqipen me mesapishten, tek thoshte: “po të kishte një interpretim më të mirë të mbishkrimeve, mesapishtja do të fitonte peshë dhe do duhej parë si një zëvendësuese e shqipes së vjetër, të munguar” (1892: 194). Për më shumë, ai detektoi fjalët shqipe në mesapisht, si *bilia* e të tjera, - shpesh mbi bazën e studimeve të Meyerit, - duke hetuar po ashtu elemente të ndërrimeve fonetike në mesapishte. Mbase leximet e Bugges mbeten lidhja më inteligjente e mesapishtes me shqipen, duke shtruar kështu shtegun e interpretimeve të mëpastajme.

Nga ana tjetër, alternativa e shikimit të mesapishtes si një *motërzim* a dialekt të ‘ilirishtes’ pati po ashtu indicje të hershme, porse u forcua kryesisht me interpretime – jo vetëm onomastike – të Krahes (1929; 1955), Hampit (1957) De Simones (1972; 1985:) e ndonjë tjetri. Nisur nga lidhjet mes antroponimeve e toponimeve mesape me ato shqipe, pavarësisht distancës kohore mes mesapishtes dhe shqipes moderne, janë theksuar gjithnjë e më shumë, edhe së voni, ‘tiparet e një areali të përbashkët’, krahas ‘një lidhjeje të ngushtë gjenetike’ (Savić & Ligorio 2022: 10) mes tyre, sikur që nga ana tjetër, theksimi i lidhjes së mesapishtes me shqipen ka lënë anash lidhjet e këtyre të dyjave me ilirishten (Hamp 1997).

Natyrisht, mosidentifikimi i ilirishtes me shqipen, i trashëguar si konceptualitet nga autorë të mëhershëm, krijoi ‘parafytyrimin e mesëm’ apo pamjen ‘e tretë’ të mesapishtes si gjuhë që rri mes ilirishtes e shqipes, pavarësisht sa fluide e të parrokshme janë dallimet ndërmjet këtyre.

E tërë tradita e studimit që njohu karakterin indoeuropian të mesapishtes zhvilloi observime të pasura nga shumë kënde. Ndaj dhe çdo synim për propozime e interpretime të sotme do të ishte

shterp dhe i kotë, pa përvojat e mëparshme, transliterimet dhe interpretimet e Hahnit (1854), Deeckes (1881; 1882; 1885), Bugges (1892), të Ribezzos (1907; 1938) në dekadat e para të shekullit XX, sikur dhe të Whatmoughit (1927; 1936), pastaj më vonë të autorëve si Ribezzo (1907; 1938), Pisani (1953; 1976) Krahe (1929; 1955), Haas (1962) De Simone (1988, 2017), Hamp (1957), Orel (1998), Marchesini (2009, 2020), Matzinger (2005, 2014, 2019); madje, do të ishte i pamundur çdo hap pa lokalizimin dhe interpretimin historiko-arkeologjik të historisë, të jetës, të artit të qeramikës dhe të migrimit të mesapëve nga D'Andria (1990; 1988; 2020) Lombardo (1991, 1992, 2014), Burger (1998), Lambole (1996, 2002), Aigner-Foresti (2004), Graham (1982), Ceka (2015), Alastair (2014), Yntema (2008) etj.; pa interpretimet e identitetit dhe jetës kulturore e sociale si komunitet, nga Aigner-Foresti (2004), Herring (2007) e Lomas (2015), pa botimin më përfaqësues a analitik të gjithë epigrafisë mesape të De Simones & Marchesinit (2002). Këtu do kujtuar po ashtu sugjerimet e Eqrem Çabejt, sa u përket çelësave të mesapishtes si dialekt i ilirishtes ose shqipes së vjetër (1986-III: 27), që ishin të një vlefte domethënëse udhërrëfyese. Po këtë rol patën edhe fjalët e bindjet e Camajt për lidhjet mesape-ilire (1984: xiv).

Vazhdimi i këtyre studimeve qoftë në nivelin arkeologjik (D'Andria 2020) qoftë në nivelin hermeneutik a të sistemit gjuhësor (Marchesini 2022; 2023; Matzinger 2019), të kërkimeve arkeologjike-kulturore (Lomas 2016; 2018) apo dhe të venimeve me bazë harte bibliografike (Ismajli 2015), rrisin peshën e mbishkrimeve mesape për arealin gjuhësor e kulturor të Mesdheut dhe të Ilirikut të dikurshëm, përfshirë studimet gjuhësore e kulturore të sotme gjithandej. Gjithashtu studiuesja Simona Marchesini nga Universiteti i Veronës, po bën një punë fort të vyeshme për mbledhjen, publikimin dhe studimin e mëtejshëm të mbishkrimeve mesape.

Nga rrugëtimi nëpër të cilin kanë kaluar dhe po kalojnë studimet mesapike, lexim-propozimet që po ofrojnë në këtë libër, nuk janë veçse një marsh i riformatuar në këtë shteg të rrahur të Bugges, Krahes, Hampit, De Simones & Marchesinit, tashmë kur, –

po besoj, edhe nga leximet me plot mangësi që po ofrojmë, – mund të shihet se ilirishtja, mesapishtja e shqipja përbëjnë një trekëndësh të një gjuhe të vetme (siç vërente saktë Radulescu më 1994), e cila sigurisht se do të ketë pasur dimensione gjuhësore të mëvetësishme dhe të dallueshme.

Nëse mesapët përfaqësojnë krahun jugor të Ilirisë dhe ilirishtes, mesapishtja mund të kuptohet si një zonë e milieut gjuhësor të japigëve (Iapyges), që nënkupton përfshirjen e mesapëve (Messapii), daunëve (Dauni) e peucetëve (Peucetii) në Italinë e Jugut ose në rajonet antike të Pulias dhe Kalabrisë – për çfarë flet edhe Dionysi i Halikarnasit (2001) – zonë gjuhësore kjo që vazhdimisht ka asociuar me ilirishten (Krahe 1955; West 2007).

Me sa duket, të zhvendosurit nga Epiri, – popullata mesape që ka folur një dialekt ilir, – kanë zënë vend nga deti Jon deri në Italinë Juglindore ndaj dhe ka korrespondenca interesante të emërve në mbishkrime, nga të dy anët e detit; prandaj dhe nuk janë të rastësishme migrimet nga Epiri në Apulia as në mesjetë, meqë ato nuk janë tjetër veçse lëvizje brenda një areali vendbanimesh ilire (Atkinson 1931-35: 3-4).

Vendosja e mbishkrimeve votive, përkushtuese e funerare, brenda një konteksti gjuhësor e kulturor ilir forcon argumentin edhe për shqipen si trashëgimtare të mesapishtes dhe për të dyja këto si rrjedhime e variacione të vjetra nga ilirishtja jugore, pa lënë anash as përkimet e mundshme të ilirishtes me venetishten (shih për këtë: Kretschmer, 1896: 244-82; Katičić, 1976: 166-167) dhe pozicionimin e shqipes~ilirishtes brenda arealit indoeuropian (Bopp 1954; Walde 1930/1927/1932; Pokorny 1959 [2007]).

Por, sado që është identifikuar shpesh me ilirishten, vetë mesapishtja duket se ka njohur ndarje e dialekte jo të pakta. Grote fliste se si fqinjët e tarantinasve “ishin japigët, të cilët, me nëndarje të ndryshme emrash e dialektesh, duket të kenë pushtuar pjesën madhe të Italisë juglindore, duke bartuar edhe informata të ndryshme sa i përket gjuhës së tyre. Skylax kishte regjistruar në kohë të tij (rreth 360 p.e.s.) pesë gjuhë të ndryshme në vendin që ai e quante Japigjia” (1871: 200). Këto pesë variacione gjuhësore të Scylaxit (të mbitheksuara si ‘gjuhë’) mund të vërehen qartë në

mbishkrime. Mjafton për të parë përftesat fonetike të zanores -o- me tog-invariantizimet si *au*, *ao*, *ou*, *oa*, apo reflekset aspiruese/deaspiruese të *θ* [thetës] si *t*, *th*, *d*, *dh*, pa llogaritur reflekset e saj në bashkëngjitje me ndonjë grafemë tjetër.

Sido që të jetë, një njësi relativisht homogjene gjuhe e japi-gëve, qoftë duke pasur parasysh vokabularin, qoftë duke parë vlera të kategorive gramatikore të mbishkrimeve mesape, është evidente, prandaj ‘pesë gjuhët e ndryshme’ të Sculaxit është mirë të trajtohen si variacione gjuhësore të mesapishtes, me prirje dialektesh. Më shkurt: një *daun*, një *peucet* e një *mesap*, duket se merreshin vesh pa ndonjë telashe të madhe.

Nga ana tjetër, vetë qytetet kryesore japige shprehin identitete të mëvetësishme, secili syresh – të paktën gjashtë nga to – duke përcjellë te njëri-tjetri frymën e një shtrati gjuhësor etnik. Shumica e mbishkrimeve mesape kanë origjinë nga 25 qendra të Salentos; me lokalitete kryesore si Gnathia, Ostuni, Oria, Ceglie, Roca (Grotta della Poesia), Valesia, Alezio, Mesagne, Rudia, Lupiae, Vaste, Cavallino, Manduriae.

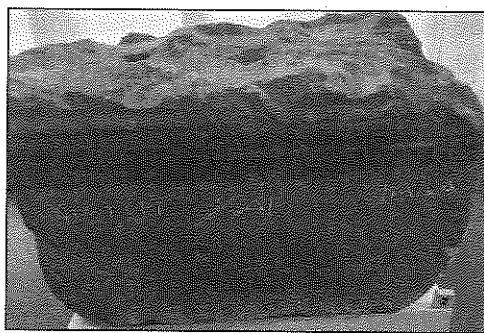

Fig. 7. Mbishkrim japig *extra muros* me emra hyjnish

Meqë afër 700 mbishkrime tashmë janë në duart tona, horizonti i pritjes flet në favor të *zbulimeve* dhe *leximeve* mesapike. De Simone konfirmon se vetëm 22 mbishkrime të korpusit të rëndësishëm të mbishkrimeve nga *Grotta della Poesia* (Lecce) tashmë janë regjistruar e nxjerrë para publikut, dhe se “në *Grotta della Poesia*, të thuash, rri i varrosur një fjalor i mesapishtes”

(2017: 1842) përgatitja dhe publikimi i të cilit do të zgjeronte dukshëm hartën tonë të kësaj gjuhe. Prandaj dhe duket sikur mesapishtja ka një horizont të qartë të pritjes.

Nëse retrospektivisht do të kërkonim një zëdhënës të identifikimit të mesapishtes me ilirishten, mbase Krahe mbetet ai. Këmbëngulja e tij duket edhe sot e plotkuptimshme: “mbishkrimet mesape, si të vetmet monumente koherente gjuhësore nga të gjitha burimet që kemi, shfaqin anët më të mira të gramatikës së ilirishtes dhe të strukturës së saj të përgjithshme gjuhësore; për më tepër, përmbajtja e tyre ruan tipare shumë të rëndësishme të kulturës ilire” (1955: 9). Nga distanca e sotme, deklaratat e tij vetëpërrjashtuese, të mëpastajme, nuk e zbehin saktësinë e këtyre fjalëve. Mbase kjo është *formula* më e saktë për mesapishten dhe lidhjen e saj me ilirishten, sikur që bindja e Bugges, një gjysmë shekulli para Krahes, që mesapishtja çonte kah shqipja ishte jashtë-zakonisht largpamëse.

Ndërkaq, në studimet albanistike në shqip, vizioni i identifikimit të mesapishtes me shqipen është bërë me një intuitë të jashtëzakonshme nga Eqrem Çabej, tek thoshte: “mesapishtja, si i vetmi dialekt i ilirishtes që dokumentohet me mbishkrime, mbase është caktuar të lozë rolin e një çelësi për të hyrë sadopak në errësirën e shkallës antike të shqipes. Anasjelltas, edhe shqipja mund të bëhet një ditë çelësi kryesor për zbërthimin e mbishkrimeve mesape” (1986-III: 27).

Hapi që po bëjmë në vijim, s’është veçse një përpjekje e vogël për të ecur në këtë shteg.

4. Mesapishte e metodë

Si të këndohen mbishkrimet mesape?

Ndeshja me mesapishten bart në vete provokime e joshje nga më të ndryshmet: provokimin e njohjes së një gjuhe që është shpallur ‘e shuar’ dhe ‘fragmentare’; joshjen nga një strukturë gjuhe ‘e koduar’ si *scriptio continua*; joshjen emocionale-intelektuale të ndezur nga intuita që të thotë se po njeh shenja e glosa

të asaj gjuhe; joshjen nga elemente epigrafike fjalësh e njësisish narrative; provokimin e kuvendimit me një gjuhë të hershme që do rindërtuar nëpërmjet kontekstit linguistik, kulturor e historik; joshjen nga një substrat tejet arkaik që përbën karakterin jashtë-zakonisht të lartë konservor të mesapishtes si shqipe e hershme.

Tërë këto joshje i shtrohen pikësëpari dhe pashmangshëm motivimit njohës të një gjuhe; në këtë rast, gjuhës dhe kulturës mesape. Ky motivim distilon gradualisht kënaqësinë e njohjes dhe zbulesës, të heqjes së vellos misterioze mbi një gjuhë të pluhurosur.

Vetë vendosja e mesapishtes brenda qarkut gjuhësor indoeuropian dhe ndërmjet botës klasike greke-romake, mbi territoret ilire të andej Adriatikut, na e përlligj identifikimin e saj me këtë areal gjuhësor e kulturor, i cili në mënyrën e vet, ka vazhduar të ketë trashëgimi gjuhësore e etnike deri më sot. Greqishtja, latinishtja e ilirishtja, secila në mënyrën e vet, reflektojnë trashëgimi gjuhe deri në ditët e sotme. Pra, jorastësisht, imagjinaria proto-ilire dhe protoshqipe e rindërtuar veçanërisht nga Hahn (1954) e këndej, deri te autorët modernë, po dëshmohej si sfond i mesapishtes dhe po motivonte fragmentimin e *scriptio continua*-s. Antroponime, toponime, patronime, hidronime, teonime e etnonime të ndryshme e përlligjën këtë lloj fragmentimi. Megjithatë, reduktimi i mesapishtes me shumicë dërrmuese në emra, sikur e ktheu statusin e mesapishtes në një *lingua nominum*, me fare pak folje e ndonjë parafjalë, numëror, mbiemër a fjalëz rasti. Kjo e ngushtoi harkun hermeneutik të këtyre mbishkrimeve.

Pa dyshim, identifikimi i vlerave fonetike të tingujve në mesapisht, duke nënkuptuar këtu edhe efektet e analizave interne dhe komparative, ndihmoi mjaft për krijimin e një ideje për sfondin gramatikor të mesapishtes. Sidoqoftë, shumë probleme mbetën në gjysmë të rrugës. Vetë lënia anash, me tepri, e protoshqipes së motivuar nga leksiku i trashëguar i shqipes klasike (duke injoruar sugjerimet fort të mprehta të Bugges) dhe rikonstruksioni paralel i shqipes dhe mesapishtes, qoftë në planin internal qoftë në atë komparativ etimologjik, kishte krijuar një perde mjegulle që eklipsonte tërë pamjen e mesapishtes.

Mu për këtë, pas mënjanimit të identifikimit të frymës së mbishkrimeve mesape me latinishten e greqishten apo me traditën epigrafike brenda këtyre gjuhëve, pozicionimi i ilirishtes dhe rrjedhimisht, shqipes, qoftë dhe si protoshqipe, sforcoi sfondin krijues të lexim-interpretimit i cili u bë i pashmangshëm. Në rend të parë, u bë i lehtë mënjanimi i latinishtes, meqë në shekujt VI-V kur lulëzoi kultura epigrafike mesape, latinishtja ishte fare në bërthamë dhe larg nga ditët e saj të mira të periudhës klasike. Sigurisht, implikimet e fjalë-përkimeve greke (krahas atyre hitite e sanskrite) janë më të shpeshta dhe ruajnë elemente të përafërta fleksive, sado që ato i shtrohen gramatikalitetit të mesapishtes.

Pa dyshim, këtu do vënë në spikamë se pika ku eklipsoheshin marrëdhëniet e ilirishtes me shqipen, – më saktë: sa shqipja reflekton ilirishten? – fillon të kthjellohet mjaft edhe nga fragmentimet sistematike që u sollën në botimin e De Simones & Marchesinit (2002), libër ky i një peshe të jashtëzakonshme.

Për fat të keq, mbishkrimet mesape nuk mund të lexohen mbi metodë të ‘teksteve paralele/bilinguale’ siç ndodh shpesh në këto raste. Kjo e ka vështirësuar shumë qasjen, pa dyshim, por nuk e ka bërë të pamundur, meqë ideologjizimi i metodës si mjet ‘zbulues i së vërtetës’ shpesh na përcjell “hamendësime të rrejshme për natyrën e gjuhës dhe mekanizmave gjuhësorë” (Fox 1995: 11-12) duke e megjulluar harkun hermeneutik përbrenda metodës si perceptim dogmatik.

Natyrisht, aplikimi i rikonstruksionit internal krahas një qasjeje komparative brenda imagjinare së arealit indoeuropian, është pikë nisëse për këtë ndërmarrje, e cila, përballë ‘limiteve hermeneutike’ të imponuara, plotësohet nga bashkëveprimi i ndërdisiplinave dhe epistemologjisë’ (Marchesini 2022; 2021: 28) nga një anë dhe nga fryma metodologjike që njeh ‘semantikën e kuadrit’ (*frame semantics*) dhe ‘semantikën etnografike’ (Fillmore 1982; Marchesini 2023), nga ana tjetër.

Gjithashtu, kam pasur parasysh që, pavarësisht peshës së madhe që ka, rikonstruksioni internal “është shumë më pak i vetëmjaftueshëm se metoda komparative” (Hoenigswald 1992: 27) dhe, siç dihet, bën punë, vetëm kur rri në marrëdhënie të vazh-

dueshme me metodën komparative, duke u vënë në shërbim të saj, madje duke e sinjalizuar atë për një ndërrim përkatës fonetik a për ndonjë vlerë allomorfe.

Si i tillë, ndërrimi tingullor, flet për logjikën e zëvendësimit e cila kthjellohet më shumë nëpërmjet definimit komparativ të përkimeve, duke rikrijuar gradualisht edhe dimensionin kulturor ku shfaqet lema e caktuar. Sigurisht spekulimi që del nga ndërrimet tingullore dhe nga evidencat komparative mes përkimeve di edhe të jetë i ngutshëm, duke nxjerrë ‘konkluzione kulturore’ të cilat duhet të njohin një spektër edhe më të gjerë interdisiplinar, përfshirë këtu artefaktet arkeologjike dhe të dhënat psikologjike e antropologjike në kuptim të gjerë. Nga ky terren gjen hapin e vet pastaj qasja antropologjike gjuhësore, e cila, duke u shkrirë me një lloj ‘arkeologjie të mbishkrimeve’ (D’Andria 2022) plotëson edhe më shumë qarkun hermeneutik që merr formë nga lidhja e internes me komparativen. Në këtë pikë, shfaqet *femonalia* ku historia e gjuhës takon gjuhën e historisë; internalja rinjeh vetveten brenda një zhvillimi ku fonologjia reflekton kulturë, duke shmangur pasionin për një lloj vetëkënaqësie të lojës rindërtuese fonologjike që historinë e rikonstruktuar të një ndërrimi fonetik e kthen në ‘argument’ të një analize të saktë të ADN-së.

Rrjedhimisht, metoda e leximit të mbishkrimeve mesape e ndërtuar këtu, nuk është thjesht shkollore, ajo njeh vlerën e konstantës dhe variantit tingullor me burim indoeuropian; njeh format e fjalës, tekstit e kontekstit, që të gjitha të formësuara nga një ‘marrëdhënie lexueshmërie’ mes teksturës së mbishkrimeve mesape dhe legjibilitetit linguistik hermeneutik.

Nga ana tjetër, lexim-propozimi që po ofrohet këtu, dëshiron të ecën rrugës së rrahur të studimeve mesapike, por duke sforcuar sfondin imagjinar të protoshqipes që ndihmon leximin e mbishkrimeve mesape. Pra, imagjinaria gjuhësore ‘protoshqipe > ilire’ e vazhduar si ‘ilirishte~shqipe’ rimotivon fragmentimin dhe të kuptuarit e mbishkrimeve, duke rrjedhë si sugjerim që vjen nga shtegu i studimeve mesapike të derisotme, larg çdo inxhinie-ringu të paravënë së sotmi a si konstruksion jehonash të stisura homologjike të fjalëve.

Nisur nga parime të tilla lexim-interpretimi, mesapishtja duket se fiton attribute të një dimensionit themelor identitar të 'hapësirës së kujtesës' dhe 'memorjes kulturore' (Assmann: 2006) që e ka përbrendësuar si të veten edhe shkrimin. Pra, imagjinaria mesape nuk ka jetuar vetëm si një 'gramatikë mbamendjeje' (Blakemore 1977: 106), pavarësisht se përcaktimi i nivelit të lidhjeve të saj me ilirishten është parë jo i lehtë (Crossland 1976: 62). Në të vërtetë, ndryshe nga ç'është pritur ndonjëherë, është rindërtimi dhe leximi i mesapishtes, – që duket të jetë më i lehtë se ç'mund të pritej, – që ndihmon rindërtimin e ilirishtes në kuptim më të gjerë të fjalës, meqë vetë mesapishtja reflekton e reprezenton ilirishte.

Në gjithë aventurën e lexim-interpretimit të mbishkrimeve mesape, pa dyshim, është segmentimi ai që përbën pikënisjen ndaj dhe meriton kuvendim të veçantë si temë, çfarë do të vijojë më poshtë. Nëse segmentimi paraprak i mbishkrimeve përbënte themelet e forta për atë që duhet vazhduar, hapi tjetër i (ri)segmentimit rriste mundësitë e interpretimit të këtyre mbishkrimeve nisur nga disa premisa që do shihen më poshtë:

- pa marrë për të mirëqenë përcaktimin e *-(i)hi-së* si mbaresë;
- duke njohur *as~os / os~a* edhe si augment apo dhe formë ndihmëse të vetës së tretë njëjës të *jam*;
- duke bërë identifikimin semantik të lemave a morfemave që përbëjnë kuptim fjalësh të trashëguara të shqipes;
- duke kapur njësitë ritmike e intonacionale, nënkuptuar këtu edhe rënien e theksit etj.

Krahas procesit të (ri)fragmentimit, duket sikur u forcua bindja për pamundësinë e përshkrimeve të sakta fonologjiko-historike të mesapishtes, pa një trajtim etimologjik përkatës të lemave, përfshirë këtu edhe ndërrime të tyre të caktuara morfologjike, me ç'rast qasja etimologjike u bë e pashmangshme ndaj çdo leme dhe pamjes së ndërrimeve historike të tingujve të saj. Kështu, rindërtimi internal themelor u shoqërua nga elemente të një rindërtimi gjuhësor kulturor, meqë, edhe në rastin e mesa-

pishtes si një shqipe e hershme, duket se disa dialekte e të folme nuk janë prekur shumë nga ndryshimet fonetike-morfologjike ndaj dhe “krahasimi i brendshëm gjuhësor mund të shërbejë për rindërtimin e fazave më të hershme të sistemit fonologjik” (Topalli 2007: 55), në këtë rast, edhe të një protoshqipeje të mundshme.

Gjithnjë në këtë frymë, përkimet e sjella për secilën fjalë janë parë si entitete paralele të trungut indoeuropian që shfaqen në këtë o në atë gjuhë, para se si ndikim të një gjuhe mbi një tjetër, duke lënë anash kështu karakterin ‘mëmësor’ të një gjuhe mbi tjetrën. Natyrisht, është provuar që efektet e ndërrimeve interne të shihen kryesisht brenda protoshqipes në raport me mesapishten e shqipen klasike. Me këtë po hapej rruga për (për)shkrimin e një fonologjie historike të mesapishtes në pajtim me strukturën e ilirishtes~shqipes së hershme ku ndërrimet fonetike e morfologjike përpiqen fort me fjalorin e rikonstruktuar të protoshqipes (punë e mjaft autorëve), duke ofruar sa më shumë që është e mundur edhe spektrin e përkimeve në gjuhë të tjera indoeuropiane.

5. Sfida e segmentimit të *scriptio continua*-s

Pothuajse është krijuar një konsensus i pashpallur për segmentimin e mbishkrimeve mesape në *scriptio continua* si sfidë fundamentale të leximit dhe interpretimit të tyre. Por, megjithatë, përvojat nga historia e gjuhës na kujtojnë se kjo nuk përbën një pengesë aq marramendëse sa ç’pandehet ndonjëherë.

Tashmë është e qartë se problemet e vazhdueshme me segmentim kanë gjeneruar gjithnjë lexime jo bindëse të mbarë mbishkrimeve mesapike, por në veçanti të antroponimeve, duke u nisur nga premisa hamendësuese të afri së me ndonjë gjuhë a areal gjuhësor, qoftë latin, sllav, ilir, kelt, grek etj. Mjafton të shihet një nga punimet e kohëve të fundit mbi këtë temë, si ai i Tomezzolit (2022: 115-135), për të parë se si stereotipi i vjetër, – i ardhur nga fragmentimi i mbështetur mbi premisa të hershme, – ka prodhuar

lexime hamendësuese të antroponimeve që përfaqësohen me këtë apo atë gjuhë; ta zëmë, është vazhduar të shihen si antroponime fjalët si: *blatθei*, *aviθas*, *aiddetis*, *balasiiri*, *balia-hiai*, *bohonihi*, përderisa një pjesë e tyre as që janë emra fare ose bëhen aty-këtu pjesë e fjalëformimit me prejardhje emërore apo dhe foljore, por rrallë dalin si antroponime.

Le të kujtojmë se se *scriptio continua* është praktikuar nga kohët e largëta kur u zbulua shkrimi dhe kjo vazhdon edhe sot; japonishtja, kinezishtja e disa gjuhë të tjera vazhdojnë të shkruhen si të tilla. Natyrisht, fragmentim-leximi i një teksti në *scriptio continua* në mesapishte të para 2500 vitesh dhe një tjetri në japonishte të sotme dallon shumë, por dimensionimi psikologjik i autorëve e lexuesve të këtyre teksteve, në dy gjuhë nga kohë të ndryshme, ruan të përbashkët të menduarit për hapësirën mes fjalëve dhe për marrëdhënien mes tyre. Thënë në terma semiologjikë, sfondi imagjinar i të shenjuarit rrezaton e dikton kufijtë e shenjuesit të kthyer në lemë me ngarkesë të markuar leksikore e gramatikore.

Edhe pse është theksuar disa herë se segmentimi i mbështetur në imagjinaren e gjuhës greke apo latine nuk ndihmon dhe aq për segmentimin e mbishkrimeve mesape, një mbështetje sado e vogël mbi frymën gjuhësore të këtyre gjuhëve është provuar. Ndonëse është sugjeruar segmentim-interpretimi me bazë ilirishten e (proto)shqipen (Bugge 1892; Krahe 1929, 1955; Hamp 1957), propozime janë bërë kryesisht në fushë të toponimeve, antroponimeve, patronimeve, hidronimeve e teonimeve meqë trupi i korpusit të ilirishtes mbetet i panjohur. Prandaj dhe spektri i këtyre propozimeve do riparë e plotësuar kryesisht në kuptim të emrave të përgjithshëm dhe foljeve. Rishikimi i segmentimeve të mëherëshme nënkupton në rend të parë riimagjinimin dhe përplotësimin e parimeve fragmentuese.

Në vijim kam provuar të sjell një skicë të parimeve mbi të cilat jam mbështetur për të ndërtuar sprovën e segmentimit. Disa nga këto parime janë:

- përdorimi i fjalëzës (*i*)hi qoftë në kuptimin e pasthirmës, qoftë në atë të mbaresës apo pjesëzës;
- fonologjia auto-segmentale e ritmike dhe gjatësia e fjalës, përfshirë geminacionin (tematik);
- identifikimi i fjalëve e përkimeve si refleks nga një burim gjuhësor i supozuar;
- marrja parasysh e tonit leksikor krahas ‘gurëve të kufirit’ (*boundary markers*), si: togjet bashkëtingëllore, theksi i fjalës dhe rënia e theksit fundor, përfshirë geminacionin etj.;
- densiteti i përsëritjes së morfemave dhe lemave të caktuara;
- përdorimi i foljes ndihmëse *jam*, në vetën e tretë njëjës;
- identifikimi i teonimeve, etnonimeve dhe antroponimeve;
- marrja parasysh e kontekstit dhe diskursit, duke njohur edhe ‘semantikën dhe etnografinë e kuadrit’;
- marrja parasysh e ndërrimeve tingullore historike, nëpër mo-sha të ndryshme të gjuhës.

Rrjedhimisht, kam provuar që të kaloj nga parimet në metodë të segmentimit, duke kapur në të njëjtën kohë edhe fijen e interpretimit.

Në pikëpamje të filozofisë së gjuhës, fragmentimi paraprihet nga një (para)interpretim i brendshëm i parakushteve gjuhësore dhe pastaj sërish, pasi provohet si prerje, pasohet nga lexim-interpretimi në terma të saktë leksikorë e gramatikorë. Do pasur parasysh se “standardet e segmentimit të fjalës ndryshojnë rrënjësisht, varësisht nga definimet e ndryshme të konceptit të fjalës” (Shao *et al.* 2018: 421).

Krahas metodave klasike filologjike, së fundmi po provohen edhe metoda të inteligjencës artificiale për segmentimin e teksteve dhe gjuhëve të vjetra, të padeshifruara. Segmentimi i një teksti në *scriptio continua* po provohet të ndihmohet nëpërmjet një algoritmi për segmentimin e fjalës (Erickson 2019). Hulu-mtuesit nga Instituti për Teknologji të Masaçusetsit - CSAIL (2020) po zhvillojnë një algoritmë deshifruës për gjuhët e vde-kura dhe të padeshifruara me qëllim të kuptimit të vokabularit, gramatikës e

sintaksës së këtyre gjuhëve të shuara, duke përfshirë procesin e fragmentimit të teksteve në *scriptio continua*. Sikur të metodat e linguistikës historike, edhe këtu është e nevojshme njohja e të paktën një korpusi të një gjuhe që dëfton afërsinë e mundshme me gjuhën e tekstit në *scriptio continua*. Kjo shërben si burim krahasues dhe leksiko-gramatikor mbi të cilin ndërtohet fragmentimi apo interpretimi, gjithnjë duke pasur parasysh ndërrimet tingullore historike. Megjithatë, po synohet që këto propozimburime të mos jenë të domosdoshme (Luo *et al.* 2021). Me gjithë arritjet e këtij projekti që po avancon, rastet si mesapishtja dhe tekstet e hershme nga antikiteti në *scriptio continua* ende kanë të domosdoshme dorën dhe mendjen humane mbrapa.

Sigurisht që procesi i segmentimit dhe interpretimit të mbi-shkrimeve mesape vështirësohet kur kihet parasysh kompleksiteti i mesapishtes, me gjithë sfidat e gramatikës dhe (ndoshta më shumë se) pesë dialekteve dhe të një kulture shkrimi të lidhur enkas me diskursin epigrafik, të padëshmuar si shkrim në disurse të tjera kulturore e publike. Aq më tepër që një gjuhë teksti *scriptio continua* “fut në punë vetëm një numër a lloj të caktuar markerësh që shënojnë kufij fjalësh” (Butskhrikidze 2021: 824), të cilët, sa më mirë që detektohen aq më shpejt e japin segmentimin dhe e bëjnë të realizueshëm interpretimin. Prandaj, edhe segmentimi i teksteve në mesapisht shtron kërkesa që lidhen me parimet e përmendura.

Le t’i shohim ato me radhë.

1) Fjalëza (*i*)hi është ndër çelësat fragmentues që bëhen markerë të fundfjalës. Pavarësisht kuptimit a rolit të kësaj fjalëze (pasthirrmë, mbaresë a pjesëz), fundi i saj, si leksikoprerje emotive e teknike, shënon edhe prerje semantike (të fjalës parake), një cezurë të domosdoshme dhe të detektueshme pa farë mundimi. Zakonisht, (*i*)hi është konsideruar si mbaresë e gjinore, por duket se ka një funksion shumë më të veçantë se kaq. Ajo bëhet një shenjë reprezentative simbolike e vajtimit dhe e karakterit votiv. (*I*)hi jep kështu edhe *iso*-n si element polifonik të këndim-vajtimit. Për fat të mirë, funksioni segmentues i kësaj fjalëze është kapur saktë nga

studiues të ndryshëm, dhe është bërë elementi më i sigurt i fragmentimit të mbishkrimeve mesapike deri më tani, duke na krijuar blloqet bazike segmentuese brenda tyre.

2) Fonologjia auto-segmentale dhe ritmike dhe gjatësia e fjalës, duket të jenë po ashtu fundamentale për krijimin e prerjeve të *scriptio continua*-s mesapike. Këtu hyn edhe përdorimi i geminanteve si shenjues fundtematikë të fjalës dhe më rrallë të fillimit të saj. Pra, ku kemi geminacion, shpesh kemi fund tematik fjale mbas të cilit, zakonisht, vjen mbaresa përkatëse. Rrjedhimisht, geminantet në disa raste na flasin si parashenja fragmentuese. Por duhet pasur kujdes nga geminacioni inicial dhe në mes të fjalës, që mund të mashtrojë. Karakteristika e theksit dhe ritmit të shqipes si një gjuhë *stress-timed*, me një prirje kah barazimi i gjatësisë së njësisve theksore (Sawicka & Dargiel 2018), prek më pak a më shumë edhe mesapishten, te e cila mbizotëron theksi muzikor. Ky bashkëdyzim theksi na jep disa sugjerime psikologjike segmentimi. Sigurisht që modusi ritmik nga mesapishtja në shqipe mund të ketë përjetuar tektonikat e veta ritmike, por megjithatë, duket se është ruajtur linja bazike fono-ritmike. Kjo na ndihmon që, edhe në rast kur prerja semantike e fjalëve nuk del shumë e qartë, sugjerimi për segmentim të *scriptio continua*-s të ndihmohet a të dalë nga struktura ritmike, përkatësisht këmbët metrike (nga një zanore e theksuar te zanorja tjetër e theksuar, zakonisht 3-4 rrokje).

3) Pa dyshim, identifikimi i fjalëve e përkimeve duke pasur në mendje një përngjasim-burim gjuhësor të supozuar, vjen krahas identifikimit të gjatësisë së fjalës a morfemës dhe kujtesës për referencialitetin e saj dhe sugjeron prerje për fonologjinë auto-segmentale e ritmike. Përcaktimi për burimin e mundshëm gjuhësor (në këtë rast ilirishten > (proto)shqipen) përbën hap vendimtar për segmentimin e leximin e një teksti në *scriptio continua*. Veçse, identifikimi i fjalëve e përkimeve duhet të mos ngushtohet vetëm në fondin gjuhësor që mendohet të jetë burimor, por të hulumtojë vazhdimisht lidhjet me

fondet e gjuhëve të ndryshme, kryesisht të moshës së mesapishtes.

4) Krejt si një akt simultan qoftë me fonologjinë auto-segmentale qoftë me identifikimin e fjalës (e gjatësisë së saj) rrjedh edhe marrja parasysh e tonit leksikor si shenjues i kufijve të fjalës, krahas grupeve konsonantike, theksit të fjalës dhe rënies së theksit të fundfjalës (Butskhrikidze 2021: 823), me vëmendje ndaj fundit tematik me dyfishe. Mësishtja duket se njeh tashmë theksin dinamik, aq sa “përfitim i theksit dinamik në gjuhën shqipe – (dhe në mesapishte si shqipe e hershme – K. M.) – del të jetë i kohës së protoshqipës së hershme” (Bokshi 2010: 34).

5) Si dhe te shumë tekste *scriptio continua*, një parim bazë i segmentimit mbetet densiteti i përsëritjes së morfe-mave dhe lemave të caktuara. Zakonisht kemi të bëjmë me emra, folje, mbiemra, parafjalë, lidhëza e klitikë që përsëriten dhe krijojnë status të pavarur leksikor. Përsëritja e këtyre fjalëve vë në pah edhe funksionin e tyre si njësi sintaksore, kështu që frekuenca e segmentimit njëkohësisht na jep idenë për kohën e organizimit të tekstit, duke u kthyer në një lloj informacioni rreth organizimit të tekstit. Natyrisht, sa më e lartë të jetë shkalla e përsëritjes së një leme, aq më lehtë përcaktohet identiteti i saj dhe aq më lehtë bëhet segmentimi i fjalëve. Nga ana tjetër, vetë interpretimi i mbishkrimeve vështirësohet te lemat dhe njësitë leksikore që shfaqen vetëm nga një apo dy herë dhe në kontekste të paqarta.

6) Veçantia e përdorimit të formave të ndryshme të foljes ndihmëse *jam*, në vetën e saj të tretë njëjës, si: *as~a / os~o* dhe *st-*, e bën mjaft të vështirë segmentimin e tekstit mesapër studiuesit që nuk janë njohës shumë të mirë të ilirishtes > shqipes së hershme, përkatësisht fono-morfologjisë së shqipes së folur e dialektore. Kapja e këtyre formave ndihmon shumë jo vetëm segmentimin, por dhe të aspektin morfo-sintaksor dhe interpretimin në përgjithësi, aq më tepër kur këto forma sillen si augmente.

7) Mbase, përveç fjalëzës (*i*)*hi*, një fije ku është kapur më lehtë fragmentimi i mbishkrimeve mesape ka qenë fusha e onomastikës dhe antroponimisë. Identifikimi i hidronimeve, patronimeve e teonimeve kanë krijuar shteg të mirë të fragmentimit, kryesisht nga Krahe (1929; 1955) e këndeje. Edhe pse prania e emrave personalë duket të jetë më e vogël se ç'është menduar, identifikimi i saktë i teonimeve, etnonimeve dhe antroponimeve çon peshë sa për segmentimin po aq dhe për interpretimin e mbishkrimeve.

8) Në shikim të parë, pasja parasysh e kontekstit sapulkral dhe kulturor të mbishkrimeve, duket si efekt anësor për segmentim, por me krijimin e linjave bazike fragmentuese, ky parim internalizohet dhe i jep shumë fragmentimit, duke nxjerrë në pah edhe karakterin e diskursit përkatës, duke pasur parasysh semantikën e kuadrit dhe ngjyrosjen etnografike. Identifikimi i kontekstit dhe diskursit ndërtohet mbi parime psikologjike dhe kulturore dhe sugjeron fragmentim të fjalës. Të dhënat arkeologjike-historike e antropologjike i japin shumë dorë rindërtimit të kontekstit dhe diskursit, por vetvetiu edhe segmentimit.

9) Krahas kapjes së ritmit, tonit, theksit dhe disa lemave bazike, duhet pasur parasysh ndërrimet fonetike historike që rrjedhin nga mosha të ndryshme të gjuhës. Një rindërtim internal i kaluar nëpër filtrat e një imagjinate dhe flesh-analize internale e etimologjike, duke pasur një ide themelore për ndërrimet e mundshme fonetike, ndihmon qartë fragmentimin dhe krijon shtratin e nevojshëm gjuhësor për interpretim.

Këto parime të segmentimit prekin në palcë edhe metodën e leximit të mbishkrimeve mesape, duke kujtuar domosdonë e simultanitetit të segmentimit e interpretimit.

Rrjedhimisht, metoda e segmentim-interpetimit të mesapishtes është diktuar nga evidencat gjuhësore, arkeologjike e kulturore; nga ndërrimet fonetike te baza etimologjike dhe ndërri-met kulturore. Për fat të keq, mbishkrimet mesape nuk patën fatin të mund të lexohen me metodë të 'teksteve paralele, bilinguale',

meqë ato nuk janë të shkruara paralelisht në ndonjë gjuhë tjetër, siç ka ndodhur me disa korpuse tekstesh në gjuhë të tjera. Kjo e ka vështirësuar qasjen, pa dyshim, por nuk e ka paralizuar.

Sigurisht, edhe sipas metodës së aplikuar në këtë rast, mund të ndodhin gabime në segmentim dhe gabimet e mëhershme mund të përsëriten nga një perspektivë tjetër. Jam përpjekur që, të paktën, të mos përsëris gabimet e mëhershme.

Rrjedhimisht, metoda ka lëvizur nëpër një spektër të gjerë që nis nga parimet e përmendura segmentuese dhe lëviz në mes tekstit e kontekstit; në mes gjuhës e kulturës, por gjithnjë duke i ndenjur afër origjinës së fjalës dhe lidhjes së saj me kontekstin gjuhësor e kulturor.

Ndonëse shumica e studiuesve kanë vënë në pah pamundësinë e leximit të shkrimeve mesape mbështetur mbi latinishten apo greqishten, jo rrallë, janë bërë sprova segmentimi pikërisht duke pasur parasysh imagjinaren greke dhe latine. Rrjedhimisht, është kërkuar me ngulm *gjinorja* e emrave për të dalë disi te formulat mbivarrore tipike të modelit grek a romak. Pa dashje, nuk është vërejtur se shkrimi mesapik, duke pasur specifikat e veta kulturore e gjuhësore, ka ndërtuar edhe modelin vet formulaik e votiv, duke i shtuar atij edhe karakterin narrativ dhe evitimin e gjinorës së shpeshtë.

Mjafton të ndalemi te një mbishkrim i shkurtër që të mund të kemi 'nën kontroll vizual' për të kapur tërësinë e procesit segmentues që ndiqet pastaj nga një lexim-përkthim gjegjës. Ky është MLM 36 Cae dhe si *scriptio continua* duket kështu:

damikihinonaimo

Ky do të mund të fragmentohet si vijon:

da mikihi nona imo

Rredhimisht, do të kishim leximin:

u nda miku-hi, nëna ime.

Të kujtojmë se edhe këtu procesi i segmentimit dhe leximinterpretimit (përfshirë identifikimin leksikor me bazë proto-shqipe apo me substrat të shqipes) rrjedhin si akte komplemen-

tare, pothuajse paralele, që ndihmojnë dhe *krijojnë* njëra-tjetrën. Pra, fragmentimi sugjeron, por nuk dikton interpretim, sepse vetë kujtesa e një morfeme e etimoni ndikon në fragmentim dhe evokon interpretim.

Evokimi i protoformave të shqipes në këtë rast bëhet vetëm si motivim bazik gjuhësor (i domosdoshëm nga aspekti i etimologjisë komparative) dhe jo si morfologji e semantikë moderne gjuhe, gjithnjë duke pasur parasysh edhe aspektin e rindërtimit internal të protoshqipes. Një mundësi alternative për ndonjë fragmentim tjetër mban fraza *damiki*, e cila, të themi, luan rolin e margjinës së gabimit në fragmentim-interpretim, brenda shumë mbishkrimeve.

Por le të ndjekim një fragmentim të një mbishkrimi tjetër, të gjatë, mbase më të përfolurit e komentuarit, MLM 1 Bas. Fillimisht, ja si duket mbishkrimi si *scriptio continua*:

klohizisθotōriamartapidovasteibasta²veinaṇaranindaranθoavastistaboo
s³šōpedonasdaštassivaanetosinθitrigonošo⁴astaboosšonetθihidazimaih
ibçileih⁵iñðireššorišoakazareihšonetθihioṭṭeih⁶θi⁷dazohonnihiinθivas
tima⁷daštaskraṭṭeheihiinθiardannoapoššonnihia⁸imarnaihi

(De Simone & Marchesini 2002: 46)

*Vini re: vizat vertikale ndarëse duhet lexuar si përfundim të një kolane dhe fillim të një tjetre, sipas formës së pllakës gurore (pra zakonisht nuk shënojnë intencionalisht segmentim edhe pse rrjedhimisht, jo rrallë, bëhen segmentuese apo reflektojnë një prirje segmentuese.

Ja se si duket propozim-segmentimi i propozuar për këtë mbishkrim, nga Deecke më 1883:

I. klohi zis

II. ʒotoria martapidogas tei basta veinan arandin

III.

1. daranʒoa vasti staboos ʒonedonas daxtas sivaanetos
2. inʒi trigonoxoa staboos ʒonetʒihi dazimaihi beilihi
3. inʒi reʒʒorixoa kazareih ʒonetʒihi ʒtoeihi(ʒi)dazohonnihi
4. inʒi vasti ma[cos] daxtas kraʒ(ç)eihi
5. inʒi ardannoa pollonnihi a(?)imarnaihi

Në shikim të parë, ky është një segmentim sipas një modeli vargëzues pothuajse heksametrik, që bie në sy kryesisht me përsëritjen e fjalës *inθi*. Siç shihet, Deecke ka njohur një lloj fonologjie auto-segmentale, sikur që ka kuptuar edhe funksionin përsëritës e ndarës të *(i)hi*-s, pastaj efektet e theksit e ritmit, funksionin e antroponimeve, funksionin e lemave si *klohi*, *zis*, *inθi*, *ʒonet/θihi*, *daʒtas*, *trigonoʒo(a)*, *vasti* e ndonjë tjetër, disa nga të cilat kanë peshë për fragmentimin e blloqeve ritmike e semantike, duke krijuar kulmet ritmike që dalin nga rrokjet e theksuara. Me një fjalë, Deecke ndihmoi shumë në krijimin e hartës bazike të segmentimit të mbishkrimeve mesapike. Parlangeli, Ribezzo, De Simone e të tjerët e kishin shumë më të lehtë të sprovonin segmentimet e tyre pas përvojave të tilla paraprijëse. Një privilegj edhe më të veçantë e pata unë, duke pasur para vetes përvojat e gjithë këtyre shkolllarëve.

Megjithatë, vështirësitë e keqkuptimet segmentuese të Deekes dhe të tjerëve, te ky mbishkrim, janë të vërejtshme. Një pjesë e madhe e këtyre keqkuptimeve që dalin nga ky fragmentim do të përcillen deri në ditët e sotme.

Foljet, mbiemrat, disa emra të përgjithshëm, ndonjë mbaresë a lidhëz, nuk kuptohen si të tilla. Krijohen ngatërresa me interpretimin e pasthirrmës *-(i)hi* si mbaresë gjinoreje, pavarësisht se ajo shënon segmentim me fundin e saj, por edhe me fillimin. Një pjesë e madhe e këtyre ngatërresave do të përcillen deri në ditët e sotme.

Ta zëmë, Deecke brenda këtij mbishkrimi shihte jo më pak se nëntë emra personale, dhe ata, gjithnjë në gjinore, si shenjues

pronësie a bijësie. Pra, kërkohet doemos karakteri *gjinor* i krejt mbishkrimit, nisur nga parimi se diskursi mbivarror lidhet fort me elementin *s* të gjinore (edhe në shqip).

Dhe ja si rrjedh pastaj propozim-leximi i tij:

‘Höre, Jeder! Thotoria, Tochter des Martapidoz, verkauft (der Stadt) Basta diesen Acker. (Gau) Daranthoa, Bürgschaft des Staboas Chonedon (und) Dazet Sivanetas; ferner (Gau) Trigonochoa, des Staboas Choneties (und) Dazimas Beileies; ferner (Gau) Rechchorichoa des Kazareies Choneties (und) Otoeies (?) Dazonies; ferner Bürgschaft des Maes (?) (und) Dazet Krath(eh)eies; ferner (Gau) Ardanno, des Pollonies A(?)imarnas’.

(Decke 1885: 142)

Nga aspekti përmbajtjesor, për Deecken, ky mbishkrim ka karakterin e një kontrate shitblerjeje.

Në të vërtetë, ndërmarrja e tij është një shembull tipik i një përpjekjeje të shkathtë segmentuese-interpretuese për të hyrë në botën e mbishkrimeve mesape. Me këtë lexim, ai po krijonte precedentin i cili formësoi shumë prej segmentimeve e leximeve të mëpastajme (krahas transkriptim-segmentimit të Maggiulli & Castromediano-s, të vitit 1871). Megjithatë, të metat e segmentim-interpretimit kanë rezultuar me interpretime tejte hamendësuere për më shumë se një shekull e gjysmë.

Më poshtë po sjell propozim-segmentimin që kam provuar:

kloh/i zis θotor iam arta pi/do vastei basta

veinan aran i ndaran θoav ast ista boos

şoned onas daştas si vaanet/os inθi trigonoşo ast a boos

şonet θihi dazimaihi hibe ileihi h/i/nθi reşş ori

şoa ka zareihi

şonet θi/hio tθei/hiθi

dazo honnihi inθi vasti

ma daştas kra/θeheihi inθi ardanno a poşşonni

hiai marnaihi¹

¹ Shih interpretimin e ndërtuar mbi këtë propozim-segmentim, që pason te mbishkrimi përkatës MLM 1 Bas, në brendi të librit

Kam provuar që segmentimin ta mbështes mbi parimet e përmendura më lart. Pasi janë detektuar efektet tonale e ritmike dhe ato diskursive, krahas identifikimit të leksikut e kontekstit sapul-kral, fonologjia auto-segmentale në bashkëveprim me efektin ndarës të *(i)hi*-s dhe lemave të përsëritura, ka dhënë blloqet segmentale që në mes të mbishkrimit shprehen nëpërmjet theksit të fjalës *shoh~shihet*; blloqet mund të merren edhe si ilustrim i theksit ritmik 'të komponuar' veçanërisht nga rrokjet e theksuara nistore.

Një funksion të veçantë ka marrë identifikimi i funksionit foljor të mjaft lemave, që ka ndihmuar drejtpërdrejt në leximin e mbishkrimit. Sigurisht kalimi i lemave të supozuara nëpër proces analitik të rindërtimit të ndërrimeve historike fonetike dhe vendosja brenda kontekstit krahasues etimologjik e ka plotësuar e qartësuar fragmentimin-interpretimin edhe më shumë.

Nuk duhet përjashtuar që në ndonjë rast segmentimi mund të zhvillohet me ndonjë ndryshim të atyketushëm, që, sidoqoftë, nuk do ta ndryshonte vijën themelore të interpretimit që del nga ky segmentim, apo do të kishte për rrjedhim dallime të vogla.

Segmentimi solid i këtij mbishkrimi ndihmon të dallohet qartë rrjedhshmëria 'primitive' e *shqipes së hershme*, çfarë forcon bindjen për shqipen si gjuhë jashtëzakonisht konservative. Prandaj dhe mesapishja mbetet peng i imagjinare së (proto)-shqipes, përkatësisht ilirishtes.

Edhe një herë: segmentimi dhe interpretimi janë dy anë të së njëjtës medalje në mbishkrimet mesapike. Bashkëjetimi i fonologjisë me etimologjinë dhe semantikën krijojnë boshtin e identifikimit të njësive ndarëse, lemave e fjalëve, brenda *scriptio continua*-s mesapike, duke na dhënë paradigmën fonetike, morfologjike e semantike të interpretimit të këtyre mbishkrimeve.

Mbase, vetë pasthirrma *(i)hi* mund të merret si paradigma bërthamë e segmentimit, si element gramatikor e leksikor që ka vlerë reprezentative semantike.

Kjo pasthirrmë bëhet jehonë e mesapishtes si shqipe e hershme, e identifikueshme me një variacion të ilirishtes, dhe na e

rishfaq atë si gjuhë ‘të pashuar’, pra si ‘gjuhë të trashëguar’ në shqipen e vjetër, nga antikiteti në mesjetë dhe në modernitet.

6. (i)hi: mbaresë apo pasthirrmë

Për funksionin e mbaresës apo pasthirrmës (i)hi~aihi është shkruar mjaft. Në të vërtetë, në shumicën e rasteve (i)hi duhet lexuar si -hi meqë i-ja nistore zakonisht vjen si mbaresë e fjalës paraprijëse (por i-ja merr kuptim kur shfaqet brenda formës aihi). Ngjashëm autorëve të tjerë, e kemi trajtuar këtë fjalëz bashkë me i-në si përbërës të vetin (zakonisht e kemi futur në kllapa), pavarësisht efektit të saj mbaresor dhe nënkuptimit të saj si mbaresë kur është e nevojshme.

Duke qenë se tradita e shkrimit klasik shqip ka njohur përdorimin e një fërkimoreje shurdhe -h në trajtë mbarese, krye-sisht në fund të fjalëve që sosin me zanore (Buzuku 1555[2013]), nuk përjashtohet mundësia që -hi-ja ka lidhje me këtë enklitik shurdh, si pasim pas -i-së, duke shtuar këtu edhe mundësinë e një eho-refleksi pasvokal prej laringaleje të h-së që jep kolorit laringal për ngjyrosjen semantike të efektit pasthirrmor që shpreh tërë (i)hi-ja. Rrjedhimisht, nuk përjashtohet as mundësia që -(i)hi-ja të dalë vazhdimisht si refleks i mbaresës -i, por jo i -i-së si mbaresë gjinoreje.

Shpallja e (i)hi-së si mbaresë, mbase erdhi dhe u forcua me ‘shpalljen e madhe’ të korpusit mesapik si gjuhë emrash. Mjafton të shihet analiza kuantitative gramatikore e De Simones & Marchesinit në *Monumenta Lingua Mesapicae* (2002) – përndryshe një punë kjo e mrekullueshme edituese e studimore – për të parë se shumica e fjalëve nga më shumë se 660 mbishkrime, janë përshkruar si emra dhe vetëm disa (ndoshta pak më shumë se 12) janë dhënë si folje. Mbase vetë deklarimi i një korpusi linguistik si një *glosar emrash*, nxit intelektin liguistik për të nxjerrë praninë e fuqishme të gjinorës si shpjegim të marrëdhënies mes emrave që del si hermeneutikë e domosdosë gramatikore të akordimit të rendit të fjalëve. Aq më tepër që gjinorja është në parim gjithnjë

shumë e fuqishme si kategori gramatikore te mbishkrimet në shumë gjuhë, dhe kjo motivon qasje imitative edhe te gjuhët që shihet se janë të ndryshme a të veçanta.

Në të vërtetë, shumica e studiuesve të përmendur, me shumë saktësi e kanë përdorur *(i)hi*-në si shenjë të sigurt për fragmentimin e tekstit, çfarë vërtet është, porse kanë insistuar në cilësimin e saj mbaresë të gjinore, si një 'instrument' logjik që jep rendin e marrëdhënies dhe përkatësisë së emrave. Veçse, prerja segmentuese që është kuptuar saktë si e ardhur pas *(i)hi*-së nuk është parë e analizuar edhe si prerje që vjen para *(i)hi*-së. Ky perceptim lingistik ka nxitur deklarin e gjithë fjalëve që përfundojnë me *(i)hi* si emra në gjinore. Kjo ka ndikuar në krijimin e nyjës mesape që i ka mvëshur mesapishtes një vello enigmatike.

Vetë prerja segmentuese duke u mbështetur kryesisht në disa burime onomastike, patronime e teonime, ndihmuar nga efekti fundor segmentues *(i)hi*, ka ndihmuar jashtëzakonisht në njërin anë, por duke u marrë si e mirëqenë, ka krijuar mjegullë nga ana tjetër.

Nuk ka asnjë dyshim se segmentimi mbishkrimeve mesape të dhëna në *scriptio continua* përbën ndërmarrje më vete dhe *(i)hi*-ja si shenjues fundor i sigurt e ndihmon shumë këtë proces, madje i tërë suksesi i derisotëm i segmentimit të mbishkrimeve mesape i detyrohet pikësëpari të kuptuarit të *(i)hi*-së si *endmarker*. Megjithatë, ky të kuptuar sjell ngatërresa teksa *(i)hi* nuk shihet si njësi leksikore më vete, që ndahet edhe nga fjala para-rendëse.

Potencia strukturale dhe gramatikore e *(i)hi*-së, ka lidhje edhe me fenomenin e iso-s dhe iso-polifonisë. Pra, gjithnjë duke pasur parasysh funksionin struktural si kategori gramatikore, – interpretuar në terma internalë-komparativë, – *(i)hi*-ja shfaq lidhjet me fenomenin e vajtimit, duke u lidhur kështu me traditën e këndimvallëzimit në varreza që mund të shihet qartë edhe në traditën mesape, prej nga duket se ka origjinën edhe kultura e isos përkatësisht iso-polifonisë. Sigurisht, nuk përjashtohet mundësia që *(i)hi* mund të ruajë edhe efekte të një jehone deklinative të ndonjë rase apo dhe të ndonjë zgjedhimi (foljeje), por as kjo jehonë

nuk do ta përlligjte karakterin karakterin e saj prej gjinoreje në korpusin mesapik.

Nga analiza e strukturës rasore, mesapishtja reflekton elemente të protoshqipes të bartura në shqipe. Ndonëse efekti sinkretik i rasave kishte zënë vend edhe në protoshqipe > shqipe, megjithatë, gjinorja supozohet të ketë pasur një identitet të saj mëvetëshëm, natyrisht duke u lidhur me elementet *-s*, *-os* të gjinores PIE. Ndonëse në shqipen moderne dhanorja dhe kallëzorja i kanë të përbashkëta mbaresat rasore, si në shumës ashtu dhe në njëjës, supozohet se në zanafillë, – pra në një fazë paramesape, – ato mund t'i kenë takuar vetëm njërës rasë. Sidoqoftë, besohet se në njëjës dhanorja ka ndikuar gjinoren ndërsa në shumës gjinorja ka ndikuar mbi dhanoren (Demiraj 1988: 255). Sigurisht, elementi i dallimit të gjinores së shqipes nëpërmjet nyjës së përparme *të*, mund të ketë shenjat e para në mesapishte (shih: *tho MLM 1 Br* dhe *ton te MLM 3 Ro*), përafërsisht si në greqishten të vjetër, ndonëse kjo nyjë e gjinores nuk duket të ketë qenë mjaft e zhvilluar. Në të vërtetë, duket e besueshme që vetë nyja e përparme e gjinores kishte ardhur si nevojë e dallimit të saj nga dhanorja (Demiraj, 1988: 256). Megjithatë, pasthirrma *(i)hi* nuk lidhet me këtë pjesëz proklitike.

Në mbështetje të këtij observimi, duke marrë parasysh ndikimin dominant të gjinores mbi rrënjën e fjalës, duket domethënëse që gjinorja nuk ka ndonjë rol të brendshëm sintaksor dhe “shpesh mund të zëvendësojë rasat e tjera, pa shprehur kuptimin e tyre” (Meier-Brügger 2003: 272).

Deecke qysh herët e përcaktonte *ihī~aihi* si mbaresë të gjinores, krahas mbaresave *-as*, *-os*; ai e lidhte atë me IE *-sia* (Deecke 1881: 580). Mendimin e Deeckes për *(i)hi* e ndoqën edhe të tjerë edhe pse pati luhatje (Orioles, 1991; de Simone, 1992; de Bernardo-Stempel 2003; Gusmani, 2006; Prosdociami 2006; Eska-Wallace 2001; Matzinger 2005; Cicero 2012), prej nga u shfaqën pastaj versione të ndryshme. Ndonëse shumica e këtyre dijetarëve mbrojnë idenë se *(i)hi* është mbaresë e gjinores (zakonisht mashkullore) në mesapishte, ata kryesisht ndahen sa i përket mënyrës së formimit të kësaj gjinoreje.

Në përgjithësi, çështja e *aihi* and *(hi)aihi* është trajtuar brenda procesit rikonstruktues të prejardhjes së rasës gjinore të mesapishtes në *-a-* and *-ya-* temë. De Simone ka argumentuar në favor të mbaresës *-ihi* si *-ī* (kr.: *Dazimas* [em.]~**Dazimī* [gjin.]; kr. po ashtu lat. *lupus*, *-ī*), duke tërhequr paralele me gjinoren e latinishtes, në *-a-* temë, njëjës (2018: 1844-1845). Qëndrimin e De Simones e mban edhe Marchesini (2020). Ndërkaq, Orioles (1991: 165–167), Gusmani (2006) dhe Prosdoci (2006) rikujtojnë marrëdhënien e mbaresës mesape *-aihi* me **-oiso* ose **-oisyo*, një pikëshikim ky i afërt me pozicionin e Pisanit për *-ī*-në e supozuar të vijë nga **-osyo*, çfarë nuk duket të ketë qenë prezente në një fazë të hershme të mesapishtes (2019: 1844-1845). Edhe Matzinger e ridiskuton së voni raportin e fjalëve me *a-īa-* rrënjë, në gjinore njëjës, sikur dhe me genitiv-morfemën **-i* në lat. dhe kelt., duke regjistruar si pjesë të *ihī* edhe format *-aihe-eihī*, *-ihe*, *a(i)i*, duke aktualizuar pastaj genitiv-formën *-ihī* si një realizim grafik të një *-i*-je, që çon kah parahistoria e mesapishtes me vokaltëmë gjinoreje (*-ihī < ia+ī*), duke lënë të hapura mjaft gjëra që lidhen me *-ia* rrënjën (2019: 37).

Siç mund të shihet, nuk është aspak e lehtë të përcaktohet funksioni i *(i)hi*-së si ‘mbaresë’, duke injoruar mundësinë e një funksioni tjetër të kësaj njësie leksikore. Një fantazim i gjinores mbi *(i)hi* ka prodhuar efekte mjegulluese në interpretim, aq sa mbarë mesapishtja ka fituar atribut të një ‘gjuhe fantazmë’. Edhe vetë deklarimi paradoksal i pothuaj 90% të vokabularit të saj si emra (patronime, teonime antroponime etj.) dhe ‘lehtësia’ e shpalljes së një fjalëze të tillë si mbaresë, e kanë rritur shumë vëllon prej fantazme mbi këtë gjuhë.

Rrjedhimisht, nuk është marrë parasysh një ‘shteg i tretë’ i rindërtimit të *(i)hi*-së me origjinë të mundshme ilire ose proto-shqipe. Megjithatë, marrë parasysh funksionin e mundshëm të *ihī-aihi*-s brenda ndërlojës historike të ilirishtes~protoshqipes > shqipes klasike, kjo njësi leksikore nuk duket të ketë ndonjë funksion të veçantë të gjinores, aq më tepër që ajo nuk shfaqet vetëm pas emrave, por edhe pas foljeve, mbiemrave, përemrave etj.

Ajo që dihet me siguri: *(i)hi* mbetet një shenjues i rëndësishëm që shënon fundin e një fjale (përveç rasteve të veçanta të ndërhyrjes në frazë a fjalë si eksklamacion emocional). Në të vërtetë, ajo jep fjalë më vete, por duke ndihmuar mjaft segmentimin e tekstit.

Për fat të mirë, funksioni segmentues i kësaj fjalëze si shenjues fundor fjale është kapur shpesh, sado që është paragjykuar jo rrallë si *endmarker* i emrit në gjinore.

Por, le t'i shohim disa shembuj që japin paradoksin e interpretimeve të *(i)hi*-së si mbarese gjinoreje.

Te MLM 17 Al kemi:

arΨaihi (që do duhej fragmentuar: *arΨai/hi*) - që mund të kuptohet si: 'artasit' (dhan.).

Nëse *(i)hi* jep gjinoren, çfarë kuptimi do të kishte gjinorja në këtë rast, përderisa mungon në mbishkrim vetë marrëdhënia e përkatësisë që do duhej të dalë nga gjinorja. Nga observimet e tjera të pozitës gramatikore e semantike, as dhanorja nuk përmban *(i)hi*, meqë vetë *(i)hi* vjen thjesht si shoqërim i emrit (etnonimit) të të vdekurit, si pasthirrmë dhembjeje për të ndjerin.

Jo pak mbishkrime të tjera e konfirmojnë pamundësinë gramatikore të *(i)hi*-së si marker gjinoreje. Por, ka raste ilustrative që e hijezojnë fare çdo ide për gjinoren e *(i)hi*-së. Ja të paktën një nga këto raste ku *(i)hi* qëndron e vetme, pa ndonjë minimum morfematik që i paraprin aq sa të mund t'i jepte kësaj karakterin e gjinore apo të një konteksti tjetër linguistik tejpasthirrmor.

Është fjala për mbishkrimin MLM 27 Ve, ku kemi: *jaihi*.

Çfarë mbarese të gjinore mund të dëftojë *aihi* këtu? Larg pranisë së çdo fjale tjetër, *(ai)hi* rikonfirmon funksionin e saj themelor pasthirrmor ndaj dhe të qenët e saj formant i gjinore, për çdo rast, mund të jetë vetëm aksidental, si ngjyrim melizmatik-lamentues i fjalës që reprezenton edhe ritualin e vajtimit.

Një argument tjetër që *(i)hi~aihi* nuk reprezenton një gjinore e cila e banon gjithandej mesapishten është se kjo fjalëz nuk ndodhet shpesh në mjaft grupime mbishkrimesh. Ta zëmë, te

mbishkrimet MLM A1, atë e gjejmë rrallë, por edhe kur e hasim, ajo korrespondon funksionalisht sidokudo me dhanoren, para se me gjinoren. Edhe më rrallë haset te mbishkrimet nga *Grotta della Poesia*, te MLM Ro. Haset vetëm disa herë në 22 mbishkrime të publikuara.

Nëse dikush do të provonte të ngrinte argumentin se në disa dialekte të mesapishtes kjo gjinore haset më rrallë, do duhej përkujtuar se mesapishtja kishte ndërtuar një konsistencë relativisht të qëndrueshme strukturore sa *(i)hi* nuk do të mund të përjashtohet në këtë masë si gjinore te një klasë e tërë tekstesh, aq më tepër kur manifeston prani simbolike të ekzitencës së saj.

Fundja, si është e mundur që në një korpus aq të gjerë si *Grotta della Poesia*, *(i)hi* të shfaqet vetëm dy-tri herë dhe atë, e vërejtur qartë që nuk jep gjinoren. Nëse gjinorja funksionalisht, përbrenda diskursit sapulkral, ka peshë gjithandej, si është e mundur të ketë një reduktim të tillë brenda një korpusi të tillë? Për më tepër, edhe kur ndodhet aty, ajo dallohet qartë se nuk ka lidhje me gjinoren. Te MLM 4 Ro fjala e fundit e fragmentuar me mjaft siguri (e përsëritur edhe herë të tjera) del: ...*vinaihi*. Ajo ka kuptimin *vinë* 'vinë, verë', si një nga prurjet votive më të shpeshta që lihen në shpellë. Në mbishkrimin tjetër, po nga shpella, po në të njëjtin kontekst gramatikor kemi *vinai* 'vine', pa *ihi* në fund, që domethënë, pra pa 'mbaresë'. Rrjedhimisht, nuk do të kishte mundësi që brenda një konteksti të njëjtë gramatikor të jetë në gjinore edhe *vinai* edhe *vinaihi*. Nëse *(i)hi* është jehonë e temës - *i*, sikur mund të pohojnë studiues të ndryshëm, *(i)hi* do të bëhej jehonë tematike (e transponuar nga ritu-ali), por pa funksion gjinoreje. Thënë shkurt, as te mbishkrimet Ro, në asnjë rast *(i)hi* nuk jep kuptim të gjinores si *e venës* 'of vine' apo ngjashëm.

Ngjashëm *vinaihi*, te MLM 33 Ur kemi:
tabaraihi mahha raos

Pra *(i)hi*-ja e supozuar 'si mbaresë gjinoreje' e *tabara(i)* – fjalë kjo që është interpretuar disa herë si 'priftereshë, ajo që bën blatime' ose thesht 'blatime' – vështirë të ketë kuptim mbarese të

gjinore. Po ta marrim për të mirëqenë, kushtimisht, këtë shpjegim të *tabara*, çfarë efekti gramatikor do të kishte gjinorja këtu: ‘e priftit/priftëreshës, blatuesit, blatimit?!’ Thënë duke pasur parasysh një lloj *common sens*-i gramatikal *-(i)hi* mund të kishte një lloj kuptimi në emërore, dhanore a rrjedhore, por jo në gjinore.

Nëse dikush do të provonte të ngrinte argumentin se në disa dialekte të mesapishtes kjo gjinore haset më rrallë, do duhej përkujtuar se mesapishtja kishte ndërtuar një konsistencë relativisht të qëndrueshme strukturore sa *(i)hi* nuk do të mund të përjashtohet në këtë masë si gjinore te një klasë e tërë tekstesh, aq më tepër kur manifeston prani simbolike të ekzistencës së saj dhe aq më tepër të dilte vetëm disa herë te një klasë e tërë tekstesh që e ka strukturalisht ‘të domosdoshme’ gjinoren.

Por, cilat janë rastet aksidentale, kur *(i)hi* korrespondon me një mbaresë gjinoreje. Janë këto raste të pakta por ekzistojnë. Ta zëmë, mbishkrimi *MLM 4 Ur* thotë:

diðehaihi, që do të mund të segmentohet si:
diðe hai/hi dhe mund të lexohet si: ‘ditë haji’.

Ky është rast që na përkujton po ashtu si *i*-ja nistore e *(i)hi*, kurdo që është e nevojshme, për shkak të ekonomisë së shkrimit, merr funksion të dyfishtë grafik, si mbaresë e fundfjalës dhe si fillimi i pasthirmës.

Gjithsesi këtu, si kundërarargument tjetër ndaj *(i)hi*-së si marker gjinoreje do përmendur edhe rasti i kthimit të *(i)hi*-së në *(i)he*. Të tilla raste kemi kryesisht te mbishkrimet *Ur*, ta zëmë te *MLM 14 Ur* dhe *MLM 10 Ur*. Te e para mbishkrimi përfundon me: *...taotorrihe*, ndërsa te e dyta mbishkrimi mbyllet me *...dihe*.

Në të dy rastet është e qartë se *(i)he* është *(i)hi*, pra *i*-ja fundore ka kaluar në *e*. Çfarë gjinoreje jep *-e*-ja fundore këtu? Me një fjalë, kalimi me karakter pasthirme nga *(i)hi* në *(i)he* është fare i lehtë përderisa shikimi i *(i)he*-së si mbaresë gjinoreje do të ishte pa ndonjë sens.

Por, nëse *(i)hi~(ai)hi* nuk jep gjinoren përveç përkimeve të rastit, cila është gjinorja e mesapishtes? Në rend të parë mbaresa *-(a)s*, që shënon gjinoren, si te *klaohi/zis* ‘klohi i zisë’ apo te

θo/aras ‘të arës’ (MLM 1 Br), *onas* ‘e jona’ (MLM 1 Bas). Mardje, edhe emrat që në shqipen e sotme njihen për mashkullorë, si *det*, ndodh që në gjinore dalin me -s, pra: *ddetis* ‘e detit’ (MLM 3 Car).

Zi-a ‘zija; errësira’ (fem.) del ngjashëm emrave femërorë në gjinore; që bën në gr. -ας, ‘Σοφίας’. Por haset si mbaresë edhe -t. Sikurse që dhanorja del shpesh me -ai dhe em. me -as si në gr., edhe kallëzorja del me -n sikur në gr. dhe në hit. e gjuhë të tjera të vjetra IE. Pa dyshim -as implikohet edhe te rasat e tjera po këtu është fjala për gjinoren.

Pra, parimisht, mesapishtja ndërton gjinoren më afër modelit të gr. së vjetër, me dallime jo të mëdha; ndonjëherë mund të merret edhe si eho e dhanores, emërores apo dhe gjinores, një eho-iso pa kuptim morfologjik të mbaresës.

Vlen të kihet parasysh po ashtu që, krahasuar me elemente të ngjashme të teksteve të vjetra në mesjetën e vonë, *(i)hi* gjen përkimet e veta edhe në gjuhë të tjera, por duket se ato dalin më shumë të natyrës homologjike. Ta zëmë, prania e pjesëzës *AOI* në *Chanson de Roland*, e diskutuar mjaft (de Mandach 1957; Frank 1933; Love 2019) zgjon sensin e përkimit me *(i)hi*; ndër-kaq nga mbishkrime të kohës së mesapishtes, mbase mund të tërhiqen paralele me *oy/oi* të frigjishtes (Cursach 2018) dhe -iai të venetishtes (Brixhe & Lejeune 1974).

Mbase fjalët hitite *ai* ‘medet; dhembje; aiih’, dhe të ngjashme *ai-ai-ai*, *aha*, *wi*, *wi-wi-wi*, *wāi*, me po atë kuptim (Tischler 2016: 2-3) mund të krahasohet me *(i)hi*, pa lënë anash *a(y)i-* që Puhvel e përshkruan si ‘dhembje’, me bazë në pasthirmë (1984: 13). Për më tepër, thirrja e përafërt *aħa* në hit., sipas Tischlerit është ‘një thirrme gjatë ritualit’ (1983: 4) dhe shpjegimi i këtij autori shpreh më mirë se gjithëcka tjetër semantikën e antropoglosës *(i)hi*, përtej një interpretimi të mbivendosur të mbaresës rasore a foljore. Shpjegimi i Tischlerit shkon edhe më tej duke interpretuar vetë sonanten *i* si “klithmë; britmë onomatopeike në rituale” (Tischler 2016: 119). Pikërisht e tillë është edhe *(i)hi*-ja mesapike.

Sigurisht, nuk mund të përjashtohet që, fillimisht, *(i)hi* të kishte pasur kuptimin e vet si rrënjë, mbase të afërt me rrënjën sanskrite *hi-* ‘nxit, hedh, lëndo; hi~godas’ dhe *hīd-* ‘zemëroj dikë’ (Lubotsky 2021: 227 - 235). Rrjedhimisht, kuptimi i mund-shëm foljor i *(i)hi* ka derivuar kuptimin pasthirrmor të *çuarjes së zërit* në shenjë zemërimi a mbajtjeje *zi*, mu si në mbishkrimet mesape ose brenda skenave konfliktuale të paraqitura. Prandaj *(i)hi* bëhet shenjë e zhanrit të vajtimit dhe haset deri në ditët e sotme edhe në traditën shqiptare dhe identifikohet me *iso*, duke dhënë një shenjë dalluese të zhanrit të iso-polifonisë. Vetë forma morfologjike e ‘mbaresës mesape’ *(ai)hi*, sipas Prodocimit, rikujton marrëdhënien me **-oiso* ose **-oisyo* (2006).

Konfirmim i fuqishëm i *(i)hi*-së në funksion të *isos* vjen nga MLM 1 Mo ku përdoret fjala *iso* dhe rrëfëhet kush mbante *ison*.

Në këtë mbishkrim, fjalët e fundit, të fragmentuara, konsistojnë:

..... *issino ma ison Tōltusi. Inai* Ω Φ ,

..... *kishin ma’ ison Toltusi e Inai* Ω Φ ? ‘kishin mbajtur ison: Tolti dhe Ina’ Ω Φ ?

Pra dy persona kanë rolin e iso-mbajtësve këtu. Mbase kjo është një dëshmi e drejtpërdrejtë për *(i)hi*-në si njësi leksikore që bart tonin e vajtimit funeral të kthyer në traditë zakonore edhe brenda kulturës mesape.

Duke qenë se i përkasin kulturës epigrafike, mbishkrimet mesape janë të lidhura ngushtë me varrin dhe zinë. Ritual i varrimit dhe ai votiv, krahas zakonit të vajtimit e gjamës, të vllëzimit rreth varrit dhe mbajtjes *zi* për të vdekurin, janë pikat tematike që shquajnë zhanrin e këtyre mbishkrimeve. Pathirra *(i)hi*, si jehonë e dhembjes, bëhet pika më ilustrative e kësaj paradigme lamentuese. Pra, si refleksë ritualesh varrimi, *(i)hi* shpreh pikëllim e ton vajtimi, madje konstituon zhanër iso-polifonik lamentues përbrenda mbishkrimeve të karakterit sepulkral, ku shpesh shprehet edhe ndjenjë krenarie për të vdekurin.

Duket se që nga antikiteti i Kretës e ai i Gilgameshit, te vajtimi i Akilit për Patroklin, dhe brenda një tradite që e përshkoi

Mediterranin dhe hinterlandin deri në modernitet, *(i)hi*-ja u shndërrua në markë që shpreh afri me këndimin vajtues në varreza apo dhe polifoninë mortore. Kjo traditë ka reflektuar qartë në kulturën ilire dhe atë shqiptare; refleks ky që te shqiptarët ka vazhduar deri vonë (dhe simbolikisht haset i rikonstruktuar edhe sot) duke u identifikuar edhe me gjâmën dhe duke u shprehur me *ih-ih/oh-oh* ose *eh-eh*, siç përshkruan saktë këtë ritual Reimer Schultz (1938: 256-259). Rënkimet, ulërimat, britmat *ë-hë-hë, i-hi-hi, o-ho-ho, a-ha-ha-ha, aiiii, oiiii* marrin karakter melizmatik dhe këndimit ritualesk i japin tipare të zhanrit të iso-polifonisë.

Prandaj, mund të thuhet se gjâma e vajtimi si rituale të përcjella me këndim e vallëzim, siç dalin qartë në disa mbishkrime mesape, duket se kanë gdhendur edhe zhanrin e iso-polifonisë që është ruajtur deri sot ndër shqiptarë, dhe që, me sa duket, ka bërthamë të hershme në arealin e botës ilire-helene.

Duhet kujtuar po ashtu, ndarjen e hershme në mes gjâmës (së burrave) dhe vajtimit (të grave), meqë ato shpesh përbëjnë një *rite de passage* të vetëm, të kombinuar, ku marrin pjesë gra e burra. Duket se si i tillë, shfaqet edhe te mesapët. Mbishkrimi MLM 13 Cae flet qartë për fenomenin e gjâmës, madje edhe duke përshkruar organizimin e 'korit' që bën gjâmën. Por, mbishkrimet MLM 1 Mo dhe MLM 13 Cae e përplotësojnë fuqishëm njëra-tjetrën dhe na japin shpjegime si për *(i)hi* ashtu dhe për fjalën *gjama/tis*. Një pamje vizuale e gjâmës/vajtimit, mund të shihet edhe nga imazhet që dalin nga ritualet ilire të varrimit e të vallëzimit te shoqëria ilire te artefaktet e gjetura (Shukriu: 2018). Ndërsa, ka dhe mbishkrime të tjera që japin ritualin e asaj që do të quhet pastaj *danse macabre* (shih: *valla* te MLM 1 Al; MLM 18 Ve; MLM 6 Ro; MLM 28 Al).

Përderisa iso-vajtimi na kthen në origjinën e iso-polifonisë, vetë iso-polifonia shpërfaq lidhjet me traditën ilire apo dhe epirotase (shih: Rihtman 1958; Tole 2005) dhe si e tillë mund të ketë pasur ndikimin e vet edhe brenda traditës muzikore bizantine, e cila, siç dihet, është karakterizuar për një notë mono-tonale a konstante që mbijeton, e ruajtur deri sot në liturgjinë bizantine. Rreth pranisë së iso-polifonisë në regjion fliste edhe Plutarku,

sikur që bënte fjalë për fatkeqësitë e vajtimet (2013). Gjithashtu, krahas lidhjes me ritualet e varrimit, iso-polifonia është parë e lidhur edhe me *këngët e sirenavë* (shih: Tole 2005; 2007). Sidoqoftë, mbishkrimet mesape me përmendjen e iso-mbajtësit, disa shekuj para Plutarkut, na japin të kuptojmë se këngët polifonike, në origjinë, lidheshin fort me koralet dhe ritualet e vajtimet ndër varreza, që me kohë do të marrin edhe karakter të zhanrit muzikor.

Duke kthyer vëmendjen nga rituali në gjuhë, siç është e nevojshme këtu, vetë fjala *iso* duket se gjen përkimet e veta në: hit. *iṣhamai-i* ‘këndoj; za-mai > zë-mbaj; *zamare?* (instrum.)’ dhe derivatet e saj: *iṣhamhi* – ‘këngë, melodi’ dhe skt. *śāman-* ‘këngë, himn; za-man > zë-mban, za-mbajtës’ < **sh₂óm-en-*; IE **sh₂m-ói-ei*, **sh₂m-i-énti* (shih: Kloekhorst 2008: 393-394). Këtu përket edhe skr. *śāman* me përkimin e shqipes *za/m^ban* ‘za-mbajtje’, si sinonim për këngën, vajin e himnin. Rrënja e fjalës *iso* mund të gjurmohet në njëfarë shkalle edhe brenda strukturës fjalëformuese të gr. *Μούσα* ‘muza’ < *ma-iso?* < *mba(n) za?*, me-që muza u këndonte zotave, mbante ison e bardëve, duke inspi-ruar ata.

Do përkujtuar se *(i)hi* është po ashtu e afërt me *Maniat laments* (*Vajtimet e Manit*) nga Mani i Peloponezit, në Greqi, ku koncepti i *antifonisë* (*αντιφωνηση*) nënkupton përnjëherësh elemente performative sociale e muzikore, duke dhënë një performancë polifonike nga zëra që zhvillohen në kundërlinjë dhe si përplotësim, si *iso* pra.

Gjithë kjo na bën të nxjerrim përfundimin se vetë struktura fonetike e morfematike e *(i)hi*-së vjen si refleks i *gjâmës* e *vaj-timit*, që në shqipe është përcjellë në mënyrë të veçantë. Ajo jep: *thirrje vaji*, të qarën me lotë dhe domethënë ‘rënkim prej *dhimet*; me dihat’, me bâ *hoj-hoj*’ (Kondi 2012: 12); rrjedhimisht edhe: me bâ *oi-oi*, pra *ihi-ih*, apo the *oj-hoj* e *ia-ia-o*, të të kënduarit e grave me grykë, në Rugovë.

Natyrisht, *(i)hi* duke ruajtur funksionin eksklamativ ritualesk ritmiko-melizmatik, nuk përjashton as mundësinë e zhvillimit të një funksioni të reduktuar eptiv, mbaresor e fjalëformues, përtej lidhjes së ngushtë me rasën gjinore. Ajo në rend të parë ruan kuj-

tesë të një një 'lloj mbarese melizmatike', një iso-je gramatikore që ua shkon të gjitha lakimeve e zgjedhimeve, në çdo rend fjalësh, kujtesë kjo që ruan origjinën e karakterit pasthirmor vajtues.

Nga një regjistrim i gjithanshëm i pranisë së njësisë leksikore *ihi~aihi* në korpusin mesap, mund të nxirret një përfundim se kjo fjalë nuk ka shtrirje 'të matur', të strukturuar e konstante përbrenda mbishkrimeve, pra nuk është bërë kategori gramatikore e përbrendësuar. Ajo shfaqet aty-këtu, duke ndjekur ritmin ritmiko-semantik e emocional të një pasthirrme, herë shumë dendur e herë shumë rrallë, mbas emrave, foljeve a përemrave a fjalëve të tjera, duke dhënë ritmin emotiv të dhembjes, të kthyer në shenjë gjuhësore me vlerë shenjuesi pasthirmor, para se të një kategorie stabile të rasës gjinore. Sigurisht, ajo shfaqet më shumë në disa (nën)dialekte mesape se te të tjerat dhe kjo lidhet edhe traditat e ritualeve funerare lokale.

Krahas argumenteve të shtruara më lart, dhe duke pasur parasysh shkallën e pranisë së foljeve e cila duket të jetë më e lartë nga ç'është besuar te mbishkrimet mesape, forcohet argumenti i pranisë së dendur të *(i)hi*-së si pasthirrmë, duke e bërë identifikimin me gjinoren fare aksidental. Me këtë rast, nuk mund të mos thuhet se shumë më i dendur mbetet identifikimi (po ashtu i rasisë) me dhanoren dhe emëroren. Në të vërtetë, po të insistohej ende në të qenët mbaresë të *(i)hi*-së, ajo do të ishte shumë më tepër se mbaresë e gjinore, duke u kthyer në jehonë fjale me karakter gjithëdiskursiv që shoqëron çdo fjalë, gjithnjë me origjinë në pasthirrmë e klithmë ritualesh, siç del një formë e afërt e kësaj në hititisht (Tischler 2016).

Një rikualifikim i *(i)hi*-së si pasthirrmë që duhet kuptuar ndaras fjalës paraprake apo mbas saj, qartëson edhe më shumë procesin e fragmentimit të mëtejshëm, një proces ky që ofron mundësi të përpunuara më parë në interpretimin e mbishkrimeve mesape. Vetë rishikimi i funksionit të *(i)hi*-së si vlerë segmentuese, leksikore e gramatikore, ndihmon procesin e segmentimit e interpretimit të korpusit mesap dhe gjithë paradigmës mesape.

7. *as~a / os~o*: folje, mbaresë dhe augment

Folja ndihmëse *jam*, në vetën e saj të tretë njëjës ‘asht~a/osht~o; është’, shpërfaqet në mesapisht nëpërmjet një larushie formash si: *as~a / os~o* dhe më rrallë *st*. Çuditërisht, këto forma vazhdojnë të jenë të gjalla edhe sot duke u alternuar si forma dialektore të *është* në standard të sotëm. Mbase vetë rindërtimi i protoformës në PALb do të mund të ngrihej mbi dualen **a~*o*, pavarësisht propozimeve tashmë të bëra për **en-sti* (Orel 1998: 156).

Vetë folja *është~është* ‘jam’, i bën jehonë origjinës nga PIE **h₁en-h₁esti* ‘është në’, por korrespondon po ashtu me greqi-shten *ēnesti* ‘është në’, sikur që reflekton edhe lidhjen me PIE **sta-* ‘të qëndrosh, të jesh’. Si trajtë augmenti, sufiksi a elementi tematik, *-st-*, si në mjaft gjuhë me rrënjë PIE, ruan ‘kujtesë’ të jashtëzakonshme nga **sta-* përbrenda gjithë fjalëformimit në shqip. Kjo folje njeh po ashtu trajtat e shkurtra në toskërisht *ë* dhe në koine *ēni* (Hamp 1980; Joseph 2013). Mbase edhe sufiksi *-ist-* në shqip, që është mjaft fjalëformues (Witczak 2005) mund të ketë lidhje origjinare me **sta-*.

Ajo që mbetet një sfidë e madhe në mbishkrime është telashja për të identifikuar rolin e *as~a / os~o*; kur akcila syresh duhet lexuar si folje, kur si mbaresë, sufiks a enklitik dhe kur si bashkërrjedhim me greqishten (*-os, -as*). Në të vërtetë, “mbaresat e gjinore *-as, -os, dhe (i)hi*” (Deecke 1881: 580) nuk është aspak e lehtë të përcaktohen, kur kanë funksion të tillë. Kjo folje të kujton edhe përkimet anat.: pal. *āš-* / *aš-* ‘jam’ dhe gjithë format e përafërta në, gr. *ἐστί*, lyc. *esi* ‘është’, lat. *esse* apo dhe me akad. *ašu* ‘bëj’, me pers., tok., av., prus. vj. etj. Sidoqoftë, lidhjet e saj me hit. *ēs-* ose *has-* dhe skt. *as* ‘jam’ janë shumë domethënëse, sepse japin origjinën e dy variablave origjinare të ‘jam’ në protoshqipe: formën me bazë në bashkëtingëllore *-s-* (> *st; esht*’, *asht*) dhe formën me bazë në zanore *a~o* (> *asht~osht*), që duket se kanë mbijetuar paralelisht.

As~a / os~o na del gjithandej në mesapishte si një formë e ndihmëses *jam* apo si mbaresë emërore, mbiemërore a foljore. Për më shumë, kur bëhet element shërbyes i një shprehje frazeo-

logjike, kjo i ngjet augmentit të skt., hit., gr., frigj., etj., në trajtë prefiksi, pjesëze, klitiku a indikatori kohe për foljen, porse në shqip, kur vjen në trajtë sufiksi a mbarese, flet edhe për origjinë foljore të këtij operatori. Pra, nga aspekti funksional ajo shfaqet edhe si augment foljor apo dhe nominal, si një morfemë që i ngjitet, paraviihet apo prapaviihet temës për të krijuar derivat, në kuptim kohe apo njësie frazeologjike. Por ajo ka afri me forma e veta të ndryshme të kësaj foljeje në gjuhët e përmendura.

Për më shumë, *as~a / os~o* di të shfaqet qoftë në formë sintetike qoftë analitike, e prapavendosur te emrat, foljet, e mbiemrat. Kur është në formë enklitiku a mbarese (te mbiemrat dhe emrat), ajo ruan kujtesë të lemës së pavarur 'jam' sikur dhe në pozicion analitik të paravendosur. Kur kemi: *θraikioas* (MLM 10 Dubia), origjinarisht lexohet si 'thrakas' (pra si temë+mbaresë/enklitik), por mund të lexohet edhe si 'asht thrak(io)' (folje+emër/mbiemër). Ndërsa kur rri mbrapa, në fund të foljes, si mbarese foljore, ajo reflekton marrëdhënie aglutinative me temën duke krijuar aoristin apo një kategori të caktuar foljore (ta zëmë: *θaos* 'dhashë' te MLM 18 Bas). Natyrisht ajo rri edhe si lemë më vete që jep 'është', me funksion të plotë vepror, përtej funksionit gramatikor shërbyes.

Camarda pasi i identifikon *a:o* me dialekte (*o* toskë: *vot-re*, *a* gegë: *vat-re*) i përafron vetë funksionet fonologjike të këtyre tingujve me burimet sanskrite (*a-ja*) e dorike (*o-ja*), duke i parë edhe në marrëdhënie me forma të ndryshme në gr. e lat., pa lënë anash analizën e funksionit protetik të *a-së* iniciale në gjuhë të ndryshme (veçan gr. dhe skt.) dhe në shqipe (1864: 39-40). Nga kjo analizë, shihet se pararendësja e shqipes, mesapishtja, ka njo-hur ndërshkëmbim të lehtë të vokaleve *a:o* në pozicione të ndryshme, pra edhe ku ato marrin vlerën e v. së tr. të ndihmësës 'jam'.

Zakonisht, në gr. *-as* del si mbarese që jep gjininë femërore, sikurse *-os* që jep mashkulloren, por në Mes nuk kuptohet saktë nëse mund të ketë konsistencë të tillë të këtyre mbaresave sa i përket gjinisë, edhe pse ato mund të manifestojnë prirje të tilla. Me sa duket variacionet *as~a* versus *os~o* mund të kenë ruajtur shenja të përkatësisë gjinore femërore apo mashkullore edhe në

shqipen e hershme dhe atë moderne, sado që në shqipen e sotme është vështirë të thuhet se ato kanë ruajtur refleksin e gjinisë për dallim nga njëra-tjetra. Forcimi i markerëve të gjinisë me përemra, klitikë e forma të tjera përbrenda diskursit, ka bërë që shqipja ta harrojë këtë ngarkesë fono-semantike të *as~a / os~o* me kujtesë foljore duke reflektuar edhe gjininë, sikur që dilte qartë të greqishtja. Ajo që këtu vërehet qartë është: ato funksionojnë plotësisht si mbaresa, ngjashëm greqishtes, por, paralelisht, ruajnë edhe reminishenca foljore *as~a* ‘asht’ dhe *os~o* ‘osht’ dhe *st* ‘është’.

Ndërkaq, sa i përket perspektivës së zhvillimit të formave historike të *jam~jom*, ky element na rikujton identifikimin e mundshëm të elementeve bazë *a* dhe *o* në protoshqipe me përemrat *ajo* dhe *ai*. Me sa shihet nga mbishkrimet mesape, varianti femëror i përemrit *ajo* nuk shfaqet, ose jepet vetëm nëpërmjet formës *ai*, si njëlloj reminishence e këtij funksioni përemëror në hit. Prandaj dhe efekti i mundshëm gjinor *-a* dhe *-o*, në ndonjë rast, mund të luajë edhe rolin e markerit gjinor të këto mbishkrime.

Nga ana tjetër, këto forma e mbulojnë mungesën e dukshme të foljes *kam* në mesapishte, e cila shfaqet fare rrallë dhe kryesisht në dy format e njëjësit, veta e dytë dhe e tretë. Fundja, mesapishtja në këtë rast vetëm sa e ndjek trendin e gjuhëve klasike IE, si skt., gr., dhe lat., që i kanë të rralla format e foljes *kam* dhe shprehin kuptimet e nevojshme nëpërmjet përdorimit frazë-ndërtues e perifrastik të formave të foljes *jam*. Megjithëse këto forma (që ndihmojnë krijimin e së kryerës, ngjashëm si në shqipen e sotme) na sugjerojnë se shqipja e hershme e fazës së mesapishtes dhe pak më herët, deri te protoshqipja, nuk ka pasur forma sintetike-analitike të së kryerës pësore nëpërmjet foljes ndihmëse të prapavendosur. Megjithatë, kujtesa foljore e rrënjosur në mbaresa si *-as~a / os~o* na flet për një formë të mundshme sintetike (me origjinë sintetike-analitike të ndihmëses së prapa-vendosur me aglutinim), dikur në një variant ‘nënë e shqipes’ (Demiraj 1988: 730).

Rrjedhimisht, format e foljes *jam* në mesapishte kanë ndikuar në krijimin e formanteve të zgjedhimit jovepror, duke i dhënë

formë edhe pësorës, por pa u manifestuar ende në forma analitike, si, ta zëmë, me futjen e pjesëzës proklitike 'u' për krijimin e aoristit. Nga ana tjetër, ato kanë ndihur në krijimin e formave komplekse të foljes *kam*.

Është e qartë se përdorimi i ndërliqshëm i foljes formave të foljes *jam* ka shkaktuar shumë kaos në segmentimet e mëher-shme, duke dhënë lema më të gjata tre-katër rrokëshe, në vend të lemave kryesisht një dhe dyrrokëshe.

Jo gjithnjë ka disa çelësa të duhur për hapjen e derës së tekstit të shkruar, si në rastin e mbishkrimeve mesape. Ky çelës rri para së gjithash në segmentimin e tyre dhe *as~a / os~o* është njëri nga ata. Format e foljes *jam* shndërrohen gradualisht në një çelës lexim-kuptimi të shkrimit mesap, që ndihmon njëkohësisht imagjinimin e risegmentimit si dhe nxjerrjen e kontekstit semantik dhe tematik të mbishkrimeve. Varianti *st* mund të nënkuptojë po ashtu një variant të hershëm të kësaj folje që ruan kujtesën e paraformës së saj në *-s-.

Qoftë si enklitik, qoftë si proklitik me funksion ndihmës, *as~a / os~o* reflekton sintetizmin herak, fare primitiv të formës protoshqipe të rrudhur skajshëm në marker veprimi si *a:o*, duke iu atribuuar kështu vetë fonemave zanore vlerë foljore, përballë bashkëtingëlloreve që, thënë simbolikisht, anojnë kah shenjueshmëria nominale.

Kështu, kujtesa simbolike e *a:o*-së së mesapishtes ndajvë verbalen a aktiven përballë nominatives, duke i kthyer tingujt zanorë përballë tingujve bashkëtingëllorë. Jo rastësisht, vetë ndërrimi i zanoreve (ta zëmë, apofonia) jep shpesh ndërrimin e kohëve foljore, ndërsa bashkëtingëlloret priren kah rezistenca e kuptimit si prani statike, e njëjtë, e temës.

Mbase *as~a / os~a* përbën një afiks-morfemë ndër më dome-thënëset që lidh mesapishten me shqipen, duke ndihmuar kështu mjaft vetë fragmentimin dhe interpretimin e *scriptio continua*-s.

8. Gramatika e fshehtë e mesapishtes

Sfondi gramatikor i mesapishtes ‘struket’ fshehtas në trupin e *scriptio continua*-s së mbishkrimeve mesape.

Sistemi gjuhësor i mesapishtes mund të imagjinohet duke u mbështetur mbi traditën e mbishkrimeve mesape dhe në marrëdhënie me gjuhë të afërta indoeuropiane si greqishtja, duke pasur gjithnjë parasysh rindërtimin e saj mbi linjat e protoshqipes dhe shqipes. Vetë korpusi i mesapishtes që haset në mbishkrime, përkon rrënjësisht me ‘fjalorin e trashëguar të shqipes’, duke zgjeruar sadopak spektrin e këtij fjalori me lema që janë menduar se përkojnë me ndonjë nga gjuhët që kanë pasur marrëdhënie aktive me shqipen. Identifikimi i korpusit mesapik me këtë ‘fjalor të trashëguar’ të shqipes rrit skajshëm besueshmërinë e identifikimit të mesapishtes me ‘shqipen e hershme’.

Vetë gramatika e mesapishtes dëfton për një gjuhë që kishte arritur stabilitet të mirë fleksiv e gramatikor, në punë lakimesh e zgjedhimesh, krahas stabilitetit fonetik dhe qëndrueshmërisë sintaksore. Kjo bie në sy të çdo filologu që vendos të merret seriozisht me këtë punë, sikur që bien në sy dallimet dialektore apo varietetet e mesapishtes të cilat jo rrallë nxjerrin punë. Po të duhej përshkruar gramatika e mesapishtes me një frazë, atëherë do mund të thuhej se mesapishtja bëhet një dëshmi e fazës kaluese të një gjuhe indoeuropiane nga sintetika në analitike. Në favor të kësaj flasin prania e lakimit me nyja e pa nyja, prania e nazaleve, prania e theksit dinamik, prania e shkallës së mbiem-rave, prania e varianteve të paskajores dhe lidhores; e formave të ndryshme enklitike që shkëmbehen me forma proklitike, krahas krijimit të një stabiliteti dhe fleksibiliteti të fuqishëm të rendit sintaksor i cili mezi se do të manifestojë ndonjë dallim të vogël me shqipen e sotme. Të dhëna të tilla na thonë se mesapishtja duhej të kishte pasur një të kaluar të ngjeshur si gjuhë; nuk mund të kishte ardhur në atë gjendje krejt *ad hoc* pa njohur një ‘stërvitje’ leksikogramatikore mbase mijëvjeçare. ‘E fshehta’ e parahistorisë së mesapishtes duket se përkon e identifikohet me vetë epokën e protoshqipes së bronzit.

Të qenët e mbishkrimeve mesape kryesisht të shkurtra dhe me karakter funerar, është edhe arsyeja pse ato janë interpretuar aq shpesh si emra dhe kulte personale, si patronime, eponime, etnónimo, teonime e emërtime familjare (Untermann 1964, 1995; De Simone 1972: 2013; Matzinger 2019). Megjithatë, ka indikacione me peshë se ato janë më shumë se kaq. Sigurisht që identifikimi strukturor i këtij diskursi funerar e ritualesk, ndihmon gjetjen e çelësave të leximit të mesapishtes (Mani 2024).

Habia që vjen nga *scriptio continua* prek kontaktin e parë me shkrimet mesapike dhe mpin imazhin mental të gramatikalitetit. Interpunkcioni i rrallë dhe jo i sigurt edhe aty ku shfaqet (Deecke 1885: 134), domosdo që rrit shkallën e habisë para këtij lloj shkrimi. Kjo hutesë, sado që zë të shprishet me fillimin e procesit të segmentimit (nisur nga prerjet që sugjeron pjesëza *-(i)hi*) bëhet ‘e magjepsur’ pas imagjinare nominalë meqë *-(i)hi*-ja si mbaresë e supozuar e ka të vështirë morfologjikisht ‘të sugjerojë’ diçka tjetër përveç emrave a ndonjë mbiemri dhe më rrallë përemri. Kështu, mesapishtja merr pamjen e një gjuhe kryesisht nominalë, me shumë pak folje e aq më pak pjesë të tjera të ligjëratës.

E ndodhur në mes kësaj ‘imagjinareje nominalë’, mesapi-shtja shpesh mbështillet me një fjollë misteri që e bën të duket si një e dërguar nga një *qytetërim i humbur*, “si mbivendosje mbi një entitet të mëparshëm gjuhësor, gjurmët e të cilit, megjithatë, humbasin në errësirën e parahistorisë” (Matzinger 2019: 21). Edhe gramatika mbulohet nga kjo vello misteri, duke aluduar në perpleksitetin që derivon nga teksti e tekstura e *scriptio continua* dhe nga segmentimi hamendësues.

Pa dyshim, hutesa para fenomenit ‘mesapishte’ i ka kontribuar edhe interpretimi i përsëritur i mesapishtes si ‘gjuhë e shuar dhe fragmentare’. Ky klasifikim i krijoi shumë mjegulla çdo sprovë për ribërjen e gramatikës së mesapishtes. Por sprovat duket se mund të kalojnë një mistifikim të tillë. Vetë projekti i Matzingerit (2019) jep shenja trimëruese në këtë drejtim, dhe pavarësisht se duket sikur ka pikënisje një bilanc të studimeve mesapike, bën propozime e sugjerime me interes për gramatikën e mesapishtes. Natyrisht, çdo segmentim-lexim i ri i mbishkrimeve, plotëson

pamjen e gramatikalitetit mesap, duke ofruar një dimension të shtuar interpretues të mbishkrimeve, që zbeh idenë e misterit dhe fragmentaritetit të kësaj gjuhe.

Fjalori dhe gramatika që dalin nga propozimet vijuese të mbishkrimeve mesape rikonfirmojnë idenë se ilirishtja thjesht fshihet në mesapishte ose anasjelltas; pra, fjalori e gramatika ishte mbuluar me pluhur për shkak të pozitës së ‘vështirë’ të mesapishtes për të qenë aparente, duke u ndodhur midis dy botëve të mëdha, asaj greke dhe latine.

Orel vërente saktë tek thoshte se “vokalizmi indoeuropian (siç mund të rindërtohet pas humbjes së laringaleve) është ruajtur relativisht mirë në protoshqipen e hershme” (2000: 1). Mesapishtja e konfirmon këtë pohim duke na dhënë po ashtu një dimension të rrugëtimit kompleks fonologjik të indoeuropiani-shtes që na sugjeron edhe protoforma gramatikore. Një kënd-vështrim i tillë mbi fonetikën e hershme historike të shqipes për-puthet mjaft mirë edhe me këndvështrimet e studiuesve të tjerë në këtë temë (Jokl 1911; Çabej, 1986; Demiraj 1986; Desnickaja 1968; Mann 1977; Meyer 1888; Pekmezi 1908; Topalli 2011 etj.). Madje, vetë origjina e fonemave shqipe ka kuptim të lë-vizjes “nga albanishtja moderne te protoalbanishtja, nga protoal-banishtja te paraproto-albanishtja dhe nga paraprotoalba-nishtja te protoindoeuropianishtja” (de Vaan 2017: 1732), duke marrë parasysh edhe shtratin e ndërmjemë të mesapishtes si shqipe e hershme. Mbishkrimet mesape e konfirmojnë qartë këtë demarsh prapavajtës, por edhe na sugjerojnë një rishikim e thjeshtim (po jo simplifikim) të rrugës historike të shqipes, të paktën duke identifikuar pa drojë mesapishten me shqipen e hershme dhe duke riimagjinuar çdo nivel të protoshqipes a protoalbanishtes para shfaqjes së mesapëve dhe gjuhës së tyre. Kështu, lëvizjet fonologjike nga protoshqipja në mesapishte dhe në shqipe, e dendësojnë dhe artikulojnë ndjeshëm kuptimin e formave gjuhësore, nga lemat te kategoritë e veçanta gramatikore. Mbase, përfundimi i fjalëve në zanore, në shumicën e rasteve, në mesapishte, e rikonfirmon këtë analogji të saj dhe të vetë protoshqipes me vokalizmin indoeuropian.

Tashmë, pas një përvoje solide me tekstet mesape, marr guximin të ngre hamendësimin se mesapishtja merr attribute të një varieteti të ilirishtes, mbase më shumë se të një dialekti të definuar saktë, meqë vetë emigrimet që e përshkojnë Mesapinë, që nga ngulitjet e para, vijnë nga vise të ndryshme të Ilirisë, Trakisë, Epirit, Dalmacisë, Anatólisë, po dhe nga mjaft zona të tjera që nuk lidhen me trashëgiminë ilire si gjuhë e si kulturë. Këtë e dëshmojnë etnonimet e shumta që hasen në mbishkrime dhe që nuk janë vetëm të botës ilire dhe asaj helene e latine. Emrat-etnonime të korpusit mesap mbase mund të shihen edhe si portë hyrëse në gramatikën e mesapishtes, sikur që menjëherë pas emrave, prania e dhjetëra foljeve (që pothuajse i afrohet tre-shifrorit brenda korpusit të analizuar) e davarit krejtësisht mjegullën a misterin e mesapishtes, duke e bërë sistemin e saj leksikor-gramatikor goxha të kuptueshëm e të interpretueshëm.

Rrjedhimisht, leximi i gramatikës mesape na mundëson nxjerrjen e një përfundimi vijues: nuk duket të ketë ndonjë prerje të fortë mes asaj që është quajtur *ilirishte* (e imagjinuar si 'gjuhë mëmë' e shqipes por që del si varietet i saj i hershëm) me *shqipen*; pra vështirë se mund të flitet për ndonjë kalim frapant nga ilirishtja në shqip; me ndërrime të forta fonetike morfologjike. Prandaj mesapishtja e fytyruar këtu pa kurrfarë droje si 'shqipe e hershme', ilustron jashtëzakonisht mirë këtë transcendencë të lehtë fono-morfologjike nga një stad në tjetrin pa ndonjë tro-nditje të madhe të strukturës gramatikore, madje, pra as të ref-leksit të fonemave. Mesapishtja - *shqipe e hershme*, evoluon dhe kultivohet si gjuhë në shqipen e pastajme; konsistenca fono-morfologjike e shtyllave të etabluara avancon në zhvillimin e nuancimeve fonetike dhe përftesave të sistemit mbaresor dhe të mënyrave e kohëve të foljes, pa lënë anash as evoluimin e sistemit parafjalor dhe lidhëzor që do t'i japë pastaj karakter të mëvetësishëm shqipes klasike (të Buzukut, të themi) duke e nyjëtuar fort karakterin nënrenditës krahas atij bashkërenditës.

Me një fjalë, mesapishtja i hap rrugë shqipes së mëpastajme për rritjen e shkallës së abstraksionit dhe kompleksitetit të shprehjes gjuhësore; si pasurim i larushisë vokale e diftongale, si

morfologji dhe si sintaksë. Gradualisht, sintaksa ‘primitive’ mesape avancon në një lidhje më të rafinuar me prani ndajfoljesh, parafjalësh e lidhëzash që e kultivojnë ligjërimin.

Me sa duket, sa i përket lidhjes me gjuhët e mëdha PIE me të cilat ndan e trashëgon fjalorin, mesapishtja ka përkimet më të veçanta me hititishten dhe me sanskritishten, ndërsa me greqishten e vjetër ka bashkëjetesë paralele, me ndërshekëmbime të dendura fjalori e kategorish gramatikore, por duke humbur rit-min e duke u margjinalizuar me rastin e avancimit të koinesë atike në nivel të ‘standardit’ të gjuhës e kulturës së lartë klasike, kohë kjo kur forcimi i Romës e shtriu përdhe traditën mesape të shkrimit në ngritje. Në punë të morfosintaksës, afritë me greqishten e vjetër mbisundojnë, përkundër dallimeve evidente. Ato afri konsistojnë kryesisht në sistemin foljor dhe atë emëror, në mbaresa të përafërta zgjedhimesh të ndonjë kohë foljore e në afri deklinimesh për emrat, mbiemrat, përemrat e nyjat.

Lashtësia indoeuropiane e shqipes (temë e aktualizuar nga revista “Science” së fundmi; 2023) duhet parë brenda kornizave të protoshqipes, sigurisht me afri të padyshimta të një lloj karakteri (përtej)dialektor me gjuhë të tjera të familjes indoeuropiane. Nga gjendja e shqipes mesapike, po rritet se karakteristikat e saj leksikore, fonetike-morfologjike dhe gramatikore, flasin për stabilitetin e saj të parë si gjuhë me norma relativisht të stabilizuara gjuhësore që një gjuhë e kanë nxjerrë tashmë nga statusi i saj protogjuhësor. Me sa duket, mesapishtja, nga fundi i mileniumit të dytë para Kr., kur mesapët zbarkuan si indigjenë në brigjet jugore të Italisë së sotme, kishte stabilizuar karakterin e saj si gjuhë; ishte kjo një fazë kalimi nga protoshqipja në shqipe të hershme apo arkaike. Me vetë stabilizimin e vet në punë leksiku e gramatike, mesapishtja - shqipe e hershme, e ndihmon jo vetëm rindërtimin e vazhdueshëm të imagjinare protoshqipe por edhe konsolidimin e mëtejshëm të imagjinare indoeuropiane, e cila ribëhet në vazhdimësi.

Corpora Messapica e sjellë këtu me gjithë gramatikën e saj bazike, përkundra lajthitjeve e gabimeve që na kanë rrjedhë, shpresojmë se mund t’i japë një dorë të mirë studiuesit që dë-

shiron të merret me kompleksitetin e marrëdhënies protoshqipe > mesapishte > shqipe, me prerjet dhe ngjitjet mes tyre, duke dalluar më lehtë elementet e trashëguara prej një faze të hershme indoeuropiane nga zhvillimet e brendshme të gjuhës, në mesapishte dhe në shqipen e mëpastajme, deri në fund të mesjetës, kur tashmë zë e kristalohet shqipja klasike. Gjithashtu, mesapishtja krijon hapësirë për t'u riparë ngulitja e theksit në rrokje të caktuar; për t'u hetuar shfaqja dhe zhvillimi i sistemit të nyjave, si ajo e nyjës së përparme të një klasë mbiemrash dhe përemrash; për t'u parë deri diku elemente të metafonisë dhe të disa dukurive të tjera fonetike; për t'u hetuar zhvillimi i sistemit rasor dhe ai i formave foljore sintetike e analitike (ta zëmë, me lidhoren e paskajoren), pastaj krijimi i shumësit, funksioni i parafjalës etj.

Mesapishtja konfirmon se një zhvillim i brendshëm i shqipes tashmë kishte ndodhur brenda saj (mbase si një varietet më i gjerë i ilirishtes, por tashmë mund të flasim vetëm për paradigmen mesape), duke përfshirë qoftë ngulitjen e theksit, qoftë nyjat e përparme, qoftë format e aoristit e të kryerës apo dhe tiparet themelore të rasave dhe format e rendimit sintaksor; qoftë elementet shquese të lidhores apo të infinitivit.

Po ashtu, mesapishtja do ta rikonfirmojë modelin indoeuropian të gjinorës e kallëzores, por edhe elemente të rasave të tjera. Ta zëmë, ruajtja e mbaresës *-n* të kallëzores, ngjashëm disa gjuhëve klasike IE, reflekton brenda mesapishtes si ruajtje e elementit konsonantik eptiv mbaresor, krahas një mbisundimi të përfundimit të fjalëve në zanore, që e karakterizon atë. Fare pak mbaresa, si *-s*, *-n*, *-t* e ndonjë tjetër, bëhen tipare me shtrirje të gjerë 'fundore' që prekin strukturën gramatikore të mesapishtes. Ta zëmë *-s* (si sufiks *-os*) bëhet tipik për aoristin apo *-n* jep ndonjëherë pjesoren e foljes apo elementin fundor tematik, konsonantik, të vetës së parë dhe tretë shumës. Nga ana tjetër, spektri vokal bëhet element mbizotërues mbaresor për mesapishten, por ky tipar, me kohë, mbase gjatë mesjetës, do të ndryshojë në favor të një balancimi vokal-konsonantik të fundfjalës në shqip. Rrjedhimisht, mesapishtja do të ndryshojë në drejtim të shqipes së sotme

kryesisht sa i përket sistemit të prapashtesave dhe mbaresave, dhe atë me ndikim të elementit konsonantik brenda tyre.

Tashmë po fillojmë të kuptojmë se mesapishtja e konfirmon shqipen që del nga faza e protoshqipes, fazë kjo e menduar shpesh si mjaft e vonë (pak para Krishtit deri shek. VI pas Krishtit apo dhe më vonë). Pra, ajo e bën shqipen ta lëvizë parahistorinë e vet si protoshqipe të paktën 1000-1500 vjet më parë, një e dhënë kjo që mbështetet edhe nga studimet e fundme me sfond filogjenetik. Me një fjalë, mesapishtja po del nga gëzhoja e 'misterit' të saj, si korpus e si gramatikë.

Por le t'i shohim disa tipare themelore fonetike e morfologjike që shpërfaq mesapishtja.

8.1. Sistemi fonetik

Vetë alfabeti mesap, që zakonisht nënkupton 25 grafema, është zhvilluar si një lloj mbamendje e alfabeteve greko-fenikase, më saktë, një vazhdimësi e të ashtuquajturit *alfabet i kuq (perëndimor) grek*, që Herodoti e quajti *Phoinikēia Grammata*.

De Simone e Marchesini kanë bërë një periodizim të këtij alfabeti në disa faza dhe, krahas shkollarëve të tjerë, varësisht nga këto faza dhe nga tipi i shkronjave të akëcilës fazë, kanë bërë edhe datimin e mbishkrimeve (2002). Ja më poshtë, një prezentim i këtij alfabeti nga Marchesini.

Fig. 8. Alfabeti mesap i paraqitur kronologjikisht nga shekulli VI-II (Marchesini 2020: 522)

Ndërsa variantet e alfabetit të 7 fazave të mësipërme (numrat romakë nën shkronja dëftojnë këto faza), të kthyer në dy variante më reprezentative duken kështu:

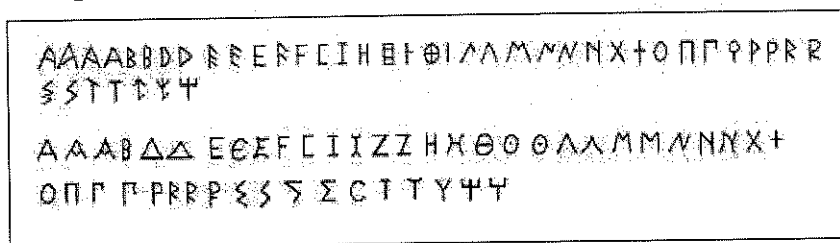

Fig. 9: Alfabetet mesapike: ai arkaik VI-V dhe ai i shek. III p.e.s. (Marchesini & De Simone 2002)

Trasnliterimi i këtij alfabeti është bërë nga studiues të respektuar, të cilëve u referohen De Simone e Marchesini, të cilët kanë bërë vetë po ashtu transliterime e segmentime, siç mund të shihet nga MLM (2002).

Thuhet se gabimet në epigrafinë mesape janë të rralla dhe se kjo na jep të kuptojmë që ka pasur shkolla të veçanta të shkrimit, por shkrimi nuk duket të jetë shtrirë te shtresat e ulëta shoqërore (Marchesini 2015: 73), ndërsa dallimet dialektore, fonologjike e leksikore, nga qyteti në qytet, nga viset e mesapëve te ato të daunëve e peucetëve janë të qarta, sado që ruhen parimet e një baze gjuhësore monumentale.

Përkundër shumë analizave të fonologjisë mesape, mjaft dukuri fonetike mbeten për t'u sheshuar ende. Për mesapishten si dhe për shqipen, koha e nyjetimeve dhe reprezentimeve fonematike rrjedh ngadalë dhe nuk regjistron ndërrime të shpejta nga epoka në epokë, le të themi nga fillim-bronzi te fillim-hekuri. Si duket, e ardhur nga një areal me sfond mjaft të shtrirë gjuhësor si gjeografi, mesapishtja, si dhe shqipja, edhe kur bëjnë ndërrime fonetike duket sikur rimarrin a marrin një tipar fonetik nga një krah fonetik i kësaj gjeografie që më parë është eklipsuar për arsye të ndryshme. Dukuri fonetike si rotacizmi ishin ende larg horizontit për mesapishten.

Duket sikur refleksi $o > u$ dhe ndërrimet e tipit $o > a$, apo $i > e$, $au > ao$, $au > o$ apo $ou > v$ etj., vështirë se e përjashtojnë pararendësin e tyre tingullor (veçan te vokalet), i cili ka ekzistuar brenda një gjeografie më të gjerë fonetike. Kështu, loja e kthimrikthimit në marrëdhënie ndërmjet katër zanoresh bazike $a:e:i:o/u$ bëhet standard fonetik që krijon statusin e akëcilës gjuhë a varietet gjuhësor varësisht nga marrëdhënia me morfemat fjalëformuese. Nuk përjashtohet as derivimi i tingullit y ndërmjet hapësirave tingullore të $i-v-o/u$, e ngjashme me *upsilon* (Y , v) në greqisht. Sigurisht ndërrimet bëhet më të qëndrueshme aty ku marrin rol morfologjik, si në rastin a apofonisë (që është jo sistematike) apo gjatë ndonjë dukurie tjetër.

Pa dyshim, nga gjithë zanoret e trashëguara *o*-ja është ajo që ka pësuar ndryshimet më të shumta, nga protoshqipja në mesapishte e në shqipe (Meyer 1891; Huld 1984; Topalli 2007), si zonë ‘e ngrohtë’ e shkëmbimeve fonetike, pa përjashtuar as riciklimet e proceseve shkëmbyes. Një dëshmi e fortë e këtyre ndryshimeve është roli i saj i dyfishtë në mesapishte si *o* dhe si *u*. Në të vërtetë, në 24 mbishkrime haset edhe grafema *u*, ndërsa në 4 prej tyre, edhe ajo *y* (Marchesini 2023a: 13-14); mbase ato mund të lidhen me fazën e mesme dhe të fundme të shfaqjes së mbishkrimeve mesape.

Mommsen kishte vërejtur se mesapishtja “ishte mjaft e vokalizuar dhe na kujton vokalizmin silabik të dialekteve të vjetra etruske” (1850: 77); do të shtoja: pavarësisht dallimeve morfo-sintaksore me etruskishten. Ky vokalizim formëson edhe karakterin fono-morfematik dhe prirjen për përfundim të fjalës në zanore (përveç te aoristi, pjesorja, te formimi i shumësit dhe në disa raste të tjera). Së këndejmi, De Simone nxori përfundimin se “tipari më i rëndësishëm fonologjik është trajtimi i **o*-së së PIE, e cila shfaqet rregullisht si *a*” (1972: 133–144); një tipar ky që e shtyri Desnickajan të ngulmonte se mesapishtja – me kalimin e PIE **o* > *a* – afrohet me gjuhët shqipe dhe baltike (1984: 224), duke pasur gjithnjë parasysh që kjo *o* shpesh ref-lekton vlerat e *u*-së.

Edhe për mesapishten, duket jo i panjohur geminacioni i konsonanteve apo sonanteve. Sikurse përmend Meyer për ilirishten (le ta identifikojmë këtu me PALb si paraprijëse të mesapishtes ilire), geminacioni i konsonanteve nuk është i rrallë, veçan ai i likuideve dhe nazaleve *l*, *r*, *n* dhe i spiranteve *ss* dhe *zz*; vetë formimi i geminanteve është i ndryshëm; ato herë tregojnë fundin e rrokjeve, herë fundoret e pazëshme, herë ndodhjen e sinkopës dhe herë kanë rol afektiv (1959: 203). Por, gjithashtu, jo rrallë, mesapishtja fut në lojë geminantet si indikacion të fundit tematik të fjalës, dhe, më rrallë, për të treguar shumësin apo dhe theksin emocional të fjalës apo dhe vetë theksin.

Disa ndryshime dhe dukuri të tjera fonologjike të mesapishtes janë të lidhura me palatalizime të shumëfishta (de Simone 1972: 156–168; Orioles 1972; 1978; Gusmani 1976), por nuk ka

asnjë evidencë të qartë që mund të merret me siguri të madhe, mbi bazën e lemave dhe kategorive fonetike të nxjerra nga segmentimet paraprake. Prandaj, dukuritë fonetike mund të rishihen aty-këtu në varësi të strukturës morfologjike të mbishkrimit të dalë nga risegmentimi.

Këtu mund të sqarojmë se nga grafemat greke-fenikase që krijojnë paqartësi në transliterim e në të kuptuar është θ 'theta', sepse, siç është thënë tashmë, përveç dentale ajo është dhe afrikate e spirante. Në shqipen e sotme, ajo jep *d*, *dh*, *t* dhe *th*, por, nga përvojat me mbishkrimet, vërehet se në ndonjë rast mund të japë edhe ndonjë vlerë tjetër (ta zëmë *q*) pa harruar edhe efektet e ndryshme të format klitike (Pitts 2022). Këtu do shtuar se procesi i alternimit të bashkëtingëlloreve të aspiruara dhe deaspiruara në mesapisht tregon prirje për të qenë i pranishëm sikurse në shqipen e sotme. Me sa duket, edhe ndërloja (de)aspiruese e fonemave konsonantike *d:dh* e *t:th* dhe reprezentimi grafematik i tyre në mesapisht përafrohet me shkëmbimet fonetike të këtyre tingujve në greqisht. Po ashtu, *kl:k* ndërskëmbihen e përdoren paralelisht sikur ndë dialekte të shqipes moderne.

Thënë përgjithësisht, sistemi fonetik i mesapishtes kuptohet më lehtë duke u parë në linjë të zhvillimeve historike që e lidhin me shqipen e sotme para se me një sistem fonetik tashmë të rindërtuar të protoshqipes. Kjo na rithotë se afria e mesapishtes me shqipen klasike e të sotme është më e qartë dhe më e rrokshme se lidhja e saj me protopararendësin e saj. Pra, evolucioni fonetik i shqipes, i parë nga këndi i mesapishtes si ndërmjetëz, duket të ketë qenë shumë i ngadalshëm, apo dhe me mjaft riciklime ndërrimesh fonetike ndërdialektore të cilat kur shihen në distancë nuk japin pamje të një lëvizjeje finale dhe të gjith-andejshme, të themi të një kalimi $o > a$, ose çfarëdo qoftë tjetër. Mbase është kjo koha e përkimit me shkëmbimet $u > i$ dhe të krijimit të *y*-së përtej derivimit nga *u-ja* (shih: Pedersen 1900). Është koha e parametafonisë, e paraapofonisë, e paradiftongimit të *e*-së në *ie* dhe e pararotacizmit po ashtu, ose e shfaqjeve të kufizuara, jo sistematike, të këtyre dukurive.

Me një fjalë, mesapishtja na rikujton se sa e vështirë është të flitet për kategori si *parahistori* > *histori gjuhe* dhe të ngjashme. Ajo ruan parahistorinë si histori dhe anasjelltas ndaj dhe rikonstruksioni i ndërrimeve tingullore si regjistër i kalimit formal nga një stad në tjetrin bëhet goxha i vështirë, me haraçin e mund-shëm për bartjen brenda këtij kërkimi të një mentaliteti organicist në gjuhë. Duke u dëshmuar si shumë konservative, mesapishtja ofron aq material në lema e gramatikalitet sa ndonjëherë duket i kotë (ironik, madje) rindërtimi internal i një diçkaje që tashmë rri para nesh 'e ndërtuar' dhe e kuptueshme.

Sidoqoftë, një shkollari që i hyn studimit të mesapishtes, fillimisht do t'i duhej t'i kishte të qarta shkëmbimet fonetike-grafematike të rastit (ndonjëherë, me tendencë sistematike) nga mesapishtja në shqipen e sotme. Duhet pasur parasysh që disa nga vlerat tingullore të shqipes së sotme mbase nuk kanë ekzistuar më vete në mesapisht, por po i japim këtu të kthyer në grafema të shqipes moderne për të kuptuar më saktë spektrin shprehës të mesapishtes. Ja disa nga këto shkëmbime:

mesapisht

b = p *bas* (MLM 10 Al)
o = u *oli* (MLM 48 Al)
i = e *dirri* (MLM 17 Cae)
ei = e *ei re* (MLM 1 Az)
ei = i *preiš-* (MLM 1 Br)
d = t *avidi* (MLM 26 Al)
d = d/dh *donas* (MLM 9 Al)
i = i/y *di* (MLM 8 Bal)
k = c/q *kesare* (MLM 1 Di)
i = i/y *hilli* (MLM 38 Al)
i = j *klai* (MLM 8 Bal)
kl = k(l) *klohi* (MLM 1 Bas)
g = ng(k) *ga* (MLM 35 Al)
g = gj *gama(tis)* (MLM 13 Cae)
p = f *aprodita* (MLM 11 Cae)

shqip

'pas, mbas'
 'ulli'
 'derri'
 'e re'
 'prish'
 'aviti'
 'dhonie, dhuratë'
 'ty'
 'Cesari/Qesari'
 'hylli, ylli'
 'k(l)aj, kaj; qaj'
 'kohi; koha'
 'nga'
 'gjama(tis)'
 'afërdita'

$q = k$ <i>morqori</i> (MLM 3 Bas)	‘(e)mërkurë’
$\check{s}/s = sh$ <i>poššonni</i> (MLM 1 Bas)	‘pushojmë’
$\Psi = t$ <i>arΨaihi</i> (MLM 17 Al)	‘artas(e)’
$t = th$ <i>torrèt</i> (MLM 28 Al)	‘thërret’
$\Psi = t$ <i>baleΨi</i> (MLM 15 Bal)	‘bale(tasi)’
$\theta = d/dh$ <i>θaos te</i> (MLM 18 Bas)	‘dhashë’
$\theta = t$ <i>kriθonas</i> (MLM 14 Al)	‘kretonas, kretas’ θ
$= t/th$ <i>θotor</i> (MLM 1 Ga)	‘Thotor’
$ao = o$ <i>Ψaotoras</i> (MLM 27 Al)	‘(e) Thotorit’
$ao = a$ <i>taos</i> (MLM 2 Bal)	‘tas’
$au = o$ <i>Ψautora</i> (MLM 23 Bas)	‘Thotora’

Ndër këto duhet veçuar kryesisht ndërrimet – kryesisht grafe-matike – të vlerave tingullore: $o:u$, $\theta:d/dh$, $\theta:t/th$, $o:au/ao$, $b:p$, $i:e$, $e:ei$, të cilat shfaqin një prirje drejt ndërrimeve sistematike, ndërsa të tjerat – edhe nga ato më të rralla, që nuk janë përmendur – janë kryesisht të rastit. Siç mund të shihet, diftongjet dhe grupet zanore (tashmë të pranishme në mesapisht) zakonisht japin një tingull dhe vetëm në raste të caktuara si *ai* ‘ai’, apo *hia* ‘hija’ etj., kemi ruajtje të formës së diftongut a grupit zanor që reflekton kuptim leksikor të veçantë.

Njëkohësisht, nuk mund të flitet lehtë e me siguri për vlerat tingullore a artikuluese që dalin nga grafema me sfond fonemash të caktuara. Ta zëmë, su u përket konsonanteve *X* dhe + (transliteruar si *š* apo edhe si *s*) duket se ato reflektojnë ngjyime dalluese mes *s*-së dhe *sh*-së në shqipen e sotme. Me një fjalë, ka të ngjarë që *sh*-ja mesape ka ekzistuar, mbase me ndonjë ngjashmëri a efekt të përafërta fonetik me σ (sigmën) apo the χ (*kh*-inë) në gr. e vjetër (përderisa gr. e re nuk e ka frikativën *sh*). Por, me interes të veçantë del sfondi tingullor i grafemave të transliteruara si d/θ . Ndonjëherë $d/\theta > dh$, ndonjëherë $t\theta > dh$, dhe ndonjëherë, po këto japin *th*. Megjithatë, mund të thuhet se fërkimoret ndërdhëmbore *th* dhe *dh* janë të pranishme në mesapishte dhe dallohen qartë nga konteksti i fjalës, por gjithashtu konteksti mund t’i ngatërrojë njërën me tjetrën. Pastaj, gjithë velaret e sibilantet, frikativet e glajdet bëhen lehtë të ndërshekmbyeshme.

Duhet thënë se aspirimi apo deaspirimi i θ -së është mjaft i pangulitur në kuptim të pozicionit brenda fjalës, sikurse dhe i buzoreve $p:b$. Po ashtu, siç vëren saktë Matzinger, transkriptimi i grafemave I, θ, Ψ dhe Ψ kërkon vëmendje e diskutime të mëtejme; sepse secila nga ato jep disa variacione tingullore; ta zëmë vetëm I , që zakonisht transliterohet si z , në ndonjë rast mund të japë edhe vlerat e disa afrikateve dhe tingujve të tjerë, si $c, x, \zeta, xh, z, zh, s, sh, sk, shk$; pra është “një grafemë jep disa vlera tingullore” (2019: 16-32), prandaj jo gjithnjë mund të nxirren përfundime të qarta të pozitës së bashkëtingëlloreve apo zanoreve. Mjaft ta kujtojmë edhe grupin ei , që para mbiemrit, zakonisht jep nyjen e , por në trup të fjalës jep $-i$.

Pa dyshim, mesapishtja nuk i jep të gjitha fonemat e shqipes së sotme, mbase edhe shqipja nuk shpërfaq plotësisht çdo variacion tingullor të mesapishtes; fundja, disa nga ata tinguj kanë lëvizuar a janë ribërë. Ta zëmë, sado që mund të ketë propozime, nuk kuptohet saktë cilat grafema japin pozicionet e sotme fonetike që rrijnë mes $\zeta-q-gj$, mes $x-xh-zh$, $e-ë$, $o-u$, $i-y$. Nuk kuptohet qartë as si ka rrjedhë procesi i krijimit të afrikateve të pastajme të shqipes, edhe pse dihet se ka ardhur nga shkrija e dy bashkëtingëlloreve. Me sa duket, nuk janë rafinuar ende (të paktën në kuptim të grafemave) fonemat y dhe $ë$ edhe pse ka indikacione të paraformave të tyre. Mosrafinimi i afrikateve $c-x-\zeta-xh$ është ndjekur edhe nga mosdefinimi i bashkëtingëlloreve j, f, nj, y ndonëse ato ndihen si reflekse të fonemave të tjera. Këtu nuk do harruar që I në ndonjë rast jep edhe vlerat e disa afrikateve dhe tingujve të tjerë, si $c-x-s-\zeta-xh-z-zh$.

Sidoqoftë perceptimi a dëgjimi ‘me vesh’ i një numri fonemash që nuk dalin të përfaqësuara qartë si grafema, na ndihmon sadopak për të krijuar një ide për lidhjen e mesapishtes~shqipes së hershme dhe shqipes së vonë me sistemin e hershëm fonetik indoeuropian. Kjo na bën që të përpiqemi të kapim sa më shumë nga vetë karakteri i sistemit fonetik të mesapishtes që manifestohet në vokabular, në ndërtime morfo-sintaksore e në kontekst, krahas leksioneve që marrim nga rindërtimet e nevojshme brenda një ndërrimi fonetik të izoluar. Ta zëmë, prania e nistores h - pa-

suar nga një zanore, në fjalët si *hia* ‘hija’, *hilli* ‘ylli’, *hai* ‘haje’ dhe në pozicione të tjera brendatematike të fjalëve, pavarësisht shfaqjes së saj eksplicite, brenda një leksiku të trashëguar (ku *h*-ja është rikonstruktuar si rrjedhim nga *s*, *sk*, *ks*), mbase mund të shërbejë si indikacion për kërkimin e laringaleve në mesapishte dhe efekteve të tyre, duke njohur edhe një asociim të lehtë me traditën hitite.

Nganjëherë nuk është e qartë as kur (dhe nëse) fërkimorja alveolare e pazëshme kalon në alveolare qiellzore ($s > sh$), apo nëse qiellzorja e trashëguar *k* ka kaluar në fërkimore ndërdhëmbore *g*. Për më shumë, nuk është e qartë nëse është bërë diferencimi i plotë (sado që duket se po) i fërkimoreve ndërdhëmbore *th* dhe *dh*. Zakonisht theta e paraprirë nga një *t* (*tθ*) jep *th*, *dh* apo ndonjëherë *q* dhe ndonjë fonemë tjetër. Prandaj, mund të nxiret përfundimi se *theta* përfshin gamë të gjerë tingullore në mesapisht. Nga ana tjetër, ndërloja fonetike e prapaqiellzoreve *k*, *g* me qiellzoret *g*, *gj* bëhet interaktive brenda korpusit të mbi-shkrimeve dhe bën të hamendësueshme përshkrimin e një rrjedhë linerare të ndërrimit fonetik. Hamendësimet e tilla na përcjellin edhe me rastin e shkrirjes së dy fonemave për të dhënë një të tretë, të një një diftongu a grupi zanor për të dhënë një zanore etj.

Sa i përket theksit, mund të thuhet se mesapishtja ka kryesisht theks nistor dhe mbi rrokjen e parë, sikur që është thënë për ilirishten, theks ky që, zakonisht, nuk ndryshon as gjatë eptimit. Edhe shqipja e pastajme, të shumtën e rasteve ruan theksin në fillim të fjalës, në rrokjen e parë. Kalimi i theksit mbi rrokjen e parafundit apo dhe të fundit në mesapisht, lidhet shpesh me prejardhjen e fjalës, me karakterin e kompozitës dhe fjalëformimit. Duket se mesapishtja ka trashëguar një theks muzikor të qëndrueshëm, paralel theksit dinamik. Por, përkundër shenjave të theksit dinamik, ai nuk është shumë i lëvizshëm dhe nuk bie mbi mbaresa, një tipar ky që ka krijuar dhe ka ruajtur distancën e mesapishtes nga greqishtja e vjetër.

Duke e ruajtur theksin muzikor, mesapishtja është dëshmuar konservatore ndaj të gjitha fonemave, të theksuara e të pathek-suara. Duket se ky lloj theksi ka ardhur duke u dinamizuar duk-

shëm në shqipen e mëpastajme, me ç'rast rrokjet e patheksuara janë zhdukur ose janë bërë fragjile ndaj ndikimit të sistemeve mbaresore të gjuhëve të ndryshme.

Duhet vënë re se radhët e zanoreve nazale (të njohura për shqipen), të shkurtra e të gjata, tashmë ishin zhvilluar në mesapishte (pavarësisht se ato nuk dihet të kenë ekzistuar në IE) dhe ngjasojnë me ato të gegërishtes moderne. Si duket, zhvillimi dhe forcimi i zanores *ë* në trung dhe në fund të fjalës në shqipen pasmesape flet se si faza e fundit e mesapishtes filloi ta shkëmbente theksin e saj muzikor me theks më dinamik që afektoi me 'rregjimin' e *a*-së dhe *e*-së në *ë*. Pikërisht kjo dinamikë theksi ka nxitur ndryshimet e sistemit mbaresor që, me sa duket kanë prekur sistemin emëror dhe atë foljor të shqipes, nga mesjeta e këndeje, duke u përshtatur me sistemet mbaresore të gjuhëve përreth. Por *ë*-ja duket se erdhi edhe si një jehonë nazale nga faza e mëhershme po ashtu ($a > \hat{a} > \tilde{e}$, krahas procesit të rotacizmit); apo dhe si jehonë e *schwa*-së (*ə*) së humbur indoeuropiane si zanore e 'mbytur', si zë i shurdhuar i zanoreve dhe rrokjeve të patheksuara (PIE: **dʰánkʷts* 'dhëmb', **h₂wérās* 've-rë', **h₂rǵʰs* 'argje(ë)nd', sado që propozimi që *schwa* mund të ketë dhënë *a* (Meyer 1891; Çabej II 1976; Topalli 2007; Demiraj 1988) duket i arsyeshëm.

Po të shohim nga perspektiva e hetimit të ndërrimeve fo-netike në periudha të ndryshme nga protoshqipja në shqipe, mesapishtja shpesh na e ndërmend mundësinë e *lëvizjeve ciklike* të ndërrimeve fonetike, nga një periudhë në tjetrën. Ta zëmë, besohet se kalimi *s:š* ka ndodhur diku rreth shek. X të erës sonë apo më herët, por ka indikacione se ky ndërrim ka njohur një tur të vetin fonetik edhe më parë dhe se duhet parë përtej një fenomeni *progresiv* e drejtvizor fonetik. Vetëm përbrenda dialekteve të mesapishtes së shekujve VI-II p.e.s. mund të vërehen marrëdhënie të lëvizshme të sibilanteve *s:š*, për afërsisht si në gr. e vjetër.

Ky fenomen i ndërrimeve fonetike të *kthyeshme* mund të ketë prekur më thellë shqipen, në epoka të ndryshme. Mbase edhe fenomeni i rotacizmit mund të shihet sadopak nga kjo perspek-

tivë. Me evidencat e saj leksikore e morfolologjike, mesapishtja ofron terren të pasur për studimin e këtyre dukurive.

Kur vërejmë se si edhe shqipja shfaq tendencë për sinkopa, afereza e metateza të tingujve e silabave të plota që ndikojnë në shkurtim a shurdhim vokalesh (Camarda 1864: 18-19), na bën të besojmë se kjo dukuri duket të ketë pasur mesapishten si para-rendës.

8.2. Sistemi emëror

Mbase sistemi emëror i mesapishtes është më i hulumtuari brenda studimeve mesape me vetë faktin se shumica e korpusit mesap është cilësuar të jetë i përbërë nga emrat: toponime, teonime, etnonime, eponime, antroponime, hidronime etj. Rrjedhimisht, sistemi emëror dhe ai eptiv edhe u bënë më të dokumentuar se sa sistemi foljor (Matzinger 2019).

Reduktimi i supozuar i numrit të temave emërore të shqipes në vetëm disa (katër?) tipa, si “një proces i parë morfologjik që e ndau protoshqipen nga gjuha e lashtë ie. dhe nga gjuhët indoevropiane të kohës” (Bokshi 2010: 25), vlen edhe për mesapishten.

Emrat, mbiemrat dhe përemrat në mesapishte njohin lakimin nëpër rasa. Duket se ka pasur të paktën gjashtë rasa: emërore, gjinore, dhanore, kallëzore, thirrore dhe rrjedhore, ndonëse emërorja me gjinoren shpesh dalin të afërta dhe thirrora duket fare e reduktuar. Megjithatë, duket sikur këto rasa nuk janë të konsoliduara mirë dhe shprehin dallime nga dialekti në dialekt. Nuk kuptohet qartë ndërtimi i mundshëm i *mjetores* (instrumentalit) dhe nuk dallohet shumë qartë prania e saj.

Për më tepër, sa i përket lakimit, mesapishtja njeh lakimin me nyja dhe pa nyja; ajo fut në punë nyjat e përparme, enklitikët e proklitikët, parafjalët a pjesëzat shërbyese, pothuaj ngjashëm greqishtes. Ta zëmë, gjinorja shquhet për nyjën e përparme *θo* ‘të’ ndërsa rrjedhorja për futjen në punë të parafjalës *pi/pei* ‘prej’. Pra, nga vetë prania a mosprania e nyjave të përparme, kuptohet se format sintetike dhe analitike lidhen me dialekte të caktuara, por

dhe me forma të ndryshme diskursive. Kështu, për gjinoren, kemi lakimin e tipit analitik:

- *θo aras* 'të arës' (MLM 1 Br),
por edhe lakimin e modelit sintetik:
zarresh 'i zjarreve; zjarresh' (MLM 3 Car).

Forma me nyjën e përparme *θo* duket më tipike për diskurset formale, ndërsa forma sintetike me enklitikë duket më e prani-shme te diskurset joformale, ta zëmë, duke u bërë element ndër-tues i diskursit poetik sapulkral, si në rastin e përmendur.

Por, ja se si duken disa forma emrash (të përveçëm a të përgjithshëm) të lakuar nëpër rasë, në njëjës, sipas modelit sintetik (përfshirë lakime të ndryshme).

- Em. *ori* 'ora' (MLM 3 Car)
- Gjin. *ddetis* 'i detit' (MLM 3 Car)
- Dhan. *arΨai* 'artasit' (MLM 38 Al)
- Kall. *deran* 'derën' (MLM 10 Uz)
- Thirr. *θotor* '(o) Thotor' (MLM 1 Car)
- Rrjedh. *barrei* 'prej barrës' (MLM 19 Rud)

Mund të vërehet se si shqipja klasike dhe ajo moderne ka ruajtur këto rasa, pa harruar një ngjashmëri të hershme e të sotme të gjinores, dhanores e rrjedhores po të lihen mënjatë nyjat e përparme dhe duke vënë re dobësimin e thirrores po ashtu. Mesapishtja konfirmon se identiteti eptues i shqipes së hershme lidhet me nyjat e përparme po aq sa me të prapmet, me enklitikë e proklitikë në të njëjtën kohë, duke ruajtur që atëheraj gjer më sot dy format rasëformuese: formën analitike dhe atë sintetike.

Ndonëse mesapishtja manifeston një prirje thjeshtuese të eptimit duke reflektuar përngjasime rasash, përveç tjerash edhe sa i përket numrit e gjinisë, 5-6 rasa nxjerrin krye. Fatmirësisht kjo prirje për thjeshtimin e eptimit duket sikur ka vendnumëruar në shqipen e pastajme ku janë ruajtur tiparet themelore të këtyre rasave me variacione të ndryshme që kanë prekur sistemin mbaresor.

Mbase nga mospasja e një pamje më të plotë të lakimeve, do vënë re se teonimet, etnonimet dhe emrat e përveçëm, sikur reflektojnë një gamë më të kufizuar të mbaresave rasore apo vetë rasave krahasuar me emrat e përgjithshëm. Teonimi $\theta(a)odor/a/s$ del në formë të përafërt të paktën në emërore, gjinore e rrje-dhore. Të tillë janë emrat e përveçëm, teonimet e antroponimet: Thotor, Demetra, Afrodita, Plator, Artam, Pirro, Bato, Mihill etj. Gjithsesi, ky lloj emrash i jep karakter të mëvetësishëm sistemit emëror të mesapishtes.

Në mesapishte, emri ka gjini e numër. Gjinia nuk është e qartë kur bëhet fjalë për përemrin vetor femëror *ajo*, i cili, me sa duket, nuk shfaqet në mbishkrimet mesape. Ai duhet nënkuptuar nga përemri mashkullor *ai*, varësisht nga konteksti, ngjashëm ndonjë gjuhe klasike si hititishtja. Në mbishkrime, mbase për shkak të karakterit të vetë diskursit sapulkral nuk shfaqet as përemri vetor *ju*, por merret me mend se do të ketë ekzistuar në formën e vet.

Le të ndjekim shembuj që japin kategorinë e numrit dhe të gjinisë në mesapishte.

- Numri: njëjës : shumë
 - bri brinn* ‘bri – brina(t)/brirë(t)’ (MLM 4 Br)
 - inotθ inotθes* ‘inat – inate(t)’ (MLM 4 Br)
 - zat zatet* ‘zot – zota(t)’ (MLM 3 Car)
- Gjinia: mashkullore : femërore
 - dirr daos* ‘derr – dosë’ (MLM 17 Cae/MLM 33 Al)
 - das dalma* ‘dash – delme/dele’ (MLM 24 Bal/MLM 11 Rud)
 - dam lopi* ‘dem – lopë’ (MLM 13 Ro/MLM 3 Car)
- Gjinia asnjansë (me emra lëndësh dhe pjesësh të trupit)
 - krit krina* ‘krye(t) > krena(t)’ (MLM 8 Ur/MLM 9 Uz)
 - elib* ‘elb’ (MLM 2 Ur)
 - traohan(θ)* ‘trahan(t); trahana’ (MLM 5 Bal)
 - ssi(š)* ‘sy(sh)’ (MLM 3 Car)

Përveç emrave të zakonshëm, të përveçëm e të përgjithshëm, mesapishtja ka krijuar edhe glosarin e vet formulaik, kryesisht me karakter emëror dhe me prejardhje frazeologjike, që ndihet gjithandej mbishkrimeve.

Pa dyshim se një ndër shprehjet më të komentuar me karakter të tillë është formula *klohizis* (MLM 1 Bas).

Ndonëse është interpretuar si 'dëgjo Zeus', ajo duket se ka kuptimin *klohi i zisë* 'kohë e zisë' (shih komentin te MLM 1 Bas) dhe dëfton kohë të ligë, zi buke nga thatësia, murtajë, luftë a ndonjë katastrofë natyrore. Format *klaohi/zis* (MLM 1 Br) dhe *klauhi/zis* (MLM 4 Ro) duket të kenë të njëjtin kuptim si *klohizis* sepse grupet *-au-* dhe *-ao-* japin *-o-* edhe në raste të ngjashme.

Kur flitet për sistemin nominal të mesapishtes, natyrisht se ai mendohet përbrenda 'arealit nominativ' të gjuhëve e kulturave klasike sapulkrale. E shikuar nga kjo perspektivë, tingëllon i natyrshëm vërshimi i sistemit nominal në mesapishte, çfarë është konstatuar shpesh. Megjithatë, bëhet e domosdoshme shoshitja e gjithë rrethanave sociale dhe kulturore në Mesapi në kohën e lulëzimit të saj, që të mund të nxirren përfundime më valide edhe për strukturën nominale të gjuhës së japigëve.

Meqë mesapët jetonin në shoqëri me organizim vertikal, ku printe i pari i familjes dhe i fisit, autoriteti i emrit personal bartej te autoriteti i emrit fisnor a etnik, te një kryefamiljar që identifikohet me fisin apo me prijësin e etnosit. Parë nga ky kënd, mbishkrimet nuk kanë emra personalë në masën sa është besuar, meqë vetë emri personal, thënë kushtimisht, ishte 'i parëndësishëm' për japigun; për të vlente *emni* = *nami*, por jo *emri* i përveçëm. Për të kishte kuptim 'me lanë *emën* a *nam*' si bëmë dhe si reprezentim i fisnikërisë e trimërisë; heroizmi, hija e emni i mirë bëheshin 'emër' kujtese për personin. Vetë emërtimi *ha-zzavo* (MLM 21 Me) ka kuptimin 'fisnik; lozë fisniku, trimi, dere, trashëgimie' që nderon fisin dhe bashkësinë para se veten si emër 'nominal' prandaj dhe i shkruhet mbi epiteti *hazzavo*, apo *artas* apo *balas* dhe jo emri personal. Prandaj, emri personal ishte dytësor për japigun në raport me epitetin apo emrin etnik.

Me sa duket, ajo që ndërkohë do fillojë të përbënte *auctoritas* në botën e shkrimit dhe të mendimit në ditët e arta të botës latine, nuk e kishte prekur edhe emrin personal të mesapët. Për ta kuptimi i *auctoritas*-it i rezervohet para së gjithash autoritetit politik e luftarak në jetën publike (si në rastin e emrave si *Pirro* apo *Teuta*) dhe jo emërimit personal të secilit qytetar. Edhe ndonjë nga teonimet si *Thotoras*, bëhen ikona identifikuese të të vdekurit me perëndinë e besuar, duke kthyer vetë emrin e perëndisë në etnonim.

Së këndejmi, emrat personalë e familjarë në mbishkrimet mesape, zakonisht identifikohen me parë fisi, etnie a me zot në të cilin besohet, para se të kenë rolin e ‘certifikatave’ personale. Është pikërisht kjo arsyeja pse në mbishkrime pothuaj nuk ka emra të shoqëruar me mbiemra, përveç ndonjë rasti kur emrit të prijësit i parashtohet ndonjë epitë formal si *Seconda Kesare* ‘Cesari i dytë’ (MLM 1 Di).

Duket se, edhe kur përmenden emrat personalë, përveç në raste mbretërisht (Pirro, Teutë) ata zakonisht i përkasin një shtrese qytetarësh të zakonshëm që nuk përfaqësonin elitë. Ta zëmë, mbase i tillë mund të jetë emri *Mihila* ‘Mëhill’ (MLM 5 Uz), vërtet emër personal, por që portretin njeriun e harruar. I tillë është edhe emri *Kosma* te MLM 4 Uz, që na del si emër robi (skllavi). Pra emri personal përfaqëson ose njeriun e parë të një bashkësie, mbretin, ose njerëz fare të zakonshëm, por jo aristokraci dhe shtresë të mesme.

Në të vërtetë, fleksioni emëror dhe përemëror jo rrallë shkaktojnë mjegulla në receptimin e këtyre mbishkrimeve për shkak të kompleksitetit të tyre të përfaqësimit që zakonisht shkon përtej emrit personal. Duket se kultura votive e mesapëve, në përgjithësi, deri së voni, nuk akcepton lehtë gdhendjen e emrit personal në brendi apo jashtësi varri, dhe aq më pak apo fare emrin dhe mbiemrin së bashku (pa harruar që mbiemri pas emrit, në kuptimin e sotëm, nuk dihet të ketë qenë i establishtur në traditën mesape sikur dhe në mjaft tradita të tjera). Personalja për ta ishte e shpërndarë brenda sferës së autoritetit kolektiv, të fisit, autoritetit të perëndive dhe heronjve që përfaqësojnë bashkësinë.

Prandaj të kesh *emër* ‘nam’ do të thoshte të kesh epitetin *hazava* ‘mbret, trim’ para se një emër personal të gdhendur mbi varr.

8.3. Sistemi foljor

Sistemi foljor i mesapishtes është demonstruar dobët dhe duke u reduktuar në pak më shumë se dhjetë folje (De Simone & Marchesini 2002, II) ka mbetur shumë më në hije se sistemi emëror.

Ndoshta krahasuar me gjuhë të tjera klasike dhe sisteme të tjera nominale në kulturën sapulkrale, tingëllon e zakonshme që sistemi nominal të mbizotërojë tërë diskursin. Megjithatë, duke pasur parasysh strukturën e ligjëritit funerar të mbishkrimeve mesapike, me efektet rrëfimore e mini-rrëfimet, me idiomat proverbiale dhe horizontin kulturor mortor, roli i foljes gjithsesi se fiton peshë brenda dramës së mbishkrimeve.

Në të vërtetë, pas sprovave me leximin e mbishkrimeve, fitohet përshtypja sikur fleksioni emëror dhe përemëror shkaktojnë megjulla në receptimin e këtyre mbishkrimeve më shumë se sistemi foljor i cili bëhet më i kapshëm nëpërmjet të kuptuarit fillestar të rendit verbal që nis nga funksioni morfo-struktural i ndihmës *jam* dhe kalon te format më të ndërlikuara morfologjike dhe te ndërtimi i fjalisë.

Gjithsesi, shfaqja dhe funksioni i foljes duket se fiton një dimension të veçantë morfo-sintaksor edhe përbrenda vetë kulturës votive të mesapëve, të cilët, siç u tha më lart, nuk ishin shumë të lidhur me gdhendjen e emrit të përveçëm mbi varr, si popujt përreth. Emrat personale a individuale ‘shkrihen’ para etnonimeve e teonimeve apo para epiteteve e bëmave heroike. Prandaj foljet bëhen të domosdoshme për të thurur dramën e këtyre ‘heronjve’. Pa folje, s’ka dramë, as hije, as emër – s’ka histori personale të shkrirë në bëmë e heroizëm.

Për më tepër, vetë lakimi i emrave e mbiemrave, bëhet mjaft i lidhur me sistemin foljor në mesapishte. Në më shumë se 300 mbishkrime të interpretuara, duket se dalin disa dhjetëra folje, që i afrohen treshifrorit. Parë nga ana kuantitative, në sfondin prej 333

mbishkrimesh që japin përafërsisht rreth 400 lema (që me derivate bëjnë rreth 800 fjalë), ka shumë kuptim që afër 100 prej tyre (të paktën 70-80) të jenë njësi leksikore foljore a me origjinë foljore.

Natyrisht, duke pasur parasysh karakterin funeral të mbi-shkrimeve dhe shkurtësinë e tyre, mjaft folje janë të përsëritura, sikurse edhe emrat. Por, është pikërisht argumenti i përsëritjes së këtyre foljeve (në kuptim dhe shpesh edhe në kontekst të njëjtë) që e sforcon bindjen për praninë e tyre. Shkurtësia e mbishkrimeve mesape jo rrallë krijon drojë nga moskapja e kontekstit, veçanërisht nga moskapja e saktë e kuptimeve foljore, por për fat, janë ruajtur të paktën disa tekste më të gjata (nga Basta, Brindisi, Monopoli), “të cilat nuk janë gjetur në vendvarrime dhe për rrjedhojë kanë një përmbajtje të ndryshme dhe nuk përbëhen vetëm nga emra personale” (De Simone 2017: 1842). Mbi-shkrime të tilla janë: MLM 1 Bas, MLM 1 Br, MLM 3 Car që kanë nga mbi 50 fjalë secila syresh, dhe një sërë mbishkrimesh të tjera të mesme për nga gjatësia (mbase më shumë se 20) me rreth 10-20 fjalë secila. Foljet e përdorura brenda këtyre mbi-shkrimeve të hasura pastaj edhe në mbishkrime më të shkurtra, hapin kutinë magjike të përmbajtjes së teksteve mesape.

Rrjedhimisht, sistemi foljor i mesapishtes duket relativisht i zhvilluar dhe pikërisht kjo i bën mbishkrimet të veçanta; me efektet e përmendura votive, ritualeske, narrative, informative, proverbiale e poetike. Mjafton të përmendim MLM 1 Bas e cila përmban rreth 14 folje (me format e përsëritura); disa nga të cilat janë: *iam* ‘jam’, *ista boos* ‘u bo~ ishte bërë’, *šo* ‘shoh’, *ardanno* ‘erdhëm’, *poššonni* ‘pushojmë’. Disa nga këto folje përdoren në mënyra dhe kohë të ndryshme. Kjo dëfton se sistemi foljor i mesapishtes kishte krijuar tashmë një nivel solid eptimi, duke shtrirë rolin e rrjetit morfologjik dhe funksionit sintaksor.

Sa u përket diatezave, shfaqen qartë veprorja (*preiš* ‘prish’, MLM 1 Br) dhe pësorja (*šoned* ‘shonet~shihet’, MLM 1 Bas), por nuk mund të flitet me siguri për variacione të tyre.

Përbrenda mbishkrimeve mesape mund të hetohen mënyrat e foljes sa vijon: dëftorja, lidhorja, dëshirorja e urdhërorja. Mbase për shkak të vetë karakterit sapulkral të diskursit, mënyra të tjera

nuk bien në sy. Në të vërtetë, ndihet sadopak edhe toni habitor i admirativit, por nuk mund të flitet saktë për të. Sigurisht, edhe te mënyrat e pranishme, vetëm disa nga kohët që i njohim në shqipen e sotme janë të pranishme.

Kohë kryesore dalin: e tashmja, aoristi/preteriti, e kryera dhe, mbase, një formë analitike e së ardhmes. Kjo e ardhme e mundshme, nuk vjen nga forma e së ardhmes nëpërmjet ndihmëses *kam*, e tipit *kam me punue*, siç besoj ta ketë pasur shqipja dhe si del te tekstet klasike shqipe, por është më e afërt me formën analitike të toskërishtes *do+të*, që mendohej si një “çfaqje e re” (Barić 1955: 83). Por, është e ditur se “në indoeuropianisht nuk thuhej *kam*, por *është imja*” (Graur 1961: 20) dhe kjo u përcoll edhe në mesapishte. Në shumë raste format e *jam* kryejnë qartësimin e situatave foljore të *kam* qoftë dhe nëpërmjet ndërtimeve perifrastike. Për më shumë, veta e tretë e *jam*, në trajtën *as~a / os~o* shfaqet shpesh dhe jo rrallë krijon telashe identifikimi nga mbaresat që kanë formë të njëjtë (për më shumë shih: *as~os* te MLM 1 A1).

Nga ana tjetër, *jam* dëshmohej si folje e shtratit të hershëm indoeuropian, me rol shumë kompleks për sistemin foljor dhe për rendin e fjalëve. Madje, duket sikur kur **s* shfaqet si mbaresë foljore, ta zëmë te paradigma e foljeve *boos* ‘boj~baj; bërë’, reflekton *s-* nga veta e tretë *as*, ndikim nga PIE **es-mi*; skt. *ásmi*. Ndaj dhe burimi i *as* do mund të shihej si entitet me prejardhje të ndryshme nga dy vetat e para njëjës dhe nga tri format e shumësit të ndihmëses *jam*.

Vetë vonesa e shfaqjes së formave të foljes *kam* në PIE dhe në shqipe flet për vonesën e kuptueshme të variantit ‘*kam me...*’ në shqipe, të paktën deri në kohë të mesapishtes. Prandaj dhe folja ndihmëse *jam* ka rëndësi të veçantë për leximin e teksteve në mesapishte.

Megjithatë, mesapishtja dëshmoi edhe stabilizimin fillestar të foljes *kam*, si zëvendësim të formave me *jam*; pra është mosha e shqipes së hershme kur *kam* nuk ka njohur ende ekspansion të fuqishëm brenda strukturës gramatikore (*Iliada* dhe *Odiseja* flasin më ndryshe lidhur me këtë për shkak të redaktimeve që u janë bërë

më pas, siç thoshte Graur; 1961: 21), por sidoqoftë, regjistrohet prania e saj, kryesisht në vetën e dytë dhe të tretë njëjës, duke lënë mënjane format e ndërtuara perifrastike me ndihmën e foljes *jam*. Përgjithësisht, edhe mesapishtja dëshmon për afrinë semantike të këtyre foljeve në origjinë dhe aftësinë e tyre për ta zëvendësuar njëra-tjetrën; përderisa, në veçanti folja *jam* ka ndihmuar shumë shqipen sa i përket zhvillimit të sistemit të zgjedhimit (Benllœw 1879: 183).

Por, le të shohim më poshtë shembuj nga prania e katër mënyrave të përmendura të foljes në mesapishte.

Dëftorja shquhet për të tashmen, aoristin/preteritin dhe të kryerën, dhe mbase për shkak të vetë kufizimeve të diskursit sapulkral shfaq vetëm nja dy-tri herë kohën e ardhme.

Dëftore: e tashme

<i>iam</i> ‘jam’	(MLM 1 Bas)
<i>blatθi</i> ‘blatoj’	(MLM 1 Ta)
<i>klai</i> ‘k(l)aj~qaj’	(MLM 8 Bal)
<i>siet</i> ‘sheh; (të) sheh’	(MLM 3 Car)
<i>lana</i> ‘lëmë’	(MLM 3 Car)

Dëftore: aorist/e pakryer (preterit)

<i>gonisho</i> ‘u gjunjëzova’	(MLM 4 Cae)
<i>la</i> ‘lae-le’	(MLM 1 So)
<i>ardann(o)</i> ‘ardhëm~erdhëm’	(MLM 1 Bas)
<i>oso</i> ‘ishte’	(MLM 30 Cae)

Dëftore: e kryer (+mëse e kryer)

<i>a boos</i> ‘a ba~është bë’	(MLM 1 Bas)
<i>kona lon</i> ‘kemi lënë’	(MLM 10 Ruv)
<i>aštis via</i> ‘asht vi~ka ardhur’	(MLM 3 Car)
<i>issino ma</i> ‘(k)ishin mba(jtur)’	(MLM 1 Mo)

Koha e ardhme

<i>don θo turis</i> ‘do t’i thuri(s/m)’	(MLM 20 Ro)
<i>deos apis/ta (θi)</i> ‘do /desha/ ta api (ty)’	(MLM 14 Ro)

Këto ndërtime të së ardhmes nuk duket të jenë gjithnjë konsistente, por megjithatë janë evidente. Pra, qoftë *don θo*, qoftë *deos* janë formante të së ardhmes bashkë, kjo e fundit bashkërisht me lidhoren sintetike *apis/ta*. Në rastin e dytë, nuk përjashtohet mundësia që *deos* të ketë kuptimin ‘dosa’ sikur te fjala *daus*, dhe kjo, të paktën në disa raste, e rrëzon supozimin për këtë lloj të së ardhmes.

Sado që vetë karakteri funeral i mbishkrimeve nuk e favorizon dhe aq përdorimin e së ardhmes, duket se kjo formë do të ketë qenë familjare për mesapishten. Ja, se si ndërtohet një formë tjetër e së ardhmes, duke përdorur foljen *rrri* përbrenda një ndërtimi perifrastik si më poshtë:

keoš o rri/hi/ bilina ‘kesh /qesh/ e rri /mbetem, do të jem/ bija’ (MLM 22 Cae).

Pra, forma e së tashmes së dëftores *rrri* këtu merr kuptimin foljor të së ardhmes ‘do të jem; mbetem; do të qëndroj’, si betim besnikërie ndaj hyjnisë së Thotorit, mbi varr të të dashurit.

Mënyrat tjera

Ndonjëherë është thënë se mënyrat jodëftore në shqipe janë inovacione, pra të vonshme, por ka shenja të mira në mesapishte që dëftojnë praninë e lidhore, urdhërore e dëshirore.

Është me rëndësi të vihet re se ka dy forma të lidhore; analitike dhe sintetike. Forma sintetike bie në sy veçanërisht për praninë e saj te mbishkrimet *Ro*.

Lidhore

<i>θo han</i>	‘të hajë’ (e tashme – analitike)	(MLM 5 Uz)
<i>apis/ta</i>	‘të/ta jap’ (e tashme – sintetike)	(MLM 13 Ro)
<i>ta rihe</i>	‘ta rrihte’ (e pakryer – analitike)	(MLM 1 Br)

Urdhërore: e tashme

<i>θolna</i>	‘dilna; na dil’	(MLM 33 Gn)
<i>poša</i>	‘pusho’	(MLM 23 Bal)
<i>brite</i>	‘prite’	(MLM 12 Ro)

Dëshirore: e tashme

(*an di*) *raho* ‘(ën ty) rahtë / raftë (mbi ty)’ (MLM 5 Ro)
 (*d*) *rošši/hi*. ‘(të) roftë / (të) ruajtë’ (MLM 26 Cae)

- ❖ Nga format e foljes që sot i njohim si të *pashjtjelluara*, mund të thuhet se hasen të tria:

Pjesorja:

lon ‘lanë’; (MLM 10 Ruv)
boos ‘bo~bërë’ (MLM 1 Bas)

Paskajorja:

ma beran ‘me bërë’ (MLM 1 Br)
mi venan ‘me venun /vnue/, për të vënë’ (MLM 1 Gro)
mo gamates ‘me gjâmatisë /gjëmue/’ (MLM 13 Cae)

Përcjellore: (dy forma brenda të njëjtit mbishkrim):

(*as*) *ga erriniš* ‘(asht) kah erret; duke u errur; po erret’;
pa lana ‘po e lamë’ (3 MLM Car)

Forma e paskajores me pjesëzën *ma* (*ma beran*) ndërtohet me elementet e klitikëve *mo+e* (*a*); edhe *mi(a)* shfaqet si ndërtim i tillë. Pjesëzat *ma*, *mae*, *mo*, *mi(a)* luajnë të njëjtin rol për ndërtimin e paskajores, por *ma* priret drejt një funksioni të elementit ndihmës të një forme mikste *paskajore-lidhore*. Sufiksi/mbaresa *-an* e paskajores korrespondon deri diku me sufiksin *-eiv* të paskajores së gr. së vjetër.

Te mbishkrimi MLM 6 Can, kemi: *θolli mia urom* ‘dolli m’ia urum’ ose ‘dolli për të uruar/ për t’ia uruar’, të gravuar mbi kupën e pijes (shih afrinë e sufiksit *-um* me sufiksin *-(t)um* të paskajores në skt.). Një ndërtim tipik i paskajores në formë analitike ku hyn edhe shkrirja e trajtës së shkruar *-a*, *-a*, *-o*, *-ia* që shfaqet sipas rastit, pa kthyer elementin *m-* në trajtë të ngurtë formanti të paskajores, si *me*.

Siç mund të shihet, mesapishtja dëfton praninë e paskajores e cila duket se tashmë është stabilizuar si formë analitike, por

gjithashtu duhet vënë re se, në disa dialekte përdoret rrallë apo nuk përdoret fare. Ta zëmë në mbishkrimet Ro, nga *Grotta della Poesia*, del disa herë lidhorja, por jo dhe paskajorja. Nga ana tjetër, ndonjë formë foljore si *preiſr* 'me prishë~me mundë' (MLM 1 Br) mund të jetë po ashtu një formë sintetike e paskajores sikur që përkon edhe me lidhoren. Mbase -r-ja fundore ia jep këtë karakter.

Një element i veçantë që prek edhe sistemin foljor është shtojca apo *augmenti a* ose *o* (e kthyer shpesh në *as* ose *os*) me të cilën fjala në mesapisht jo vetëm që formëson kohën (aoristin, ta zëmë), por definon edhe kuptimin e fjalës si ndërtim peri-frastik, duke dalë shpesh edhe si sufiks a mbaresë në fund të fund të fjalës. Ajo, siç është thënë tashmë, reflekton shpesh vetën e tretë të foljes *jam*.

8.4. Përtej nominales e verbales

Është thënë shpesh se shumica e mbishkrimeve mesape përmbajnë kryesisht emra dhe fare pak folje dhe po ashtu shumë pak pjesë të tjera të ligjëratës.

Sado që interpretimet janë nisur nga këto premisa, duke bërë përpjekje për akomodimin gramatikor të emrave dhe hetimin elementar të foljeve, mbiemrave, ndonjë numërori, pjesëze etj., ato shpesh kanë hasur në improvizime sipas modelit latin, të llojit *Ciceronis Catonis Bruti* 'Ciceroni i Katonit të Brutit të....' që dëftojnë përkatësi, birësi e pronësi. Megjithatë, në mungesë të kapjes së lemës kallëzuesore, ato humbasin efektin narrativ themelor të fjalisë, çfarë të mbishkrimet mesape ka peshë të veçantë. Përhumbja e interpretimit pas 'genitiv-rendit nominal' dhe pas një lidhjeje të rrallë eventuale ndërmjet nominales e verbales, humbet po ashtu edhe të kuptuarit e pjesëve të tjera diskursive që bashkë me emra e folje ndërtojnë mbishkrimet.

Siç është thënë tashmë, vërtet që shumica e mbishkrimeve janë të shkurtra dhe përmbajnë emra dhe folje, një pjesë e të cilave përsëriten, por për fat të mirë, tekstet më të gjata nga Basta,

Brindisi, e Monopoli ndihmojnë në hapjen e kutisë ma-gjike të përmbajtjes së teksteve mesape. Interpretimi i mbishkrimeve ka fituar peshë sa herë që ka njohur ikjen përtej emrave personalë, natyrisht i 'prirë gjithnjë nga një 'gramatikë' dinamike e fragmentimit që shfaq pasurinë e diskursit mesapik. Kjo ikje merr kuptim edhe kur zgjerohet përtej nominale e verbales, në hapësira gramatikore e semantike që bëhen sugjестive për interpretimin.

Tashmë, nuk është fshehtësi që sistemi emëror dhe foljor nuk janë mirëkuptuar mirë ndërmjetvetshtëm në studimet mesape. Ta zëmë, flitej për 12-15 folje në më shumë se 660 mbishkrime, ndërsa në vetëm një mbishkrim, MLM 1 Bas, ka përafërsisht kaq folje. Nuk është pasiguria e segmentimit duke u mbështetur në *(i)hi* ajo që na e ngjall këtë lajthitje sa konceptimi i kësaj pasthirrme si mbaresë gjinoreje. Përderisa segmentimi pas *(i)hi* rezulton i saktë, prerja segmentuese para *(i)hi*-së përderisa nuk kuptohet kjo njësi leksikore, shkakton ngatërresa zinxhirore që paralizojnë interpretimin.

Edhe nga perspektiva e leximeve që do të pasojnë, nominalja dhe verbalja mbeten në konkurrencë të vazhdueshme në mesapishte. Sigurisht që nominalja prin dhe shfaqet më qartë pikërisht në dritë të kallëzuesisë foljore.

Pa dyshim, marrëdhënien ndërmjet nominales e verbales e pasuron dhe qartëson edhe prania e pjesëve të tjera të ligjëratës, e përemrave, mbiemrave, ndajfoljeve e parafjalëve, por shfaqen disa herë edhe numërorët, lidhëzat, pjesëzat e pasthirrmat. Dhe ato me peshë mjaft të veçantë - nyjat.

Përemrat

Përemrat në mesapishte shfaqen shpesh dhe rikonfirmojnë lidhjen e tyre të ngushtë me përemrat me bazë të hershme indoeuropiane. Përemrat, që janë mjaft të shpeshtë, reflektojnë shumë mirë ngjyrimet e ndryshme dialektore të mesapishtes.

Ja disa nga përemrat dëftorë e pronorë:

ai 'ai' (MLM 35 Al), *θi* 'ti(j)' (MLM 51 Al), *aθi* 'atij'
 (MLM 12 Al),
emi 'emi/imi' (MLM 1 Dubia) *idi/ite* 'iti~yti/jotja'
 (MLM 2 Al),
nei 'ne' (MLM 10 Uz), *ki* 'ky' (MLM 4 Car)

Mbiemrat

Sado që nuk janë shumë të shpeshtë, mbiemrat pasurojnë shumë mozaikun e ligjëratës në mesapishte. Është me rëndësi veçanërisht prania dyfarëshe e mbiemrave, të panyjshëm dhe të nyjshëm.

Mbiemra të panyjshëm
hazzavoas 'hazava; fisnik, trim' (MLM 21 Me)
šeneθiar 'shenjtor' (MLM 4 Uz)
piarata 'pirat' (MLM 5 Man)

Mbiemra të nyjshëm
hi pades 'e pades/pavdekshme/' (MLM 11 Cae)
θi maddes 'të madhej/mëdhenj' (MLM 3 Car)
ei re 'e re' (MLM 19 Dubia)

Ndajfoljet

Ndajfoljet janë të rralla, por manifestojnë pozicionet e tyre të domosdoshme në fjali, duke u shndërruar në markerë me peshë të diskursit funeral. Ja disa nga ato:

mas 'mas, mbas' (MLM 3 Car)
 (*maz*) *zesnata* 'zeznata; mas zesnate' (MLM 1 Br)
plad 'plot' (MLM 3 Car)

Parafjalët

Sikur në mjaft gjuhë të tjera të hershme, parafjalët si mjete plotësuese a shërbyese janë të pakta dhe nuk shfaqen shpesh.

Merret me mend se ato do të jenë zhvilluar mjaft në shqipen e pastajme. Prania e një numri të kufizuar të tyre në mesapishte tregon për shprehjen e marrëdhënieve të kufizuara sintaksore në

këtë gjuhë, mbase të kushtëzuara këtu edhe nga mundësitë e limituara të diskursit funeral. Këtu vërehet po ashtu se si funksioni i parafjalëve, – kur ato shfaqen, – reflekton lidhjet sintaksore të emrit në fjali edhe kalimin e formave në të hershme sintetike në sintetike-analitike, duke zvogëluar a relativizuar fuqinë e rasave, por duke ruajtur megjithatë raset që njohim në shqipen e sotme. Disa nga parafjalët e shfaqura janë:

<i>ne</i> ‘në, më’	(MLM 3 Car)
<i>mo</i> ‘me’	(MLM 13 Cae)
<i>por</i> ‘për’	(MLM 10 Gn)

Numërorët

Edhe numërorët nuk janë të shpeshtë, por shprehen qartë dhe mund të kuptohet po ashtu edhe dallimi në mes numërorëve themelorë e rreshtorë, më saktë, me numërorin rreshtor *i pari*, që jepet në formën arkaike numerative të shqipes *i nita* (MLM 20 Ro). Ja disa nga ata:

<i>nman</i> ‘nan~nëntë’	(MLM 3 Car)
<i>pessi</i> ‘pesë’	(MLM 1 Sv)
<i>i nita</i> ‘i niti~i pari’	(MLM 20 Ro)

Lidhëzat

Duke pasur parasysh tiparet e diskursit mbivarror, është e kuptueshme mungesa e një numri më të madh (se 5-6) të lidhëzave.

Shembuj:

<i>den</i> ‘dhe’	(MLM 22 Ur)
<i>et</i> ‘edhe’	(MLM 19 Cae)
<i>si</i> ‘(se) si’	(MLM 1 Bas)

Pjesëzat

Në një numër simbolik janë shfaqur edhe pjesëzat. Disa shembuj:

<i>ma</i> ‘mâ, mos’	(MLM 21 Bas)
<i>s</i> ‘s’, nuk’	(MLM 1 Br)
<i>mase</i> ‘mos’	(MLM 19 Cae)

Pasthirrmat

Ndonëse shfaqen vetëm 3-4 syresh, pasthirrmat reflektojnë vetë karakterin e mbishkrimeve. Pa dyshim, *(i)hi* bëhet pasthirrma me peshë të madhe segmentuese e interpretuese.

<i>(i)hi</i> ‘ihi’	(MLM 1 Bas)
<i>aihi</i> ‘aiii’	(MLM 44 Al)
<i>ohoa</i> ‘oho’	(MLM 1 Sv)

Gjithsesi, çështja e nyjave meriton vëmendje të veçantë.

8.5. Nyjat

Demiraj kishte hetuar saktë që shqipja “gjatë evolucionit të saj historik ka krijuar një sistem nyjash që nuk ka shoq në asnjë gjuhë tjetër i.e.” (1988: 305). Format e nyjës në mesapishte e konfirmojnë këtë. Ato shfaqen kur duhen, në trajta analitike, dhe zhbëhen kur nuk duhen, duke u kthyer në trajta sintetike apo në enklitikë rasorë të fjalës. Vërtet që nyjat e përparme nuk janë të shpeshta, por janë evidente.

Tashmë, tema e nyjave të shqipes dhe historia e tyre, – që afekton tërthorazi edhe temën e nyjës mesape këtu, – është rrahur mjaft në studimet albanistike (Pedersen 1895, 1900; Çabej 1982-2006; Demiraj 1988; Riza 1979; Bokshi 1984, Spiro 2021). Sado që janë mbrojtur qëndrime të ndryshme, duke favorizuar si shfaqje në kohë herë nyjat e përparme, herë ato të prapme, duket sikur në shumicën e rasteve ka pasur një konsensus për dëftorin anaforik në formë formanti të pavarur gramatikor si paraardhës të për-bashkët të nyjës, qoftë asaj të përparme qoftë të prapme.

Duket se mosha e nyjave të përparme e të prapme “lidhet me një proces që është zhvilluar në mënyrë paralele, pra njëkohësisht” (Spiro 2021: 91). Ndërkaq, pas evidencave që na sjell mesapishtja, argumenti për një gjendje fillestare të shqipes pa nyja shqese, tashmë ruan kuptim vetëm kur flitet për një protoshqipe, stad gjuhe ky që gjithsesi imponon edhe shqyrtimin e një sintakse të mundshme me para apo prapavendosje.

Është e ditur se përdorimi i nyjave shquese e joshquese është i rrallë në mjaft nga gjuhët e vjetra të trungut indoeuropian, por, për befasi, duket të jetë evident, në nivel të caktuar, edhe në mesapisht. Mbase përdorimi i tyre në mesapishte ka disa përngjasime me përdorimin e nyjës shquese *ó* [ho] për mashkulloren, *ή* [hē] për femëroren dhe *τό* [to] për asnjanesen në gr. e vjetër; por dhe me skr., me nyjën shquese *sa* për mashkulloren, *sā* për femëroren dhe *tad* për asnjanesen; sikur dhe me hit., me nyjën shquese *za*, e cila shënon shquarsinë e emrave.

Megjithatë, duhet vënë re se përdorimi i nyjave në mesa-pisht përafërsisht si në këto gjuhë, ndryshon deri diku me shqipen e sotme, pavarësisht ruajtjes së paradigmave që dëshmohet me shqipen klasike (përfshirë traditën gojore); me praninë e nyjave *he* (madhe) / *hi* (madh). Ndonëse përdorimi i nyjave dëfton lakoren e vet të ndryshimeve edhe brenda vetë mesapishtes; ato shfaqen kohë pas kohe, por jo në të gjitha mbishkrimet dhe jo në të gjitha dialektet e mesapishtes. Kur ato nuk shfaqen, vërehet se si shquarsia dhe pashquarsia realizohen nëpërmjet mekaniz-mave të ndryshëm gjuhësorë, me mjete sintaksore apo kontekstuale.

Nyjat e përparme dhe të prapme vërtet bëhen kategori shquese a joshquese të emrit dhe mbiemrit në mesapishte, por nuk është e sigurt nëse në ndonjë rast mund të shoqërojnë edhe përemrat (mbase *e-neo* ‘e-nesh = tona’ te MLM 1 Sv). Pra, bie ne sy prania e nyjave të përparme po aq sa e atyre të prapme, shquese sa dhe joshquese. Si duket, ‘nyja mesape’ tashmë kishte njohur kalimin në një të prapme duke ruajtur ende kujtesën e nyjës së përparme meqë del në dy format, si e prapme dhe e parme.

Me shumë gjasë, mesapishtja njohu edhe shfaqjen e nyjës së pacaktuar *no* ‘njo~një’ (MLM 6 Mu) e cila na del disa herë, duke marrë ndonjëherë edhe funksion të numërorit themelor. Shfaqja e kësaj nyje duket e befte meqë nuk gjen shëmbëllim në greqishten e vjetër.

Mbishkrimet mesape na sjellin një rrëfim të veçantë për mbiemrat, meqë është besuar se “në shqipen e dikurshme mbiemrat domosdo kanë qenë të panyjshëm” (Riza 1979: 157). Me sa duket, në mesapishte, mbiemrat kishin nisur tashmë të njohin

nyjat, ndaj, siç u tha tashmë, kjo mund të vlejë vetëm për një epokë paramesape që preket me protoshqipen.

Por le të shohim disa raste me të nyja të prapme dhe të përparme në mesapishte:

klohi 'kohi; koha' (MLM 3 Ol)

libshšii 'i lipsur; i dashur' (MLM 16 Dubias)

ei re 'i/e re' (MLM 19 Dubia)

e re 'i ri' (MLM 30 Al)

Nyja e prapme e emrave si *klohi*, – veçan brenda frazave të tipit *kloh/i/zis* 'koha e zisë' (MLM 3 Ol), – ndonëse ka rol të qartë të nyjës shquese -i te *klohi*, duket se merr rol të dyfishtë (enklitik + proklitik) duke u bërë edhe nyjë e prapme e emrit të parë dhe nyjë e përparme e emrit vijues në gjinore, *zis*, pra *i zis* 'e zisë' me ç'rast mosdyfishimi i -i-së mund të vijë si proces fonetik i asimilimit, por mund të ndodhë edhe për arsye të ekonomisë grafike. Sa i përket fundores -i te *klohi*, vlen të kujtohet Barić tek thoshte: "artikulli postpozitiv ka ekzistue shumë ma përpara [se koha e latinishtes - K. M.], dmth se ai rrjedh nga epoka e stër-lashtë e bashkësisë gjuhësore shqiptaro-thrako-armene' (1955: 39). Intuita e tij del të jetë e saktë.

Te shembujt me mbiemra, togu zanor *ei* te *ei re* jep e-në e sotme të shqipes e cila duket se në mesapishte përfaqësohet me *i*-në e mashkullores së sotme. Prandaj *ei* = *i* në raste të tilla dhe *i*-ja, sikur te nyja e prapme e *klohi*, jep nyjën *e* të shqipes së sotme.

Për t'iu kthyer krahasimit me greqishten, nyjat *ó* [*ho*] (masc.), *ή* [*hē*] (fem.) dhe *τό* [*to*] (neut.) që kanë dhënë shquarësi, kanë ekuivalencat gjegjëse në mesapishte: *ho*=*hi*, *hē*=*i*, ndërsa nyja e neutrit *τό* përafrohet me funksionin e nyjës mesape të *θο* dhe *τον* në gjinore e dhanore (sikur që afrohet me shqipen në të gjitha rasat, si formant shumësi dhe asnjansësi).

Pothuajse në shumicën e mbishkrimeve ku shfaqen, nyjat *e* dhe *i* të mesapishtes japin vlera të përkundërta fonetike të nyjave të shqipes së sotme, si në rastet më lart. Pra, nyjat mesapike kanë 'shkëmbyer' gjinitë në shqipen e mëvonshme. Megjithatë, me

dominimin e saj, fitohet përshtypja se *i*-ja mund të ketë qenë një që nënkupton edhe *e*-në brenda vetes, në ndonjë rast të shfaqur edhe në shkrim, sikurse në greqishte. Sidoqoftë, me një shfaqje jo dhe aq të shpeshtë dhe jokonsekuente e homogjene të nyjave të përparme në mesapishte, nuk mund të nxirret përfundim i saktë se ka pasur vetëm një nyjë për njëjës in krahas nyjës së shumës.

Që *i*-ja mesapike reflekton *e*-në e shqipes së mëvonshme (sikurse dhe nyjën *e*) del nga disa shembuj ku shfaqet qartë ky evolucion fonetik. Por, po te mbishkrimet MLM Cae kemi nyjën *i* pa *h*-në nistore apo si pasuese të *d*-së, që supozojmë se jep mashkulloren (pavarësisht se në përgjithësi, siç u tha më lart, *e* jep mashkulloren) apo shumësin:

i riš ‘i ri’

(MLM 31 Cae)

di matias ‘të mëdha’

(MLM 41 Me)

Kjo nyjë ngjason edhe me nyjen *ī* [*hē*] = *i* kur paraprihet nga një zanore ose diftong, duke u shënuar me elizion (apostrof) në gr. Duket sikur rasti i greqishtes së vjetër (dhe në homerishtes) kur nyja *ī* jep nyjën shquese të femërores (lexuar zakonisht si *-i*) ka ‘prekur’ dhe mesapishten. Ajo, në shumicën e rasteve, përdoret para emrave femërorë për të treguar shquarsinë apo karakterin e tyre të veçantë.

Funksioni i dyfishtë e theksimit të *ī*-së në gr., si *i* para zanoreve (dhe diftongjeve) dhe si *e* para bashkëtingëlloreve duket se po ashtu ka ngjashmëri me mesapishten, përveç se këtu *i* duket se plotëson shpesh të dy (apo dhe tri) funksionet e nyjave të sotme të shqipes *i*, *e* dhe *të/së*.

Për më shumë, duket se *i*, në ndonjë rast, shfaq edhe veti të nyjës së shumës të sotëm të si një lloj asnjani të përafërt me shumësin e mashkullores, ngjashëm gr. *τὸ*, si në rastin:

θι maddes ‘të madhej /mëdhenj/’

(MLM 3 Car)

Gjithashtu, mjaft karakteristike duket edhe shfaqja e nyjave të përparme te numërorët:

i nita 'i niti /i pari; e nita, e para/' (MLM 20 Ro)
i teta 'e teta' (MLM 9 Me)

Është thënë se paranyjëzimi i një klase mbiemrash mund të jetë përftuar mbi gjedhen emër+mbiemër, që nënkupton se renditja e zakonshme e mbiemrit pas emrit në shqip është më e hershme se paranyjëzimi i mbiemrit (Demiraj 1988: 30) dhe mbishkrimet mesape vetëm sa e dëshmojnë këtë.

Në të vërtetë, sado që përgjithësisht mbiemri vjen pas emrit, ndonjëherë (si në rastin më poshtë: MLM 24 Cae), mbase sipas modelit të greqishtes, mbiemri del para emrit. Sado që këto janë raste të rralla, megjithatë ndodhin, dhe kjo tregon sa e lëvizshme është edhe sintaksa themelore e mesapishtes. Përbrenda vetë mbi-shkrimeve MLM Cae kemi të dy variantet, pra pa dalë kjo si karakteristikë dialektore a të folmeje të ndonjëres prej qyteteve mesape. Ajo që duket e veçantë për karakterin e të folmes së Cae duket prania e konsonantes initiale *h*-para *i*-së.

Ndonëse nyja mesapike *i* vlen për të dy gjinitë, femërore e mashkullore, mbase në rastin kur paraprihet nga një *h*- ajo tregon indicje të nyjës femërore, si më poshtë:

...*aprodita hi pades* 'afërditë e pades /e pavdekshme/'
 (MLM 11 Cae)
 ...*hi pades aprodita* 'e pades /e pavdekshme afërditë/'
 (MLM 24 Cae);

Në ndonjë rast kemi edhe shfaqjen e nyjës se përparme *ton* 'të' (MLM 3 Ro) si nyje të gjinore/dhanore, ngjashëm greqishtes. Po këtë funksion të nyjës rasore ka dhe *θo* (MLM 1 Br).

Mbase, në ndonjë rast, edhe *-o-* mund të dëftojë nyjën e shquar mashkullore të njëjësit të emrave ngjashëm nyjës *o* 'ho' të greqishtes (si te mbishkrimi MLM 3 Can) sado që mund të ketë ardhur si refleks origjine foljore i ndihmëses *o* 'është'.

9. Rendi i fjalëve

Sa i përket sintaksës, mesapishtja reflekton një shkallë të lartë të lirisë kombinatorike të fjalëve; një marrëdhënie e tillë është përcjellë me shumë sens konservator në shqipen e sotme. Pra, sintaksa e tipit ‘pema e egër’, tipike për sanskritishten (Staal 1967), e karakterizon në shkallë të mirë edhe mesapishten, duke i atribuar asaj një nivel të lartë fleksibiliteti sa i përket rendit të fjalëve.

Fakti që mesapishtja ka ruajtur relativisht mirë vlerat ep-tuese, është një nga shkaqet themelore pse ajo ka ruajtur edhe renditjen e lirë të fjalëve në fjali. Zakonisht, ruhet përparësia e emrit para mbiemrit, dhe vetëm në pak raste, mbiemri del para emrit, mbase nga afria me greqishten. Një shembull i tillë del nga shembulli që dhamë edhe më lart për punë të nyjave:

...ana aprodita hi pades (MLM 11 Cae)

‘...ana Afroditë e pades/e pavdekshme’

...hi pades aprodita (MLM 24 Cae)

‘...e pades/e pavdekshmja Afërditë’

Raste të tilla janë të rralla, por megjithatë janë evidente. Mbase nxjerrja e emrit para emrit bëhet si pjesë e një retorike funerare më poetike, si dukuri që shfaqet më rrallë në mesapisht, por mund të ndodhë edhe si ardhje nga zonat e bashkëjetimit të me-sapishtes me greqishten, që në Mesapi nuk janë të pakta. Një rast tipik ku inversioni motivohet poetikisht haset në një ‘varg’ të një prej mbishkrimeve më të gjata në mesapishte:

...zarresh ai va hias ai ddetis o rranas... (MLM 3 Car)

‘...zjarresh ai a hija /hiri/, ai i /t/’detit o rana’

Pra inversioni i këtushëm ndodh në mes pozicioneve rasore të emrave apo emrave e mbiemrave në pjesë të tjera të mbishkrimit, por, po në këtë mbishkrim kemi edhe raste inversionesh të llojit emër:folje e folje:ndajfolje. Megjithëkëtë, ‘parregullsia’ e këtyre

formave sintaksore hetohet lehtë se ka të bëjë me çrëndomtësi të diskursit poetik funerar.

Zakonisht, zhvillimi i periudhave me fjali të nënrenditura apo bashkërenditura bëhet me ndonjë lidhëz apo dhe me ndërtim metrik të mbishkrimit që mund të ndahet logjikshëm me cezura përkatëse, ndërtim ky që mbi sipërfaqe guri a mermeri mund të shprehet edhe me prerje grafike që shkon deri në skaj të gurit, sipas rastit (shih mbishkrimet: MLM 1 Br, MLM 13 Cae e ndonjë tjetër të ngjashme).

Sigurisht, shkalla e nënrenditjes është ende e matur në këto mbishkrime dhe mendimi rrjedh kryesisht nëpërmjet një rendi bashkërenditës, që mbase del edhe nga vetë karakteri funerar i mbishkrimeve. Kjo të bën të mendosh se një kulturë e supozuar artistike e shkrimit në mesapishte, do të nënkuptonte edhe një periudhë më komplekse, kryesisht sa i përket nënrenditjes.

Nga ana tjetër, ndodh që efektet bashkërenditëse të barten me efekt theksi e ritmi, duke nënkuptuar këtu edhe cezurën të mbishkrimit më të gjata. Edhe përkimi i paskajores me lidhoren (të shfaqura jo aq shpesh, që të dyja) lë të kuptohet sikur ato zëvendësojnë njëra-tjetrën pothuajse ngjashëm shqipes së sotme, duke mos krijuar ngatërresa sa i përket rendit të fjalëve.

Sintaksën mesape e pasuron ndjeshëm rritja e rolit të parafjalëve, mbiemrave (të nyjshëm e të panyjshëm) dhe ndajfoljeve, të cilat krijojnë marrëdhënie më komplekse me emrat dhe foljet. Kultivimi i sfondit morfo-sintaksor të mesapishtes pa dyshim se është i kushtëzuar nga thjeshtësia e rëndomtë e diskursit funerar.

Një element i veçantë që e vlen përmendur, është edhe përdorimi i shpeshtë i numërorit *no* 'njo~një~ni~ni', zakonisht në funksion të nyjës së pacaktuar. *No* shfaqet zakonisht në fund të mbishkrimit ndërsa e ka vendin para emrit përkatës që mund të ndodhet, ta zëmë, në mes të mbishkrimit. Pikërisht për këtë pozicion fundor, *no* ka krijuar huti dhe ka ngjallur interpretime të ndryshme nga mjaft autorë.

šailonn a lomi aihi no (MLM 25 AI)

njo shalues /kalorës/ a(sht), i lumi ai-hi /no/

Pra, në këso rastesh, *no* lëviz nga pozita fundore në pozitë para emrit apo mbiemrit. Megjithatë, varësisht nga dialekti nga vijnë mbishkrimet, jo gjithnjë numërori /nyja/ *no~ni* ndodhet në fund prandaj ruan funksionin e vet pa pasur nevojë të rivendoset.

Edhe te MLM 13 Cae, *no* përçon një retorikë enumerative përshkruese të mbishkrimit që jep skenën e *gjâmës*; pra sintaksa e atyshme sapulkrale priret kah një sintaksë poetike që njeh numërimin si efekt përshkues të skenës, sipas një ligjërimi bashkërenditës ceremonial. Numrat e shfaqur në mbishkrime të tjera zakonisht shfaqin prirje kah një diskurs ‘i ftohtë’ ceremonial që e karakterizon traditën sapulkrale dhe ritualin.

Marrë në përgjithësi, rendi i fjalëve në mesapishte është ruajtur jashtëzakonisht mirë në shqipen e sotme dhe kjo lehtëson shumë punë në të kuptuarit e mbishkrimeve.

10. *Verba mortis*: shenja narrative e poetike të diskursit epigrafik

Mbishkrimet mesape jo vetëm që na zbulojnë rituale e rrëfejsa funerare, por gjithashtu shpërfaqin një strukturë gjuhësore të pashoqe që shërben si një urë mes botës greke dhe asaj latine, duke ofruar vrojtim të pasur mbi esencat mesdhetare të regjionit të Apulias, nga shekulli i VI deri në shekullin e II-të p.e.s.

Brenda kontekstit narrativ dhe shoqëror të mbishkrimeve që të ngjall pamjen e një *verba mortis*, shprehjet e gdhendura në gurë varresh krijojnë një lidhje me trashëgiminë shqiptare. Mbishkrimet mesape paraqesin një hartë të pasur informatash, rrëfejsash e efektshë ‘të zeza’ poetike, si gravime që përbëjnë pjesë të traditës së ritualeve në Mesapi, me një rezonim kulturor shumë domethënës.

Vendosja në kontekst sociokulturor e mbishkrimeve votive duket thelbësore meqë ky proces thellon të kuptuarit tonë për kujtesën kulturore dhe ‘hapësirat e kujtesës’ (Assmann 2006), të intensifikuar edhe nga ajo një lloj ‘arkeologjie e mbishkrimeve’

(D'Andria 2022), e cila na ndih të kapim zërat narrativë të mbishkrimeve mesape.

Me sa kuptohet, mesapët njihnin ritualet funerare krahas traditave të tjera në kohës së tyre. Bie në sy se këto mbishkrime përçojnë një domethënie të veçantë funerare e ritualeske me aftësitë për të ndërtuar narrativë që u ngjajnë mbishkrimeve funerare egjiptiane dhe *Librit të të Vdekurve*. Gjithashtu, disa syresh mund të krahasohen me mbishkrime specifike të traditës sapulkrale greko-romake, me narrativët që përmbajnë detaje biografike të shkurtra, shprehje dashurie e pikëllimi familjar, besime, rituale, blatime dhe më shumë se kaq.

Mbishkrimet mesape kanë formësuar një peizazh arketipor të fisnisë ilire, duke u dhënë zë elementeve të tyre identitare nëpërmes mediumit rezistent të 'gurit'. Zëri narrativ që kullon nga këto mbishkrime, artikulon dimensionet e ndryshme të hartës së brendshme etnike e sociale. Ajo çfarë e dallon botën mesdhetare të mesapëve, sa i përket aspektit gjeografik dhe ekonomik, është vendndodhja strategjike pranë ujit.

Narrativët e varreve përmbajnë fare qartë elementë si: saba, verë, grurë, elb, ulli, duke ofruar një pamje të saktë të jetës ekonomike dhe sociale të japigëve. Aty shprehet gjithashtu lidhja e thellë me shtëpinë, para se me tempujt. Universi i tyre përqendrohej rreth shtëpisë së tyre më shumë se rreth shenjtorëve apo hapësirave publike, një tipar ky që i dallonte përballë kulturës tarantinase.

Kur shqyrtohen ritualet mortore, është me peshë të vëmë theksin mbi natyrën e tyre si procese të vazhdueshme, përgjatë të cilave ndodh dialogu me të ndjerët në udhëtimin e tyre në botën e andejme (Saunders 2021). Epitafet, të sajuara kryesisht për konsum publik, ofrojnë përmbajtje rreth statusit dhe identitetit të të ndjerit (Lomas 2015: 103-123). Ato na sjellin jo vetëm biseda me të ndjerët, por edhe me vizitorët e varreve. Si rezultat, varret që së brendshmi përmbajnë 'rrëfime', kalojnë në narrativë e dialogë ku thuren rituale votive, vajtime e ceremoni të ndryshme informative kushtuar të ndjerit. Kësodore, mbishkrimet e ush-

qejnë një diskurs epigrafik që nxit një dialog imagjinar me të ndjerët.

Për këto mbishkrime është i zakonshëm përshkrimi në mënyrë poetike i heronjve lokalë ose etnikë që ruajnë statusin e *hazzava*-it, të fisnikut që dallon nga popullsia e përgjithshme. Rëndësia e këtyre heronjve rri në një trekëndësh që përfshin natyrën, kamjen e shoqërinë. Heronjtë kanë orët e tyre, që shërbejnë si mbrojtës hyjnorë dhe u ngjasojnë nimfave, së bashku me yjet dhe perënditë që u japin krah. Të shpërfaqur nëpërmjet një gjuhe dialogue, këta heronj nderohen për veprat e tyre të guximshme, për fisnikërinë e aftësitë e tyre për të ruajtur lidhje të forta me besimet animiste dhe perënditë si Thotor, Demeter, Afërdita, etj., si dhe heronjtë etnikë si Artas, Pirro, Bato.

Vetë karakteri i 'tregimit të shkurtër' epigrafik mesap, rri brenda konvencave të të rrëfyerit epigrafik, duke ruajtur rrënjët përbrenda kulturës funerare. Përkushtesa e formësuar si mini-tregim shpalohej në një formë dialogu, tipar ky karakteristik i mbishkrimeve.

Marrë në përgjithësi, elementët narrativë dhe poetikë të mbishkrimeve mesape janë formësuar në forma të shkurtra, të ndërtruara si fjali informative, dedikime votive, përshkrime me attribute të zgjedhura ose minitema, fjali aforistike, dhe më rrallë si 'tregime' që lidhen konkretisht me të ndjerin. Këtu, kemi një fjali tipike të informatës epigrafike:

MLM 1 Di:

sekonda kezareihei eipeigraves ta napge dopa

Seconda Kezares, ni epigraf ta napke dora

Ky mbishkrim personifikon aspekte ceremoniale dhe informative brenda kulturës funerale mesape. *Seconda Kezarë*, duke shërbyer si një *nomina familia*, ofron një prekje të lehtë në mes mesapishtes dhe latinishtes. Përputhjet midis *Kazareihi* dhe *Caesareus* janë të dukshme, megjithatë fjala gjithashtu përmban një korrespondencë asociative me kuptimin 'thesar', të gjendur po ashtu në të dy gjuhët, greqisht e mesapisht. Ky 'tregim' ilustron natyrën

themelore narrative të mbishkrimeve, duke shërbyer si një dëshmi për statusin e tyre 'epigrafik'. Ka dhe mjaft mbishkrime të tjera të kësaj natyre, me dedikime që theksojnë karakterin e tyre votiv.

MLM 17 Cae:

blaθihi dirri

/tē/ blatoj derrin

Porse, përkushtimi poetik vjen e rritet në dedikime që përfshijnë attribute të zgjedhura me kujdes ose minitema:

MLM 21 Me:

hazzavoas leo heroas tabara

'hazava leu, hero u ba'

Kjo skenë paraqet shkurt e bukur atributet poetike të cilat u janë dhënë të ndjerëve, duke kapur cilësitë e tyre të brendshme si *hazzava*, – fisnik, trim, – po aq sa shfaqjen e bëmave heroike në rolin e tyre si 'heronj'. Në anën tjetër, rrëfimi sprovon të kthejë vëmendjen kah krijimi i një miniteme, duke detajuar veprimet e heroit teksa lufton me 'me duart e tij', kundër piratit.

MLM 5 Man.

ti zao piarata mes doara to. b) J.om.d.

ti zane piratin me doart toat; om.d.?

Ndonëse 'bishti' i dëmtuar i këtij mbishkrimi parqet një sfidë për interpretim, mbishkrimi në tërësi mbetet ndër skenat më dramatike brenda mbishkrimeve. Ai vjen si një larje borxhi ndaj mesapit të ndjerë, duke nxjerrë në pah bëmat e tij heroike në përballje me piratin. Shprehja poetike 'me duart tua' i jep një cilësi kinematografike mbishkrimit, duke i dhuruar atij një karakter joepigrafik me vetë injektimin e një dimensionit të dallueshëm narrativ-poetik.

Një lloj i veçantë i mbishkrimeve mesape merr formën e aforizmave, duke thurur me kujdes elementët narrativë në një

histori figurative që ngjan mjaft me strukturën e fjalëve të urta. Ja një shembull:

MLM 1 Lup:

dokihi ko hi hag arat ita banta kreta ai hio/i korihi bagis moro ai

duket kush hi n'hak: arat e tij bani sa Kreta, /po/ ai qi i korri pakëz mori ai

Ky mbishkrim duket të sikur bart një ton irritues, sikur sugjeron një ndjenjë të mundshme të hakmarrjes ndaj të ndjerit, ndoshta nga një 'armik'. Përmendja e fjalëve si *hag* për 'të drejtën e vet' dhe *hi* shton ndjenjën e armiqësisë. Por, mund të jetë po ashtu një 'letër' informative për të ndjerin, duke përshkruar fatin e tokave të grabitura tani në pronësi të një individi tjetër. Termi *hag* nënkupton 'padrejtësi,' një metaforë e trashëguar nga gjuhët anatolike dhe e reflektuar edhe në mesapisht, arabisht dhe turqisht.

Për më tepër, mbishkrimi flet për kohët historike të mesapëve me vetë referimin ndaj Kretës si atdhe i tyre (krahasimi: *sa Kreta*), një detaj ky që duket më shumë se një rastësi e thjeshtë. Ai lexohet si një histori e përditshme e telasheve të zakonshme për tokat, duke metaforizuar njëkohësisht marrëdhëniet njerëzore në nivele metafizike.

Krahas mbishkrimeve të shkurtra, të dhëna si një zhanër specifik poetik-narrativ, ka dhe disa mbishkrime të gjata apo 'tregime të shkurtra' (nga 50-80 fjalë) si MLM 3 Car, MLM 1 Bas dhe MLM 1 Br. Këto shfaqin skena votive dhe dramatike, dhe për ndryshim nga mbishkrimet votive tipike, dëftojnë kapacitet të shtuar narrativ e poetik të mesapishtes. Ndërsa, një lloj tjetër mbishkrimesh, pak më të shkurtra se këto, paraqesin rituale të vallëzimit, të vdekjes (MLM 20 Ro) e të gjâmës (MLM 13 Cae).

Si pjesë përbërëse të një kulture sapulkrale, këto mbishkrime janë të lidhura ngushtë me varre e me pikëllim. Toni narrativ i tyre, i përshkuar nga një 'tis i zi', na sjell një 'histori të zezë', të ngjeshur me 'poezi të zezë'; elemente këto që ngrenë një diskurs të vërtetë votiv narrativ që ruan së brendshmi hirin e një ëndë-

rimi funebër. Mbishkrimet nga *Grotta della Poesia*, që sjellin me vete një simbol-topos të imagjinatës dhe epigrafisë mesape, reflektojnë po ashtu një tipar me shenja të 'poezisë së zezë' mesape.

Gjithashtu, toni *homo narrans* i mbishkrimeve mesape i bën ato një model sapulkral me shëj brenda kulturës mesdhetare të varrimit (Herring 2007; Lomas 2015), duke i kthyer ato në një hyrje të pashoqe në gjuhën poetike të botës moderne shqiptare.

11. Kanuni dhe këndimi epik

Me sa duket, substrati i mbishkrimeve mesape ka ngjashmëri a përkime domethënëse me *Kanunin* (nga krahu kanunor verior te ai jugor, lab – i njohur si *Kanun i Pirrit*) dhe ciklin e *Kângëve Kreshnike* shqipe, duke vënë theksin mbi konceptet heroike përbrenda frymës dhe përmbajtjes së tyre.

Dallesa midis heroit mitik dhe atij historik mbetet një pyetje jetëgjatë, sado që ndërthurjet mes tyre janë 'regjistruar' qartë (Bowra 1952; Hatto 1991; Hainsworth 1991; Foley 2005). Heroi mitik ia ngarkon vetes një farë barre për t'i dhënë fytyrë historisë, ndërsa heronjtë e zakonshëm njerëzorë luajnë një rol kryesor në historinë njerëzore.

Nuk është e lehtë të besohet në ekzistencën e Mesapisë si një mbretëri të dikurshme. Ndoshta *etnia*, si një lidhje midis strukturave vertikale fisnore dhe lidhjeve nënfisnore të gjakut, ka kontribuar në gdhendjen e identitetit mesap duke krijuar lidhje në mes të zonave publike që përbëjnë këtë identitet (Burger 1998). Kërkimi i vjegëzave mes mbishkrimeve mesape, kanunit dhe ciklit kreshnik në shqip bëhet mjaft intrigues. Konvergjenca mes tyre nxjerrin në dritë pikëtakimet ndërmjet një bote poetike dhe një realiteti historik, gjuhësor e sapulkral. 'Fjalët mbi gur' lidhen pa vështirësi të mëdha me 'konceptet kanunore' dhe 'zërin epik', duke vendosur lidhje të ngushta me vetë elementët narrativë dhe poetikë të diskursit funerar mesapik.

Është thënë shpesh se kanuni dhe këngët legjendare shqiptare ruajnë një substrat arkaik sa u përket ideve, situatave, besimeve dhe marrëdhënieve midis herojve dhe natyrës, si kujtesë nga epoka e bronzit (Cordignano 1943; Desnickaja 1975; Çabej 1939; Lambertz 1958). Ky substrat mund të ketë gjurmët e veta edhe në traditën homerike. Gjithsesi, mbishkrimet mesape ofrojnë një perspektivë të veçantë në këtë temë. Më pas, mesjeta luajti një rol të pazëvendësueshëm për ruajtjen e trashëgimisë mesape nëpërmjet ciklit gojor epik, duke marrë ‘me ndore’ gjuhën e fiseve (pas)ilire që vazhdon të shfaqet në mënyrën tradicionale të jetesës e në besimet natyrore, në kanun, mite e këngë.

Imagjinaria e fisit ndër japigë, e cila përfshinte jo vetëm mesapët, daunet e peucetët, por dhe shumë fise dhe nënfise të tjera, reflekton koncepte që gjenden në kanun dhe në ciklin epik, siç reflekton nga shembujt që do pasojnë pak më poshtë. Kjo sugjeron një vazhdimësi në rrugëtimin e paradigmës qeverisëse nga kultura e mëparshme ilire te ajo shqiptare, me pak ndryshime etnopsikologjike, duke vënë theksin gjithnjë në mbizotërimin e strukturës vertikale të qeverisjes brenda fisit apo familjes (Herring 2007; 1991). Përhapja e japigëve që shkoj deri në trembëdhjetë fise (Niebuhr 1831: 151) i dha krah formimit të vazh-dueshëm të aleancave brenda së ashtuquajturës ‘kulturë e tretë’ (Malkin 2004; Crielaard & Burgers 2011), brenda së cilës, fiset e ndryshme ilire shpesh patën lidhje më të forta mes tyre se me etnitë përreth (Papazoglu 1969: 6).

Nga një perspektivë historike, koncepti i fisit për ilirët, i përshkruar nga Ptolemeu p.e.s., përfshirë aty edhe fiset japige, evoluoi gjatë mijëvjeçarëve dhe formacioneve të ndryshme politike e shoqërore, duke ruajtur kujtesën fisnike të lidhur me besimin në fuqitë natyrore, me derën dhe zânin, ndorjen, orën, besën, mikpritjen e kalin. Ndaj, koncepti i ‘fisit’ mbijetoi nga koha e mesapëve e deri në kohët moderne, duke njohur transformime të ndryshme për arsye kulturore, biologjike e sociale, thjesht duke ruajtur farën ‘etnike’ brenda vetes.

Udhëheqësit e quajtur *basileus*, *tyrannos*, ose *dunastes* apo dhe *hazzava*, ngajnë mjaft me kryprijësit e fiseve shqiptare në

kanun dhe tek agët (zotët) e Jutbinës, duke përbërë një elitë që njeh bujarinë dhe shpirtin heroik.

Si kod zakonor që është, kanuni shfaq tipare parahistorike, themelore, arkaike, me afri të veçanta ndaj ciklit epik të kreshnikëve, tipare këto që reflektojnë në mbishkrimet mesape. Heronj, tema, elemente e kategori të ndryshme që lidhen me kanunin a ciklin epik mund të vërehen të jenë shfaqur në botën mesape, duke përfshirë: derën, ndorjen, orën, besën, zânin, gjâmën, *hazzavain*/heroin kreshnik e kalin e tij, hanën e yjet.

DERA

Dera është koncept tradicional simbolik që si në mesapisht ashtu dhe në shqip dëfton kuptimin ‘derë e dalluar, shpi e madhe’ dhe përfaqëson edhe institucione të tjera morale e sociale si ‘shpi/shtëpi’, ‘mikpritje’, ‘bukë’, ‘nder’, ‘mik/armik’. Të gjitha këto koncepte mund të vërehen në mbishkrimet mesape.

Siç kemi parë tashmë, mesapët njiheshin për një lidhje më të fortë me konceptin e shtëpisë se sa me atë të tempullit, që na vjen si një reflektim i ndjesisë së kreshnikëve për *kullën* e tyre, që është më e dashur se faltorja, e cila nuk shfaqet fare në ciklin heroik. Ndryshe nga kultura tarantinase, ku hapësirat publike dhe tempujt kanë rëndësi të veçantë, japigët ndërtojnë unversin e tyre përreth shtëpisë, madje dhe varrezat i mbajnë brenda vend-banimit. Kjo vërtet dëshmohej me vetë faktin se “shumica prej tyre bëjnë shtëpitë më të bukura se tempujt” (Lombardo 2014: 62). Mbi-shkrimi sentencial në vazhdim vjen si ilustrim i këtij koncepti:

MLM 10 Uz

hani n deran θoa se naihi dikor θeihhi sa/o keto sa nd aθisseihi

‘hani n’deran toan si na-*hi* dikur n’tinen-*hi*, sa këtu sa nd’atyshi-*hi*’

Në këtë kontekst, *dera* bëhet simbol i mikpritjes, duke simbolizuar ‘dhënien bukë’ dhe strehimin ‘bujtjen’ për miq e mysafirë.

Ajo fiton peshë edhe duke ofruar strehë për emigrantët dhe një lloj ndihme ndaj atyre që ndiqen prej armiqve.

Rrjedhimisht, institucioni i *derës* duket të ketë pasur një rëndësi etike dhe politike substanciale për mesapët, një domethënie që pat jetë edhe ndër ilirë e arbërorë dhe tevonaj ndër shqiptarë. Dera përfshinte etosin individual, familjar e fisnor, si dhe dinamikën strukturore të familjes. Vetë autoriteti i familjes dhe struktura e marrëdhënieve familjare korrespondonte me autoritetin e fisit. Sipas Stadtmüllerit, “martesa dhe marrëdhëniet familjare shqiptare të motit, flasin për një marrëdhënie krejtësisht primordiale” (1966: 66), temë kjo e ilustruar fare mirë nga rasti i mesapëve.

Nga ana tjetër, termi ‘*derë*’ përfshin jo vetëm pasurimin e reputacionit të ‘*derës*’ si ‘*zotshpillëk*’, apo grabitjen e një vashe dhe krijimin e një oxhaku familjar, por edhe organizimin e brendshëm të familjes dhe marrëdhëniet ndërmjet anëtarëve të saj. Epigrafia mesape na sjell ndërmend mundësinë që të ketë pasur një autoritet matriarkal brenda familjes; me sa duket, qëllonte ndonjëherë që prijës fisesh të ishin gratë (Herring 2007: 280). Reflektimi i këtyre marrëdhënieve haset edhe në ciklin e këngëve kreshnike. Ta zëmë, kreyekreshniku Muji pret gjithmonë urdhrat a këshillat e nënës para se të ndërmarrë ndonjë nga bëmat e vendimet e tij.

NDORJA

Ndorja rri në krye të vendit si një nga institucionet sipërore të kanunit iliro-shqiptar, duke vazhduar të jetë një trung i moçëm që nxjerr ndonjë syth të ri nëpër kapërcyell motesh të traditës së përditshme nacionale gjer me këtë shekullin e fundit. Ajo mund të merret si një variacion moral i *besës* sado që mënyrat se si realizohen fillimisht aktet e ‘lidhjes besë’ dhe të ‘marrjes ndore’ dallojnë.

Kuptimi i saj herak ka të bëjë me ‘marrjen nën mbrojtje (në dorë)’ të dikujt, duke i dalë zot me çfarëdo çmimi. *Ndorja* apo shtrirja e mbrojtjes mund të realizohet qoftë nga individët, qoftë nga trupat qiellorë a fuqitë natyrore: dielli, hëna, yjet, orët.

Institucionit mesap i ndorjes shfaqet qartë në një mbishkrim nga *Grotta della Poesia*.

MLM 20 Ro:

...a ndora ion

'a ndorja jonë'

Ky mbishkrim i qartë ruan së brendshmi hirin estetik që buron nga rituali i blatimeve, duke nënkuptuar si pjesë të kësaj edhe një vallëzim rreth varrit të baletasit. Një ndorje e përafërt është e shpeshtë në ciklin e kreshnikëve. Në këngën *Martesa e Halilit*, kur Halili nis një aventurë, gjithçka përreth, përfshirë konstelacionet yjore, i del krah udhëtimit të tij:

Po thotë dielli: "Â ndorja e eme!"

Ka thanë hana: "Â ndorja e eme!"

Kanë thanë orët: "Â ndorja e jonë!"

Zot, a flet dhija në mal?

Paska folë dhija në mal!

Ça ka qitun e ka thanë?

- Sa t'bahjë dritë ka ndoren dielli,

t'errmen natë, ka ndoren hana,

armët e brezit ja rue zana!

(Palaj, Kurti 1937: 29-30)

Është vështirë të imagjinohet një dallim i vogël i ndorjes mesape të mësipërme, te MLM 20 Ro, me atë nga *Martesa e Halilit*, përveç dallimit të kontekstit: në të parin, merret *ndorje* i vdekuri, sipas ritualeve përkatëse, në të dytën, merret ndore i gjalli që i ka hyrë një aventure dashurie. Ndërtimi leksiko-morfologjik është identik; aq konservativ sa të lë pa gojë.

Siç mund të shihet, gërshetimi i ndorjes mesapike me atë të epikës kreshnike nxjerr në pah mentalitetin 'primitiv' të kanunit, të rrënjësuar në traditën Ur-ilire e cila ruan dimensionet themelore të identitetit dhe institucioneve morale në jetë, siç del edhe nga këngët.

ORI

Ori~ora shfaqet si një figurë krejt e veçantë në traditën shqiptare, që shfaqet kryesisht në këngët epike dhe në rrëfimet gojore. Prania e saj tashmë mund të gjurmohet në shkrimet mesape, ku përmendet shumë herë. Me pamjen e lloj nimfe, ora u shtrin dorën individëve që ballafaqohen me situata të rënda e sfiduese, madje i ruan ata edhe pas vdekjes, duke u bërë kështu një kasnec që lajmon dhe një forcë mbrojtëse për të gjithë. Për shumëçka, ora shfaq tipare të Herës në Olimp, ndërsa në religjionet abrahamike të mëpasme, ajo merr një rol ngjashëm me atë që është quajtur në heb. *mal'ak* 'i dërguar, lajmëtar', gr. *ἄγγελος* dhe më pas, në arab. *malika* 'engjell; melaqe'.

Fjala *ora* në shqip gjithashtu ka kuptimin e kohës, ngjashëm kuptimit të saj në disa gjuhë të tjera. Kanuni, dhe veçanërisht këngët epike, njohin fuqinë e orës, krahas figurave të tjera si zanat, dhitë dhe gjarpërinjt. Në mënyrë të veçantë, cikli i kreshnikëve thekson rrënjët mito-poetike brenda imagjinares poetike indoeuropiane, duke na ofruar formësimin e heronjve nëpërmjet një lloj adhurimi që kalon në sublimë (Freidenberg 1997; Carlyle 1908; Burke 1998).

Brenda kësaj sfere kulturore, bota mesape njeh besimin në orë, hënë e yje, të cilave u atribuon cilësi hyjnore sikur Thotorit, Demetrës dhe Afërditës. Një status të tillë të lartë u jep edhe *reve*, duke i lidhur shpesh me të sapovdekurit dhe fillimin e rrugëtimit të tyre të ri. Një shembull i kësaj është:

MLM 2 MU

hanq ori...

'iu hangër ora''

Hanq ori nënkupton që 'ora e tij mbaroi, shteroi' ose 'u shpenzua koha e tij.' Shprehja *hanq ori* lidhet ngushtë me idiomën shqiptare 'ia hangër orën', në kuptimin 'ia hëngri kohën jetësore; fuqinë, jetën', ndërsa 'të hangtë ora e ligë' do të thotë 't'u shkurtoftë jeta nga e keqja'. Në të njëjtën mënyrë, shprehja pezhorative 'e hangër ora e ligë', jo vetëm që gjendet në burimet tradicionale, por përdoret

gjithashtu edhe në gjuhën e përditshme (Harapi 1961). Nga një mbishkrim tjetër, vërehet se si një i vdekur humb mbrojtjen e orës së tij (mbasi ka disa orë /ditë?/ qëndrimi në varr si i vdekur):

MLM 53 Al

s ka oraihi

s ka orë ai

Është e rëndësishme të theksohet se në mesapisht, fjala *ora* nuk tregonte inicialisht 'kohë', siç vërehet në greqisht, në latinisht dhe në disa gjuhë të tjera. Në ndërkohë, *ora* ka asociuar me konceptin e 'kohës'. Një zhvillim i ngjashëm ka ndodhur edhe me fjalën *han-* 'hënë', e cila lidhet me rituale që simbolizojnë kalimet e cikleve të ndryshme të jetës. Hëna, ngjashëm orëve, e shfaqur shpesh brenda të njëjtit sfond, luan një rol analog me praninë e saj në ciklin e këngëve kreshnike.

BESA DHE HIJA

Besa, veçanërisht pas 'shfaqjes' së saj në mbishkrimet mesape, bëhet tipari zakonor më përfaqësues iliro-shqiptar. Ajo ngërthen në vete 'kodin e nderit', duke ushtruar ndikim mbi thelbin moral të fiseve etnike. Ndonëse konteksti në të cilin është përdorur fjala *besa* nuk mund të kapet plotësisht, vetë *termi* shfaqet me një qartësi të dallueshme.

MLM 11 Ur

Diva ta mata bes artit/o... ?

Divë, ta majti besën artasi...?

Në këtë mbishkrim të jashtëzakonshme të ndodhur në *Grossa Pietra* të Orias, koncepti i besës bëhet i qartë. Fjala, me sa duket tipike për ilirët, por që gjithashtu reflekton mundësi shprehëse për mbarë botën arbërore dhe atë shqiptare, shënon shfaqjen më të hershme të njohur deri më sot të fjalës dhe institucionit të quajtur *besë*.

Shprehja konfirmuese *ta majti besën artasi* i drejtohet divës dhe shërben si një referencë informative ndaj autoritetit të saj hyjnor. Qoftë si formë morfologjike qoftë si institucion, fjala *besë* pranishme këtu përputhet plotësisht me karakterin e besës në kanunin shqiptar dhe në ciklin gojor epik.

Fjala dhe koncepti *hia*, i cili del më shpesh në mbishkrime dhe ka kuptimin ‘hije, emër, reputacion’, shpërfaqet po ashtu me një rëndësi të dorës së parë. Në disa raste *hia* ngjet me fjalën e konceptin *za*, po me kuptim të njëjtë, përveç se *hije* mund të ketë një evokim të lehtë religjioz, ndërsa *zani* ruan kujtesë nga socialiteti dhe psikologjia e fisit.

MLM 5 Cae

ki la hiaihi paset...

‘ke lanë hije pas...’

Afria mesape me konceptet e derës dhe nderit është ndërkallur thellësisht me trashëgiminë e qëndrueshme të *zanit* që i vdekuri lë pas. Mbishkrimi MLM 31 Cae përcjell rezonancën e qëndrueshme të *zanit* të të ndjerit, duke nxjerrë në pah paralelet midis koncepteve *za* dhe *hia*, që të dyja shenja të një trashëgimie fisnike të atyre që kanë ndërruar jetë. Pa dyshim se një spektër i njëjtë semantik i këtyre koncepteve gjendet edhe në kanun dhe në ciklin gojor epik.

GJÂMA

Gjâma duket të mbartë peshën e një institucion të rëndësishëm sapulkral në traditën ilire-shqiptare, me disa mbetje që kanë mbijetuar deri në jetën e sotme moderne. Shkrimet mesape sje-llin skena të veçanta të *gjâmës* që ngjasojnë mjaft me ato të përshkruara në kanun dhe në këngët epike kreshnike dhe me ato malësorçe. Për më tepër, më shumë se një koncept i thjeshtë, *gjâma* shpërfaq tiparet e një rituali:

MLM 13 Cae

no as mo gamates...

‘njo asht me gjamatis...’

Mbishkrimi na sjell organizimin e brendshëm të ritualit të gjâmës, përbrenda të cilit mund të tërhiqen paralele me skenat homerike të pikëllimit, siç është vërejtur nga Lambertz (1917: 65-66) në krahasimet e tij me traditat shqiptare. Gjithashtu, mbishkrimi hedh dritë mbi skenën e korit të organizuar për ritualin e gjâmës. Skenat e vajtimit në mesapisht ngjajnë mjaft me ato të traditës shqiptare, që mund të gjenden kryesisht në traditën kanunore dhe në këngët e rrëfimet gojore.

Një shenjë fort indikative e tonit vajtues në shkrimet mesape duket të jetë pasthirrma (*i*)*hi*, e cila, në një rast, duket se lidhet me *iso*-n e njohur shqiptare. Në MLM 1 Mo, fjalët e fundit (të ndara si: ...*issin o ma ison Töltus i Inai*) janë ‘...kishin o majt ison: Tölti e Inai / iso u mbajt nga: Tölti dhe Ina’) sugjerojnë një referencë të qartë ndaj fenomenit të *iso* fenomenit si prani rituali funerar. Fjala *iso* del hapur në tekst dhe aluzioni ndaj (*i*)*hi*-së bëhet evident.

Edhe në raste kur vajtimi nuk është i organizuar si ritual gjâme, prania e (*i*)*hi*-së mbi varr shërben si një shenjues i traditës së këngës, valles (valles së vdekjes, po ashtu) dhe vajtimit për të vdekurin. Ajo përputhet ngushtë me praktikat që mund të hasen në jetën kanunore dhe në këngët epike.

HAZZAVA-I, HEROI E AJGUNA

Hazzava-i ka mbi kurriz një barrë dyfishe, duke përfshirë ndikesën e *zanit* dhe fuqinë e lozës së gjakut, trashëgimisë. Ai bëhet fjalë-simbol për një princ a një kreshnik që lidhet fort me trashëgiminë e tij si ‘gjak blu’. Si një ‘princ luftëtar,’ hazzava-i dëfton më shumë se thjesht trashëgimi; statusi i tij prej fisniku krijohet nga situatat e zgjedhura në fushë të mejdanit dhe vepri-met heroike që marrin kurora dafine, siç shihet në mbishkrimin vijues:

MLM 21 Me

hazzavo/as leo hero/as tabara

‘hazava leu, hero u ba’

Pra, *hazzava-i* (hit. *hāssuwas* ‘mbret, trim’) lind ndërsa heroit krijohej. Kjo është esenca e këtij mbishkrimi. Ndaj dhe, sado që *hazzava-i* dhe heroit mund të identifikohen ndonjëherë me njëritjetrit, ata nuk janë e njëjta gjë. *Hazzava-i* mund të bëhet hero, por, në origjinë, heroit nuk mund të bëhet *hazzava*, përveçse metaforikisht.

I ndërkallur përbrenda narrativit indigjen të heroizmit, heroit mesap merr kryesisht formë të *hazzava-it*, trimit me rrënjë fisnike, dhe si i tillë përsëritet në shumë mbishkrime. Një perceptim i tillë ‘primitiv’ e mitologjik i heronjve shquan edhe universin epik të kreshnikut, krejt ngjashëm fytyrës së heroizmit mesap.

Së këndejmi, Muji, burri që përbrendëson në të njëjtën kohë kanunin dhe brumin e kreshnikut epik, mbart ‘petka’ fare të ngjashme me ato të arketipit heroik të njohur në mesapisht si *hazzava*, meqë ka prejardhje ‘të pasqaruar’ me implikime dhish e zanash në personalitetin e tij. Ky koncept shprehet qartë, madje edhe për ndonjë figurë që ‘me duart e tij’ mposhti piratin, si në MLM 5 Man. Në anën tjetër, dimensionit heroik i luftëtarëve mesapë zbulon një imazh të ri heroik në personat historikë si Pirro, mbret i Epirit (MLM 18 Me), apo mbretëresha ilire Teuta (MLM 8 Ro).

Shqyrtimi i përshkrimeve mbi stela e vazo hap qasjen ndaj statusit të luftëtarit mesap dhe heroit epik. Këto përshkrime dëftojnë se fisnikëria apuliane jo vetëm se ruan një admiratë të thellë për luftëtarin-hero, por dhe e krahason atë me figura legje-ndare si Akili apo Herkuli. Kjo praktikë, megjithatë, dallon nga parimet greke të egalitarizmit, të qendëruar me polisin, siç vëren Siklenka (2015). Gjetjet arkeologjike shpërfaqin koncepte të ndryshme të heroizmit në dy kulturat, sado që tiparet themelore të heroit mbijetojnë: fuqia, trimëria dhe shpirti aventurier që ndihmon krijimin e ‘zanit’ të tij, eventualisht të kthyer në ‘za këndimi’ (Carlyle 1908; Frings 1939; Hainsworth 1991; Hatto 1991; Zumthor 1983).

Paradoksalisht, derisa mbishkrimet mesape përfshijnë ndonjëherë edhe rimërimin e emrave mitologjikë dhe heronjve, është

me peshë të theksohet se figura si Demetra apo Afërdita shpërfaqen në këto mbishkrime krejt në përputhje me mitologjinë antike. Edhe te motivat e ilustruara mbi vazo tregohen dallimet e kulturës japige nga normat dhe traditat greke të barazisë që nxjerrin krye në Apulia. Japigët nxjerrin dhe kultivojnë plot pasion imagjinaren dhe traditën që rrjedh nga jeta e tyre indigjene, siç është diskutuar nga Colivicchi (2009) dhe Lombardo (2014).

Japigu mbetet një 'kreshnik' që frymëzohet nga modeli historik i mbret Artasit dhe nga imazhe të tjera që marrin formën e heronjve mitologjikë të Olimpmit. Mbase si një shëmbëlltyrë e tillë mund të merret Ajguna, siç është dhënë në një nga mbishkrimet:

MLM 12 RuV

artos atoti ost ai θοit aiguna...

'artas aty osht ai, i doitun Aigune...'

Fokusi i këtij mbishkrimi na rrëfen se: një figurë e quajtur Artas, (e identifikuar me etnonimin që del nga ky emër), u rrit e u mëkua nga Ajkuna. Ajguna e përmendur këtu duket se ruan statusin e një gjysmë-hyjnë, rrit me tambël gjini (*doit*) heronj të jashtëzakonshëm, sikur që Muji u rrit nga zanat e maleve. Ky portretim i Ajgunës vë atë në linjë me figura të ndryshme mitologjike që lidhen me botën e Zeusit. Prania e saj në mbishkrime e bën atë një grua me brumë heroik e attribute hyjnore – një pjesë të të cilave attribute i ruan edhe te cikli epik i kreshnikëve.

Nga një perspektivë e tillë, nxjerrim përfundimin se Ajguna mesape duket se është po e njëjta me Ajkunën, heroinën epike; por më shumë se një emër i përsëritur, ajo duket se bart disa detaje fantastike prej figurash natyrore kur gjendet si Ajgunë. Ngjashmëria e Ajgunës me Ajkunën na kujton zanat që i dhanë gji Mujit dhe e rritën me tamblin e tyre, duke i dhënë fuqinë e një kreshniku, siç e gjejmë te kënga *Fuqia e Mujit* (Palaj, Kurti 1937). Në epikë, Ajkuna shpesh na del si motra e Mujit dhe Halilit, po ndonjëherë merr rolin e tyre si nënë, apo dhe si gruaja e Mujit apo nëna e Omerit – një figurë që u rri afër kreshnikëve, që i rrit dhe i

vajton në orë të ligë. Përshkrimi i Ajkunës në rolin e saj si rritëse fëmijësh me qumësht gjiri e si shtyllë e familjes, veçan si një simbol i dashurisë amëso-re për të birin Omerin, shkëlqen në këngën ‘Dekà e Omerit’ (Palaj, Kurti 1937).

Me doemos duhet thënë se Ajguna shfaqet si një karakter që krijon një lidhje të hetueshme në mes botës mesape dhe kreshnikëve të ciklit epik në shqip. Duket e besueshme që veçantia e saj prej individit të burojë nga origjina e saj fisnike, aq sa duket se merr një status mitologjik që kujton Herën. Me një fjalë, Ajguna mesape dhe Ajkuna epike kanë një status pothuajse identik. Nëpërmjet Ajkunës, mesapët marrin edhe një dimension poetik; kjo na ngjall idenë për mënyrën se si cikli epik kishte përfutur nga përfshirja fillestare e elementeve historike-mitologjike. Në mbretërinë e mbishkrimeve mesape, karakteri dual Ajgunë/Ajkunë rrok e bën bashkë të dyja, historinë e fiksionalizuar dhe fiksionin e historizuar. Ky ambiguitet vetëm sa e ntrash mjegullën që rri në kufirin ndërmjet imagjinimit historik dhe atij fiksional.

Jeta e mesapëve fitonte dimension perpleks mes kuajsh e pelash; vetë Virgjili i përshkruante ata si ‘mjeshtër kuajsh’. Vërtet, kuajt lozën rol kyç në kulturën e tyre; enët e qeramikës të mbushura me imazhe kuajsh, ku rrinin të rinj e luftëtarë (Colivicchi 2014) ofrojnë perspektivë me vlerë sa i përket rëndësisë së kalit (MLM 8 Al) ose pelës (MLM 1 Br) në jetën e tyre.

West thoshte se ortakëria njeri-kalë shtrihet thellë në të kaluarën parahistorike indoeuropiane, duke u bërë pjesë integrale e shumë epikave heroike antike (2007: 465). Koncepti i luftës si ‘lojë fisnike’ (Huizinga 1970) na e grish imazhin e kalorësit në jetë e në këngë. Vetë kalërimi ka origjinën në atdheun e proto-indoeuropianizmit (Anthony 2007: 224), me rrënjë që shtrihen në Ilirik, në Anatoli dhe në jug të Italisë rreth mijeveçarit të dytë p.e.s.

Të jesh kalorës do të thoshte t’i përkasësh një elite sociale, ndaj nuk është rastësi që mjaft nga mesapët e vdekur identifikoheshin me kalorës. Edhe heroi kreshnik i epikës, rri në lidhje të ngushtë me një *saillonn* ‘shalues, kalorës’ (MLM 25 Al), dhe me këtë farkon bërthamën e ciklit epik, që sillet rreth aventurave

të heroit që rri mbi shalë kali. Kali i heroit është 'mjet' i kalimit të vendeve të ndryshme dhe i krijimit të lidhjeve me toka e me tradita të tjera, duke i dhënë heroit nder e ndjesi lidhjeje me botën.

Lidhja në mes heroit e kalit të tij është një tipar i heronjve kreshnikë, i përbrendësuar me kohën heroike dhe i mbushur me jehona zërash e vlerash pagane e animiste. Kjo lidhje shihet bukur e qartë në tregimet për mesapët si rritës kuajsh, duke i bërë këto rrëfime aq të besueshme.

NATYRË E KULTURË

Antikja e përbrendësuar në imagjinatën heroike puqet mirë me natyrën arkaike të botës mesape, veçanërisht sa i përket lidhjes me besimet natyrore dhe me kodin e nderit. Vetë përmbajtja kryesisht funerare e mbishkrimeve mesape në sipërfaqen e gurit, sugjeron ruajtjen e elementeve tematike gjatë kalimit nga mediumi i prekshëm i 'gurit' në të paprekshmen e të padukshmen e 'zërit', me ç'rast, arkivimi funerar mbi gur transcendohet në arkivim brenda-tingullor. Pasthirrma *(i)hi* dëshmon ndërveprimin ndërmjet shkrimit në gur, me bazë gojore, kanunore e kulturore ilire, ku ritualet e vajtimit dhe kultura e zërit janë shkrirë në aktin e shkrimit.

Pikëtakimi i koncepteve mesape me ato të botës kanunore dhe të ciklit të këngëve kreshnike shqiptare, bie lehtë në sy. Realiteti i kapshëm i mesapëve, sikurse ai i heronjve epikë, afërmon erën parahistorike si heroike dhe poetike, përnjëherësh. Ndikimi i frymës së kanunit, i botës pagane dhe kosmogonisë mesape, ndërthurur me kalimet e tyre në ciklet e hershme epike, ofron njohje më të mirë të identitetit të heronjve epikë. Vetë mesapët, koncepti i tyre kanonik dhe konceptet e heronjve epikë, shëmbëllojnë me fenomen që ndihet edhe sot: historia transformohet në poezi, dhe poezia metamorfozohet në histori. Kanonizimi mbetet një proces bashkëpjesëmarrës ku ndërthuren pazgjidhshëm historia e poezia.

Në universin e besimeve japige, saga epike e kreshnikut njihet për të vetat fenomenet e elementalitetit të jetës, duke përfshirë dritën, ajrin, verën, sabajën, migracionin, trahanën, orën, besën,

ndorjen, yjet, hënën, diellin, derën, kuajt, Afërditën etj. Mbishkrimet mesape ruajnë brumë kanunor së brendshmi krahas një dinamike epike, duke marrë në sy ecjen drejt një lidhjeje harmonike me natyrën, nderin dhe trupat qiellorë. Nuk është vetëm metaforë besimi i mesapëve se yjet u bënë hije atyre (MLM 38 Al). Jo rastësisht, kanuni, nga antikiteti e këndeje, ka vazhduar të quhet edhe *Kanuni i Pirrit* (Pirros).

Shkurt e shqip, mesapët përbëjnë një sintezë të thesarit imagjinar ku ndërloja mes natyrës dhe kulturës shkrin linjat ndarëse, duke shkrirë pajada e padukshëm natyrën në kulturë dhe kulturën në natyrë.

12. Nga mesapishtja në shqip

E menduar si një varietet i ilirishtes, mesapishtja nuk pati ndonjë ndërhyrje të madhe të një epoke gjuhësore vendimtare të ‘transcendencës’ në shqipe të sotme. Me sa duket zhvillimet do të kenë ardhur fare spontanisht dhe pa ‘kërcime’ të mëdha fonetike, eptive e leksikore, as me forcimin e latinishtes dhe pastaj greqishtes bizantine, as me vërshimin e sllavishtes dhe së fundmi osmanishtes/turqishtes. Kështu vektori i ndryshimeve do të ketë lëvizur mbi paradigmen që ngjan me një oksimoron: konservim i fortë i vazhdueshëm – ndryshim i lehtë i vazhdueshëm, kryesisht sa i përket sistemit afiksial e mbaresor.

Së këndejmi ‘rinjohja’ e shqipes me mesapishten tingëllon aq e natyrshme dhe ‘e lehtë’, duke ndodhur si hapje sysh para një tradite që është eklipsuar nga mosvazhdimësia e shkrimit të shqipes si në kohën e mesapëve.

Tashmë e dimë se shpallja e lidhjeve të mesapishtes me ilirishtes – dhe herë pas here, në njëfarë shkalle e me druajtje edhe me shqipen, – është trajtuar që nga Hahn (1854), Deecke (1881), Bugge (1892), Pedersen (1895), Ribezzo (1907; 1938), Jokl (1911), pastaj nga një brez tjetër shkollarësh si Whatmough (1927), Krahe (1929, 1955), Parlangeli (1960), Milewski, 1965, Hamp (1957), Pisani (1976), Santoro (1983, 1984), Çabej (1986),

Radulescu (1994); pastaj nga një brez i mëvonshëm si Haarmann (2010), De Simone (1988, 2017), Marchesini (2020) e Matzinger (2005, 2019), duke u pasuar së fundmi edhe nga studime të natyrës historike, arkeologjike e kulturore nga D'Andria (1990, 1988), Lombardo (1991, 1992, 1994), Burger (1998), Lambolej (1996, 2002), Aigner-Foresti (2004), Graham (1982), Yntema (2008), Herring (2007), and Lomas (2011; 2015, 2018). Këta breza të ndryshëm dijetarësh kanë krijuar hallka në mes pikëpamjesh të ndryshme dhe, përgjithësisht, kanë pasuruar shumë mozaikun e marrëdhënieve ilire-mesape-shqipe duke krijuar terren të përshatshëm për interpretime të reja të mbishkrimeve mesape.

Parlangëli thoshte se hulumtimi i marrëdhënies mes shqipes e mesapishtes kushtëzohet nga shkalla e afrisë së ilirishtes dhe mesapishtes dhe ajo mes ilirishtes dhe shqipes (1960: 14) dhe një pozicion i tillë dukej i arsyeshëm atëbotë, kur kihej parasysh vetë shkalla e njohjes së ilirishtes. Rrjedhimisht, në shumicën e rasteve, lidhjet mesapo-ilire > shqipe u panë kryesisht në fushë të onomastikës. Duhet thënë se interpretimet e burimeve onomastike, pavarësisht qasjeve shumë profesionale komparative, janë detyruar të rrudhin krahët para shumë sfidave. Me një fjalë, onomastika e Ilirikut, e shtruar ndaj ndërrimeve të mëdha fonetike-historike dhe aq më shumë ndaj ndërrimeve sistematike ideologjike të tërë emërtimeve, veçanërisht nga dyndjet sllave e këndeje, mbetet memece në shumë raste. Mungesa e teksteve të shkruara pas mesapishtes ngriu horizontin e interpretimeve të shqipes.

Pa dyshim, në dritën e leximit të mbishkrimeve mesape, vazhdimësia e mesapishtes si shqipe e folur këndeje brigjeve të Adriatikut tashmë bëhet e pashibla, e pa kurrfarë hijezimi. Kjo vazhdimësi ka për argument një *cultura oralis* dhe *lingua sine scriptura*, që ndërlihet qartë me argumentin e vazhdimësisë etnike në Ilirik, por që nuk ka vazhduar të jetë e shkruar për shkak të rrethanave historike. Madje, kultura shqiptare ka arritur të pikëtakohet edhe me epokën që para disa dekadash u mbiquajt *oralitet i dytë* (Ong 1982).

Fatmirësisht, viteve të fundit, mesapishtja ka filluar të vendoset qartë përkrah shqipes. Hyllestad dhe Joseph (2022), me shumë mprehtësi kanë tërhequr paralele të shqipes me mesapishten si derivat të ilirishtes po dhe si lidhje me frigjishten e afri me greqishten:

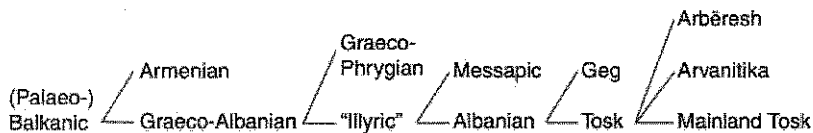

Fig. 10. Skema e pozicionit të shqipes-mesapishtes nga Hyllestadt & Joseph (2022: 241)

Rrjedhimisht, mesapishten mund ta marrim për varietet të ilirishtes (me elemente të mundshme të trakishtes, frigjishtes, venetishtes etj., por, pa dyshim, edhe të greqishtes së vjetër e armenishtes) të trashëguar me shqipen. Tashmë kjo po vazhdon të dëshmohet edhe nga perspektiva e analizave filogjenetike (Chang *et al.* 2015: 199-200; Davranoglou *et al.* 2023; Heggarty *et al.* 2023). Pra, argumenti i shkrimit të shqipes si mesapishte po plotësohet edhe me teste të ADN-së, sado që shkalla e lexueshmërisë së ndërmjetvetshme mesapisht-shqip, megjithë vështirësitë e rastit, e ka fare të panevojshme referencën filogjenetike.

Argumenti i vjetërsisë së mesapishtes~shqipes, krahas argumentit për konservativitetin e ndonjë gjuhe si lituanishtja, sigurisht se në studimet indoeuropiane gjithandej, sikundër dhe në qendrat gjuhësore nacionale, edhe në ditët e sotme, do duhej marrë përtej çdo inxhinieringu instrumentalizues që vlerat fisnike humane të arkaikes dhe konservatives i kthen në burime propagandistike për agjenda ideologjike të kohës. Ruajtja nga instrumentalizime të tilla të resurseve të lashta gjuhësore e mbron vetë natyrën dhe funksionin e gjuhës *per se*.

Nga mesapishtja e mbishkrimeve në Apulia si regjistër i korpusit dhe gramatikës së shqipes së hershme, mund të rezymohet se me zhvillimin e hovshëm të latinishtes, shqipja iu shtrua

ndryshimeve e ndikimeve të dukshme në sistemin e vet morfo-sintaksor, duke u afektuar fillimisht nga gjuha administrative e pastaj në veçanti nga diskursi religjioz. Me dyndjet sllave në Iliri, ky afektim u shoqërua me sjellje të tjera në vokabular dhe në sistem mbaresor dhe përgjithësisht në afikse, ndërsa nga koha e pushtimeve osmane, sërish pati hyrje në fjalor e sistem mbaresor që reflektuan gjuhët e folura në Perandori, si persishtja, osmanishtja dhe turqishtja. Me sa duket, një numër i përkimeve me persishten janë shumë më të hershme se periudha e pranisë osmane në Iliri, ndërsa një numër glosash e lemash të konsideruara me prejardhje orientale, me shumë gjasë shfaqen nga gjuhët anatolike, veçanërisht hititishtja e këndeje, dhe jo rrallë mund të identifikohen me protoshqipe po ashtu.

Në mbishkrimet mesape shqipja do të njohë fytyrën e saj të hershme, dramën e saj fonetike e historike që do të vazhdojë të zhvillohet edhe gjatë dy mijëvjeçarëve vijues. Mesapishtja reflekton stabilitet solid gramatikor i cili, – mbështetur mbi primesa gramatikore konservatore, të lëvizshme shumë ngadalë, – do duhej të ketë pasur kohë *kultivimi* për të arritur në gjendjen e shekullit VI para Kr., të paktën 500-800 vjet.

Tashmë, pas një përvoje të re segmentuese e interpretuese të mbishkrimeve mesape, mund të shihet se si parahistoria e menduar e shqipes bëhet histori e saj. Rrjedhimisht, vetë *proto*-ja e shqipes do duhej të tërhiqej më në lashtësi sepse, si siç thoshte Fox: “ardhja në dritë e e fakteve të reja ose interpretimit të ri të evidencave ekzistuese, bëhet dokumentim i të padokumentuarës dhe e shndërron parahistorinë në histori” (1995: 2). Kështu, parahistoria e shqipes bëhet histori, prej ku pastaj iniciohet horizonti i mëtejme parahistorik. Vetë leximet e mbishkrimeve mesape dëshmojnë se mesapishtja ishte më shumë se një *substratum language* i thjeshtë i shqipes. Ajo jep fytyrën e shqipes së hershme, të identifikuar me krahun jug-perëndimor të ilirishtes. Interpretimet e reja na e forcojnë propozimin e lëvizjes së ku-fijve të protoshqipes në epokë të mëhershme. Ka rastisur kështu që shfaqja e mesapëve dhe mesapishtes të lidhet me fillimet e epokës së hekurit – ose me kalimin nga epoka e bronzit në të hekurit,

pothuaj ngjashëm greqishtes së vjetër – ndërsa proto-shqipja të korrespondojë me atë të bronzit, të paktën para Luftës së Trojës.

Të nxjerrësh në dritë lexime të reja të korpusit të mbishkrimeve mesape, do të thotë të krijosh një mjedis të ri për rindërtimin dhe shtrirjen e mesapishtes a *shqipes së hershme* brenda qerthullit indoeuropian. Substrati sapulkral, kulturor e mitopoetik ilir i shpalosur nëpërmjet mesapishtes do të thotë mjaft edhe për vetë sfondin gjuhësor e kulturor indoeuropian (1992 Wilkes; Fortson 2004; Woodarts 2008; Mallory, Adams 1997; López-Menchero 2009). Falë disa qindra lemave mesape të interpretuara dhe atyre që pritet të interpretohen e riinterpretohen, një horizont i pasur i shqipes së hershme do të bëhet pjesë e hartës së shtegut gjuhësor diakronik të Gadishullit Ilirik.

Por, nuk mund të kalohet tej pa u përballur me mistifikimet e mundshme të mesapishtes dhe pa u shtruar pyetja: a ia doli mesapishtja që me një korpus gjuhësor prej disa qindra mbishkrimesh të bëhej një gjuhë me status të lartë kulturor e politik? Jo pa arsye, ka dyshime për këtë. Shpesh përmendet Quintus Ennius (239 – 169 p.e.s) si person *tria corda*, tri zemrash pra, – mes latinishtes, oskishtes, greqishtes, – me origjinë nga Rudiae (Calabria), i cili mesapishten do ta ketë pasur gjuhë amtare, por që thuhet të ketë marrë mësim në latinisht a greqisht. Pikërisht kjo merret si shenjë që mesapishtja nuk kishte arritur status të avancuar të një *gjuhe kulturore* (Fögen 2017: 95). Nëse ky status i greqishtes dhe me vonë latinishtes erdhi si rezultat i pranisë së autorëve dhe gjuhës si institucion politik e kulturor, mesapishtja nuk njohu fuqinë autoriale të atyre gjuhëve klasike. Aq më tepër kur koha e poetit Ennius shënoi rënien finale të pushtetit të mesapëve e mesapishtes dhe shtrimin ndaj latinitetit.

Megjithëkëtë, nga distanca e sotme, nëse shohim se gjuha epigrafike e mesapëve arrin fondin prej disa qindra fjalësh, mund të merret me mend se kjo nuk e linte atë inferiore në kuptimin e një avancimi të gjuhës si leksik e si kulturë. Ta zëmë në kulmin e zhvillimi të mesapishtes si gjuhë e si kulturë, le të themi shek. IV, latinishtja ende nuk kishte njohur lulëzimin e vet të plotë që do të nisë ta njohë një shekull më vonë. Çfarë mund të thuhet me siguri

është se mesapishtja “edhe mund të ketë mangut kualitetet kulturore të greqishtes, por i rri asaj karshi sa i përket fuqisë për të mbijetuar dhe përshtatjes nën emrin e shqipes për kushtet e botës moderne” (Geoffrey & Hammond 1976: 162).

Dallimi kryesor i mesapishtes-shqipes së hershme me shqipen moderne konsiston në sistemin mbaresor të sistemit nominal dhe atij verbal dhe në përvojat eptuese. Afria e këtij sistemi mbaresor me atë të greqishtes së vjetër, të shqipja e mesjetës dhe ajo moderne bëhet afri me ndonjë mbaresë latine dhe më shumë me mbaresa sllave, gjermanike dhe osmane. Evidencat që na dalin nga mbishkrimet mesape në këtë botim, na thonë se, për-kundër lakores së ndryshimeve të sistemit mbaresor të shqipes nga fundi i pushtimeve romake e këndeje, disa elemente të përba-shkëta eptuese, – nga koha e bashkëjetesës së shqipes me homeri-shten e greqishten e vjetër dhe më tej, si protoshqipe, me hititishten e sanskritishten, – mbeten konsistente (në pritje atestuese), pa harruar këtu ndarjen me këto gjuhë të një korpusi enorm prej disa qindra fjalësh që shfaqet goxha mirë edhe përbrenda korpusit të mesapishtes. Mbase, i tërë areali i përbashkët gjuhësor i Ilirikut, Mesdheut dhe Anatólisë reflekton arealin e një baseni gjuhësor të përbashkët të këtyre (proto)gjuhëve në epokën e hershme të antikës, veçan në kohën e bronzit.

Duhet thënë se ngjashmëritë morfologjike dhe morfo-sintaksore të mesapishtes dhe proto(shqipes) janë të qarta, përtej çdo rastësie homofonike, siç ndodh shpesh në këto raste. Marrëdhëniet (proto)shqipe-mesapishte-shqipe shkojnë tej çdo inxhinieringu etno-gjuhësor; ato e ‘lexojnë’ njëra-tjetrën kuptueshëm e qartë, me telashe të kuptueshme, jo të vogla, në pika vokabulari e gramatike që vijnë natyrshëm mes dy gjuhëve a dialekteve që kanë shekuj a mijëvjeçarë në mes.

Leximet e reja mesapike të paraqitura këtu, na hapin rrugën për një këndvështrim të ri të ilirishtes si një tërësi dialektesh të ndryshme të mishëruara në gjeografinë e Evropës Juglindore. Të rikujtojmë që Hamp i kishte quajtur shqipen dhe ilirishten *motër-zime*, pasi kishte tërhequr linja identifikuese mes mesapishtes e ilirishtes (1957), terren ky ku shqipja, ilirishtja e mesapishtja rrijnë

në lidhje të ngushtë që shpien kah entiteti gjuhësor ilir në kuptim të gjerë, duke dëshmuar lidhjet paleoballkanike të arealit indo-europian (Герознак 1978: 162; Katičić 1976); është ky te-rreni i gjeografisë 'gjuhësore ku mesapishtja, ilirishtja dhe shqipja janë një e vetmja (Radulescu 1994). Mbase, gjithnjë do inkurajuar kuvendimet e mëtejme për *harkun gjuhësor të Europës Juglindore antike* karshi projeksionit *Balkan Sprachbund*, i cili s'është veçse një epitot gjeografiko-politik e ideologjik modern (Todorova 1997).

Mbijetimi i mesapishtes si shqipe e folur këndej Adriatikut, me kontinuitet deri në ditët e sotme, na thotë se mesapishtja mund të ishte 'shuar' vetëm si kulturë shkrimi dhe si dialekt 'i emigruar' në Apulia, por kishte vazhduar të rronte nëpërmjet sfondit të (proto)shqipes në hinterland të Ilirikut përgjatë mesjetës dhe deri te shqipja klasike e shekullit XVI. Pra, vetë dialektet e tjera të ilirishtes me rrënjë në (proto)shqipe, kanë ruajtur 'karakterin', gramatikën dhe vokabularin e mesapishtes-shqipes së hershme në hinterland të Ilirisë, duke u identifikuar me gjuhën ilire e cila, siç e thoshin autorët grekë "ishte folur në mes të mileniumit të parë para Krishtit, në pjesët perëndimore, veriperëndimore dhe mbase ato qendrore të siujdhesës ballkanike" (Crossland 1976: 61).

Tashmë, nga këndvështrimi i sotëm, mesapishtja po bëhet qartë një paradigmë që shfaq fytyrën e shqipes së hershme dhe jep substancë të begatë për rindërtimin më të plotë të trungut të (proto)shqipes së bronzit. Gjithsesi, nga një pikëshikim gjeohapësire kulturore e historike, ajo hedh dritë të qartë edhe mbi themelet e shqipes moderne dhe të vetë kulturës shqiptare, si një kujtesë humane, identitare, e zërit të kthyer në gjuhë guri.

II.

MESSAPICA: KËNDIME

Shënim

Ky është kapitulli kryesor i këtij libri dhe jep 333 mbishkrime mesape nga afër 700 sa janë të njohura deri më sot.

Referencë bazike e burimeve është përmbledhja e quajtur *Monumenta linguae messapicae*, e autorëve Carlo de Simone e Simona Marchesini (në vazhdim: MLM), botuar nga Reichert Verlag në Wiesbaden, më 2002. Disa nga mbishkrimet e fundit i referohen botimit të Joachim Matzingerit *Mesapisch*, më 2019. Ndonëse kam pasur rastin të shoh edhe disa nga mbishkrimet e zbuluara dhe të botuara së voni (për çka u jam falënderues autorëve të punimeve), njëherë për njëherë kam vënë kufirin e temës sime brenda këtyre burimeve.

Sipas radhës së shfaqjes në MLM (2002), këtu synohet ofrimi i fragmentimeve e lexim-intrepretimeve të këtyre mbishkrimeve, sipas radhës: origjinali i transkriptuar (si: Item); segmentimi (si: Segm); mesapishtja & shqipja /albanishtja klasike/ (Mes > CALb) dhe shqipja/albanishtja standarde, pasuar nga një përkthim sa më literal i mbishkrimeve në anglisht (ang.).

Me *albanishte~shqipe klasike* këtu duhet kuptuar një paralele të gjatë që mund të imagjinohet të ketë rrënjët në proto-shqipe, duke establishtuar paraprakisht sistemin e saj gjuhësor në mesapishte~shqipe të hershme dhe kultivuar atë sistem në mesjetë (ta zëmë, me epikën shqipe të kreshnikëve) dhe, në njëfarë mase, duke u dëshmuar me autorët e parë të letrave shqipe, siç është Buzuku (1555), i cili, kushtimisht, mund të merret si shkallë kanonizimi (e shkruar) e shqipes klasike. Prandaj harku mesapishte – shqipe klasike, nënkupton këtu një spektër të gjerë variacionesh historike, nga protoshqipja deri te gjuha e klasikëve të parë shqiptarë.

Skema e propozuar nënkupton rindërtimin e akëcilit mbishkrim në mesapishte, duke sugjeruar refleksin e PALb > Mes > CALb, si një zinxhir që mban hallka të forta ndërmjet kësaj trinie e cila, fundja, jep kalesën nga ilirishtja në shqipen e mesjetës, atë klasike dhe standarde.

Komenti që pason pas leximeve gjegjëse ndërlihet me kup-time të caktuara fjalësh apo me karakterin e mbishkrimit, duke përafuar kështu perspektivën linguistike me atë kulturore.

Vetë sprova e segmentimit dhe leximit të fjalës në mesa-pishte sugjeron mundësi të reja rindërtimi e leximi. Sigurisht, kjo ishte pjesa më e vështirë ku dhe do të kenë rrjedhë lajthitje e gabime jo të pakta.

Në kuptimin e etimologjisë së fjalëve shqipe dhe të rindërtimit të protoshqipes, në fund të çdo mbishkrimi, përkatësisht rindërtimi, analize, komenti të fjalës e mbishkrimi, kam rikujtuar referencat themelore të cilat përmbajnë bibliografinë e nevojshme, burimet e referencat më të gjera lidhur me njësinë e caktuar leksikore. Me qëllim, shpjegimi etimologjik e rindërtues i lemës është bërë sipas një 'modeli kompilativ' enciklopedik ku janë shkruirë të paktën disa burime (ta zëmë, nga Meyer e Jokli, te Çabej, Orel e Topalli) të cilat, sipas interesit, mund të gjenden te referencat e dhëna më poshtë. Natyrisht, me raste, kam shtuar edhe ndonjë shpjegim a pikëpamje personale. Me këtë, kam provuar t'i shmangem përgut të referencave pas çdo fjale a mendimi që do rezultonte me një grumbull të gjerë referencash brenda hapësirës ku shpjegohen fjalët e jepen përkimet, duke orientuar interesin evident drejt referencës kryesore (ta zëmë, Orel 1998, ose Matzinger 2019) si shteg kalues te referencat më të gjera, te njësia a zëri përkatës, apo te të dhënat të cilat mund të gjenden lehtë te autorët e referuar.

Në fund fare (nën 'të tjera'), kam shtuar a veçuar ndonjë autor a referencë që ka peshë të veçantë për ndonjë mbishkrim a fjalë përkatëse.

1.

Lexim & Rindërtim

MLM I Alb	shek. III para Krishtit (42-43)
Njësia në vijim: Item	vallamoldahias
Segmentimi në vijim: Segm	valla moldahi/as
Mes > Shqipe Klasike; në vijim: Mes > CALb	valle morti /mortaje/ asht
Shqipe Standarde > në vijim: SALb	valle morti /murtaje/ është
English në vijim: Eng	dance of plague /dance of death; mortal dance/

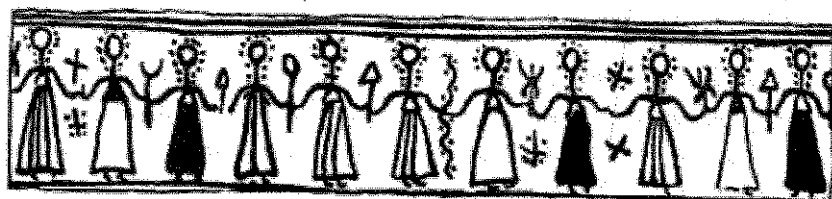

Fig. 11. Dekorime me motive vallëzimi që krahasohen me vallëzimin te vazot mikenase të Atikës (Reinach 1896: 541)

Krahaso elementet elementet e përbashkëta të këtij vallëzimi me vallen mortore në Dardani, më poshtë.

Fig. 12. Valle mortore ilire e shek. V-IV para Kr. në Dardani, e ngjashme me motivet e valles së vdekjes dhe të gjâmës te mesapët (Muzeu i Kosovës)

valla (e.) > *valle*; derivat i *valë*. *Valle* lidhet etimologjikisht me burimin e fjalës *valë*. Rrjedh nga PALb **walā* < PIE **uel-* 'vala'. Zakonisht, PALb **l* > Mes & Alb *ll*. Shih edhe bu-rimin e mundshëm PIE **bal-*, **balbal-* 'vallëzoj, tundem'. Edhe nga përkimet në gjuhët klasike, bie në sy alternimi i zakonshëm *b:v*. Përkime: hit. *ualliyatar*, *ualliyann-* 'këngë lutje, kënga apo vallja që përcjell lutjen, ritualin'; skt. *balbalīti* 'sillem', gr. βαλλίζω 'vallëzoj', lat. *ballāre* 'valle', n. vj. *alda* 'wave', gjerm. l. *wella* 'rrjedhë, sjellje', lit. *vilnis* 'valë'. Për lidhjen me *valë*, shih PIE **wallijō* (2) rre d' ë, bu-rim, krua'.

Tri moshat e fjalës: PALb: * *walā* > Mes: *valla* > Alb: *valle* ~*valë*.

moldahi/as (e.) > *mordja*, *mortaja/murtaja*; mbase: *e mortjes* ~*mortajës* (gjin.). Variant tjetër është *mortak*, *morth*, *morde* prej nga edhe *mortijia*. Venero ndërrimin e *o-së* së mes me *u-në* e Alb te *murtajë*. Shih korrespondencat me rum. **mor-tālia* e lat. *mortem*, *mortalis* 'vdekje'; po ashtu edhe ndikimin e

mundshëm të lemës *morr* me rrënjë në PALb **merwa* nga PIE **mer-* ‘me vdekë’. Ndodh disimilimi *l:r*, që duket se është sporadik në mes dhe që ilustron edhe me riciklimet me disimilim të tipit *alzan > arzan*; *arban > alban*, nga antika deri në fund të mesjetës. Shih PALb *ar-ban > pers. Alltan* ‘ar’. Përkimet: skt. *marati* ‘vdes’, *mṛtá-* ‘i vdekur’, *mṛtju* ‘vdekje’, av. *mārəta-* ‘i vdekur’, arm. *marh* ‘vdekja’, gr. *ἐμorteν* ‘vdiq’, lat. *mordeō* ‘kafshoj’, *Morta*, ‘hyjnesha e vdekjes’. Në shqip dhe në gjuhët sllave *mold* domethënë ‘molë’, por në këtë rast, konteksti favorizon kuptimin ‘murtajë’ me ç’rast *ahi* te *mold-ahi* merr funksionin e sufiksit që në shqipen moderne jep -*aja*, si te *mur-(t)-aja*. Derivate: *mort/ja* (e.); *mortohem* (fol.). Shenjat e alternimit *r:l*, *mord-mold*, ndonëse jo të shpeshta duken të pranishme në PALb (mbase *prush* nga PALb *plus > prusa*, sipas shembullit të skt. *ploṣati* ‘djeg’) dhe rrjedhimisht edhe në mesapishte.

Tri moshat e fjalës: PALb: **mo(e)rtahia?* > Mes: *mo(u)ldahia* > Alb: *mo(u)rtaja*;

as~os / a~o (fol.) > *asht~osht* / *a~o*; *është* < *jam*. Rrjedh nga PALb **es-mi* < PIE **esid*. Në mbishkrimet mesape *as~os* del shpesh si një mbaresë me kujtesë foljore nga PALb dhe gjason me mbaresë të gr. Nga PALb > SALb shihet alternimi i shpeshtë *a:ë*, ndërsa umlauti *a:ë* haset te foljet dhe te emrat. Përderisa skt. *as-* dhe lat. *es-* japin kuptimin e foljes ‘jam’, duke nxjerrë në pah, të dyja, elementin *s*, mesapishtja rri më afër formave në skt. *ásmi*, av. *asti*, pers. *ast* (me rolin e *a-* për vetën e tretë njëjës). *Jam* është folje e zgjedhimit atematik, gjithsesi më e ruajtur se *kam* (edhe në mesapishte). Duhet pasur parasysh se në shumë raste si ky, *as* merr funksionin e mbaresës rasore, por duke ruajtur origjinën foljore. Përkimet: skt. *ásmi* ‘is’, av. *asti* ‘is’, pers. *ast* ‘is’, gr. *εἰμί*, sll. vj. k. *jesmъ*.

Tri moshat e fjalës (v. 3): PALb: **en-sti* > Mes: *os~o*; *as~a*; *st*; > Alb: *është*; *osht~o*; *asht~a*.

Koment

Mbishkrimi flet për *vallen e vdekjes*, si valle që haset gjithandej në antikitet dhe e cila riformësohet si *danse macabre* në fr., nga fundi i Mesjetës dhe fillimi i Renesancës, duke marrë edhe tipare të një zhanri artistik alegorik a të një teme muzikore ku të vdekurit vallëzojnë me të gjallët (Holbein 2016). Është ky një ritual që shënon vdekjen si ‘vëlla të gjumit’ apo ‘fëmijë të natës’ (Fick 1887: 8) që nga mileniumi i dytë i Egjiptit të lashtë e këndej, duke përbrendësuar në vete botën e Orfeut e sirenave që u japin shpirtave jetë eternale e gaz (Mayer-Baer 1970: 335-339). Duket se te mesapët është bërë pjesë aktive e ritualeve që lidhen me ceremoni funerare e blatime.

Gjithnjë duhet pasur kujdesin e ndarjes së mes gjâmës (së burrave) dhe vajtimit (të grave), meqë ato shpesh përbëjnë një *rite de passage* të vetëm, të kombinuar ku marrin pjesë gra e burra. Duket se si i tillë, i kombinuar shfaqet edhe te mesapët. Te mbishkrimi MLM 1 Mo përdoret qartë fjala *iso* dhe tregohet kush mbante *ison*, emër burri shoqëruar nga emër gruaje. Për një pamje vizuale të gjâmës/vajtimit, shih dhe ritualin e varrimit e vallëzimit te shoqëria dardane nga gratë në foton më lart (shih dhe: Shukriu 2018). Mbishkrimi MLM 13 Cae flet qartë për fenomenin e gjâmës a vajtimit, madje dhe përshkruan organizimin e ‘korit’ që bën gjâmën.

Semantika e fjalës *valla* si ‘valle’, që vjen nga burimi ‘valë’, ruan edhe një mundësi kuptimi me bazë homofonike si *vëlla* ndonëse duket se kuptimi ‘vëlla’ shfaqet në formën *vallass/o* te MLM 11 Al (që duket se bart kuptimin foljor *vallëzoj*, po ashtu). Por, konteksti sapulkral mesap që e njeh vallen mortore si pjesë të ritualit mbivarror dhe si shoqërues të gjâmës, favorizon kuptimin *valle* para se *vëlla*. Edhe rindërtimi internal i fjalës na e bën këtë sugjerim. Madje *valla* del fare ngjashëm të folmes arbëreshe *βAAA*, në kuptimin *Vallja (balada) e Garen-tinës (βAAA = vallja; balada)* ose si frazë: *τε ζήμε βάλε* ‘të zëmë valle’ (Camarda 1866: 102, 84).

Vallja është pjesë e ritualeve sapulkrale mesape në varre, por edhe lojërave dhe garave rreth pemës së ullirit apo të arrës.

Konflikti i barinjve mesapë me orët a zanat është i shpeshtë dhe kur ato hidhërohen i kthejnë ata në trungje drurësh (Ovid 1916; Liberalis 1992). Besohet se ishte praktikuar herët, në ambiente profane, publike, në varreza e në tempuj. Përmendja e origjinës së saj pagane vazhdoi edhe në kohë të krishterimit (Douce 2020).

Si duket, tradita e valltimit lamentues në Kalabri vazhdoi deri në kohët moderne. Kondi flet për etnomuzikologët italianë të cilët më 1950 në Molisë të Kalabrisë regjistruan një *valltim* femëror shoqëruar me elemente lamentuese, me ç'rast “tri gra japin ulërimën/kujën në kupë të kresë, sipas një parimi të imitimit, sikur me rastin e mandatave e vdekjeve. Pasi kapin kulmin me një kreshendo të fuqishme, ato njëzëri dhe dramatíkisht ia kërcasin thirravajës: *oho-hoo-hoo - kjo s'është e vërtetë!*” (2012: 166).

Te mbishkrimet duhet dalluar fjalët *mor~mol* dhe *mord*, sepse kanë kuptime të ndryshme. Megjithatë, këtu *mold* formëson kuptimin e fjalës *murtajë* e cila mund të vijë edhe si kompozitë nga fjalët *moulda+hias*, mort e hije, në kuptimin e ‘mortajës’ si ‘hije e vdekjes’ apo edhe si ‘hymje e vdekjes’. Kr. po ashtu *moldahi* me hit. *māld-i*, *mald-* ‘recitoj, betohem’, saks. vj. *Meldon* ‘tregoj’, lit. *maldà* ‘lutje’, *meldžiù* ‘lutem’, sll. vj. k. *moliti* ‘pyes, lutem’ < PIE **móldʰ-ei*, **mldʰ-énti*. Në shqipen klasike përmendet së pari te Buzuku ndërsa në formën *mortijia* ‘vdekje’ e përmend Xylander (1835) në fjalorin shqip-gjermanisht, ku shihet se kjo fjalë, *μόρτῖα/μὀρτᾱγεία* ‘vdekje, murtajë’, ka kuptimin e murtajës dhe del mjaft e përafërt me variantin në mesa-pishte *moldahi/a*.

Krahas funksionit mbaresor të emërores – ngjashëm funksionit të saj në gr., – *as* bëhet sinonim i *os*, ndërsa *os*, reflekton qartë sufiksin PIE **-os*, por si kuptim foljor lidhet me PIE **h₁en-h₁esti* ‘është në’, sikur dhe me PIE **sta-* ‘të qëndrosh, të jesh’.

E ndodhur në këtë funksion, ajo nuk përjashton a gjinoren; ndaj, ‘valle e vdekjes asht’ fiton peshë edhe si ‘valle e vdekjes’. Por *as* do të haset jo rrallë edhe në funksione të pastra foljore të *është*, krahas formave *a*, *st*, o dhe *os*. Trajta themelore duket se merr formën e *a*-rrënjës së alternuar si *o*-rrënjë, që haset dendur ende në të folmet dialektore shqipe (*a*=*asht*, *o*=*osht*). Më vonë,

duket se trajta e kultivuar latine *est* ushtroi ndikim, edhe pse *st* duket të ketë shfaqje paralatine. Pra, ngjashmëria e skt. *as-* dhe PALb > Mes *as(asht)* është dëshmi e mjaftë që skt. dhe PALb > Mes~Illir > Alb ndajnë mjaft burime të përbashkëta. Nga ana tjetër, forma *është* e v. 3 nj., në shqipen standarde dhe në tos-kërishte, tregon bashkëudhëtimin me vetën e tretë në gr. *ἐστὶ* dhe pastaj, kryesisht nga fillimi e erës së re, të shqipes me lat. Së këndejmi, *asht* lidhet me skt. dhe *është* me formën që PIE për-colli në gr. > lat. Kjo u jep peshë dy dialekteve të shqipes si dy forma me ecje të dallueshme historike. Me një fjalë; *as~os / a~o* si pjesë të fjalëformimit dhe gramatikalitetit të Mes, japin një dimension të veçantë e të hershëm aglutinues të shqipes, që mund të vërehen edhe më mirë te përkimet e dendura të shqipes me hititishten.

Sigurisht që *a-*ja PIE pasoi po ashtu në PALb > Mes & Alb funksionin e pjesëzës a prefiksit mohues, si në hit., gr., etj.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Buzuku 1555[2013]; Pokorny 1959[2007]; Xylander 1835: 246; Ovid 1916; Mayer-Baer 1970; Liberalis 1992; Bonnet 1998: 314; Kristoforidhi 2019:126; Çabej 2014: 382; Elezi 2009; Kondi 2012; Holbein 2016; Douce 2020.

2.

MLM 2 Al	shek. III ^a	(43)
Item	dazimaihialzanai dihi	
Segm	dazimaihi alzana idihi	
Mes > CALb	të damit-hi, alzana ite-hi	
SALb	të ndarit /vdekurit/-hi, alzana jote, yti-hi	
Eng	to the detached-hi, your Alzana-hi	

dazim/ai (mb./fol./e.) > *të ndarit, të vdekurit, të dashurit, ndarja, vdekja*. *Dazimos* – antroponim. Shih dhe *Dazima* (e.) si

hyjni e vdekjes, (ngjashëm hyjnisë mesopotame *Dazima*?). Duket se vjen nga *daj* ‘ndaj’; shpesh e përdorur me prefiksin *n-* si të *ndaj*, në shqipen moderne, por lidhet dhe me *i dashur*. Rrjedh nga PALb **danja*, transformuar nga **daja* nën ndikimin e foljeve të tjera në *-nja*. Përkimet: skt. *dasta*, *dam* ‘i kafshuar, i dëmtuar’, fr. *addazet* ‘shkak/tim’, gr. *δαίωμα* ‘ndaj’ apo *δαῶς*, *δαῶτης*, ‘flokëgjatë, me flokë të kreshpëruar’; skt. *dāyate*, lat. *dividere* ‘ndaj’ ose *cadaver* ‘kufomë; ka-dar~është ndarë’, av. *dvaiddi* ‘i zë frymën’, frigj. *addaket* ‘bëj, vë’, got. *daups* ‘i vdekur’, *daupus* ‘vdekje’; isl. vj. *deyja* ‘vdes’; PIE **dhau* ‘i zë frymën’. Parlengëli e sheh elementin *daz* të prejardhur nga rrënja PIE **dek-* ‘pranoj, marr’. *Dazima*, kryesisht si *Dazimas/Dazimus*, sipas rastit, mund të jetë antroponim a *nomina familia*, siç është sugjeruar nga studiues të ndryshëm, sikur që mund të jetë edhe një izoglosë. Përkon edhe me akad. *dadānu* ‘i dashur’.

Tri format e fjalës: PALb: **danja* > Mes: *dazim* > Alb: *i damë~i ndarë; daj~ndaj*.

alzan/a (e.) > *alzan* ose *alzane*. Etnonim që japigët e përdornin për ndonjë nga fiset e tyre apo për gjithë etninë. Ky është një ilustrim i ndërrimit fonetik në disa raste të tjera, nëpërmjet disimilimit *l:r* të tipit: *alzan* > *arzan*; *arban* > *alban*; nga antikiteti deri në fund të mesjetës. Shih: *ar-ban* > pers. *alltun*. Por, përveç një etnonim, ky emërtim mund të ketë edhe kuptim tjetër (shih: *komentin*). Shih po ashtu lidhjen *alzan* > *alban/arban* > *arvan/oi*.

i/hi~a/ihi (pst./ps./mb.) > (*i*)*hi*, pasthirrmë vajtimi~gjâmë dhe element *iso-këndimi* i botës ilire, i trashëguar qartë edhe te bota e hershme dhe e sotme shqiptare; aksidentalisht mund të japë mbaresë rasore të gjinore, por edhe të rasave të tjera, sikur që përkon me mbaresë foljore në hit. Në ndonjë rast të rrallë, mund të ketë kuptimin e *hirit~hinit*, mbetjeve nga djegia (kremimi) apo *hi* a *hir*, si tipar i hyjnore, ngjashëm kuptimit si rrënjë e fjalës të *hia~hija*.

idi~ite < **θi** (p.) > *yte~jote*; *ti* > *yt*, *tinë*, *tët*. Vjen nga PALb **tū* < PIE **tū*. Forma origjinare është rindërtuar si **tei* ose **tuei*.

Elementi inicial i diftongut është zhdukur dhe PALb **ui* ka dhënë *i* në shqip. Përkime: skt. *tū* av. *tū*, gr. *ού*, lat. *tū*, ir. vj. *tú*, gjerm. l. *tū*, Sll. **ti*. Forma e atestuar alternative geqe *tinë* është zhvilluar nga nga v. I nj. e *unë*, ndërsa forma e dhanores-kallëzores *ty* vjen nga PALb **t(u)wā* < PIE *tuēm*. Huld rindërtonte **ti* në PALb si refleks të pastër të PIE **tuu*.

Tri moshat e fjalës: PALb: **tei* > Mes: *it(d)i* > Alb: *yti~jotja*.

Koment

Dazim/a > *da*, *dasí*, *ndarje*; zakonisht del si sinonim i *ndarjes*, *vdekjes* ose *hijes së vdekjes*, duke ruajtur kështu tipare të hyjit, të njohur edhe në botën mesopotame. Por, kjo fjalë ka fillimisht edhe karakter foljor (*u nda*, *vdiq*) apo karakter mbiemri, sikur që mund të bëhet antroponim (qoftë si Dazima, Dazimos emër hyjnie a njeriu, qoftë si Dasius, emër njeriu) përafërsisht si në gr. (Appian 1972: 374; Matzinger 2019: 19; Parlangèli 1960: 295). A mos gr. *δαῖς*, *δασιότης*, ‘flokëgjatë, me flokë të kreshpëruar’ mund të përcjellë tërthorazi edhe imazhin e vdekjes si fytyrë shtrige me flokë të kreshpëruar?

Nga ana tjetër, me alternimin *z:s* leximi fiton vlera të shtuara dhe bëhet tepër kompleks sepse i afrohet kuptimit të *dashtas* ‘i dashur, me dashuri’ dhe sugjeron po ashtu edhe segmentim tjetër. Ishte kjo ndër fjalët më sfiduese për mua, gjatë punës me mbishkrimet mesape. Këtu duhet saktësuar se studiuesi Torp kujton Buggen për të cilin (si dhe për Tomaschekun, 1885) *dazet* lidhet me *dazimas*, *dazomas*, *dazes*, *dazonnes*, *dazihon-* etj., dhe me shq. *deša*, duke lidhur kështu *dazimas* me *dašem* < *i dashur*; *me dashuri*, si mbiemër (dhe ndajfolje mbase) ‘dashunisht; dashima > ma-i-dashni’ (Torp 1895: 204). Në të vërtetë, Bugge ndiqte hullinë e Meyerit për origjinën ilire të shqipes dhe për lidhjen e saj me mesapishten (1882; 1891) tek na kujtonte *deša* dhe kontekstin e saj brendamesap, duke e lidhur atë shumë saktë me *dazi(mas/mos/hon)* dhe *dazimas* me *dašem* me kuptimin në geg. *liebenswertig* ‘i dashuri’, pastaj *daximia* i përgjigjet ‘dašme, e dashur’, por *dazimas* sigurisht se mund të ketë edhe kuptimin e emrit të përveçëm (1892: 197-198). Po këtë hulli ndjek edhe A.

Meyer i cili veç tjerash sjell propozimin për *dasimas* si ‘i dhjeti’ < PIE *dok̑mos* (1959: 6) dhe na përkujton po ashtu lidhjen me rrënjën **ǵeus* ‘dua’.

Pa dyshim, rrënja *da*, pavarësisht spektrit të gjerë fjalëformues në shqip, ruan në bërthamë kuptimin e *ndarjes* që në kontekstin e mbishkrimeve mesape ka kuptimin e *vdekjes* dhe Bugge ka bërë një lexim brilant të kësaj leme. Pra, nuk përjashtohet as lidhja e saj etimologjike me fjalën *dash* < Palb **dausa* < PIE **dhouso*, edhe pse, me sa duket, rrënja *da* ‘ndarje’ mbetet konstituent bazik fjalëformimi në këtë rast. Por, *da/zi/m/a* ruan gjithnjë edhe kuptimin e një izoglose me primesa dialektore e cila nuk njeh saktë ligjësitë e ndërrimeve fonetike, çka e vështirëson edhe më shumë interpretimin a saj.

Fjala *alzan*, e cila duket se këtu duket se ka kuptimin e një etnonimi nga jeta e Mesapëve (pa përjashtuar edhe rrjedhimin *Alzan* > *Alban/arban* > *arvan*, *Arbëria/Albania*; historikisht del shpesh *ar* = *al*) mund të ketë edhe kuptim patronimi apo dhe emri personal. Emri i lumit Erzen (Arzan?) mund të ketë një lidhje me këtë etimologji. Por, ajo tregon afri edhe me një fjalë *Alzawa/Aizawa* në bregun perëndimor të Anatólisë. *Alzan* është e njëjta e *Alzen/as* që është interpretuar si emër i lidhur me mi-grimet nga bota arabe (CIM, StMess, de Simone; 2002: 282). Gjithashtu mund të ketë qenë fis që ka zbritur në viset e mesapëve dhe ka vazhduar pastaj edhe për në veri të Italisë (shih toponomi si: Alzano Lombardo) apo dhe ndonjë emër etnik derivuar nga hit. *arzawa*, nga koha e bronzit. Po ashtu, nuk përjashtohet që *alzan/as* mund të ketë qenë emër për të ardhurin e pafat, apo dhe fjalë për tokë~*arën* e *zanë*.

Ndërsa sa i përket vetë fjalës *iso*, shih dhe kr. përkimet në vijim: hit. *išhamai-i* ‘këndo; za-mai > zë-mbaj; *zamare?*’ dhe derivatat e saj: *išham̃i*- ‘këngë, melodi’ dhe skt. *sāman*- ‘këngë, himn; za-man > zë-mban, za-mbajtës’ < **sh₂óm-en*-, PIE **sh₂m-ói-ei*, **sh₂m-i-énti* (Kloekhorst 2008: 393-394), duke parë këtu edhe në fjalën skr. *sāman* përkimin me shqipe si *za/m̃an*, si sinonim për këngën, vajin e himnin. Rrënja e fjalës *iso* mund të gjurmohet në njëfarë shkalle edhe brenda strukturës fjalëfor-

muese të gr. *Μούσα* 'muza' < *ma-iso* < *mba(n) za*, meqë muza u këndonte zotave, mbante ison e bardëve, duke inspiruar ata. *(I)hi* është po ashtu e afërt me *Maniat laments* (*Vajtimet e Manit*) nga Mani i Peleponezit, në Greqi, ku koncepti i *αντιφωνηση* 'i antifonisë' nënkupton përnjehësh elemente performative sociale e muzikore, duke dhënë një performancë polifonike nga zëra që zhvillohen në kundërlinjë dhe si përplotësim, si *iso* pra.

Mbaresat, përkatësisht fjalët-pathirrma *(i)hi*, *aihi* krahas funksioneve gramatikore të rastit janë reflekse ritualesh pagane të varrimit, që zakonisht shprehin pikëllim e ton vajtimi, madje konstituojnë zhanër vajtimi a gjame përbrenda mbishkrimeve të karakterit sepulkral, sikur që mund të shprehin edhe ndjenjë krenarie për të vdekurin. Që nga antikiteti kretan e ai i Gilgameshit dhe te vajtimi i Akilit për Patroklin, është e njohur *ih-ih/oh-oh* ose *eh-eh*, siç vëren Reimer Schultz; e kuptur brenda këtij konteksti, *(i)hi* shpreh gjithashtu afri me polifoninë (1938). Mbase më tipikja në këtë pikë është tradita kretane dhe ajo homerike, e reflektuar në kulturën shqiptare; e ardhur deri në ditët e vona (varrimi i linguitit e poetit shqiptar Martin Camaj, më 1992, ishte përcjellë me gjâmë në vendlindjen e tij, Temal). Pra vajtimi me *(i)hi* jep edhe këndimin ritual pranë varrit të të vdekurit, që në trajtën e zhanrit të *iso-polifonisë* bën jetë edhe sot në traditën shqiptare dhe shpërfaq lidhjet me traditën ilire apo dhe epirotase (shih: Rihtman 1958; Tole 2005) dhe si e tillë mund të ketë pasur ndikimin e vet edhe brenda traditës bizantine. Rënkimet, ulërimat, britmat *ë-hë-hë*, *i-hi-hi*, *o-ho-ho*, *a-ha-ha-ha*, *aiiii*, *oiiii* marrin karakter melizmatik. Nota monotonale konstante u bë e njohur edhe në muzikën liturgjike bizantine.

Por, siç është thënë tashmë, *(i)hi*, sa ka funksion ritualesk ritmiko-melizmatik, mund të ketë edhe funksion eptiv, mbaresor e fjalëformues ndonëse është theksuar kryesisht si mbaresë e rasës gjinore. Vetë struktura fonetike e morfematike e kësaj pasthirrme vjen si refleks i gjâmës e vajtimit, që në shqipe është përcjellë në mënyrë të veçantë. Ajo jep: *thirrje vaji*, të qarën me lotë dhe domethënë 'rënkim prej *dhimet*; me dihat', me bâ *hoj-hoj*' (Kondi 2012: 12); rrjedhimisht edhe: me bâ *oi-oi*, pra *ih-ihi*.

Duhet vënë re se përemri dëftor *ti* (këtu në formë të pronorit: *ide*) merr forma të ndryshme dhe nuk është e lehtë të dallohet gjithnjë nëse ka trajtë të përemrit pronor apo merr karakter fjalë-formues. Shih Krahen për lidhjet e *ita* me format greke e latine (1955: 75).

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Appian 1972; Bugge 1882; Torp 1895; Krahe 1955; Meyer 1959; Parlengeli 1960; Schultz 1937; Rihtman 1958; Huld 1984; Tole 2005; Kloekhorst 2008; Kondi 2012; Shukriu 2018.

3.

MLM 8 Al	shek. III ⁻ (46)
Item	baoštas stinkale tosbiliovasno
Segm	baoš tasstin kal/e tos bilio/vas no
Mes > CALb	u ba tashti kalī tos birit /fēmijëve?/; <u>njo</u> vast /e/ ?/no/?
SALb	u bë tashti kali i tēt biri /fēmijëve/, <u>një</u> vaste, /qytetare; vashë, muse/-/no/?
Eng	now your horse belongs to your son /children/; / <u>a</u> vaste (citizen; bride, bride)-/no/?

Fig. 13. Mesapi mbi kalë. Gravurë e vitit 1688.

baoš~bo (fol.) > *ba~bërë*; *u bë* nga ‘bëj’, në PALb **banja*. Zakonisht, PIE **bh* ngjitet me PIE **b* në PALb **b*, duke u zhvilluar në Alb *b*. Vetëm *ba* (nëse ia këpusim *os*) na shpër-faq këtu të ashtuquajturën ‘pjesore shkurte’, mbase si formë të emrave oksitonë në PALb me *e*-shkallë vokalizëm. Duhet vënë në pah se në Mes *nj* nuk është këmbyer ende në *n*. *Ba* dëfton vokalizëm tipik të *o*-shkallës. Përkime: gr. *φαίνω* ‘shfaq(em)’, ir. vj. *bann* ‘bëmë’; mbase në PIE **bhu-* ‘rris’.

Tri format e fjalës: PALb: **banja* > Mes: *ba(os)* > Alb: *u ba~u bë*.

tasstin (ndf.) > *tash/i*, *tani*, *tashti*, e afërt edhe me *çast*. Rrjedhim i **to-su*, lokativ i rrënjës pronominale **to-*; një kombinim i *t*-dhe *-шту* të evidentuara te *ashtu*. *Tash* dhe *tani* kanë të përbashkët elementin *ta-*; formim me përngjitje *ta+ni* me burim PIE *ni* < **nu*.

Tri format e fjalës: PALb: **to-su* > Mes: *tas(tin)* > Alb: *tash-(ti)*.

kal/e (e.) > *kalë* duket të jetë shfaqur herët në PALb & Mes nga PIE **h₁ekwos* < PIE **ékws* ‘kalë’. Rrënja *kale-* haset shpesh si

emërtim qytetesh e etnish në antikitet por më e afërta është me skt. *kal* (> *kaláyati*) ‘kaloj, bart, nxis, vë përpara, grah, ndjek’ dhe gr. *καλλιθριζ* ‘epitet kuajsh me krifë’ e *καλλι-ρέεθρος* / *καλλιροος* ‘lëvizje e lehtë, e valëzuar, kalëruese’, *καλέ* ‘klith, thirr’ (urdh.). Edhe gr. *καλη* ‘fisnik, i bukur, trim’ mund të përmbajë elemente të afërta me *kalorës*. Të një natyre sinonimike janë shprehjet perifrastike *me-hip-osht* or *me-ik-osht* nga gr. *ἵππος*, *ἶκος* < **ikkʷos* ‘kalë’. Ka kuptim tjetër nga skt. *a-kala*, ‘kohë që s’njeh stinë’ ndonëse mund të ketë ndonjë lidhje të tërthortë. Në shqipen klasike njihet i përmendur më së pari nga F. Bardhi, *caale*. Përkimet: *kal* (> *kaláyati*) ‘kaloj, bart, nxis, ndjek’; prus. vj. *kaiwi*, saks. vj. *ehu-skalk* ‘rritës kuajsh’, gr. *κέλης* ‘kuaj garash’ e *ἄλογον* ‘kalë’, lat. *equus* / *caballus* / *cauallo* ‘kalë’, etr. *calus* ‘një hyj, demon’, *calusin* ‘kalorës?’, mbase luv. *kuwalanza* ‘ushtri’, hit. *ekku* ‘kalë’ ose *kalmara* ‘rreze, bjeshkë’, skt. *khecara* ‘që ik, që fluturon’, myc. *i-qo*. PIE **h₁ekʷos* në shqip ka po ashtu kuptimin *hek/heq/tërheq* me ç’rast *kalë* bëhet sinonim i *tërheqjes* apo *bartjes së barrës*. Tri format e fjalës: PALb: **(h)ikal?* > Mes: *kale* > Alb: *kalë*.

biliov (e.) > *biri* (gjin.). E njohur si formë arkaike italo-arbëreshe nga PALb **bir(i)lā*, got. *baur* ‘djalë’ < PIE *bh₂ero*. Në këtë rast, zhërvjellja fonetike e **-rj-* > *-j-* konfirmohet nga paradigma *bir* sh. *bij*. Një sufiks me peshë këtu del **-il-* ~ **-il-*. Kjo mund të krahasohet me *-yla*, në lit. *akýlas* ‘venerues, observues’. Forma *biliov*, siç është thënë shumë herë, mund të dëftojë gjinoren në këtë rast. Përkon edhe me akad. *binum* ‘bir, djalë’.

Tri format e fjalës: PALb: **bir(i)lā* > Mes: *bili(a)* > Alb: *biri*.

tos (p.) > *tët-yt* ~ *tënd*: Shih: *ite~ide* te MLM 2 Al.

vasno? (e.) > *vashë*; *nuse*. Shih: *vas* te MLM 13 Al. Homonim me *vastas-e* ‘qytetare’.

vas/no? (mb.) > *vaste*; *qytetare*; *vashë?*. Fjalë e afërt edhe me *vesta*, hyjni romake e zjarrit dhe e qytetit. Shih: *vaste* te MLM 1 Bas. Por, kuptimi më i besueshëm i kësaj fjale lidhet me skt. *vāsin₁*, *vāsinī* ‘banor’ dhe *vāstu* ‘vatër, vend, anë, shtëpi’. Për kuptimin e mundshëm *vashë*, shih: *vas* te MLM 13 Al.

no (num./nyjë e pashq., psz.?) > *njo~ni~një*; *po*, *tash*? Fjalëz numëror apo pjesëz që përsëritet në disa mbishkrime dhe nuk kuptohet lehtë, por që zakonisht reflekton kuptimin e një num. apo nyjeje të pashquar *njo-një*. *No-një* mund të rrjedhë nga PALb **ainja* > *-ni-te(s)* – < PIE **oi-no-* – që ka dhënë num. them./rresht. ‘no, ni’ dhe ‘i niti’ (Shih: *niti* në MLM 20 Ro). Te MLM 34 Al shfaqet në formë të përmbysur: *no vas* dhe mund të kuptohet si *një vashë* apo dhe *një vaste*. Në disa raste mund të jetë pjesëz/lidhëz me kuptimin ‘nuk, as’ që rrjedh nga PALb **nuka*. Dallimi semantik i *no* ‘një’ dhe *no* ‘jo, nuk’ në mesapishte, duket se është bërë me vlerë të gjatësisë së zanores *o:u*. Për ‘një’ kemi *ō* të gjatë dhe të afërt me *â*-në e sotme, ndërsa për ‘jo=nuk’ kemi *o* të shkurtër me prirje artikulimi kah *u*. Me sa shihet, në këtë mbishkrim *no* është e vendosur me inversion, por di të jetë edhe në pozitë para emrit a mbiemrit, siç ndodh disa herë dhe siç vepron edhe në shqipe të sotme.

Tri format e fjalës (themelor~rreshtor): PALb: **ainja*; *-ni-te(s)* > Mes: *no(i)~niti* > Alb: *ni~një*; *i niti~i pari*.

Koment

Ka një dozë dyshimi në fragmentim-interpretimin e këtij mbishkrimi për shkak të shumë mundësive që ofron *scriptio continua* në një pjesë të tekstit.

Mbishkrimi përshkruan statusin (përkatësinë) e kalit pas vdekjes së të zotit. Mesapët besonin se një njeri i moshuar ka një status të privilegjuar, veçanërisht kalorësi ushtarak (Lambolej 2002: 67). Ndërsa, sa i përket statusit të një kalorësi në hinterlandin ilir është pohuar se ka ndodhur një ndikese nga civilizimi i popujve- kalorës në Illiri dhe në Thraki, përfshirë këtu mitin e *la fuite magique* (Borgeaud 1943: 66) dhe gjurmët e kësaj ndi-kese kanë prekur edhe botën mesape. Ndonëse *kalërimi* dhe *kalorësi* nuk njiheshin para Trojës, fjala *kuwalanza* ‘ushtri’ në luv. (lat. *exercitus*) mund të ketë dëftuar ‘kalorësinë’ si formacion ushtarak të karrocave me kuaj dhe jo si kalorësi të njohur më pas. Virgjili

përmend shumë herë vetë Mesapin si zbutës kuajsh e udhëheqës të kavalerisë (2007).

Për ndikimin e rrënjës *kale-* si emërtim qytetesh e etnish në antikitet, duhet parë zërat me etimonin: *καλα-* te Byzantii (1849). Gjithsesi se një spektër aq i gjerë i emërtimeve që lidhen me këtë etimon ka të bëjë edhe me kuptimin e fjalës *kale*, si *egërsirë* e shtëpiakëzuar që tashmë në antikitet ishte bërë ndër *thesaret* e çmuara në kohë lufte e paqeje.

Një perspektivë tjetër fjalëformimi e *kale* lidhet me kuptimin e kësaj fjalë në disa gjuhë si *thirrje*; e cila mund të lidhet po ashtu me *hingëllimën* e kalit si burim emërtimi. Pra *kale* mund të jetë refleks i <*hingëllima*~*thirrja*. Në hit. *šaraa kalliišta* ‘i thirrur’, skt. *krándati* ‘ulërimë, britmë, hingëllimë’, dhe *kala-kala-* ‘zhurmë’, gr. *καλέω~κάλω* ‘thirrje’, lat. *calō* ‘thërras’.

Ndërkaq, fjalën *cavallino*, Nenci bën përpjekje ta derivojë nga lema gk. *karb-* ‘barbare’; rrjedhimisht, **karabina* > *kaba-rina* > *kabalina* > *Cavallino* (Lamboley 1996: 181), por derivimi nga *caval* < *kal(ë)* ka më shumë kuptim, mbase i ndërlidhur me botën ‘indigjene’ mesape dhe emërtimin *Calabrais* / *Calabria* po edhe me kujtesën e kuptimit *kal-a* në skt., si ‘lëvizje, kalim’ e ‘valëzim’. Schneider e sheh fjalën *kal-* të së njëjtës kohë me fjalën *ka* ‘mëzat’ (1898). Rrjedhimisht nuk është e besueshme që lat. *cavallino* derivon *kal(ë)*, siç mendohej, përderisa “shqipja duket se ruan disa terma të rëndësishëm që kanë të bëjnë me shtëpiakëzimin (zbutjen) e kalit” (Orel 2000: 268). Duhet kujtuar që qyteti *Cavallino* është i njohur që nga shek. VI në Apulia dhe emërtimi i tij mund të jetë lidhur me *kale* > *kuval* ‘kalë’, ndoshta me një afri me etr. *kalu*. Rrjedhimisht, prania e fjalës *kal/ë* në mesapishte i jep peshë sërishmi argumentit të Krahes që “lat. *caballino*, gr. *caballes* është me origjinë ilire” (1955: 115) prej nga (*caball*) dalin edhe emra personalë, siç thotë ai. Në frymën e kësaj, edhe ndonjë supozim tjetër për origjinë të *caballus* nga shqipja e hershme (Mayani 1962: 59) fiton gjithashtu peshë të re. Natyrisht, nuk përjashtohen as lidhjet me atë që është quajtur ‘fjalë ilire’ si **mensus* nga Menzana mesape që jep *mes* ‘mëz’ (Atkinson 1931-35: 9).

Në këtë mbishkrim, *no* – sado që në shikim të parë duket se merr karakter të pjesëzës nga *schprehende Inschriften* (Matzinger 2019: 85), me raste, merr edhe efekte retorike-emo-cionale, pohuese a mohuese të *po / mirë / tashmë/ nun* dhe ndo-një efekt tjetër melizmatik, kujtesor a vajtuese, por gjithnjë duke ruajtur kuptimin bazik të numërorit themelor *no > njo~nja~ni; një*.

Edhe *vas*, më shumë se mbaresë e gjinore duket se ka kuptimin *vashë* ‘e re, nuse’ apo *vast(e)* ‘qytetar/e, banore’, si në skt., dhe bashkë me *no* krijojnë frazën *vas no* ‘një vashë’ apo një ‘vast(e)’.

Baoš, e lexuar si një fjalë e vetme *baos*, jep njëkohësisht aoristin, por edhe kuptimin e njëjtë si ‘pjesore e shkurtër’.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala për-katëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Blanchum/Bardhi 1635/2008; Byzantii 1849; Borgeaud 1943; Huld 1984; Krahe 1955; Mayani 1962; Huet 2016; Lamboley 1996, 2002; Topalli 2017.

4.

MLM 9 Al	shek. IV-III- (46-47)
Item	laparedonas
Segm	la pare donas
Mes > Calb	la para dhonie /dhurata/
SALb	lë përpara dhurata /dhurata, blatime/
Eng	I leave offerings before

la~laide (fol.) > *la~lë*; haset edhe në format: *las*; *laite*; *laono*; *lasb*; *lazes*, që përveç alternimit *s:z ka* të bëjë kryesisht me kohë të foljes. Vjen nga PALb **laidna*, që zëvendëson formën më arkaike **laida*, ku IE **l* jep PALb **l* dhe *-a* vjen nga dif-tongu *ai* në PALb (i pranishëm në raste të tjera) dhe **n* që, me raste, humbi. Përkime: hit. *lāⁱ* ‘la~lë’; lit. *léisti*, let. *laist*, got.

letan < PIE **leid-*. Gjithashtu i kthehet formës PALb **laide*, në përkim me pjesëzat në balt. të formave optative dhe permissive: lit. *lai*, let. *vlai*, leī, prus. vj. *-lai*. Përkon po ashtu me dëshiroren e vjetër, të paatësuar, sikur dhe me v. 2 nj. të lë.

Tri format e fjalës: PALb: **laidna* > Mes: *la(ida)* > Alb: *la-(ita)~lë*;

pare (prf./ndf.) > *para*. Shih: *paret* te MLM 39 Al.

donas (e.) > *dhanie~dhënie, dhurata; donas?* Sinonim i fjalës *blate/blatime* dhe *tabara*. Vjen nga folja *dhâ/jap*; PIE **doh₃-* ‘dhanës~dhënës’. Shih: *θaos* te MLM 18 Bas. Ka një korrespondencë të qartë me skt. *doh-* ‘dhanës, dhurues’, *da-*, *dana-* ‘dhuratë’, ven. *donas* ‘dhanie; dhuroj’, pastaj dhe me lat. *Donum*, lit. *duonis* ‘dhuratë’, sll. *darovati* ‘dhuroj, darovis’, por me raste, mund të përkojë me një etnonim ose dhe emërtim sundimtari *δυνάστης*.

Koment

Ky është mbishkrim tipik votiv që dëfton lënien para apo mbi varr të ushqimeve a fljimeve për të vdekurin.

Krahas kuptimit ‘dhanie~dhuratë’, *blatim, donas* ngjan me etnonim (dhe me toponimin *Daunii*), një nga tri fiset e mëdha japige i cili duket se ka pasur shtrirje jo vetëm në kufijtë e vet të ngushtë si krahinë. *Δαύνιον / Δαύνιοι* përmendet si emër qyteti në Itali përkatësisht si emër etnik, - gjithashtu si qytet në Thraki, - nga Stephani i Byzantiit (1849: 221-222); Dauni, i biri i mbretit ilir Klinit, në shek. XII p.e.s. themeloi në Itali qytetin Dauni (Siljani 2020: 44). Sa u përket *fërkimeve* të mundshme *donas* me *daun*, duhet kujtuar që, nga aspekti mitologjik, *daunët* ishin nisir në kërkim të tokës së tyre, nën udhëheqjen e kafshës së tyre totemike, ujkut, duke u bërë kështu *njerëz-ujk* (Briquel 1974: 31), dhe kjo mund të ishte një nga motivimet *heroike* të tyre për t’u identifikuar me *daunët*. *Daun/us* është e afërt me gr. *θαῦνον* ‘dhunuese; egërsirë, bishë’, *θώς* ‘panterë’, frigj. *δάος* ‘ujk’ dhe ka derivuar në lat. *fauna/us* ‘zot i pyjeve dhe tufës’.

Por, gjithashtu, duhet parë se si autorët antikë përdornin emërtimin *δυνάστης* ose *ἡγεμόν* për të shënuar sundimtarin e një vendi (Lamboley 1996) kuptim që me raste, mund ta ketë edhe *donas*. Po ashtu, duhet shtuar se *donas*, krahas kuptimit si etnonim, mund të ketë edhe kuptimin e emrit personal të *prijësi etnik*, sikur ishte *Artasi*, për çka fliste Tukitidi (Herring 2007: 278).

Prapashtesa *-as*, te *donas*, *balas*, *zaras* etj., duket të jetë ndër prapashtesat emërore më të frytshme në mesapishte, e hasur kryesisht te etnonimet. Nuk përjashtohet as funksioni i saj mbaresor foljor, madje duke u alternuar me mbaresën *-os*.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Byzantii 1849; Briquel 1974; Lamboley 1996; Herring 2007; De Vaan 2008; Siljani 2020.

5.

MLM 10 A1	shek. III ⁻	(47)
Item	laidehiabaslogetibas	
Segm	la/ide hia bas loge ti bas	
Mes > CALb	lajte hie pas, logun /le/ ti pas	
SALb	le hije pas, le logun /llogje, bëma, fjalë/ mbas	
Eng	you left a shadow /reputacion/ behind; you left words /deeds/ behind	

la/ide > *le* (aor. v. II nj.). Shih: *la* te MLM 9 A1. Mund të jetë edhe: *la ite hia* 'le hijen tënde'.

ide > *yte~jote*. Shih: *ite~ide* te MLM 2 A1.

hia (e.) > *hija*. Lidhet me shumësin e singularizuar të një *he* arkaike, që kthehet mbas te PALb **skijā* < PIE **skāi-* ~ **ski-*. Rrënjët me *iā* konsiderohen të atestuara mirë në shqip. PIE **i* nuk ndërroi në PALb, ajo dha PALb > **i* > Alb *i*. Madje, PALb

*sk u metastazua në *ks > Alb *h* me rrënjë PALb (*hirrë* < PALb *ksirā) me okluzive të zëshme edhe te rrënjët sonore *l, *r, *m, *n, *j, *w. Përkime: skt. *chāyā-*, gr. *σκία*, hit. *hīlāe-zi* ‘lë hije, lë emër’, luv. *hišhija-* ‘lidh’, arm. *hianam* ‘mahnitje, admirim’. Mund të ketë lidhje edhe me gr. *ἱερός* ‘e shenjtë’.

Tri format e fjalës: PALb: *kijā > M: *hia* > Alb: *hia-hija*.

bas (ndf.) > *mbas, pas*. Vjen nga PALb *(en)apa-th, duke ndjekur PIE *(en)apa tši dhe PIE *(en)apo k^uid apo dhe al-ternimin fonetik *p:b*. Një rast i alternimit të frytshëm të konsonantizmit në Mes & Alb: *b > p*; *bas:mbas:pas*. Për etimologjinë e përbërësve *pa* dhe *çë* shih përkimet: skt. *paścā* ‘pas, mrapa’, hit. *appa(n)* ‘pas’, lit. *pāskui* ‘pas’. Shih po ashtu, anologjinë me anat. te ndf. si *ānan ‘a-nën; poshtë’, antan ‘a-n’tâ, në të; brenda’, āpan ‘a-pas’, paran ‘para’ dhe gr. *όπισθεν* ‘pas, mbrapa’ dhe *όπίσσω* ‘nga mbra-pa, pas’, shu-mica e të cilave shumë të afërta me PALb > Alb *bas/pas*. *Pas* dhe *mbas* shpërfaqin alternime të frytshme në konsonan-tizmin e PALb & Alb si në rastin e okluziveve të pazëshme *mbas* nazaleve.

Tri format e fjalës: PALb: *(en)apa-th > Mes: *bas* > Alb: *pas*.

loge/ti (e.) > *log/logje* ‘vend dialogu, kuvendi; duel; shesh; li-vadh; lug; log mejdani’; *llogje* ‘fjalë, kuvende; sheshe ku-vendesh, llafë’; *longjë~llangjë*; *fjalë*; *shprehje*. Nga PALb *lauka, që del nga PIE *leuk- ‘shkëlqej, shkëlqim, bardhësi’. Përkime: skt. *lokā* ‘vend’, *lokavākya* ‘thënie, proverb’, gr. *λογος / λέγω* ‘fjalë; flas’; *βελέγει* ‘bëj-lehje; blegërij’, *βάλλω* ‘zhvaloj, hap’, lat. *locus*, it. *loguo* ‘vend’, sll. *logъ, ‘lug, vend i ulët’. Pra lidhet edhe me *lug* në shqip. Në CALb, *log/gje~lug/lugje~llogje* përgjithësisht emërton vendin e ku-vendit e të fjalës, fjalën e kuvendit, shkëlqimin e luftës, logun e mejdanit, për afërsisht si në kuptimin e *luftës* që Po-korny i jep fjalës *logu* < PIE *eugh-², *lugh-* ‘betim’.

Tri format e fjalës: PALb: *lauka > Mes: *loge* > Alb: *log~logje~llogje*.

Koment

Ky mbishkrim jep madhështinë e profilit të të vdekurit. Shprehja *le logun pas*, ka kuptimin: *le emrin, urtinë, logun e mejdanit e fjalët* në log luftimi a kuvendi, si trashëgimi. Lema *bas* në shqip ka formën alternative *(m)bas*, ashtu që *b* ndjek alternimin e vet 'natyror' në *p*. Në këngët kreshnike shqipe fjala *llogje* (*llangjë~llogjë*) nënkupton fjalë kuvendesh a burrash apo sheshe kuvendimesh; pra *ffjala* identifikohet me *vendin* dhe *ffjalën*. Në arbërishte fjala *llogaz-ënj* ka kuptimin 'mendoj, meditoj' (Gjordanano 2000: 246).

Fjala *hija* në shqip jep njëkohësisht *hijen* (e trupit) dhe *hirin* (të bukurën, graciozen) sikur dhe *zanin* apo *autoritetin* dhe *nderin*. Këtë kuptim e ruan edhe në arbërishte (shih: *hije*, *hir* dhe *hirë* te Gjordanano 2000: 157-158). Në kanunin shqiptar nocioni *hije* merr dhe vlera të kategorisë juridike; *hija e kishës* dmth 'juridiksioni i kishës, shtrirja e autoritetit'.

Siç thoshte Jokli '*me pasë hije domethënë të jesh i përcjellë nga një hije e mirë*, sikur që në gr. *ἰσκιωτικός* (në Epir, Meyer) është e njëjtë me *καλοῖσκιωτος*, si fjalë që shenjon bukurinë që del nga e mira që vjen prej zemre' (Jokl 1923: 63).

Koncepti i hijes është mjaft kompleks në traditën kanunore ilire > shqiptare dhe mund të thuhet se ka një konsistencë të qartë konceptuale nga mesapët (ilirët) te shqiptarët, duke dhënë efekte të një elementi me peshë për skicën e një imagjinareje 'religjioze' ilire-shqiptare, të përcjellë pashpallurazi deri më sot dhe të futur në uthullën e religjioneve të mëpastajme abrahamike.

Ja çfarë thoshte Harapi për *hijen* si mitologji e kulturë shqiptare:

"Nieri mbas deke mban mbi dhë Hijen e vet. Kjo nuk i përket as shpirtit e as trupit. Hieja e tij shkon tue kërkue nëper fusha e male, tue ndjekë në një farë mnyre vin' e jetës qi ndiqte në ket botë" (1961: 280).

Kjo hije, në mbishkrimet mesape, duke mos qenë *as shpirti* dhe *as trupi*, i reflekton të dy këto entitete në mënyrë të vet, si një entitet i tretë transcendental, deri në një ditë të caktuar (ta zëmë 40 ditë) kur zija përfundon dhe me rastin e blatimeve mbi varrin

e të vdekurit, hija e tij ngjitet te retë, tretet në pyll apo zhbëhet në një formë tjetër, me ç'rast vdes edhe ora e personit të vdekur (pra, rri me të vdekurin te ata, gjersa ai ka hijen). Mbas vdekjes, koncepti i hijes kthehet në entitet metaforik të *hijes* që ka lënë një burrë apo një grua në kuptimin e emrit së mirë, nde-rit, namit e bëmave që kujtohen. Nga koncepti religjioz kthehet në koncept kanunor dhe në metaforë rutinore gjuhe.

Hija nuk përjashton këtu as konceptin *zot*, siç del te Krisstoforidhi (2019: 63), duke marrë kështu kuptimin e autoritetit të ngjashëm me zotat (*hije~hyj*) apo të dhuruar nga zotat. Për më tepër, fjala *hije* bëhet sinonim i fjalës *hir* që e jep edhe të bukuren shpirtërore, pra edhe hyjnoren; mbase sipas një rrjedhe *hia* > *hira/hiri* > *hylli* > *hyji/hyu* që të ndërtuara në PALb sigurisht se mund të dukeshin pak më ndryshe, por do ruanin sërish lidhjen mes tyre. Kjo e rithekson lidhjen e fjalës *hia~hija* me një nga korrespondencat e saja të veçanta, si ajo në gr. *ἱερός* 'e hirshme, e shenjtë'. Rrjedhimisht, *hia* në mesapisht e jep edhe dimensionin religjioz, *hyjnor*, pra *hirin* e *hyjnores* e *hyjit*, ndaj dhe është aq me peshë për jetën shpirtërore e kanunore të mesapëve, duke që lidhet me *hijen* si trashëgimi që shenjon dinjitet e besim. Kr. po ashtu me arm. *hianam*, *hiac* '-an' 'të mahnitësh nga admirimi a terrori', apo me derivatin në hit. *hīlae*^{zi} 'kam emër, nam' që duket se në shqip përkon me *hi-la* > *lë hije*; 'lafsh hije, paç hije/emër'.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Jokl 1923; Pokorny 1959[2007]; Kristoforidhi 2019; Martirosyan 2010.

6.

MLM 11 Al	shek. III ⁻ (47-48)
Item	lahianes vallasso
Segm	la hia nes vallass/o
Mes > CAIb	lae hije nesh o vëlla /ne vallëzojmë/?
SAIb	/na/ le hije neve, o vëlla /ne vallëzojmë/?
Eng	<i>o bro /we dense/?</i> you've cast a shadow upon us

la > *la*. Shih: *la* te MLM 9 Al.

hia > *hije/n*. Shih: *hia* te MLM 10 Al.

nes (p.) *neve, nesh; ne*. Vjen nga PAIb **na/*nō(s)* < PIE *nos/nōs*, kut gjatësia *o*-shkallë është rezultat i presionit analogjik nga kall. IE **n* u ruajt si PAIb **n* > Alb *n*. Kall. *ne* reflekton PAIb **nōs* < PIE *nōs*; shih: av *nō*, slav **ny*. Forma atonike e formës në kall. *na* ndjek PAIb **na* < *nos*; shih: skt. *nas*, hit. *naš*. Format e dhanores dhe rrjedhores *neve* dhe *nesh* – si në këtë rast – janë formime të vonshme të ndërtuara sipas paradigmatve emërore. Përkime: skt. *nas*-, av. *nō*, lat. *nos*.

Tri format e fjalës: PAIb: **nōs* > Mes: *nes* > Alb: *nesh~neve*.

vallass/o > *o vëlla* (thirr.). *vallëzojmë?* Shih: *vella?* te MLM 27 Lup. Për kuptimin *vallëzojmë* shih *valla* te MLM 1 Al.

Koment

Kuptimisht, ky mbishkrim përsërit atë të mëparshmin, por mund të ketë po ashtu kuptimin: *la hia, nes vallaso* që jep: ‘la hije, ne e vallëzojmë /ia bëjmë vallen e mortit’.

Sa i përket përemrit *nesh*, sipas Orelit, në shqipe të vjetër hasim dhanoren arkaike *nae* < **nōsom*; kr. me prus. vj. *nouson*, sll. *nasъ*.

Këtu, krahas kuptimit të mundshëm si ‘valle’, *vallass/o* nuk përjashton as kuptimin e një etnonimi që mund të ketë ka dalë nga kuptimi *vella* ‘vëlla’ (MLM 27 Lup).

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Huld 1984.

7.

MLM 12 AI	shek. III- (48)
Item	atiθaosbale.donasΨ
Segm	ati θaos balei donasΨ
Mes > CALb	aty dhash bales dhanie /dhurata, blatime/
SALb.	aty dhashë bales dhurata /blatime/
Eng	I brought offerings to Bale there

ati (ndf.) > *ati~aty*. Një kompozitë *a+ty*, me zgjatje, etimologjikisht e afërt me *-tu* te *ashtu*. Duket se *-ty* është e lidhur me rrënjën përemërore **to-*. E përafërt me formën e rindërtuar të paradigmes së vetës së tretë të përemrit *ai* në shqip: gjin./ dhan./rrjedh.: *ati/atij* < PALb **tei*.

Tri moshat e fjalës: PALb: **tū-* > Mes: *ati* > Alb: *aty*.

θaos > *dhashë*. Shih: *θaos* te MLM 18 Bas.

balei (e.) > *bales* < *ballë*; këtu edhe: *baletas*, qytetar baletas. Një nga etnonimet kryesore që duket se ka rrënjën në fjalën *ballë* < PALb *balā*; skt. *bhāla*, prus. vj. *ballo*. Ky është një shembull ilustrativ kur PALb **l* jep Alb *ll* kur ndodhet në mes dy zanoresh. Kr. **bal*, **bel* me *bellum*, dhe po ashtu me *ballë* (Meyer 1959: 23). Po ashtu, jo pak hera (nga Pokorny ndër të tjerë), *bal* është parë e lidhur me *bal* > *bardh(ë)*, e afërt me lit. *bālas* ‘bardh’, gr. *Φαλός*, prus. vj. *ballo*, lat. *bāls* ‘zbehtë’, luv. *ba’alat*, frigj. *ballas* ‘titull; prijës’, gjerm. l. *blasros* ‘balosh, kalë me shenjë të bardhë’ apo dhe me gjuhët semite: *baal* ‘zotëri’. Shih po ashtu korrespondencat e mundshme me gr. *βάλλω* ‘përball, sulmoj, hedh’, lat. *ballō* ‘vallëzoj’, skt. *bhalam* ‘madhështi, shkëlqim’, *balam* ‘fuqi’.

Tri moshat e fjalës: PALb: **balā* > Mes: *bale~bala* > Alb: *balas~ballë*.

donasΨ > *dhonie~dhurata, blatime*. Shih: *donas* te MLM 9 Al.

Koment

Ky është një mbishkrim tipik varri për një pjesëtar etnik a sundimtar të identifikueshëm si *balas*, qoftë etnonim qoftë antroponim.

Pothuajse si model të këtij mbishkrimi kemi pothuaj 2000 vjet p.e.s. stelën në luv. në të cilën thuhet: *...këtë stelë e ngrita për Ba'alat* (Payne 2010: 52). Emri i njerit prej kuajve te Akilit ishte *Βαλίας*. Vendlindja e Aleksandrit po ashtu, sikur edhe emërtimi i një mbreti ilir *Ballaaios* (167 –135 para Kr.). Lidhet dhe me fisin *balaites* afër Apollonisë. Është ndër etnonimet apo epitetet e hasura dëndur në Ilirik.

Shprehja *ati/da*, si një fjalë e vetme, mund të ketë kuptim edhe *atyda*, apo thjesht *aty*. Fjala lidhet me prf. e ndf. 'to, tu' dhe 'ku, atje' si vazhdimësi të PALb **tai ku*, që reflekton nga PIE **toi k'u-* 'ai/atij që'. *Da/nda* është përmendur po ashtu nga Orel si një shembull i paraleleve indo-greke me shqipen (2000).

Duhet vënë re se *bale* < *ballë* (Meyer 1959: 23), ka pasur një korrespondencë me *bardh(ë)* < PALb *bardza* < *bhórāgo* 'shkëlqen' e skt. *bharaga*, me ç'rast *a* e PIE humbi në shqipe dhe PIE **bh* kaloi në **b* PIE pastaj në PALb **b* > Alb *b*. Gjithashtu, PIE **ǵ*, e zëshme, dha PALb **dz* në të gjitha pozicionet dhe pastaj **dz* u bë Alb *dh*. Ia vlen të përmendet që janë të njohura edhe fjalë si *βαλ(λ)α*, qytet maqedonas, apo *βαλ(λ)ην-* 'perandor' në frigj. (Deecke 1881: 584), të cilat mund të korrespondojnë me *bale* / *balas*.

Po ashtu, duhet vënë re se në këtë mbishkrim, fundorja *-t* e *donasΨ(t)* i jep kuptim fjalës si *dunastes* 'sundimtar' që e rikup-timëson sadopak mbishkrimin.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Payne 2010; Deecke 1881; Pokorney 1957[2007]; Meyer 1959.

8.

MLM 13 Al	shek.?	(48-49)
Item	divanovas	
Segm	diva/no/vas	
Mes > CALb	diva, njo vaste? ; /njo vashë/vazo?/ Dionisit?	
SALb	divë, një qytetare? /një vashë/vazo?/ Dionisit?/	
Eng	diva, a citizen /a bride/vase?/ to Dionis?/	

diva (e.) > *diva, hyjnesha* < PIE *dyēus, déiws ‘qiell, ditë, zot’.

Përkimet: skt. *dēvās ‘god’, devī ‘hyj/neshë’, gr. θεός, av. da-ēva- ‘demon’, lit. diavas ‘zot’.

no-vas (e.), *ni-vas(te), qytetare*. Homonim me *vas* > *vashë, e re, nuse*; (*një*) *vazo*? PIE *new- dhe lat novus. PIE *néwos; skt. náva, av. nava, gr. véος, proto-it. *nowos, lat. Shih: MLM 8 Al.

no (num.) > *ni~një*. From PALb *ainja < PIE oi-no. PIE o jep PALb a, e cila në kushte specifike fonetike shfaqet si ë: *një-njâ*. Përkimet: got. ains, prus. vj. ains, lat. anus ‘një’, arm. anjn ‘a-një: person, shpirt, trup; i vetëm’. Shih: MLM 8 Al.

vas (e.) > *vashë, nuse* < *varshë dhe *vajë* < *varje; nga forma e paatestuar *varë si rrjedhim i *vëharë < PALb *swesarā, me ç’rast *sw ka humbur elementin e parë dhe ka dhënë Alb -v. Kjo e fundit ka dhënë fjalën *sister* në PIE: skt. svāsar-, arm. k’oyr, lat. soror dhe të ngjashme. Lidhet kryesisht me skt. vaśyā / vaśī ‘grua joshëse; joshje’, vaśā ‘femër; lopë’. Në pozicion ndërvokalik, PIE *s u bë PALb *x, që reflektoi si h (apo sh) dhe ndonjëherë humbi fare në tekste të vjetra shqipe. Një përkim shumë i rëndësishëm i fjalës *vas* vjen me skt. vāsū ‘vashë, girl’, shqipja duket ta ketë konservuar formën e her-

shme të *vas*, si na shfaqet në këtë rast. Shih dhe mundësinë e leximit si *vaste* (qytetar/e, banore qyteti, grua) në raste të tjera.

Tri moshat e fjalës: PALb: **swesarā* > Mes: *vas-* > Alb: *vashë*. *divanovas?* (e.) > *Dionisit?* Teonim?

Koment

Leximi i këtij mbishkrimi, që në shikim të parë duket si *diva nuova(s)* që ngjan me lat. duket i pasaktë kur kihet parasysh që, sado që mbishkrimi nuk është i datuar saktë (shek. III-IV BC?), ndikimi i kësaj forme të lat. në Mesapi para shekujve II-I, duket me pak gjasë, përballë burimeve të kësaj fjale në skt., av., gr. etj., me burim të qartë nga PIE dhe përballë afrisë me emrin e Dionisit. Gjithashtu, duket sikur *no-vas* ka hyrë në PALb herët, në fillim si emërtim për *moshën e re* dhe si duket paralelisht është krijuar fjala tjetër *ri, i / re, e* < PALb **rija*, derivat i PIE **er-/or-* ‘rris, lëviz’.

Nga ana tjetër, nuk kuptohet lehtë nëse *vas* vjen si emër më vete që tregon *vashë, të re*, pra duke përmbajtur kuptimin e *së resë* (si moshë) brenda, apo është mbaresë gjinoreje e *diva*, si në ndonjë rast tjetër, apo dhe ka kuptimin *vazo*, duke pasur parasysh që vazot mesape janë përbërës të fuqishëm të kulturës sapulkrale mesape. Sidoqoftë, kuptimi i lemës *diva* është më i qartë, dhe duket se kjo fjalë vjen këtu si epitete për *vashën/gruan*. Këtu dhe në disa mbishkrime të tjera, *diva* para se me lat. lidhet kryesisht me PIE **dyēus*, déiws ‘qiell, ditë, zot’. Mund të ketë lidhje edhe me myc./lin. B *di-wo-nuso* ‘Dionis’.

Për *no* dhe përkimet e mundshme me ‘një person: shpirt a trup’ shih shpjegimet e arm. *anjn* (Martirosyan 2010: 93).

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Martirosyan 2010.

9.

MLM 14 Al	shek. III-	(49)
Item	kriθonas	
Segm	kriθon/as	
Mes > CAIb	kretonas	
SAIb	kretonas	
Eng	this is a Cretan /a person with ethnicity of Crete/	

kriton/as~kri- (mb.) > *kretan* (nga Kreta); < *krye*. Me sa duket, ky është etnonimi origjinar i mesapëve/japigëve. Duket se *kriton* lidhet me *krie*, *krye*, nga PAlb **krānjā* < *krasnjā* > Mes *krit* > Alb *kriet~kryet*; me një kompensim gjatësie të zanores në rrënjë. Lidhet me PIE **kap-*, **kerās-* ‘head’ dhe është etimologjikisht e afërt me anat./hit. *kapu-* ‘krye’, **kar-* ‘krye’, *kariya* ‘krye-mbloj, vë mbi (krye)’, hom. *κάπη* ‘krye, kreshtë’, gr. *κῆπιον* ‘kafkë, krye’, *κάρα* ‘krye’ sikur dhe me emrin e Kretës në gr. *Κρήτη*. Kr. po ashtu me skt. *kapala* ‘kaptinë, krye, kupolë~kapak kreje’, arm. *crunk* ‘crane, kaf-kë’, ir. vj. *ceann* ‘krye, kre(n)’, lat. *caput* ‘krye’.

Tri moshat e fjalës: PAlb: **krānjā* > Mes: *kri-* > Alb: *krye*.

Koment

Siç thuhet nga disa autorë antikë, duke filluar që nga Herodoti, mesapët erdhën nga ishulli i Kretës në Messapi dhe, në origjinë, mbeten të identifikuar me Kretën. Prandaj dhe identifikimi me vendin e origjinës mbi varr, si rudiment bazik kujtesor, duket i plotkuptimshëm, por po ashtu emri *kretan* mbetet etimologjikisht i lidhur me *kri-* ‘krye’. Del disa herë në mbishkrime. Kr. afrinë e shumësit të hom. *κάπητα* ‘kryetë~krerë(t)’ me Kreta / kretan.

Bibl.

Për fjalët në PAlb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Camarda 1864; Herodotus 2009; Martirosyan 2010; Tischler 2016.

10.

MLM 15 Al	shek. III- (49-50)
Item	iθeassallih
Segm	i θeassallih
Mes > CALb.	‘i thesali
SAlb	një thesalias
Eng	a Thessalyan

i > *i*; një me funksion parafjale: *prej* ose *nyjeje* të pacaktuar *ni~no* ‘një’.

θeassallih (e.) *thesalias*, *i Thesalisë*. Etnonim.

Koment

Etnonimi *thesali/as*; nga *Thesalia*, përkon me gr. atike: *θεσσαλία*. Mbishkrim që na rikujton hartën e pasur etnike të botës mesape.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

11.

MLM 17 Al	shek. III- (51-52)
Item	arΨaihi
Segm	arΨaihi
Mes > CALb	artasit- <i>hi</i>
SAlb	artasit- <i>hi</i>
Eng	to Artas- <i>hi</i>

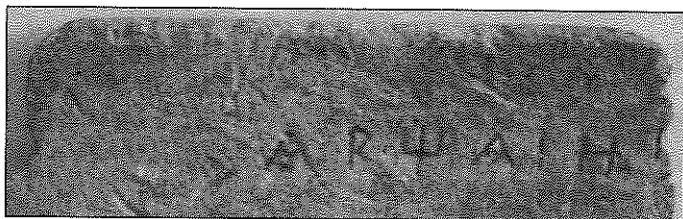

Fig. 14. *Artaihi* – një ndër etnonimet e antroponimet e shpeshta mesape.

arΨai (e.) > *artasit* (dhan.) Një etnonim (ose antroponim). Përveç lidhjeve me fjalët *ar/a* dhe *ar* ‘metal i çmueshëm’ (shih te lemat gjegjëse), shih përkimet e konvergjenat e mund-shme me: skt. *árta*, *-as*, *-am* ‘synim, qëllim’, *ārta* ‘lëviz, arrij, ngjitem’, gr. *ārta* ‘arrij, ngjitem’, *orior* ‘arrij, ngjitem, ekzistoj’, arm. *y-arne-* ‘ngjitem’; *ar-tta(ri)* ‘(a)rri, jam i prani-shëm, shfaqem. Për propozimin PIE **h₃r-to*; sugjerohen rrënjët **her-* ‘lëvizje’, **h₁er-* ‘arrij, vij, kap’, **h₃er-* ‘udhëtoj’, mbase duke pasur parasysh burimin në gr. **έρχομαι* ‘shkoj; arrij, vij’. Kr. dhe me *Ἄρτεμις* ‘Artemida’ dhe emrin e fisit ilir *Ardian*.

Koment

Kusht është *arΨai/hi*?

Artai është një antroponim (Mbreti *Arta/s/m*) apo etnonim që vjen nga toponimi që dëfton se mesapët vinin edhe nga *Arta*, qytet/regjion i Epirit në Greqinë antike, por i përmendur ndonjëherë edhe si etni thrake etj., (shih: *Ἀρταί-Ἀρταχον-Ἀρτόχης* etj., te Stephani i Byzantiit 1849: 127-128). Njihet edhe fisi ilir *Arthi-tae*.

Arta, për dallim nga *Artai* apo *Artas(m)* mund të jetë emër i gjinisë femërore. Etimologjikisht, përveç lidhjes së mundshme me rrënjën *ar-*, *art-* (*a/as/am/ai* etj.), mund të ketë lidhje edhe me *Ἄρτεμις*, por duket më kuptimplote lidhja me *árta* dhe derivatet e saj në skt. (shih: Huet 2016: 73). Meyer na sjell interpretimet e ndryshme të këtij emri sipas Deeckes, Herodotit, Hesiodit, Ribezzos, Pisanit të lidhura me emër personal e me konceptin

‘lart; e lartuar; e madhërishme’, por edhe ‘mbret’ apo dhe ‘ari, arushë’ (1959: 13). Po këtë linjë ndjek edhe Alessio (1962: 301). Këtu nuk duhet përjashtuar edhe lidhjen e mundshme me etnonimin ilir *Ardiaei* [*Ἀρδιαῖοι*], por as hyjneshën *Aštarte*, si hyjneshë fenikase (Boedeker 1974: 5).

Emri *Artas* haset edhe në pers. vj.; duket se edhe ndonjë nga fiset perse e quante veten *artas*.

Vetë pozicioni morfologjik i *arΨaihi* përjashton mundësinë e të qenit në gjinore.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Meyer 1959; Byzantii 1849; Alessio 1962; Kümmel & Rix 2001; Boedeker 1974; Huet 2016.

12.

MLM 18 Al	shek. III ^a	(52)
Item	gorrih[i?]	
Segm	gorri hi	
Mes > CALb	/i/ gjori-hi	
SALb	i gjorë /i ndjerë/-hi	
Eng	deceased-hi?	

gorri > *i gjori*; *i ndjeri*, *i shkreti*. Shih: *gorri* te MLM 48 Lup.

Koment

Mbishkrimi krijon huti meqë segmentimi ofron disa mundësi; ka mjaft ambiguitete. P.sh. mund të jetë i ngjashëm me *ga ori* ‘nga Ori’, si te MLM 29 Rud dhe te MLM 35 Al. Megjithatë, duket domethënëse trajta shumë e afërt e *gorri* (me nyje të prapavendosur) me *(i) gjorë*, në shqip. *I gjorë* dhe *i ndjerë* lidhen edhe me foljen *bjerr*; *bie~bjerë* (Topalli 2017: 602).

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Meyer 1959; Jokl 1911; Çabej 1996, IV; Topalli 2017.

13.

MLM 19 Al	shek. III- (53)
Item	dazetdazihonne
Segm	dazet dazi hon/ne
Mes > CALb	dazet/i ndamë, /na/ doli hona /ne/
SALb	i ndarë/i vdekur, /na/ doli hana /ne/
Eng	deceased, the moon came out /to us/

dazet > *i ndarë, i dashur*. Shih: *dazim* te MLM 2 Al;

dazi (fol.) > *dazo/dazi* > *daj/ndaj/ndarë* > *doli, u nda*, nga PALb **en-danja*. Është ky nga rastet kur aspirantja e zëshme PIE **dh* bëhet **d* dhe jep **d* në PALb dhe po ashtu *d* në Alb. Kr. *dazi* dhe PALb **en-danja* me *dazo* dhe PALb **dala*. Lidhet etimologjikisht me skt. *dáYTE*, *dáTE* id, dhe me gr. *δαίωμα* ‘ndaj’, gr. *θάλλω* ‘dal, shfaqem, lulëzoj’, *άνθος* ‘lule’. Është rindërtuar po ashtu edhe si PALb **dala*.

Tri moshat e fjalës: PALb: **en-danja* > M: *dazi-* > Alb: *da~doli*.

hon/nei (e.) > *hana/hona, hëna*. Përveç tjerash fjala tregon edhe matjen e kohës me hënë. Nga PALb **ksandā*, krahasuar me skt. *cāndati* ‘shkëlqen, ndrin’, *candrá-* ‘ndrin; hëna’, hit. *hanna-* ‘gjyshe’, anat. **honno-* ‘nana’ < PIE **h₂enHo-*. Aso-ciime të tjera: gr. *Σελήνη* ‘hëna’, *ānus* ‘grua e moshuar’, gjerm. l. *ana/ano* ‘gjyshe, gjysh’, prus. vj. *ane* ‘gjyshe’, lit. *anyta* ‘nëna e burrit’, arm. *han* ‘gjyshe’. Kr. po ashtu kuptimin e mundshëm *hona* ‘muaj?’ me PIE **meH₁ns-* ‘hanë, muaj’.

Tri moshat e fjalës: PALb: **ksandā* > Mes: *hon-* > Alb: *hana~hëna*.

ne/i? (p.) > *na* < *neve na*; *ne* (formë klitike)? Forma arkaike e *ne* tashmë është rikonstruktuar në PALb si **na* < PIE **nōs*. Besohet se në ndërkohë ka pasuar ndërrimi *na:ne*, edhe pse forma *na* ruhet edhe sot e kësaj dite. Sidoqoftë, ndërrimi reflekton PALb **nō* < PIE **nōs*, ku *o*-shkalla e zgjatur reflekton ndikimin nga rasa kallëzore *ne*. Gjithnjë sipas Orelit, forma atonike në kallëzore *na*, që del në këtë rast si formë klitike *ne(i?)* në mesapishte, rrjedh nga PALb **na* < PIE **nōs*, ngjashëm enklitikut në skt. *nas*. Kjo formë atonike e kallëzores mund të krahasohet edhe me kallëzoren e prus. vj. *mans* < **nons*. Kr. format në dhanore dhe rrjedhore, *neve* dhe (*prej*) *nesh*, por shih po ashtu edhe dhanoren arkaike shqipe *nae* < **nosōm*, duke e parë krahas formave në prus. vj. *Nou-son* dhe sll. **nasъ*. Përkime: skt. *nas-*, av. *nō*, sll. **ny*.

Tri moshat e fjalës: PALb: **na* > Mes: *nei-na-* > Alb: *na-ne*.

Koment

Krahasuar me mbishkrime të tjera *dazet* del kryesisht si *i ndarë* dhe *dazi* si *doli*.

Dikur *hona/hana* ose lëvizja e hënës përdorej edhe për të treguar kohën: *me hënë të re*, *me hënë të plotë*, *para disa hanash* etj. Ky konceptim i hanës si kohë e burim kalendaresk duket plotësisht i përdorshëm edhe për mesapët. Thënë shkurt, kalendari hënor duket mjaft i rëndësishëm për ata, edhe pse duket se kombinohet në mënyrën e vet me kalendarin diellor.

Në Mes < PALb, *hona* < **ksandā* duket se shpërfaq nënë-hyjneshë, mbase në korrespondencë me hit. *anna* ‘nënë, motër, hyj’ > *anni atar* / *anni ann-* ‘mëmesi’, luv. *ānna/i-* ‘mëmë’, lid. *ēna-* ‘mëmë’ < anat. **honno-* < PIE **-ótn-o*.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Kristoforidhi 2019; Demiraj 1997; Tischler 2016; Topalli 2017.

14.

MLM 20 Al	shek. III-II- (54)
Item	blaθihikurdomaos
Segm	blaθi/hi kur do/ma/os
Mes > CALb	blati-hi, kur do ma/ së shumti?
SALb	të bëj blatime-hi kur do më (sa të duash)?
Eng	I make offerings to you <i>as abundantly as you desire?</i>

blaθi (fol./e.) > *blatoj~flijoj*; *blatimi*, *mblata* ‘bukë altari/ blatimi’. Krahe e sheh *blatea* < **balta*, si fjalë ilire me ekui-valencat në rum. e sll. Shih po ashtu lat. *oblata*, *offero* ‘bla-toj’, me një nazale jo-etimologjike në anlaut. Mund të korrespondojë po ashtu me me skt. *bhrtí-h* ‘bart, ushqim’, *bhrtýú* ‘ushqim, kujdes’, av. *bərətis* ‘bart/je’, mbase nga PIE *bher-I* ‘bart, sjell’. Haset ndonjëherë si emër, *Blátios* (te Apiani). Përkon dhe me akad. *balatum* ‘të jetosh’.

Tri moshat e fjalës: PALb: **bhlatei?* > Mes: *blaθi-* > Alb: *blatoj*.

kur (l./ndf.) > *kur*; nga PALb **kur*. Përkime: arm *ur*, lit. *kur* ‘kur’, lat. *kūr*; shih: lat. *quā hārā* ‘në ç’orë, kur’, me një zhvillim të parregullt të inlaut vokalizmit. Rrjedhim nga PIE **k^u*’.

Tri moshat e fjalës: PALb: **kur* > Mes: *kur* > Alb: *kur*.

do/ma/os? (f+p) > (*kur*) *do ma/më (sa të duash)?* Shih: (*e/i*) *dashtas*; i *dashur*, *dua/due* ‘i dashur. Shih: *daštas* te MLM 1 Bas dhe *doim* te MLM 1 Ur.

ma/os? > *më ~ mâ* ‘more’; PALb **mai* nga PIE **māies* me një nazalizim sekondar. Përkime: got. *maiza*, osk. *mais*, lat. *magis*; PIE **māison-*. Shih: *ma* te MLM 20 Al.

Koment

Blatoj~blatë është menduar si fjalë nga mesjeta *oblata* por këtu dëshmohej më e vjetër, si *blatihi~blatthe* në kuptimin e një rituali flijimi ndaj personit të vdekur, me ç'rast vdes edhe *ora* e tij si qenie mbrojtëse. Duket se nga folja është krijuar edhe antroponimi *Blatios / Blatius* 'Blatues?'.

Fjala *blatthe*, origjinarisht korrespondon me kuptimin e fjalës *baltë*. Pra, *blatoj* domethënë 'bëj sakrificë, flijoj, kthej diçka në baltë' si sakrificë. Krahe e shpjegonte hollë e hollë rrezatimin e saj semantik si *blatea* dhe *balatrō*, (duke iu referuar edhe studiuesve Brück, Pokorney etj.), me propozim-rindërtimin e formës së saj në ilirishte si **balta* 'moçal' dhe duke dhënë pastaj korrespondencat në kuptimin e saj si *baltë*, në disa gjuhë të Evropës Juglindore, krahas kuptimit të saj në shqipe (1955: 116).

Emri *Βλάτιος* (i lexuar edhe si *Vlatius*), ndonëse i rrallë, shfaqet te Apiani; përmendet si përkrahës i romakëve krahas *Dasiusit*, përkrahës i libianëve / kartagjenasve (1972: 374), në kohë të luftërave punike, mbas nënshtrimit të botës mesape. Madje, si thotë Deecke, *Βλάτιος* ishte japig ndërsa *Blattius* apulias (1882: 386). Që të dy këta emra personalë duket se kanë prejardhje nga mesapishtja *blatthe* > *blatues/blatoj*, njeri i blatimeve, që flijon, që nderon perënditë.

Fjala *do/maos* mund të ketë lidhje edhe me diakroninë e fjalës *domos(do)*. Mjegulla e *domaos* e errëson kuptimin e këtij mbi-shkrimi.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Deecke 1882; Jokl 1911; Appian 1972; Krahe 1955.

15.

MLM 21 Al	shek. III ⁻	(54)
Item	staboaosbarzidihi	
Segm	sta boaos barzi/dihi	
Mes > CAIb	'shta boaos bardhi /barzi?/ ty-hi /Bardil?/	
SAlb	zbardhoi dita /të është bërë barzi/ ty-hi /Bardhyl?/	
Eng	the day has down /here is the grass?/; /Bardil?/	

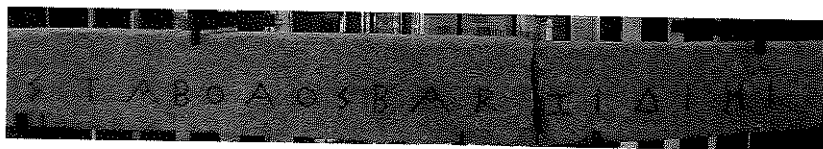

Fig. 15. Ky mbishkrim është parë të ketë lidhje me emrin *Bardhyl*.

sta > *asht*, *është*; *as~a* / *os~o*; që të gjitha dëftojnë vetën e tretë të 'jam'. Shih: *as* te MLM 1 Al. Nuk ka kuptimin si në gr. *στα* 'atyre, atij, te' etj. Me raste, ka dhe funksionin e klitikut *të/ta*;

boaos > *bo/asht ~ u bë*. Shih: *boas* te MLM 8 Al.

barzi/di? (fol./ndf.) > *bardh~zi*; (z)*bardh/oj*. Nga PAlb **bardza* që rrjedh nga **bhóraĝo-*, derivat i PIE **bhrāĝ-* 'shkëlqej; bardh'. Ky është një rast kur PIE **bh* shfaqet me PIE **b* në PAlb **b* > Alb *b* kur **ĝ* e zëshme IE jep PAlb **dz* në të gjitha pozicionet, me ç'rast, më vonë, **dz* bëhet Alb *dh*. Përkimet: skt. *bhrājate* 'shkëlqej, shndrij', got. *bairhts* 'dritë, shkëlqim', lit. *berzas*, sll. *berza*. PAlb **bardza* është e afërt me skt. **bhārga-* 'shkëlqim', por kr. po ashtu me **bar* < PAlb **bara* dhe *beruo* 'bari'. Shih po ashtu bullg. *barz* nga *bardh*.

Tri moshat e fjalës: PAlb: **bardza* > Mes: *barzid~bard?* > Alb: *bardh*.

barzi?~baris (e.) > *bar/i* 'bar' duket të jetë rrjedhim i PAlb **bara*, e ndërlidhur me IE **bha-/bheu* 'jam, rritem'; *-zi* si sufiks i *barzi* ngjet të jetë një nga më të vjetrit deminutiv-sufiksët e PAlb. Përkime: lat. *barō*, *herba*, *far* < **bhars-* 'farë, lloj drithi', n. vj. *barr* 'farë', pers. *bar* 'frut'.

Tri moshat e fjalës: PALb: **bara* > Mes: *bar-* > Alb: *bar*.

Koment

Këmi ofruar këtu variacione leximi për fjalën *barzi/di* të këtij mbi-shkrimi. Kjo shprehje është lexuar si *Bardhyl* nga disa stu-diues (Orel 1998: 17; Buda 1984: 50) dhe mban në vete një mundësi të tillë nga rrënja, sado që *barzidi* nuk përjashton as etimonin e fjalës *bar*, ndërsa *zi* vjen si prapashtesë. Sado që vështirë rezulton në *Bardhyl* si emër personal apo të lidhet me *Barletta*, lehtë mund të bartë kuptimin e *zbardhjes* së mëngjesit dhe vetë pritjen e agimit si pjesë e ritualit, duke u lidhur kështu me ritin e ruajtjes së të vdekurit deri në agim, kur *zbardhon*, ndaj *barzidi* mund të jetë ‘zbardhja’ e mëngjesit. Edhe këtu, si në mjaft raste të tjera, grupi bashkëtingëllor *st* mund të japë *t* (veçan para *a*-së ndërkonsonantike), por edhe *asht*.

Dallimi i fjalës *bar* apo *barzi* përforcohet edhe nga prania e fjalës *bari(s)* te MLM 9 Al. Gjithashtu, fjala mund të përmbajë në vete semantikë kontrastive *bar(dh)+zi*.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Buda 1984.

16.

MLM 22 Al	shek. III [*]	(55)
Item	bridihiba(r)zidihi	
Segm	brid <i>i</i> hi bar/zi/di <i>hi</i>	
Mes > CALb	priti-<i>hi</i> /s/barzi ti-<i>hi</i> /të zbardhë dita/<i>hi</i>	
SAlb	pres- <i>hi</i> zbardhjen e ditës pranë teje- <i>hi</i>	
Eng	I await the dawn of the new day /close to you/- <i>hi</i>	

bridi (fol.) > *priti*; *pres*; me një alternim të zakonshëm të buzoreve *b:p*. Ndjek linjën e PALb **pratja*, me ç’rast PALb **t*, **d* dhe **x* (< **s*) japin **tš*, **dž* dhe š para **j*. Ndërsa PIE **t* > PALb **tš* > *s*, kjo e fundit e alternueshme në dialekt me *t*; *pres-priti*; aor. *prisja~pritja*. Konsiderohet si formim i rrë-njës -et me parashitesën *për-*, e lidhur me formën e *jes~mbes*. Përkime të mundshme: got. *frađjan* ‘mendoj, kuptoj’, gr. *μένω~περιμένω* ‘pres, mendoj’; lit. ‘mësohem, kuptoj’, n. vj. *hveiti* ‘pres’. Shih dhe *pra~prá* te MLM 44 Al.

Tri moshat e fjalës: PALb: **pratja* > Mes: *briti-* > Alb: *priti~pres*.

ti (p.) > *ty*. Shih: *ite~ide* te MLM 2 Al;

barzidi? (e./fol.) > *bardh*; (z)*bardh/oj*, *agim*. Shih: *barzidi* te MLM 21 Al.

Koment

Kjo është një variant i mbishkrimit të mëparshëm MLM 21 Al që pothuajse i jep karakter atestues kuptimit të fjalës *barzi*, sado që *bar-zi* ruan edhe kuptimin e mëvetësishëm ‘bëhet zi’ pra ‘bëhet natë, bëhet zi; nxihet, errësohet’ dhe rrjedhimisht pason interpretimi: ‘pres të bëhet natë (që të lë)’; si pjesë e ritualit të largimit nga i vdekuri. Kjo do të ishte e kundërta e kuptimit ‘pres zbardhjen e ditës’ që, brenda kontekstit, ka më shumë kuptim.

Fjala *bridi* ‘priti, pres’ shfaqet e përafërt, pothuaj homonimike, me *briti* ‘bërtas’; rikonstruksioni fonetik nuk ndihmon dhe aq në këtë rast ndaj duhet mbështetur kryesisht në kontekst (pritja e agimit, ‘zbardhi-t’, pranë të vdekurit).

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

17.

MLM 23 Al	shek. III- (55)
Item	daštasmirgetaos
Segm	daštas mir getos
Mes > CALb	i dashtas, mira gjetas
SALb	i dashur, të gjettë e mira /lamtumirë/
Eng	my dearest, all the best /farewell; rest in peace/

daštas > *i dashur*. Shih: *daštas* te MLM 1 Bas.

mir (ndf.) > *mirë*. Vjen nga PALb **mira*, ku kalimi i PALb **r* > Alb **r* është i zakonshëm. Për më tepër, sufiksi mbiemëror IE **-ro-* pasohet nga PALb **-ra-*. Përkime: skt. *mitra-* ‘mik’, lat. *mīrus* ‘shumë i mirë, i mrekullueshëm’, prus. vj. *mīls* ‘e mirë, e këndshme, e bukur’, lit. *mieras, meilus* ‘i dashur’, sll. *mirъ*, ‘paqe’, *milъ* ‘e këndshme’; pasuar nga forma të tjera të PIE **mēi-* ~ **mī-* ‘e mirë, e butë, e këndshme, skofiare’.

Tri moshat e fjalës: PALb: **mira* > Mes: *mir-* > Alb: *mirë*.

getaos (fol.) > (*të*) *gjettë; gjej~ gjëj*. Nga PALb **gadj(a)* < PIE **g^had-* ‘kap, gjej’. PALb **dnj* kalon në Alb (*nj*). Pra, grupi konsonantik *+/j* humb elementin e vet të parë: *gjej/gjaj* < **gadj(a)*. Përkimet: gr. *χαρδανω*, ‘shtrij, hap, kap’, n. vj. *geta*, lat. *prehendō*, got. *bigitan* ‘gjej’.

Tri moshat e fjalës: PALb: **gadj(a)* > Mes: *get-* > Alb: *gjetë*.

Koment

Mbishkrimi është një përshëndetje tipike lamtumirëse me të vdekurin. Prandaj *mirë gjetas/ të gjettë e mira* vjen si frazeologji proverbiale që ka kuptim edhe në situata të ritualeve të varrimit a flijimeve. Këtu vërehet një ton i dëshirores i intonuar nëpërmjet dëftores; ndonëse në disa raste të tjera dëshirorja shfaq shenja më të qarta. Te fjala *getas*, në aor. të dëftores, në dëshirore kemi kalimin *j:t; gjej > gjeta; gjetsh / të gjettë*.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

18.

MLM 24 Al	shek IV ⁻	(57)
Item	blaθihikonbazetaos	
Segm	blaθi <i>hi</i> ko nbaze taos	
Mes > PALb	blatim-<i>hi</i>; kom mbush tas	
SAlb	blatim- <i>hi</i> ; /të/ kam mbush tasin	
Eng	offerings; the cup /dish/ is filled for you	

blaθi (fol./e.) > *blatoj/blatime*. Shih: *blaθi* te MLM 20 Al;

ko > *kam*. Shih: *ka* te MLM 2 Bal.

nbaze (fol.) > (*kam*) *mbushë*. Vjen nga PALb. **bu(n)ś-* < PIE **b^heu-(s-)* ‘shpërthen, del jashtë, fryhet’, si duket me *n* (Mes > Alb) të hershme protetike. Përkime: gr. βύσω, βύω ‘mbush’, skt. *pūrṇā* ‘i/e mbushur’, n. vj. *puss* ‘xhep’, ang. vj. *pusa* ‘kuletë’. Mbase lidhet dhe me foljen *baj~bëj*. Shih: *baos* te MLM 8 Al.

Tri moshat e fjalës: PALb: **bu(n)ś-* > Mes: *nbaze* > Alb: *mbush(ë)*.

taos > *tas*. Shih: *tass* te MLM 1 Az.

Koment

Ekuivalenca *ko mbaze* – *kam mbushë* nuk është shumë e sigurt. Duke pasur parasysh që në mesapishte nazalja *n* duket se zë shpesh vendin e nazales *m* në shqipe, ky vjen si rast kur grupi konsonantik *nb* paraprin në pozicione të caktuar grupin *mb* të shqipes.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Pokorny 1959[2007]; Demiraj 1997.

19.

MLM 25 Al	shek. III ⁻	(58)
Item	šailonna lomiaihi no	
Segm	šailonn a lomi aihi no	
Mes > CALb	<u>njo</u> shalion a, lumi ai-<u>hi</u> /<u>no</u>/	
SALb	<u>një</u> shalues /kalorës/ është, i lumi ai-<u>hi</u> /<u>no</u>/	
Eng	/he was/ <u>a</u> chevalier, lucky him /blessed be/- <u>hi</u> / <u>no</u> /	

šailonn/a > *shaljon~kalorës; kalimtar është?*; *shalonas?*. Shih: *šal~šailon* te MLM 1 Gro.

lomi (mb.) > *i lumi* (< *yll~yllim* ‘ndriçim?’; *lumi?*). Mbase vjen nga PIE **leuk-to*; **léuk-t* / **luk-ént*; **luk- é/ó-*. Kujto *o:u* funksionin në mesapisht. Përkime: hit. *lukk-^{ta}* ‘ndriçoj, ndrij’, *lalukkē-^{zi}* ‘lumnoj’, skt. *rócate* ‘shkëlqej’, arm. *lurj, lorj* ‘dritë, shkëlqim’, lat. *illuminare, lumino* ‘yllëzoi, i jap dritë ylli; ndriçoj, përndrit, lumnoj, shkëlqej’, ang. vj. *leht, leoht* ‘dritë, përndritje shpirtërore’. Përkon dhe me akad. *ilum* ‘hyj, zot’ apo dhe *ullum* ‘lumni, gaz’.

Tri mosha të fjalës: PALb **ilomei?* > Mes: *lomi* > Alb: /i/ *lumi*.
no > *njo~një*. Shih: *no* te MLM 8 Al.
ai > *ai; ajo*. Shih: *ai* te MLM 35 Al.

Koment

Siç mund të shihet nga shpjegimi i *šal~šailon* te MLM 1 Gro, *šailon* derivon nga *šal* ‘shalë’, por nuk duhet përjashtuar as mundësinë e leximit të *šailon* si etnonim, atribuuar qytetarit nga Salona, qytet i dalmatëve në Dalmaci (sikur që nga *Salona* mund të vijë *šal-*), shek. III para K., apo edhe si *kalon*, sikur që *lomi* mund të ketë kuptimin e sotëm *lumë*, ndaj nuk përjashtohet që

kuptimi i *šailonna lomiai* mund të jetë ‘shaloi/kaloi lumin’, si besim i kalimit të lumit në botën tjetër.

Te fjala *lomi*, *o* mund të lexohet si *u*, si pjesë e kalimit të zakonshëm kur “*u*-ja origjinare jepet me *o*” (Deecke 1881: 576). Gjithsesi që kjo lemë mund të lidhet me kuptimin *yll* si ‘yllim; ndriçim ylli’; shih: *hil* te MLM 38 Al.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Deecke 1881; Martirosyan 2010.

20.

MLM 26 Al	shek. III- (58-59)
Item	blatθhianpiavidihi
Segm	blat θhian pi avidi <i>hi</i>
Mes > CALb	blat thiun pi aviti-<i>hi</i>
SALb	blatim thiun po aviti /ofroj, sjell/- <i>hi</i>
Eng	I am bringing- <i>hi</i> a pig as an offering

blat/θ > *blatim*. Shih: *blaθi* te MLM 20 Al.

θhian (e.) > *thiun* (kall.); *thi*. Vjen prej PALb **tsū(s)* < PIE **sūs* ‘thi, derr’. Mbas disimilimit të sibilantes fundore -s në PALb, **u(i)* dha *i*-në Mes & Alb; në shquarësi *ia~iu*. Përkime: gr. *ῥῆς*, lat. *sūs*, gjerm. l. *sū*.

Tri mosha të fjalës: PALb **tsū(s)* > Mes: *θhia*-[*thia*] > Alb: *thi*.

pi~po (e./fol.) > *po+i*, psz. pohuese plus trajta e shkurtër *i/e*. Pra këtu *pi* nuk jep kuptimin e foljes *pi*. Shih *po* te MLM 14 Bal. E mundur që *pi*, në këtë kontekst të ketë kuptimin *pije*.

avidi (fol.) > *avit/avis~ avitënj~afroj~ofroj* < *a-vi-ti* (shih më poshtë: *vilj*); *afrohem*. Pra, fjala mban në rrënjë edhe kuptimin e foljes *vij*. Nuk është provuar rikonstruktimi i saj në

PAlb, meqë është trajtuar kryesisht si ndikim sllav, por ky rikonstruktiv do të mund të provohej duke u nisur nga kup-timi perifrastik i saj *a-vi-ti* < *a-vi* < ^k*a-vi/a^s-vi* < *vij* < PAlb **ja* (shih më poshtë). Përkime: luv. *arha-awiti* ‘ka avitë, vjen, shfaqet’, *awi-tu* ‘vij, avitem’, lit. *ovytis* ‘shfaqem, du-kem’, lat. *aviti* ‘i avitur, i ardhur, paraardhës’ protogjerm. **awiz* ‘i dukshëm, i qartë’ dhe skr. *āvis* ‘(i) qartë’, lat. *aviti* ‘prejardhje, paraardhës’, it. *avito* ‘paraardhës’; sll. vj. k. *avumu ce* ‘duk-em, shfaqem’. Këtu *avidi* ka kuptimin *sjell*.

Tri mosha të fjalës: PAlb **a-vitau?* > Mes: *avit-* > Alb: *avit*.

avidi < **vi** (fol.) > *vjen; vij ~ vinj*; aor. *erdha*. Aoristi pason PAlb **erdza* që është një aorist tematik asigmatik. Urdhërorja e *vij* - *ej*, ndjek po ashtu PAlb **ja*, formë e cila rrjedh qartë nga PIE **jā-*. Përkime: gr. *ἐρχομαι* ‘vij’, *βαίvo* ‘shkoj’, lat. *venire* ‘vij’.

Koment

Ky është një mbishkrim tipik që dëfton ritualin e blatimit të derrit mbi varr. Mbase elementi PAlb i lemës *avidi~avit(i)* përafrohet më së miri me luv. edhe në kohë (në disa mbishkrime të tjera shfaqet edhe në shek. VI-V para Kr.), para se me formën lat. *aviti* ‘i avitur, i ardhur, paraardhës’, që duket se shfaqet më vonë.

Bibl.

Për fjalët në PAlb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

21.

MLM 27 Al	shek. III ⁻	(59)
Item	Ψaotoras polli[hia?] ih <i>i</i> (testo II)	
Segm	Ψaotoras polli hia <i>ih</i> i	
Mes > CAlb	/e/ Thotoras polli hia-ih i	
SAlb	polli /lindi/ hija e Thotoras /Thotorit- <i>ih</i> i	
Eng	voici /it is born/ Thotoras shadow- <i>ih</i> i	

Ψaotoras > *Thotora /e Thotorës; e Thotorit/*; em.~gjin. nj.; teonim;

polli (fol.) > *pjell/polla*; *lind.* Derivuar nga PALb **pelna*, me rrjedhimet e rëndësishme si **en-pelna* > *mbiell* dhe **pela* > *pjella* ‘fëmija, i linduri’. Elementi **ln* i PALb së hershme është zhvilluar në *ll*, por folja ka konservuar gjendjen e saj të e-shkallës në të tashmen dhe në aorist, me zgjatjet e ndër-tuara mbi të tashmet tematike. Përkimet: lat. *pellō* ‘shtyj, ngas’, gr. *πέλω* ‘bëhem, lind, pillem’, got. *fula* ‘mëz’ < PIE **peb-* ‘mbush’. Lidhet dhe me *Apollonin* (shih në koment).

Tri mosha të fjalës: PALb **pelna* > Mes: *polli* > Alb: *pjell* (aor. *polli*)

hia > *hija*. Shih: *hia* te MLM 10 Al.

Koment

Thotora, si figurë hyjnore ekziston krahas Thotorit, dhe është në marrëdhënie me të përafërsisht si Hera me Zeusin: grua-burrë, motër-vëlla etj. Por, në ato mbishkrime ku shfaqet, ajo merr tipare më tokësore se Thotori. *Thotoras* (mashk. ose fem.) gjithnjë mund të ngatërrohet me etnonimin *Thotoras* të derivuar nga teonimi.

Thotoras kryesisht ka kuptim si theonim i gj. m., emërore apo gjinore. Variantet *Thotor/as*, *θeotor/a*, *θaotor/a*, *θaotor/a* lë hapur mundësinë mundësinë e lidhjes me emrin *Teuta* < PIE **teutéh₁*- ‘popull, bashkësi njerëzish’, që në mënyrë të qartë del si *Taoteθ* te MLM 8 Ro. Megjithatë, duhet parë fillimisht lidhja e mundshme e hyjnisë së lashtë egjiptiane Thot me Thotorin / Thotorin mesap, duke e krahasuar edhe me hyjninë Merkuri (të njohur si romake, e afërt me Hermesin nga tradita helene) që del edhe në mbishkrimet mesape, siç do të shihet, mbase si një fytyrë tjetër e Thotit / Thotorit. Pra, brenda traditës mesape ka lidhje komplekse besimesh e mitologjish që vijnë nga tradita të ndryshme. Pa dyshim Thotori është perëndia kryesore mesape dhe me të drejtë është parë si “një Zeus (*zis*) i indigjenëve lokalë” (Matzinger 2019: 54).

Kur përmendet fjala *polli*, disa herë është aluduar në kup-timin Apollon, por kjo është vështirë të dëshmohet, aq më tepër kur hyjnitë Thotor(a) dhe Apollon do të qëndronin përballë njëri-tjetrit. Ndërkaq, *pjell/polla* është rikonstruktuar nga nga Meyer, Çabej e deri te Huld i cili e thekson formën **pel-o-* si derivat të PIE **pel-OA₁* dhe si i tillë lidhet edhe me Apollonin (vëlla i Artemidës) që përveç zot i së bukurës, së vërtetës, harkut, muzikës etj., është dhe zot i pjellorisë e lindjes, po ashtu.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Huld 1984.

22.

MLM 28 A1	shek. III ⁻ (59-60)
Item	vallaos potoretavidih[.]
Segm	vallaos po torret avidi- <i>hi</i>
Mes > CAIb	vallja po thurret, aviti-<i>hi</i>
SAIb	vallja po thërret / <i>thuret</i> ?/; avitem- <i>hi</i>
Eng	dance calls; I am coming- <i>hi</i>

vallaos > *vallja*. Shih: *valla* te MLM 1 A1.

po > *po*. Shih *po* te MLM 14 Bal.

torret-torehes (fol.) > *thërret*, *thërras*; *thuret* (shih lidhjen e mundshme me ‘thur’ te *turis*, MLM 20 Ro). E tashmja *thërras* në shqip ka dalë nga aoristi *thirra*. Rr mund të ketë zënë fill në pjesoren e *thir-*. Besohet se baza e hershme protoshqipe e fjalës është **ther* dhe lidhet me rrënjën PIE **ker*, por nga perspektiva e fjalës *torres*, për aq sa ky mund të jetë lexim i saktë, historia e kësaj fjale duket më e ngatërruar. Pokorny e ribën *thirrjen* me **sermō* duke pasur parasysh ndërrimin a zakonshëm fonetik s

> *th*. Mbase, lidhjen me të prekshme e ka me hit. *uer(iye/a)-^{zi}* ‘errias > ‘thërras’ < PIE **uérh₁-t*, **urh₁- é-ti*. Por shih dhe afritë e mundshme me: av. *surunaoiti*, prus. vj. *klausytun* dhe lit. *klausyti* ‘dëgjoj, ndiej’, të cilat natyrisht se lidhen me **k₁leu-*(s)- ‘dëgjoj’.

Tri moshë të fjalës: PAIb: **sermō* > Mes: *torrehes* > Alb: *thërras*.

avidi > *avitem*; *avitu/ni*. Shih: *aviti* te MLM 26 Al.

Koment

Mbishkrimi jep një skenë të largimit të të vdekurit nga të gjallët dhe hyrjes në re, si ndarje përfundimtare, një dimension ky që shfaqet gjithandej në mbishkrime.

To ‘te’ mund të jetë shqiptuar e lexuar *tu* siç ndodh edhe sot në disa të folme me këtë parafjalë, përveç në rastet kur ajo jep formë klitike a ndihmon lidhoren; kjo jep *thurret* në mesapishte: *to* > *tu* dhe kështu të supozohet se -ë- (forma e mëvonshme e shqipes *thërret*) mund të jetë paraprirë nga -u-; pra kemi -ë- < -u- < -o-.

Akomodimi i fjalës *thërras* < *torret* përbrenda shtratit të hititishtes, sikur dhe akomodimi i disa fjalëve të tjera në mesapisht (*hazzava* etj.) dëfton një vjegëz të fortë të mesapishtes së mesapëve me botën nga kishin ardhur, rrjedhimisht edhe me truallin e gjuhëve anatolike dhe ato vetë. Gjithnjë mbetet e motivueshme lidhja me *turis* ‘thur’, te MLM 20 Ro.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Pokorny 1959[2007]; Topalli 2017; Tischler 2016.

23.

MLM 30 Al	shek III- (61)
Item	a(v)iθeos eredonas (testo II)
Segm	a(v)iθe os e re donas
Mes > CAIb	avita, osht i ri, dhonase /dhurata/
SAIb	u avita /erdha/, është i ri; dhurata /blatime/
Eng	I came here; he was a young /boy/; offerings /to him/

avite > *u avita, erdha*. Shih: *avidi*, te MLM 26 Al.

os > *osht-është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

e/re (e.) > *i ri* (m.). Shih nyjën *e* për m. dhe *i* për f.; ndryshe nga shqipja e sotme. Shih: *re* te MLM 1 Az.

donas > *dhonie-dhurata, blatime*. Shih: *donas* te MLM 9 Al.
Mbase etnonim.

Koment

Mbishkrimi vjen si një përkujtim për të vdekurin, duke kujtuar moshën e tij të re.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

24.

MLM 31 Al	shek. III- (61)
Item	Ψaotoraspoollo
Segm	Ψaotoras poollo
Mes > CAIb	Thotori polli
SAIb	Thotori polli /lindi/
Eng	/voici/ Thotor is born

Ψotor/as > *Thotori*. Teonim.

poollo > *polli, lindi, doli*. Shih: *polli* te MLM 27 Al.

Koment

Një variant i MLM 27 Al. Përsëritja e disa ritualeve (shfaqjes a ikjes së Thotorit / Thotorës, Demetrës, Afroditës, hanës e yjeve) nënkupton edhe përsëritjen e formulave që thuhën e shkruhen mbi varr. Qëndrimi pranë varrit të të dashurit bëhej, sipas traditës, deri me shfaqjen a ikjen e një hyjnie të caktuar, apo deri në mëngjes apo në orë të caktuara të mbrëmjes a natës kur shfaqen figurat në të cilat besohet.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

25.

MLM 32 Al	shek. V [*] (62)
Item	aviθaos[..?]iθaredonas
Segm	aviθaos <i>pei?</i> θaredonas
Mes > CALb	avitos <i>pei?</i> Darëdanas?
SALb	avitur <i>prej?</i> Dardanisë? /apo: me prejardhje prej dardanasi?/
Eng	/he/she/ came from Dardania /Dardanian/?

avitaos (fol./mb.) avitur, (*prej*)ardhur nga; i ardhur. Shih: *aviti*, te MLM 26 Al.

pei~pi? (prf.) > *pei~pej~prej*. Rrjedh nga forma dysilabike PALb **prei*, si derivat i PIE **ply*, ‘përpara, para, përballë’. Gjithashtu është parë si formim i brendshëm i shqipes nga para-fjala *për*, nga bashkimi me nyjën e përparme të mbiemrave

të emëruar: *për* > *pr* + *e* > *pre-j*. Por si duket ka pasur një zhvillim më kompleks me ç'rast kanë mbijetuar dy format e saj arkaike; *pei* e dëshmuar këtu në mesapishte (dhe e mbijetuar si e tillë deri në shqipen e sotme dialektore) dhe, mbase, edhe *prej* si një variant i mundshëm në PALb. *Pei* ka efekte përkimesh me: hit. āpa, epi 'mbrapa, pas', skt. āpa 'larg/nga', gr. ἄπό 'nga', mik. o-pi 'prej, nga; prapë', av. āpa 'larg, nga' < PIE **apó*.

Tri mosha të fjalës: PALb: **p(r?)ei* > Mes: *pei* > Alb: *pej~prej*. **Θaredonas** (e.) > *dardonas~dardanas* (etnonim)?; *Dardanisë* (toponim)? Mund të jetë shenjë e pranisë së etnikumit me prejardhje dardane në arealin mesap. Toponim ose etnonim.

Koment

Sado që dëmtimi i shkronjave në mes të mbishkrimit krijon ndonjë hamendje të vogël, rindërtimi i parafjalës *pei* duket i qëndrueshëm, meqë *pei*, përafërsisht në të njëjtën formë shfaqet edhe tjetër herë. Me sa shihet edhe pjesëtarë të etnisë dardane njohën tokën e Mesapisë, krahas mjaft fiseve të ndryshme ilire e jo ilire. Kjo e bën Mesapinë një tokë ku nën emrin e japigëve a mesapëve u mblodhën e bashkëjetuan fise të ndryshme të Gadishullit Ilirik, Epirit, të Thrakisë, Anatólisë e disa vendeve të Lindjes së Mesme (kujto praninë e *israelasve*) dhe jo vetëm me-sapë herakë nga Kreta. Se i vdekuri është i ardhur nga Dardania ose me prejardhje dardanasi, ndihmon edhe qëmtimi etimologjik nga varianti i fjalës lat. *aviti*, që ka kuptimin 'prejardhje, para-ardhës'. Pra, i vdekuri këtu ka prejardhje dardane.

Sa u përket dy formave parafjalore *prej* dhe *pr* (*për*), vetë prania e tyre qysh te Buzuku, dëshmon për një ecje paralele të këtyre formave, pavarësisht se ndonjëherë marrin shtresime të dallueshme semantike, aq sa *pr* apo edhe *pri* (shfaqur qysh te *Perikopeja e Ungjillit*) duket sikur nuk reflekton semantikën arkaike të grupit *ei* (=i?) i cili, me sa po duket, ka qëndruar në rrënjë të fjalës *pej~prej* (si dëftues i prejardhjes) përderisa likuidja *r* është më tipike për formën *për* në cilësi të dëftuesit të kahës.

Fjala *θaredonas* korrespondon mjaft mirë me formën e fjalës *dardan(as)* apo *Dardania*, nga Homeri (*Δαρδανov* ‘dar-dan’, *Δαρδανίνv* ‘Dardanien’) e deri te Ciceroni ‘*Dardanis*’, Tit Livi ‘*Dardanos, Dardania*’, Plini, Byzantii (1849) etj. Duket se ka një përshtatje të -a- si -o- në pjesën e dytë të fjalës -*donas* - ku bie edhe theksi i fjalës, - nga ndikimi vendor japig i *donas~daunas*, ndërsa -e-ja ndërkonsonantike vjen e ngjashme me shurdhen -ë- të shqipes, e cila më vonë fiton peshë brenda dialektit toskë. Kr. me av. *darədar-* ‘ndarje’.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Byzantii 1849; Buzuku 1555[2013]; Pokorny 1959[2007]; Topalli 2017.

26.

MLM 33 AI	shek. III ⁻	(63)
Item	edaosabnras Ψaotoras	
Segm	e daos abnras Ψaotoras	
Mes > CAIb	/’i/ dosë / <i>dashta?</i> / japna Thotoras/it?/	
SAIb	/një/ dosë / <i>desha?</i> / i jap Thotoras/it?/	
Eng	I give a sow / <i>I wanted?</i> / to Thotorian?/	

e > e. këtu: ‘i, nji~një’. Shih: e te MLM 48 AI dhe no te MLM 8 AI. **daos** (e.) > dosë; rrënja e njëjtë me *dua* > *deshta*, i *dashur?* Shihet si fjalë e hershme e shqipes, e trashëguar nga PIE. Formimi i saj është lidhur me prapashtesën -së nga rrënja **dʰei* ‘i jap gjë, ushqej, thith; mëndeshë’ (Topalli 2017); mbase vjen nga PAIb **dā(i)ijā*, derivat i PIE **dhē(i)-* ‘thith’, me ç’rast sufiksi -ti- < -tjā. Përkime: hit. *da-a-i* ‘merr, thith’, skt. *dhātri* ‘tajë, nënë’, frigj. *doika* ‘ushqim, ushqyerje?’ gr. *θησατο* ‘thith’; kr. po ashtu me urdh. *δόσων* ‘jepja’. Shih dhe rrënjën e fjalës *doit*, te

θoit te MLM 12 Ruv, por kr. edhe afritë e mundshme me aor. e foljes *jap* > *dhashë* (e. *dhanie*, *dhuratë*) te *θaos*, MLM 18 Bas dhe me formën supletive të *jap* - *dhâ*.

Tri moshë të fjalës: PALb: **dā(i)ijā* > Mes: *daos* > Alb: *dosë*. *abnras?* (fol.) > *jap*. Konsonantja -*r*-, e fundit tematik nuk shpjegohet lehtë, por dhe mund të jetë e shkruar gabimisht. Shih: *θaos* te MLM 18 Bas.

Thotoras > *Thotor*. Teonim.

Koment

Afria e fjalës *e/daos* me kuptimin ‘e dashta/e desha’ po aq sa me ‘dosa’ e ‘dash’ krijon huti në interpretim, aq më tepër që kjo fjalë përsëritet disa herë. Edhe mossqarimi i konsonantes -*r*- te *abnras* i jep ton hamendësues rikonstruktimit dhe interpretimit të kësaj leme. Rrjedhimisht, leximi është i pasigurt.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala për-katëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Camarda 1864; Topalli 2017.

27.

MLM 34 Al	shek. III- (63-64)
Item	poldanovas
Segm	pol da no vas
Mes > CALb	pol da; njo vaste /qytetare; vashë?/
SALb	pulë dha/jap; një vaste /qytetare; vashë?/
Eng	I bring a chicken; a vaste /a citizen, girl?/

pol > *emër personal?* Shih: *polo* te MLM 20 Gn.

da > *dhâ-jap; sjell*. Shih: *θaos* te MLM 18 Bas.

no-vas > *ni-vas* > *një e re*. Shih: *no-vas* te MLM 13 Al.

Koment

Meqë lema *pol-* ‘pulë’ shfaqet edhe herë tjetër, bëhet mjaft e besueshme.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

28.

MLM 35 Al	shek. III ⁻	(64)
Item	daštasgaorraihi	
Segm	daštas ga orraihi	
Mes > CALb	i dashtun, nga Ora /ka orë ai?/-hi,	
SALb.	i dashur, nga Oria /ka orë ai?/-hi/	
Eng	/he~she is our/ beloved from Oria /is oras’ protégé?/-hi	

daštas > *i dashur; dashtas*. Shih: *daštas* te MLM 1 Bas.

ga~ka (prf.) > *nga; kah; ka*. Si parafjalë *nga*, vjen si rrjedhë e PALb **en-ka* dhe refleksi i PIE **kom*. Kjo kompozitë përbëhet nga **en-* identike me PIE **en* ‘në’ dhe **ka*. sll. **kъ* ‘kah, drejt’. Kjo parafjalë ka njohur ndërrime semantike si pjesë e ndërrimit të kuptimit të parafjalëve në shqip. Elementi PIE *k* në **ka* dhe Mes *g* > Alb *ng* vijnë si një mundësi alternimi brenda konsonantizmit të shqipes nëpërmjet marrjes zë të okluziveve të pazëshme mbas nazaleve. Gr. *κατά* ‘poshtë’ mund të na kujtojë humbjen e pashpjegueshme të rrokjes së dytë. Një paralele e veçantë e PALb **en-ka* është e hetueshme në sll. **ън-къ*; çek. *venků*, ukr. *vonka* < PIE **en-kom*. Tri mosha të fjalës: PALb: **en-ka* > Mes: *ga~ka* > Alb: *nga~kah*.

orra~ori > *ora; Oria*. Shih *ora* MLM 1 Bas. *Oria*; emër qyteti në Apulia. Shih variantin e këtij mbishkrimi te MLM 29 Rud.

ai > *ai*; *ajo*?. Rrjedh nga nga PALb **a-ei* dhe përbëhet nga pje-sëza proklitike **a* dhe dëftori **ei*, i njëjtë me PIE **ei-* në skt. *ayám* ‘ai’, lat. *is* (*eis* në mbishkrime të hershme). Fakti se *a-* nuk treti shkakut i aferezës provon që në PALb kjo mor-femë vepronte si lemë më vete;

Tri mosha të fjalës: PALb: **aei* > Mes: *ai* > Alb: *ai*.

Koment

Ora~ori-orra zakonisht ka kuptimin ‘orë’ mitologjike. Nga ky kuptim duket se rrjedh edhe emri i qytetit *Orra/Oria (Hyria)* që është qyteti më përfaqësues i botës mesape dhe i mesapishtes, pikëmbërritja e parë e mesapëve në Apulia. *Orra* lidhet me të drejtë me *Hyria* apo *Uria* qysh herët (Lenormant 1881-1882: 119) por në kuptimin etimologjik, gjithnjë mbetet lidhja me figurën e *orës* si fuqi mbrojtëse (për të vdekurit e të gjallët), si një lloj hyjnie (shih: Elsie 2001). Prandaj *ora~ori* del herë si toponim dhe herë si emërtim fuqie mbrojtëse. Këtu *ga orra* nuk përjashton kuptimin nga *Ora*; nga qyteti i *Orias*, meqë ‘në mesapisht, emri i qytetit del *Orra*’ (Mommsen 1850: 56).

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019;

Të tjerë: Mommsen 1850; Lenormant 1881-1882; Elsie 2001.

29.

MLM 38 Al	shek. III ⁻ (66-67)
Item	arΨaihillibohiaihi
Segm	arΨai hilli bo hiaihi
Mes > CALb	artasit hilli i bon hije-hi
SALb	artasit ylli i bën hije-hi
Eng	the star- <i>hi</i> is casting a shadow on the Artanian.

artai > *artas(it)*; në këtë rast, është një etnonim.

hill/i (e.) > *hyll, ill, yll*. Shih interpretimin e hershëm të Hahnit për *ill* si ‘yll’, sugjerimin e Hampit për *hyll/yll* si zhvillime të vona të PALb **hél/ü/** **sūli-* si dhe lidhjen e *yll* me ang. vj. *ysle*, n. vj. *usli* ‘shkëndijë’ nga rrënja **(e)us-* ‘djeg’ krahas asaj me ‘diell’ që bën Huld. Orel e sheh *yll/hyll* të lidhur me PALb **skīw-ila*, derivat i **skijā* > *hije*, Çabej e lidh me *huil*, Demiraj rindërton si **(h)ūl-* < PIE **h₁eus-* ‘djeg’. Përkime: hom: *ἥλιος* ‘diell’, *ἰλλω* ‘sjell, sillem’, lat. stëlla ‘star’, dhe it. *cielo* ‘yll’, por po ashtu ‘qiell’, si në shqip: *ela-qella; illi-qilli*; mbase nga PIE **H₂ster-* ‘yll’, edhe pse mund të men-dohet edhe një plotësim në etimologjinë e kësaj leme, veçan sa i përket lidhjes me PIE **kailo* ‘e shenjtë’ > proto-germ. **hailag* > eng. vj. *hālig* > ang. *holy* ‘i shenjtë, hyj’. Kr. po ashtu përkimin me hurr. *ilziri* ‘yll’ dhe me përkimet eventuale me lemat e gjuhëve semite: akad. *ilu, il*, heb. & fenik. *elohim*, ugar. *il*, arab. *ilah & allah* ‘hyj, zot’ apo me hung. cilla ‘yll’. Shih po ashtu edhe hit. *hilammi* ‘shërbyes kult’, *hilistarni* ‘statujë shenjte, objekt rituali’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **(h)ūl-* > Mes: *(h)illi* > Alb: *illi~ylli~hylli*.

bo > *bon, bën*. Shih: *baas* te MLM 8 Al.

hiai > *hije*. Shih: *hia* te MLM 10 Al.

Koment

Mbishkrimi del pothuaj si një përshkrim poetik për artasin të cilin i bën hije ylli, një nga hyjnitë në të cilat ai beson. Fjala *yll*, këtu *hill* e diku *ill/i* e *lli*, del në disa forma, sikur dhe në shqipen e sotme, por në të gjitha rastet është i identifikueshëm.

Në fakt, lema *ill~hyll~yll* (po ashtu në format: *illi, ill, lli, ille*) rikonfirmon interpretimin e Hahnit (1854: 231) për këtë lemë si *yll*. Ajo është ndër fjalët e përdorura mjaft te mesapët dhe në ndonjë rast nuk e përjashton aludimin as në *diell*, si besonte Hahn. Fjala *illi-c* > *illido/illisi* në lat. ‘aty, atje; bie, shembet, sulmon’ sado që nuk ka kuptimin e yllit në PALb/Alb, mund të ketë lidhje me fenomenit e *yllit*, si objekt që bie a dëmton nga atje (lart), aq

më shumë kur *illex/ illicis* ka kuptimin e asaj që *josh* a *ndez*. Megjithatë, kuptimi i shkronjës *i* te *i-lli* e bën këtë një pjesëz mohuese në lat., dhe i jep fjalës karakter tjetër nga ai në mesapishte e në shqipe.

Atkinsoni e lidhte po ashtu *Hylleis* me *Illyrii* (1931-35: 6). Në afërsi të fisit të liburnëve, afër Splitit të sotëm, thuhet të kishte ujdhesë me emër *Hyllis*; përderisa *Hyllas* përmendet të ishte e madhe sa Peleponezi (Eratosthenes 2010: 2016).

Hila, *hylli*, *ylli* asocion edhe me gr. *ἵλη-ἵλαι* 'lesh; njësi kalorësie me burra të zgjedhur'; *ἰλάρχης* a *ἰλάρχαι* quhet udhëheqësi i kësaj njësie dhe me hit. *illuyanka-*, *ellyyanku-* që nënkupton 'gjarpër', mbase 'gjarpër i mbrojtur nga yjet, me formë në konstelacion yjesh; që lëviz duke e sjellë?'. Mbase edhe *βασιλεύς*, si fjalëformim reflekton hom. *ἥλιος* dhe PALb. *sk̑w-ila*. Pavarësisht se ngjashmëritë mes fjalëve të familjeve të ndryshme, shpesh dalin si asocime kulturore, konceptuale, a tematike, mbase vlen riparë lidhjet me lemat e gjuhëve semite: akad. *ilu*, *il*, heb. & fenik. *elohim*, ugar. *il*, arab. *ilah* & *allah* 'zot'; në të gjitha rastet, afërsisht si me shqipen, duket se *hill~hyll~ill~yll* përafrohet me *di(e)ll* dhe semantika e *yllit/diellit* reflekton *hyj-in/zotin*, pa harruar lidhjen mjaft të motivuar me PIE **kailo* > proto-germ. **hailag* > eng. vj. *hālig* > ang. *holy* 'i shenjtë, hyj'. Gjithë trekëndëshi etimologjik i kësaj fjale flet për lidhjen origjinare semantike rreth koncepteve 'yll' dhe 'hyj; zot'.

Vetë rrënja *ill~hill* = *yll* ka reflektuar 'hyj=zot' në shqipen e hershme ndërsa në disa gjuhë, që nga akad., heb., arab. e ndonjë tjetër, kuptimi i ndërtuar si 'zot' ka hijezuar kuptimin fillestar 'yll' dhe është risemantizuar. Edhe në shqip *hyll* në kuptimin e yllit si zot' është risemantizuar në *hyj* si '(një) zot' në kohët e forcimit të monoteizmit, dhe haset i atestuar si përdorim i tillë nga Bogadani e këndej, kur tashmë vetë besimi në *yll* si 'një zot nga yjet-zota' bëhet i dënueshëm. Madje edhe konsistenca e ndërrimeve tingullore brenda gjuhëve të ndryshme nga të dy familjet gjuhësore sugjerojnë po ashtu një afri në mes këtyre fjalëve e koncepteve.

Ndërsa *Artai* shfaqet këtu si një etnonim, duke ruajtur po ashtu një semantikë kujtese etnike për vendin e origjinës për

japigët/mesapët apo ‘kujtesën teonimike’. Duket se *ai* (m.) jep edhe vetorin *ajo*, në Mes, ndaj mund të jetë fjala për një *artase*.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala për-katëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Hahn 1854; Atkinson 1931-35; Hamp 1965; Huld 1984; Çabej 1986 II; Eratosthenes 2010; Demiraj 1997; Tichler 2016.

30.

MLM 39 Al	shek. III- (68-69)
Item	laparetdonasno
Segm	la paret donas no
Mes > CALb	la para <u>no</u> dhonia /<u>no</u>/
SALb	lë para një dhuratë / <u>no</u> /
Eng	I place before /you/ <u>an</u> offering / <u>no</u> /

la (fol.) > *là ~ lë*, aor. *lashë*. Vjen nga PALb **laidna*; një formë më arkaike është **laida* (shih: *lej*). Në PALb, të gjitha zanoret u hundorëzuan në rastet kur u paraprinin sonoranteve hundore, sikur që PIE **l* dha PALb **l* të ruajtur në Alb *l*, në anlaut. kjo lemë lidhet me PIE **leid-* të atestuar në arealin gjuhësor baltik, gjermanik e latin: lit. *léisti*, lat. *laíst*, got. *letan*, lat. *lēnis* ‘i butë, i lëmuar’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **laitna* > Mes: *la* > Alb: *la~lë*

paret (ndf./prf.) > *para*. Nga PALb **para* < IE **per-* ‘përpara, kah, drejt’. Hampi rindërtoi formën PIE **prH-ʷo-*. Përkime: gjerm. l. *furi*, lat. *prae* dhe të ngjashme (në gjuhët romane e gjermanike) ‘para’. *Pare* është historikisht identik me numrin rreshtor (*i, e*) *parë*.

Tri mosha të fjalës: PALb: **para* > M: *paret* > Alb: *para donas* > *dhonie~dhurata, blatime*. Shih: *donas* te MLM 9 Al. **no** > *njo~ni~një*. Shih: *no* te MLM 8 Al.

Koment

Mbishkrim i përfaqësuar me MLM 9 Al. *Paret* 'përpara, para' në raste të tjera mund të marrë kuptimin *parëz* 'pak më parë'.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

31.

MLM 40 Al	shek. III- (69)
Item	dašštaskailomanahiaihi
Segm	dašštas kailoman/a hiaihi
Mes > CALb	e dashtas kailomanit hia-<i>ihi</i>?
SALb	e dashtur /më është/ hija- <i>ihi</i> e kailomanit /kalorësit/
Eng	the shadow /reputation/- <i>ihi</i> of the knight is so lovely

daššt > *i dashur*; /*dua*?/ Shih: *dašt* te MLM 1 Bas.

kailoman/a (mb./e.) > *kalorës*, *kalama*?; *kalë* > *kailoman* (mb.)?

Etnonim; shih *kale* te MLM 8 Al; dhe *man* që vjen si folje e dytë e kësaj kompozite, *man~mban*, pra *kalë-mban* - *ka kalë*? *kalorës*?, mbase edhe në kuptimin *mbaj kalas*, *krahaqafë* (për fëmijë). Megjithatë, nuk ka ndonjë etimologji të saktë të *kailoman*. Në antikitet, në Pelepones ekzistonte si emër qyteti, ndaj dhe mund të ketë kuptim etnik/qytetar. Në arm. *kalamax* dmth 'dru pishe; lloj druri', ndërsa në lat. *calamitas* ka kuptimin 'ka-llomitje, rrënojë, gërmadhë, katastrofë, dëm'. Ndërsa *manna* ose *mannus* është lidhur shpesh me origjinën ilire të *Menzana*-s.

hiai > *hija*. Shih: *hia* te MLM 10 Al.

Koment

Në mungesë të interpretimeve etimologjike të *kailoman* - përveç afri së homonimike me lat. *calamitas* (shih: De Vaan 2008: 82) dhe *mannas*, sikur dhe me arm. (shih: Martirosyan 2010: 347) - kjo fjalë e zbeh të kuptuarit e përgjithshëm të mbishkrimit. Përveç *kalorës*, fjala *kailoman* reflekton edhe kuptimin e sotëm në shqip të *kalama/n* (përkim: bullg. *kalimana* ‘ndrikull, famull’). Mbetet i afërt interpretimi që e sheh të afërt me *kalorës* apo me emrin e qytetit antik *Καλαμαι* ‘Kalamai’ në Pelepones.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002;

Të tjerë: De Vann 2008; De Vaan 2008; Martirosyan 2010; Matzinger 2019.

32.

MLM 43 Al	shek. IV- (70)
Item	aθiliaihi
Segm	aθ iliaihi
Mes > CALb	at Ilias-hi
SALb	atë Ilias -hi
Eng	/to/ father Illia-hi

aθ > *atë, baba*. Shih: *atan-tat* te MLM 1 Br. Mbase dëfton dhe priftin.

iliai > *Ilia(s)*. Emër personal (dhan.).

Koment

Mbishkrimi ofron mundësi të shumta segmentimi që duken të besueshme ndaj leximi duhet marrë me rezerva. Më e besueshme duket që t’i jetë kushtuarit atit (apo dhe udhëheqësit shpirtëror) të vdekur, por fjala *θ/illia* ruan në vete mban në vete edhe mundësitë e lidhjes me etimologjinë e *illi-hilli* dhe *θili-dielli* (Hahn 1854),

pa përjashtuar edhe me ditën *e diel apo* dhe fjalën *djalë*. Emrat *Ilia* dhe *ilir* lidhen me po këtë sfond etimologjik.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Hahn 1854.

33.

MLM 44 Al	shek. V ⁻	(71)
Item	vallaosaprahiaihi	
Segm	vallaos a prahiaihi	
Mes > CALb	vallja a prâhi-aihi	
SALb	vallja a prâ/ka pushuar/-aihi	
Eng	the dance is over-aihi	

vallaos > **vallja**. Shih: *valla* te MLM 1 Al.

a > *a-ështëë*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

prahi (fol.) > *prâ-prerë*. Nuk ka etimologji të sigurt por duket se mund të lidhet me foljen *pres*. Rrjedh nga format e PALb **pratja-p(e)retja*. Është ky një shembull i palatalizimit; PALb **t*, **d* dhe **z* (< **s*) japin **tš*, *tž* dhe *š* para *j*. Derivatet e foljes *p(e)retja* (e cila ka një aorist asigmatik) bazohen në sufiksët **-etj-* and **-itj-*. Përkime për **p(e)retja-pratja*: lit. *periù*, *pefti* ‘rrah, godas’, gr. *πρω* ‘shoh’. Kr. po ashtu me: lat. *Ba-ttuere* ‘rrah’, gr. *πατάσσω* ‘sulmoj’, sll. vj. k. *nočumu* ‘pushoj’, lit. *prùntu*, *pràsti* ‘mësohem, kuptoj’.

Tri mosha të fjalës *pres*: PALb: **peretja* > Mes: *pra?* > Alb: *pres-prej*

aihi > *pasthirrmë, ihi*.

Koment

Forma *pra*, pjesore e foljes geqe *prâj*, nuk duhet ngatërruar këtu me lidhëzën *pra* të shqipes. Fraza *a prahi* jep këtu fundin e valles dhe të ritualit. Kuptimi i foljes *prâj* është i afërt me atë të foljes *pre/s* > *prerë/ndërprerë*, por edhe me *pres* që shënon *pritjen* prandaj dhe hasen pikëtakime etimologjike sado që vërehen edhe divergjencat. Jo rastësisht, Orel jep etimologjinë e tyre si fjalë të ndryshme. Krahaso edhe *prâ – ra!* Sidoqoftë, etimologjia e pasigurt e kësaj fjale e mjegullon edhe leximin e mbishkrimit.

Bibl.

Për fjalët në Palb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

34.

MLM 46 Al	shek. IV ⁻ (72)
Item	Ψaotorashazavidihi
Segm	Ψaotoras hazavidihi
Mes > Calb	hazava Thotoras- <i>hi</i>
Salb	hazava Thotoras- <i>hi</i> /fisnik, prijës; princ Thotoras/
Eng	a Thotorian <i>hazava</i> /nobleman, leader; Thotorian prince/- <i>hi</i>

Ψaotoras > *Thotoras*. Këtu etnonim.

hazaviti~hazzava~hazavaθi (e./mb.) > *hazava* (ti); *fisnik*, *prijës*, *princ*, *mbret*, *trim*. Nuk ka etimologji në shqip. Duket sikur elementi *za* brenda fjalës jep njeriun që rri në *ballë* dhe ka *za/zë*, apo *pas/para*-vjen, ngjashëm kuptimit *prasavá* në skt. Përkime: luv: *hantawat* ‘mbret’, hit. *hāssuwas* ‘mbret’, *han-zāšša-* ‘pinjoll, trashëgimtar’, arm. **aznawor* ‘njeri i madh, gjigant; qenie mbinatyrore’, georg. *aznauri* ‘fisnik’, pers. *āznāvur/āznāvar* ‘sundues, fisnik’, arm. *Aznawor* ‘njeri i

madh', gomer. *aznahur* 'gjigant', turq. *aznavir* 'hakmarrës, i egër, i fortë' dhe *azgan* 'trim' si duket, me origjinë nga gjuhët anatolike (prej nga mund të ketë hyrë edhe në shqip). Po me këtë mund të jetë emri *Hamza* në ara-bisht. Shih po ashtu anat. *hāši* 'që lind' < **h₂óms-ei*, *haššu-* 'mbret' < **h₂éms-u-* dhe *hanzāšša-* 'pasardhës' < **h₂msós o-*. Ndërkaq në slovak. *hazavaina* ka kuptimin 'i pashpjegu-eshëm'. Këtë fjalë nuk e ka trashëguar shqipja e sotme.

Tri mosha të fjalës: PAIb: *?; Mes: *hazava-*; Alb: ?

Koment

Fjala *hazava* është diskutuar mjaft në studimet mesape. Në mungesë të një etimologjie të mëhershme është parë kryesisht si antroponim, por dhe si epitete për 'trim' (De Simone 1993; D'Andria, 2022). Megjithatë, duket se ka përkime bindëse me gjuhë të ndryshme, veçan me hit. e luv. Në hit. *hant-* 'ballë, që vjen në fillim'; në anat.: luv. *handauat(i)-* 'autoritet suprem, mbret', *handauadahit-* 'mbretëri', *hantil(i)-* 'i parë', luv. *hant-* 'fytyrë, ballë', *hanti-* 'i parë', **hantawadi-* 'mbretëror'. Në arab. fjala *hamza* 'trim, fisnik, i virtytshëm', – sado që e cilësuar si unike brenda familjes gjuhësore, – duket se është me origjinë anatoliane dhe është kthyer në emër personal. Ndodh që edhe në shqip është rrëguar forma e hershme *hazava* nën ndikimin e arabishtes dhe është kthyer në *hamza* si emër personal.

Kuptimi i kësaj fjale si *fisnik* (mbret, prijës, trim), si përfaqësues i *gentilizio*, bëhet i padyshimtë si njeri që vjen në *ballë* dhe ka zë, pra ka prejardhje e zulmë mbretërore në trashëgimi dhe në bëma. Ky kuptim i përgjigjet *hazavait* në të gjitha kontekstet ku përdoret kjo fjalë në mbishkrime. Mbase fjala ka lidhje edhe me hit. *prasavá* 'gjeneratë, lindje, origjinë; prapa~paravajtës'.

Mbishkrimi vjen si epitaf a atribut i lartë për një *hazava* fisnik të bindur ndaj rendit të hyjit Thotor, pra si njeri që i për-kiste Thotorit me besim e me përkushtim.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: De Simone 1993; D'Andria 2022.

35.

MLM 47 Al	shek. III ⁻ (72)
Item	graivaihimardihi
Segm	graivaihi mardihi
Mes > CALb	gruas-hi Marta /mardhi(n)/?-hi
SALb	gruas-hi Marta /mërdhi(n)/?-hi
Eng	/to my/ wife-hi, Marta /is frosing/?-hi

grai/vai (e.) > *gruas* (dhan.); *grua*, *femër*. Rrjedh nga forma e PALb **grāvā*. Është fjalë me *u-temë* nga fjalësi PIE. Përkime: skt. gnā ‘grua hyji’, hom./gr. *γπαῖα*, *γπαῖς* ‘zonjë plakë’; guné ‘grua’, hit. *ḥazgara/i* ‘grua e re’, *acāryānī* ‘gruaja e mësuesit’, *kharu* ‘femra që zgjedh vetë burrin, pervers(e)’. Nuk do ngatërruar me kuptimin e fjalës hom. *Γραικοί* për ‘fiset greke’ dhe *granum* ‘farë’ në lat.

Tri mosha të fjalës: PALb: **grāvā* > Mes: *grai(va)* > Alb: *gruja~gruaja~grueja*.

mard/i? (e.) *Marta*? Emër personal? *E martë* - ngjashëm lat. *martis* sipas *Mars*?

mard/i? (fol.) *mardhi*, *mërdhi(n)*; *sëmundje*? Vjen nga PALb **mardzā*. Duhet pasur parasysh që PALb **a* shfaqet si *ë~â* para konsonanteve hundore sikur që PIE **m* u ruajt si PALb **m* dhe Alb & Mes në të gjitha pozicionet. Shihet e lidhur me rrënjën **merǵ-* > **morǵ-*. *M*-ja prefiksale mund të jetë shkëmbyer pastaj me *n-* ‘narth’. Zakonisht, IE **o* jep PALb **a* > Alb *a*, por në disa rrethana fonetike jep edhe Alb *e*. Përkim në sill.: *morzë* ‘ngricë, akull’.

Tri format e zhvillimit të fjalës: PALb: **mardzā* > Mes: *mardi/a/* > Alb: *mardhi~mërdhi(j)*.

Koment

Mbishkrimi paraqet telashe përballë mundësive të segmentimit dhe leximit të fjalës *mardi*.

Është thënë se ‘forma *grius* për **graious*, prej nga po ashtu *griu-gena*, te Ennius dhe Pacavius, me sa duket, ka rrënjët në mesapishte’ (Deecke 1882: 379-380). Po ashtu, duket se lidhjet e kësaj fjale me hit. dhe me gr. janë të qarta. Por, siç pohon Orel, afria e veçantë e izoglosave shqipe-greke, si në këtë rast, mbase mund të shpjegohet edhe nga kontaktet intensive dytësore të dy proto-dialekteve. Duhet pasur parasysh që kjo fjalë ka dhe kuptimin e përgjithshëm të gjinisë, pra nënkupton ‘femrën’, por siç dihet, nuk përjashtohet vetë prejardhja e fjalës homerike *Γραικοί* që dëfton ‘fiset greke’ nga vetë fjala hom. *γραινα*, *γραις* ‘zonjë plakë’, sado që kjo prejardhje është vënë në dyshim.

Fjali *mardi* vërtet ofron disa mundësi interpretimi, si më lart, Kr. lemën *mard* me **mer*, *marati*, *márta*, që japin *vdekjen* në PIE e skr. dhe me arm. *mard* ‘njeri, vdekatar, mortar, burrë’.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Deecke 1882; Martirosyan 2010; Topalli 2017.

36.

MLM 48 Al	shek. III ^a	(73)
Item	baoliaihikeošteos	
Segm	ba oliai <i>hi</i> keošteos	
Mes > CALb	baj ullij-<i>hi</i> kushetesë	
SAlb	bëj ullinj- <i>hi</i> /për/kushtesh	
Eng	I placed olives- <i>ih</i> as oblations /dedications/	

ba/o > *ba*, *bërë*. Shih: *baos* te MLM 8 Al.

oli/ai (e.) > *ulli/nj*. Mesapishtja nuk do të mbajë *v-* në temë siç do ndodhë me lat. dhe disa gjuhë të tjera pastaj. *Oli* ‘uli’ është parë si derivat i *ullaster*. Por, si folje, *oli*, varësisht nga kon-teksti, në ndonjë rast shfaqet edhe në kuptimin ‘ulem’. Disa autorë (mes tjerësh edhe Çabej) mendojnë se it. *olivastro* është ndikuar nga *ulli*. Mbase vjen si derivat i *uliriej*, aor. *ulmeva* ‘ul, fus në ujë, lag’ < nga forma e paatestuar **ulm*, si rrjedhim i PAlb **ulg(a)ma*. Përkimet: në hit. *hāwil*, *hāli* ‘vaj’, *allayani-quhej* trugu i pemës a lisit që supozohej se ishte *ulli*, gr. *έλαιον*, lat. *oliva*, rum. *olivaster*, fr. vj. *oile*, lit. *alejus*, pol. *alyvą*, rus. dhe ukr. *oliva* ‘ulli’ < PIE *h₂ébōl*?

Tri moshat të fjalës: PAlb: **ulg(a)ma* > Mes: *oli* [*ul(l)i*] > Alb: *ulli*.

keosteos (e.) > *kushtesë*; *dedikim*. Vjen nga folja *kushtoj*. Diftongu *-eu-* i këtushëm jep *-u-* apo *e-*, në raste të tjera, sikur dhe në shqipe më pas. Shih: *kosteim* te MLM 3 Car dhe *kosatalli* te MLM 41 Me, ku del si mbiemër.

Tri mosha të fjalës: PAlb: **k^wis-t-es?* > Mes: *keosteos* [*keushteos*] > Alb: *kushtesë*.

e (l.) > *e*, dhe. Vjen nga PAlb **O(d)*, që ngjitet deri te forma e hershme PIE **ed* **od*. Është një temë përemërore **e-l* **o-* në rrjedh. nj. Përkime: skt. *at* ‘atëherë, dhe’, gr. *et* ‘dhe’, lit. dhe sll. **a*, **ir* ‘dhe, por’. Edhe *o*, *et*, *den* marrin funksion të lidhëzës *e* në mesapishte.

Tri mosha të fjalës: PAlb: **od* > Mes: *e~o~et~den* > Alb: *e*, *dhe*.

Koment

Si zakonisht, të vdekurit i dëftohet çfarë po i lihet mbi varr si dedikim a blatin, këtu e dhënë me fjalën *keosteos* ‘kushtesë; diçka që përkushtohet a dhurohet’.

Fjala *oli* ‘ulli’, edhe sipas Strabonit (Kretschmer 1948: 25; Krahe 1955: 120), i ka rrënjët në ilirishte. Përgjithësisht, siç pohojnë dhe autorët Besnard e Bervillé, është e ditur se edhe *olea oleaster*, apo *ulliri* i egër, u zbut dhe u kthye në ulli të kultivuar, përderisa varianti i kultivuar *έλαια* njihej qëmoti dhe ishte për-

dorur madje edhe si stoli a *kurorë ulliri* për t'i laureuar heronjtë dhe fitimtarët. Nuk përjashtohet as kuptimi *uli* > *ujis* i *oli*.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Kretschmer 1948; Krahe 1955; Hock 2015.

37.

MLM 49 Al	shek. III- (74)
Item	vallaoslibosθihi
Segm	vallaos libos θihi
Mes > CALb	vallja /që/ lip ti-hi
SAlb.	vallja që lyp ti /e jotja/-hi
Eng	the requested dance-hi

vallaos > *vallja*. Shih: *valla* te MLM 1 Al.

libos (fol.) ~ *libo/libare* (lat.); *lipo~lipur*; *lyp*, *lip* ~ *që lypset*; këtu: *kërkoj/kërkohet*. Pason PALb **leipa* si një zhvillim i parregullt i zanores së rrënjës. Përkon me lit. *liepiii*, *liepti* 'urdhëroj, porosis' dhe ka korrespondencë homonimike me gr. *λίπος* 'dhjamë'. Lidhet me rrënjën PIE **leubh-* 'dua, dëshiroj'. Shih: *libshšii* te MLM 16 Dubia.

θi > *ti/ty*. Shih: *iti~idi* te MLM 2 Al.

Koment

Me sa duket *libos* ndjek shtegun e rrënjës PIE **lewb* 'me dashtë'. Folja *lip~lyp* në shqip (< PALb **leipa*) është e të njëjtës rrënjë me *leub*, *libet* 'dua, dëshiroj' (shih: Topalli 2017 dhe referencat e atyshme) por mund të ketë lidhje edhe me fjalën *lēpij*. Këtu *libos* shpërfaq akordancë të lehtë me lat. **libatio/ libare-* 'bëj flijime; vadit, lag varrin për nderim ndaj të vdekurit', po mbase edhe me hit. *šippandanna-i* / *šippandanni-* 'flijoj, vadit' e tok. B *spānt-*

‘besoj’ < PIE **spónd-ei*, **spnd-énti*. Pra-ndaj *vallja që lyp ti* do kuptuar si: ‘vallja e vdekjes që kërkon ti’ si i vdekur, pra: *danse macabre* e rastit, që kërkohet.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Tischler 2016; Topalli 2017.

38.

MLM 50 Al	shek. V ⁻ (74-75)
Item	dazihosgraiva ahiaszartama
Segm	dazihos graiv/a hias z artama
Mes > CALb	u nda gruaja, a e hijas s’Artamit /Artemis?/
SAlb	u nda gruaja; është e hijes s’Artamit /Artemidës?/
Eng	the women has passed away; she belongs to the grace /shadow/ of Artam /Artemis?/

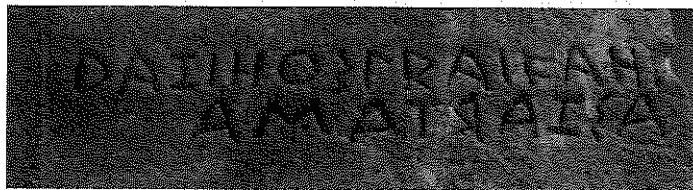

Fig. 16. Një shembull i kombinimit të shkrimit nga e djathta me atë në të majtë (bustrofedik)

dazihos~dazim/a > *u nda*; *da/ndarë*. Shih: *dazima* te MLM 2 Al.

os~as~a > *ti/ty*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

graiv/a > *gruaja*. Shih: *graiva* te MLM 47 Al.

hias/z > *hijes*, (gjin.). Shih: *hia*, te MLM 10 Al.

artama > Artam (< Artemida?). Antroponim, etnonim < ternim.

Koment

Artam/a këtu del si antroponim (emri i mbretit Artas/m/) i cili fiton edhe vlerë etnonimi, por duke ruajtur në origjinë edhe referencën ndaj Artemidës. Pra, gruaja bart emrin e mirë (hijen) të fisit të Artamit, që lidhet me besimin në Artemidën.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Pagliara 1983; Parlangèli 1960.

39.

MLM 51 Al	shek. III* (75)
Item	daštasolkahanθihi
Segm	daštas ol ka han θihi
Mes > CALb	i dashtas, ul çka han ti-hi
SALb	i dashur, ula /solla/ çfarë ha ti-hi
Eng	my dear, I set down what you prefer to eat-hi

daštas > *i dashur*. Shih: *dastas* te MLM 1 Bas.

ol > *ula, ulem*. Shih: *ola* te MLM 3 Os.

ka (pr.) > ç'~ *çka, çfarë*; rast i aferezës, – humbjes së nistores ç. Sipas Huldit, duket se vjen nga PALb *čv- me ç'rast, ç mund të reflektojë *k^wid 'çka' < PIE *k^wid? Pedersen e shihte këtë përemër si reduktim të *kš* < *qysh* 'që, i cili'; Treimer e shihte elementin ç' si derivat nga sc. *ca* 'çka' ndërsa Çabej e shihte si variant të përemrit lidhor *që* *k^wood. Përkime të mundshme: skt. *yás, yā, yád*; av. *yō*, gr. *ὄς, ῥ, ὄ* 'kush, çka, që', frigj. *ιος (vi)* 'kushdo', av. *kō, ka-hyū, ča-hyū* 'kush, çka, ai që', lit. *kàs, kà* 'çka, çfarë sikur', got. *jabai* 'çfarë (sikur)', prus. *vj. kas/ka, quai/quoi*, 'kush, çka, që'.

Tri mosha të fjalës: PALb: *kau-? > Mes: *ka* > Alb: *çka*.

han~haje (fol./e.) > *ha*, *hangra* (këtu, mbase: *anë*; ‘afër teje’?).

Reflekton PALb **ed-(sk)a* si rrjedhim nga IE **ed-*. Shqipja ka arkaizmin e saj theksor me zanore tematike të theksuar në v. I. nj. **edd* < PIE **edam*. Gjithashtu, paratonikja **-d-* > *-h-*, *-0-*, sikur dhe afereza, janë të rregullta. Kr. po ashtu *ha/haje* < IE **h₁ed-* ‘ha’. Përkime: hit. *aiš/išš-* (n.) ‘gojë’, skt. *ásⁱ* ‘ha’, gr. *xaivo* ‘hap gojën’, skt. *khddati* ‘ha, gllabëroj’ dhe *ghas-* ‘ha’, hit. *aiš/išš-* ‘gojë’, arm. *eker* ‘hëngra’, *and~hand* ‘fushë drithi, arë e mbjellë’, arm. *hac* ‘ushqim’, gr. *avere* ‘kënaqem, jam mirë’, tok. A, B *s’wa-* ‘ha’ < nga PIE **(s)khed-*. Po ashtu, pjesorja *ngrënë/ngranë* rrjedh nga PIE **eer(a)-* ‘gëll-tis’; pastaj krahaso edhe me përkimet në PIE: skt. *as-*, av. *āh-*, gr. *ōs*, ir. vj. *á* ‘goja’; PIE **h₁ed-* ‘ha/je’ dhe PIE **h₁eh₃-es-*.

Tri mosha të fjalës: PALb: **ed-(sk)a* > Mes: *ha-* > Alb: *ha*.

θi (p.) > *ti/ty*. Shih *idi~ite* MLM 2 Al.

Koment

Folja *ha(n)* shfaqet shpesh në mbishkrime edhe duke u emërzuar si *ha/haje/hash*. Aoristi i *ha*, *hangra~hëngra*, është konsideruar si formim sekondar që rrjedh nga **ngra* porse që përmban në vete paradigmen *ha*. Krahaso *ha/haje* me PIE **h₁ed-* ‘ha’. Duket se mesapishtja në disa raste del si variacion i shqipes së hershme që ridëshmon se ‘shqipja është e vetmja që ka ruajtur laringalen e vjetër *h-*’ (Pokorny 2007: 256).

Sa i përket mungesës së iniciales *ç* te *ka*, duket se ajo ishte ‘e lidhur’ ende me përemrin **k^w* në mesapishte.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Pokorny 1959[2007]; Huld 1984; Treimer 1914; Pisani 1973; Martyrosyan 2010.

40.

MLM 53 Al	shek. IV- (77)
Item	mahehasottedoskaoraihi
Segm	mahe ha sott/e do s ka oraihi
Mes > CALb	/t/ madhe haje, sot e tutje s'ka orë ai-hi
SALb	të madhe haje, sot e tutje s' ka orë ai-hi
Eng	I brought hearty meal, starting today, he no longer has his <i>ora</i> /the protecting nymph/-ihi

mahe (mb.) > *madhe*, *i/e* ~ *të madhe*. Haset dhe forma *make*, *madde* dhe *maθia*. Rrjedh nga PALb **madza*; nëpërmjet alternimit të elementeve të temës konsonantike *dz* > ^d*h*, duke sjellë karakteristikë të re theksi, *madh* < **mádza* (nj.); *më-dhe*(nj) < **madzái*, (sh.). Më së miri korrespondon me skt. *mahas* 'e fuqishme, e madhe, e lavdishme'. Një lloj reduktimi jo i rëndomtë mund të shpjegojë vokalizmin e parregullt. Reminishenca e -a, në gr. *magnus*, ir. vj. *maige* dhe në rum. *mare*, mund të ketë relacione me protoformën e shqipes dhe variacionet e saj. Shih po ashtu rekonstruktimin e Huldit në PALb **maō*,-e < PIE **magE2-io*- dhe rikonstruktimin **magfos* nga Demiraj. Përkime: skt. *máhi*-, hit. *mekki*, *maknu* 'i madh', hit./luy. *mayant*- 'i rritur, i fuqishëm, gr. *μέγας*, lat. *magnus* 'i madh'.

Tri mosha të fjalës: PALb: **madza* > Mes: *made~mahe* > Alb: *madh/e* (*i/e/të*).

ha > *ha~haje*. Shih: han te MLM 51 Al.

sott/e (ndf.) > *sot*, *sonte*. Rrjedh nga PALb **tsjā(i) dūtāi*, si vazhdimësi e PIE **kiā dūti*-, përderisa *sonte* < **so-nte* < **so+nVtai*. Ky është nga ato rastet kur groupe zanoresh u kontraktuan shkaku i rënies së stopaleve të zëshme ndërvokalike. Gjithashtu **ts-*, që reflekton një palatale PIE, ka dhënë **tš* para **j*. Sipas Huldit, të dyja, *sot* dhe *sonte/sonte* janë forma apokope të emrave të zakonshëm *natë* dhe *ditë* 'day', duke u shtuar atyre pjesëzën përemërore *so-* 'ky/kjo'. Pedersen shihte

pjesëzën *so-* si relike të rasës rrjedhore. Shih prejardhjet në PIE: **kieA₂+diHti* (sot); **kieA₂+nok^wteA₂i* (sonte) apo dhe **kieA₂+uetes* (*si-m-vjet*, *sivjet* ‘this year’). Mbase, korrespondenca më e veçantë duhet parë me hit. *štyatt-* ‘ditë’ < sum. *shihat* ‘që shihet, ditë’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **tsjā(i) dītāi* > Mes: *sot* > Alb: *sot*.
do (prf./ndf.) *do~te*; *tej*, *tutj*, *tu*, *deri*, *tuk?* Mbase lidhet me formën e shqipes *te*, *ke* ‘atje ku, andej’, forma arkaike të së cilës janë *tek* dhe *teku* (*te* + *ku*) < PALb **tai ku*, si refleksi i PIE **tod*. Po mund të vijë edhe nga *deri* < PALb **deur(e)i*.
 Përkime: lat. *isto*, lit. *to*;

Tri mosha të fjalës: PALb: **tai ku* > Mes: *do* > Alb: *do* (*tej*).

s > *s*, *nuk*. Shih: *s* te MLM 1 Br.

ka ~ ga > *ka*. Shih: *ka* te MLM 2 Bal.

ora > *ora~orët*. Shih: *ori* te MLM 1 Bas.

Koment

Mbishkrimi jep rrëfim tipik të ritualit të blatimit. Shprehja *s’ka orë ai*, është shenjë e të qenit i pambrojtur nga orët më tutje. Përsëritet në një formë të ngjashme, apo edhe në trajtën pohore ...*gaor(r)aihi* ‘ka orë ai’, ku *ka* alternohet në *ga*.

Camarda tërheq një paralele të saktë në mes *mahe~madhe*, skt. *máhat* dhe gr. *ματίς* & *μάδδνιν* (1864: 6).

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Bopp 1854; Camarda 1864; Huld 1984; Demiraj 1997.

41.

MLM 1 Ar	shek. IV-III ⁻	(78-79)
Item	dazia	
Segm	da zia	
Mes > CAIb	/u/ da zia	
SAIb	u ndal /mbaroi/ zia	
Eng	the mourning is over	

da > *da~ndarë, pushuar*. Shih: *a/nda* te MLM 15 Bas.

zia > *zi/ja*. Shih: *zis* te MLM 1 Bas.

Koment

Mbishkrimi jep elemente të ritualit. të zisë për të vdekurin, e cila, pas një periudhe të caktuar (ta zëmë, 40 ditë, në kohë më të vona) pushon dhe atij i kumtohet lajmi për këtë. *Zia* këtu jepet në em. nj., përderisa në shumicën e rasteve të tjera jepet në gjin., *zis*, si te formula e famshme *klohi/zis*. Shih përshkrimin e ritualit të zisë në traditën ilire-shqiptare te Kondi (2012).

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Huld 1984; Kondi 2012.

42.

MLM 2 Ar	shek. III ⁻	(79)
Item	ipaka	
Segm	i paka	
Mes > CAIb	/n/i paka /pak? plak?/	
SAIb	<i>një?/i, e pakët/plak/ur/ është?</i>	
Eng	<i>this is a child/old man/women?</i>	

i/pak/a? > *i pakët a; plak ~ ni/një i vogël/fëmijë?*; *i~ni~no~një*, apo nyje e përparme *i*.

pak? (e./mb.) > *pak? plak/ë?* Rrjedh nga PALb **pak* < PIE *plQ₂-qo-*, ndonëse kjo lemë lidhet shpesh me korrespondencën në lat. *paucus* ‘pak’. Por, shprehja *pak-a* lidhet semantikisht e gramatikisht me (m)*pakem* në shqip, sikur dhe me foljen *fishkem~vyshkem~veshkiem* ‘thahem, zbehem, zvogëlohem’ që ka rrënjët në PALb **spakka*. Përkime të tjera: skt. *pák-a*, ‘i pakët, i papjekur’, lit. *piakas* ‘pikël, fluskë, vogëlimë’. Duket se kjo fjalë ka një lidhje të veçantë me skt. *pák-a*, ‘i pakët, i papjekur, i ri, naiv, i ndershëm’ që në shqipe mund të ketë dhënë edhe *plak(ë)*. Shih po ashtu *plak/ë*, derivat i PALb **p(e)laka* < IE **p(e)lekos-*, me ç’rast labialja e pazëshme IE **l* kaloi në PALb **p* dhe në Mes & Alb *p*.

Tri moshat e fjalës *pak*: PALb **spaka* > Mes: *pak?* > Alb: *pak*.

Tri moshat e fjalës *plak*: PALb **pelaka* > Mes: *paka* > Alb: *plak(u/a)*.

Koment

Nuk është e lehtë të përcaktohet nëse është fjala për një të moshuar ose për një fëmijë/foshnjë, brenda këtij mbishkrimi.

Nistorja *i* nuk kuptohet saktë nëse është nyja e përparme *i*, apo numërori *ni~no~një*. Prandaj, struktura gramatikore i lë hapësirë kuptimit të fjalës *pak* qoftë për *i pakët*, *i vogël*, qoftë për *plak/ë* dhe kjo krijon mëdyshje në lexim/interpretim. Por, meqë përmasat e varrit (sipas përshkrimeve arkeologjike) nuk duken të jenë të një fëmije, duket se versioni për plakun/plakën ka përparësi.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjalë përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Huld 1984.

43.

MLM 5 Ar	shek. III ^r	(81)
Item	vina	
Segm	vina	
Mes > CALb	vina /venë/	
SALb	verë	
Eng	vine	

vina (e.) > *vinë~venë~verë*. Vjen nga PALb **wainā* apo **wena* < *vino*. PIE **u* dha **w* në PALb dhe pastaj *v* në Alb. Ndërvokaljja PALb **n* u ruajt në Geg., *vina~vena*, por u rotacizua në Tosk., *vera*. Varianti i përafërt i kësaj fjale me hit. është më i afërti. Përkime: hit. *wiyan*, ‘verë’, luv. *wini(ya)*, lat. *vīnum*, gr. *οἶνος*, *ήμερίς*, *φοῖνη* ‘verë’, arm. *gini*, sll. vj. k. *vino* ‘verë’; sem. **wainu-*. Mann e rindërtoi rrënjën e saj si **uoin-*; Pokorny e lidhte me rrënjën PIE **uei-*, por Huld e sheh më të përafërt me gjuhët semitike.

Tri moshat e fjalës: PALb **wainā* > Mes: *vina* > Alb: *vina~vena~vera*.

Koment

Element i ritualit të blatimit, të ofrimit të verës për të vdekurin apo dhe i vaditjes së varrit me verë. Rrjedhimisht, *vina* haset në vokabularin mesap 3-4 shekuj para Kr. dhe është fjalë që përsëritet disa herë, pra ndihet prania e saj e dendur brenda një fjalori të zakonshëm të jetës së përditshme, përkatësisht të blatimeve e ritualeve me *libare* mbi varrin e të vdekurit. Duket shumë e lidhur me fjalorin e gjuhëve anatolike.

Në shqipen klasike, *vina~vena* bëhet e njohur nga *Fjalori i Arnold von Harffit* (1497).

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Harff 1497; Pokorny 1959[2007]; Mann 1977; Huld 1984.

44.

MLM 6 Ar	shek. III* (82)
Item	dastidda
Segm	dastidda
Mes > CAIb	Dastida
SAIb	Dastida
Eng	Dastida

dastidda > *Dastida*. Emër personal.

Koment

Emri Dastidda mund të jetë folje e emëruar *Dastid* < *dast* < *dua*. Pa dyshim është ndër emrat e njohur ilirë (edhe si emër mashk. *Dastid*), jo i rrallë edhe sot ndër shqiptarë.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

45.

MLM 10 Ar	shek. III-II* (85)
Item	artospinaios
Segm	artos pin/ai/os
Mes > CAIb	artas pin ai osht
SAIb	pinjoll artas ai është
Eng	he is an Artanian descendant

artos > *artas*. Etnonim.

pinai/os (e.) > *Pin(os)*. Emër personal; këtu: *pinjoll*, *pasardhës*.

Nuk ka ndonjë etimologji të qëndrueshme. Mbase, me një alternim të rëndomtë buzoresh *p:b*, *pin* shfaq lidhje me foljen *bin~mbin*; nga PALb **en-bunja* (*bhina*?) < PIE **bheu-*; **bhu-* 'bëhet, mbin, rritet'. Pokorny provon po ashtu të rindërtojë një lidhje me PIE **bhei-* 'rrah, sulmoj'. Mbase lat. *fio* 'bëhem' korrespondon me këtë rrënjë. Megjithatë, ka mjaft gjasa për lidhjet e mundshme të kësaj fjale me gjuhët jo-IE, si: *hatishite* (brenda teksteve hitite) *pin*, *pinu* 'fëmijë, djalë': (proto)sem. **bin-* 'djalë' > akad. *bīnu*.

Tri moshat e fjalës: PALb **bhina?* > Mes: *pina-* > Alb: *pin~pinjoll*.

ai > *ai*. Shih: *ai* te MLM 38 Al.

os > *o~është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

Koment

Nga ky mbishkrim kuptohet se emri i përveçëm *Pin*, i biri i mbretit ilir, Agronit (por mbase edhe më parë) i identifikuar në shqip edhe me fjalën *pinjoll* për *trashëgimtar*, është më me moshë se koha e Agronit, Teutës e Pinit (shek. II p. Kr.), meqë mosha e këtij mbishkrimi rrok kapërcyellin nga shekulli III në shekullin II. *Pin* asocion edhe me *Pirro* e *Epir*, sikur dhe me *pishë*, por nuk ka etimologji në këtë pikë. Pra, *pinaios* mund të jetë edhe antroponim.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Pokorny 1959.

46.

MLM 1 Az	shek. IV ⁻ (87)
Item	[?][...] edentassouvoθoiendedaren [?][.....] otura rtaneiredazemoi [...?...]?[azerai
Segm	[...]ede n tass ou voθoi ende dare n[?][.....]o tur artan ei re daze mo i[...?...]?[a zer ai
Mes > CALb	...(e?) dhe ni tas ouj vudoi /vnoi/ ndë dorë n? o turr artanja e re <i>dashti me</i> ...?...? a nxe ai
SALb	...edhe një tas me ujë mori /vuri/ ndë dorë n? u turr (A)artanja e re, <i>deshti me</i> ...?...? u nxeh ai
Eng	... he also took a cup of water in his hand n? the young Arta rushed, he wanted to...? ...? he got angry

..**(e)de?** (1.) > (e)dhe; e, dhe, edhe; po ashtu. Vjen nga PALb *O(d) < PIE *ed, *od. Përkimet: skt. *at* ‘atëherë, dhe’, av. *or*, lat. *et*, sll. *a ‘atëherë, dhe’. Shih: e te MLM 48 A1.

n~no~i (nr.) > n’, ni, një. Rrjedh nga PALb *ainja, derivat i PIE *oi-no- id.; i reflects oi while no~ni reflects no from the same source. Përkime: got. *ains*, prus. vj. *ains*, lat. *anus*. Shih: no te MLM 8 A1.

tass (e.) > tas; gotë, kupë, pjatë. Sinonim i kupa. Është menduar gabimisht si fjalë me burim turk-arab, por del qartë disa herë në mesapishte dhe mund të lidhet me PIE *k^wek-. Në të vërtetë, kemi të bëjmë me marrëdhëniet fonetike të grupimit konsonantik t:tz:c/č. Rrjedhimisht, një propozim i mundshëm për variantin e PALb do të ishte *tzas. Përkime: skt *caṣaka* ‘tas, gotë, pjatë’, av. *tašta-/tüšta-/ tašta-* ‘gotë, pjatë’, pers. *chaasni*, ‘aromë shijuese’, proto-sll. *čāša ‘tas, gotë’. Shih edhe lidhjen e mundshme me hit. *lahhuēššar* ‘laheshar; tas për vaditje’; *lahusar*; ‘tas larjeje/ujitjeje’;

Tri moshat e fjalës: PALb **tzas* > Mes: *tas* > Alb: *tas*.

ou~ui (e.) > *ui~ujë*. Rrjedh nga PALb **udnjā* < PIE **yed-* 'ujë' < PIE **uod-or*, me ç'rast PALb **dnj* > Alb (n)*j*. Shih rindër-timin që i bën Meyer dhe La Piana, *ujë* < **u/e* < **ud-l-o-* dhe krahaso me propozimin *ujë* < **ue* < **uda* me hiatin e pasuar nga -j-ja, jo larg nga derivimi i Demirajt nga PALb **urja*. Përkime: anat. *ayu-* 'pi', luv. *u-* 'pi?', hit. *uit-* 'ujë', skt, *udān*, gr. *ὕδωρ* 'ujë', got. *wathō* 'ujë', saks. vj. *watar* 'ujë', lat. *unda* 'valë'. Në formën *ui* gjendet te MLM 20 Ro.

Tri moshat e fjalës: PALb **udnjā* > Mes: *oui* > Alb: *uji*.

voθoi (fol.) > *vudoi~vnoi*, *vuri*, aor. i *vê~vnoj~vë*; *mori*. *Vë~vê*, besohet se vjen nga PALb **dwend* < PIE **dye* 'poshtë, jashtë'. Korrespondon me skt. *áva*. Temë me hundoren *ê* të ruajtur në geg. Duket se nga mesapishtja kemi ndërrimin *o:ê*, por duke pasur parasysh se *voθoi* është në aorist dhe *o* mund të japë *u* në Mes – e tashmja mund të ishte *vê(θoi)* 'vë' dhe ndërrimi *o(u):ê* të konsiderohej shenjimi i dy kohëve të dëftores (e tashme/aorist) deri në gjendjen e sotme të shqipes *vê~vuni* / *vë~vuri*, përderisa dentalja *d* e aoristit u shkëmbye me *n*, te *vuni*, dhe pastaj u rotacizua në *r*, te *vuri*.

Tri moshat e fjalës: PALb **dwend* > Mes: *vdoi* > Alb: *vnoj~vë*.

ende (prf.) > *ën-dë* > *ndë*, *në*. Shih: *inθi* te MLM 1 Bas;

dare (e.) > *dorë*. Nga PALb **dārā* < PIE **ghesr-* me ç'rast *ā*-tema zëvendëson temën e rrënjës. Zanoret nistore janë zgjatur në PALb, për shkak të disimilimit të disa inlaut grupeve konsonantike; *gh* > *d* shkaktoi zgjatjen e zanores *a*, në PALb dhe Mes, gjithashtu, e cila në Alb u kthye në *o*. Përpara shfaqjes së konsonantes nazale **r* dhe zanores **ā* dhe **ō* në *ō*; në shumësin e vonë të shqipes që prodhoi gjithashtu diftongjet *ue~ua*. Dëshmohet nga Buzuku e këndeje. Përkime: gr. *χείρ*, hit. *kaššar*, tok. B. *šar-*, arm. *jearn*, anatol. *gēsar* 'dorë'.

Tri moshat e fjalës: PALb **dārā* > Mes: *dare* > Alb: *dorë*.

n[?][.....]o > ?

tur (fol.) > *turr/em*; *nxitoj*, *sulem*. Nuk është bërë ndonjë rikonstrukcion i kësaj leme në PALb sado që vjetërsia e saj është e qartë. Lidhet veçan me hit. *tarhu-^{zi}* 'turrrem, sulem',

por Jokli e lidh po ashtu me skt. *tvárati* ‘nxitoj’. Përkime të tjera: gr. *τορνεύω*, lat. *torno*, sll. *turiti* ‘sjell, rrotulloj’.

Tri moshat e fjalës: PALb **tora-?* > Mes: *turr* > Alb: *turr-(em)*.

artan (e.) > *Artani/Artanja*. Antroponim > etnonim;

ei/re (mb.) > *e re* < *i ri*. Vjen nga PALb **rija*, një o-shkallë grade derivat i PIE **er-* **or-* ‘udhëtoj, lëviz’. Supozohet se ka pasur edhe një fonemë tjetër para nistores *r*. Gjithashtu, PALb **j* ka tretur pas zanoreve nistore. Përkime: skt. *vīrá-* ‘njeri, hero’, got. *wair* ‘njeri’, av. *vīra-* ‘njeri, hero’, lit. *výras*, tok. *wir* ‘i ri / e re’ < PIE **wiHro-* ‘njeri, hero’. Po ashtu, duhet parë mundësinë e lidhjes së kësaj leme me f. e substantivizuar të *ri* < PALb **rina*, etimologjikisht identike me atë që është parë si illir. *ρίνος-άχλός*.

Tri moshat e fjalës: PALb **rija* > Mes: *e re* > Alb: *i ri-e re*.

daze~dazi? (fol.) > *doli~deshi?* Shih: MLM 19 Al.

mo? (psz.) > *me ~ të?*; element i mundshëm i paskajores?

i[...?...]?

a/zer (fol.) *a nxe~është nxehur* (e kr.). Një lemë jo e lehtë për t’u rindërtuar në PALb. Meyer e lidh atë me rrënjën **guher-* ‘nxeh, zjarr’. Ky propozim duket më i arsyeshëm se ai i Pedersenit për lidhjen me fjalën *ndez* edhe pse *nxehem* përfshin këto dy linja semantike. Mbase mund të shihet si lidhje me PIE **be(h)eru-* ‘vloj, nxehem’.

Tri moshat e fjalës: PALb **guher* > Mes: *zer* > Alb: *nxe(hem)*.

ai > *ai*. Shih: *ai* te MLM 38 Al.

Koment

Ky nuk është mbishkrim varri dhe ndodhet në Castiello, Azetium. Ndonëse shumë i dëmtuar dhe vështirë i rindërtueshëm dhe interpretueshëm, ky mbishkrim sikur ka elemente të një rrëfimi të shkurtër, subjekti i të cilit do të mund të spekulohet përafërsisht kështu: një e re, artane, vë tasin/pjatën në dorë (mbase si shkas) dhe dëshiron të ikë nga *dikush* i cili *nxehet*, pra zemërohet. Të jetë fjala për ndonjë gosti?

Fatkeqësisht, dëmtimi i madh i lë të panjohura mjaft pjesë të këtij teksti i cili, për nga regjistrat dhe situatat që mbase i përmban, duket i pasur dhe i ndryshëm nga diskursi mbivarror, për të mos thënë se shfaqet si një subjekt dramatik me elemente narrative, artistike.

Për fjalën *tass* nuk ka pasur ndonjë etimologji të saktë duke e trajtuar atë zakonisht me burim turk apo arab, por është fare e qartë se kjo lemë del nga format e vjetra PIE të shfaqura edhe në skt. *caşaka*, av. *tašta-* etj., dhe kultivohet pastaj edhe në gjuhën turke dhe atë arabe. Duke bërë etimologjinë e PIE *tek̑* ‘punim druri; enë druri’, Pokorny lë mundësinë që kjo fjalë të kuptohet edhe nëpërmjet fjalës shqipe *tas* ‘tas, enë e thellë’ (2007: 3061).

Fjalën *tur* ‘turr/em’ Cimochofsky e vë në korrelacion me *tjerr* (1953: 195) dhe ndonëse kuptimi i parë i *turr/em* është ‘sulem, hidhem, e marr me vrull’, përkujtimi i artizanatit të furkës dhe tjerres së leshit asocion sadokudo me *turrjen*.

Folja *vuna/vura* < Mes *voθoi?*, shihet si formë me apofoni kaulitative dhe është e atestuar me Buzukun e këndeje (Topalli 2017: 1565).

Me sa duket, mbaresa *e*, në fund të emrit *Artan(e)* jep gjininë femërore të emrit, qoftë si emër personal qoftë si etnonim, sikundër që nyja *i* te *i re*, e bën mbiemrin të nyjshëm dhe, krahasuar edhe me raste të tjera, del nyje e femërores ndaj *i re* mund të lexohet *e re*, pra është fjala për një vajzë të re artase apo për *Artasen e re*.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Bugge 1891; Puscariu 1905; Pokorny 1959[2007]; Meyer 1891; Pedersen 1900; La Piana 1949; Cimochofsky 1953; Çabej 1987 III; Demiraj 1997; Luka I 2002; Schumacher, Matzinger 2013; Topalli 2017.

47.

MLM 1 Bal	shek. IV ⁺	(91)
Item	tabara damatria	
Segm	ta/bara damatria	
Mes > CALb	ta/bara Demeter	
SAlb	ta bëra nderimin /blatime/ Demetër	
Eng	I made offerings to you Demeter	

Fig. 17. Një ndër mbishkrimet më tipike mesape që përsëritet disa herë.

tabara~ta-bara (fol./e.) > *ta biera, ta solla~ta prura; ta bëra; ta gatova; blatime*, nga *bie* (që reflekton edhe *ta bëra*). Këtu: ‘ta solla/bëra blatimin’. Fjala përbën një kompozitë, që për-bëhet nga klitiku *ta* dhe folja *bie*, gjithashtu me reflektim semantik të foljes *baj~bëj*, mbase dhe me kontaminim të emrit *barrë* (shih: *barrn* te MLM 3 Car). *Ta* < *ty ta* (dhan. nj.) < *ti & të* (shih komentin e Çabejt më poshtë dhe po ashtu: *ite/ide* te MLM 2 Al). *Bie* është folje me prirje atematike që vjen nga PALb **berja* < PIE *b^her-* ‘bie, sjell’. Pokorny rikonstrukton **bheir* apo **bjer* ‘bie’. PIE **e* është përcjellë në PALb dhe Alb kryesisht si diftongizim në **ie* ndërsa në aor., në Mes & Alb, ka dhënë *a*. R-ja tematike njohu pjesërisht nazalizimin (*pruna*), por në disa forma foljore ruajti protoformën e saj (*bire~bjere! prura*). Përkime: skt. *b^harati-*, av. *baraiti-*, arm. *berem*, gr. *φέρω-*, lat. *fero-*, balt. sl. *bera-*. *Tabara* ka kuptim

edhe si folje e emërzuar dhe zakonisht është interpretuar si 'priftëreshë'. Për lidhjen me *ba* shih *baoš* te MLM 8 Al.

Tri moshat e fjalës: PAlb **berja* > Mes: *-bara* > Alb: *bie* (*solla/bëra*).

damatria > *Demetra*, teonim. Shumë i njohur në shqip edhe si antroponim: *Dhimitër*.

Koment

Ky mund të merret si një ndër mbishkrimet votive më reprezentative për adhurimin dhe flijimet që i bëhen Demetrës nga mesapët. *Tabara* vetëm rrjedhimisht mund të nënkuptojë *priftëreshë*, siç është menduar; *ta-bana*, *ta-bara*; si princeshë a priftëreshë apo *ta bana/bara/barta blatimin*; *ta* këtu merr rolin e proklitikut ngjashëm si *á-*, *te á-bharam* në skt., ose *e*, si te *e-ber* në arm.

Me sa duket, kjo shprehje jepet nëpërmjet një ndërtimi proklitik+folje, por nuk përjashtohet as të qenët ndërtim emëror i emrit *tabara-* si 'të-bjerje, prurje, blatime; blatime priftëreshë'. Pra duket sinonim me *blaðe* te MLM 20 Al dhe me disa fjalë të tjera që dëftojnë blatime në mesapishte (ta zëmë: *donas* te MLM 9 Al, apo *keošteos* 'kushtesë', te MLM 48 Al). Kjo formulë vërtet dëfton karakterin eliptik të mbishkrimeve të shkurtra si kjo (Marchesini 2018). Kur kemi *tabara* zakonisht nuk kemi numërim të të mirave a blatimeve mbi varr; *tabara* merr vlerën e formulës që nënkupton kryerjen e obligimeve për flijime (ushqime) e devocion ndaj Demetrës dhe ndaj të vdekurit njëkohësisht, pothuajse ngjashëm kuptimit në akad. *tabatum* 'praktikë religjioze meditative, ndjesi hyji'. De Simone, arsyeshëm e merr të mirëqenë shpjegimin etimologjik të Untermannit, duke e nxjerrë nga **tobhor-os/-ā* **bher-* 'ofrues, blatues; ofresë'; umbr. *ařfertur* (2017: 1844; Untermann 2000: 48–49). Çabej bën po ashtu një shpjegim të veçantë në këtë frymë të *tabaras/tabakos* si 'prift/priftëreshë' duke shpjeguar përbërjen e fjalës dhe kuptimin: *të-+bar* 'bie, sjell' nisur nga rrethana që prifti është 'ai që u sjell fli hyjnive, ofrues' (1986-III: 27).

Pokorny e shihte fjalën *Δημήτηρ* ‘nënë e dheut’ si hyjneshtë ilire të dheut/tokës, të formësuar nëpërmjet ligjeve fonetike të ilirishtes dhe shqipes: Alb. *ĝh-* > *d-*, *dh-* (2007: 1262). Teonimi *Demeter* dhe veçan antroponimi *Dhimitër* janë ruajtur deri më sot gjithandej në kulturën shqiptare, por në veçanti te arbëreshët e Italisë.

Për të zhvendosur vëmendjen nga shfaqja e mëvonshme e fenomenit të rotacizmit në shqipe, mund të thuhet se konsonantet *r* dhe *n* hasen krahas me njëra-tjetrën në mesapishte. Prandaj, *tabara* domethënë *ta bie-ra~barta~solla* dhe rrjedhimisht *ta-bana*. Me gjasë, *tabara*, me kohë, nga burimi foljor ka reflektuar edhe kuptim emëror më të gjerë, siç është menduar a ripohuar nga Krahe dikur, pra si *Tabara* ‘Priesterin’; *Tabaras* ‘Priester’ (1955: 22), pra *prift/ëreshë* flijimesh; kjo është riparë e diskutuar po në këtë frymë më pastaj, nga De Simone (1988b) e deri te Matzinger (2019). Qoftë edhe në kuptimin ‘priftëreshë’, *tabara* ruan kuptimin bazik të ‘bie > blatime’.

Po ashtu me shumë saktësi Çabej kishte hetuar te *tabera* > *tabara* efektin apofonik të rrënjës **bhera-*; skt. *bharā* etj.; prej nga vjen edhe morfema *ā*, si ndihmesë për formimin e lidhores, e pranishme edhe në gjuhët italike e keltike (1986). Edhe Hamp e shihte rrënjën PIE të **bher-* si përkim keltisht-shqip (1982).

Pavarësisht pranisë së proklitikut *ta* te kjo fjalë, mbetet tema që e jep të njëjtin kuptim, pra sjelljen e flisë. I tillë duket se është rasti edhe me fjalën në tur. *bayram*, proto-turq. **bayram*, me të njëjtin kuptim, ku del i qartë derivimi proto-turq. < anatol., si ruajtje e konceptit të blatimit.

Pra, emri i mundshëm *Tabara* edhe kur kuptohet në rend të parë si ‘blatim’, nuk përjashton në vetë kuptimin e mundshëm të *priftëreshës* që bën flijime, blatime e dhurata mbi varrr. Nëse *tabara* ka marrë kuptim të emërtimit social-politik si titull, atëherë kjo fjalë do të mund të kishte një lidhje përgjasuese me hit. *labarna-*, *tabarna-* ‘sundimtar’, po ashtu edhe me luv. *Tabariya* ‘komandues’, fjalë këto të përdorura edhe si emra personale por që njihen edhe si tituj të mbretërve hititë. Shih derivatet: *la-ba-ar-na-aš*; *ta-ba-ar(-na)-aš*; *ta-ba-ar-na-aš*; *ta-ba-ar-na-an*; *ta-*

ba-ar-ni, prej nga duket se se *l/tabarna-* mund të jetë përdorur si emër personal i mbretërve të hershëm hititë të Hatushës. Për më shumë shih argumentin e Starkes (Tischler 2016; Kloekhorst 2008: 520-521).

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: De Simone 1988b; Hamp 1982; Çabej 1986; Tischler 2016; Kloekhorst 2008; Marchesini 2018, 2021.

48.

MLM 2 Bal	shek. IV~	(91)
Item	vaikanetaos	
Segm	vai ka ne taos	
Mes > CALb	vaj ka në tas	
SALb	vaj ka në tas	
Eng	there is oil in the cup	

vai (e.) > *vaj~voj*; *vaj~vajtim*. Në mungesë të një evidence të hershme, kjo lemë është trajtuar si e huazuar nga lat. *oleum*, meqë anlauti *va~vo* është tipik për fjalët e huazuara. Gjithashtu, *o* në lat. u zëvendësua me *o* apo *u*. Kjo lemë duket se vjen nga forma më konservative *val*. E dëshmuar këtu si e përdorur në shek IV, kjo lemë i jep peshë interpretimit të Camardës *vaj ~ voj* si përkim me *oleum*, pra si lemë që vjen paralelisht apo para *oleum*. Por, meqë edhe fjala *oli* shfaqet shpesh në mesapisht dhe krijon po ashtu një ndërlidhje me *oleum*, kjo e dëshmon peshën e elementit *l* në disa gjuhë/ fjalë, ndaj një propozim rasti për *vaj* në PALb do të ishte **vail*. Shih MLM 48 Al për lidhjen e mundshme me *oli* < *ullaster* < PALb **ulg(a)ma*. Përkimet: gr. *ἐλαία*, lat. *olivae*, rum. *olivaster*, fr. *vj. oile*, lit. *alejus*.

ka (fol.) > *ka*; *kam*. Vjen nga PALb **kapmi*, një folje kjo atematike e bazuar në PIE **kap-* ‘kap’. E pazëshmja PIE **k~kh* dha PALb **k* > Alb *k*. Gjithashtu, të gjitha grupet kononantike që konsistojnë nga një okluzive e ndjekur nga PALb **m*, japin Alb *m*. Përkime: hit. *ha-* ‘prefiks dëftues për pronësi, i ngjashëm me kuptimin *ka*’, *harza* ‘ka, mban’, arm. *ka-* ‘qëndroj, mbaj/kam, pres banoj’, lat. *capiō*, got. *haban* ‘kam’. Nuk duhet injoruar as lidhjen me PIE **kā-* ‘dëshiroj, dua të kem, të posedoj’ që lidhet me formën *kāma-* të kësaj folje në skt., av., pers. vj. por mbase dhe me *ka-* në arm.

Tri moshat e fjalës: PALb: **kapmi* > Mes: *ka(m)* > Alb: *ka(m)*.

ne~inθi > *në*, *ndë*. Shih: *inθi* te MLM 1 Bas

taos~tass > *tas*. Shih: *tass* te MLM 1 Az.

Koment

Mbishkrim në pjesën fundore të një *trozzele* apo vazoje që në shqip quhet edhe *kandër*, dhe e cila, me sa duket, mbante vaj ose ishte punuar për të qenë mbajtëse vaji. Ndërkaq vaji, në disa raste, përveç atij ushqimor, të ullirit, mund të jetë edhe vaj – parfum, meqë në Mesapi, si dhe në mbarë Mesdheun, kultura e parfumit atëbotë ishte zhvilluar mjaft (shih: McManis 2013).

Si në shumë gjuhë të tjera të hershme, format e foljes *kam* përdoren jo dhe aq shpesh në mesapishte. Megjithatë, vërehet se kjo folje ekzistonte tashmë në këtë gjuhë (natyrisht, shumë më e reduktuar se *jam*) dhe kishte një paravajtëse protoshqipe, të paktën për ndonjë vetë të njëjësit, ndryshe nga gjuhët që nuk e kishin fare. Duken fare të prekshme korrespondencat e *kam* me arm. *ka-* (për semantikën e gjerë të *ka-* shih: Martirosyan 2010: 344).

Fjala *vai* korrespondon me *vaj~vajtim* që ka korrespondenca në hit. *uai⁻ⁱ*; *halzišša⁻ⁱ* ‘qaj, vajtoj’, lat. *vae*; lat. *wai*, arm. *vay*. rum. *vaie*. Nuk është rindërtuar forma në PALb, megjithë përpjekjet e Miklosichit (1871: 44) dhe Meyerit (1891: 461). Mbase, një rindërtim i mundshëm do të kishte parasysh edhe një lloj refleksi mimetik të *vajtim*.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Camarda 1864; Miklosich 1871; Meyer 1891; Pokorny 1959[2007; Martirosyan 2010.

49.

MLM 3 Bal	shek. III-II* (93)
Item	]šoleostannohandimeb[
Segm	<i>koleos tannohandimeb.</i> (StMess) <i>]šo leos tanno handi meb[</i>
Mes > CALb	<i>shumë? laosh tana hanti meb?</i>
SALb	<i>shumë?</i> lashë gjithë hajet <i>meb?</i>
Eng	<i>planty?</i> food i left /brought/ <i>meb?</i>

šo? > *shumë?*. Shih: *so* te MLM 37 Lup.

leos > *lashë; lë*. Shih: *la* te MLM 9 Al.

tanno (p./mb.) > *tana/tanë~tërë*. Nga PALb **twana* < **tyono-* që derivon nga PIE **teuā-* ‘fryhem’. Një tip mbiemri që në PALb mban **-na* si vazhdimësi nga PIE **-no*. Gjithashtu, si mbiemër, *tanë* korrespondon me formën përemërore në PALb **tāna* < **tās nos*. Përkime: lat. *tōtus* ‘tërë, krejt’, lit. *tvinti* ‘rritem, fryhem (uji)’, *tvānas* ‘vërshim’, rum. **tōtānus*, por mбет e afërt veçanërisht me gjuhët baltike.

Tri moshat e fjalës: PALb: **twana* > Mes: *tano* > Alb: *tana~tërë*.

hanti > *haje*. Shih: *han* te MLM 51 Al.

meb? > *mbi?*

Koment

Shprehjet *šo?* dhe *meb?* errësojnë kuptimin e fjalisë edhe pse *šo* në pozicione të tjera, ka kuptim të qartë. Rrjedhimisht, fragmentimi dhe leximi duhet marrë me rezerva.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

50.

MLM 4 Bal	shek. III- (93)
Item	šigirreθos
Segm	šigi rreθos
Mes > CALb	shihi rrethos
SALb	shiu të rrethon
Eng	/the/ rain/ing/ surrounds you

ši~šigi (e.) > *shi*; *shivi~shiu*. Vjen nga PALb **sūja*, mjet një zhvillimi të çrregullt të nistores **s-* > *sh-* kur PALb **yi* treti në rastet kur vinte pas një labialeje. Korrespondon me PIE **sū-* ‘shi; bie shi’. Në inlaut *j* humb pas zanores paraprijëse – sikur te forma intermediare **jūja-*; ose kthehet në element shques *gi* dhe *g* > *h/v* apo dhe shkrihet fare përbrenda fun-ksionit shques të *u*; *shiu*. Përkimet: prus. vj. *suge* ‘shi’, gr. *ύει* ‘shi’, *χιών* ‘shi’, tok. A *swase*, tok. B *swese* ‘shi’, *sū-* ‘bie shi’. Përkon dhe me hurr. *šiwe* ‘uji’.

Tri moshat e fjalës: PALb: **sūja* > Mes: *ši* > Alb: *shi*.

rreθos (e./fol.) > *rrethim*; *rrethon*, *rrethoj*. Deminutiv në *-th* i formës së paatestuar **rat* ‘rrotë’. Përkime: skt. *rátha-* ‘qerre’, lat. *rota* ‘rrotë’, ir. vj. *roth*, gjerm. l. *rad* < IE **ret^h-* ‘rrotulluj’. Supozohet të ketë pasur një formë të rasës kall. **rrathom*.

Tri moshat e fjalës: PALb: **ratho?* > Mes: *rreth-* > Alb: *rreth-*

Koment

Mbishkrimi jep traditën e ritualit të lagies/vaditjes (*libare*) së varrit përreth me ujë apo dhe me verë, që këtu jepet simbolikisht si *shi*.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Pokorny 1959[2007]; Camarda 1864; Huld 1984; Topalli 2017.

51.

MLM 5 Bal	shek. III ^a	(94)
Item	traohanθihi	
Segm	traohan/dihi	
Mes < CALb	trahanë ty-hi	
SALb	trahanë /për/ ty-hi	
Eng	<i>trahana</i> /food/ for you-hi	

traohan/θi~trohan/θes (e.) > *trahana, trohana, terhana* ‘lloj ushqimi’; *trohë; trohas, trohallë*. Duket se shfaqet në PALb > Mes nga forma kompozitë *tro-han* ‘ushqim trohash; haje nga trohat, thërmijat’. Në pozicion ndërkonsonantik, shkëmbimet *o:a* dhe *ao:a/o* janë të zakonshme. Përkime në gjuhët anatol.: luv. *tarhūntiti-*, hit. *tarhuuntitiaaš* ‘lloj ushqimi’, gjerm. 1. *Trehhan* ‘grij, pres, thërrmoj, gërvisht’, bulg. *troxa*. Vështirë të ketë ndonjë korrespondencë semantike në Mes *trohan/ti* dhe foljeve IE si: skr. *turhāti* ‘mund, kapërcej’, av. *tauruuaiti* ‘kapërcej’ dhe PIE **terh₂-u-ti* / **trh₂-u-enti*. Nuk është provuar ndonjë rindërtim i kësaj fjale në PALb.

Tri moshat e fjalës: PALb: **traha-?* > Mes: *trahan-* > Alb: *trahanë*.

θi > *ty; ti*. Shih: *ite~ide* te MLM 2 Al.

Koment

Mbase, *trahana~trohana~terhana* është ushqimi më i vjetër që përmendet në shqip. Përsëritet disa herë në mbishkrime (shih formën *trohan/thes* te MLM 35 Cae). *Trahana* zakonisht shihet si ushqim i thjeshtë, i zakonshëm, që gatuhet për një kohë të shkurtër, me miell, qumësht e me gjalpë apo dhe me miell e lëng mishi. Edhe sot e kësaj dite është mjaft popullor në Shqipëri, në Kosovë e në Maqedoni.

Si fjalë e shkruar shfaqet në mesapishte, por në shqipen klasike identifikohet me poezinë *Trahanaja* të H. Z. Kamberit, nga fundi i shek. XIX dhe me refrenin e bukur: *drinë kush gjeti trahanë*. Ndonëse ndan elemente të përbashkëta homofonike me fjalën *tërshanë*, duke na kujtuar drithin që bëhet për korje çdo tre muaj (Meyer 1891), duket se është fjalë e cila u referohet drejtpërdrejt prodhimeve të grurit, sikur që flet vetë konteksti sapulkral i mbishkrimeve. Gjithashtu, është thënë se ky lloj ushqimi “është i njohur në Lindjen e Mesme [...dhe] supozohet të ketë origjinë persiane, por kjo mbetet e paqartë (Güveloğlu 2019: 110-121). Mirëpo vetë prania e *trahanasë* në mesapishte hedh dritë të re mbi kuptimin e saj të vjetër në PAIb, duke u lidhur drejtpërdrejt me kuptimin e kësaj fjale në hit. & luv.

Ndonëse e derivuar nga *trohë*, kjo fjalë ka korrespondencën e saj me bullg. **troxa* (Miklosich 1870: 35; Meyer 1891: 437) dhe me lat. *tracta* (Conran 1983), por nuk ka përkime të tjera në gjuhët moderne të regjionit. Duket se asnjë gjuhë nuk e ka ruaj-tur si shqipja kuptimin e saj të hershëm në hit. dhe në luv.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/AIb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Miklosich 1870; Meyer 1891; Conran 1983; Kloekhorst 2008; Topalli 2017; Güveloğlu 2019.

52.

MLM 6 Bal	shek. IV ⁻	(94-95)
Item	morkohiaih	
Segm	morko/hiaih	
Mes > CALb	/e/ Merkurit hia-ih	
SALb	/doli/ hija-hi e Mërkurit	
Eng	/here is/ Mercury's shadow-ih	

marko > *Morko*; *Merkur*. Teonim - emër planeti. Antroponim po ashtu.

hiai > *hije*. Shih: *hia* te MLM 10 Al.

Koment

Morko 'Merkuri' është emër zoti-planeti që te grekët nënkuptohej me *Hermesin*, po ishte i afërt edhe me Thotin egjiptas (= Thotorin mesap?).

Si planet, vërehet herët në mëngjes apo me rënie të muzgut. Kryente punën e lajmëtarit për hyjnitë tjera. *Merkuri* konsiderohej i biri i diellit. Te mesapët, mbase si alternim për Thotorin, ka peshë në ritet e kalimit, sikurse disa hyjni e trupa të tjerë qiellorë (p.sh. Hana, Afërdita). Pas varrimit duhej pritur shfaqjen e Merkurit, Afërditës, Hanës etj., që të afërmit ta linin të vdekurin 'në dorë' të tyre. Si duket, me raste, *Morko* bëhet edhe emër personal *Marko*, veçan te mbishkrimet greke. Mbase ka edhe shenja teonimi nga hit. ^d*Markuua a*- 'hyjni në thellësi të tokës' ose nga luv. ^d*Maruai*- 'hyjni të errësirës', si derivat nga luv. *marḥa*- 'i zi' dhe hit. *marḥāi*- < p. anat. **marg^wa*.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Alessio 1962; Tischler 2016.

53.

MLM 7 Bal	shek. III ^a	(95)
Item	datimaihi malohiaihini	
Segm	datimaihi malo hia-i-hini	
Mes > CALb	u nda /i damë/-ihi, /n/ malo hija hini	
SALb	u nda /vdiq/-ihi hija hyri në mal	
Eng	deceased-ihi; the shadow entered the mountain	

datim/a~dazim/a > *u nda*; *i ndarë*; *vdekje*. Shih alternimin *z:t*.

Shih: *dazima* te MLM 2 Al.

malo/hi~mala (e.) > *malok~malësor?* *mal*. Rrjedh nga PALb **mala*; një derivat arkaik nga PALb **malja* > *maje*. Përkime: skt. *maru-* ‘mal’, arm. *mayri* ‘pyll, drurë’, lit. *mala* ‘vend, truall’, let. *mala* ‘breg’, rum. *mal* ‘breg’.

Tri mosha të fjalës: PALb **mala* > Mes: *mala* > Alb: *mal*.

ai > *ai*. Shih: *ai* te MLM 38 Al.

hini (fol.) > *hini~hyri* (aor.); *hyj*. Ka origjinë emërore nga PALb **eiwinja*, **eiwanja* bazuar në **eiwi-* **eiwa*, që lidhet me PIE **ei-* ‘shkoj, ec’. Ky është një shembull tipik i aor. të vjetër asigmatik tematik dhe gjithashtu një shembull i rastit kur dy zanoret palatale japin -y-. Anlauti *h-* është protetik. Përkime: skt. *éva-* ‘i shpejtë’, lit. *at-eivis*, *at-eiva* ‘i huaj, i sapoardhur’, *pér-eiva* ‘bredhës, endacak’.

Tri mosha të fjalës: PALb **eiwinja* > Mes: *hini* > Alb: *hini~hyri*.

Koment

Mbishkrimi jepet nëpërmjet një përshkrimi të lehtë ‘poetik’ për vendvarrimin e të vdekurit, përkatësisht ikjes së hijes së tij ‘në mal’, mbas një kohe të caktuar. Gjatë ritualit pas vdekjes, në një çast, hija e të vdekurit del nga varri tij dhe herë humbet në re, apo në mal, si në këtë rast.

Mund të vërehet se si fjala *mal* dëfton afri të theksuara të PALb > Mes & Alb me këtë fjalë në gjuhët baltike. Mesapishja ridëshmon efektin e asaj që është quajtur *deklanim fundor*, si

vazhdimësi të PALb **mala i* < *molom is* / *malin is* si një transformim analogjik të **malën* që sqarohet me PALb **malam (t)am* < *molom tom* (shih për më tej: Orel 2000: 246-247) apo me **mal-si* ‘bjeshkë’ (Meyer 1959: 73).

Ndërsa, sa i përket foljes *hina*, aorist i *hyj*, shih shpjegimin e Çabejt (1986 I: 242) për elementin *-y-*, që reflekton ndërrimin **oi-* < **odi-* < PIE **sed-* ‘shkoj’. Kr. po ashtu lidhjen e foljes *hyj* me *vij*.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Meyer 1959; Çabej 1986 I.

54.

MLM 8 Bal	shek. III ⁻	(95-96)
Item	klaidihi	
Segm	klai dihi	
Mes > CALb	klai ty-hi	
SALb	po të qaj ty-hi	
Eng	/I am/ crying for you	

klai (fol.) > *kaj~qaj*. Vjen nga PALb **klaunja* apo dhe **klau-ni-oA₁* < PIE **klau-*. Disa dialekte të shqipes e ruajnë ende nistoren *kl-*. Ky është shembulli i foljes në *-nj-* që ruan formën PIE të shkakores me **eie/o-*. Përkime: skt. klándati ‘klaj~qaj’, hit. *wai-* ‘vaj’, gr. *κλαίω*, lat. *clāmō* ‘vajtoj’, got. *qainōn* ‘qaj’. Shih për lidhjen e mundshme me tok. A *kāk*, *kāka* ‘kâjkë~kângë gjâmë; kukamë (onom. *kuku*), britmë’.

Tri mosha të fjalës: PALb **klaunja* > Mes: *klai* > Alb: *kaj~qaj*. **di** > *ty~ti*. Shih: *iti~idi* te MLM 2 Al.

Koment

Klai (ty) është lexim shumë me i sigurt dhe më i motivuar për-brenda diskursit mbivarror se sa nëpërmjet futjes së emrit personal *Klaidi*, siç mund të besohet. Në formë të njëjtë ka vazhduar të përdoret edhe në shqipen klasike; te format gojore e hasim: *κλάβι μάλε*, *κλάβι γούρρε* ‘klani male, klani gurë’ (Camarda 1866: 86). Shih dhe krahasimin e *klai* me *klith* (Demiraj 1997: 337-388).

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Pokorny 1959 [2007]; Huld 1984; Demiraj 1997; De Vaan 2008.

55.

MLM 9 Bal	shek. IV ⁻ (96)
Item	haloti taotori taolne idibarislaoho
Segm	ha loti taotorita oln e idi baris laoho
Mes > CALb	sa loti, thotoritja a uln e yti bari /varrin?/ lauhu
SAIb	sa lotët, thotoritja është ulur e tëndin bar /varr?/ lau
Eng	so many tears, the Thotorian (f.) is seated, washing your grass /grave?/ with tears

ha (p.) > *sa? ka? a?* Jo lehtë e shpjegueshme, por duket se *h* kë-tu jep *s*. Vjen nga PALb **tssja*, e lidhur etimologjikisht me *se*, *sa* dhe mbase edhe *si*. Nga PALb **ts* kemi **(t)h* në Mes dhe *s* në shqipe. Por forma *sa* haset po ashtu në mesapisht, si për-emër që merr funksion pyetës, lidhor e ndajfoljor. Gjithashtu mund të lidhet me rrënjën përemërore **ko* ‘ky’ në PIE; arm: *s*’ ‘nyjë’, *sa* ‘ky’, n. vj. *hann* ‘ai’, *hōn* ‘ajo’. Duket se në peri-udhën pasmesape laringalja *h* është zëvendësuar shpesh me sibilanten *s*. Del së pari te Buzuku. Në kuptimin e mundshëm

ka lidhet me prefiksin *ha-* të hit., që tregon posedim (ngjashëm me 'ka').

Tri mosha të fjalës: PALb: **tssja* > Mes: *sa* > Alb: *sa-si*.

loti (e.) > lot 'tear'? Rrjedh nga PAIb **la(i)ta*; është një mbiemër me **-to-* i basuar në PIE **lēi-* 'derdh, bëj të rrjedhë'. Sufiksi i shqipes **-ta ~ -tā* shfaqet si refleks i sufiksit **-to-* të mbiemrit foljor në PIE. Pokorny rindërton **lok-* > *lot*; nisur nga shkëmbimet e zakonshme fonetike të shqipes *-k* > *-th, -t*, sikur **mag-~math* etj. Përkime: gr. *λακίς* 'copëza, lagëza, stërkalat?', *λακίζω* 'lagzo, lot', lat. *lūctus* 'vaj, gjâmë', gjerm. l. *liohhan* 'lot', n. vj. *lok* 'pastroj', ir. vj. *lūaith* 'lot', pol. **slezá, lza* 'lot'.

taotorita > *thotoritja*; etnonim.

oln > *ulur*. Shih: *ola* te MLM 3 Os.

baris > *bar/i; varr(in)*? Ndërrimi i zakonshëm *b:v*? Shih: *barzi* te MLM 21 Al.

lao/ho (fol.) > *lau* (aor.); *ka larë* (kr.). Nga PALb **launja* si refleks i një alternimi të qëndrueshëm *n:nj/j*; *laj* < **launja*, me ç'rast aoristi në *w/v* del i formuar nga e tashmja në *-nj/-j-*. Përkime: hit. *ārr-ⁱ/ la-^{hu}-uz-zi* 'lot; derdh'; gr. *λόβω*, lat. *lavō*, gjerm. l. *luhhen* 'laj', arm. *loganam/luanam* 'laj', gal. *lautro* 'lahem', lit. *pláuti* 'lahem' < PIE **pleu-*.

Tri mosha të fjalës: PALb: **launja* > Mes: *lao-* > Alb: *laj*.

Koment

Edhe ky mbishkrim ka një mbështjellës 'poetik' që është i motivuar nga situata ritualesh vajtimi. Shprehja 'me la me lot' dikë a diçka është një idiomatikë tipike e shqipes e cila ka domethënie edhe këtu. *I*-ja te *loti* mund të shënojë sh., tr. e shq. Rindërtimi i Pokornyt për *lot* duket më i besueshmi (2007: 530), sado që në rastin konkret, në mesapishte, procesi fonetik i zhvillimit të lehtë *lot* duket tashmë i stabilizuar prej kohësh. Nuk përjashtohet mundësia që *loti* të lexohet *luti~lus*, meqë *o* > *u*.

Shih komentet e Huldit për *laj* (1984: 85) dhe të Demirajt (1997: 230-231).

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Meyer 1891; Pokorny 1959 [2007]; Huld: 1984; Demiraj 1997; Schumacher, Matzinger 2013

56.

MLM 10 Bal	shek. III ⁻	(97)
Item	idedosn [?]	
Segm	ide dosna?	
Mes > CALb	ite dashna	
SALb	e dashura jote	
Eng	your dearest	

ite > *yt~jote*. Shih: *ite~ide* te MLM 2 Al.

dosna (mb.) > *e dashun(a)~e dashur(a)*; *dua~due*. Mbiemër me origjinë foljore. Nga PALb **dāusna* < PIE **ĝeus-* ‘shijoj’. Inicialja *d* reflekton PIE **ĝ*. Sipas Joklit, diftongimi i zanores së rrënjës në *-ua-* mund të ketë derivuar nga diftongu i gjatë në PALb i **dausna*. Orel i shpjegon se *-sh-* < **-s-* në *desha* < PIE **geusrp*, me argumentin se PIE **au* dhe **ou* ishin shfaqur si **au* në PALb duke reflektuar pastaj edhe si *a* në shqipe, sikur te *dashur*. Përkime: hit. *āššu-*, *āššau-* ‘i dashur, i mirë’; skt. *jōsati* ‘i joshur, i dhënë pas’, gr. *γέβομαι* ‘kënaqem, shijoj’. Shih: *daštas* te MLM 1 Bas.

Tri mosha të fjalës: PALb: **dāusna* > Mes: *dosna* > Alb: *e dashnja~e dashura*.

Koment

Dashna < *dua/due* si mbiemër me bazë foljore, është një lemë mjaft komplekse e shqipes, me mundësi të gjera semantike, fonomorfologjike dhe fjalëformuese. Siç vëren Topalli, raporti mes trajtave *dua-desha-dashur* ka për bazë *desha* (i/e *dashur*, po

ashtu) dhe *dashur* përmban zanoren me apofoni kualitative -e-:-o- > -e-:-a- (për më tepër shih: 2017: 414).

Forma në mesapishte rri plotësisht mbi konditat e shqipes. Grafema e fundit e fjalës, përveç *a* mund të jetë *e*, por kjo nuk ndryshon asgjë në punë të të kuptuarit të mbishkrimit, duke pa-sur kryesisht efekte pa/shquarsie apo nyje të prapavendosur.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Pokorny 1959 [2007]; Topalli 2017.

57.

MLM 12 Bal	shek. VI-V ⁻	(98)
Item	haivaΰ iaszaras	
Segm	haiv aΰ i as zaras	
Mes > CALb	haje ati, as zaras	
SALb	haje atij, është zaras	
Eng	food for him; /he/ is a Zarian	

haiv > *haje*. Shih: *han* te MLM 51 Al.

aΰ i > *atij*; kall.; *ai*. Shih: *ai* te MLM 35 Al.

as > *asht~është*. Shih: MLM 1 Al.

zaras > *zaras*. Ethnonym dhe toponim (emër qyteti). Këtu me vlerë etnonimi.

Koment

Haiva dhe *ha/je* janë lehtë të identifikueshme si fjalë të një rrënje.

Etnonimi *zaras* del qartë i kuptueshëm disa herë në mbishkrime dhe nuk ka dyshim se bëhet fjalë për një etnonim. Sa i përket lidhjes me toponimin a qytetin *Zara*, me sa duket, etnonimi është më i vjetër se emri *Zara* i qytetit (që duket se shfaqet në një mbishkrim po ashtu), i cili në këtë kohë nuk është i njohur. Sidoqoftë, edhe emri i vjetër i Zarës (para pushtimit romak), i

njohur si *Iadera* mund të jetë shqiptuar nga japigët si *Zare / Zadre* dhe së këndejmi edhe emërtimi *iadras~zaras* ka zënë vend (shih: Meyer 1959: 52)

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Meyer 1959.

58.

MLM 13 Bal	shek. III- (99)
Item	]θi hiderentθ[oa]...?]as dazze/i[?
Segm	]θi hiderentθ[oa]...?]as dazze/i[?
Mes > CALb	ti hidherove? ...? asht dazet/
SALb	ti hidherove...? është ndarë
Eng	you makes... sad?... is? deceased

θi > ti. Shih: MLM 2 Al.

hiderentθ[oa]?~hideh (fol./mb.) > *hidhërove?*; *hidhëroj*, *i hidhëruar*; *hidhërim*. Zakonisht, *hidhem* < *hedh* është në afri me *hidhëroj* që rrjedh nga dy forma bazë të kësaj fjale: *hidhët* dhe *idhët*; që të dyja të lidhura me kuptimin e *hidhur* si shije. Duket se forma e parë, me laringale, është më e vjetër, siç po dëshmohet këtu, ndonëse vjen e rrallohet te autorët e vjetër të shqipes. Vjen nga PIE **hjed-u-ro-*. Përkon qartë me: gr. *ὀδύρομαι* ‘hidhërim, vajtim’, skr. *hīd-* ‘zemëroj dikë’. Gjithashtu, përkesa me lemën gr. *αἶθω* ‘djeg, ndez’ që bën Jokli, nuk përjashtohet. Nuk është bërë ndonjë rikonstruksion i qëndrueshëm në PALb. Mbase **hidor-?*

Tri mosha të fjalës: PALb: **hidor-?* > Mes: *hiderent?* > Alb: *hidhërim*.

as? > *asht~është?* Shih: *as* te MLM 1 Al.

dazze/i? > *u nda*; *i ndarë*, *ndarje*. Shih: *a/nda* MLM 15 Bas.

Koment

Mungesa e shkronjave vështirëson leximin e këtij mbishkrimi, por konteksti kapet disi: të dashurit i shprehin të vdekurit hidhëimin që ai u ka shkaktuar. Duket se *hiderentθ[oa]* shfaqet në formën *hideh* te MLM 1 Br, ku kuptimi i saj dallohet më qartë nga konteksti, por, megjithatë, kjo fjalë ruan mundësi të tjera fragmentimi e leximi. Shih interpretimin e Lubotskyit për skr. *hi-* si ‘shtyj, lëndo, dëmtoj’, dhe *hīd-* ‘zemëroj dikë’ (2021: 227–235), me të cilën *hide-* duket se ruan lidhje.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.
Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.
Të tjerë: Jokl 1911; Pokorny 1959 [2007]; Vodtko 2008; Topalli 2017.

59.

MLM 14 Bal	shek. III	(100)
Item	damatras prespolis	
Segm.	damatras pres/po/lis	
Mes > CALb	Dametra, pres po lish /nga Persepolis?/	
SALb	Dematra, presh po lë /nga Persepolis?/	
Eng	Demeter, I am offering leeks /from Persepolis?/	

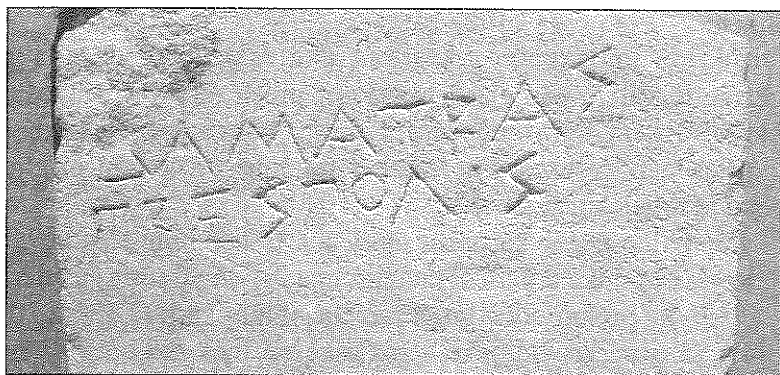

Fig. 18. Mbishkrimi është ruajtur mirë

damatras > Demetër, teonim.

pres (e.) > *presh*, *purri*. Metafonia *-a-* > *-e-* besohet se në këtë rast jep sh. e singularizuar, element ky mjaft i hershëm, sikurse që ndërrimi *-s-* > *-sh-* tregon po ashtu vjetërsi të kësaj fjale. Përkime: gr. *πάσων*, lat. *porrum*. Mbase në PALb to të mund të rikonstruktohej si **pras*. Pokorny rindërton trajtën PIE si *prso*-(?) ‘qepë’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **pras?* > M: *pres* > Alb: *presh*.

po~pa (psz.) > *po*; psz. pohore apo lidh. bashkërenditëse; formant i përcjellores; *pa* si pjesëz mohore (me kuptim të kundërt). Në këtë rast ndihmon karakterin e kohës së vazhduar apo të përcjellores. Nga PALb **apa* < IE **apo*. Rast kur PIE **o* > PALb **a*. Lidhet dhe me lidhëzën *por*. Si pjesëz nuk e ka të njohur mirë origjinën në PALb; asaj i mungon lidhja me sfondin PIE (sa i përket karakterit afirmativ) ku nuk kishte forma afirmative pohuese sikur kishte forma mohuese. Nuk gjenden përkime të besueshme.

Tri mosha të fjalës: PALb: **?* > Mes: *po* > Alb: *po*.

lis > *lish~lë*; *lëshoj*. Shih: *la* te MLM 9 Al.

prespolis? > *Persepolis*. Emër qyteti?

Koment

Mbishkrimi jep ritualin e blatimit dhe është bërë në pjesën e sipërme të varrit. Me gjasë, vendoset presh mbi varr, ngjashëm rasteve të tjera kur vendosen të mira të tjera: pemë, perime e ushqime të ndryshme. Por është e mundur që tregon origjinën etnike të të vdekurit, po ashtu.

Për fjalën *presh* ka pasur evidenca të hershme të pranisë së saj, kryesisht duke e parë si huazim nga gr. dhe thuhet se ndërimi -s- > -sh- ka prekur edhe fjalët me burim autokton (Topalli 2017: 1184). Sa u përket lidhjeve semantike në mes *lë/lâ:lëshoj* është bërë supozimi se *lëshoj* vjen si ndikim nga lat. *lassāre*, por kjo meriton riparë.

Leximi i *polis* si 'polis, qytet' fiton vetëm si *Prespolis* > *Persepolis*, qytet në Iran, nga shek. VI para Kr., themeluar nga Dari i Parë dhe vazhduar së ndërtuari nga Kserksi i Parë dhe Artakserksi i Parë.

Shih dhe lidhjen e mundshme të gr. *polis* 'qytet, vend i populluar' me shq. *polem* 'popull, njerëz'; kjo e fundit e parë në lidhje me pjesoren *lem* të foljes *lej*, paraprirë nga parashtesa *po-* (Topalli 1917: 1169).

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Weigard 1914; Jokl 1911; Pokorny 1959 [2007]; Topalli 2017.

60.

MLM 15 Bal	shek. VI-V- (100)
Item	aviθasbaleΰ iaszaras
Segm	aviθas baleΰ i as zaras
Mes > CALb	i avitas baleti asht zaras
SALb.	baletasi i avitur /i ardhur/ është zaras
Eng	the newcomer, Baletian, is a Zarian

aviθas (mb.) > *avitem*. Shih: *avidi* te MLM 26 Al;

baleʔi~bale > *baletas~balas*. Ndër etnonimet kryesore të mesapëve;

as > *asht~është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

zaras > *zaras*. Etnonim.

Koment

Mbishkrim mbi një disk bronzi.

Baleti/as del si një identifikim etnik më gjithëpërfshirës, sinonimik me *balas*, ndërsa *zaras* ka karakter etnik që tregon prejardhje qyteti apo regjioni. Krahas kuptimit etnik *baleti* < *balas* origjinarisht mund të përmbajë edhe kuptimin *trimi*, ai që lufton *ballas*. Venero këtu përdorimin e *as* një herë si folje dhe pastaj si mbaresë.

Fjala *aviθas*, ‘i avitur~ardhur’, duket këtu të ketë kuptim mbiemri të emëruar.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

61.

MLM 19 Bal	shek. VI-V ⁺	(103)
Item	hai	
Segm	hai	
Mes > CAIb	haje	
SAIb	haje	
Eng	food	

haje > *haje*. Shih: *han-haje* te MLM 51 Al.

Koment

Ky është mbishkrim mbi një *trozzela* e cila përmbante ndonjë lloj ushqimi dedikuar të vdekurit.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

62.

MLM 20 Bal	shek IV ⁻	(105)
Item	staboaos sv/eirgohiaihi	
Segm	sta boaoos veir gohiaihi	
Mes > CAIb	'shta bos verë kōhi?-aihi	
SAIb	është bërë <i>kohē?</i> vere /erdhi vera /-aihi	
Eng	/time of?/ summer is already here-aihi	

sta > *asht-është*. Shih: *sta* te MLM 1 AI.

boaos > *bo osht-është bërë*. Shih: *baos* te MLM 8 AI.

veir~ver (e.) > *verë* (stinë). Kjo fjalë është lidhur zakonisht me lat. e rum., por prania e saj këtu dëfton një moshë të saj të hershme. Ajo dallon gjithashtu nga fjala *vina* e *vena* 'verë; pije' < PAIb **wainā* dhe Pokorny e përtafron atë me kuptimin 'vjeshtë, kohë të korrash': **aestā-*, **vesna*, **viēsientā*, duke pasur parasysh ndërrimet e zakonshme fonetike *n* > *nt* > *t*. Përkime: gr. *éap* 'pranverë', lat: *ver* 'pranverë', lit. *vāsara* 'verë', rum. *vera* 'verë'; av. *vaŋri*, **vasri* < **vasar*, pers. *Baār* 'pranverë'; mbase nga PIE *-*er-*; **es-en* 'verë' dhe **ues-r* 'pranverë' (Pokorny).

Tri mosha të fjalës: PAIb: **vestā-?* > Mes: *ver* > Alb: *verë*.

gohi~kōhi~klohi > *koha*. Shkëmbim i zakonshëm i plosiveve *k:g*.

Shih: *klohi* te MLM 1 Bas.

Koment

Mbishkrimi shpreh trishtimin për vdekjen e të dashurit si një evokim vere.

Për kuptimin e fjalës *veir* ‘verë’ dhe përkimet e korrelacionet me fjalët që japin *stinët* e tjera dhe *vitin* e të *korrat*, shih Pokorny, njësia leksikore gjegjëse (2007).

Kr. dallimet dialektore mes formave të fjalës *kohë*: *gohi* (Balesium), *klohi* (Basta) dhe *kohi* (Rocavechia).

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Meyer 1891; Pokorny 1959 [2007]; Topalli 2017.

63.

MLM 22 Bal	shek. III ^r	(106)
Item	kantorrihi	
Segm	kanto rrihi	
Mes > CALb	<i>katu rri-hi?</i>	
SALb	<i>kētu rri-hi /mbi varrin tëndl/?</i>	
Eng	<i>I am staying-hi here?</i>	

kantu (ndf.) > *katu-kētu*; *kětë anë*, *këndej*. Nga PALb **ka tu* që nënkupton rrënjën përemërore **ka* < PIE **k^wo-* (duke ndër-kallur *kētu* elementin *n* < *në/ndë* < PALb **anal*) dhe duke i ngjitur asaj rrënjën ndajfoljore **tu*. Por, sipas Pokornyt, duket se ka elemente nga PIE **ant-s* ‘para, ballas, anash’ > PALb. **ánta*. Përkime: skt. *tú* ‘tash, por’ dhe *ánta-h* ‘fund, tëh, kufi’, hit. *hanti* ‘përballë’, gr. *ávta* ‘përballë’, *kátaντες* ‘ketë anë, përballë’, arm. *and* ‘aty’, lat. *ante* ‘për/para’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **ka tu* > Mes: *ka(n)tu* > Alb: *kētu*.

rri (fol.) > *rri*. Sipas Orelit vjen nga PALb **rina* < si derivat i propozimit PIE **rē* ‘ulem, pushoj’, si më i pranueshëm se **klei-* ‘përkulem’ apo **reidh-* ‘kalëroj’. Nga PALb është tra-

shëguar elementi *n* i zgjedhimit foljor. Është folje që rri në raporte supletive me *ndenja*. Përkime: hit. *karinu*-^{zi} ‘rri, pushon’, *ukturi*- ‘këtu-rri, stabil’, av. *tərāšu*- ‘rri’, n. vj. *rō*, agl. *rōw*, gjerm. vj. l. *ruova*, ‘radhë, rresht’, germ. *Ruhe* ‘qetësi’. Tri mosha të fjalës: PALb: **rina* > Mes: *rri* > Alb: *rri*.

Koment

Fragmentimi dhe leximi duhet marrë me rezerva.

Kanto rri ‘këtu rri’, pra: ‘unë kam ardhur e po rri pranë teje, mbi varrin tënd’; nuk përjashton as kuptimin *aty rri*, ku *rri* jepet në urdhërore dhe ka kuptimin *rri/prehu në page*. Huld e ri-ndërton *këtu* si **k+tu* < PIE *k^ue + to* (1984: 81), ngjashëm Meyerit (1891: 19), përderisa Vasmer (1921: 5-6) e sheh *-tu* të afërt me *tu* në skt. Shih Pokornyn te zëri *ant-s* (2007: 144-145), por dhe te korrespondencat tjera që japin pamje të gjerë të lokucioneve ndajfoljore me ndërvarësi *aty*, *këtu*, *andej*, *këndej*, *përballë* etj. Shih po ashtu lidhjen në mes *këtu – aty (aty)*.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Meyer 1891; Vasmer 1921; Tagliavini 1937; Pokorny 1959 [2007]; Huld 1984; Topalli 2017.

64.

MLM 23 Bal	shek. III- (106-107)
Item	pošaihi
Segm	<i>pošaihi</i>
Mes > CALb	pusho-<i>ih</i>
SALb	<i>pusho-<i>ih</i></i>
Eng	have a rest /rest in peace/- <i>ih</i>

poša (fol.) > *pusho* (urdh.). Vlera vokale e grafemës *o* > *u* e bën të qartë kuptimin e kësaj fjale, meqë përsëritet edhe herë të tjera. Shih *poššonn-* te MLM 1 Bas.

Koment

Folja në urdhërore *poša*, e përdorur këtu, na ndih të krijojmë një ide të zgjedhimit të foljes *pushoj* në mesapishte. Derisa këtu shfaqet në të tashmen e urdh. v. II, te mbishkrimi MLM 1 Bas, kemi formën *poššonno*, në dëftore.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

65.

MLM 24 Bal	shek. III ⁻	(107)
Item	prašiaidas	
Segm	prašia i das	
Mes > CALb	presia i dash	
SALb	preva një dash	
Eng	I am offering /beheading/ a ram	

praši/a (fol.) > *presi~preva* (aor.); *pres*. Nga PALb **p(e)retja* që ka korrespondencat me lit. *periù* ‘mund, godas’, gr. *πίω* ‘shkurtoj, pres’, mbase nga PIE **bheredh* ‘pres’. PIE **t* > PALb **tš* > *s(h)*. Është thënë se aor. në **-w-* është formuar nga e tashmja në **-tj-* por, mes duket, kjo nuk kishte ndodhur ende në mesapishte. Është rast kur PALb & Mess *a* kalon në Alb *e*. Tri moshë të fjalë: PALb: **p(e)retja* > Mes: **prasia* > Alb: *pres~preva*.

i (num.) > *i~ni, një*. Shih *i* te MLM 38 Al.

das (e.) > *dash*. Nga PALb **dauša* si refleks i PIE **dhouso-* ‘frymë, gjedhe’. Është ky një rast kur PIE **ou* shfaqet si **au* në PALb. Aspirantja e zëshme PIE **dh* shfaqet si **d* në PALb

**d* > Alb *d*. Gjithashtu, pas **ī* dhe **ŭ* dhe po ashtu pas diftongjeve në *-*i* dhe *-*u*, PIE **s* kthehet në **š* të shqipes. Përkime: hit. *dashimiz* ‘dash’, skt. *dāś-* ‘blatoj, adhuroj, *dashuroj?*’, *dakṣa* ‘mbret/hyjni e së drejtës (djathtës), me brirë’, got. **dius* ‘egërsirë’, lit. *daūsos* ‘parajsë’, sl. **duxъ* ‘frymë, shpirt’. Përkon edhe me akad. *dassum* ‘dhi, cja’.

Tri mosha të fjalë: PALb: **dauša* > Mes: *das/daos* > Alb: *dash*.

Koment

Mbishkrim që dëftën sjelljen dhe prerjen e dashit mbi varr, si proces tipik i blatimit.

Fjala *dash* me të drejtë është lidhur edhe me emrin e fisit *Dassareti* (Atkinson 1931-35: 3); emër-kompozitë ky që mund ta ketë kuptimin: *dash(a)-rritës*.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Meyer 1891; Atkinson 1931-35; Pokorny 1959 [2007]; Huld 1984; Çabej 1986, III.

66.

MLM 25 Bal	shek. III ⁻	(108)
Item	balaoriai<i>hi</i>	
Segm	Balaoriai <i>hi</i>	
Mes > CALb	ballaurit-<i>hi</i>	
SALb	ballaurit- <i>hi</i>	
Eng	to Ballaur- <i>hi</i>	

balaori/ai > etnonim. Kujto refleksin *o* > *u*.

a > *a-asht* ~ *është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

Koment

Ballauri njihej si fis ilir, si etnonim dhe si antroponim në Jug të Shqipërisë së sotme, afër Voskopojës. Edhe sot, *Ballauri* është mbiemër që haset në Shqipëri. Duket se *Balaori* formohet mbi rrënjën e emrit *balas*, por nëse *balas* e lidhim me të bardhën, si zakonisht, dhe me *ori* kuptojmë *orën*, atëherë në origjinë, ky etnonim merr vlerën e fjalëformimit *bala-orë*, pra *orë-bardhë*, çfarë ka kuptim brenda kontekstit kulturor e mitologjik japig. Përndryshe, *ori* mbetet element mbaresor i *bala* > *balla/balli*, por kjo nuk do të ishte një mbaresë e zakonshme. Disa nga përkimet me këtë fjalë: lat. **ballaurus*, rum. *bălaur*, serb. kr. *blāvōr* ‘drangua’.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Meyer 1891; Pokorny 1959 [2007]; Huld 1984; Çabej 1986, III; Katičić 1976, Matasović 1995.

67.

MLM 26 Bal	shek. IV-III ⁺	(108-109)
Item	molonas	
Segm	molonas	
Mes > CAIb	<i>molos?</i> / <i>më lone?</i> /	
SAIb	<i>mollos?</i> / <i>më le?</i> /	
Eng	<i>Molossoi?</i> / <i>you left me?</i> /	

molon/as > *mollos?* Ëmër i një fisi (qytet-shteti) në Epir. Mund të jetë edhe etnonim apo antroponim.

Koment

Kulturalisht e historikisht, përmendja e *molosit* ka kuptim sikur dhe ajo e *ballaurëve* në mbishkrimin paraprak, MLM 25 Bal, apo dhe grupeve të tjera fisnore/etnike si *zaras*, *dalmat*, *thraças*,

izraelas, dardanas, kelt etj., që do hasen po ashtu. Molosët banonin në zonën në të cilën ndodhnin migrimet, ardhjet dhe shkëmbimet e vazhdueshme (edhe ekonomike) të japigëve me bregun tjetër të Adriatikut.

Shih përshkrimin e Stefanit të Bizantit për vendin, qytetin, dhe fisin/etninë që lidhet me mollosët: *Μολοσσία, Μολοσσός, Μολοσσά, Μολοτοι, Μολότης, Μολοτικός* (Byzantii 1849: 455). Duket se ndërrimi i sistemit mbaresor, veçanërisht elementit $s > n$ duhet ta ketë dalluar gramatikalitetin e fjalës mesape nga ajo greke. Megjithatë, një fije dyshimi mbetet mbi këtë ndërrim, që e megjullon pak kuptimin e *molonas*. Të kujtojmë se si Pokorny e lidhte Alb. *malësi* me ilir. *molossii* (2007: 2051). Nuk përjashtohet as kuptimi i mbishkrimit si: *mo lonas* ‘më lone~më le’.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Byzantii 1849; Meyer 1891; Pokorny 1959 [2007]; Huld 1984; Çabej 1986, III.

68.

MLM 1 Bas	shek. III ⁻ (113)
Item	klohizisθotoriamartapidovasteibasta¹veinaparanindaranθoavastistaboo s¹šonedonasdaštassivaanetosinθitrigonošo¹astaboosšonetθihidazimaih ibeileih¹inθireššorišoakazareihisōnetθihioθeih¹θi¹dazohonnihiinθivas tima¹daštaskraθeih¹inθiardannoapoššonnihia¹imarnaih¹
Segm	kloh/i zis θotor iam arta pi/do vastei basta veinan aran i ndaran θoav ast ista boos šoned onas daštas/si vaanet/os inθi trigonošo ast a boos šonet θihi dazimaihi hibe ileihi

	h/i/nθi rešš ori šoa ka zare<i>hi</i> šonet θi/<i>hio</i> tθei/<i>hi</i>θi dazo honni<i>hi</i> inθi vasti ma daštas kra/θehei<i>hi</i> inθi ardanno a poššonni hiai marnai<i>hi</i>
Mes > CA1b	kloh i zísë, Thotor, jam arte prej te vastes/qytetit, vreshtave?/ të Bastas; vendin - aran e ndanaran – thava asht (k)ishta bo; shohet i dashtasi ‘onë si vanë/vuan/ ndë trikonsho /e/ asht a bo; shohet ty-<i>hi</i> si dahesh-<i>hi</i>, hip n’ile-<i>hi</i>, hin ndë resh ora; shoha ka zjarri-<i>hi</i>, shohet ty hia dhej hiti; doli hona-<i>hi</i>, ndë vaste /qytet, vresht?/, ma i dashas, krah teje/krathehe?/-<i>hi</i> ën-ty ardhëm e pushojmë, hije ke marrë-<i>hi</i>
SA1b	kohë e zisë, Thotor, jam artase prej vastes /qytetit, vreshtave/ Baste; vendin, me arat e ndër-arat, thatësia asht i kishte bërë; shihet i dashuri ynë si i vënë/varur/vuan?/ ndë trekëndsh është bërë asht; shihet si ndahesh-<i>hi</i>, hip n’yje-<i>hi</i>, hyn ndër re ora; shikova kah zjarri-<i>hi</i>, të shihet ty hija tek hyn në dhë; doli hëna-<i>hi</i> në vaste /mbi qytet, vresht?/, më i dashuri im /krah teje /krahthyer?/-<i>hi</i> te ti erdhëm e pushojmë; hije ke marrë-<i>hi</i>

Eng	dark times Thotor, I am an Artanian (<i>fem.</i>) from <i>vaste</i> (<i>city; vineyard?</i>) of Basta; places, lands and surroundings are dried, like a bone; it can be seen how our beloved <i>put/suffers</i> on a tripod, turned into bone; it can be seen when you went away-<i>hi</i> to the stars-<i>hi</i>; <i>ora</i> entered the clouds, I sow the fire-<i>hi</i>, it can be seen your shadow entered in ground; the moon came out-<i>hi</i>, in the <i>vasta</i> /<i>city, vineyard?</i>/, my most beloved; we came by your side /<i>wounded</i>/-<i>hi</i> and we are having a rest; you have taken shadow /<i>grace</i>/-<i>hi</i>
-----	--

kloh/i ~ klaoh/i (e.) > *koha*; e afërt dhe me *klai* 'kaj~qaj'. Rrjedh nga PALb **kāxā*, Pokorny sjell **kē[i]hu*. Në një pozicion intervokal, PIE **s* bëhet PALb **x*, që ka reflektuar si *h* në Mes > shqipe. Togu bashkëtingëllor *kl* është ruajtur deri në shqipen e sotme. PIE e pazëshme **k~kh* ka dhënë PALb **k* > Alb *k*. Përkime: skt. *kālā-* 'kohë', *kha* 'hapësirë, zbrazëti', gr. *χρόνος*, sll. vj. k. *časŭ* 'kohë', sll. *časъ* 'kohë, orë'.

Tri moshat të fjalës: PALb: **kāxā* > Mes: *klohi* > Alb: *koha*.

zis~zi (e./ndf.) > *zisë~zi/a*. Rrjedhim nga PALb **džedi*, mbase nga PIE **dʰewbʰ-*, **gued-* 'i zi, i errët'. Siç mund të shihet, para zanoreve dhe konsonantes *j*, **gʷ* e PIE bëhet PALb **dž* > Alb *z/x*. Gjithashtu, **i* e shkurtër në PIE > PALb/Alb **i*. Me-yer njësonte *zi* me lit. *žilas* 'blu, grej' ndërsa Jokli ndërmendte prus. vj. *gīdan* 'turp' dhe rindërttoi formën **guedhio* 'zi' < nga PALb **džedi* (larg, e zezë < **džedjā*), të lidhur etimologjikisht me bret. *du* '(i) zi', gjerm. vj. l. *quāt* 'i pistë', ang. vj. *cwéad* 'i keq', lit. *gedu* 'vajtoj, mbaj zi', *gēda* 'turp'. Përkime të tjera: skt. *kr̥ṣṇa-* dhe *ásita-* 'i nxitë/errët; i zi', që korre-

spondon po ashtu me av. **siiāuua* ‘i zi’ dhe hit. *hanzana-* ‘a zi~nxi; i nximë~nxanë?’; *pūš-zi*, *pu-u-uš-zi* ‘i eklipsuar?’, luv. *zī-* and lyc. *si-* ‘gënjej’ < PIE **ph2u-s-*? Megjithatë, peshë të veçantë duket se mbajnë korrespondencat me pers. *siāh* ‘i zi’. hit. *zinni-zi* / *zinn-* ‘mbaroj, kryej’. Elementet hit. *zi* and (proto)anat. *-*ti* kanë përkimet PIE në vijim: skt. -*ti*, lit. -*ti*, gr. -*t*, got. -*t* < PIE *-*ti*. Duket se -*ti* ka një origjinë rrënje foljore që ka marrë edhe formë mbarese; shih hit. -*zzi(ia)-*, -(*e*)*zzi(ia)-*, *zē-a(rī)-*.

Tri mosha të fjalës: PALb: **džedi* > Mes: *zi* > Alb: *zi*.

iam (fol.) > *jam*. Nga PALb **es-mi*, më tej e lidhur me PIE **esmi*. Diftongu *ie* ka dhënë *ja* në vend të *je*. PALb **es-mi* > Alb *jam*; shih foljen *jam* < PIE **es-mi* si vazhdimësi të paradigmës PIE në shumicën e formave të saj te Orel. Ka sugjerime që origjina e morfemës -*i* mund të derivojë nga nga PALb **is* < PIE *is*. Një përkim indikativ është në luv. *amu(-mi)* ‘jam’, pastaj dhe ang. vj. *eom* ‘jam’. Kr. me korrespondencën në skt. *āsmi* dhe atë në gr. *εἰμί*. Në shqipen e shkruar klasike, folja *iam* del në këtë formë te Bardhi (1635).

Tri mosha të fjalës: PALb: **es-mi* > Mes: *iam* > Alb: *jam*.

arta > *arte*, *arta(se)*. Ethnonim ose emër personal. Shih: *artai* MLM 17 Al.

pi/do (prf.) > *pi+tu* > *prej?* ‘from?’. Rrjedh nga forma dysi-labike PALb **prei*, si derivat i PIE **ply*, ‘përpara, para, përballë’. Ndoshta, siç është hamendësuar, nga lat. *oppidum* ‘qytezë?’ Për *do* shih: *θo* te MLM 1 Br.

Tri mosha të fjalës: PALb: **prei* > Mes: *pi-do?* > Alb: *prej*.

vastei (e.) *vaste(i)~qytet(it)*; *varosh*, *lagje*, *qytezë*; *fushë* (me *vreshta?*). Nuk përjashtohet as *vresht~vesht*; *fushë e mbjellë me vreshta*. Siç thoshte Krahe, vështirë të gjendet një shpjegim i saktë qoftë edhe nëpërmjet termit të Deeckes si *Bürgschaft* ‘qytetari’ (1955: 29) edhe pse ky shpjegim përshtatet mjaft mirë. *Vaste/vastas(e)* lidhet qartaz me kuptimin e kësaj fjale në skt. *vāsinī*, *vāsinī* ‘banor’ dhe dhe *vāstu*, *vāśa-* ‘vatër, vend, anë, shtëpi’; PIE **ues-¹*. Kr. po ashtu me lat. *vastus* ‘i gjerë’ por dhe me hung. *varrosz* ‘lagje, varosh’. Rrjedhimisht,

‘vaste/i’ domethënë ‘vatër-qytet, vendbanim’, mbase edhe ‘vresht~vesht’ apo dhe ‘regjion’; kjo e fundit mund të ketë filluar të funksionojë edhe si emër paralel, jozyrtar, i qytetit/regjionit të Bastes, siç do të zyrtarizohet më vonë dhe do ta hijezojë vetë emrin e hershëm *Baste*. Përsëritja e tij më poshtë dhe në ndonjë mbishkrim tjetër e forcon këtë argument. Etimologjikisht, nuk përjashtohet lidhja me emërtimin *vesta*, si hyjni romake e zjarrit dhe e qytetit, apo dhe e njerëzve të shtëpisë. Do parë dhe skt. *ānu vāvasē*, ‘ha ushqimin, kam uri’, *vástōh* ‘para urisë së madhe’. Sidoqoftë, referenca sanskrite për *banor* mbetet më e besueshmja.

Tri mosha të fjalës: PALb: *? Mes: *vast*- Alb: ?

basta > *Basta*. Toponim. Emër qyteti.

veinan (e.) > *vendin* (kall.). Vjen nga PALb **wen-ta* (ose dhe **venedi*); pra nëse u parapri nga një **e*, PALb **nt* u bë *nd*. Kjo është një formë mbiemërore që buron nga folja **wena* > *ve*, por që lidhet gjithashtu me *ued*- ‘vend, tokë, truall’. Përkon në veçanti me kelt. *vente*, ‘vend, qytet’, por mbase korrespondon edhe me: skt. *vānati* ‘dua, fitoj’, av. *vanaiti* ‘fitoj’, pers. *vanītan* ‘mund, mposht’, ven. *venetī* **uenetos* ‘i dashur’, nga PIE *uen*-¹/*uenə*- ‘dëshiroj, dua’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **wen-ta* > Mes: *veina* > Alb: *ven(d)i*.

aran~ndaran (e.) > *ara(n)~ndër-ara(n)* (kall); *ara*. Vjen nga PALb **arā* dhe lidhet me hit. *arba*- ‘kufi, arë’, lid. *aara*- ‘vend, fermë’ dhe lat. *ara* ‘fushë, arë’. Kr. gjithashtu *ar* si ‘flori’ me lat. *aurum*, me ç’rast lat. *au* ndan fatin e PALb **au* dhe kthehet në Alb *a*. Përkime të tjera: ‘arë’, arm. *arawr* ‘lëvroj, plugoj’, gr. *ἀροτρον*, lat. *arātrum*, *ar* > *arë*, lat. *area* > *arum* ‘shesh i hapët, arë’, arm. *vayr* ‘hapësirë’, bask. *ibar* ‘luginë’, lat. *āra* ‘arë’, pastaj got. *arjan* ‘lëvroj’, lat. *arare*, ir. *airim* ‘lëvroj’. *Ndaran* rrjedh si derivat i *aran* (kallëz., njëjësi që jep shumësin) dhe ka kuptimin e ‘vendeve /arave përreth vendeve/; arave kryesore; *ndër-ara*’.

Tri mosha të fjalës: **ara* > Mes: *ara* > Alb: *ara*.

thoav/a (e./fol.) *thata~thatësi, thaj*. Vjen nga PALb **sausnja*, derivat i PIE **sauso-* ‘i thatë’. Venero disimilimin e sibilanteve **s-* > *th*. PIE **au* > PALb **au*; diftongu humbi glisanten e tij dhe u kthye në PALb/Alb *a*. Me sa duket, në mesapishte, në disa pozita, inicialja IE **s* ka tretur ose është zëvendësuar përderisa PALb **snj* > Alb **(n)j*. Gjithashtu do parë faktin që *thava* shfaqet në mbishkrim në formë të një emërzimi foljor. Shih pastaj përkimet PIE: hit. *ḫāt-¹/ḫat-/ḫatantia-* ‘thati, thatësira, vendi i thatë’, skt. *tar-?* ‘thahem, eçtohem’, gr. *ḑāvós (ḑaiw)* ‘i thatë’, lat. *torreo* ‘thaj, prek’, gjerm. l. *derren* ‘ter, thaj’, *durst* ‘etje’, mbase rrjedhim nga PIE **ters-* që lidhet me **sauso-* ‘i thatë’.

Tri mosha të fjalës: **sausnja* > Mes: *thava* > Alb: *thava~thati~thatësia; thaj*.

ast (e.) > *asht*. Nga PALb **ašti* apo **ašta*; më tej e lidhur me PIE **h₂óst-*. Grupi bashkëtingëllor PIE **st* dha PALb/Alb **sht* në të gjitha pozicionet. Përkime: skt. **asth(i)-* ‘asht’, hit. *ḫaštāi*, av. *ast*, gr. *óstéov*, arm. *askr* ‘asht’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **ašti* > Mes: *asht* > Alb: *asht*.

ih > *ih*. Shih: MLM 5 Bal.

ishta > *isht’~ishte* (pret./e pakr.). Shih: *as~os* te MLM 1 Al. Por këtu *ishta* mbulon edhe kuptimin e *kish(te)*. Shih *ka(m)* MLM 2 Bal.

boos > *bo~bërë*. Shih: *ba/os* te MLM 8 Al.

šo~shone/d(t) (fol.) > *shihet; shoh*. Vjen nga PALb **sākska*, me disimilim të sibilanteve. Më tej lidhet me PIE **sele-* ‘ndjek, shoh’. Rasti kur grupi bashkëtingëllor **sk* pësoi metatezë dhe nxori një *h* të pazëshme PALb > Mes, si një eho të tingullit *o* te *shoh*, që ruhet po ashtu në shqipen moderne ku zanorja e zgjatur e e-shkallës **e* > **ā* është e atestuar në kontrast me gjuhët tjera PIE; skt. *sákate* ‘shoqëroj’, gr. *ἔποιαι*, lat. *Sequor*, got. *sailvan*. Kr. po ashtu me proto-gjerm. **sex^wan* ‘shoh’, proto-anat. **sōg^wo-*, hit. *šākuḡa-* ‘sy’ < PIE **sók^wo-*. Përkon edhe me hurr. *si~siyi, ši~šiki* ‘sy’.

Tri mosha e fjalës: PALb: **sākska* > Mes: *šo* > Alb: *shoh*.

onas > *yni, jonë*. Shih: *ion* te MLM 20 Ro.

daštas~dašta (mb./fol.) > *i dashur*; *dua/due*. Nga PALb **dāusna* < PIE **geus-* ‘shijoj’; korresponndon edhe me *mausa* ‘dosa’ por si folje ka kuptimin e një aoristi asigmatik. E pasuar nga një sibilante, PALb **dz*, në unlaut, u disimilua në *d*. Diftongizimi i zanores së rrënjës në *-ua-* mund të shpjegohet nga diftongu i gjatë origjinar i PALb **dāusna* (Jokl). Aoristi del nga PALb **deuša*. Përkimet: skt. *jósati* ‘dua, josh’, por edhe *dūšti*; *dāś-* ‘ofroj, adhuroj’, hit. *āššu-/āššay-/daššu-* ‘i dashur, i mirë; i rëndësishëm’, gr. *κήδιοςτος* ‘qi-dashta; më i dashur’, *εγδαες* ‘blatim’, *δόση* ‘pjesë, dhuratë’, av. *dūšta-* ‘pranuar, marrë’. Përkon dhe me akad. *hasāsum* ‘dëshirë’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **dāusnja* > Mes: *dašt(a)s* > Alb: (i) *dashtas~i dashur*; *dua*.

si (l.) > *si*. Rrjedh nga PALb **dei* si vazhdimësi e përemërorit PIE **pei*, të lidhur me dëftorin PIE **ki-*, të afërt me lat. *quei* > *qua*, lit. *šis*, osk. *sī* dhe, siç këmbëngul Huld, edhe me lokativin gr. *ἐκεῖ*, si rrjedhim nga tema përemërore **kī-* ‘ky’, duke na kujtuar derivimin e Pedersenit nga pyetëtori *k^wei* dhe barazimin që Mann i bën *si* me gr. *τίη*, lat. *quī*, *quia* për të krijuar pastaj rindërtimin **q^wiiā*. Kr. rekonstrukcionin identik të **kV* me *quia*.

Tri mosha të fjalës: PALb: **dei* > Mes: *si* > Alb: *si*.

vaanet (fol.) *vanë~vënë*; *vë?*; *vuan?* Me sa duket, vjen nga inovacioni në PALb **awena* që vjen në vend të PIE **dhe-* (përfshirë idioma të tilla si *i dhe emrin* < **onomh dhe-*) apo dhe nga PALb **ua-*? Folja **awena* është derivat i elementit **no-*, bazuar në **aye* ‘nëpër’, skt. *dva*, got. *winja*, < PIE **yes-* ‘rri, jam’; i mundur vetëm nëse **wena-* < **wes-na-* është pranuar. Shih dhe *var* te MLM 9 Me. Pra, mund të lidhte me PIE **uāi* ‘vuajtje, mjerim, shkretë’. Përkime: av. *vayōi*, ‘dhembje; uaaah!’, arm. *vay* ‘dhembje, fatkeqësi, lit. *vojes* ‘duke vuajtur’, lat. *vivere* ‘mbijetoj’, lat. *vujems* ‘sëmundje, vuajtje’, ir. *fāe*, uelsh *gwae* ‘dhembje’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **awena* > Mes: *vaan-* > Alb: (i) *va(u)në~vënë*; *vua(n)j*.

o > *osht~është~u*. Shih: *as~os* te MLM 1 Al.

inθi (prf.) > *ndë, në; ende?*. Buzuku e ka *endë*. Huld e rindërton në PALb si **nde*. Forma *inθi* ‘ëntë’ njihet edhe si formim i tipit parafjalë+nyjë shqyese, si glutinim i parafjalës komutative *ën* (me raste) me nyjën shqyese të emrit në kallëzore. Njihet edhe si vazhdimësi e formës PALb **anal ka* ‘atij që’ që ruan dhanoren a dëftorit i cili është i krahasueshëm me skt. *ana-ky*, lit. *anas* ‘ai’, dhe me format në av. *ana*, gr. *év*, lat. *in*, got. *ana*, lit. *ant*. Një korrespondencë e rëndësishme është: luv. *ānta* ‘në, ndë’, *anda* ‘në, ndë, kah, drejt, tej, brenda, ende; i ndarë’ < PIE **h₁indo(m)* dhe po ashtu forma në gr. *év τη*. Kr. po ashtu me përkimet: lat. vj. *endo*, lat. *indu-* ‘(për) në’, gr. *évδov* ‘bren-da’, *év τοίς* ‘në’; lat. *endo* është kryesisht me karakter parafjalor sikundër dhe hit. *anda*, përderisa forma gr. *évδov* ka karakter ndajfoljor ngjashëm formës në hit. *andan*. Ndërsa *α*-vokalizmi inicial i hit. mund të dëftojë pikëpjekje me PIE **n-*. PIE **h₂en / *h₂enh₃ / *h₂neh₃* > PALb *anal ka* > Mes *(i)ndi/un*, ruajnë gjithnjë faktorin *n* në bërthamë. Një formë paralele e kësaj është *nek*. Kr. po ashtu *mbë~më* (prf.) ‘në’ dhe formën atonike të PALb **ambi* si rrjedhë të PIE **ambhi*, gr. *ἀμφί* < kelt. **mbi* etj.

Tri mosha të fjalës: PALb: **nde* > Mes: *(i)nθi* > Alb: *ndë~në*.

tri-gonoš/o (e.) > *trikondsh/trekëndësh*; ka dhe kuptimin e trekëndëshit të parregullt, të thyer në një kënd. Gjithashtu, është formë e instrumentit muzikor në Greqinë e vjetër dhe në Mesdhe. Ka korrespondenca në: skt. *trikona*, gr. *τρίγωνον*, lat. *trigōnus* ‘trekëndsh’. Kjo fjalë përbën një kompozitë, *tri+* *gonošo* (numër.+e). Numri *tri~tre* është derivat i PALb **treje* < PIE **trejes*. Përkime: skt. *trayah*, gr. *τρείς*, lat. *trēs*. Fjala *kand~kënd* rrjedh nga PALb *kan tan* < PIE **k^uom tom*. Përkime: skt. *kona*, gr. *γωνία*, lat. *gōnus*. Kr. po ashtu formën shqipe *tre-kamsh* me formën PIE **trejes-k^uom tom*.

Tri mosha të fjalës: PALb: **treje-kan-tan* > Mes: *tri-gonoš* > Alb: *treko(a)nsh~trekëndsh*.

a (fol./ lidh.) > *a~është; e, dhe*. Shih: *as~os* te MLM 1 A1. Në fund të mbishkrimit ka funksionin e lidhëzës *e* apo dhe të psz. *po*.

Shih: *po* in MLM 14 Bal dhe *e* in MLM 48 Al. Po ashtu ka edhe kuptim të lidh. *e*. Shih: *e* te MLM 48 Al.

0i/hi-i0i > *ty/hi*; *yti*. Shih: *ite~ide* te MLM 2 Al.

dazim/a > *i dami/i ndari, i vdekuri*. Shih: *dazim/a* MLM 2 Al.

hipe (fol.) > *hipi~hypi*. Vjen nga PALb **skūpa*. Folje që për nga gjatësia e theksit mund të shihet e afërt me lit. *kūpti* 'udhëtoj', lat. *kupt* 'mbledh, ndërtoj' dhe PIE **upo* 'lart, mbi'. Shih po ashtu: *eper* 'mbi', nga PALb **eupera*, një ablaut sekondar analogjik me variantin e PIE **uperos*. Mbase lidhet me Alb. *épërë* 'mbi', me *Epirin* (Ilir.) e rindërtuar si **epiueriō* (Pokorny). Siç shihet, forma shqipe *hipi* është më e vjetër se *hypi*. Çabej thotë se mund të ketë origjinën nga forma onomatopeike *hop*.

Tri mosha të fjalës: PALb: **eupera* > Mes: *hip(e)* > Alb: *hipi~hypi*

ile~il > *yje*; *yll*. Shih: *hill* te MLM 38 Al.

hin0i < **hi+in0i** (fol.) > *hi-ndë(në)*; *hini* (aor.); *hyj*. Rrjedh nga emërzimi i PALb **eiwīnja* ose **eiwanja*. Rast ky kur dy zanoret që janë palatale dhe grupi jep y. Ka origjinë nga **eiwi~*eiwa* dhe lidhet me PIE **ei-* 'ec, shkoj'. Anlauti *h-* është protetik. Etimologjikisht e afërt me skt. *éva-* 'shpejtësi', lit. *at-eīvis*, *at-éva* 'i huaj, i sapoardhur', *pér-eīva* 'en-dacak'. PIE **weyk* 'hyj, vendosem'. Sa i përket in0i, shih më lart.

Tri mosha të fjalës: PALb: **eiwīnja* > Mes: *hi(n0i)* > Alb: *hini~hyri*.

rešš (e./ndf.) > *resh*; *ndër re, re*. Vjen nga PALb **ring* < PIE **nebh-* 're'. *Re* është shumësi i singularizuar i **ri*. Huld rindërton protoformën si **ren-*, duke ndërmendur rindërtimin e Meyerit **raugi*, por propozimi i Joklit për *πίφος άχός* gjeti më shumë mirëkuptim nga Hamp dhe Çabej, edhe pse '*rin*os' duket se ka lidhje edhe me hom. *πίφον* 'errësirë', që në Mes~ilir. shfaqet edhe në formën *errin-* (shih: *erriniš* te MLM 4 Br). Përkime: skt. *raja-* 'derdh, lë të rrjedhë', rum. *roi* 'luzmë, re', pastaj forma në proto-sll. *rojь* 'mizëri, luzmë'. Kr. po ashtu me hyjninë venete *Reitia*, pa harruar edhe efektet e *la fuite magique* (Borgeaud).

Tri mosha të fjalës: PALb: **ren* / **rinos* > Mes: *re(š)~rei* > Alb: *re*.

ori (e.) > *ora*. Një qenie mitologjike mbrojtëse, pothuaj me atribute hyjnore që, megjithatë, është qenie e vdekshme (ndonjëherë e transformuar edhe në fytyrë dhie). Është fundamentale për kulturën protoshqipe dhe shqipe, veçan për atë gojore. *Ori* është hiç tjetër veç nimfa që të mesapët njihej si shoqëruese e hyjnisë Pan dhe bëhet dhe emri i qytetit të parë mesap *Hyria* > *Orra~Oria*. Me sa duket *ora* lidhet me hit. *ariya-lāran* ‘me orë/orakull’, *urayanni-* ‘zog orakull’, *ari ašeššar/ari ašešn-* ‘ora-kull/*ori* (që sheh)’. Po aq korres-pondencë me peshë mund të kenë: gr. *όρεστιάς* ‘nimfë mali’, *όρέστερος* ‘i maleve, drangua, ujk’, *όρχαμος* ‘udhëheqës, njeri me orë (*pushtet*)’, si dhe emri personal *Ορέστης* ‘i biri i Agamemnonit’, pra emri del këtu si atribut i zanës se malit; *όρμη* ‘fillim, përpjekje; me orë?, *όρκος* ‘ajo në çfarë bëhet beja, dëshmitare betimi’, *όρφανός* ‘jetim; i pa-orë?’, *όρχαμός* (*άρχω*) ‘orë-ka, që ka orë; prijës’ apo dhe *ώρη* ‘stinë’; lat. *oread* ‘orë mali’, *oraculum* ‘orakull, shpallje hyji’. Shih dhe emrin e qytetit të Epirit, *Όρικον~Όρικος* lat. *Oricum~Oricus* (shqip: *Orikum*) krahas emrit *Orra~Oria* (< *Hyria*), qytetit të parë të mesapëve, arm. *ori*, *orlor*, *ors* ‘korb; lloj zogu; gjah’, got. *ara* ‘shqiponjë’. Bonnet vëren që gjeografia dhe mito-logjia na ftojnë ta shohim këtë fjalë si një refleks të gr. *Όραι* apo dhe *Ήρα* ‘Hera’, duke përafruar këto edhe me fjalën shqipe (*h*)*erë* (1998: 230). Shih po ashtu gr. *όρθόω*, aor. *ώρθωσε* ‘udhëtoj (drejt), ngrihem), por edhe mitin e Orionit (gr. *Όρίων/ Όαρίων*; lat. *Orion*). Në shqip, ora ka derivuar edhe kompozitë: *o+roe* ‘është roje; vë-roe/rue > vëren’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **o-rāgnja?* > Mes: *ori~ora* > Alb: *ora*.

šoa (fol.) > *shoha; shikova, pashë* (pret.). Shih: *šo~ šonet*, me lart. **ka** (prf.) > *kah*. Shih: *ga* te MLM 35 Al. Shih dhe kuptimin e -*kah-* te MLM 13 Gn.

zare (e.) > *zjarr(e)*, (qyteti *Zara?*). Vjen nga PALb **džerma*, një o-temë e re fjale e transformuar nga PIE **g^whermo-* > PIE

**gēr-*. PIE **g^wh* shfaqet me **g^w* në PALb **dž* > Alb *z* para një zanoreje që vjen pas **j*. Përkime: hit. *ur-āri/uar-āri* 'djeg', skt. *gharmá-* 'nxehtësi dielli', gr. *θερμός*, lat. *fornus* 'furrë', arm. *ayrem* 'fus në zjarr, djeg', lit. *garas* 'nxehtësi avulli', sl. vj. k. *gorēti* 'djeg' < PIE **g^wher-*. *Zare* mund të ketë po ashtu kuptimin *Zara*, emër qyteti në Kroaci, që para erës romake njihej si *Iadera*, por që, të paktën, në kohën për të cilën po flasim nuk është e atestuar si *Zare*. Megjithkëtë, meqë etnonimi *zaras* është evident në mbishkrime, ka kuptim që të ketë pasur edhe emër qyteti apo region të quajtur *Zare*.

Variantet *zjarr* dhe *zjerm*, në shqip, mund të konsiderohen se mbajnë të njëjtën rrënjë.

Tri mosha të fjalës: PALb: **džerma* > Mes: *zar(r)* > Alb: *zjarr~z(j)erm*.

θi > *ty~ti*. Shih: *ite-ide* te MLM 2 Al.

hio > *hia~hija*. Shih: *hia* te MLM 10 Al.

tθei (e.) > (n) *dhé*. Nga PALb **dzō* si refleksi i PIE **dhghōm* 'tokë'. Shqipja dëshmon zhvillimin e veçantë të grupit kon-sonantik PIE **dhgh* > *dzō*; është kjo një fjalë kur tema konsonantike mbetet morfologjikisht e pacënuar në PALb. Përkime: hit. *tekan*, tok. *tkam*, skt. *kṣam-*, gr. *γθών*.

Tri mosha të fjalës: PALb: **dzō* > Mes: *tθe* > Alb: *dhé*.

hiθi~hini > *hiti~hyri*. Shih: *hini* te MLM 7 Bal.

daz/o (fol.) > *dal/doli*. Vjen nga PALb **dala*; me përkim në gr. *θάλλω* 'lulëzoj, shfaq/em'. Këtu aspirantja e zëshme PIE **dh* u shkëmbye në **d* në PALb **d* > Alb *d*. Kr. *dazi~dazima* me PALb **dala* dhe PALb **en-danja* dhe po ashtu me *dazi/m* te MLM 2 Al.

Tri mosha të fjalës: PALb: **dala* > Mes: *daz(o)* > Alb: *dal*.

honni (e.) > *hona; hana, hëna*. Shih: *hon* te MLM 19 Al.

ma (psz.) > *ma~më*; psz. me karakter krahásues. Shih: *ma* te MLM 21 Bas.

kra/θehe (e./mb.) > *krah/teje; krah/thyer?* *Kra* > *krah*, ndryshe nga ç'është menduar, shfaqet tash në mesapishte me burim të hershëm nga PALb **krosk*. Del shumë qartë po ashtu në MLM 1 Br në formën *kraa*. Përkime: skt. *kard-* 'dorë, feçkë elefanti',

skt. *kratu*, gr. *κράτος* ‘forcë, fuqi (krah), pushtet’, gjerm. vj. *kraft* ‘fuqi’, bulg. *krajnik* ‘krah, këmbë’. Mbase nga PIE **k₂h₂-*. Pokorny rindërtonte formën PIE si **kr(o)k-sko-* ndërsa për burim të hershëm të shqipes sugjeron **krok-sko-?*, me një ndërrim të zakonshëm fonetik në Alb *-k-* > *-h-*. Për fjalën *teje* < *ti*, shih *ite* te MLM 2 A1, ndërsa rreth mun-dësisë së leximit të *kra/θehe* si *krah/thyer*, shih më poshtë shpjegimin për *θehe* si pjesë e dytë e kësaj kompozite. Në shqip *krakthehe* asocion edhe me *krahthedër* ‘zog grabitçar’, si kuptim atributiv për lloj zogu.

Tri mosha të fjalës: PALb: **krosk* > Mes: *kra-* > Alb: *krah*.

θehe (fol.) *thehi* > *thym~thyer*; *thej~thyej*. Rrjedh nga PALb **tsā(i)nja* < PIE **kēi-* ‘mpreh’. PALb **ā* në pozitë të ngja-shme para **n* dhe **l* ka dhënë *ye*. Pa dyshim, kjo lemë është shumë e afërt me hit. *tāye/a-^{zi}* ‘thej~thyej; vjedh’ < PIE **teh₂- e/o-*. Të tjera përkime të mundshme: skt. *śīṣāti* ‘mpreh’, arm. *sowr* ‘i mprehtë; thikë’ etj. Kr. marrëdhëniet në mes lemave shqipe të *thej~teh~thikë*.

Tri mosha të fjalës: PALb: **tsāinja* > Mes: (θ)*thehe* > Alb: *thej~thyej*; *thyer*.

ardanno (fol.) > *ardhëm*. Aor. i *vij*; pason PALb **erdza*; duke kujtuar këtu që aoristi asigmatik në shqip është tematik dhe shumë i frytshëm dhe ky është një ilustrim tipik i kësaj dukurie. Përkime: luv. *harduwatti-* ‘ardhës, pasardhës’, hit. *hardu* ‘ardhës, pasardhës’, āri, *ar-^{ta(ri)}* ‘vi, arrij’ < PIE **h₃rto*, gr. *ἐρχομαι* ‘me ardhë; vij~erdhi’, arm. *ordi* ‘gjeneratë pasuese, djalë/vajzë’. Mbase *o*, ka karakterin e mbaresës së aoristit, por mund të jetë edhe enklitik për ‘unë’; duke pasur në mendje që forma emërore PIE e përemrit pronor, veta I nj., ka tretur, *o~u* mesape si ‘unë’ ruan të njëjtë formë si Alb *u~unë* < PALb **swa* < *PIE **syom*.

Tri mosha të fjalës: **erdza* > Mes: *arda(no)* > Alb: *erdha*.

poššonni (fol.) > *pushojmë*. Me sa duket është derivat i PALb **puia* < **puksja* (ndonëse është fjala *push* që pikësepari lidhet me këtë origjinë). Sikur dhe në mjaft raste të tjera në Mes, *o* te *pošhon* reflekton *u*. Kësirasti, grupet konsonantike PALb

**dsj* **ksj* > Mes & Alb *s/sh*. Përkime: hit. *šannahh* ‘pushoj’, av. *šan-* ‘pushoj’, *šūiti-š* ‘kënaqësi’, gr. *ἀνάπαισις* ‘pushim’, skt. *śayate,-ti* ‘pushoj, shtrihem’, lat. *pausare* ‘pushoj’ (në varr, ngjashëm me kontekstin e *poššonni* këtu), it. *posare*. Kr. me gr. *πόσω* ‘peshë; sa kushton?’, skt. *pti-ccha-* ‘bisht’ < **puksko-*, sl. **pum* ‘poshtë’ < **poukso-*, skt. *pusan* ‘zot/mbrojtës tufe’; PIE **pauson* ‘emër perëndie’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **puksja* > Mes: *poššo-* > Alb: *pushoj*.

hiai > *hije; haje?* Shih: *hia* te MLM 10 Al. Shih: *han* te MLM 51 Al.

marnai (fol.) > (*ke*) *marrë; more*. Vjen nga PALb **marna*, që vjen nga denominativi në *n*-temë PIE **mar-n(i)* dhe formon aoristin/të kryerën me zgjatje të zanores së rrënjës. Këtu *-nai* vepron si enklitik-epitezë që ndihmon krijimin e të kryerës. Përkime: hit. *mānijahh* ‘dorëzoi, kryej’, *marri e/a*-^{ta(ri)}/*marra*-^{ta(ri)} ‘përziej, shpërbëj, vloi’, gr. *μάρη* ‘dorë, marrëse’, skt. *mṛśāti* ‘prek’, *prā-mṛṇa* ‘paloj, paketoj’, lat. *manus*. Përkon edhe me akad. *mahārum* ‘marr’. Kjo fjalë është një shembull i mirë i kalimit PALb **rn* > Mes *rr* > Alb *rr*. Është një formë konservative e PIE **mar-n(i)*. Përkon edhe me akad. *mahārum* ‘marr’.

Tri format e fjalës: PALb: **marna* > Mes: *marn-* > Alb: *marr*.

Koment

Ky *Lapis* (*marmoreus*) *insculptus* (CIM), tashmë i zhdukur, ndodhej i gravuar mbi një lapidar në lokalitetin Vaste (Basta e dikurshme), dhe u gjet në vitin 1526. U publikua në Basel nga Antonio dei Ferrarj nga Galatone.

Mbishkrimi ka gjithsej 8 rreshta dhe mbi 40 fjalë (pa llogaritur fjalët që përsëriten). Vetëm ky mbishkrim ka të paktën 12 folje (ndonjëra e përsëritur), përafërsisht aq sa besohej se kishte në mbi 600 mbishkrime të cilat përmenden kryesisht për praninë e emrave.

Por, për çfarë, në të vërtetë, flet ky mbishkrim (që edhe këtu është lexuar në tetë rreshta, ashtu si është shkruar)?

Përmbledhur shkurt: temë e tij është *thatësia e vendit*, temë që përsëritet edhe në disa raste të tjera. Ndonëse regjioni i Bastas njihet për pjellor, duket se historikisht ka njohur edhe thatësira të mëdha, siç e përshkruajnë edhe Plini (Lambolej 2002: 63) e Ciceroni (Lomas 1997: 34-35).

Në të vërtetë që nga Deecke (188) e këndeje, mbishkrimi është përshkruar si një lloj kontrate e shitblerjes, që nis me: ‘Dëgjo Zeus, Thotoria Marta i dha fushën e vet qytetit të Vastes...’. Nonsensi i këtij lloj interpretimi nënkupton edhe nonsensin e ‘informimit’ të Zeusit për shitblerje tokash! Para Deeckes ky mbishkrim ishte fragmentuar e interpretuar nga Maggiulli & Castromediano (1871); më vonë nga Haas (1962) pastaj nga Santoro (1983) etj.

Vetë tema e këtij mbishkrimi, e kthyer në subjekt, do të dukej përafërsisht si vijon.

Artasja, që i raporton hyjit Thotor në *kohë të zisë*, i dëfton atij për thatësirën (urinë e bukës?) që ka pushtuar gjithë vendin dhe për të dashurin e saj, të varur në trekëndësh, si pasojë e kësaj. Nga rreshti i katërt, kalohet te ajo që është tipike për mbishkrimet mesape, te dialogu me të vdekurin, të dashurin i cili kishte net hipur ndër yje dhe tashmë po braktisej edhe nga ora, dhe rrjedhimisht, hija e tij po hynte në dhé. Pas shfaqjes së hyjnisë së hënës, Artasja i flet së fundmi të dashurit në varr, duke i dëftyer se si kanë ardhur (me të afërm të tjerë) të pushojnë rrëzë tij në *vaste* ‘qytet’, duke shprehur admirimin për hijen e tij.

Si i tillë, mbishkrimi, sa ruan karakter funerar po aq ka edhe karakter mitopoetik, si fjalor dhe si subjekt. Vetë thurja si subjekt mundëson rrëfimin personal tragjik të artases, të humbjes së të dashurit të saj. Të gjitha këto elemente poetike, si fjalor dhe si rrëfim, flasin tërthorazi për një traditë të kultivuar shpirtërore e poetike të mesapëve, për lidhje të ritualit e mitopoetikës në traditën e tyre kulturore, veçan në atë të mbishkrimeve.

Nuk duhet përjashtuar që në ndonjë rast segmentimi mund të zhvillohet me ndonjë ndryshim të aty-këtushëm, që, sidoqoftë, nuk do ta ndryshonte vijën themelore të rrëfimit që përshkon

mbishkrimin. Rrjedhimisht, edhe interpretimi i një segmentimi me pak ndryshime nuk do të dallonte fort nga ky.

Pa dyshim që lexim-interpretimi i këtushëm (përfshirë edhe elemente të segmentimit) është ndërtuar mbi leximet e të tjerëve. Ta zëmë, te shprehja: *pido vaste i basta* kam ndjekur leximin (prej) *qytetit (fushës) së Bastës* ('der Stadt Basta'), ashtu si propozonte Torp (1895: 199); ose fjalëve *veinan aran*, përafërsisht ashtu si besonte Bechtel, mund t'u jepet kuptimi i *vetë tokës, vendit* (1937: 181). Për më saktë, shprehja *arat e ndanarat* nënkupton *tokat kryesore* (pa përjashtuar as *qendra e qytete (polise)* dhe *tokat e tjera* periferike; gjithandej. *Ast* haset mu si te PIE *h₂osti 'asht'. Ndërsa, po të mbështeteshim në transkriptimin e Deeckes: ...*martapidogas tei basta* (1885), kjo fjali do të mund të lexohej: (jam) artase prej tokas të Bastas; që kuptimisht, do të dilte po i njëjti me leximin e bërë më lart. *Veinan*, në disa mbishkrime të tjera del *venas* dhe forma e kësaj fjale ka ndikur të kuptohet ndonjëherë për *Venus*, por nuk ka një kuptim të tillë meqë karakteri i *Venusit* romak te mesapët jepet zakonisht nëpërmjet teonimit *Afërditë*.

Varja apo vënia a *vuajtja* mbi *trikomsh* (ose *trekondsh*, me të njëjtin funksion) mund të lidhet me kohën e zisë, me thatësirën që sjell edhe uri e vdekje (në raste të tjera edhe murtajën). Thotori, si zakonisht, është emër hyji që me mjaft atributë i ngjason Zeusit, ashtu siç është thënë ndonjëherë (Lambolej 1996; 190) por, përveç mundësisë për t'u lexuar si një *hero-hyjni*, mund të interpretohet edhe si: *hyjni-orë*, orë perëndie, si një përzierje e paganës me konceptin e hyjit në antikitet, i pranishëm edhe në imagjinaren ilire po ashtu.

Me sa duket, krahas toponimit të vjetër Basta, edhe toponimi Vaste, përveç si emërtim regjioni a qyteze, ishte emërtim jozyrtar për Bastan, të paktën si kulturë gojore.

Këtu duhet të kujtojmë se, vetë interpretimi i lemës *klohi~kohi* - që është parë i lidhur me *klohis* < PIE **k̑leu*-(s)- 'dëgjoj', që edhe në shqip korrespondon me formën *kluaj~kluoj~quaj* 'thërras' < **k̑lu*(H)-*eH*-, - është ngatërruar mjaft, duke mos u kapur kuptimi i fjalës mesape *klohi~klauhi* (haset në të dy/tri

variante) > *kohë*. Është e ditur se grupi bashkëtingëllor *kl* (si dhe ai *gl*) ka pasur shtrirje dhe haset madje edhe në ditët e sotme. Po ashtu, sa i përket *k* te *klohi/kohi*, duhet te kujtojmë se ‘konservatizmi i shqipes dhe raguzishtes mbetet në një stad, te /k’-/ /g’/’ (Bonnet 1998: 216) dhe ky është një ilustrim tipik i kësaj dukurie.

Sigurisht se formula *klohizis* është shndërruar në markë identifikuese të këtij mbishkrimi, duke e krahasuar *zis* me *Zeus*. Fjala *zis* që ndjek *klohi*-n merret për Zeus (shih: Krahe 1936: 85) ndërsa, në të vërtetë, ajo duket se jep ‘kohën e zisë’ apo edhe ‘zinë; kohën e mbajtjes zi’.

Përpjekje për lidhjen në mes *Zeus* e *zot* ka pasur gjithandej, por kjo nuk ka të bëjë me këtë mbishkrim dhe të tjerë që përmbajnë këtë fjalë. Mbase këtu mund të thuhet se *zot* është parë kryesisht si epitot për *Zojz*, ‘ati qiellor’ < **dziēu*°*a(t)t-*, por i cili, sido që të jetë, nuk lidhet me fjalën mesape *zis*. Ndërsa, sa i përket origjinës të së mjaftdiskutuarës fjalë *zi/a~i zi* në shqip, Çabej mendonte se forma bazë e *zi/a~i zi* mund të rindërtohej si **jōdīā* dhe heton origjinën e derivimit të saj tek thotë se “mbiemri *i zi* mund të ketë dalë nga adjektivimi i mbiemrit *zi-a*, më fort nëpërmes një përdorimi predikativ [...]: është *zi* [...] > është *i zi*” (1986 II: 326).

Fjala *pedo*, ndonëse duket të ketë kuptimin *prej*, të sqaruar më lart, nuk përjashton as lidhjen e supozuar me lat. *oppidum* ‘qytezë’; vendbanim i vogël, i afërt me *qytezë* apo dhe me formën e hershme në lat. *ob-pedum*, ‘hapësirë e mbyllur’ si një qendër e vogël dhe e rrethuar ekonomike e politike, mbase e ardhur nga PIE **pedóm-* ‘hapësirë e pushtuar (e rrethuar)’.

Ora, si qenie hyjnore e mitologjike, ka peshë të jashtëzakonshme në jetën ilire-shqiptare. Elsie me të drejtë i quante ato *fairy godmather*; sikur që Nopcsa i lidhte ato me *Oreadat* nga Greqia e vjetër, si *nimfa malesh* (Elsie 2001: 194). Nëse ora mund të krahasohet me ndonjë nga figurat e hyjnive të Olimp, ajo do të ishte Hera. Megjithatë, në pikëpamje të origjinës, *ora* nuk përjashtohet të ketë lidhje me mitin e Orionit, gr. *Ὠρίων*, të gjuetarit gjigant të cilin Zeusi e dënoi dhe e dërgoi në qiell prej nga ai shfaqet si konstelacion yjesh (në rrugën qumështore). Kjo

kujtesë yjore mund të jetë një dimension i figurës së orës mesape-ilire, prandaj *ora* e ka të përbrendësuar *ori(oni)n* edhe si një lloj *orakulli*, që do gjendet si i tillë edhe në traditën hitite. Vetë shfaqja e orës në mbishkrimet mesape lidhet edhe me venerime qiellore të shfaqjes a ikjes së orës, pra vjen si rrjedhim i leximit të hartës yjore, sipas cikleve kozmike. Ajo shpesh del se fshihet a zhduket ndër re, fakt ky që përcillet si një shëj me kuptim të caktuar në ritualet mesape.

Për më tepër, karakteri i orës ilire-shqiptare është trajtuar si një amalgamë e jetës së përkohshme dhe *alter agos-s*, meqë jeta njerëzore njeh vajtje-ardhjen e pandërprerë të orëve. “Çdo njeri, familje, vëllazëri, fis e komb, ka orën e vet dhe natyra përreth është e populluar gjithandej nga orët e padukshme, përtej një rendi të rreptë hierarkik” (Kondi 2012: 196).

Orët janë të ndryshme: “Malsort i ndajnë Orët n’ tri radhë: e para asht e bardhë si dielli, e i ep nierit të mira; e dyta asht e verdhë, e nieri ka prej soje jetë të keqe; e treta asht e zezë e i pertrin nierit dekën. Seicilli fis asht i ruejtun prej një Ore, qi e drejton ndër fatet e tija. Tek des nieri edhe Ora shkimet me te” (Harapi 1961: 277-78).

Siç vëren Kondi: kur shuhet, mbaron, vritet a vdes ora e dikujt, atij njeriu s’i mbetet më jetë, drita e yllit të tij të lindjes, në qiell, do shuhet dhe ai do të quhet *orëpreme*, *orëvramë* a *orëdekun* (‘i ka dekë Ora’). Ai kujton fjalët e banorëve të Tropojës tek thonë: ‘çdo njiri si asht i gjallë e ka Orën e vet në bjeshkë si hije, si trupin e vet. Pa dekë ajo, nuk des as vetë’ (Kondi 2012: 197).

Si qenie me fuqi mbrojtëse, te religjionet abrahamike, ora do të riformësohet nën lëkurën e *engjëllit*. Në kulturën shqiptare pesha e orëve mund të vërehet ende në të folmet me elemente dialektore arkaike, në jetën e përditshme, por karakteri i tyre shquhet më së miri në *Kângët kreshnike*, të cilat kanë substrat shumë të hershëm, me elemente të miteve kozmogonike. Autori Stanko flet për një prani të fjalës *ora* (*oros*) krahas asaj *mesap* në toponime e hidronime që përfshijnë pjesë të tëra të Greqisë së sotme dhe të territoreve rreth saj (1987). Me një fjalë *orët* dhe *mesapët* kanë bërë një rrugëtim paralel. Edhe rrëzë malit Tomor

ka një fshat që quhet Mrakull, mbase nga Orakull, prej nga rrjedh në shqip edhe fjala *mrekulli* (Çabej 1986).

Prania e orëve te mesapët është lehtë e vërejtshme dhe shumë domethënëse. Ato kanë peshë të veçantë në kulturën votive e procesuale. Edhe sot flitet e shkruhet mjaft për *Epimelides*, orët a nimfat e kopesë, sikur dhe për orët a nimfat e arrave. Sipas Ovidit (1916) po dhe autorëve si Liberalis (1992), miti i orëve (nimfave) si shoqëruese të hyjnisë Pan ishte shumë i gjallë te mesapët. Ato hidhnin valle, por barinjtë i frikësonin, imitonin e tallnin ato, duke pretenduar se vallëzonin më mirë se ato, pa kuptuar se ato kishin veti zotash. Në gara vallëzimi me barinjtë, orët shkëlqenin duke shfaqur hirin e tyre dhe pastaj ua dëftonin origjinën e tyre hyjnore barinjtë duke i shndërruar ata në trungje të egra ullinjsh që derdhin lot, duke ua kthyer thartësinë e karakterit të tyre edhe në shije frutash ulliri.

Për gjuhën e mesapëve fjala dhe kuptimi *ar(ë)* ka kuptim të veçantë.

Çabej bën një shpjegim të shkëlqyeshëm të kësaj leme: “Fjalë e mbarë gjuhës, që del te Buzuku, *arëtë me grunë* [...]. Në radhë të parë është e afërt me mesap. *aran* në sintagmën *veinan aran*, në mbishkrimin e madh të qytetit Basta” (1986-I: 39). Ai u referohet A. Torpit, A. v. Blumenthalit e Krahes, duke përkujtuar përqasjen e këtij të fundit të *aran* me lat. *ara* dhe duke rezymuar: “afrimi i fjalës mesap. me shq. *arë* është si gjuhësisht si gjeografikisht më i natyrshmi”, pasi na përkujton se rrënja “*ar-* për ‘arë, lëvrime i tokës’ ndeshet ndërkaj si në gjuhët indo-europiane si në gjuhët jo indoeuropiane” (Po aty, 39).

Siç mund të shihet, rindërtimet e disa fjalëve të këtij mbi-shkrimi në PALb > Mes, në mjaft raste, janë më të përafërta me korrespondencat në hit. e skt., çfarë dëfton shkallë të lartë të konservatizmit të mesapishtes, i cili, përcillet po ashtu në relacionin mesapishte - shqipe.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Deecke 1885; Meyer 1891; Torp 1895; Authenrieth 1895; Jokl 1911; Ovid 1916: 513-526; Bechtel 1937; Pokorny 1959[2007]; Harapi 1961; Huld 1984; Liberalis 1992; Çabej 1986 I, II; 1996 IV; Huet 2016; Lamboley 1996, 2002; Bonnet 1998; Elsie 2001; Herring 2007; Lomas 1997; Kloekhorst 2008; Beekes & Van Beek 2009; Martirosyan 2010; Matasović 2010; Bokshi 2010; Kondi 2012; Schumacher, Matzinger 2013; Tischler 2016.

69.

MLM 2 Bas	shek. IV [*]	(115)
Item	a:b:gd:evz:h:i:kl:m noš:q:r:s:tr...	
Segm	a:b:gd:evz:h:i:kl:m noš:q:r:s:tr...	
Mes > CALb	a, b, gd, evz, h, i, kl, m, noš, q, r, s, tr...	
SALb	a, b, gd, evz, h, i, kl, m, noš, q, r, s, tr...	
Eng	a, b, gd, evz, h, i, kl, m, noš, q, r, s, tr...	

Koment

Me sa duket, kjo *abecedë* është është një *hartë* e alfabetit mesap, por gjithashtu edhe një lloj testamenti kulturor, një akt kujtese historike. Sigurisht, mund të vërehet se alfabeti i këtushëm nga Baste, i shek. IV p.e.s. ka dallime në kohë dhe dallon herë më pak e herë më shumë (në faza të ndryshme kohore) nga alfabetet e tjera, të qyteteve a rajoneve përreth. Shih për më shumë dallimet në mes alfabeteve në disa faza të mesapishtes, te studimi hyrës, te De Simone & Marchesini (2002).

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

70.

MLM 3 Bas	shek. III ⁻	(116)
Item	θabaraꝑmmorqorihi[...(.)s	
Segm	θabara mmorqorihi...s?	
Mes > CALb	ta/bara, merkuri-hi ...s?	
SALb	ta bëra /blatimin/, e mërkurë .. është?	
Eng	tabara /offerings/, on? Wednesday-hi...?	

θabara > *tabara*. Shih: *tabara* te MLM 1 Bal.

mmorqori? > *Merkuri*; këtu: *e mërkurë*. Emërtim sipas planetit të Merkurit. Përkime: lat. *Mercurius* që u bë *dies Mercurii* ‘dita e mërkurë’. Venero përfaqësimin fonetik: *o* > *u*; *q* > *k*.
...s? > ?

Koment

Mbishkrimi është variant i *tabara*- mbishkrimeve. *Morqo/ri* duket sikur ruan emrin e Merkurit brenda, që në mjaft mbishkrime del si *Morko(s)*, emër ky që është kthyer këtu në: *e mërkurë*, për të dhënë ditën e vizitën në varreza, sipas kalendarit të ritualeve votive. Pra, nuk përjashtohet mundësia e të kuptuarit: *tabara* (*blatime*) *Merkurit*.

Bibl.

Për fjalët në PALb/ALb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

71.

MLM 6 Bas	shek. III ⁻	(117)
Item	dazetspallainne[s] [...]obraditθo[	
Segm	dazets pallain ne[s] [...]o bra dit/θo	
Mes > CALb	t’damin pallim ne ... o prâ /vrâ/? dita	
SALb	të ndarin pallim /vajtjomë/ ne, ... u vrenjt? dita	
Eng	we mourn the deceased; the day is overcast?	

dazets > *t'damin*; *të damin*. Shih: *dazima* te MLM 2 Al.

pallain > *pallim*; *bërtasim*; këtu: *vajtojmë*, *bëjmë gjâmën*. Shih: *pallen* te MLM 4 Br. Një lloj sinonimi i fjalës *gamates*; shih te MLM 13 Cae.

nes > *ne*; *prej nesh*. Shih: *nesh* in MLM 11 Al.

o > *o~osht*, *është*. Shih: *as* in MLM 1 Al.

bra (fol.) > *vrâ?*; *vrerët~vrant* < PALb **awa-rena* bazohet në *re*. Prefiksi **awa* < PIE **ouo-* ~ **auo-* del në foljet e PALb. Që të dyja, *vrer* dhe *vrant*, si prefiks-derivate të *re*, janë parë të dala nga *re* < **vrer* **vrant* 'cloudy'. Përkime: skt. *auri-* 'vë re, ruaj', sll. **vorna* 'crow' < PIE **yrano-*. Shih lidhjen e mundshme me *prâ-pré* < PALb **p(e)retja*, por edhe *bra* PIE < *b^hréh₂tēr* 'vëlla'.

Tri format e fjalës: PALb: **awa-rena* > Mes: *bra* > Alb: *vrâ*.

dit/θo (e.) > *dita*. Nga PALb **dītā*. Kjo i-rrënjë shpërfaq rastin kur **ī* nuk kishte ndërruar në PALb dhe po ashtu ishte ruajtur në shqipe, sikur që e pazëshmja PIE **t* u ruajt në PALb **t* > Alb *t*. Përkime: skt. *dīti* 'shndritje, shkëlqim', lat. *dies*, uelsh *dynd*, lit. *diena*, ang. vj. *daeg* 'ditë', gjerm. vj. l. *zīt* 'kohë'.

Tri format e fjalës: PALb: **dītā* > Mes: *dito* > Alb: *dita*.

Koment

Fragmentimi dhe interpretimi duhet marrë me rezerva. Mungesa e tri shkronjave mjegullon sadopak kuptimin e frazës *o bra*; nuk është e sigurt nëse *o* mund të merret si formant i kohës së kryer dhe të japë leximin e *bra* si *vrâ*, duke e lidhur kuptimin e fjalës me errësimin e motit edhe si simbolikë të pikëllimit për të vdekurin. Ndodh që *o* të jetë mbaresa e fjalës së munguar sikur që edhe *pra* mund të jetë prapashtesë a pjesë e dytë e një kompozite të panjohur! Gjithashtu, nuk përjashtohet as të kuptuarit: *o prâ~pré dita* (që rrjedh nga lehtësia e alternimit *b:p*) në kuptimin: *ka pushuar/marrë fund dita*; *dita* e *tij* apo dhe *dita* e zakonshme.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

72.

MLM 10 Bas	shek. V ⁻ (121)
Item	dasz[e?]]sir.]
Segm	dasz[e?] <i>sira?</i>
Mes > CALb	dave syri
SALb	u ndave syri /sysh/
Eng	you are detached from my eyes

dasze~dazi? > *daj~ndaj*; *dal*; *dashti?*. Shih *dazima* te MLM 2 Al. *sir/a?* > *syri*. Vjen nga PALb **atši*. Para zanoreve nistore PIE **kʷ* dha PALb **tš* > Alb *s*, ndërsa Alb *y* rrjedh nga dy variantet e PALb, **ui* - **i*, dhe nga Mes *i*, ndonëse *i* në Alb. Ruhet ende në disa dialekte. Në të gjitha variantet: PALb / Mes / Alb kemi të bëjmë me *i*-temë dhe auslauti *-y* < *-i* konsiderohet si sekondar. Përkime: skt. *aksi*, av. *aši*, ir. vj. *stii* ‘sy’, got. *skeinan* ‘shkëlqej’, sl. *oči* ‘sy’ dhe *sijati* ‘ndrij, shkëlqej’.

Tri moshat e fjalës: PALb: **atši* > Mes: *si-* > Alb: *sy*.

Koment

Zakonish *ndarja* jepet me *daz* ndaj *z* i jep tonin e vet edhe sibilantes *s*. Me gjasë bashkëdyzimi i këtyre dy sibilanteve është dukuri e fazës së hershme të mesapishtes.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

73.

MLM 11 Bas	shek. III-II- (122)
Item	va[...d era] nθoaa[---]rasli[
Segm	va[is?] deran θoa aras li
Mes > CALb	vais? deran tua, aras le
SALb	vajtoj derën tënde, arat le
Eng	I mourn your door /family heritage; reputation/; you left your fields

vais? (fol.) > *vajtoj*. *Vaj* e *vajtim*, ndonëse fjalë të hershme të shqipes, nuk kanë përjetuar ndonjë rindërtim të veçantë në PALb; mbase duke u identifikuar me foljen *klai* e cila ka mjaft përkime në gjuhët PIE, duke filluar nga hit. *wai* e skt. klándati deri te gr. *κλαίω* e got. *qainōn* 'qaj'. Paralelja vërtet që ekziston porse frikativja *v* (e *vais*) duket se ka një shfaqje të hershme në PALb po ashtu, meqë si e tillë shfaqet edhe në Mes. Duket se *vaj(tim/toj)* ka origjinë onomatopeike. Mbase, nistorja *kl* nga *klai* < PALb **klau-ni* < PIE **klau-* përjetoi një 'pakt' paraleleje fonologjike me frikativën *v* e cila u pasua po ashtu nga diftongu *ai* dhe krijoi lemë të veçantë, gjithnjë mbi bazë onomatopeike: Përkime të tjera: lat. *vae*, *clamo*, arm. *vay*, rum. *vaie* 'vajtoj'.

Tri format e fjalës: PALb: *? ; Mes: *vais* > Alb: *vaj(toj)*.

dera/n (e.) > *deran* (kall.). From PALb **dhoor-* < PIE **dhuer*. Zakonisht, PALb **w* humbi para të gjitha zanoreve që pasojnë një okluzive. Shumësi i *derë* është formuar me alternim fonetik *-e- > -y-*, *derë* > *dyer*, dhe ngjason të jetë ndërrim më i vonë fonetik, i panjohur në Mes. Përkime: skt. *dvār*. tok. B. *twere*, arm. *duṛn* 'derë', gr. *θύρα*, uels. *dor*, ang. *door*, lit. *duris*, sl. vj. k. *dvъrb* 'derë'. Një vështrim të veçantë meriton lidhja mes Mes & PALb e hit. *andurza* 'brenda dere; n' *derza*' (ndf.).

Tri moshat e fjalës: PALb: **dhuoor* > Mes: *dera* > Alb: *dera*.

θoa > *tonë*. Shih: *ion* te MLM 20 Ro.

ara/s > *ara(t)*. Shih: *aran* te MLM 1 Bas.

li > *le* (aor.); *lë*. Shih: *la* te MLM 9 Al.

Koment

Rikonstruktimi i tingujve te ‘*va[is]*’, në këtë, është bërë duke u mbështetur po në fjalën *vais*, me të njëjtin kuptim, te MLM 8 Ur, dhe po ashtu në formën emërore *vaides* ‘vajtesë’ që shfaqet në MLM 10 Gn, duke mos lënë kështu dyshim për rindërtimin e dy shkronjave të munguara, natyrisht, gjithnjë brenda një konteksti të njëjtë të ritualeve sapulkrake përkatëse, duke pasur parasysh, po ashtu, ndjekur shtegun e rindërtimit të fjalës *kjaj-qaj* në PALb.

Duhet përkujtuar këtu se *vaj(toj)* ka një rrezatim semantik më të gjerë se *kjaj* në shqipe dhe, me gjasë edhe në PALb, gjykuar edhe nga prania e saj në Mes (krahas *kai~kjaj* që shfaqet po ashtu). Fjala, përveç si folje përdoret edhe si mbiemër në të folmet arkaike, edhe sot. Ta zëmë, thuhet: *fëmijë vajs, thmi vais* ‘fëmijë me buzë në vaj’. Parë nga një perspektivë më e gjerë antropologjike, *vaj* krijon fundament të një diskursi kulturor mbivarror që lidhet me *vajtimin/vajtesën* e *vajtuesve*, *vajtojçave* e *gjâmtarëve* që e japin fenomenin e gjâmës. Për fjalën *vais* paralelja më domethënëse del ajo me hit. *wai*- sikur që për fjalën *derë*, paralelja e serishme me hit. *andurza* bëhet e pashmang-shme. Duket se rindërtimi më i peshuar duket ai që është bërë nga Huld (1984).

Ndërkaq forma e aoristit *li*, v. 2 nj., vjen nga *la* në të tashmen, v. 1.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Pokorny 1959 [2007]; Huld 1984; Tischler 2016; Topalli 2017.

74.

MLM 14 Bas	shek. III- (124-125)
Item	Θeodoras ge
Segm	Θeodor/as ge
Mes > CALb	thotoras ke?
SAlb	Thotoras <i>qe</i> / <i>ka qenē</i> /?
Eng	it was? /a/ Thotorian

Θeodor/as > *Thotoras*. Teonim > etnonim.

ge > *ke~qe*; *kenē~qenē*? E pakr. dhe aor. që dalin nga foja *jam* në shqip ndjekin të pakryerën PIE të **es*. Prandaj, veta 2 nj. *ishe* / *ke~qe* shfaqet si tematizim i **k-es-es* ~ **e-es-es* > skt. *ās*. Shih: *iam* te MLM 1 Bas.

Koment

Në këtë rast, teonimi *Θeodor/as* përdoret si etnonim, për të identifikuar përkatësinë etnike të të vdekurit, si njeri që besonte në Thotorin, pra si *njëri prej nesh*. Rrjedhimisht, *as*, në fund, jep mbaresë emërore por nuk përjashtohet mundësia për të dhënë të kryerën ‘asht kenë’, sado që aoristi ka më shumë kuptim. Lidhja e ‘-as ge’ të kujton frymën e interpretimit të Boppit për afrinë e *kam* dhe *jam* (1954: 472).

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Boop 1854; Demiraj 1988.

75.

MLM 15 Bas	shek. III-	(124)
Item	anda [	
Segm	a/nda	
Mes > CALb	a/nda	
SALb	u nda/vdiq/	
Eng	/he/ is detached /deceased/	

a > *a~është*. Shih *as* in MLM 1 Al.

a/nda~da (fol.) > *a~është da~nda~ndarë; andje~ëndje; ende, andaj*. Kryesisht e njëjtë me *dazim* por dhe me efekte të tjera shtesë të ‘andjes’ dhe kërkesës për më shumë a për zgjatje ‘ende’ apo dhe si kuptim *andaj*, siç e shpjegon Meyer ‘nga ana tjetër’. Duhet pasur parasysh se *ndarje* dhe *vdekje* shpesh identifikohen me shtratin IE, siç mund të shihet nga përkimet më poshtë. Folja *daj~ndaj*, me prefiksin *n-* që duket sikur krijon grupin bashkëtingëllor *nd* por në fakt ka tjetër origjinë, rrjedh nga PALb **danja* < **daja* < IE **da*, **d^henh₂*. Nga perspektiva e shikimi të pjesores *da* ‘ndarë’, duhet parë këtë fjalë edhe në lidhje me < **en-danet* kur prefiksi folor **en* vazhdon nga IE **en(i)*. Brenda familjes IE, duhet parë pikësëpari në lidhjen a afërt me hit. *anda* ‘në, brenda, ende’ dhe skt. *dāti* ‘ndaj, pres’, *dasta*, *dam* ‘i kafshuar, i dëmtuar’, *dhanayan* ‘lë të shkojë’ po edhe me: gr. *ἐνδov* ‘brenda’, *δαίωμα* ‘ndaj’, *θνήσκω* ‘vdes’, *έθανov* ‘vdiq’, ir. vj. *and* ‘në të’; skt. *dáyate*, lat. *dividere* ‘ndaj’; *cadaver* ‘kufomë’ dhe sufiksi *-dam*, av. *dvaidi* ‘i zë frymën’, frigj. *addaket* ‘bëj, vë’, got. *daups* ‘i vdekur’, *daupus* ‘vdekje’, isl. e vj. *deyja* ‘vdes’ < PIE **dhau* ‘i zë frymën’. Rreth implikimeve *ða-dazima*, *dastas* shih: MLM 2 Al me koment dhe MLM 12 Al.

Ndërsa fjala *anda* < (*k*)*anda* vjen nga PALb **ka-antā* dhe kjo pastaj nga një formë edhe më e vjetër PALb **antā*. Kr. me tok. *añme* ‘andje, dëshirë, vetvetja’, skt. *gandhá-* ‘kanda~ andja, dëshirë, aromë e mirë’.

Tri moshat e fjalës /a/nda: PALb: *daja > Mes: a (n)da > Alb: (a) da ~ (është) ndarë.

Tri moshat e fjalës: anda: PALb: *ka-andā > M: anda > Alb: andja~ëndja.

Koment

Duhet parë me kujdes dallimin (shpesh vetëm nga konteksti) në mes *a-nda* si këtu me *anda* ‘andje, dëshirë’, *anda/endo* ‘ende; edhe; ndë, në’, apo *andaj~anej* si ‘nga ana tjetër’ (Meyer 1891: 11); kjo e fundit me një lidhje të lehtë me (n)*damje* si kalim *në atë anë; në atë jetë*. Da duket se lidhet edhe me *vda~vde/k* (shih: *vdaita* ‘u ndava’ te Camarda 1864: 37) dhe kjo e fundit do parë në pikëtakim me *ak(k)*- < PIE *ak*- < PIE *ok, me rrënjën *ek- ‘vdes’ (Puhvel 1984: 22) që shqip mund të përkojë me *^dek*? Një marrëdhënie të veçantë kjo fjalë ka edhe me sufiksin latin -*dam* (shih rolin fjalëformues të këtij sufiksi në lat.; De Vaan 2008: 160). Ndërkaq, karakteri prej lidhëze i *anda* është analizuar edhe nga Pitts (2022: 1-18).

Po ashtu, duhet bërë dallimin e kësaj fjale me teonimin Andin~Andinus si ‘hyjni dardane (e vdekjes)’. Rrjedhimisht, *a-nda* dhe *anda/andja/endo* kanë shumë ngjashmëri forme në shqip dhe në mesapisht, sikur që kanë afri të konsiderueshme edhe me format e rindërtuara në PALb prandaj dhe mund të ngatërrohen duke u marrë njëra për tjetrën.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjalë përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Meyer 1891; Topalli 2017; Çabej 1996: IV; De Vaan 2008.

76.

MLM 17 Bas	shek. V- (126)
Item	arΨam [
Fragm	arΨam
Mes > CAIb	artas
SAIb	Artas
Eng	Artas / Artanian

arΨam > antroponimi dhe etnonimi më përfaqësues për japigët.

Koment

Artam/artas/artai/arta/arte/art i hasim kudo si etnonime emblematike që ruajnë në rrënjë edhe kujtesën teogonike ndaj *Artemidës*. Pavarësisht sa dendur shfaqen edhe etnonimet *balas*, *balet*, *donas*, *arzan* e ndonjë tjetër, madje edhe *Thotoras* si teonim-etnonim, *arta/m* mbetet shenja reprezentative etnike për japigët, mbase e (ri)motivuar shumë në përdorim edhe nga emri i mbretit japig Artam apo dhe nga lidhja e mundshme me emrin e Artemidës.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/AIb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

77.

MLM 18 Bas	shek. III- (127)
Item	[?]daninagiθaosgrosdihiiinker[maθi daninšipaihidazinnihina]. test II.
Segm	danin agi θaos gros dihi in kermaθi danin ši paihi dazinnihi naihi
Mes > CALb	danin ag, dhashë grosh' ty-hi in kermadh; danin shi (tani?) po-ohi dahemi na?
SALb	danin agu /që me ag/ të dhashë groshë ty-hi in <i>kërmadh /varrezë/;</i> danin shi /që me ndalje te shiut; tani?/, po ndahemi ne?
Eng	after dawn, I bring bean stew to you-hi, in cemeteries; after the rain-hi (now?), we must part ways

danin~da (ndf./fol.) > *da~me të damë; me të ndarë/(n)dalë; tani?*

E lidhur në origjinë me formën e vetës së tretë të *ndaj*, në *PALb *en-danet* po dhe me *dha~jap*; *dhanë* (shih më poshtë formën *θaos*). Shih *a/nda~da* te MLM 15 Bas te MLM 3 Ro. Për ekuivalencën e mundshme me *tani*, shih: *tasstin* te MLM 8 Al.

Tri moshat e foljes *ndaj*, v. III nj.: PALb: **en-danet* > Mes: *danin* > Alb: *ndan*; *me të ndarë / damë*.

ag/i (e.) > *ag, mëngjes*. Nga PALb **auga*, bazuar në PIE **aug-* 'rris'. Po ashtu, e zëshmjja IE **g* është ruajtur në PALb **g* > Alb **g*. Grupi PALb **au* < PIE **au* humbi glisanten e diftongut dhe dha PALb **a* > Alb *a*. Përkime: arm. *ayg* 'mëngjes', gr. *ἀβγή-* 'rreze dielli', lat. *augea* 'shtoj', got. *auga* 'shtohem', lit. *augu* 'rritem'.

Tri moshat e fjalës: PALb: **auga* > Mes: *ag/i* > Alb: *ag*.

θaos (fol.) > *dhashë* (aor.); *jap~dhâ*. Folje supletive e hershme me format paralele *ap* dhe *nap*, të dyja < PALb **en-apa* < PIE **ap-* **ep-* *j-*. Labialja e pazëshme PIE **p* dha PALb **p* > Mes **p/b* > Alb **p*. Te *jap* ka indicje të një hiatusi 'të mbushur' apo dhe

të ndikimit të *jam*. Duket sikur të jetë në gjini me hit. *epzi* ‘(ai) ep~jep’ *da-* ‘marr (marr-jap?)’ < PIE **do-* ‘jap’. Përkime: skt. *āpnōti* ‘mbërrin, merr’, gr. *ἀπτω* ‘kap, lidh’, lat. *donum* ‘dhuratë’, *apīscor* ‘kap’. Forma e aor. në Mes *θaos* ‘dhashë’ nga PALb **e-das-a*, është ndërtuar në o-shkallë të PIE **do-* ‘jap’. Përkon dhe me akad. *nadanu* ‘me dhanë; jap’.

Tri moshat e aoristit të fjalës *jap*: PALb: **e-das-a* > Mes: *θ(dh)aos* > Alb: *dhashë*.

gros (e.) > *groshë*. Fjalë jo shumë e sqaruar etimologjikisht, por prania e saj më shumë se një herë në mbishkrime të bën të mendosh se ka histori si fjalë e PALb. Rrjedhimisht, propozim- rikonstruksionet si ai i Pokorneyt në PALb **ghōrso-s* dhe i Çabejt **grēus~*grās*, fitojnë peshë. Propozimet e këtij të fundit marrin parasysh metatezën e likuides. Përkime: skt. *gharṣati* ‘gjëra ushqyese të grira, në kokrra’, *śumeśśar* ‘kokrra të mëdha fasulesh’, lit. *garstva*, gjerm. *giersch* ‘perime; sallata’, n. vj. *grautr* ‘ushqim misri’, sll. *grah~grasa* ‘bishtajë, groshë’, rus. *goróchъ* ‘bizele’.

Tri moshat e fjalës *jap*: PALb: **grās* > Mes: *gros* > Alb: *groshë*.

dī/hi > ty. Shih: *dī* te MLM 2 Al.

in > në, *ndë*. Shih: *inθi* te MLM 1 Bas.

kermaθi (e.) > *kërmadhi*; *varreza*, *vendvendosja e kërmave*; arb. *kërdhis-* ‘dënoj, hedh në dhë, bëj kërmë’. Duket se *kermaθi* < *kerma* lidhet edhe me *gërmadha*, por megjithatë fjalët ruajnë burimet e veta semantike. Nga PALb **karp-nā*. Groups consisting of a labial and **n* gave *m*. Përkime: skt *kṛp-* ‘formë, dukë e bukur’, lat. *corpus* ‘trup’, *caro* ‘mish’, lat. vulgare **caronia* ‘ngordhësirë’, it. kalabr. *carnazz* ‘ngordhësirë’, bullg. *кѣма* ‘ushqim bagëtie’. Shih po ashtu lidhjen me *gërmadha*, *gërmoj*.

Tri moshat e fjalës *jap*: PALb: **karp-nā* > Mes: **kermaθ(dh)* > Alb: *kërmadh*.

ši (l./e.) > *si*, *që*; shih *si* te MLM 1 Bas. Por ka dhe kuptimin ‘shi’. Nga PALb **saja*, e lidhur me PIE **sii-* ‘(bie) shi’. Zhvillimi i parregullt i iniciales **s-* > *sh-* është shpjeguar nëpërmjet

disimilimit të formës së ndërmjetme **raja*. Përkime: tok. A *swase*, tok. B *swese* ‘shi’, *su-* ‘bi shi’, prus. *vj... suge* ‘shi’, skt. *śīkāra-* ‘shi’, gr. *ῥει* ‘bie shi’. Duket se forma **sū-* e PALb e rindërtuar nga Çabej mban lidhje më të motivueshme me Mes dhe Alb.

Tri moshat e fjalës: PALb: **sū-* > Mes: **ši* > Alb: *shi*.

pa > *po*. Shih *po* te MLM 14 Bal.

dazinni > (*n*)*dahemi*. Shih *a/nda~da* te MLM 15 Bas te MLM 3 Ro.

naihi? > *na~ne*. Shih: *nes* te MLM 11 Al.

Koment

Mbishkrim në pllakë gëlqerore ku rrëfehët sjellja e ushqimeve mbi varr, përfundimi i ritualit të blatimeve e ndarja nga i ndjeri.

Fjala *danin* ‘në të ndarë’ mund të ketë ngatërresë me bazë analogjie me fjalën *tashti*, *tani*; shih: *tasstin* te MLM 8 Al.

Foljet supletive në shqip – zakonisht thuhet se janë 9 të tilla – dëftojnë një dukuri arkaike të foljeformimit dhe *jap* përbën njërën nga ato, shfaqur nëpërmjet aoristit *θaos~dhashë* në këtë mbishkrim. Rugëtimin paralel të formave foljore *jap~dhâ* (v. 1. nj.) me format në hit. *epzi* dhe *da-* i ka kapur me mprehtësi Orel (1998: 157), një venerim ky me peshë për paralelet e forta hitite-(proto)shqipe, (pavarësisht se në hit. **da-* bart kryesisht kuptimin e *marr*). Duhet parë po ashtu korrespondencat e *dhâ~(e) dha-në~dhonie* me lat. *donum* ‘dhuratë; dhânie~e dhânë’ dhe *donas* në mbishkrime.

Jahukyan më 1973 derivon *ayg* nga PIE **ai-* (= **h2ei-*) ‘shkëlqen, lind’, por më vonë (1987) ai duket sikur dyshon në këtë etimologji meqë e përjashton atë nga regjistri i fjalëve vendore (Martirosyan 2010: 55).

Në shikim të parë *kërmaθi* duket si *gërmadhi*, por në të vërtetë, në mesapishte, duket se këto fjalë kanë krijuar përveçime semantike. Në të vërtetë, *kërmadhi* vjen nga *gërmadhi*, nga *gropa* (*gërmimi*) ku hidhen *kërmat* (kufomat), pra është plotësuar e risemantizuar duke u lidhur me kuptimin e *kërmës*. Rrjedhimisht, emri i varrezave është bërë *kërmadh(th)* meqë aty pushojnë

kërmat. Shih dhe përkimin me arb. *kërdhis*- ‘dënoj, hedh në dhé, bëj kërmë’ (Giordano 2000: 189).

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Meyer 1891; Camarda 1864; Pokorny 1959 [2007]; Camaj 1966; Huld 1984; Çabej 1986 I; Demiraj 1997; Giordano 2000; De Vaan 2008; Martirosyan 2010; Schumacher, Matzinger 2013.

78.

MLM 19 Bas	shek. III- (128)
Item	Ilidesvar [
Segm	Ilides var
Mes > CALb	ilires? Varr
SALb	varr i një <i>iliri</i> ?
Eng	grave of an <i>Illyrian</i> ?

Ilides > *ilir*? *ill*? Etnonim?

var (e.) > *varr*. Ndër përpjekjet e pakta për rindërtim të *varr* në PALb, mjaft i matur duket të jetë ai i Pokornyt, **uornu* < PIE **uer-*. Gjithashtu edhe korrespondencat janë evidente: skt. *api-vr̥nóti* ‘mbyll, mbuloj’, lat. *operiō* ‘mbulesë, kapak’, osk. *veru* ‘in portam’, prus. vj. *warto* ‘derë shtëpie’, lit. *vaĩtai*, -*vėrti* ‘portë’, sll. *vrata* ‘portë’, gr. *ὀρύχω* ‘gërmoj’, rum. **orna*, lat. *urna* ‘urnë’, ang. vj. *éar* ‘tokë varri’ < PIE **uer-* ‘mbështjell’.

Tri moshat e fjalës: PALb: **uornu* > Mes: *var* > Alb: *varr*.

Koment

Leximi i *Ilides* është mjaft i vështirë. Mund të bëhet fjalë për *ill* a *ilir*, por ky është vetëm hamendësim. Leximi vështirësohet pastaj edhe për shkak të vetë etimologjisë së *ili(r)* < (*h*)yll/*ill* (Hahn 1854: 231), meqë edhe *ilir* mund të marrë karakter epiteti të *një ylli që ra* (si në një mbishkrim tjetër) apo që beson në yje si njeri

që vjen nga ‘vendi i yjeve’. Shih rindërtimin e Pokornyt për *Illyria* si ‘vend yjesh’, PALb **hilion* (2007: 1487). Madje edhe *arvarosët* e Sardenjës, si ‘barbarët e parë’ të saj janë quajtur nga romakët *Illienses barbaricini*.

Sa i përket fjalës *varr* ajo ka referenca solide në IE dhe rindërtimi i Pokornyt bëhet fare i besueshëm tash që shihet forma e kësaj fjale në mesapisht.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Hahn 1854; Huld 1984; Pokorny 1959[2007].

79.

MLM 20 Bas	shek. II (128-129)
Item	? irišivarevia[?
Segm	<i>b?iri ši vare via?</i>
Mes > CALb	<i>bier? shi, /n'/ varre vij /eja/</i>
SALb	<i>bjer? shi, n'varre vij /eja/</i>
Eng	<i>cease not? raining, on /darling's?/ grave</i>

biri? (fol.) > *bir*; *bjer* (urdh.); *bie?* Shih: *tabara* te MLM 1 Bal.
ši > *shi*. Shih: *ši* te MLM 4 Bal.

var/e > *varr*. Shih: *var* te MLM 19 Bas.

via > *vij*; këtu: *eja* (urdh.). Shih: *vi* te MLM 26 Al dhe *ejda* te MLM 26 Gn.

Koment

Jo i lehtë për lexim; *b*-ja e rikonstruktuar të *b?iri* është hamendësuese, ndaj interpretimi duhet marrë vetëm si propozim. Duket si një vargëzim poetik funeral: *bir shi – (eja) mbi varrin e tij!* Nga Santoro, transkriptimi duket kështu: *irihivarevia* (De Simone & Marchesini 2002: 129) që mund të japë një lexim si ‘/një/ i ri /n/ varr/e/ vjen’.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

80.

MLM 21 Bas	shek V- (129)
Item	a) Ψalaiivenasma b) mooklioosartamihi
Segm	a) Ψa laii venas ma b) mooklio os artamihi
Mes > CALb	a) ta laj /la?/ venin mâ b) Mooklio osht artas- ihi
SALb	të laj /ujis; lē?/ vendin edhe edhe më; Mooklio është artas-ihi
Eng	I am doing libare on your place; Mooklio is an Artanian-ihi

ta > *ta* < *ty ta, ti*. Kjo është ndër format klitike tashmë të stabilizuara në Mes. Derivat klitik i *θi~θe* ‘ti’. Shih: *idi~ite* < *θi* te MLM 2 AL.

laili > *laj* < *lag; la~lē?* Shih: *laggi* te MLM 8 Man. Megjithatë, ka formën e vet gramatikore. Vjen nga PALb **launja*, duke ruajtur në kohë të ndryshme rrënjën *la-*.

Tri moshat e fjalës: PALb: **launja* > Mes: *laili* > Alb: *laj*.

venas > *vendin*. Shih: *veinan* te MLM 1 Bas.

ma (lok. ndf./ psz. moh./ kras.-sip.) > *mâ~edhe më, ende; mos*.

Ma, duket se edhe këtu, nga PALb > Alb merr funksion të krahasorit (shih: *maae* te MLM 47 Lup) dhe, si i vetëm, edhe të një lokucioni ndajfoljor a pjesëze mohuese. Vjen nga PALb **mai* < PIE **maies*, me nazalizim sekondar. Lidhet me hit. *mān* ‘ma~më’, *āšma* ‘mba/hu’, got. *maiza*, osk. *mail*, lat. *magis*. Përkon edhe me hurr. *ma* ‘mâ, mos, nuk’. Shih po ashtu *ma* te MLM 20 AL.

Tri moshat e fjalës: PALb: **mai* > Mes: *ma~mae* > Alb: *ma~më*.

mooklio > Moklio. Emër personal.
osht > *është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.
artam > *artas*. Etnonim.

Koment

Sado që emri *Artam/ih* ndonjëherë dëfton lidhjet e vet me hyjneshën Artemidë, në kontekstin e mesapëve, po aq del etnonim që i referohet toponimi *Arta*. Rrjedhimisht, *Artam* merr kuptim si banor/etni që ka kujtesë historike nga *Arta*, pra *artas*. Sigurisht, *Artam* del shpesh edhe si emër personal, si te mbreti *Artam* i japigëve.

Larja e vendit nënkupton lagjen e vendit (varrit) si ritual i të bërit *libare*.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

81.

MLM 22 Bas	shek V-VI ⁺	(130)
Item	Ψaotori Ψaol(n)e	
Segm	Ψaotori/Ψa ol(n)e	
Mes > Calb	Thotorit të ulne	
SAlb	ulje /përulje; të përulur/ Thotorit	
Eng	kneelings to Thotor	

ΨaotoriΨa > *Thotorita*. Teonim.

olne > *e ulne / ulur; përulur, duke u lutur*. Shih: *oln* MLM 3 Os.

Koment

Ndër mbishkrimet e hershme mbi vazo dheu, me nota devocioni, ku okluzivja *n* (e vendosur në kllapa) mund të dëftojë pjesoren. *Oln* po ashtu mund të ketë kuptimin *ujitje* me kuptim të *libare*.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

82.

MLM 23 Bas	shek. V-IV ⁻	(131)
Item	idori dare ti Ψautorra iari...[a)]...tairotoa[b)]idaizmi	
Segm	id ori daret/i Ψautorrai <i>ari?</i> <i>t?</i> ai rotoa i deizmi	
Mes > CALb	yt ori u da thotorit <i>ari?</i> <i>t?</i> , ai rrojti, i dashmi /e dashmja/	
SALb	'it ora u nda thotorasit, <i>ari?</i>? <i>t</i> , ai rroi, i/e dashuri/a	
Eng	the <i>ora</i> /nymph/ left Thotorian, <i>gold?</i> ...? he lived, most beloved	

id > *it~yt*. Shih: *idi~ite* te MLM 2 Al.

ori > *ora*. Shih: *ori* te MLM 1 Bas.

daret/i > *u nda; iku*. Shih: *dazet* te MLM 2 Al dhe *nda* te MLM 15 Bas.

Ψautorrai > *Thotorit*. Etnonim apo Teonim?

ar/i.....t > *ar?* Nga PALb: **aur?* ose nga **argento* 'argjend' (propozim i Pokornyt); PALb **au* dha Mes **a* > Alb *a*. Përkime: skt. *árju-na-h* 'shkëlqyes, i bardhë', lat. *aurum, argentum* 'ar, argjend', gr. *ἀργός* 'i bardhë, i shpejtë'; arm. *arcat* av. *ərəzata-*, pers. vj. *ardata-* 'argjend', osk. *aragetud* 'argjend', ir. vj. *arggat* < PIE **ar(e)ǵ*.

Tri moshat e fjalës: PALb: **aur?* < **argento?* > Mes: **ar?* > Alb: *ar / argjend*.

ai > *ai*. Shih: *ai* te MLM 38 Al.

rotoa (v.) > *rrojti* (aor.); *rroj*. Nga PALb **rānja* < PIE **rēi-*. Elementi fundor i diftongut **i* ka humbur në favor të zano-

reve të gjata, të zakonshme. Me sa duket, varianti *rroj* është më i vjetër se *rrnoj* në shqip. Përkime: lit. *roju*; *roti* 'ia dal, jam gati'; lat. *remanere* 'qëndroj, rri'.

Tri moshat e fjalës: PAlb: **rānja* > Mes: **roi/ron?* (aor. *roto*) > Alb: *rroj~rrnoj*.

i/daizmi (fol./e.) > *dashti~deshi*; *i dashur*. Shih: *daštas* te MLM 1 Bas.

Koment

Shkronjat e humbura në mes të mbishkrimit e vështirësojnë mjaft të kuptuarit e fjalisë. Edhe fillimi nuk kuptohet lehtë. Nga fjalët që duhet marrë me shumë rezervë është *ar/i* 'gold', e cila mjegullohet nga mungesat e shkronjave që vinë pas. Për etimologjinë e kësaj fjale, shih edhe Pokornyn dhe shpjegimin e tij për *argjend* me emrin e fisit ilir *Ardiaei*, nëpërmjet ndërrimit fonetik *-ĝ-* > *-d-* (2007: 162).

Mbishkrimi MLM 23 Bas dhe MLM 1 Bas mund të krahasohen për ndryshime gjuhësore në periudha të ndryshme kohore (shek. III – shek V-VI) të një baze dialektore të mesa-pishtes (Baste); ta zëmë: *daizmi* – *daštas* (ndonëse ajo e para, si formë më arkaike, edhe me funksion foljor) *Ψautor* – *θotor* etj. Ndryshime të tilla, në mbishkrime të ndryshme, veçan të dialekteve të ndryshme të japigëve, shkaktojnë mjaft telashe gjatë lexim-interpretimit.

Bibl.

Për fjalët në PAlb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Meyer 1891; Bugge 1891; Camarda 1864; Pokorny 1959[2007]; Bonnet 1998.

83.

MLM 24 Bas	shek. V- (133)
Item	bassta vaddan [..
Segm	basstav a ddan <i>no?</i>
Mes > CALb	<i>njo</i> bastas a dan /no?/?
SALb	<i>një</i> bastas /është/ ndarë /no?/
Eng	<i>a</i> Bastian /from Basta/ died /no?/

bastav(v?) > *bastas*; nga qyteti *Baste*.

a > *a-është?* Shih: *as* te MLM 1 Al.

ddan...? > *da-ndarë*, *vdekur?* Shih: *nda* te MLM 15 Bas.

no? > *njo~ni~një*. Shih: *no* te MLM 8 Al.

Koment

Nga mbishkrimi kuptohet qartë se është fjali për një qytetar të Bastes, por duhet marrë me rezerva rikonstruktimin e num.~ nyjës së pac. *no*, në fund.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

84.

MLM 26 Bas	shek. VI-V- (135)
Item	baolihikamannaiʔ ihi
Segm	ba oli <i>hi</i> ka manna iʔ i <i>hi</i>
Mes > CALb	/u/ ba ulli-<i>hi</i>, ka mena iti-<i>hi</i>
SALb	u bë ulli(ri)- <i>hi</i> , /të/ kam /në/ mendje ty- <i>hi</i>
Eng	the olive is ripe- <i>hi</i> ; you- <i>hi</i> are in my mind

ba > *ba~bërë*. Shih: *ba* te MLM 8 Al.

oli > *ulliri*. Shih: *oli* te MLM 48 Al.

ka > *kam*. Shih: *ka* te MLM 2 Bal.

manna/i (e./fol.) > *mendja*; *menoj~mendoj*. Nga PAlb **mendoñ* ‘mendoj’, folje denominative nga *mend* ‘mendje’ (sipas Huldit) < PIE **men-dhē*, *mei-no-*; mbase **mandon~*mand*, çfarë e shpjegon *a-në* në Mes < PIE **men-* ‘think’. Përkime: skt. **mánas-* ‘mendje’, *mányatē* ‘mendo(n)’, *manī-su* ‘(për)mbajtje, urti, devocion’, *mánman-* ‘man-mend/je, shqisë, mendje’, ir. vj. *menme* ‘mendje, mendim’, *mantár-* ‘mentar, mendimtar’, ir. vj. *mian* ‘dëshirë, mendim’, gjerm. l. *meina* ‘mendje, shqisë’, lat. *mentem* ‘mendje’, gr. *μένοϛ* ‘mendje’, hit. *manā-* ‘me pa, me mendue; mandej’, tok. A/B *üñm-* ‘mendje’, got. *mundōn* ‘shoh, mendoj’, av. *manah-* ‘shqisë, mendje’. Kr. po ashtu me gr. *μανία*, lat. *mania* ‘mania, çmenia’ (ç+mendja) < PIE **méh₁ns* ‘çmendje’.

Tri moshat e fjalës: PAlb: **mand-* > Mes: *man-* > Alb: *mend-(je)*.

iŷi > *ty*, *tënde*, *yti*; *ti*. Shih: *idi~ite* te MLM 2 Al.

Koment

Është ndër rastet e rralla ku shfaqet folja ndihmëse *kam*, këtu *ka* ‘kam’, si trajtë e vetës së parë. Në shumicën e rasteve kuptimi i foljes *kam* shprehet me frazeologjinë e krijuar nëpërmjet ndihmëses *jam*.

Manna është parë e lidhur me *menzanas*, si hyjni e salentinasve, nga **mendianes* si dhe **mendoi/mandio-* nga shqipja *mëz* (Krahe 1955: 84), por këtu nuk kemi të bëjmë me një rast të tillë.

Përdorimi i konsonanteve dyfishe në mbishkrimet mesape si *nn* në *manna* “nga Deecke shihej ngushtë i lidhur me traditën dhe praktikën që u soll në Romë nga poeti Ennius, që erdhi nga qyteti mesap Rudiae” (Quiles & López-Mencherro 2009: 74), por kjo lidhet edhe me efekte të tjera fonetike e morfologjike, veçan si markim fundtematik i fjalës, i shumësit, theksit emocional apo dhe intonacionit (shih hyrjen).

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Meyer 1891; Tagliavini 1937; Krahe 1955. Pokorny 1959[2007]; Bonnet 1998, Quiles & López-Mencheró 2009.

85.

MLM 27 Bas	shek. V- (136)
Item	Janzasno
Segm	anzas no
CAlb > Alb	<i>anzas njo /njo qyp mjalti/</i>
SAIb	<i>një /një qyp mjalti/ anzash/</i>
Eng	<i>a wasps /jar of haney/</i>

anza/s? > *anza~grerëza?* Ndonjë lloj bime, si në hit.? Shih: *annza* te MLM 4 Car.

no > *njo~ni~një?*; Shih: *no* te MLM 13 Al.

Koment

Mbishkrimi është gravuar mbi një *skyfos*. Duket se *anzat* përmenden këtu si *bletë* dhe emri i tyre vjen si etiketë mbi një poç që mbase mbante brenda mjaltë. Si në disa raste të tjera nyja e pacaktuar *no* ka marrë pozicion fundor. Por *anzas/no* nuk përjashtohet nga kuptimi i etnonimit: *një anzas*, sikur që nuk përjashtohet nga lidhja me hit. *anzas* ‘lloj bime njohur për kulinari apo për rituale’. Duke qenë e njohur si bimë ritualesh, nuk përjashtohet mundësi që *no anzas* të ketë kuptimin ‘një lule aromatike (e veçantë) mbi varr’ për të vdekurin. Rrjedhimisht, leximi vjen vetëm si një propozim.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

86.

MLM 1 Br	shek III- (137)
Item	a) azena ² e. ³ aosi ⁴ aθinai ⁵ olime ⁶ etpal ⁷ oris. ⁸ .espa. ⁹ .tor.. ⁹ aθi.. ¹⁰ .asi... ¹¹ ran..s ¹² aš.... ¹³ .olo... ¹⁴ oaθei. ¹⁵ θenaiq ¹⁶ a.i n.. b) klaohizisdenθ ... pυf. sti ³andadera . θoaras.. .?. o.... .?. a ³hiaihi .laihassida.sinn.r .?. dazi ⁴maihiθibajahiai . .andaθivas ⁵mannatidaštasy .?. osθellihiθao ⁶tarassibalasiiri . .θaotorassi ⁷yallaidi bitaizihiatavetesmaθer ⁸argorian .?. olanmazzesna ⁹tanomaninihvastiber adam ¹⁰θendonomorohidehatanta ¹¹ nintarihenerikidenargorianeš ¹² . .?. olasninθolanmaberanai ¹³ koskraapatiargonanpreišr ¹⁴ nesnabtaiθis andape aθ ¹⁵ hiberainyastir..dia ¹⁷g
Segm	a) a zena et laos aθi nai olime et pala oris ..espa...tor.. all.... asi... ran...s aš.... .olo...o ??? aθein θenai dašin..? b) klaohi zis den θ«ava» n v«a»sti a nda dera«n» θo aras ... o.....a? hiaihi t..? lai hassi dasin n. r.? dazima ihi θi balia hiaihi a nda θivas mannat/i dastas vaos θellihi θaotara ssi balasi i rihi θaotara ssi vallai dihi tai zihi ata vete s ma ber argorian no lan maz zesnata no maninih vasti bera damθ endo no moro hideh atan tat nin ta rihe neri kiden argorian ešt no lasnin θolan ma beran ai kos kraa pati argorian preišr nes nabt aiθis a/nda pelaθ hiber ai n vasti raedi? ag

Mes > CALb.	a) jasht zena /gruaja/; e lash aty nai olime e pala oris <i>..espa...tor.. all.... asi... ran...s aş.... .olo...o?</i> <i>...asajna dhana dashin?</i> b) kloh/i zis dhe thava në vastit /qytetit, vreshtit?/ a ndë derë të aras <i>... o....a? hija-ih, t..?</i> laj hashi dashin <i>n.r.?</i>; damë a-<i>ih</i>i atij balias hija-<i>ih</i>i, a ndë divës <i>mante</i> /duar/ e dashuna, vajti qellit Thotora – si balase e re-<i>hi</i> – Thotora si/që/ vëllai ndihi, ta zinte atë vetë pa u berë argoriane; <i>nuk</i> lanë mas zesnatës, <i>nuk</i> menden-<i>ih</i>i, vastit /qytetit/ bërë dam dhe <i>nuk</i> mor hidhnim i atij tat /t'/nin ta rrihte njeri këdo argorian esht – <i>nuk</i> lanë Tolan me bëran ai (ashtu); kush krah pati argorianin ta prishte, ne napim atia ndë pelat hipur ai; n'vasti rajti? ag
SAlb	a) Jështë <i>zhena</i> /gruaja ime/; e lashë aty ndonjë/disa/ ulla e një palare oriz; <i>..espa...tor.. all.... asi... ran...saş.... .olo...o ?</i> <i>...asaj i dhashë /solla/ dashin?</i> b) koha e zisë dhe thatësia e vastit /qytetit, vreshtit?/ është ndë derë të aras /shtëpisë, pronës/ <i>... o....a? hija-ih, t..?</i> i lë haje dashin <i>n.r.?</i> u nda-<i>ih</i>i prej tij hija-<i>ih</i>i e balas, është ndë <i>mante</i> /duar/ të divës e dashuna, vajti qiellit Thotora – si balase e re-<i>hi</i> – Thotora si /të cilën/ i vëllai ndihi, ta zinte atë vetë pa u bërë argoriane pa lanë mbas zesnatës /që të zbardhë dita/,

	<i>pa menduar-ih</i>, /që/ <i>vastit /qytetit, vreshtit?/</i> t'i bëhen dëmtime edhe <i>pa marrë hidhërim</i> tata i tij /tek/ ndiente të ketë rrahur njeri(u) këdo që ishte argorian – <i>pa lënë /s'e lanë/ Tolan të bënte /kështu/ ai;</i> kush krah pati argorianin ta prishte /mundte/, ne i japim atij ndë pelë të hipte ai; në <i>vasti /qytet/ ra?</i> agu /zbardhi dita/
Eng	a) is (my) wife; I brought her some olives and a bowl of rice; <i>...espa... tor...all... asi... ran...saš....olo...o?</i> <i>...I brought to her a ram?</i> b) dark times and the drought of <i>vasti /city, vineyard?/</i> is at the field-door /home/; <i>.. o....a?</i> shadow-<i>ih</i>, <i>t..?</i> I brought her ram for a dish <i>n.r.?</i> Baliea's shadow-<i>hi</i> is detached-<i>ih</i>, my darling is in the hands of diva, Thotora – this young Baleas-<i>hi</i> – is gone to the sky, Thotora, saved by his brother without becoming an Argorian, not leaving for tomorrow, not thinking-<i>ih</i> to bring harm to <i>vasti /city; vineyard?/</i> and not causing bitterness to his father seeing to beat anyone who is an Argorian - not allowing Tola to do such things; he who would have arms to beat the Argorian, we would grant him the honor to ride a mare; the down is approaching the <i>vasti /city/</i>.

a > *a~asht~është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

zena (e./fol.) > *zena* > *zana~zoja?*; *gruaja*; *gjinia*; *gjej*; *gjitone?*

Ruan lidhje me shtratin PIE **gwen-* ‘grua’: Pokorny e sheh të përbashkët te kjo fjalë ndryshimin fonetik *gh-* > *z-*, *d-* *n*, si tipar të përbashkët të gjuhëve baltike e ilirishtes nga rrënja origjinare *gh^wēnā* > *g^wēnā*. Përkime për ‘lindje, lind’: hit. *genu-* ‘gjini; gju’, skt. *jānati* ‘lind’, av. *zanta-* ‘i lindur’, lat. *genō*, gr. *γενέσθαι*, ir. vj. *-genathar* ‘lind’, uels *genni* ‘lind’, gr. *ζένν* ‘grua e panjohur’. Përkime për ‘grua’: skr. *gnā*, *zan*; *jānis* ‘grua, hyjneshtë’, got. *qens* ‘grua’, prus. vj. *genna*, gr. *γυνή* ‘grua’, lit. *žentas* ‘kumat(ë)’, sll. *žena* ‘grua’. Shih lidhjen me **gen⁻¹*, *genā-* ‘lind, gjini; gjej’ (Pokorny). Në hit. *zēna* ka kuptimin ‘stinë vjeshte’ që shënon moshën e pjekurisë. Mbase, duke mos qenë pjesë e fjalorit modern të shqipes, nuk është bërë përpjekje për ndonjë rindërtim të saj në PALb.

Tri mosha të fjalës: Balt~PALb: **gh^wēnā* > Mes: *zena* > Alb: *zana*; *gjitone?*

et? (lidh./klit.) *e?*; *i* (*asaj+i*). Shih: *e* si lidhëz te MLM 48 Al.

laos > *lashë* (aor.); *la~lë*. Shih: *la* te MLM 9 Al.

aθi > *aty*. Shih: *ati* te MLM 12 Al.

nai (p./num.) > *nai~noi* < *ndonjë*; rrjedh nga num. *një*. Shih: *no* te MLM 8 Al.

oli/me ullinj > Shih: *oli* te MLM 48 Al.

pala (e.) > *palare*, *kalanicë*, *kandër*, *kënatë*. Pjatë a tavë prej balte që përdoret shpesh për ushqime të përshpirtjes në varreza. Haset nga autorët e vjetër shqiptarë e këndej. Nuk është bërë ndonjë etimologji dhe rindërtim i veçantë. *Pala* > *palare* duket e afërt me *kalator* te MLM 1 Ta, por ruan tendencën e lidhjes në temë edhe me *kalanicë* të shqipes. Disa përkime të mundshme: skt. *kalása-h* ‘kalanicë’, n. vj. *kani* ‘kaner, knatë; enë me vegë; kalanicë’, *kane* ‘pjatë me vegë’, ir. *gann* ‘enë’, lat. *calix* ‘pjatë e thellë’, isl. vj. *bolli* ‘enë për pije’, ir./n. vj. *ballán* ‘enë për pije’, ang. vj. *bolla* ‘pjatë’. Mbase ka lidhje me PIE **gan(dh)* ‘enë’ (Pokorny).

Tri moshat e fjalës: PALb: **palana?* > Mes: *pala* > Alb: *palare*.

oris (e.) > *oriz*. Është menduar se ka hyrë vonë në shqipe nëpërmjet greqishtes, por prania e saj e hershme në mesapishte – e shfaqur dhe herë tjetër – dëfton për një familjaritet të shqipes së hershme me këtë fjalë. Përkime: skt. *vrīhi?*, lat. *oryza*, gr. *όρύζι*, ang. vj. *rīce*, bullg. *orizъ*.

Tri moshat e fjalës: PALb: **āritš?* > Mes: *oris* > Alb: *oriz*.

e s pa.tor all..?. asi... ran..s aš.... o lo...o?; e pamundur të rindërtohen fjalët dhe konteksti, pavarësisht pse disa nga këto fjalë mund të gjenden në ndonjë mbishkrim tjetër.

aθein? > *asaj* (dhan.); *ajo*. Shih: *idi~ite* te MLM 2 Al.

θenai? > (i) *dhena~i dhashë*; i *solla*. Variant dialektor i *θaos*; mbase variant i së kryerës? Shih: *θaos* te MLM 18 Bas.

dasin? > *dashin*. Shih: *das* te MLM 24 Bal.

klaohi > *koha*. Shih: *klohi* te MLM 1 Bas. E afërt po ashtu me kuptimin foljor *qaj*; *klani~qani* (urdh.); shih: *klai* te MLM 8 Bal.

zis > i *zisë*. Shih: *zis* te MLM 1 Bas.

den (l.) > *dhe, ene; që?* Vjen nga PALb *e* < PIE **io-i*. Përkime: lat. *ed*, gr. *-δῆ*, bulg. *če* ‘dhe’. Shih: *e* te MLM 48 Al. te Li-dhet edhe me prf./psz. *θo* [tu/të]. Shih më poshtë *θo*. Shfaqet disa herë, kryesisht te mbishkrimet që lidhen me *kohë zie*. Konsiderohej lidhëz e re që del nga *e*, por evidencat e kë-tushme te mbishkrimet imponojnë rishikim të origjinës së saj, mbase duke e lidhur po ashtu me lidhëzën e vjetër dial. *ene*.

Tri moshat e fjalës: PALb: *e* > Mes: *e~et~den* > Alb: *e~dhe*.

θavan > *thava~thatësia*. Shih: *θava* te MLM 1 Bas.

vasti > *vaste* ‘qytet, regjion; etnonim, po ashtu, në ndonjë rast, lidhet me toponimet’. Shih *vaste* te MLM 1 Bas.

a > *a~ështëë*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

nda > *ndë, në*. Shih: *inθi* te MLM 1 Al.

dera/n > *derë(n)*. Shih: *dera* te MLM 11 Bas.

θo (prf./nyjë) > *tu~te, ke; të, e/i*. Parafjalë dhe pjesëz që ndihmon formimin e lidhores, por që mund të marrë edhe rolin e nyjës. Me raste shfaq karakterin formal të një klitiku, gjithnjë me

originë pronominale. Fjalëza *te~ta* konsiderohet e trashëguar nga PIE **to-*. Nga *te* kanë dalë edhe format arkaike *tek~teku*. *Te(k)* kërkon emëroren duke referuar *to/te* < PALb **tai ku*, ndërsa dhanorja reflekton PIE **toi k'i-* 'te ajo që; atje ku'. Forma klitike *ta*, po ashtu merr rolin e pjesëzës së lidhore dhe është krejtësisht e njëjtë me hit. *ta* < PIE **to-*. Gjithnjë ruan në vete edhe elementin/funksionin e nyjës.

Tri mosha të fjalës: PALb: **tai* > Mes: *to (tu)* > Alb: *te~tu~ ke; të*.

aras > *arës*; këtu: arave, oborrit, pronave, trojeve, pragut të shtëpisë, vendbanimit.

... o.....a? hiaihi t.?; rindërtimi i pamundur. Kuptohet vetëm fjala *hia*. Shih: *hia* te MLM 10 Al.

lai > *la~lë*. Shih: *la* te MLM 9 Al.

hassi > *haje*. Shih: *han~hai* te MLM 51 Al.

daosin > *dosen* (kall.). Shih: *doas* te MLM 33 Al.

n.r.? > ?

dazim/a > /u/ *da~nda, iku*. Shih: *dazim* te MLM 2 Al.

θi > *e saj/tij; ti*. Shih: *idi~ite* te MLM 2 Al.

balia > *Balia*. Etnonim.

hia > *hija*. Shih: *hia* te MLM 10 Al.

/a/nda > *ndë, në*. Shih: *θa* te MLM 12 Al.

θivas > *divës*. Teonim.

mannat/i (e.) > *mante~majce, sh. i shq.* (që mbajnë) < nga aor. *majta; duar*. Si folje, e afërt shumë me hit. *manijaaqh-* 'maj~mbaj, kam në dorë, përdor, menaxhoj; mban'. Pra, shihet se krahas *dorë~ndore* mesapishtja përdor *manna/t* sikur edhe lat. *manus*. Meqë një formë në PALb është rindërtuar si **en-barnja*, duke pasur parasysh më shumë semantikën e foljes (*m*)*bart*, për një rindërtim më të afërt rasti propozoj **en-mau(n)*, duke evituar *r*-efektin e temës si element që semantikën e *maj* e orienton kah *bart*. Rrjedhimisht, kemi inkursionin fonetik: PALb: **m* > Mes > *m* > Alb: *m~mb*. Gjithashtu grupi PIE **ai* > PALb **ai*, përcillet edhe në mesapisht e shqip, kryesisht te foljet (jo në këtë rast te *manna* si emër). Këtu përjashtohet po ashtu edhe efekti aglutinues i

mëvonshëm i buzores *b* që më vonë krijon formën me auslaut të grupit konsonantik *mb*, duke i dhënë kuptim të veçantë foljes *mbart*.

Përkime: hit. *maniiaahh-* 'kam në dorë, përdor, menaxhoj', gr. *μᾶρη* 'dorë', lat. *manus* 'dorë', n. vj. *mund* 'dorë'. Rindërtimi i Pokornyt në PIE: **mā-r-*; *mā-n-és* (gjin.).

Tri mosha të fjalës (si emër): PALb: **en-mai(n)?* > Mes: *man(n)a* > Alb: *mante, majce, majtse, mbajtëse*.

dastas > *i dashtas, i dashuri*. Derivat e foljes *dua*. Shih: *daštas* te MLM 1 Bas.

vaos~vate (fol.) > *vajti* (aor.), *vete*; *iku, mbaroi*. Vjen nga PALb **wadmi*; mbase v. I nj. ishte **vem*. Te *vete~vate*, mbase *-te* si derivat i PALb **tai* është sekondare. Duket të jetë një rrënjë mjaft e vjetër atematike. Përkime: skt. *vuṭi* 'vë në lëvizje', lat. *vado* 'shkoj, ec', n. vj. *vaða* 'shkoj', arm. *gam* 'vij'.

Tri mosha të fjalës: PALb: **wadmi* > Mes: *vaos~vate* > Alb: *vajti~vete*.

θelli > *këtu: qelli~qielli*. Qiellzorja *q*, sado që e shfaqur rrallë në mesapishte, duket se mbulohet kryesisht nga grafema *θ*. Prandaj *θelli* këtu jep *qelli* > *qielli*. Kjo fjalë zakonisht është lidhur me lat. *caelum*, por këtu shihen burimet e saj më të hershme. Mbase lidhet me PIE **dei-¹*, *deǵa-*, *suel-* 'diell, qiell, zot' (Pokorny). Gjykuar nga perspektiva e formës së kësaj fjale, rikonstruksioni i saj në PALb si **kel* nga Meyer rifiton peshë. Përkime: lid. *ciwvali-* 'qiellor', skt. *kētú-* 'shkëlqim drite', lat. *caelum*.

Tri mosha të fjalës: PALb: **kel* > Mes: *θell* > Alb: *qiell~qellë*.

θaotara > *Thotora*. Këtu: emër personal.

ssi > *si, që*. Shih: *si* te MLM 1 Bas.

balasi > *balase*. Etnonim.

i/ri > *e re*. Shih: *re/i* MLM 1 Az.

vallai > *vëllai*. Shih: *vella* te MLM 27 Lup. Këtu *vallai* del homonim me *valla* 'valle'; por me sa duket ka kuptimin e *vëllait*.

dihi (fol.) > */n/dihi, ndihmoj*. Rrjedh nga PALb **en-deiska*. Një shembull i *-sk* temës që ka pasur një temë të hershme **-ske/o-*

gjithandej në PALb. E tashmja në **-sk-* u bë burim i formave të aor. asigmatik, përfshirë këtu edhe sufiksët përkatës. Përkime: skt. *dīyati* ‘fluturoj’, gr. *διευαι* ‘nxitoj’.

Tri kohët e fjalës: PALb **en-deiska* > Mes: *dihi* > Alb: *ndihi~ndihmoj*.

ta~tai (kl.) > *tai*; *të+e*. Formë e shkurtër e përemrit *ai*, por këtu pjesëz e lidhores. Pjesëza *-te* është derivat i PALb **tai* dhe shfaqet si element formues i lidhores që formalisht shfaqet si formë klitike *të*, me origjinë prenominalë, në v. 2. dhe 3. nj. Mbaresat e hershme *-ësh* dhe *-ë* janë ruajtur.

Tri kohët e fjalës: PALb **tai* > Mes: *tai* > Alb: *të~ta*.

zihi (fol.) > *za~zë*, *zanë~zënë*; *kap*. Këtu: *shpëtoi*. Bazohet në pjesoren e foljes homofone *za~zë*; *za* ‘kap’ dhe *za* ‘zë’ < PALb **zan-* < PIE **ǵhuonos*. Afrikatet PALb **ts* and **dz*, kur pasohen nga **w*, ndërrojnë në **tš* dhe **dž* sikur në pozicionin para **u*. Përkime: arm *jain* ‘zë’, sll. **zyom* ‘tingull, zë’ < PIE **ǵhuen-*. Krahës lidhjes me *zë~za* ‘zë, kap’ kemi prejardhjen nga PALb **džeina* < PIE **gʷed*; PIE > **ggʷ* > PALb *dž* > Mes & Alb *z*; kr. dhe lidhjen e mundshme me skt. *jyá* ‘forcë’, gr. *βίη* ‘fuqi’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **džeina* > Mes: *zihi* > Alb: *zihem*

ata > *atë* (kall.). Forma *atë* vjen nga PALb **ta* (kall.). Shih po ashtu: *ai* MLM 38 Al.

Tri mosha të fjalës në kall.: PALb: **ta* > Mes: *ata* > Alb: *atë*.

vete (p.) > *vetë~vete*. Nga PALb **swai-ta* derivuar nga **swaja* < IE **swojos*. Elementi i parë i **sw* ka tretur dhe ka dhënë Mes & Alb *v*. Përkime: gr. *αὐτός* ‘vetë’, lit. *vienas* ‘një’, sll. **svojь*, prus. *vj. swais*.

Tri mosha të fjalës: PALb: **swai-ta* > Mes: *vete* > Alb: *vetë*.

s (psz.) > *s’*, *nuk*, *pa*. Pjesëz mohuese me burim përemëror që vihet para foljeve që lidhen me nyjën shquese /f./ *së*. Siç mund të shihet forma *s’*, pa zanoren *-ë*, shfaqet e tillë në mesapisht dhe vazhdon pastaj në shqipe, ku është e regjistruar nga Buzuku e këndej. *S’* - merr pjesë në formimin e fjalëve si *mos*, *as* etj. E tillë duket të ketë qenë edhe në mesapisht. Kr. me *nuk* dhe *jo* (më lart).

Tri mosha të fjalës: PALb: **se?* > Mes: *s* > Alb: *s*.

ma (prf.) > *me*, *me+e*. këtu: efekt i paskajores me elemente klitikësh: *mo+e(a)* = *ma*. Nga PALb **mō?* apo **me?* < IE **me*. PALb **ō* > Mes. *o* > Alb *e*. Përkime: skt. *mat*, av. *mat* 'me', gr. *μέτα* 'mbi, në mes', gjerm. l. *miti* 'me'. Ky mbishkrim shfaq besueshëm përdorimin e paskajores, të identifikuar sot me përdorimin e parafjalës *me* e cila në Mes shfaqet si *ma* dhe *mo* apo dhe në ndonjë formë tjetër. *Ma* shfaqet dy herë brenda mbishkrimit, në të dy rastet me foljen *bëj*: *ma ber* dhe *ma beran*. Frazja 's ma ber' që në shqipe të sotme do të kuptohej 's' me u bërë; pa (mos me) u bërë, të mos bëhej' përmban një formë të ndërkallur të paskajores ndërsa forma e mëposhtme në mbishkrim, *ma beran* del më qartë edhe për shkak të mbaresave të pjesores *-an* të pjesores *ber* 'bërë'. Megjithatë, *ma* mund të konsiderohet, po ashtu, në këtë rast, si element ndihmës i lidhores, duke na dhënë kështu një formë mikste *paskajore-lidhore*. *Ma* në formë tipike të parafjalës formësuese të paskajores analitike haset si *mo* te MLM 13 Cae.

Tri mosha të fjalzës formant të paskajores: PALb: **mo?* > Mes: *mo~me~ma* > Alb: *me*.

bera/n (fol.) > *bërë~ba*. Shënon paradigmen e pjesores së foljes *bëj* në trajtën e standardit të sotëm apo të dialektit toskë. Një nga elementet më domethënëse të pranisë së elementeve toske në mesapisht. Shih variantin *baos* te MLM 8 Al.

argorian (e.) > *argorian*. Këtu: etnonim, i afërt me gr. *Ἀργείοις*. Kr. me *argorian* 'monedhë' në raste të tjera. Shih: *argorian* te MLM 1 Sv.

maz > *mas~pas~mbas*. Sinonim i *bas* 'pas, mbas'. Shih: *bas* te MLM 10 Al.

zesnata (e.) > *zes-nata*, *nesër* (mbase *pa na zënë terri*); kompozitë mb.+e. Për *zes* shih: *zis~zi* me lart.

Tri mosha të fjalës të *zes~zi*: PALb: **džedi* > Mes: *zi* > Alb: *zi*.

manin > *mendjen* (kall.). Shih: *manna* te MLM 26 Bas.

nata (e.) > *natë*. Vjen nga PALb **nakti-* < IE **nok^ut*. Në këtë rast, PIE **o* > PALb > Mes > Alb *a* and IE **n* > PALb > Mes > Alb

n. Cognates: skt *nákt-*, gr. *vóç*, lat. *nox*, lit. *naktis*, prus. vj. *naktin* ‘natë’.

Tri mosha të fjalës të *nata*: PALb: **nakti* > Mes: *nat* > Alb: *natë*.

damθ (e.) > *dam~dëm* (shih dhe *dam* si ‘dem’). Zakonisht fjala *dam* është lidhur me lat. *damnum* ‘dëm’ por prania e saj në mbishkrimet mesape shenjon një origjinë të saj më të hershme, mbase nga PALb **dapno* (Pokorny). Fjala dëshmon një ruajtje të stopaleve dhëmbore të Mes. > Shq. Pastaj, IE **a* > PALb > Mes > Alb *a* and Mes > Alb *m*. Përkime të mundshme: hit. *damme/išhā-* ‘dam, dëmtim’, skt. *dhāmati* ‘dam(tim), shpërthim’, *dabhnōti* ‘dëmtim’, pers. *damīdan* ‘dam, shpërthim’, gr. *θέμερος, σευμός* ‘i errët’, ir. *dem* ‘i errët’. n. *daam* ‘i errët’, ang. vj. *dem* ‘dëm’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **dapno, damno?* > Mes: *damθ* > Alb: *dam~dëm*.

endo > *ene, ende, edhe, e*. Vjen nga PIE **en(t)-*. Përkime: hit. *anda* ‘në, brenda, ende’, gr. *έντός*, lat. *intus* ‘brenda’. Lidhet me *e, dhe*. Shih: e te MLM 48 Al.

no (psz./l.) > këtui: *nu/k/, as*. Mbase *no* < PALb **nu*. Hasen dhe format *nink* dhe *nii*, në këtë kuptim (te këto variante PALb **ū* > Mes *i*). Në të gjitha rastet PIE **n* është ruajtur në Alb *n*. Fjala dëfton karakterin e një pjesëze mohuese a lidhëze kundërshtore dhe jo të numërorit si në disa raste të tjera; shih *no* te MLM 8 Al. Varianti *nink/nii* ‘nuk’ ruan elementin *k* me origjinë përemri. Ndërsa *jo* si ekuivalent i mundshëm i *no* besohet të jetë formuar prej përemrit *a-jo*, sikurse që është edhe nyja *së* dhe mohuesja *s*. Forma PALb **nu* përkon me PIE **nu* ‘tash’: skt. *nu*, got *nu*, gr. *ούκ* ‘nuk’ etj., si kundërshti ndaj një gjendjeje të mëhershme ose të mëparshme, por duket se lë mjaft hapësirë rindërtimi edhe me PALb **nuka* < **ne-k^uo-*.

Tri mosha të fjalës (si emër): PALb: **no~nuka* > Mes: *no~nink* > Alb: *jo~nuk*.

moro > *marrë* (pjes.); *marr, sjell*. Shih: *marna* te MLM 1 Bas.

hideh > *hidhërim*. Shih: *hiderentθ* te MLM 13 Bal.

atan-tat (pr./e.) *atij; ai; atin e tij*. Haset edhe në formën *at*. Vjen nga PALb **ata* < PIE **átta* ‘baba, nënë’. Përkime: hit. *attas* ‘baba’, skt. *attā* ‘nënë, motër’, got. *ata* ‘baba’, gr. *átta* ‘plak’, lat. *atta* ‘kujdestar’. Shih: *ai* te MLM 38 Al.

Tri mosha të fjalës: PALb: **ata* > Mes: *tat~at* > Alb: *tatë~atë*.

nin (fol.) > *nien~ndien, ndëgjon*. Duket se *ndiej* dhe *ndëgjoj* mbijetojnë si dy forma me kuptime të afërta që në origjinë; përveç se mund të vërehet karakteri prej kompozite i *ndëgjoj~ndigoj* < *ni~goj*. Ngjashëm propozimit të Pokornyt në PALb **ndi-ghosa*, do të mund të propozohet forma **ni-ho* për ‘ndiej’, pa harruar këtu ndërrimin e zakonshëm fonetik në Alb. të *gh-* > *gl-* > *gj-* sa i përket formës *ndëgjoj*. Përkime: av. *gaoš/a-* ‘dëgjoj; vesh’, pers. *niyōšīdan* ‘niej, ndëgjoj’, balt. *niyōšay* ‘niej, ndëgjoj’, lat. *heus* ‘halo!’.

Tri moshat e fjalës: PALb: **ni-ho; *ndi-ghosa* > Mes: *nihi; nigohi?* > Alb: *n(d)iej; ~ndëgjoj~n(d)igoj*.

rihe (fol.) > *rrihte; rrah* ‘rrah, sulmoj’. From PALb **wragška*, o-shkallë e < PIE **arāgh-*. PALb **wr* jep rezultatin e njëjtë si **rw* in Mes & Alb. Përkime: hit. *teriške/a-^{zi}* ‘të-rrihte~me rrahë; lëndoj, fyej’, gr. *πάσσω*, got. *slahan* ‘godas, rrah’, lit. *kiřstas* ‘rrah’, gjerm. vj. l. *slagon* ‘rrah’. Shih ndërrimin fon-etik PALb **g* > Mes & Alb *h*.

Tri mosha të fjalës: PALb: **wragška* > Mes: *rrih* > Alb: *rrah* (*rrihte* – e pakr.)

neri (e.) > *njeri/u*. From PALb **ner* < PIE **ner-* ‘njeri’, **a₁ner-*. Thuhet se forma *ner* fitoi shquarësi me *-i* pas diftongimit (*nieri*), por siç dëfton forma në mesapisht, shquarësia është fituar para diftongut, duke ruajtur kështu formën më arkaike të lemës. Përkime: skt. *nār* ‘burrë’, gr. *άνήρ* ‘njeri’, lat. *neriosus* ‘i qëndrueshëm, burrë’, arm. *air* ‘njeri’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **ner* > Mes: *neri* > Alb: *njeri*.

kiden (p.) > *këdo*. Bazohet në pron. *kush* < PALb **ku sa* < PIE **k^ua~*k^uo-* dhe dëftorin IE **so*. Gjithashtu, kallëz. *këdo~kand~kënd* si p. i pac. konsiston në formën e njëjtë morfologjike nga forma në PALb **kan tan* < PIE **k^uom tom*. Përkime: tok. *kus~kuse*, lat. *quis*.

Tri mosha të fjalës: PALb: **ku sa* > Mes: *kide(n)* > Alb: *këdo*. *ašt* (fol.) > *është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

lasnin (fol.) > *lanin~linin; lejonin*. *Lasnin* duket këtu si formë e pjesores së foljes. Shih: *la* te MLM 9 Al.

θolan > *Tola/n*. Emër personal.

ai > *ai*. Shih: *ai* te MLM 38 Al.

kos (p.) > *kush, kë që*. E përafërt me *këdo*; shih më lart *kiden*. Vjen nga PALb **kusa*. Përemri pyetës *kush* është kompozitë e PALb **ku* që konsiston nga PIE **k^uu-*, një variant ky i **kuo-* dhe dëftorit PIE **so-*. Përkime: tok. A/B *kus~kuse* < **kuu-so-*. PALb ruan dy forma paralele: përemrin pyetës që përmban edhe funksion dëftor. Nga ana tjetër, kënd/dikë, si përemër i pacaktuar, vjen nga PALb **kan tan*, një sekuencë e dy përemrave që rrjedhin nga PIE **leo-* dhe **to-* në kall. nj.

Tri mosha të fjalës: PALb: **kusa* > Mes: *kos* > Alb: *kush*.

kraa (e.) > *krah/ë*. Nga PALb **krosk* < PIE **k^hh₂ós*. Meqë fjala ka zhvilluar fillimisht gjininë asnjane, gjinia mashkullore ka mbetur nën hije. Geminantet *aa* në këtë rast dëftojnë shumësin. Përkime: skt. *kara* ‘dorë’, *krodá* ‘gjoks’, *kišku* ‘parakrah’, *krák* ‘këmbë e gjatë’, hom. *βραχίον* ‘krah’, lit. *kárka* ‘krah i sipërm’, lat. *bracchium* ‘krah’, sll. **krajъ* krah, kufi’. Shih dhe *kra* te MLM 1 Bas.

Tri mosha të fjalës: PALb: **krosk* > Mes: *kra* > Alb: *krah*.

pati (fol.) > *pati*; këtu: *të ketë*. *Pata* shënon aoristin atematik asigmatik *kam* > *pata*. Shih: *ka* te MLM 2 Bal. Është e afërt me aoristin në gr. *ἔπαθε*, v. e tr., të foljes *πάσχειν* ‘provoj, përjetoj, vuaj’, që bart pothuaj të njëjtin kuptim.

preiśr (fol.) > *prish(te); mund(te), vris(te)*. Nga PALb **priša* < PIE **per* ‘sulmoj’, mbase **priś-* ‘copëtoj, prish’. Labialja e pazëshme PIE **p* është ruajtur si PALb **p* dhe gjithashtu si Mes & Alb *p*. Përkime: hit. *parāšēšš-^{zi}* ‘shpërndaj, (sh)prish’, *pūššai-* ‘copëtoj, prish’, gr. *πρίζω* ‘shtrydh, prish formën, ngjesh’, *πριστός* ‘pres me sharrë, grimcoj, shprish’, gj. l. *verderben* ‘vdes, prish, zhbëj’, *freisa* ‘rrezik’ fr. *périssable* ‘i prishshëm, i brishtë’, ang. *perisable* ‘i prishshëm, i brishtë’,

lat. *fragilis* 'i brishtë', lit. *braukūti* 'goditje', bulg. *brúsja* 'dridhje, rrahje, tundje'.

Tri mosha të fjalës: PALb: **priša* > Mes: *preiš* > Alb: *prish*.

nes > *ne*. Shih: *nes* te MLM 11 Al.

nabt (fol.) > *napim, japim; jap, nap*. Nga PALb **apa* < PIE **ap-ēp-*. Labialja e pazëshme IE **p* u ruajt si PALb **p* dhe si e tillë kaloi në Alb *p*. Përkime: hit. *ēp-* ~ *ap-*, skt. *āpnóti* 'kap, mbërrin', gr. *άπτω* 'kap, lidh', lat. *apīscor* 'grabit, kap'. Shih: *da~jap* te MLM 53 Al.

Tri mosha të fjalës: PALb: **apa* > Mes: (n)*ap* > Alb: *jap~nap*.

aiθis > *atij* (dhan.), *ai*. Shih: *ai* te MLM 38 Al.

pela/θ (e.) *pela*. Nga PALb **pōulā*. Zakonisht diftongjet në *-*u* me elementin e parë të gjatë humbin glisantet. Prandaj dhe janë parë si monoftongje të gjata korresponduese. Përkime: gr. *πώλςς* 'mëz' *ἵππη* 'pelë', got. *fula* 'mëz'.

Tri mosha të fjalës: PALb: **pōulā* > Mes: *pela* > Alb: *pela*.

hiber (fol.) > *hipur; hip, hyp*. Nga PALb **skūpa* < PIE **upo* 'mbi, lart'. Forma e vjetër në Mes & Alb shfaqet me -*i*- dhe jo me -*y*-. Konsiderohet se mund të jetë me formim onomatopeik nga *hop*. Përkime: skt. *ūpa* 'lart, tej', lit. *kūpti* 'udhëtoj', lat. *kupt* 'mbledh, formoj'.

Tri mosha të fjalës: PALb: **skūpa* > Mes: *hiper* > Alb: *hipur*.

n (prf.) > *në, ndë*. Shih: *inθi* in MLM 1 Bas.

raedi? (fol.) > *rajti~ra* (aor.), *bie*; këtu me semantikë metaforike: *zbardhi*. Vjen nga PALb **rausa* < PIE **reu-* 'qaj, lotoj'. Sufiksi asigmatik në Alb -*sh-* < PALb, rrjedh për shkak të zhvillimit të përgjithshëm të *-*s-* në *-*š-*. Supozohet të jetë zhvilluar nga një aor. asigmatik. Përkime: skt. *rāvate* 'copëtoj', lat. *ruo* 'gris'. Folje supletive me kuptimin tjetër për 'sjell'.

Tri mosha të fjalës: PALb: **rau-* > Mes: *raed* > Alb: *ra*.

ag (e.) > *ag/u*. Shih: *ag* te MLM 18 Bas.

Koment

Mbase ky është mbishkrimi më jotipik mesap, nga ato pak mbi-shkrime të konsideruara *publike*, të cilat kanë karakter të shtuar

narrativ që e hijezon dedikimin sapulkral epigrafik. *Thotora* shfaqet qartë si emër personal gruaje, si është thënë ndonjëherë (Schmidt 1931: 68).

Temë e mbishkrimit është jetëshkrimi mininarrativ që i bën burri bashkëshortes (*z^henës*) së vdekur, me emrin Thotorë. Jepet koha e zisë si periudhë kur bëhet përkujtimi i saj dhe blatimet mbi varrin e saj për të kaluar pastaj te përshkrimi i akeve nga jeta e saj. Jepet po ashtu një skenë nga jeta e Thotorës si e zënë (*rob?*) nga argorianët (fis grek; aludim në tarantinasit, fqinjë të mesapëve) dhe shpëtimi i saj nga i vëllai, gjithnjë duke pasur kujdes të mos bëheshin gjeste të pahijshme, të mos i shkaktoheshin dëme qytetit dhe kështu edhe hidhërime të atit të shpëtimtarit, sepse, siç rezymohet në fund, trimat maten tjetërkund; mbase aludohet në arenë, ku ai që ka krah, zotësi a forcë ta mundë argorianin, shpërblehet me hipje kalorësiake heroike mbi pelë. Një shenjë kjo e kultit kalorësiak ndër mesapë.

Nën shtyllën *a)*, të mbishkrimit, i cili është mjaft i dëmtuar, duket se, nga *zena-gruaja* në mes tjerash, numërohen ushqimet e lëna mbi varr për të vdekurin, si ulliri e orizi, por dëmtimi pamundëson një lexim më të plotë.

Fjala *zena* shfaqet edhe te MLM 14 Lup dhe duket i qartë kuptimi i kësaj fjale si ‘grua’; për çka Pokorny ofron shpjegime të mjafta etimologjike dhe fonetike (2007: 1321). Shihet se kjo fjalë është përdorur në epokën e mesapëve krahas fjalës tjetër, *grua* e cila duket të ketë edhe kuptimin *femër*. Në kohët moderne, forma *zena* ka mbijetuar kryesisht në gjuhët baltike dhe ato sllave por jo dhe në shqipe. Në shqip *zena* ruan kujtesë PIE edhe nëpërmjet fjalës *gjini~gji* < *g^wēnā*, që jep kuptimin e afri së, afri së me lindje, nga *loza e tamblit* (gjinit) dhe krijon kuptimin e *gjinisë* (me refleks edhe mbi *gjenin*), aq më tepër kur ka afri edhe me gr. *ζένη* ‘grua e huaj’. Megjithatë, semantika e *zena* korrespondon mjaft me ‘zeni~zëni~zani’, veçanërisht kur ndodhet brenda kompozitës, në disa gjuhë klasike, ta zëmë: *Ζεῖσις*, *Ζηνηκενθος*, *Ζηνιβενδις*, *Ζηνιβενδις*, *Aruzenus*, *Auluzenus*, *Brizenus*, *Derzizenus*, *Diazenus* etj., pa harruar dhe formën dake -*zanus* (Olteanu). Natyrisht, në disa raste, *zena* është bërë burim fjalëformimi për emra personale,

për mbiemra, toponime etj. Shih dhe lidhjen me ir. vj. *-genathar* 'lind', uels *genni* 'lind'. Përkime për 'grua': skr. *gnā*, *zan* 'grua', prus. vj. *genna*, lit. *žéntas* 'kumat', sll. *žena* 'grua' < **ġen*⁻¹, *ġenə*. Po në fillim të mbishkrimit, fjala *pala* 'palare, kalanicë' mund të korrespondojë edhe me *Palar* - emër vendi në Bullgari - apo *Palarii*, fis në Dalmaci (Atkinson 1931-35: 3).

Te mbishkrimi nën shtyllën *b.*, ku fillon minirrefimi, fjala *klaohi* duket sikur korrespondon edhe me kuptimin e *kani~qani*. Pra, *kaj/qaj* e mesapishtes sikur dhe *κλαίω* në gr. vijnë nga PIE **klou-* / **kluH-jo-* 'qaj' dhe jo nga **kleu-* 'me thirrë/dëgjue' siç është menduar në rastin e mesapishtes. Ndërsa *zija*, si në rastet tjera, nënkupton thatësi e zî buke, kohë lufte e epidemie, me vrasje, djegie e varrime masive.

Pra, *klaohi* dhe *klauihi* mund të marrin kuptimin e foljes *qaj*; *klani~qani* (urdh.); shih: *klai* te MLM 8 Ba1, ndaj nuk përjashtohet mundësia që *klauihi/klaohi zis* të ketë kuptimin 'klani~ qani zinë' në të gjitha kontekstet ku shfaqen këto shprehje dhe rrjedhimisht *klohi zis* të ruajë attribute të sintaksës emër+ mbiemër përballë karakterit folje+mbiemër të *klauihi/klaohi zis*.

Fjala *vasti*, këtu mund të nënkuptojë një emërtim regjioni a qyteti, që më pas kufizohet në emër qyteti, pra në Baste.

Manna/ti lidhet me shqipen nëpërmjet kuptimit të foljes *man~maj* > *mbajce*, *mbajtëse* (që gjithashtu dallon nga *marr*) nga e cila kanë derivuar emërtimet: *mance~mbajce* për *doreza* të enëve a të objekteve të ndryshme. *Manna* ka këtu kuptim tjetër nga *mand/je~mendje*, *mendim* pak më poshtë në mbishkrim, të afërt me skt. **mánas* 'mendje', përkatësisht me rrënjën nga PIE **men* 'mendoj' apo pers. vj. **mana* 'imja', në kuptimin e shprehisë (edhe *manisë*, *çmendisë*) personale. Ndërkaq, fjalëza *no*, në këtë mbishkrim, ka karakterin e pjesëzës / lidhëzës 'nuk, pa; jo', por përsëritja e saj përkon edhe me lidhëzën 'as...as'.

Fjalja (*p*)a *lanë mas zesnatës* sjell një kombinatorikë të bukur fjalëformuese të protoshqipes, të tipit mbiemër+emër (*zesnatës*) të paraprirë nga ndajfolja *mas* e cila bashkë me kompozitën përbën një kuptim ndajfoljor pothuajse idiomatik që flet për *nesër* ose dhe *pasi të bjerë nata*, figurativisht, si për diçka: *pa u bërë më*

keq (mbase *pa na zënë terri*) dhe *pa dhënë hideh*, që bëhet rrënjë origjinare e fjalës *hidhët~hidhtësi*. Ndërkaq, fjala *kos* të kujton PIE **kwis* ‘kush’ ose hit. *kuiš*, luv. *kwis* ‘kush’, *hwisha* ‘dikush’, gr. *quis* ‘kush’.

Përgjatë tekstit, fjala *argorian* përbën një lloj emërtimi me primesa etnike, që mund të lidhet me qytetin *Argos* (shih përshkrimin për *Argos*, qytet në Pelepones; *Argura* në Thesali, *Argurion*, qytetar i Argosit; Byzantii 1849: 112-113) por dhe me Taranton si vendbanim të fiseve greke, pa harruar Argosin/Argiripan në Apulia. Rrjedhimisht, etnonimi mund të lidhet me gr. *Ἀργείοις*. Argorianët përmenden zakonisht në kuptimin e *tjetrit* edhe në një mbishkrim tjetër, por edhe të parasë a monedhës siç është menduar nga Krahe (1955) e këndej. Shih dallimin mes *Ἀργός* e *Ἀργυρός* te Beekes, Van Beek (2009).

Krejt në fund të tekstit gjejmë fjalinë në të cilën hasim fjalën *pelë*, e cila shfaqet si atribut heroik; heroi i rastit shpërblehet me laurim mbi pelë, duke u bërë një lloj kalorësi i nderit.

Pa dyshim, ky tekst përmban skena me efekte narrative poetike të veçanta, që shqipes i dhurojnë status të gjuhës me traditë shkrimi epigrafik-poetik.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Te tjera: Byzantii 1849; Meyer 1891; Pedersen 1897; Weigard 1914; Tagliavini 1937; Jokl 1923; Walde & Hofmann 1938; Pokorney 1955[2007]; Huld 1984; Çabej 1996 VI; Demiraj 1997; Topalli 2017; Kloekhorst 2008; Beekes, Van Beek 2009; Schumacher, Matzinger 2013.

87.

MLM 2 Br	shek. III- (138)
Item	vallaostdazet0ihi
Segm	valla ost dazet dihi
Mes > CALb	vallja osht /që/ u dave ti-hi
SALb	vallja për ndarjen tënde
Eng	the dance of your separation

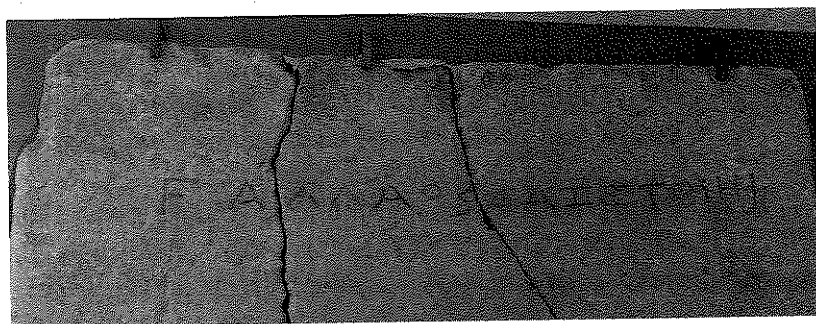

Fig. 19. Një nga mbishkrimet e shumta për 'vallen e vdekjes'

valla > *vallja*. Shih: *valla* te MLM 1 Al.

os > *os~është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

dazet > *ndarje*. Shih: *dazim* in MLM 2 Al dhe *nda* te MLM 15 Bas.

0i > *ti, ty*. Shih: *idi~ite* te MLM 2 Al.

Koment

Si dhe në mjaft raste, luhet *vallja* mortore për hir të të vdekurit.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

88.

MLM 4 Br	shek. III- (140)
Item	[bbi[...][nništ[---][hi brinnaštes zarr[es---][ibis in hamipallen kaθ[---][lan brinnašteszikeln[---][tarpalianinotθesk[---][aan[.]ašallašteorri[---][tore[he] sdenθehesgor[---][rresetis.atoh hes[h]amahiaštes[.][---][aso.θena[---][naz[---]
Segm	bbi. <i>kanni?</i> štihi? Brin aštes zarres ibisin hami pallen kaθ lan brinn aštes zikeln tar pa lian inotθes ka an aš allaš teorri torehes den θe hes gor rres ettis <i>n</i> atoh hesh a mahi aštes.. aso <i>i</i> θe nanaz
Mes > CALb	<i>bb.. kanë?</i> shti brinat; heshtës zjarr ipishin/i dhanë/ ham pallën, gati /me/ lanë brinat; /n/heshtë zihen /ndeshen/ tar pa lanë inatet nga an/anash/; ash ardhas terri; thërres dhe ti hesht; guri rrits etin, n'aty hesht e mahi heshtën...; ashto ite nanas.
SALb	<i>pa i? i kanë</i> shtënë brirët, heshtës zjarr i dhanë hem pallën /bërtitën/, të gatshëm të linin brirët, në heshtë zihen, gjithë pa lënë inatet anash, ardhur është terri, thërres dhe ti hesht, guri t'rrit etjen, aty hesht e mban heshtën.. ishte jote nana /jot ëmë/.
Eng	<i>bb.. they decided to fight /‘to beat with horns’/;</i>

	they throw their spears /and/ took their swords like wanting 'to lose their horns'; the quarrel is heated, without leaving resentments sideways; the darkness entered clouds, I am calling and you are silent, the stone brings you thirst, you stay there silent keeping the spear.. s; it was your mother.
--	---

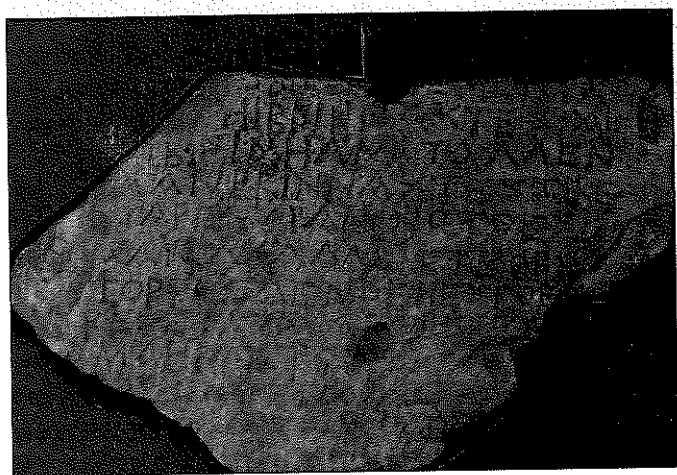

Fig. 20. Mbishkrimi është pak i dëmtuar, por fatmirësisht është transkriptuar pjesa kryesore e tij dhe ofron mundësi leximi

bbi..?> ?

kanni štīhi brinn (fraz.) > *kanë shti brinat* (fraz.) 'janë zënë'.

kanni? > *kanë* (v. 3 shum.); *kam*. Shih: *ka* te MLM 2 Bal.

štī/hi (fol.) > *shti~shtënë*; *fus në* 'shti, fus, hedh'. Mbase nga PAlb

**stera*. Zakonisht PAlb **rhumbi* në pozicion fundor pas **e*.

Përkime: skt. *strnāti* 'hap, shpërndaj', gr. *στόρνουμι* 'shtrij, hap', lat. *sternō* 'hap'; arm. *himn* 'themeloj; hyj në'.

Tri mosha të fjalës: PALb: **stera* > Mes: *šti* > Alb: *shtie*.

brinn (e.) > *brinat~brirët*. Përmendet shpesh si fjalë mesape *βρένδov* (prej nga dhe *Brindizi*), në kuptimin e brirëve të drerit. *Bri* është parë si fjalë oksitone në *o-rrënjë*, sado që kjo mund të merret me rezerva. Vjen nga PALb **brina* < PIE **bhren-to-s* (Pokorny). Përkime: lit. *briedis* ‘dre’, prus. vj. *braydis* ‘dre’, n. *bringe* ‘dre mashkull’, sued. *brind* ‘dre mashkull’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **brina-* > Mes: *bri(nn)* > Alb: *bri*.

aštes~asset (e.) > *heshtë(s)*. Fjala *asset* (heshtë), është një përplotësim i kuptimit të fjalës *asht~eshtra*. Përkime: got. *asts*, hit. *hašduer-* ‘degë, kaçubë’; *šaheššar/šahešn-* ‘fortifikim; zënkë me heshta’ < PIE **h₃esth₁-g^wer-?*

Tri mosha të fjalës: PALb: **hasta?* > Mes: *^hastes* > Alb: *heshtë*.

zarres > *zjarr*. Shih: *zare* te MLM 1 Bas.

ibisin (fol.) *ipshin~jepnin* (pret.). Shih: *θaos* te MLM 18 Bas.

hami (psz./l.) > *ham~hem; edhe, ende*. Mbase nga PALb **hamda-*. skt. *same* ‘njëjtë’, pers. *ham-* ‘mbi, pas’, gr. *ὁμός* ‘njëjtë’, got. *sama* ‘njëjtë’ < PIE **sam-*. Shih dhe lidhjen e mundshme me *e~dhe*, te MLM 48 Al.

Tri mosha të fjalës: PALb: **hamda-* > M: *hami* > Alb: *hem~ham*.

pall/en (fol.) > *pallën* (aor., v. 3 sh.); *pall, pëllas, bërtas*. *Pall/je* në shqipen e vonshme është rezervuar për pëllitjen e kafshëve, por sigurisht që në origjinë jep *thirrjen* a *britmën*. pikërisht si në hit. *palah* ‘thirrje’. E tashmja &aoristi i vjetër asigmatik *palla* u alternua në të tashmen inovative me **-ats* si *pëllas*, por format e vjetra mbeten ende të gjalla. Përkime të tjera: lat. *palatium*. Fjala nuk ka lidhje direkte me *përrallë* (nga lat. *parabola* ‘proverb, të folur’) si është menduar.

Tri mosha të fjalës: PALb: **pala-* > Mes: *pall* > Alb: *pall, pëllas*.

kaθ (psz.) > *gati*. Nga PALb **gat-* < PIE **g^wem-*. Janë ruajtur a dhe t PIE > PALb > Mes > Alb. Përkime: skt. *gāti-* ‘që shkon, ec’, gr. *ἀγαθός* ‘mirë’, rum. *gata* ‘gati’; n. vj. *gōrr* ‘gati’, gjerm. l. *garo* ‘gati’, hit. *kinun* ‘tash’, sl. **gotovati* ‘gatis’;

got. *ga-raiþs* 'i vendosur, i caktuar', ang. vj. *getawa* 'mjete përgatitëse'. Nuk ka pasur ndonjë rindërtim të veçantë. Lidhet me foljen *gatuaj* po ashtu.

Tri mosha të fjalës: PALb: **gat-* > Mes: *kat* > Alb: *gati*.

lan~lian > *lanë*. Format *lan~lian* dëftojnë inkonsistencë të shkrimit. Shih: *la* te MLM 9 Al.

zikeln (fol.) > *zihen*; këtu: *ndeshin*. Vjen nga forma bazike: *za~zë* 'kap, grindem'. From PALb **dzeina* < PIE **g^ued*; PIE > **gg^u* > PALb *dž* > Mes & Alb *z*. Përkime: hit. *zāhⁱ*/ *zāh^hai*-/ *zāh^hi*- 'zankë~zënkë, luftë', skt. *jyá* 'fuqi, forcë', gr. *βίη* 'fuqi'. Shih po ashtu lidhjen me hit. *eššar*, *šaheššar*, *šahešn-* 'fortifikim; zënkë me heshta'. Trajta themeltare është në zan-oren -e-, v. 2 dhe 3 nj.

Tri mosha të fjalës: PALb: **dzeina* > Mes: *zihi* > Alb: *zihem*.

tar~tane (p.) > *tërë~tanë*. Vjen nga PALb **twana*, derivat i PIE **teua-* 'i mbushur; plot; i enjtur'. Rast kur PALb **w* si pasuese e okluzives humb para zanoreve; ndërkaq PIE *-*no-* dha PALb *-*na*. Përkime: skt. *kṛtsná-*, *sārva-* 'tërë', lit. *tvinti* 'rritëm, plotësohem', *tvānas* 'vërshim', lat. *tōtus*, rum. *tōtānus* 'tanë, tërë'. Çabej e ndan në *t-anë* dhe e lidh me foljen *ndaj*. Tri mosha të fjalës: PALb: **twana* > Mes: *tar~tan* > Alb: *tërë~tanë*.

pa > *pa* (psz. moh.). Nga PALb **apa* < IE **apo*. Ky është nga rastet kur PIE **o* ka dhënë PALb **a*. Përkime: skt. *apā* 'larg, tej', gr. *νόξ*, lat. *nox*.

Tri mosha të fjalës: PALb: **apa* > Mes: *pa* > Alb: *pa*.

pa (psz.) > *po*; *duke*. Forma *pa* ka edhe kuptim të pjesores së foljes *shoh*. Në këtë rast, *pa* merr rolin e ang. -*ing*; një formant përcjelloreje e vazhdimësie veprimi foljor. Vjen nga PALb **apa* < PIE **apo*. Është një shembull e rastit kur PIE **o* ka dhënë PALb **a*. Përkime: skt. *apā* 'larg, tej', gr. *νόξ*, lat. *nox*. Tri mosha të fjalës: PALb: **apa* > Mes: *pa* > Alb: *po*.

inot/thes (e.) > *inat/et* (sh.); *mëni*, *minat*, *mëri*, *iri*? Meqë është supozuar si fjalë e burimit të vonë turko-arab, nuk është provuar ndonjë rikonstrukcion. Mesapishtja e konfirmon me moshë të hershme. Format *inat-mëni* janë alternime të të

njëjtë kuptim dhe lidhen me: hom. *μῆνι(ν)* ‘mëni, zemërim’, lat. *mania* ‘inat’, mbase dhe me: skt. *irasyāti* ‘i zemëruar’, *īṣ yū-* ‘xhelozë’, got. *neiþ* ‘inat’, fris. vj. *nīth* ‘urrejtje, inat’, ir. vj. *nīth* ‘luftë, përpjekje’ < PIE **nītu-* (Pokorny). Shih po ashtu përkimet: turk. *inat*, *inatçilik* ‘kokëfortësi, inat’. Pra, *inat* është alternim i *mëni-mëri* (*iri*, po ashtu; asocion edhe me *irritim*) dhe ka strukturë kompozite që ruan elementin *-n*-nga *inat* dhe i parashton asaj proklitikun e hershëm *m-*.

Tri mosha të fjalës: PALb: **mīnatu-*? > Mes: *inot-* > Alb: (*m*)*inat*~*mëni*~*mëri*.

ka > *kah*~*nga*. Shih: *ga* te MLM 35 Al.

annaš (ndf.) > *anash* < *anë*. Vjen nga PALb **antā*. Grupi bashkëtingëllor **nt* zakonisht jep *n* në auslaut. Përkime: skt: *ānta-* ‘fund, anë’, hit. *an(a)s* ‘vë anash, fshij’, *annasnant-* ‘rri anash; lënie anash, ikje’, got. *andeis* ‘anë’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **antā* > Mes: *ann-* > Alb: *ana*.

aš > *asht*~*është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

allaš (fol.) > *ardhur* (pjes. e vij); *ala*, *ende*? Shih: *vi* te MLM 26 Al.

teorri-erriniš (e./fol.) > *terri*; *erret*. Nga PALb **ausra*. PIE **au* gave PALb **au*. Në ndërkohë difthongu *eo* u kthye në Alb. *e*. Edhe grupi konsonantik **sr* dha Alb. *r* në të gjitha pozitat. *Terr* dhe *erret* dëftojnë kalimin nga ‘errësirë’ në ‘zbardhje dite’ ose ‘rënie muzgu’. Përkime: skr. *rājan* ‘natë’, arm. *erek* ‘mbërëmje’, lit. *ausrà*, gr. *ἐρεβος* ‘terr’, *ὀρθνός* ‘errët’, *ἐρεμνός*, *ἐρεβος* ‘errësirë (nëntoke)’, tok. *orkamo* ‘errët’, arm. *erek* ‘mbërëmje’, got. *riqis* ‘errësirë’ < PIE **h₁regʷ* ‘errësirë’. Lema *erriniš* mund të jetë përkim me hom. *πίπov* ‘errësirë’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **ausra* > Mes: *terri-erriniš* > Alb: *terri*~*erret*.

torehes > *thërres*. Shih: *torret*~*torehes* te MLM 28 Al.

den > *dhe*. Shih: *den* te MLM 1 Br.

θe > *ti*. From PALb **tū* < PIE **tū*. Shih: *idi*~*ite* te MLM 2 Al.

Tri mosha të fjalës: PALb: **tū* > Mes: *te* (*θe*) > Alb: *ti*.

hes~**hest** (fol.) > *hesht*. PALb **heust*? < PIE **gréus-t*. Rrjedh nga PALb **heust*? < PIE **gréus-t*. Derivuar si formim onoma-

topeik nga **sht* (Meyer). Shih fjalëformimin e ngjashëm edhe në gjuhët e tjera, p.sh. eng. *hush* 'hesht'. Në origjinë, fjala korrespondon me hit. *tuhhuš*^{zi} 'hesht, përfundoj së foluri'. Mbase ka lidhje dhe me: skt. *túsyati*, *tuštá*- 'i qetësuar, i heshtur, i kënaqur', av. *tušni*-, *tušni*-, prus. vj. *tusnan* 'i kënaqur, i heshtur', ir. vj. *tūae* 'heshtje' < PIE **taus* 'i heshtur'.

Tri mosha të fjalës: PALb: **heust?* > Mes: *hes(t)* > Alb: *hesht*. **gor** (e.) > *gur*. Edhe këtu -o mbulon vlerat e grafemës -u. Vjen nga PALb **gura* < me o-shkallë, PIE *guerə* 'mal'. Përkimet: skt. *giri*-, av. *gairi*-, lit. *girià* 'dru', lat. *dziria*, sll. **gora* 'mal, dru', arm. *k'ar* 'gur'. Në të njëjtë pozitë, PIE **g^u* dha PALb **g* të ruajtur si Alb *g*. Si shpeshherë, o këtu jep *u*.

Tri mosha të fjalës: PALb: **gura* > Mes: *gor* > Alb: *gur*. **rres** (fol.) > *rris*. Rrjedh nga **writja* < PIE **uert-* 'kthehem'. Alternimi *t:s* nga PALb te Mes & Alb është tipik për disa paradigma të PALb & Alb. Elementi nistor **t* te *thërras* ndjek konsonanten e fundit të temës foljore **t* në PALb, përderisa elementi i dytë rrjedh nga PALb **tj* (Orel). Fjala ilustron qartë ndërrimin *e:i* në Mes > Alb. Përkime: skt. *variate*, lat. *verta*. got. *wairðan* 'bëhet', skt. *rdhnóti* 'rritet' lit. *rytas* < PIE **er-* ~ **or-* 'lëkund, lëviz'.

Tri mosha të fjalës: PALb: **writja* > Mes: *rres* > Alb: *rris*~*rrit*.

ettis (e.) > *etje(n)*, *et(je)*. Nga PALb **alk-ti*-. Vjen nga PIE **-ti*- dhe suffiksi i vjetër PALb **-ti*-që vazhdon edhe në Mes. Gjithashtu, kjo jep rastin kur grupet bashkëtingëllore likuide nistore u thjeshtuan. Përkime: lit. *álkti* 'uritem', gjerm. l. *ilgi* 'uri', gr. *αἰτέω* 'kërkoj, lus' < PIE **eus-ti*-.

Tri mosha të fjalës: PALb: **alk-ti* > Mes: *etti* > Alb: *eti*~*etja*.

n? > *n' nē?* Shih *inθi* te MLM 1 Bas.

/n/ato > *n'aty*; *aty*. Shih: *ati* te MLM 12 Al.

mahi (fol.) > *ma(n)~mban*; *mbaj*. Shih po ashtu: *ma* te MLM 1 Br. Vjen nga PALb **mai* < PIE **maies* si rrjedhim i një nazalizmi sekondar. Lidhet me got. *maiza*, osk. *mail*, lat. *magis*. Ndërsa *ma/j~mbaj* - një o-shkallë kjo, karakteristikë e temave të së tashmes - është derivat i PALb **-bhoreiō* ase **en*-

barnja < PIE **bher-* ‘bart, bâj’. Ka të ngjarë që të dy format kanë mbijetuar paralelisht, *ma/j* dhe *mbaj*. PALb **rnj* ndërroi në Alb *n(j)*. Prefiksi foljor *en* i **en-barnja* vjen nga PIE **en(i)* ‘në’; gr. *év*, lat. *in* got. *in* dhe *ma(j)* që lidhet me hit. *manijahh-* ‘dorëzoj, përdor, udhëheq’, lat. *manus* ‘majtse, dorezë’. Në origjinë, *mahi* mund të korrespondojë me PIE **bher-* ‘bart’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **en-barnja* > Mes: *mah(i)* > Alb: *maj~mbaj*.

aso (fol.) > *ishte* (e pakr.). Fjala *as(h)o* vjen si një pret. i hershëm ‘primitiv’ i mesapishtes; edhe pse në shqipe do të ndryshojë në ndërkohë. Forma *ista* shfaqet te MLM 1 Bas, por ka kuptimin *kishte*. Forma *aso* ka ngjashmëri të madhe me trajtën skt. *āsa* ‘ndodhi’ dhe *āsīt* ‘na ishte një herë’.

Tri mosha të fjalës (pret.): PALb: **en-sti?* > M: *aso* > Alb: *ishte~qe/ke*.

iθe > *jote*. Shih: *ite-ide* te MLM 2 Al.

nanaz > *nana*. Shih: *nona* te MLM 36 Cae.

aso-iθe-nanaz (si frazë) > kr. me hit. *iṣṭanāna-* ‘altar’, kur *nana* bëhet personifikim altari.

Koment

Mbishkrimi me elemente fare të veçanta të një minirrëfimi, e gravuar mbi një sipërfaqe guri, tashmë të dëmtuar nga erozioni, ndodhet në Muzeun Arkeologjik Provincial të Bolonjës (shih përshkrimin te De Simone & Marchesini 2002: 140). Nga dëmtimi i theksuar, bëhet jo i lehtë fragmentimi dhe rikonstruktimi, edhe pse dalin mjaft fjalë me kuptim të qartë sikur që subjekti bëhet pothuajse krejtësisht i kuptueshëm.

Për shkak të hapësirës fizike ta paqartë në mes shkronjash në një distancë më të madhe (ku nuk bëhet fjalë për mungesë të qartë të një a disa shkronjave me gjurmë të hetueshme), nuk mund të merren të sigurt disa fjalë; e tillë është edhe ajo e fundit *nanaz*, meqë nënkupton hapësirë ku mund të ketë pasur shkronja.

Leximi tematik kontekstual thotë se bëhet fjalë për një konflikt ndërmjet dy trimave ku ‘inatet nuk mund të lihen anash’ dhe gjithçka përfundon tragjikisht (për njërin nga ata, sigurisht).

Nga fjalët që reflektojnë ambiguitet është edhe *palla*, e cila përveç **palahh* ‘thirrje, britmë’ (që korrespondon gjithashtu me emër +foljen *pallje~pëllas*, *bërtas* në shqip, dhe *pallë* si kuptim të zhvilluar në kohët moderne në gjuhë të ndryshme), po ashtu mund të ketë lidhje të hershme me **palh-* të hit. që sipas Tischlerit, nënkupton *mbrojtje* (Kloekhorst 2008: 619-620), pra bëhet mjet mbrojtjeje (në kuptim *shpatë*, *pallë*) në periudhën e hekurit, por si emër mbase njihet edhe nga regjioni hitit i quajtur *Hapalla*, në kohën e bronzit.

Përkimi i fjalës *mëni~mëri* me lat. *mania*, por edhe me fjalën homerike *μῆνι(v)* ‘mëni, zemërim’ dëshmon edhe vjetërsinë e formës së saj alternative *inat*, të shfaqur te ky mbishkrim.

Fjalja e fundit: *aso iðe nanaz* ‘ishte nëna jote’, asocion me formulën në hit. *iðtanāna-* e interpretuar si ‘altar’ (Kloekhorst 2008: 413), ose ‘para altarit’; megjithatë, këtu ajo reflekton kuptim më vete që fle edhe brenda një konteksti sapulkral të lutjes e përkujtimit.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjera: Byzantii 1849; Schmidt 1870; Meyer 1891; Miklosich 1871; Pedersen 1897; Weigard 1914; Tagliavini 1937; Jokl 1923; Walde & Hofmann 1938; La Piana 1949; Pokorney 1955[2007]; Huld 1984; Çabej 1996 VI, 1986 I-III; Demiraj 1997; Topalli 2017; Kloekhorst 2008; Schumacher, Matzinger 2013.

89.

MLM 2 Cae	shek. III ⁻	(144)
Item	platorasvaššnihi	
Segm	plator as vašš nihi	
Mes > CALb	plator, asht ni-hi vashë	
SAIb	plator, është një-hi vashë	
Eng	plator, there is a-hi maiden /bride/ here	

plator > *Plator*. Teonim.

as > *asht~është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

vašš > *qytetare, banore; vashë, muse*. Shih: *vas* te MLM 13 Al.

ni~no > *ni~njo~një*. Shih: *no* te MLM 8 Al.

Koment

Plator del këtu teonim, por njihet po ashtu si antroponim. Mbase mund të jetë përdorur edhe si emër i ndonjë planeti a ylli, meqë në mbishkrimin MLM 1 Ve, flitet për lindjen e Platorit (ngjashëm hanës a diellit). Plator nuk lidhet me *Pluton*, fjalë kjo e shek. XX, prandaj nuk tregon *Plutonin* që njohim sot, i cili nuk mund të shihet pa teleskop. Mbase *Plator* lidhet edhe me *Πλούτων*, zotin e nëntokës në botën antike të Mesdheut. Krahe, Kretschmer etj., e shohin si emër me prejardhje etruske ose si emër skllavi (Meyer 1959: 92).

Sa i përket num. *ni*, ai fiton këtu forcë atestuese për *no* si *njo~ni~një*, në raste të tjera. Shih: MLM 13 Al dhe MLM 8 Al.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Meyer 1959.

90.

MLM 3 Cae	shek. III ⁻ (145)
Item	datihillsoθiti
Segm	dati hill soθ iti
Mes > CAIb	dati ylli sot yti
SAIb	u nda sot ylli yt /të la sot ylli yt/
Eng	today, your star left you

dati > *u da~nda*. Shih: *nda~da* te MLM 15 Bas.

hill > *yll*. Shih: *hill* te MLM 38 Al.

soθ > *sot*. Shih: *sott* te MLM 53 Al.

ti > ty. Shih: *ite-ide* te MLM 2 Al.

Koment

Mbishkrimi jep ritualin e ndarjes së yllit nga i vdekuri. Në besimet ilire, ylli, sikurse *ora*, e shoqëronte e mbronte njeriun. Kur e linte ylli, atë e priste vdekja, ndërsa ora shpesh shfaqet si shoqërues e *mbrojtës* i të zgjedhurit të saj edhe pas vdekjes, deri në një çast të caktuar.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

91.

MLM 4 Cae	shek. III ⁺ (145)
Item	dazomasmegonisho pakoassoi
Segm	dazomas me gonisho pako as soi
Mes > CALb	dazoma më gunizoi, plaku? asht shua
SALb	ndarja /vdekja/ më gjunjëzoi, <i>plaku?</i> u shua /vdiq/
Eng	/his/ death struck me; <i>the old man?</i> is extinguished /died/

dazomas > *dazoma*, *ndarja*, *vdekja*. Shih: *dazima* te MLM 2 Al.
me > *më*; *mua+më* (klit./ kall.). Del edhe si *mo*. Vjen si trajtë e shkurtër e kall., nga PALb **es-mi* '(unë) jam'.

Tri mosha të fjalës: PALb: **mi?* > Mes: *me~mo* > Alb: *më*.
gonisho > *gunizoi~gjunjëzoi* (aor.); nga *gu~gju/një* (e.). Shih: *genus* te MLM 3 Me.

pako > *plaku?*. Formë e *i/e paka*. Shih: *pak* te MLM 2 Ar.

as > *asht~është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

soi (fol.) > *shua/j*. Refleksi *o* > *u* e nxjerr të qartë kuptimin *shua/j*. Folje me origjinë onom. e cila është menduar si fjalë me burim nga lat., por prania e saj këtu hap mundësinë për të hetuar një

moshë të saj më të hershme. Në të vërtetë *soi* ‘shua’ sikur ndan një origjinë të përbashkët me aor. hom. *σβέσ-σαι, ἄσβεστος* ‘(nuk) shova’, (natyrisht, pa pjesëzën mohuese) dhe të tashmen *ἔσβην* ‘shuaj’, përdorur nga Hesiodi. Përkime të tjera: lat. *subjugāre* ‘shtroj, nënshtroj, shuaj’, *exungere* ‘lyej, vajos’, gr. *σβέννυμι* ‘shuaj’, lit. *gęstu*, bulg. *gašo* ‘shuaj’ < PIE *g^wes-*. Tri mosha të fjalës: PALb: **ga-sui*? > Mes: *soi* > Alb: *shuaj*.

Koment

Gjunjëzot derivon po ashtu edhe kuptimin e fol. *gonis* ‘dërmoj’, si ndjesi emocionale para figurës së të ndjerit.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

92.

MLM 5 Cae	shek. III ⁻	(146)
Item	kilahiaihipasetθih[?]doapalloa	
Segm	ki la hiai <i>hi</i> paset θih[<i>i</i>]do apalloa	
Mes > CALb	ke lënë hije-<i>ih</i> pas teje/ty/-<i>hi</i> të Apollos	
SALb	ke lënë hije- <i>ih</i> , të Apollos, pas teje- <i>hi</i>	
Eng	you left a great shadow- <i>ih</i> of Apollo behind you- <i>hi</i>	

ki > *ki~ky*. Shih: *ki* te MLM 4 Car.

la > *la~lanë*. Shih: *la* te MLM 9 Al.

hia > *hije*. Shih: *hia* te MLM 10 Al.

paset > *pas*; sinonim i *bas* ‘pas’. Shih: *bas* te MLM 10 Al.

θi > *ty*. Shih: *ite-ide* te MLM 8 Al.

do > *të*. Shih: *θo* te MLM 1 Br.

apalloa > *Apollo*. Teonim.

Koment

Mbishkrimi ka elemente të formulës sapulkrale, të ngjashme me të mbishkrimeve të tjera, veçan sa i përket kushtesës 'ke lanë hije pas' të shfaqur mjaft herë. Kr. me MLM 10 A1, por edhe sa i përket krahasimit të të vdekurit me figurën e Apollos.

Bibl.

Për fjalët në PA1b/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

93.

MLM 6 Cae	shek. III	(146)
Item	dazimasver.tahetis	
Segm	dazim as <i>ver[i]</i> tahetis	
Mes > CA1b	i damë, asht ver/i thatis	
SA1b	i ndarë /i dashur/; është verë e thatë	
Eng	my darling, it is a dry summer	

dazim > *i damë~i ndarë*. Shih: *dazim/a* te MLM 1 Bas dhe te MLM 2 A1.

as > *asht~është*. Shih *as* te MLM 1 A1.

ver/i~veir > *verës* (gjin.). Shih: *veir~ver* te MLM 20 Bal.

tahetis > *i/e thatë(si)*. Shih: *θoava* te MLM 1 Bas dhe *θava* MLM 1 Br.

Koment

Mbishkrimi ka probleme të leximit bazik të shkronjave të padallueshme qartë. Përderisa Ribezzo e transkriptonte: *dazimas-verinetis*, Mommsen në një formë tjetër: *dazim asveritahetis*,

ndërsa De Simone & Marchesini e bëjnë propozim-fragmentimin: *dazimas verinetis*. Rrjedhimisht, lexim-interpretimi i këtui-shëm duhet marrë vetëm si një propozim, por lidhja me ‘thatësi vere’ e bën goxha të besueshme, duke e ndërlidhur me formulat e njohura që flasin për thatësinë dhe kohën e zisë.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Mommsen 1850; Ribezzo 1938.

94.

MLM 7 Cae	shek. IV-III* (147)
Item	morkes artemes
Segm	morkes artem/morkes artam (PID)
Mes > CALb	mortes, /mordes /artam /Artemidë/
SALb	i vdekur, artas /Artemidë/
Eng	deceased, an Artas /Artemis/

morkes (mb.) > *mordes*; i vdekur. Shih rrënjën e *moldahia* te MLM 1 Al.

artemes~artam > *artam*, etnonim; *artemidë*, teonim.

Koment

Në shikim të parë duket mbishkrim lehtë e lexueshëm që përmban edhe një efekt poetik të veçantë, veçanërisht nëse do të mund të segmentohet edhe si: *mor kesar tem* dhe të kuptohet si: *more thesarin tem*; pra: *vdekja mori thesarin e tij/saj*. Kr. *kesar* me osc. *thesavrim* ‘thesar’ dhe me korrespondenca të ngjashme. Shih: *mar* te MLM 1 Bas dhe pjesoren *moro* te MLM 1 Br; në rast se do të qëndronte ky lloj segmentimi, *mor* do dilte si aor. i fol. *marr*, pa përjashtuar ndonjë funksion të pasthirmës *mor* dhe kompozitës PALb **tsatja* ‘thes’ dhe **ar*? Shih përkimet për *thesar*: gr. *θησαυρός*; skt. *kesa-ra*; *kesar-in* ‘leshra, krifë, jele kali’. Këtu nuk

do përjashtuar as mundësinë e leximit të *kesar* si *Caesar*, emër personal, dhe është ndër rastet e pakta në mbishkrime ku emri *artem* mund të nënkuptojë *Artemis* ‘Artemidë’.

Duket qartë se ka disa *varia lectio* të këtij mbishkrimi. Megjithatë, mundësitë e mëdha të segmentimit që krijojnë lexime të kuptimshme në disa variante, e mjegullojnë situatën. Sipas PID kemi fragmentimin (dhe leximin e sugjeruar) *morkes artamos*, dhe krahasuar me mbishkrimet tjera, ky duket leximi me më shumë saktësi. Është konteksti i cili na risjell sërish etnonimin *artam* (me raste edhe antroponim) duke i dhënë kuptim atij nëpërmjet cilësorit paraprak *mortes* ‘i vdekur’.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

95.

MLM 8 Cae	shek. III ^a	(147-148)
Item	dattetos	
Segm	dat tet/os	
Mes > CALb	da/ta/? tetë osht /e vdekjes/	
SAIb	u nda me datën tetë	
Eng	/died/ on the date of the eighth	

dat (fol./e.) > *da~nda*; *datë*? Për *da~nda* shih te MLM 15 Bas. Si duket, fjala *dat/ë* (që në mungesë të evidencave ishte parë si lidhje me it. *dare*) mund të etimologjizohet edhe si derivat i *ndarje~ndaj* (po ashtu *datë* ‘tmerr, frikë nga vdekja, ndarja’) dhe i *jap~dhanë* / *dhënë*. PIE **o* dhe PALb **a* përderisa **d* dhe **t* janë ruajtur mirë nga PIE > PALb. Përkime: skt. *dadati* ‘jap; dhënë’, pers. vj. *dadatuv* ‘le të japë’, lat. *Dare* ‘jap, ofroj’,

lit. *duoti* ‘jap’, gr. *δάκνυλος* ‘datë; gisht’, fr. vj. *date*, sl. *dati* ‘jap’ < PIE **deh₃*- ; **dō-* ‘jap~me dhanë’.

Tri mosha të fjalës *dat/ë*: PAlb: **dōt?* > Mes: *dat* > Alb: *datë*.

tet/os (num.) > *tetë*. Num. *tet* ‘tetë’ si num. rresht. *i teta* ‘e teta’ e hasim edhe te MLM 9 Me. Shih kalimin e PIE **ō* > PAlb **ō* > dhe në Mes. & Alb. *e*, si dhe ruajtjen e okluzives *t* në shumicën e rasteve. Mbase është një formë e shkurtuar me aferezë nga **asthete* apo **agtete*. Përkime: skt. *aṣṭā(u)*, lyc. *aitāta*, gr. *oktō*, lat. *octō* < PIE **oktō-t(u)-* ‘tetë’.

Tri mosha të fjalës: PAlb: **atōt?* > Mes: *tet-* > Alb: *tetë*.

os > *osht~ështëë*. Këtu, mbaresë me origjinë foljore. Shih: *as* te MLM 1 Al.

Koment

Një mbishkrim intrigues, në rend të parë për përmendjen e fjalës *dat/ë*, e cila duket shumë e motivueshme të ketë kuptimin e saj të sotëm (ngjashëm epokës romake kur filluan të përdoreshin mbi letër dita dhe muaji duke u shtuar atyre para *datus* mbase në kuptimin ‘*dhatun~dhënë kasnecit*’ apo të *ditës* si ndarje, kalendar, çfarë më vonë u bë e njohur.

Megjithatë, këtu nuk kuptohet nëse *data tetë* jep ditën e muajit apo muajin (mbase jo vitin, por nuk përjashtohet). Ndërkaq, përmendja e numërorit *tetë* e përforcon evidencën e shfaqjes së këtij numri (si rreshtor) te MLM 9 Me. *Tet* është konsideruar ndonjëherë si formë shkurte me aferezë nga **asthete* apo **agtete* (Benllæw 1879: 89).

Bibl.

Për fjalët në PAlb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Benllæw 1879.

96.

MLM 9 Cae	shek. III ⁻	(148)
Item	valatis	
Segm	vala/tis	
Mes > CAIb	vallatis	
SAIb	/po/ vallëztoj /vallen e vdekjes/	
Eng	I am dancing for you /dance macabre/	

vala/tis (e.) > *valle*; *vallëztoj*. *Valle* lidhet etimologjikisht me të njëjtin burim të fjalës *valë*. Mbase lidhet në mënyrë më të veçantë me hit. *yalh*-^{zi} 'godas, sule; sulm' apo *ualliyualliya* 'vali-vali > valë-valë; tallaze/erëra të shpejta'. Shih: *val* te MLM 20 Ro. Rrjedh nga PAIb **walā* < PIE **uel*-.

Tri moshat e fjalës: PAIb: **walau*? > Mes: *vala* > AIb: *walle* *tis* > *ty*; *e jotja*. Shih: *idi~ite* te MLM 2 AI.

Koment

Ndonëse në shikim të parë afria semantike dhe etimologjike mes *valle* e *valë* krijojnë mjegulli, duket se është fjala për vallen mortore që luhet për nder të të vdekurit. Vetë përafrimi i kuptimin *vallëztoj* me kuptimin e fjalës skt. *valati*, *valate* 'rrotullohem, sillem', jep linjat e pikëtakimit të këtyre dy fjalëve.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/AIb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.
Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

97.

MLM 10 Cae	shek. III ⁻ (148)
Item	ettis arnisses ðeotorres
Segm	ettis ar nisses ðeotorres
Mes > CALb	etja e aras nisi, të Thotorasve /teutorasve/
SAIb	etja e arës /tokës/ së Thotorasve /teutorasve/ nisi
Eng	the drough in Thotarian's lands began

ettis > *etit~etjes; etja*. Shih: *ettis* te MLM 4 Br.

ar > *ar*. Shih: *aran* te MLM 1 Bas.

nisses/ðeo (e.) > *nisi, u nis; nis /dheu?/*. Nga PALb **neitša* < PIE **neikʷjō*. Afrikatja *tš* ka dalë nga **kʷ* para *i*. Përkime: gr. *veĩkoç* ‘zënkë’, lit. *su- nikti* ‘sulmoj’, sll. *niknoti* ‘rrit-em’.

Tri moshat e fjalës: PALb: **neitša* > Mes: *neisses* > Alb: *nis ðeotorres* > *të Thotorasve*. Etnonim.

Koment

Etnonimi *ðeotorres* me bazë teonimi, nuk përjashton as transliterimin-kuptimin *teutoras*, të lidhur me emrin e Teutës; si emër-derivat etnik nga emri i mbretëreshës Teutë, por i përdorur edhe para mbretëreshë Teutë, qoftë si etnonim qoftë si antroponim. Mbishkrimi flet për fillimin e kohës së zisë që këtu lidhet me thatësirën.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

98.

MLM 11 Cae	shek. III ⁻ (149)
Item	dašta morθana aprodita hipades
Segm	dašta morθ ana aprodita hi padēs
Mes > CALb	/e/ dashti mortī, ana Afrodītē e pavdes
SALb	e deshī mortja, ana Afērditē e pavdekshme
Eng	the mort wanted /him/, immortal Ana Aphrodite

dašta > *dashti*; *deshi* (aor.); *dua*. Shih: *daštas* te MLM 1 Bas.

morθ > *mord*, *mort*. Shih rrënjën e *moldahia* te MLM 1 Al.

ana > *ana*. Këtu: *hyjni*.

aprodita > *Afrodita*, *Afērdita*. Teonim

hi/pa-des (mb.) > *e pavdekshme*; kompozitë. Shih: *pa* te MLM 4 Br.

des (fol./mb./e.) > *vdes*; *i vdekur*; *vdekje*. Shih korrespondencën me: *nda~da* te MLM 15 Bas. Por, forma *des* ‘vdes’ vjen nga PALb **awa-takja*, derivat i **teka* ‘ik, shkoj’ (Huld). Përkime: got. *dauPs* ‘i vdekur’, *dauPus* ‘vdekja’, n. vj. *dauðr* ‘i vdekur’, sll. *zdeknuti* ‘vdes’, gjerm. l. *touwen* ‘vdes’ < PIE **dheu-2*; **dhau-*.

Tri moshat e fjalës: PALb: **teka* > Mes: *des* > Alb: *des~vdes*

Koment

Si pjesë e ritualit, hyjnesha Afērditë ndihmon vdekjen apo dhe e ‘thërret’ apo pranon atë.

Emri *aprodita* është lidhur shpesh me përkimin shqip *afērditë*, kompozitë kjo që përveç emërtimit për trup qiellor është shndërruar edhe në antroponim. Argumente në favor të lidhjes *Ἀφροδίτη-afēroditē*, PALb **apro dītā* < PIE **h₂epero déh₂itis*, janë dhënë edhe së fundmi (2023: Dedvukaj). Faza *Afērdita e pavdekshme* haset fare e ngjashme në gr. sikur dhe për hyjnitë e tjera.

Mbishkrimi tërthorazi dëfton për një vdekje heroike apo dhe të rastit nga personi që ndodhet në varr. Meqë *i* në Mes merr vlerë

të nyjës femërore, leximi konsiston: *Ana Afërdita e pavdekshme*.
Shih: *anā, annā* ‘nënë’ te Meyer (1959: 6).

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse:
Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002;
Matzinger 2019.

Të tjera: Meyer 1959.

99.

MLM 12 Cae	shek. III ⁻ (150)
Item	vallaidihi
Segm	vallai dihi
Mes > CAIb	vallen ty-hi
SAIb	vallen ty-hi
Eng	the dance for yuo-hi

valla/i > *vallen*. Shih: *valle* te MLM 1 Al.

di > *ty*. Shih: *iti~idi* te MLM 2 Al.

Koment

Sërish është fjala për vallen e vdekjes si një ritual mbivarror.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002;
Matzinger 2019.

100.

MLM 13 Cae	shek. III* (151)
Item	hop[....]noasmokata noasmogamates [....]iaiminkoskroseti [....] motaimogamatis ataine [....]tanepokananis deinen [....]sidama[....]ri
Segm	hop..... no as mo kata no as mo gamates <i>no as? kiamin? kos kroseti</i> motai mo gamatis ata ine tane po kana nis dei nen si ddam/a ri
Mes > CA1b	hop....? njo asht me ka(jtë)~kandu?; njo asht me gjamatis; <i>njo asht? kiamin? kush kerset;</i> <i>.....? moti me gjamatis atin inë;</i> <i>.....? tan po kain, nish dei nent;</i> <i>.....? si dam /dem?/ a ri?</i>
SA1b	<i>hop....?</i> <i>një është për të qarë~kënduar me iso?</i> <i>një është për të bërë gjëmën</i> <i>një është? kambën? kush /që/ kërset</i> <i>.....? moti/ koha/ për t'i bërë gjëmën atit tanë</i> <i>.....? të tërë po qajnë, njësh deri nëntë</i> <i>.....? si u nda /dem?/ a..... ri?</i>

Eng	<i>hop....?</i> one is for <i>weeping~singing?</i>, one is for mourning /groaning/, <i>one is?</i> for tapping the leg; ? the time /moment/ to start mourning our father, ...? everyone is crying, from one /the first/ to nine, ...? <i>how we lost you /bull/ young?</i>
-----	--

hop.....? > ?

no > *njo~një*. Shih: *no* te MLM 13 Al.

as > *as~është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

mo (prf.) > *me*. Nga PALb **mō*? apo **me*? < PIE **me*. PALb **ō* > Mes. *o* > Alb *e*. Përkime: skt, *mat*, av. *mat* ‘me’, gr. *μέτα* ‘mbi, në mes’, gjerm. l. *miti* ‘me’. Dëshmon qartë funksionin analitik për formësimin e paskajores analitike. *Mo* shfaqet po ashtu në trajtat *ma* dhe *me*. Shih: *ma* te MLM 1 Br dhe *me* te MLM 4 Rud.

Tri moshat e fjalës: PALb: **met* > Mes: *mo~me~ma* > Alb: *me*.

mo/kata > *me ka(jtë)*, *për të qarë*? Jep formën paskajore. Kr. me formën *kana* ‘kajmë~qajmë’ të dëftores, më poshtë. Shih: *klai* te MLM 8 Bal.

kata (fol.) > *k(a)ndoj~këndoj*; *ka(jtë)*, *qarë*? Zakonisht, *këndoj* është parë e lidhur me lat. *cantāre*, por siç po shihet, protoforma e saj mund të ketë rrënjë më të hershme. Edhe *a* edhe *t* janë ruajtur nga PIE > PALb dhe rrjedhimisht edhe në Mes > Alb. Duket se *mo kata* mund të ketë po ashtu kuptimin *me ka(jtë)*, në kuptimin *me vajtue*, mbase si element i *iso-vajtimit*, përballë elementit të *gjâmës* që del më pas. Përkime: skt. *handatē* ‘brohorit, shkëlqej, lavdërohem’, *gāyati* ‘këndon’, *gātú- gītí-* ‘këngë’, balt. **gēidō* > lit. *giedu*. gr. *αείδω* ‘këndoj’; *ἀνδών* ‘kandos~këndos, bilbil’; *καταχή* ‘zhurmë; kandim-zhurmë?’, *ἡτι-καβός* ‘k’nues/k’nos; këndez’, arm

xaws-k ‘tregim, kangë/këndim’, lat. *canō* ‘këndo’, umbr. *kanetu* ‘kangë’, ir. vj. *canim* ‘këndo’, tok. A *kan* ‘melodi, ritëm’ < PIE **kan-*; *gē(i)-*; *bhend-* ‘këndo; këngë, shend’ (Pokorny).

Tri moshat e fjalës: PALb: **kanta*? > Mes: *kata* > Alb: *këndo*.
gamatis (fol.) > *gjamatis*, *běj gjamën*; *gjëmoj*. Pavarësisht se *gjâma*~*gjëma* njihet si fenomen i lashtë që duket se ka qenë edhe ilir, fjala është parë e lidhur me lat. *gemitus* ‘gjëmë, rënkim, vajtim’. Format *gama*, si emër, dhe *gamatis*, si folje, duket se japin origjinën e padyshimtë të fjalëve *gjâma* dhe *gjâmaris*, *běj gjamën*, në shqipen klasike dhe atë të sotme. Madje, çuditërisht, nuk ka pasur as ndonjë ndërrim fonetik me rëndësi në temë të fjalës. Përkime: gr. *ῥῆμα* ‘rënkim, gjëmim’, *ῥῥομαι*, *ῥῥομαι* ‘gjama, vajtimi’; skt. *hani* ‘gjëmim, vajtim’, lat. *gemitum* ‘gjëmë(n)’, gjerm. l. *gremen* ‘që shkakton pikëllim’, gjerm. l. *gramiz* ‘zemërohem, pikëllohem’, n. vj. *grenja* ‘ulërij’, ang. vj. *gyrn*, *gryn* ‘vajtim, pikëllim’, sll. vj. k. *жемж* ‘gjëmoj, vajtoj’, lit. *gramù* ‘rënie me zhurmë’, *grumiù* ‘rrufe’ < PIE **g^hem-* **g^hemH-* ‘gjëmoj, vajtoj’.

Tri moshat e fjalës (e.) *gama*: PALb: **ghamo*? > Mes: *gama* > Alb: *gjâma*~*gjëma*.

kiaimin? (e.) > *kamin*~*këmbën*, *këmbë*? Meyer e rindërton lemën *kamba* si illir. **kamba*-. Përkime: skt. *cāpa-* ‘përkulje’, *carana* ‘kambë’, gr. *καμπή* ‘përkulje, kërrusje’, gr. *γόνυ*, lat. *gamba*, fr. *jambe* ‘këmbë’ < PIE **kam-p-* ‘përkul’. Duket se nga PIE janë ruajtur në PALb > Mes > Alb konsonantet e rrënjës, *k:m*.

Tri moshat e fjalës: PALb: **kam(b)a*? > Mes: *kiami* > Alb: *kam(b)a*~*këmba*.

kos > *kush*. Shih: *kos* dhe *kiden* te MLM 1 Br.

kroseti (fol.) > *kërcet*, *kris*; këtu: *nis të kërcasë me këmbë mbi tokë*, sipas traditës së gjâmës. Vjen nga PIE **ker-*, *sker-* > **ker-ti-o-* ‘pres, ndaj’ që në shqipe ka reflektuar *kris* > *gris*, *shqyej* nga PALb **skor-n-* (Pokorny) dhe rrjedhimisht edhe *kroset*, me metatezë, në Mes. dhe *kërcet* në shqip. Pra folja

kërcas konsiderohet të ketë dalë nga *kris* duke ndajshtuar mbrapashtesat *-et* dhe *-as*. Me zhvendosjen e theksit në prapashtesë *-r-* ka krijuar rrokje të mbyllur ndërsa *-s-* mesapike ka dhënë *-c-* shqipe; sibilantja *-s-* është ruajtur vetëm te forma *kris*. Përkime: n. vj. *skera* ‘shqyej’, gr. *κείρω* ‘pres’, sll. **kricati* ‘qaj, vajtoj’ (Meyer). Orel lidh *kërcas* me *kër-cej*. Tri moshat e fjalës: PAlb: *(s)korset? > Mes: *kroset* > Alb: *kërcet~kris*.

motai (e.) > *moti*; *çasti*, *koha*. Nga PAlb **māti* < PIE **méh₁itis*. Karakteri nistor i konsonantes *m-* dhe pozita mbyllëse e konsonantes *-t-* janë ruajtur nga PIE > PAlb > Mes > Alb. përkime: skt. *māsti*, gr. *μήτις* ‘masë, matje’, gjerm. l. *mōte* ‘kohë e lirë’. Përkon dhe me akad. *mat*, *matima* ‘kur, në ç’mot/kohë; gjithnjë’.

Tri moshat e fjalës: PAlb: **māti* > M: *motai* > Alb: *moti*.

ata~tata (e.) > *atin* (kall.); *atë*, *tatë*. Nga PAlb **ata* < PIE **atta* ‘baba, nënë’ < PIE **átta*. Shih: *tat* te MLM 1 Br.

Tri mosha të fjalës: PAlb: **ata* > Mes: *at~tat* > Alb: *atë~tatë*.

ine (pr.) > *ynë* (gjijn.); *ne*. Nga PAlb **na* < PIE **nos*. Shih: *ion* te MLM 20 Ro.

Tri mosha të fjalës: PAlb: **na* > Mes: *oni~ini* > Alb: *joni~yni*.

tane~tar (pr.) > *tanë*; *tërë*, *të gjithë*. Shih: *ter* te MLM 4 Br dhe *tanno* te MLM 3 Bal.

po > *po*. Shih: *po* te MLM 14 Bal.

kana > *kajmë*, *qajmë*; *kaj*, *qaj*. Shih: *klai* te MLM 8 Bal.

nis (num.) > *ni~një(sh)*; këtu: nga *i pari*. Shih: *no* te MLM 8 Al.

dei (prf.) > *deri*, *gjer*. Vjen nga PIE **nter*. Format me *gj* kanë dalë nga shkrirja *d-+-j-* pej pozicionit të patheksuar të pjesëzës. Përkime: skt. *antar* ‘brenda’, lat. *enter*, *inter* ‘ndërmjet’, gjerm. l. *untar* ‘ndër’, gr. *έντερον* ‘brenda’. Lidhja me para-fjalën *ndër* konsiderohet si lidhje e fjalës së patheksuar me të theksuarën (Topalli). Në Mes. duket se është tretur *-r-* në temë të fjalës dhe është rishfaqur prapë në Alb, edhe pse kjo ka ndodhur vetëm pjesërisht, meqë vazhdon të mbijetojë forma *dei* për *deri*.

Tri mosha të fjalës: PAlb: **ter* > Mes: *dei* > Alb: *deri~dei*.

nen (num.) > *nëntë~nântë*. Del edhe forma *nan*. Nga **neun(-tā̃)* < PIE **h₁neun* 'nëntë' (Pokorny). Elementi prapashtesor *tā̃-tē* është formant i num. rreshtor, i cili, me sa duket, nën ndikimin e sonantes *-n-* apo num. të tjerë është kthyer në bashkëtingëllore të zëshme (*nândë* apo *tetë*). Përkime: got. *niun*, lat. *novem*, gr. *έννέα*, lit. *devyni*, sll. *devet*.

Tri mosha të fjalës: PALb: **neun(-tā̃)* > Mes: *nen~nan* > Alb: *nëntë~nant*.

si > *si*? Shih: *si* te MLM 1 Bas.

d > *tē* > *t'*?. Shih *θo* te MLM 1 Br.

ddam/a? (fol./e.?) > (*u*)*damë*, *humbëm*? *dem*? Për *nda~da*, shih te MLM 15 Bas. Fjala *dam* 'dem; mëzat' vjen nga PALb **dama* nga PIE **demā-* 'shtëpiakëz, tredh'. Rast kur PALb **m* u ruajt në të gjitha rastet në Mes & Alb si *m*. Siç shihet, në këtë rast, në Mes, **a* e PALb ende nuk ka kaluar në *e*. Përkime: skt. *damya-* 'shtëpiakëz, tredh; mëzat i patredhur', gr. *δαμόλης* 'mëzat i patredhur', *δάμαλος* 'viç', ir. vj. *dam* 'dem, ka' (Pokorny).

Tri mosha të fjalës: PALb **dama* > Mes: *dam* > Alb: *dem*.

ri > *e/i ri*? Shih: *re* te MLM 32 Al dhe MLM 1 Bas.

Koment

Për nga tema, ky përbën një mbishkrim për atin e vdekur, që në traditën shqiptare pas-ilire është quajtur 'gjâmë/vajtim për babë'. Shih përshkrimin e gjâmës te P. Budi te 'Rituali roman' më 1621, të vajtimit nga Lambertzi dhe krahasimin e vajtimin të shqiptarët me vajtimin homerik, apo atë antik grek (1917: 65-66) po dhe qasjen komparative të Çabejt (2011: 36-38). Duket se brenda vetë mbishkrimit kemi disa lema që semantikisht rrijnë afër dhe japin të gjitha ritualin e gjâmës/vajtimit: *mo kata*, *mo gamatis*, (*po*) *kana*.

Me një fjalë kemi korin prej nëntë personash që bën gjâmën për të vdekurin, duke nënkuptuar këtu edhe atë që merr përsipër rolin e goditjes me këmbë mbi tokë, sipas traditës së gjâmës. Duhet thënë këtu se rindërtimi i lemës *kiaimin* 'këmbën' nuk është shumë i sigurt për shkak se kjo fjalë nuk haset në rast tjetër, por

kamba gjithsesi se lidhet me **kamba* ‘përkul/em’ (Meyer 1959: 56) dhe me goditjen e tokës me këmbë, si pjesë të ritualit të gjâmës, krahas goditjes së gjoksit me grushta. Nuk përjashtohet as kuptimi abstrakt i *kiamin* si ‘të kamit / qarit; vaji’.

Sekuena *Jiaiminkoskroseti* është interpretuar edhe si ‘kur ndokush’ dhe për afrohet me interpretimin dhe kontekstin e mësipërm sado që *kroseti* është parë ndryshe (Matzinger 2019: 70).

Po të mos ishte kaq i dëmtuar sa është, mbishkrimi do të na jepte shumë më të plotë pamjen e këtij rituali, ndonëse edhe kështu na e përcjell kuptimin bazik, falë rregullsisë së përsëritjes së lemave, theksit e njësive ritmike.

Gjâma si fenomen i tipit *rite de passage* (te mbishkrimet mesape, thuajse identike me *vajtimin*, meqë edhe ashtu duket se realizohet nga *burra* e *gra* bashkë) këtu reprezenton kulturën e varrimit përbrenda arealit ilir që e derivon edhe kulturën përkatëse shqiptare, e përshkruar qysh nga klasikët Barleti, Budi, Bardhi. Ajo shfaqet si një ritual funerar që “përbën *liber vitae* të pashkruar të secilit, një shumë fjalësh e bëmash me peshë të sendërtuara si memorje kolektive nëpërmjet simboleve të moralitetit dhe fatit njerëzor’ (Kondi 2012: 26) dhe mund të identifikohet edhe me *vallen e vdekjes* (shih: *Gjama e burrave të Dukagjinit*: <https://www.youtube.com/watch?v=oL7RqAo-Ib0> / 21/01/2024) që shfaqet në disa mbishkrime.

Me një fjalë, *gjâma* dhe *vallja* e *vdekjes* e kombinuar me *vajtim* e mini-rituale të përcjella me këndim e vallëzim, duket se kanë dhënë edhe zhanrin e *iso-polifonisë* që njihet sot te shqiptarët. Ky mbishkrim flet që, në bërthamë, ajo njihej edhe në arealin e botës ilire e helene. Edhe sot, mund të vërehet se si *gjâma* (si e rikonstruktuar) dhe zhanri i polifonisë shfaqin rrënjë të përbashkëta nga antikiteti i hershëm.

Sa i përket fjalës *kata* - nëse ajo nuk dëfton kuptimin (*me*) *ka(jtë)* - nuk është e qartë nëse nazalja dhe stopalja janë rrjedhime nga latinishtja apo kanë ekzistuar edhe më parë, sikur te fjala *gnoimas*, te MLM 26 Gn, dhe ngjashëm rastit me fjalën *bilbil* në gr. Duket se mungesa e nazales -*n*- në trup të temës (ngjashëm me

hom.) ndodh në paskajore, por jo dhe në dëftore si te *gnoimas*, te MLM 26 Gn. Mbase ka ndryshim koineje këtu, por gjithsesi se krahasimi me lat. fiton peshë.

Duket indikative që *(i)hi*-ja mesapike nuk shfaqet në këtë mbishkrim, por e kemi te shumë mbishkrime bashkë me *isso*-n te mbishkrimi MLM 1 Mo dhe me *vallen* te MLM 20 Ro, te MLM 9 Cea etj., duke na e plotësuar pamjen e ritualit të gjamës brenda një konteksti më të gjerë funeral dhe përkujtimor që lidhet me vizitën në varreza në kohë të caktuar. Mbase këtu *(i)hi* zëvendësohet pikërisht me fjalët *mo kata*, *gnoimas*, *kiamin*. Madje, *mo kata* mund të nënkuptojë saktësisht këtë pasthirmë të shkrirë brenda procesit *me ka(jtë)*, mbase në trajtë isoje.

Mbi fenomenin e gjamës/vajtimit, Kondi vëren po ashtu se, për shqiptarët, nga antikiteti dhe deri në ditët e vona, “kthimi në shprehje vokalice i gjendjeve emotive nënkupton disa jehona natyrore animale e humane të bazuara në *imitatio* onomatopeike si: *ulurima: u/uh* < *kukuja* e *kukuvajkës* dhe *kuja: ou* < *ulërime* e *ujkut* në jug dhe *kukatja: ku* < *thirrja* e *qyqes* dhe *gjama: aou* < *bubullima* në veri, si simbole më reprezentative sonike të shkrirë brenda një sistemi psiko-kulturor të vdekjes e vajtimit” (2012: 155). Këtë funksion e ka edhe *valltimi*, i shprehur te MLM 20 Ro dhe në ndonjë mbishkrim tjetër, sikur edhe gjâma.

Për më tepër, *(i)hi*-ja mesapike bëhet reprezentim simbolik grafik i gjithë këtij spektri të elementeve të vajtimit, duke e dhënë edhe fenomenin e këndimit polifonik që është trashëguar te shqiptaret deri në ditët e sotme, këndim në grup dhe, zakonisht, pa instrumente muzikore.

Ky mbishkrim ka elemente te qarta arkaike te një ‘grupi polifonik’; njëri caktohet t’ia marrë këngës, tjetri gjamës etj., duke dhënë kështu elementet bazike të polifonisë e cila del qartë se buron nga ritualet e vajtimit a gjamës në antikitet.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjera: Meyer 1891; Pedersen 1897; Weigard 1914; Jokl 1923; Pokorney 1955[2007]; Meyer 1959; Huld 1984; Çabej 1996 I, 1986 I-III, 2011; Demiraj 1988; Bonnet 1998; Tole 2005, 2007; Kondi 2012; Schumacher, Matzinger 2013; Topalli 2017.

101.

MLM 14 Cae	shek. IV-III ⁻	(151)
Item	daš tas moldahjahi	
Segm	daštas moldahjahi	
Mes > CALb	i/e dashtas, mordja /murtaja/-ihi	
SALb	i/e dashur, morti /mortaja/-ihi	
Eng	/my/ beloved, affected by death /plague/-ihi	

daštas > *i/e dashur*. Shih: *daštas* te MLM 1 Bas.

moldahja > *mordja*; *mortaja*. Shih: *moldahi* te MLM 1 Al.

Koment

Mbishkrim që rikonfirmon lidhjen e *mort* me *mortajë*.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

102.

MLM 17 Cae	shek. III ⁻	(153)
Item	blaθihidirri	
Segm	blaθihi dirri	
Mes > CALb	blati-<i>hi</i> derrin	
SALb	blatoj- <i>hi</i> derrin	
Eng	I am offering- <i>hi</i> the pig	

blaθi > *blatoj*. Shih: *blaθi* te MLM 20 Al.

dirri~deirre (e.) > *derr*. Nga PALb **daira-* < PIE **ǵhoiro-*. PIE **o* > PALb **a* dhe ndonjëherë *e* në Mes & Alb, në rrethana të caktuara fonetike. Gjithashtu, PIE **r* jep PALb **rr*. Ndërrimi PALb > Mes. Kalimi fonetik *a* > *i* nuk shpjegohet lehtë. Pokorny e përaftron edhe me: *dhjet*, *dhjes*, PALb **deṛkti*. Përkime: gr. *χοῖπος* ‘derrkuc’, n. vj. *drīta* ‘dhjes’, bulg. *drīskam*, *drīšt* ‘jashëqitje; dhjes’, lit. *derkiu*, *deṛkti* ‘dhé jashtëqitjeje, plehra’ < PIE **dher-5*; , **dhrei-d-* (Pokorny).

Tri moshat e fjalës: PALb: **daira-* > Mes: *d(e)irr* > Alb: *derri*.

Koment

Duket se sinonimi *dirri* ‘derri’ për *thiun* kishte zënë vend në Mes. Duket se këtu është fjala për ‘derrin e zbutur’ a ‘shtëpi-akëzuar’, të njohur në kohën paralatine (Benveniste 2016: 11), dhe jo për *thiun e egër*.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Pokorny 2007; Benveniste 2016.

103.

MLM 18 Cae	shek. IV ^a	(153)
Item	daszeszarisθesspaθilli	
Segm	daszes zaris θesspaθilli	
Mes > CALb	do /ia ndez?/ zjarrin dhespotit /imzotit/	
SALb	<i>dua /t'ia ndez?/ zjarrin dhespotit /imzotit/</i>	
Eng	I want /to kindle/ a fire for my despot /master/	

daszes > *do*; *ndez?*. Shih: *daštas* te MLM 1 Bas.

zaris > *zjarr(et)*. Shih: *zare* te MLM 1 Bas.

θespaθilli (e.) > *dhespot*, *zot* (*shtëpie*, *vendi*), *sundimtar*, *peshkop*.

Nuk është bërë ndonjë etimologji e veçantë dhe rindërtim në (proto)shqipe, meqë është trajtuar si e lidhur me gr. Duket se *-ill(i)* merr funksion të prapashitesës përkëdhelëse, admiruese, në fund të fjalës. Përkime: skt. *dāsapati*, gr. *δεσπότης*, lat. *despota*, sll. vj. k. *домънъ*, fr. *despote* ‘sundimtar, zot (shtëpie)’ < PIE **dem-pot-nih_a-?*

Tri moshat e fjalës: PAlb: *? > Mes: *θesspaθ-* > Alb: *dhespot*.

Koment

Përshkrim rituali. Zakonisht, kur nuk ka dritë yjesh për të vdekurin, rituali kërkon të ndizen zjarre. Pra ndriçimi duhet të ndodhë, ndaj dhespotit i ndizen zjarre. Duket se këtu dhespoti jep sundimtarin /të zotin/ e vendit apo të përkushtuesit. Meqë, gr. *δεσπότης* lidhet me kohën e fillimit të Bizantit, *θesspaθi-* duket se ka trashëgimi nga skt. Mbase, mbaresa *-illi* korrespondon me këtë lloj mbarese në hit. *-illi*, e cila megjithatë dallon për nga funksioni meqë atje jep gjinoren.

Gjithsesi fragmentimi i këtij mbishkrimi është më i vështirë se ç’duket në shikim të parë, sepse ofron disa mundësi. Ta zëmë, një fragmentim tjetër: *da/szes zaris θe sspaθi lli*, do të jepte: ‘të ndez zjarrin dhe shpatën të lë’. Prandaj dhe leximi duhet marrë me rezerva.

Bibl.

Për fjalët në PAlb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Camarda 1864; Meyer 1891; Jokl 1937; Huld 1984.

104.

MLM 19 Cae	shék. III- (154)
Item	[[...]<i>baonnes tidatinaima sebinainink bennan ser setibenna[apro?]<i>ditan ber[.]honom[...]</i></i>
Segm	...baonn estid atinai mase bina/in i nk bennan sers et ibenna aproditan bere/hhon om...?
Mes > CALb	...?bane heshtin Athina mos bien e nuk/mos/benan sherre e ipenaj Afrodites për-hanë?...?
SALb	...bëje heshtën Athina të mos bjerë e të mos bëjë sherre dhe jepi Afërditës për-hanë /dritë hane, shkëlqim?...?
Eng	...?make the spear Athena not be thrown and not cause damages and grant? light to Aphrodite...?

baonn > *bane~bëje* (urdh.). Shih: *baos* te MLM 8 Al.

esti > *heshta*. Shih: *aštes* te MLM 4 Br.

d > *t'*, *të*. Shih: *θo* te MLM 1 Br.

atinai > *Athina~Athena*. Hyjneshë e luftës, arteve e urtisë. Teonim.

mase (psz. moh.) > *mâ~mo*; *mos*. Nga PALb **mātš* < PIE **mē kʷe*. Fjala përmban dy pjesëza mohuese të përngjitura *mo*+*s*. Në Mes ishte ende e pranishme PALb **ā* që ndërroi më vonë në Alb *o* ndërsa zanorja fundore *e* nuk kishte rënë ende. Gjithashtu, PIE **kʷ* dha PALb **tš* > Mes & Alb *s*. Mohuesja PIE **mē* ka reflektuar po ashtu në formën *mo* e cila dhënë *mo~mâ* në shqip. Përkime: skt. *mā*, gr. *μή*, av. *mā*, ar. *mi* 'mos'.

Tri moshat e fjalës: PALb: **mātš* > Mes: *mase* > Alb: *mâ~mos*.

binain (fol.) > *të bjerë*. Formë lidhore e foljes *bie* nga PALb **berja* < PIE *bʰer-* 'bie, sjell'. Shih: *tabara* te MLM 1 Bal;

i > *e*, *dhe*. Shih: *i* si *e*. Shih: *e* te MLM 48 Al dhe *den* te MLM 1 Br.

nk (psz. moh.) > *nuk, mos*. E afërt me psz.+num. *no*, por *n^{u2}k* dallon për formën e saj dypjesëshe nga *nu+kë*. Kemi të bëjmë me sinkopën e zanores ndërkonsonantike *-u-*. Vjen nga PALb **nuka*; **nu* < PIE **ne* and **ka* < PIE **eo-*. Në të gjitha rastet IE **n* është ruajtur në Mes & Alb *n*. Përkime: hit. *uakk-^{ari}* ‘që mungon, nuk është’, skt. *ná, naca* ‘jo, nuk’, av. *na-* ‘not’, lat. *neque* ‘jo, nuk’. Shih po ashtu: *no* te MLM 8 Al.

Tri moshat e fjalës: PALb: **nuka* > Mes: *n^{u2}k* > Alb: *nuk*.

benna/n > *běj; të bëjë* (l.). Shih: *baos* te MLM 8 Al.

ser/s~šer (e.) > *sherr/e; zënkë, luftë*. Zakonisht *sherr* është cilësuar si fjalë me burim turk-arab, por përsëritja e tij në mbishkime e konfirmon po ashtu si fjalë të mesapishtes, me një kuptim më të gjerë se në shqipen e sotme. Gjithashtu, fakti se dokumentohet nga Buzuku e këndej, dëshmon rrë-njosjen e saj në PALb > Mes > Alb, pavarësisht përkimeve me gjuhë të ndryshme më të reja. Duket se lidhet po ashtu me foljen *rrah* të cilën Pokorny e rindërton si **ra-sko*. Shih përkimet e mundshme me: skt. *sam-ará-, rána* ‘luftë’, gjerm. l. *strūt* ‘zënkë’, lat. *certare* ‘luftoj’, isl. vj. *skōra* ‘luftë, përpjekje, grindje’, ang. vj. *strīdian* ‘zënkë’.

Tri moshat e fjalës: PALb: **sera-sko?* > Mes: *šer* > Alb: *sherr*.

et > *e, dhe*. Shih: *e* te MLM 48 Al.

ibenna > *ipja, na i jep; jap*. Shih: *θaos* te MLM 18 Bas.

aproditan > *Afërditën* (kall.). Teonim.

bere-hhon/om? (fol.) > *për-hanë; dritë hënë? përndritje?* Kuptim i mjegullt, mbase: *jepi dritë* (forcë drite), *bëje të ndriçojë*. Kompozitë nga *bereh+honom* > *për-han(et)*. Por, këtu duket se *bereh* ka kuptimin *për* (Shih: *bera/n* te MLM 1 Br dhe *baos* te MLM 8 Al. Ndërsa prf. ‘për’ është refleks i PALb **peri* dhe **pra*. Për *honom* shih: *honne* te MLM 19 Al.

Tri moshat e prf. *për*: PALb: **peri* > Mes: *bereh* > Alb: *për*.

om...> ?

Koment

Fragment mbishkrimi mbi një tabelë bronz. Mbase vendshkrimi shpjegon edhe zgjerimin e sfondit tematik përtej një karakteri të

thjeshtë ritualesh varrimi. Shkronjat e dëmtuara në fillim dhe në fund vështirësojnë të kuptuarit e saktë. Athena shfaqet edhe një herë si një hyjni me peshë për botën mesape. Fjala *bere/hhonom* ‘përhanet’(?) duket se rri këtu afër kuptimit *lektiset, çmendet*. Duket se lutja i drejtohet Athenës për mbrojtje nga heshta e *dikujt*, për të mos zgjuar zemërimin e Afërditës.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Bopp 1854; Camarda 1864; Hamp 2007; Schumacher, Matzinger 2013.

105.

MLM 20 Cae	shek. IV ^a	(155)
Item	Θeotorrasšernaihiθi	
Segm	Θeotorras šer na i/hiθi	
Mes > CALb	Thotorasi /n’/ sherr na hiti /ra?/	
SALb	Thotorasi në sherr /luftë/ na-ihy hyri /ra?/	
Eng	the Thotorian entered- <i>hi</i> the war / <i>was killed in the war?</i> /	

Θeotorras > *Thotorasi*. Etnonim.

šer > *sherr*; *zënkë*, *luftë*. Shih: *šer* te MLM 19 Cae.

na/i (pr.) > *na* (dhan.; tr. e shk.: *ne+na*). Nga PALb **na* < PIE **nos*. Shih: *ion* te MLM 20 Ro.

hiθi > *hiti~hyri* (aor.); *hyj*. Shih: *hini* te MLM 7 Bal.

Koment

Mbishkrimi jep lajmin për të vdekurin thotoras që kishte hyrë në luftë (sherr), apo kishte rënë në fushë të betejës. Nuk përjashtohet as: ‘na hyri sherri i thotorasve, mes atyre që janë thotoras’, por

duhet pasur parasysh që *šer* në Mes jep ‘luftë’ me tjetrin para se ‘në mes tyre’.

Si në ndonjë rast tjetër, pjesa *hi* e *ihi* ka funksion të dyfishtë, si pashirrmë dhe si rrënjë fjale. Kjo paraqet thjesht një ekonomi shkrimi.

Edhe këtu e vlen përkujtuar si Pokorny e shihte formën *θeotorras* (2007: 3133) si emër të mbretëreshës ilire Teuta, në gjin., por qoftë propozimi i tij qoftë ai i Deeckes (1882) gjejnë shprehjen e vet më shumë te ndonjë mbishkrim tjetër si ai MLM 8 Ro. Propozimi i tyre ka kuptim këtu më shumë si etnonim përkatësisht si emër për ‘njerëzit, bashkësinë, popullin’, në kuptimin që: ‘populli / thotorasi hyri në luftë (sherr)’.

Duhet pasur parasysh që shek. IV p.e.s. kur është datuar ky mbishkrim, nuk ishte koha kur jetoi mbretëresha Teutë (për-afërsisht një shekull më pas), por kuptimi i përgjithshëm i emrit të saj vjen si referencë për ‘bashkësinë, njerëzit, popullin’.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Deecke 1882; Pokorny 2007.

106.

MLM 21 Cae	shek. V ⁻	(155)
Item	dazimaihikelonihi kp	
Segm	dazima <i>i/hi</i> ke loni <i>hi</i> kp	
Mes > CALb	dave <i>i/hia</i> ke lon-<i>ihi</i> K. P.	
SAlb	u ndave, - <i>i/h/ije</i> ke lënë- <i>ihi</i> K. P.	
Eng	deceased- <i>ihi</i> , you left reputation /shadow/- <i>ihi</i> K. P.	

dazim/a > i ndarë, i vdekur. Shih: *dazim/a* te MLM 2 Al.

hi~hia > *hije*. Shih: *hia* te MLM 2 Al.

ke > *ke* (v. 2.); *kam*. Shih: *ka* MLM 2 Bal.

lon > *lonë~lënë*. Shih: *la* te MLM 9 Al.

kp > *iniciale*.

Koment

Vërehet se ekonomia e shkrimit me *(i)hi* përsëritet edhe këtu dhe është më tipike për mbishkrimet MLM Cae. Kr. dy pjesoret e foljes *lë*, në dy dialekte, që hasen në Mes: *lon* dhe *la*, identike me forma dialektore të kësaj folje edhe në shqipen e sotme të folur. Venero se si shfaqen edhe më pas.

Incialet *kp* duket se japin nistoret e të vdekurit apo shkruarit të mbishkrimit.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

107.

MLM 22 Cae	shek. III- (156)
Item	anaaproditalahonaθeoto riddahipakaθiθeotoriddaθ aotoraskeoθorrihibiliva
Segm	ana aprodita la hona θeotoridda hi paka/θi θeotoridda θaotoras keoθ o rri/hi bilina
Mes > CAIb	ana Afroditë la hanën thotorites, ‘i plake thotorite; e Thotorit kesh e rri bija
SAIb	ana Afërditë i la hënën thotorites, një plake thotorite; e Thotorit qesh e rri /mbetem/ bija
Eng	ana Aphrodite left the moon to the Thotorian, to an old Thotorian woman; I am, and will remain Thotor’s daughter.

Fig. 21. Një nga mbishkrimet më të njohura mesape edhe si imazh. Brindizi.

ana > *ana*. Këtu: *hyjni*.

aprodita > *Afrodita*, *Afërdita*. Teonim.

la > *la-lë*. Shih: *la* te MLM 9 Al.

hona > *hona-hëna*. Shih: *hon* te MLM 19 Al.

θeotoridda > *t(e)utorite*; *teutoritase*. Etnonim-teonim.

θaotoras > *e Thotorit* (gjin.). Teonim.

hi/paka/θi > *një /kësaj/ plakës* (dhan.). Duket se *he* ka funksion të nyjës apo përemrit; vetë efekti i përemrit dëfton origjinën e nyjës këtu. Shih: *i/pak* te MLM 2 Ar.

keoš (fol.) > këtu: *kesh-qeshë* (aor.). Shih: *iam* te MLM 1 Bas. Forma e v.3. aor. lidhet me PALb **kl-esa* < PIE **k^uel-* ‘kthehem’. Kr. me Italo-Alb *kleva* ‘isha’ < **kl-ewa*.

Tri moshat e fjalës: PALb: **kl-esa* > Mes: *keoš* > Alb: *kesh-qeshë*.

oš > është. Shih: *as* te MLM 1 Al.

o (l.) > *e, dhe, ose*. Shih: *e* MLM 48 Al. Vjen nga PALb **O(d)* < PIE **ed *od*. Megjithatë, shqipja moderne nuk e ka ruajtur atë në funksion të lidhëzës bashkërenditëse *e~dhe*, por është konservuar kryesisht si lidhëz me gjymtyrë homogjene: *o...o, ose...ose*.

Tri moshat e fjalës: PALb: **o(d)* > Mes: *o* > Alb: ?.

rri > *rri*. Këtu: *mbetet*, si variant që jep të ardhmen e *rri*. Shih: *rri* te MLM 22 Bal.

biliva > *bija* (fem.). Shih: *bilio* MLM 8 Al.

Koment

Mbishkrimi dëfton spektrin e marrëdhënieve ndërmjet hyjnive mesape dhe marrëdhëniet e vetë mesapëve me to. Thotorasja është këtu e vdekura dhe lutja i drejtohet Afërditës që ta lerë hënën të dalë, për t'u përmbyllur rituali ndaj plakës thotorite. Shprehja *keoš o rrihi bilina* nuk përjashtohet të ketë kuptimin *qofsh e mbetsh bija*, si variacion mënyre e kohe (dëftore : dëshirore) për *qeshë e mbetem bija*.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

108.

MLM 23 Cae	shek. III ⁺	(157)
Item	[...] aθida plator la hon hadive	
Segm	... a θida plator la honha dive	
Mes > CALb	... a dita a platorit, la honën diva	
SALb	... është ditë a platorit; la hënën diva	
Eng	... it's Platorian's day; diva left the moon	

Fig. 22. Sado që pak i dëmtuar, mbishkrimi është i lexueshëm

a > *a-është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

θida > *dita*. Shih: *ditθa* te MLM 6 Bas.

plator > *Platoras*. Këtu: etnonim.

la > *la-lë*. Shih: *la* te MLM 9 Al.

honha > *hona-hëna*. Shih: *hon* te MLM 19 Al.

dive > *divë; hyjneshë*. Teonim.

Koment

Mbishkrimi flet për përfundimin e ritualit që nënkupton qëndrimin pranë të vdekurit deri në momentin kur shfaqet hëna.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

109.

MLM 24 Cae	shek. III [*] (158)
Item	plastas moldatθehiai biliaetθeta hipadesaprod(i)ta
Segm	plastas moldatθehiai bilia etθet/a hi pades aprodita
Mes > CALb	plasi mortaja /hija e mortit/ bilën /nga/ ethet, e pavdes Afrodita
SAlb	ethet e mortajës plasën /mbytën/ bijën /fëmijën/, e pavdekshmja Afërditë
Eng	the child succumbed to the plague fever, /o/ immortal Aphrodite

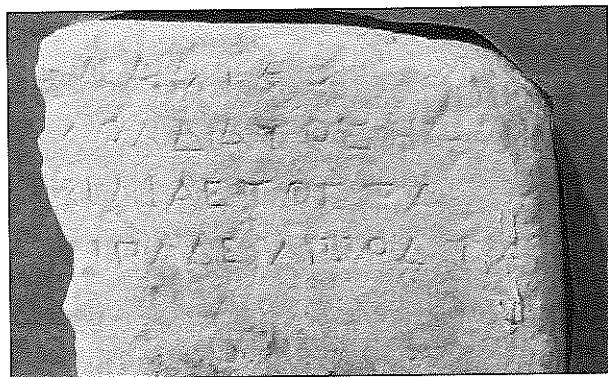

Fig. 23. Një ndër mbishkrimet kur del qartë 'pavdekësia e Afërditës'

plastas (fol.) > *plasi*; *mbyti*. From PALb **platja*. Është një folje denominative në *-j-, e përafërt me gjuhët baltike. Përkime: skt. *pr̥thti*- 'gjerë', gr. *πλάζω* 'sulmoj, tërhiqem; shpërthej, plas', lit. *plati* 'shqyej'.

Tri moshat e fjalës: PALb: **platja* > Mes: *plast*- > Alb: *plas(i)*.

moldatōehiai > *mordja*, *mortaja*; *hija e mordjes*. Shih: *moldahi* te MLM 1 AL.

bilīa > *bija*, *fëmija*. Shih: *bili* te MLM 8 AL.

etθet/a (e.) > *ethe(t)*. Nga PALb **aida* < PIE **aidhos* 'ethe'. Grupi *ai* i PIE u ruajt në PALb, por u kthye në *e* në Mes & Alb. Përkime: skt. *edhas* 'flakë zjarri', gr. *Ἰσπετός* 'ethe', *αἰθός* 'flakë zjarri', ang. vj. *Hēaðu* 'ethe', got. *heito* 'ethe'. Është lidhur edhe me *i athēt* në shqip, por duket e pamotivueshme.

Tri moshat e fjalës: PALb: **aida* > Mes: *etθe* > Alb: *ethe*.

hi/pades > *e pavdes*; *e pavdekshme*. Shih: */i/pa-des* te MLM 11 Cae.

aprodita > *Afërdita*. Teonim.

Koment

Mbishkrimi rrjedh si informatë para Afërditës së pavdekshme për tragjedinë që po ndodhte, duke përmendur vdekjen e bijës (fëmijës) nga ethet e mortajës.

Plastas është shembulli i të kryerës së dëftores. Si formë tjetër, *plastbas*, duket se jep mbiemrin, në një mbishkrim tjetër.

Ndërsa forma *biliae* duket sikur nënkupton një asnjësi gjinore ndaj mund ta ketë edhe kuptimin ‘fëmijë’, duke dhënë kështu pamjen e një tragjedie të vërtetë shkaktuar nga murtaja. Pra, konteksti i tragjedisë mund të lidhet me ndonjë *klohizis* (kohë zie) që para së gjithash duket të jetë mortajë.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

110.

MLM 26 Cae	shek. III ⁺	(159)
Item	platorasdroššihi	
Segm	platoras d roššihi	
Mes > CALb	Platori t’roshi-hi /t’roftë/	
SALb	Platori t’ruajt-hi	
Eng	I wish Plator to save you-hi	

platoras > *Plator/i*. Teonim.

d/rošši (fol.) > (t’)drohi~të ruajtë (dësh.); ruaj~ruej, droj~druaj.

Për *d~θo* shih MLM 1 Br. *Ruaj* vjen nga PALb **rāgnja*. PALb **gnj* > Alb (n)*j*. Aor. në -w- derivohet nga e tashmja në *(n)*j*: ruaj~ruej > rova. Përkime: av. *haraiti* ‘ka ruajtë’, gr. *Ηρα* ‘mbrojtese’, *ἡρωες* ‘mbrojtëse e shpirtit të vendit’, *ἀπέγω* ‘ndihmoj, mbroj’, hom. *ἐρυσθαί* ‘ruaj, mbroj’, n. vj. *røkja* ‘kujdesem’, lat. *operiō* ‘mbulesë, kapak’.

Tri moshat e fjalës: PALb: **ragnja* **dro-n* > Mes: *ro-* (*ru-*); *dro* > Alb: *ruaj~ruej*, *roje*; *drojë*, *druaj~druiej*.

Koment

Fjala *drošši* këtu nuk është larg kuptimit *drohi~druaj* < PIE **drēdʰ-* ‘druaj’, por megjithatë kuptimi *t’ruajt* është më i motivuar

nga konteksti. Mbase *drošši* dëfton se (të) *ruaj* dhe *druaj* mund të kenë origjinë të përbashkët si folje supletive dhe, në ndërkohë, *druaj* e ka përngjitur klitikun *të~d* ndërsa *ruaj* e ka lënë jashtë.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

111.

MLM 28 Cae	shek. III ⁻	(161)
Item	verrinihimahehos	
Segm	v/errin <i>ih</i> mahe hos	
Mes > CALb	u/a errun-<i>ih</i>, të madhe haje /lë/	
SALb	u /është/ err/ur/- <i>ih</i> , të madhe haje /të lë/	
Eng	it's getting dark; here is your food	

v/errin > *u err*; *është errur*. Shih: *teorri~erriniš* te MLM 4 Br.

mahe > *të madhe*. Shih: *mahe* te MLM 53 A1.

hos > *haje*. Shih: *han* te MLM 51 A1.

Koment

Konsonantja *v* në disa pozicione nistore a fundore jep *u*-në, si-kurse në latinishten e cila tashmë po konsolidohet dhe shtrinte ndikim.

Duket se pësorja e së kryerës (ngjashëm aor.) ndërtohet këtu në formë analitike. Në raste të tjera kjo *v* 'u' mund të zëvendësohet me *a* 'asht/është'.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Camarda 1864; Pokorny 1959[2007]; Huld 1984; Mann 1984-87; Demiraj 1997.

112.

MLM 30 Cae	shek. IV-III ⁻ (162)
Item	osotokim pollihi
Segm	oso tok im pollihi
Mes > CAIb	osht toka ime /që e/ polli-hi
SAIb	ishte toka ime që e polli-hi/lindi/
Eng	it was my land that bore him-hi

oso > **osht** > **ishte** (pret.); **është**. Shih: *as* te MLM 1 Al.

tok (e.) > **tokë**. Vjen nga PAIb **toloká*. Rindërtimi **toloká* i Pokornyt duket i qëndrueshëm veçan sa i përket lidhjes me skt. *loká*. Sinkopa e likuides *-l-* ka shkaktuar zgjatjen e zanores *o* e cila është ruajtur nga PAIb > Mes & Alb, sikurse dhe elementi *-k*. Përkime: luv. *toloká* ‘ndihmë rasti; tokë djerrë, kullotë’, *takammi* ‘tokë’, hit. *těkan/takn-* ‘tokë’, *takšatar/terra* ‘tokë’, ukr. *takšann-* ‘arë, tokë e rrafshët, fushë’, skt: *loká* ‘vend, tokë, univers, botë’, lat. *terra* ‘tokë’.

Tri moshat e fjalës: PAIb: **toloká* > Mes: *tok* > Alb: *toka*.

im > **im/e**. Shih: *imo* te MLM 36 Cae.

polli > **polli** (aor.); **pjell**, **lind**. Shih: *polli* te MLM 27 Al.

Koment

Mbishkrimi flet për kujtesë të familjes (duke nënkuptuar autorin e mbishkrimit) për vendin nga kanë ardhur në Mesapí familja e të vdekurit.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Meyer 1891; Barić 1919, 1959; Pokorny 1959[2007]; Jokl 1923; Desnickaja 1984.

113.

MLM 31 Cae	shek. V ⁻ (163)
Item	a)]rinzani.tis dazeʎ iai[hi?] b) irišaihi
Segm	rin zani [i]tis dazeʎ iaihi i riš <i>aihi</i>
Mes > CALb	rrin zani itis, u dave-<i>ihi</i> i riv /e re/-<i>aihi</i>
SALb	të mbetet zëri/emri/ ty; u ndave i ri /e re/- <i>aihi</i>
Eng	your voice /reputation/ will endure; /you/ died very young- <i>aihi</i>

rin > *rrin*/n; *mbetet*, si funksion i së ardhmes. Shih: *rrin* te MLM 22 Bal.

zani > *zani*~*zëri*. Shih: *zan* te MLM 17 Ur.

itis > *yti*. Shih: *idi*~*ite* te MLM 2 Al.

dazeʎ ia > *u ndave* (aor.); *i ndarë*. Shih: *dazim* te MLM 2 Al.

a/ihi (pst.) > *a/ihi*. Pasthirrmë që del shumë më rrallë se (*i*)*hi*.

i/riš > *i ri* (*e re?*). Shih: *re* te MLM 1 Az.

Koment

Siç ndodh jo rrallë, mbishkrimi zhvillohet si dialog me të vdekurin, prej nga del edhe e dhëna se ai ishte njeri që la nam dhe kishte vdekur i ri. Këtë e konfirmon mbijetimi i ‘zanit’ të tij.

Meqë nyja *i* shpesh del e femërores, nuk përjashtohet mundësia që bëhet fjalë për një të vdekur grua.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

114.

MLM 32 Cae	shek. III ⁻ (163)
Item	θotoraskailomaidihi
Segm	θotoras ka i lomai dihi
Mes > CA1b	Thotoras ka; i lumi ti-hi
SA1b	Thotoras ka /kētu/; i lumi ti-hi
Eng	/this is/ a Thotorian; lucky you-hi

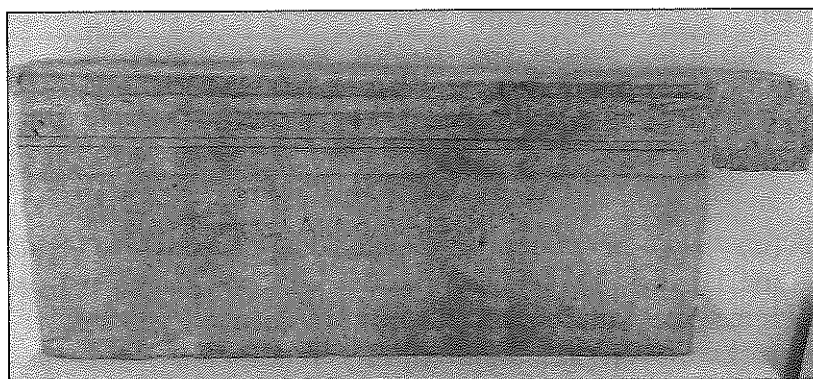

Fig. 24. Një përshkrim admirues i thotorasit

θotoras > *Thotoras*. Etnonim.

ka > shih: Shih: *ka* te MLM 2 Bal.

i/lom/ai/ > *i lumi*. Shih: *lomi* te MLM 25 Al.

di > *ti/ty*. Shih: *di* te MLM 2 & 8 Al.

Koment

Edhe në këtë rast *θotoras* mund të lexohet si etnonim, pra si *Thotoras*; pjesa e dytë e mbishkrimit sërish merr formë dialogjike duke u kthyer në vetën e dytë: *i lumi ti*. Megjithatë, nuk duhet përjashtuar as segmentimin: *θotoras ka ilo maidihi*, që do të mund të kuptohej si: *Thotoras/i ka yllin e madh*. *Kailoi* nuk përjashtohet të ketë kuptimin e qytetit *Kailia*, gr. *Καίλια*, lat. *Caelia*.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

115.

MLM 33 Cae	shek. III ^a	(164)
Item	spiloonno	
Segm	spi loonno	
Mes > CALb	shpi lone	
SALb	le shtëpinë	
Eng	/you/ left the house	

spi (e.) > *shpi~shtëpi*. Kjo lemë është lidhur në mënyrë të veçantë me lat. *hospitium* ‘mikpritje, bujtinë’, por shumë më parë lidhet me skt. *vispāti-* ‘mikpritës, shtëpiak, zot shtëpie e bashkësie’ dhe av. *vīsaiti* ‘vij~hyj brenda, diku’ < PIE **ueik-* **duei-* ‘shtëpi’. Po mbi parimin semantik të frazës në skt., fjala *shpi* rrjedh nga një kompozitë PALb që përafërsisht do të dukej si **vis-pei*, që jep jep dy kuptime: *vij* dhe *prej*, pra ‘vendi dhe bashkësia ku kthehem prej diku’. Nga afereza e *vi(s)* është kursyer sibilantja *s* > *sh* e cila është përngjitur me *pei* dhe ka krijuar *spi~shpi~shtëpi*. PALb **ei* > Mes & Alb *i*. Korrespondenca të tjera mund të jenë: gr. *σπέος* ‘kavernë, shpellë’; prus. vj. *waispattin* ‘zonjë shtëpie, mikpritëse, lit. *viēšpati* ‘zonjë shtëpie, grua’.

Tri moshat e fjalës: PALb: **vispei?* > Mes: *spi* > Alb: *shpi~shtëpi*.

loonno > *lone~le* (aor.). Shih: *la* te MLM 39 Al. Trajtë sinonimike, dialektore, me *laide*.

Koment

Mbishkrimi është një lament në vetën e dytë, ku përmendet qartë fjala *spi* ‘shtëpi’ dhe shprehet pikëllimi pse i shuari kishte ‘lënë’

atë. Fjalëza *no* që zakonisht ka kuptimin e num. këtu duket se ka funksion mbarese të aor. Dyfishet *oo* dhe *nn* japin gjatësi zano-reje dhe fund tematik.

Mbase ka kuptim lidhja e fjalës PIE ‘shtëpi’, **ueik-^*duei-* me skt. *viś-* ‘vendosje, fis’ me Alb **viś* ‘vij, vendosem; fis, vis’ (2007: 3264), por gjithsesi se skt. *viśpāti-* reflekton kuptimin bazik të fjalës *vi-spei~shpi* në PALb & Alb. Nuk përjashtohet as lidhja me fjalën *shpellë*.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Camarda 1864; Pokorny 1959[2007]; Huld 1984.

116.

MLM 34 Cae	shek. V ⁻	(165)
Item	]raʔe	
Segm	]raʔe	
Mes > CALb	rahe /rate/	
SALb	re /vdiqe/	
Eng	/you/ died	

raʔe (fol.) > *rate~re*; *vdiqe* (aor.); *bie*, *vdes*. Nga *bie*, folje me prirje atematike që vjen nga PALb **berja* < PIE *b^her-* ‘bie, sjell’. Shih: *tabara* te MLM 1 Bal.

Koment

Mbishkrimi jep një variant të vjetër të fjalës *dazim* ‘ndarë, vdekur’. *Ra/te* del si folje, por mund të ketë edhe karakter mbiemri.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

117.

MLM 35 Cae	shek. III ⁻ (165)
Item	trahantes
Segm	trahan/tes
Mes > CALb	trahan /ty/
SALb	trahana /ty/
Eng	trahana /for you/

trahan/tes > *trahana*; *lloj ushqimi*; *trahanë ty*. Shih: *traohan/ti* te MLM 5 Bal.

Koment

Mbishkrimi është variant i MLM 5 Bal, i përsëritur dhe 2-3 herë të tjera. Ngjashëm me këtë formë përsëritet te MLM 18 Gn (që nuk do ta paraqesim për shkak se përsëritet pa asnjë ndryshim. Formën këtu po e sjellim vetëm si rikonfirmim pranie leksikore në kuptimin tashmë të shpjeguar, me ndonjë ndryshim mbase dialektor si si *a:oa* dhe *ti:tes*.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

118.

MLM 36 Cae	shek. VI-V ⁻ (166)
Item	damikihinonaimo
Segm	da mikihi nona imo
Mes > CALb.	da miki-hi, nona ime
SALb	u nda miku-hi, nëna ime
Eng	my friend passed a way-hi; /oh/ my mother

da > *da~ndarë*. Shih: *nda~da* te MLM 15 Bas.

mik/i (e.) *mik*. E evidentuar në shek. VI-V p.e.s. kjo fjalë duket se ka origjinë më të lashtë se nga lat. *amicus*. Që të tre përbërësit tingullorë *m:i:k* janë reflekse PIE në Mes & Alb. Përkime: skt. *mitrá-* ‘mik’, hit. *mīu-* ‘i butë, i shtruar’, av. *miθra-* ‘mik’, pers. vj. *Miθra-* ‘emër hyji’, got. *mēgs*, gjerm. l. *müg* ‘i afërm, i afërt nga fisi’, rum. *amic* ‘mik’. Mbase vjen nga PIE **mei-* ‘lidh/je’ apo **mēgh-* ‘miqësisht’ (Pokorny) > **ámeikā*.

Tri moshat e fjalës: PALb: **meik* > Mes: *mik* > Alb: *mik*.

nona (e.) *nona~nana, ama~ëma, nëna*. Nga PALb **na(n)nā* < PIE **nana, nena*. Përkime: skt. *nanā*, arm. *nan/a* ‘nana~nona, nëna, gjyshja, nina-nana’, hit. *anna-* ‘nana~nëna, motër, hyjni’, *annaas* ‘nana’, *haannaas* ‘nana; gjyshja’, lyc. *χῆna* ‘motër’ < proto-anat. **honno-* ‘hëna, nëna’ < PIE **-ótn-o*, or **h₁neun* ‘nëntë’, siç pohon Pokorny. Të tjera korrespondenca: prus. *ane* ‘nanë-loke’, arm. *nana, nan-ε*, ‘nana’, lit. *anūta* ‘vjuhërr’, lat. *anna* ‘nënë ushqyese’, rum *nana* ‘nanë ~nënë’.

Tri moshat e fjalës: PALb: **na(n)nā* > Mes: *nona* > Alb: *nona~nana~nëna*.

imo (p.) > *im/i, e*. Nga PALb **mei* < PIE **meios*. Ky mbiemër pronor është ruajtur mjaft mirë në pikëpamje të formës e funksionit. Vjen nga PALb **i eme*, ku *eme* del si refleks i një forme të vjetër të kall. **eme*. Përkime: gr. *έμέ*, lat. *meus*, prus. vj. *mais*, sll. *mojъ*. ‘im/e’.

Tri moshat e fjalës: PALb: **mei* > Mes: *imo* > Alb: *imi~(j)emi*.

Koment

Mbishkrim mbi një qyp *skyfos* që shpreh dhembjen për mikun e vdekur. Shfaqja e hershme e fjalës *mik* në Mes (e konservuar fare ‘e paprekur’ në shqipen moderne) flet për vetë rrugët e ardhjes së fjalë lat. *amicus*.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Pokorny 1959[2007]; Demiraj 1997; Koakhorst 2008; Martirosyan 2010.

119.

MLM 37 Cae	shek. III ⁻	(167)
Item	arθasgraivahias	
Segm	arθas graiva hias	
Mes > CALb	t'artas grua hijas	
SALb	hijes së gruas artase	
Eng	to the shadow /grace/ of an Artanian women	

arθas > *artas/e*. Shih: *arΨai* te MLM 17 Al.

graiva > *grua/s*. Shih: *grai* te MLM 47 Al.

hias > *hije/s*. Shih: *hia* te MLM 10 Al.

Koment

Mbishkrimi vjen si përkushtim ndaj një gruaje artase. *Artas* del qartë si një etnonim-mbiemër.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

120.

MLM 38 Cae	shek. III-II ⁻	(167)
Item	]idesiddip[	
Segm	]i des iddi <i>p</i> [	
Mes > CALb	e des, iti <i>p</i>?	
SALb	e vdekur, yti <i>p</i> .	
Eng	dead, yours <i>p</i> ?	

i]des > *e vdekur*. Shih: *des* te MLM 11 Cae.

iddi > *iti~yti*. Shih: *idi~ite* te MLM 2 Al.

p > *iniciales*?

Koment

Mbishkrimi rikonfirmon për të disatën herë fjalë-mbiemrin *i/des* që del po ashtu edhe brenda kompozitës me një e pjesëz mohuese *e/i pades* ‘e/i pavdekshëm’.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

121.

MLM 1 Can	shek. III ⁻	(169)
Item	avilgaudazoun	
Segm	avil gau dazoun	
Mes > CALb	avull ka dalun	
SAIb	avull ka dalë	
Eng	it has /came out/ steam	

avil (e.) > *avull* /vit?/. Nga PALb **abula* < PIE **bholo-*. Një shembull kur sonorantet nazale **m* dhe **n* kanë dhënë PALb *a*. E pasuar nga **u*, PALb **b* është kthyer po ashtu në *-v-*, pas një zanoreje, por duket se e njëjta gjë ka ndodhur kur PALb **b* është pasuar nga *i*. Përkime: gjerm. l. *nebul* ‘mjegull’, lat. *aulla*, *aula* ‘kavanoz, enë’, rum. *abure* ‘avull’, ar. *bal* ‘mjegull’, gr. *αῖελλα* ‘stuhi’, uels *awel* ‘erë, frymë/marrje’, ir. *ahél* ‘erë, frymë/marrje’.

Tri moshat e fjalës: PALb: **abula* > Mes: *avil* > Alb: *avull*.

gau > *ka* /pati?/. Shih: *ka* te MLM 2 Bal.

dazoun > *dalë*. Shih: *dazi* te MLM 19 Al.

Koment

Mbishkrim mbi fundin e një vazoje, enë poçarie.

Fjal *avil* ndonjëherë është interpretuar si *vit* (Mayani), por nisur nga konteksti epigrafiq mbi një vazo si kjo, duket se kuptimi

avull ka përparësi dhe jep përshkrimin e daljes së avullit nga vazoja si pjesë e ndonjë rituali sapulkral. Megjithatë, kuptimi *vit* do të jepte leximin: *një vit ka dalë* ('u mbush një vit /nga vdekja?/').

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Pokorny 1959[2007]; Demiraj 1997; Mayani 1962.

122.

MLM 2 Can	shek. III ⁻ (170)
Item	vθ dmzetourar dzkumpurar
Segm	vθdmzetourardzkumpurar
Mes > CALb	vθ dmzetourar dzkumpurar - ?
SALb	vθ dmzetourardzkumpurar - ?
Eng	vθdmzetourardzkumpurar - ?

vθdmzetourardzkumpurar > ?

Koment

Pikë së pari është shumë vështirë të bëhet fragmentimi i mbi-shkrimit për shkak të strukturës së bashkëtingëlloreve të organizuara njëpasnjëshëm: *vθdmz* dhe *rdzk*. Vetëm mund të ngrihet supozimi për një prani numrash përbrenda një formule 'magjike' ritualesh që nuk ka të bëjë me një mesapishte 'standarde'!

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

123.

MLM 3 Can	shek. IV-III ⁻	(172)
Item	opakassabaleidas	
Segm	o pakas saba leidas	
Mes > CALb	o plak/plakut/ saba lajta	
SAIb	është plak /plakut/ sabajë lashë	
Eng	I left <i>sabaja</i> /beer/ for the old man	

o/pakas > /o~është/ *plakë*. Shih: *i/pak* te MLM 2 Ar. *O* mund të dëftojë dhanoren dhe thirroren, po ashtu, sikur që mund të dëftojë një të përparme të dhanores ngjashëm nyjës *o* ‘ho’ në gr.

saba > *sabajë*; *pije ilire*. Shih: *saba* te MLM 4 Dubia.

leitas > *lajta~lashë* (aor.). Shih: *la* te MLM 9 Al.

Koment

Mbishkrim me karakter përkujtues mbi një kuti argjendi, pranë një varri, dekoruar me një figurë femërore që mund të jetë Bale/tas(e).

O në pozicion të tillë mund të jetë folje ndihmëse po aq sa mund të japë efekt nyjeje të dhanores, ngjashëm nyjës së tillë të përparme në gr., një element ky që nuk ka vazhduar të shfaqet në shqipen e mëpastajme.

Fjala *saba* gjendet edhe hera tjera dhe përsëritja e saj e bën shumë të sigurt kuptimin e saj semantik dhe votiv.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

124.

MLM 5 Can	shek. IV ⁻	(173)
Item	klareovttantohvre	
Segm	kla reovttan tohvre	
Mes > CAIb	klaj rrojtan tone /tyre/?	
Salb	qaj jetën tënde /e tyre/?	
Eng	I am mourning your /their/? livelihood	

kla (fol.) > *kaj~qaj*. Shih: *klai* te MLM 8 Bal.

reovttan (e.) > *rrojtan*; *rrojten*; *të rrojturit*. Nga PAIb **rānja* < PIE **rēi-*, **g^wei-*³ ‘rroj, jetoj’. Lidhet, mbase, edhe me fjalën *jet(oj)*. Me sa duket, diftongjet e gjata në **i* humbën elementin e tyre fundor dhe u kthyen në zanore të gjata (Orel). Përkime: skt. *jīvātu-h* ‘rroj, jetoj’, gr. **g^wi-u-os* > *βίος* ‘jetë’, lat. **g^wi^uotā* > *vīta*, lit. *roju, roti*, ‘jam gati’, rum **remanēre* ‘mbetem, rri’.

Tri moshat e fjalës: PAIb: **rānja* > Mes: *reovttan* > Alb: *rroj(tja)(n)*; *të rrojtur*.

tohvre~taire? > *tande~tënde*; *tyre?* Shih: *idi-ite* te MLM 2 Al.

Koment

Mbishkrim mbi fundin e një vazoje. Një e folme dialektore mjaft e veçantë e *Cae* që shkakton telashe në segmentim dhe në interpretim, kryesisht sa i përket fjalës së fundit. Por edhe në fillim, sipas ndonjë fragmentimi kemi emrin personal *Klara*.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Camarda 1864; Bugge 1891; Pokorny 1959[2007]; Hamp 2007.

125.

MLM 6 Can	shek. IV ^a (174-175)
Item	a) θolli b) iaurom
Segm	θolli mia urom
Mes > CALb	/a/ dolli m'ia urum/uroim/
SALb	/ështëë/ dolli me ia urue /për urime/
Eng	a toasting goblet for cheering /congratulations/

a > *a-ështëë*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

θolli (e.) > *dolli, kupë; urim*. Është menduar fjalë me origjinë nga tur. *dolu* ‘plot (mbush)’ dhe mund të jetë risemantizuar më vonë në kuptimin e të qenit *e mbushur*, por, siç po shihet, Mes. e ka shumë të hershme dhe të identifikueshme qartë; me gja lidhet me ritualin e dollisë. Nuk është provuar ndonjë rindërtim në PALb. Zakonisht, PALb **l* > Mes & Alb *ll*. Mbase fjala ka dalë nga vetë format e thyera a të lakuara të kupës apo gotës < *dhel*-¹, *dholo*- ‘kthesë, lakore, vrimë, zgavër’, me përkimet evidente në gr. *θόλος* ‘kupolë, kulm i lakuar’, *δέπας* ‘kupë, enë uji’, *ῥαλος* ‘gotë’; sicil. *θολία*, lat. *dolium* ‘enë e madhe dheu’, uelsh *dol* ‘luginë’, n. vj. *dalr* ‘përkulje, luginë’, got. *dal* ‘lug, gropë’, gjerm. l. *tal* ‘luginë’.

Tri moshat e fjalës: PALb: **dol*? > Mes: *θ(d)olli* > Alb: *jeta*.

mia (prf.) > *me+ia = me*. Në Mes. shfaqet edhe si *mo*. Shih: *mo* te MLM 13 Cae.

urom (fol./e.) > *uruar* (pjes.); *mia urom* (pask.); *urim*. Edhe kjo fjalë është menduar me origjinë nga lat. *oro, orare* ‘flas, uroj’, por ndodhja e saj në Mes. ofron evidencë për prani të saj të hershme, para-latine. Në shqipe njihej nga Buzuku e këndej. Mbase nga PIE **uēsu-* ‘dëshiroj’ apo **h₁wéros* ‘gjerë(si), hapësirë’. Përkime: skt. *váras*, gr. *εόρος*, lat. *eurus* ‘gjerë(si), hapësirë’ < PIE root **or-* ‘them formulë rituali’; shih po ashtu korrespondencën e mundshme me hom. *ἀρή* ‘lutje’, hit. *ariya-* ‘pyes orakullin/orën’, *aruwai-* ‘adhuroj’.

Tri moshat e fjalës: PAlb: **ueroem*? > Mes: *urom* > Alb: *uruem~uruar*; *urim*.

Koment

Mbishkrimi vjen si një gravim mbi një kupë të vogël, dedikuar për dolli e për urime, siç dëftojnë vetë fjalët e shkruara në të. Fare qartë del se fjala *dolli* vjen nga shtrati PIE i bartur në Mes dhe se ka kaluar pastaj edhe në turqisht.

Me sa duket, ky mbishkrim mbetet regjistrimi më i vjetër i kësaj fjale si *dolli*. Se *θolli* është *dollia*, ‘kupa për urime e përgëzime; ritual urimi’ që pastaj do të nënkuptojë edhe të qenët ‘e mbushur’, siç dëfton kuptimi në turq., i vë vulën vetë vendgravimi i kësaj fjale pikërisht mbi kupë, dhe aq më tepër pse rri ngjitur fjalëve *mia urom* (*m’ia uruem* ‘për të uruar’).

Vetë rituali i ‘ngritjes dolli’, i njohur në kulturën shqiptare, duket se ka rrënjë të një rituali me substrat të hershëm të pijes si mikpritje e shprehje dashurie për mikun dhe lidhet shpesh me muzikën, veçan polifoninë (shih: Bundo 2023). Te mesapët kuptohet të ketë pasur peshë edhe përbrenda ritualeve të tjera si ai i *libares*. Ndodh që vetë qyteti i Brindizit të jetë bërë atëbotë një simbol i vendit ku është ngritur *dollia*, prandaj dhe, pavarësisht se në origjinë *brindisi* lidhet me emrin ‘bri’, ai është bërë i njohur për ngritjen e *dollisë* dhe, me kohë, *brindisi* në italisht ka marrë kuptimin ‘dolli; urim’.

Në Greqinë e vjetër *dollia* e parë pihej nga miku si dëshmi se vera nuk ishte e helmuar, sikur që pihej gjithandej, në festa festivale e gara, në mjaft kultura, për miqtë, heronjtë, poezinë, vallen; për zotat, për fitoret në beteja, për urime e bekime. Njihej po ashtu edhe ‘kupa e përbashkët’ nga e cila pinin me radhë miqtë e ata që ndodhen së bashku, sikur që njiheshin edhe ‘lojërat e kupave’, të pijes me kupë (shih: Milano 1994).

Bibl.

Për fjalët në PAlb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Camarda 1864; Pokorny 1959[2007]; Huet 2016; De Vaan 2008; Milano 1994; Bundo 2023.

126.

MLM 1 Car	shek. III ⁻	(177)
Item	θotorargorapandes	
Segm	θotor argor a pandes	
Mes > CAlb	Thotor, argori a i pavdes	
SAlb	Thotor, argori është i pavdekshëm	
Eng	Thotor, Argor is immortal	

θotor > *Thotor*. Teonim.

argor > *Argor*; *Argoras*. Etnonim > Toponim

a > *a-është*. Shih: *as* te MLM 1 Al;

pandes~pades (mb.) > *i pavdes*; *i pavdekshëm*. Shih: *i/pades* te MLM 11 Cae.

Koment

Argosi njihej si bir i Zeusit prej nga doli emri i qytetit Argos të Peleponesit, si dedikim për Herën. Ky qytet sundohej nga mbreti Argos në shek. VII p.e.s., i famshëm si luftëtar e strateg, që e bëri të njohur edhe qytetin duke dërguar luftëtarë në betejën e Trojës.

Në kuptimin historik, Argor < Argosi ka kuptim etnonimi të hershëm historik që mund të dallojë nga emërtimi tjetër i pastër etnik *Argorian*, për fiset e njohura greke (që në Apulia identifikoheshin kryesisht me Tarentinët) me të cilat zakonisht mbanin rivalitet mesapët, por kishin edhe aksionet e përbashkëta kundër një të treti, duke ruajtur kështu elemente të një historie të për-

bashkët, e cila, si duket, në Mesapi, ndahej në pikëpamje të gjuhës me ata që s’e flisnin mesapishten.

Rrjedhimisht, etnonimi *argor* mund të krahasohet me *argorian* i cili shfaqet si kundërshtar i mesapëve. Megjithatë, *argori* këtu fiton peshë identifikuese edhe për mesapët, mbase si emërtim që tregon origjinën e vendit dhe emrit më shumë se të etnisë. Prandaj *argor* është ‘ai që vjen nga Argosi i Herës’, pra merr konotim mitologjik e toponimik po aq sa etnonimik. Në ndonjë rast tjetër lidhet me gr. *arguros* ‘monedhë argjendi’ (Beekes & Van Beek 2009). Mbase afria në mes mesapëve e argorianëve duhet parë si pjesë e zonave të përbashkëta ndëretnike të banimit e bashkëpunimit të cilat nuk ishin të rralla (shih: Yntema 2000; Burgers & Crielaard 2007; Crielaard & Burgers 2011).

Ndonëse shprehja *pandes* duket se ka kuptimin ‘i pavdekshëm’, efekti homonimik i *des* ‘vdekje; det’ është evident.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Pokorny 1959[2007]; Yntema 2000; Burgers & Crielaard 2007; Kloakhorst 2008; Beekes & Van Beek 2009; Crielaard & Burgers 2011.

127.

MLM 3 Car	shek. III ⁻	(178)
Item	a) ..²..³in..⁴ni⁵..⁶lep⁷..⁸v⁹ov b) a..laq...d...i c) ..laohizisven ²asepig ... van ³ennantotor.d ⁴azinnotat.i ⁵θe ⁶bissis.aa ... qa... ⁶azenmaeoll ... jesn ⁷zenθiborrahetistai⁸makosteimpatatane⁹espa ana.nd aiaq ¹⁰adaranθoadazetθe ¹¹shaštorrih anda ¹²dazihizateθ ¹³maddešsietti . da ¹⁴zetisdazethast ... ¹⁵rreshamahiašte ... ¹⁶chestorrihihesš.eq ¹⁷ēisdeirretisblatθe ... ¹⁸zarreshaivahjas ¹⁹aiddetisorraņas d) taspla ²dihnas ³ajinne ⁴jaštisvi ⁵jaheθes ⁶laslopin ⁷masbarr ⁸nasga ⁹jerriniš (Minervini-Mommisen)	

Segm	a) <i>in.i. iepe.. vov?</i> b) <i>a..ia o... d..i?</i> c) [k]laohi zis venas epig[ra]va ne nnan totore dazinno tat[a] tθe bi ssiš [.Ja al[...]? <i>nai ka?</i> zen maeoll [mo]es n zen θi borra he ti stai ma kosteim na, tata nees pa lana a ndaia ndada ranθo a ranθo a dazet θes hašto rrihi a ndada zihi zatet θi maddes siet ti[s] dazet is dazet hasto rresh a ma hiaš/te? hest orihi hesšte oreis deirre tis blatθei zarresh ai va hias ai ddetis o rranas d) tas plad ibnas a zinn e aštis via he θes as lopin mas barrn as ga erriniš
Mes > CALb	a) <i>in.. iep.. vov?</i> b) <i>a..ia o...d..i ?</i> c) <i>klohi i zisë i venit;</i> epigraf a; en nan tetor u dave tata, dhéu bie /ra/ sish [.Jaal[...]?; <i>nai ka?</i> zenë malli <i>mos</i> nzen ty bora; je ti çai kushtoin na, tata nesh po lana; a ndamja-ndamje, rand' a, rand' a dazet/me u nda/ teje; hashtu rri-<i>hi</i> ndë ata <i>zi-hi</i>, zotet të/e/ madhej t'shihe ty; damje /k/ish damje /k/ash, ashtu, resh /ndër re/ a ma hije /hir/ <i>te....?</i>; hesht ora-<i>hi</i>, heshtin orët, derrin ty blatoj; zjarresh ai a hija /hiri/, ai i/t/'detit o rana; d) tas plot ipna, asht zien e asht vi ke tes; asht lopi mas barre; asht ka erret.

SAlb	a) <i>in. iep vov?</i> b) <i>a..ia o...d..i ?</i> c) <i>koha e zisë e vendit;</i> <i>epigraf është;</i> <i>më nëntë tetor /na/ u ndave o tatë, dheu të bie sysh</i> <i>[.]aal[...]?;</i> <i>nai ka? zënë malli /meraku/ mos të zë ty bora;</i> <i>je ti njai më i kushtueshmi /çmuari/ ynë, tatë, ne</i> <i>po të lëmë;</i> <i>ndarja është ndarje,</i> <i>e rëndë është ndarja prej teje;</i> <i>ashtu rri-hi ndë atë zi-hi,</i> <i>zotat e mëdhenj të shohin ty;</i> <i>ndarje /vdekje/ kish e ndarje ka;</i> <i>ndër re ka më hir te?;</i> <i>hesht ora-hi, heshtin orët, derrin ty të blatoj;</i> <i>zjarresh ai është hiri, i detit ai është rëra;</i> d) <i>tasin plot ta jap, është zier e ka ardhur ke ti;</i> <i>është lopa mbas barre /që milet/;</i> <i>është kah erret.</i>
Eng	(a) ... <i>gives eggs?</i> b) <i>a..ia o ... d..i?</i> c) <i>dark times for the land;</i> <i>/this/ is /an/ epigraph;</i> <i>on the ninth of October father deceised;</i> <i>the soil falls on your eyes al...?;</i> <i>we? miss you /are concerned/.../and?if?/</i> <i>you are saved from the snow,</i> <i>you are the most precious, father;</i> <i>we are leaving you; separation is separation;</i> <i>it's so hard to let you go,</i> <i>stay this way, in that blackness-ih,</i> <i>the great lords will see you,</i> <i>.? it had separationand still has separation.?,</i> <i>among the clouds already he entered te e?;</i> <i>ora /nymph/ is silent-ih,</i>

	silent are the nymphs, I offer the pig.?, he is the ash of the fires and the sand of the sea, d) I brought the bowl full, boiled it, and then brought to you, the cow is in the state after calving, it's getting dark.
--	---

.... *in.i?* *i* > ?

epe..? > *jep, sjell?* Shih: *θaos* te MLM 18 Bas.

vo/v? > *vo~vezë?* Duket se fundorja *v* në Mes shënon shumësin.

Nuk ka ndonjë rindërtim të veçantë në PALb. *Vezë* del si shumësi i singularizuar. Forma e mundshme PALb **ovoe* vjen nga PIE **ōjom* (Pokorny); *ō/y* IE > PALb **w* > Mes & Alb *v*. E njohur në shqip nga A. von Harff (1497) e këndeje. Përkime: skt. *apa-āvaya-* ‘pa vezore’, pers. vj. *xāya*, gr. *ώρόν*, uels. *wy*, arm. *ju*, lat. *ōvum* ‘vezë’.

Tri mosha fjalësh: PALb: **ovoe?* > Mes: *vo* > Alb: *vo~vezë*.

a..ia o... d..i > ?

klaohi > *koha*. Shih: *klohi* te MLM 1 Bas.

zis > *zin* (kallz.); *zia*. Shih: *zis* te MLM 1 Bas.

venas > *vendin*. Shih: *veinan* te MLM 1 Bas.

epigrava (n.) > *epigraf*. Shih: *eipeigraves* te MLM 1 Di.

ne > *në, ndë*. Shih: *inθi* te MLM 1 Bas.

nnan (num.) > *nandë~nëntë*. Krahës formës *nen* shfaqet edhe forma *nan* ‘nand’~*nëntë*. Shih: *nen* te MLM 13 Cae.

totore (e.) > *tetor*. Emër muaji. Muaji *i tetë* sipas kalendarit që u bë i njohur në Perandorinë Romake, që fillonte nga marsi. Vjen nga PIE **octō(y)* ‘tetë’. Nga këtu buron lema dyrrrokëshe *te-* (rrokja e parë) dhe *-t* si prapashtesë e num. rreshtor. Siç dëfton Pokorny, gjuhët anatoliane japin një model të ngjashëm me shqipen. Shih: *teta* ‘tetë’ si *o*-shkallë e Lyc. *aitāta* **ōktō(u)ta*, ‘tetë’, e përdorur fillimisht si atribut. PIE **ō* > PALb *ō* > Mes *ō* > Alb *e*. Përkime: skt. *aṣṭā*, *aṣṭāu*, lyc. *aitāta*, av. *aṣta*, arm. *uti*. Shih po ashtu gr. *θητά* ‘shkronja e tetë e alfabetit grek’, lat. *octō*, ir. vj. *ocht*.

Tri mosha të fjalës: PALb: *otōt-?* > Mes: *totor-* > Alb: *tetor*.
dazinno > *u da~nda*. Shih: *nda~da* te MLM 15 Bas. Sa u përket
 kuptimeve *tha-dazima/dastas* shih: MLM 2 Al & koment dhe
 MLM 12 Al.

tata > *tata, ati*. Shih: *tat* te MLM 1 Br.

tθe (e.) > *dhé, dhera* 'soil; earth'. Vjen nga PALb **dzo*, si refleks
 i PIE **dhghōm* 'tokë'. Shqipja ka njohur zhvillim të veçantë
 të grupit bashkëtingëllor **dhgh* > *dzō*, prej ka mbetur e
 pandryshueshme morfologjikisht në PALb rrënja konsona-
 ntike. Përkime: hom. *δέω, δέγω* 'bind', gr. *δέρω, δέπρις, -εως*
 'lëkurë, mbulesë', lit. *dīrva* 'tokë pune', rus. *derévnja* 'fushë,
 pronë'. Kr. po ashtu me hit. *tekan*, tok. *tkam* duke pasur
 parasysh çështjen e aspirimit në Mes, *t:dh/th* te *tθe* 'dhé/u',
 por shih po ashtu edhe formën *tok* në Mes, (MLM 30 Cae) të
 bartur si të tillë edhe në shqipen moderne.

Tri mosha të fjalës: PALb: **dzō* > Mes: *tθe* > Alb: *dhé*.

bi (fol.) > *bie; sjell*. Korrespondon po ashtu me *ta-bara*. Folja *bie*
 shfaq prirje të një foljeje atematike, nga PALb **berja* < PIE
b^her- 'bie, sjell'. Pokorny ribën **bheir* ose **bjer*. PIE **e* u
 zhvillua në PALb dhe Alb, fillimisht si diftongim në formën
 **ie*. Megjithatë, kjo ndërroi në *a*, në aor., në Mes & Alb.
 Tematikja *r* njohu nazalizimin në disa forma foljore (*pruna*),
 por ruajti protoformën e saj në variacione të tjere (*bire~bjere!*
prura). Përkime: skt. *b^harati-*, av. *baraiti-*, arm. *berem*, gr.
φέρω-, lat. *fero-*, balt.-sll. *bera-* 'bie, bart'.

Tri mosha të fjalës: PALb **berja* > Mes: *-bara* > Alb: *bie*
 (*solla, bëra*).

ssiš (e.) > *sysh; (mbi) sy*. Vjen nga PALb **atši*. E ndodhur para
 zanoreve nistore, PIE **k^u* ka dhënë PALb **tš* > Alb *s*, përderisa
 Alb *y* buron nga *nda* dy varietetet PALb, **yi* dhe **i*, si dhe nga
 Mes *i*, sado që *i* është ruajtur në ndonjë dialekt. Në të gjitha
 rastet: PALb, Mes dhe Alb, kemi të bëjmë me *i*-temë dhe
 auslauti *-y* < *-i* shihet si sekondar. Përkime: skt. *aksi*, av. *aši*,
 ir. vj. *stii* 'sy', got. *skeinan* 'shkëlqim', sll. *oči* 'sytë' dhe *sijati*
 'shkëlqej'.

Tri mosha të fjalës: PALb: **atši* > Mes: *si(r)* > Alb: *sy*

[.jaal/...] > ?

nai ka? > *ne na ka?*

maeoll (e.) > *mall/i* ‘mall shtëpie, vuajtje’; këtu: *brenga, merak*.

Është parë si derivat i lat. *malum* ‘e keqe, pafatësi’, por siç shihet ka moshë më të madhe në Mes. PIE **l* > PALb **l* > Mes & Alb *ll*. Shih po ashtu konsistencën e okluzives *m* nga PALb > Alb. Përkime të mundshme: lat. *malum* ‘e keqe, pafatësi’, hit. *mala*⁻ⁱ, *malae*^{-zi} ‘miratoj, aprovoj, heq mallin’, bulg. vj. *malb* ‘pak, e vogël’, osk. *mallom*, got. *smals*, ang. vj. *smæl* ‘pak, e vogël, e ngushtë’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **maul?* > Mes: *ma(e)oll* > Alb: *mall*.

moes? (psz.) > *mos?* Vjen nga PALb **mātš*, mbase nga PIE **mē-l*; por duhet parë dhe lidhjet e mundshme të PIE **mē* + *s* me **k^we*. PALb *tš* është zhvilluar në Mes & Alb *s*. Grupi *oe* në Mes provon si PALb **a* po luhatej ende ndërmjet PIE **ā* dhe PIE **ē*. Përkime: skt.~av.~pers. vj. *mā*, gr. *μή*, arm. *mi* ‘mos’. Shih po ashtu: *ma* te MLM 21 Bas dhe *s* te MLM 1 Br.

Tri mosha të fjalës: PALb: **mātš* > Mes: *moes* > Alb: *mos*.

n/zen/θi (fol.) > *nzë~nxë, zë*. Shih: *zihi* te MLM 1 Br. Vjen nga PALb **zan-* < PIE **ǵhuonos*. Afrikatet **ts* and **dz* të PALb, kur pasohen nga **w* ndërrojnë në **tš* dhe **dž*, sikur dhe në pozicion para **u*-së. Përkime: arm. *jain* ‘za~zë’, sll. **zyom* ‘za~zë’ < PIE **ǵhuen-*. Sa i përket marrëdhënies me *zë~za* ‘kap’ mund të lidhet me PALb **dzeina* < PIE **g^ued*; PIE > **gg^u* > PALb *dž* > Mes & Alb *z*; kr. me skt. *jyá* ‘forcë’, gr. *βίη* ‘fuqi’, av. *qzanhē* ‘shtyp’, *ny-āzayən* ‘ngushtohem; bie ngushtë’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **dzeina* > Mes: *zihi* > Alb: *zihem*.

borra (e.) > *bora*. Është fjalë që duket të ketë burime të hershme në PALb, por nuk është zhvilluar një etimologji e konfirmuar. Mbase ka lidhje me foljen *bie* (Jokl), afri kjo që mund të vërehet edhe në lat. *birt* ‘bie borë’. Përkon edhe me hung. *porhó* ‘borë’. Duket të jetë ruajtur e tërë rrënja e fjalës, nga PALb > Mes > Alb.

Tri mosha të fjalës: PALb: **bor-?* > Mes: *bora* > Alb: *bora*.

he (fol.) > këtu: *je; jam*. Shih *iam* te MLM 1 Bas.

tis > *ti*. Shih: *idi~ite* te MLM 2 Al.

ai > *ai*. Shih: *ai* te MLM 38 Al.

ma (psz. krahas.) > *më* (krah.) dhe *mâ~mos* (urdh.). Shih: *ma* te MLM 21 Bas.

kosteim (mb.) > (*ma~më*) i kushteshmi; i çmueshmi (sip.). Mun-gon një etimologji e qëndrueshme. Mbase lidhet me skt. *koṭīśas* ‘me miliona, shumë, pa numër’, *koṭīśo* ‘mijëra’, *kauśā* ‘kam kujdes’; pra shpreh kuptimin: ‘që kushton shumë, që kërkon kujdes’ apo *kautsa*, emër i brahmanit *Kautsa*, i cili deshi të paguante gurun e tij Varatanta, dhe, si duket, prej emrit të tij, fjala *kautsa* mori karakter foljor. Është parë e lidhur edhe me lat. *costa* ‘brinjë, anësore’, it. *costo* ‘çmim, anë’. Me sa duket, kemi të bëjmë me një kompozitë nga: *kush* ‘dikush’ dhe *tem~tim* ‘imi/imja’; dikush a diçka që merr vlerë personale, bëhet e çmueshme, e imja; nga PALb **ku* < PIE **k^wu-so*. Shih: *kos* te MLM 1 Br dhe *ima* te MLM 1 Bas. Përkime të tjera: hit. *uṣniye/a^{zi}* ‘kushton’, skt. *kuṣṭha* ‘bimë aromatike orientale me veti shëruese, që kushton shumë’, gr. *κόστος* ‘bimë aromatike orientale’, lat. *costa* ‘brinjë, kockë anësore’, *custōs* ‘roje’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **k^wis-t-em?* > Mes: *kosteim* > Alb: *kushtues/shëm; kushtoj; kushtim*.

na~ness > *na~ne; neve* (em.; kallz.). Shih: *nes* te MLM 11 Al.

pa > *po* (psz. pohuese). Shih: *po* te MLM 14 Bal.

lana > *la~lë*. Shih: *la* te MLM 9 Al.

a > *a~është?*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

ndaia~ndada > *ndarja~ndarje*. Shih: *nda~da* te MLM 15 Bas.

ranθo (ndj.) > *rand~e rëndë*. Nga PALb **raunti*, derivuar nga aor. *rashë* < *bie*. Shih me lart: *bi*.

Tri mosha të fjalës: PALb: **raunti* > Mes: *ranθ* > Alb: *randë~rëndë*.

o~a > *o/a osht~është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

dazet > *ndarja; ndahem*. Shih: MLM 2 Al, MLM 12 Al dhe MLM 15 Bas.

θes > *ti*. Shih *idi~ite* te MLM 2 Al.

hašto (ndj.) > *ashtu*. *Ashtu* përbëhet nga pjesëza përemërore *a* përngjitur elementit *-sh* < **su* ndjekur nga ndajfolja *tu*, si formë herake e *këtu*. Boppi thekson e'ementin tematik *-t* të dëftores të *-tu* (skt. *-ta*). *Ashtu* shihet si opozicion i *kështu*. Meyeri konsideron se *ashtu* dhe *kështu* vijnë nga e njëjta rrënjë sikur dhe *tashti*, *nashti*. Mbase *-shtu* mund të shihet e prejardhur nga PIE **so-to-*. Te A. Von Harffi del në formën *-sto+shtu*, por pa dyshim se bëhet fjalë për aferezë të *a-së*, meqë ajo përbën formant tematik në Mes. Një aferezë e tillë ndodh shpesh në shqipen e folur edhe sot. Çabej veneron po ashtu se kemi të bëjmë me një përemër dëftor që u bë ndajfolje.

Tri mosha të fjalës: PALb: **asoto?*- > Mes: (h)*ašto* > Alb: *ashtu*.

rri > *rri* (urdh.). Shih: *rri* te MLM 22 Bal.

zi > (në të) *zi*. Shih: *zis* te MLM 1 Bas.

zat/et (e.) > *zotet~zotat*. Kjo fjalë është rikonstruktuar në PALb disa herë, por megjithatë, nga perspektiva e evidentimit si 'zat' në mesapisht, mbase ruan për më të afërt rindërtimin e Pedersenit si PALb **gwiāpot-*, sado që insistimi i tij se fjala vjen si kompozitë nga 'jetë' dhe 'zot' duket i ekzagjeruar. Mbase, mbi shtratin e propozimit të tij dhe të propozimit të Pokornyt si **ghuot* < PIE **ghuēn-*, rindërtimi si **gwiāt-* do të flinte më shumë. Tashmë është lehtë i vërejtshëm kalimi i PALb: *ā* > M: *a* dhe ndërrimi fonetik nga PALb & Mes: *ā* në Alb: *o*. Përkime: skt. d(i)yāús, gr. θεός, lat. deus/dīvus, got. tiws 'zot'.

Tri mosha të fjalës: PALb: **gwiāt-* > Mes: *zat* > Alb: *zot*.

θi > *të*; *i*. Në funksion të nyjës. Shih: *θo* te MLM 1 Br.

maddes (mb.) > *të/e mëdha*. Shih: *mahe* te MLM 53 Al.

siet > /të/ *shohin* (l.). Shih: *so* te MLM 10 Al.

ti[s] > *ty* (kall.). Shih: *idi~ite* te MLM 2 Al.

dazet is - dazet hast? > frazeologji e ndërtuar si: *emër+folje*: *damje* (k)ish *damje* (k)*asht*; 'vdekje kishte, vdekje ka/do të ketë'. Shih: *nda~da* te MLM 15 Bas dhe MLM 2 Al e MLM 12 Al;

rresh > *resh*; *ndër re*. Shih: *rešš* te MLM 1 Bas.

hiaš/te... > *hije*, *hir*. Shih: *hia* te MLM 10 Al.

hest~hesšte > *hesht*, *heshtin*. Shih: *hes* te MLM 4 Br.

ori-oreis > *ora*, *orët*. Shih: *ori* te MLM 1 Bas.

deirre > *derrin*. Shih: *dirri* te MLM 17 Cae.

tis > *ty*. Shih *rešš* te MLM 1 Bas.

blatθei > *blatoj*. Shih: *blaθi* te MLM 20 Al.

zarresh > *i zjarreve* (gjin.). Shih: *zare* te MLM 1 Bas.

va > *a~asht~është*. *V*-ja vjen si protetike e *a(sht)* ngjashëm rasteve në shqipen moderne. Shih: *as* te MLM 1 Al.

ddeti/s > *detit* (gjin.). Jokli rindërtoi PALb **deubeta* < PIE **dheub-*. Forma e saj në Mes është e qartë dhe shihet se kalimi nga forma e mundshme PALb **deubeta* në Mes *deti/s* është i hershëm. Zanorja e gjatë *e* në Mes & Alb vjen si rezultat i tkurrjes së dy zanoreve. Gjithashtu, forma në Mes. na sugjeron që propozimi i Pokornyt për formën **guet* në PALb nuk mund të përjashtohet, krahas propozimeve të Bugges, Kretchmerit e Ribezzos. Për propozimin e Pokornyt do të vlente edhe ndërrimi fonetik nga PALb **gu-* > Mes & Alb *d-*. Përkime: got. *diup* ‘i thellë’, gjerm. l. *tiuf*, lit. *dubùs* ‘i thellë’, ir. *dōe* ‘det’. Mbase mund të ketë lidhje edhe me PIE *ad(u)-*, *ad-ro-* ‘rrjedhë uji’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **deubeta* > Mes: *det/i* > Alb: *det/i*.

rrana/s (e.) > *rana~rëra*. Është menduar zakonisht si huazim nga lat. *arena*, por vetë prania e qartë në Mes e bën me origjinë më të vjetër. Mbase një rindërtim i përafërt në PALb do të ishte **arauna?*, me ç’rast PIE **au* > PALb **au* > Mes & Alb *a/e*.

Tri mosha të fjalës: PALb: **arauna?* > Mes: *rrana* > Alb: *rana~rëra*.

tas > *tas*; *pjatë*. Shih: *taos* te MLM 1 Az.

plad (ndf.) > *plot*. Një rindërtim i mundshëm në PALb do të bënte **plad-as*, duke pasur parasysh rindërtimin e Pokornyt si **plē-t-os*, gjithnjë si rrjedhim nga PIE **plē* ‘mbush’. Ky është rasti kur PIE **ē* > PALb **ā* > Mes *ā* > Alb *o*. Përkime të mundshme: skt. *purú* ‘shumë’, lit. *pilù*, *pilti* ‘derdh, mbush, tund’, lat. *plenus* ‘tërë, krejt’, gr. *πτόλις* ‘fortifikim, sforcim, plotësim’,

got. *fulls* ‘plot’, ir. vj. *līnaim* ‘mbush’. Nuk përjashtohet as lidhja etimologjike me foljen *plas*, me një risemantizim të fjalës nëpërmjet mbaresave. Shih: *plast* te MLM 24 Cae.

Tri mosha të fjalës: PALb: **plad-as?* > Mes: *plad* > Alb: *plot*.

ibnas > *ipna~jepna*; *jep*; *sjell*. Shih: *θaos* te MLM 18 Bas;

zinn > *e zier~është zier*; *ziej*. Nga PALb **dzernja* < forma *zie*.

Sipas Pokornyt forma PIE lidhet me **g^{uh}er-* ose **seu⁻⁴~*ies-*. Fundorja **-r* ka humbur dhe janë zhvilluar derivatet me **-nja*; *bie* < **bera* ‘(m)baj’ < **en-barnja*. Përkime: skt. *gharmā* ‘zjarr, prush’, gr. *ζέω* ‘ziej, vloj’, uels. *ias* ‘ziej’, ir. vj. *fogeir* ‘nxen’. Duket se ka lidhje edhe me fjalën *zjarr*. Shih: *zare* te MLM 1 Bas.

e > *e*. Shih: *e* te MLM 48 Al.

/artis/ via > *asht via*; *ka ardhur*. Si në raste të tjera përdoret forma e foljes *jam* për të dhënë kuptimin e formës *kam*, dhe për të formuar the present prefektin. Shih: *as* te MLM 1 Al; shih: *vi* te MLM 26 Al.

he (prf.) > *ke, te*. Shih: *θo* te MLM 1 Br.

as > *asht~është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

lopi/n (e.) > *lopa*. Një fjalë e konsideruar me *a*-temë, nga PALb **lāpā*. PALb **ā* dha Mes & Alb *o*. Përkime: skt. *lopā* ‘lloj zogu, krijese’, lat. *luōps* ‘gjedh, bagëti’, kelt. **lapego-* ‘viç’: ir. vj. *lūeg*, bret. *leue*, n. vj. *lamb* ‘qengj’ < PIE **g^wōm*. Pokorny rindërton **glō-pū-h*.

Tri mosha të fjalës: PALb: **lāpā* > Mes: *lopi* > Alb: *lopa*.

mas > *mbas, pas*. Shih: *bas* te MLM 10 Al.

barrn (e.) > (*pas*) *barre*: këtu: *pjellje*. From PALb **barā*. Është konsideruar që shpërndarja e reflekseve konsonantike *r~rr* nuk është e qartë, por duket se në Mes ka një dallim të qartë ndërmjet tyre, përfaqësojë si në shqipen e sotme. Siç vëren Çabej, ka lidhje me foljet *bie* dhe *bart*. Përkime: gr: *φopa* ‘ngarkesë, barrë’, got. *barn* ‘pjellë, fëmijë’, sued. *med barn* ‘me barrë’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **barā* > Mes: *barr-* > Alb: *barrë*.

ga > *kah~po*. Shih: *ga* te MLM 35 Al.

erriniš > *erret*. Shih: *teorri~erriniš* te MLM 4 Br.

Koment

Edhe në këtë mbishkrim jepet një procesion votiv mbi varrin e te vdekurit. Me sa duket, e shoqja(?) i dërgon qumësht apo pjatë me ushqim të zier bashkëshortit të vdekur, meqë lopa e saj sapo ka pjellë dhe milet. Nga distanca e shqipes së sotme, ka elemente të qarta poetike në mbishkrim të cilat, natyrisht se janë jointencionale si të tilla nga ana e shkruarit (mjafton të kujtosh: *zjarresh ai është hiri, i detit ai është rëra*). Zonat poetike krijohen brenda sinkretizmit të jetësore, ritualit, gjuhës, punës, adhurimit e vajtimit.

Pjesët themelore të tekstit janë shumë të qarta, por dëmtimet janë evidente dhe pamundësojnë kuptimin dhe interpretimin më të mirë të tekstit.

Mbishkrimi nxjerr në pah aktshkrimin e epitafit si ritual mbivarror. Meqë te mbishkrimet *Car* emri i Thotorit shkruhet zakonisht me θ , pra *thotor*, dhe këtu e kemi të shkruajtur *tetor(i?)*, duket se është fjala për muajin tetor dhe jo për hyjin Thotor, aq më tepër që edhe konteksti e favorizon *tetorin*. Ndërkaq, shfaqja e num. *nen* 'nëntë' ndryshe nga forma *nan* 'nant' dëfton linjat e para të diferencimeve dialektore *proto-Gegë-Toskë*, përkatësisht të një pranie të qartë të elementeve toske brenda mesapishtes.

Prania e fjalës *lopi* në një formë shumë të afërt me shqipen e sotme të kujton si *lopi~lopa* në zonën e Alpeve në antikitet quhej *lobe*, madje disa fise etruske/romake quheshin *lopsi* (Mayani 1962: 25).

Mbishkrimi përbën një ekzemplar të pasur leksikor e narrativ.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Bopp 1854; Bugge 1891; Kristoforidhi 2019; Mayani 1962; Pokorny 1959[2007]; Meyer 1891; Pedersen 1900; Jokl 1911; Huld 1984; Çabej I-III 1986; Demiraj 1997, Bonnet 1998; Beekes 2010; Schumacher, Matzinger 2013; Topalli 2017.

128.

MLM 4 Car	shek. III- (181)
Item	a) <i>θaidikihilasiniaorinasianzatzat[...]</i> b).a.r.l
Segm	a) <i>θaidi ki hil a si nia orin a si annzat ...?</i> b).a.r.l
Mes > CALb	<i>thajti ki /qi/:</i> <i>hilja a si nia ori, a si anzatzat a.r.l?</i>
SAIb	<i>tha ky /qē/:</i> <i>hileja është /duket/ si një orë po është si anzatzat a.r.l?</i>
Eng	<i>/he/ said that cheating looks like nymph but is like wasps a.r.l?</i>

θaidi (fol.) > *thajti~tha* (aor.); *them*. Nga PALb **tsansmi*. Folje atematike që shihet e lidhur me PIE **kēns* ‘flet solemnisht’ ose **ēg-* ‘them’. Njihet edhe forma e saj e vjetër *thom*. Forma **tsā(n)ti*, e tashme, v. 3, në PALb, lidhet si identike me pers. vj. *θāitiy* dhe, siç mund të shihet, bre identike me këtë është edhe forma në Mes. Përkime: skt: *āttha* ‘tha’, arm. *asem* ‘them’, av. *āda* ‘tha, foli’, lat. *censeo* ‘aprovoj, çmoj’, *dīcere* ‘tregoj, them, përmend’, ang. vj. *diht(i)an*, gjerm. vj. *tihton* ‘them (shpesh), dëftoj, diktoj’.

Tri moshat e fjalës: PALb: **tsā(n)ti* (e tash. v. 3) > Mes: *θaidi* [*thaiti*] (pret.) > Alb: *tha / thoshte* (pret.).

ki (p.) > *ki~ky*. Nga PALb **ka-ei*/ PALb **ka-ja* < PIE **is*. Bazohet mbi një fjalëformim të tipit parashtesë-përemër. Huld e lidh me *to ko-* ndërsa Kortlandt me **ku-i*. Përkimet: skt. *idam*, gr. *iv*, got. *is*, lat. *is*, lit. *jis*.

Tri moshat e fjalës: PALb: **ka-ei* > Mes: *ki* > Alb: *ky*.

hil/a (e.) > *hile*. Është supozuar si fjalë me burim nga tur. e arab. *hilé*. Mbase vjen nga PIE **kēl-*, *kōl-*, *kəl-* apo dhe **uel-⁵*, *uelə-*. Që të dy format dëftojnë ‘mashttrim, hile’ sipas Pokornyt. Formës së parë i shkojnë këto përkime: gr. *κηλέω* ‘kënaq, josh, mashtroj’, lat. *calvor* ‘mashtroj’, got. *hōlōn* ‘shpifje’, ang. vj. *hōl* ‘shpifje’, *hēlan* ‘shpif’, gjerm. l. *huolen* ‘mashtroj, bëj hile’. Ndërsa të dytës i shkojnë më shumë: skt. *khila* ‘pam-jaftueshmëri, mungesë’, gr. *όλοός* ‘shkatërrues, fatal’, lit. *vilti*

‘bëj hile, mashtroj’, prus. vj. *prawiłts* ‘tregoj’. Që të dy format dhe përkimet, kanë korrespondencë me Mes *hil/a* > Alb *hile/ja*. Rrjedhimisht, do të mund të rikonstruktohej forma PALb **hel-?*. PALb **e* > Mes & Alb *i*, sikur që PIE **l* > PALb **l* > Mes & Alb *l*.

Tri moshat e fjalës: PALb: **(k)hel-?* > Mes: *hila* > Alb: *hile*.

a > *a-është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

si > *si*. Shih: *si* te MLM 1 Bas.

nia > *ni, njâ-një*. Shih: *no* te MLM 13 Al.

ori/n > *ori*. Shih: *ori* te MLM 1 Bas.

annzat (e.) > *anza(t)~grerëza(t)*; *bletë?* Rrjedh nga PALb **guobhsü* or **glêsa~grenza* ‘anëz, grerëz’ < PIE **uobhsā* ‘anëz’ (propozim i Pokornyt). Mbase nga *o*-shkallë e Geg **anza-* ‘nxë’, në kuptimin ‘kap, pickoj’; PIE **angh-* ‘ngusht/oj, shtyp’ > PALb > Alb ndërrimin *-gh-* > *-z-*. Përkime: av. *vawžaka-* ‘akrep; thumbues’, iran. **vawža-* ‘anëza’ pers. *vaßz* ‘anëz’, av. *qazanhē* ‘shtyp, thumboj’, gr. *ἄγγω* ‘ngushtoj, shtrëngoj, zë frymën’, *angō* ‘ngushtoj’, sl. vj. k. *osa*, lit. *vapsā* ‘anza’.

Tri moshat e fjalës: PALb: **uonghā?* > Mes: *anza* > Alb: *anza*.

...a.r.l > *iniciales?*

Koment

Ky mbishkrim hyn në radhën e urtive a ‘aforizmave epigrafikë’ që përmbajnë një sens të rafinuar poetik, duke ruajtur kontekstin epigrafik, edhe pse mund të ketë ndonjë lajthitje segmentim-interpretimi për shkak të dëmtimit dhe mundësive ambiguitive për segmentim.

Ka disa aforizma të tillë, të cilët, mbase shfaqin kërkesa të të vdekurve për t’u skalitur mbi varrin e tyre urti jetësore që ata kanë parapëlqyer. Hileja si pjesë e një fjalori epigrafik mund të marrë edhe karakterin e fjalës *mashttrim* a *tradhti*, duke dhënë kështu profilin heroik të të vdekurit dhe fjalëve të tij, pa harruar semantikës e mundshme të *hil-* si ‘yll’.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Pokorny 1959[2007]; Meyer 1891; Jokl 1911; Kortlandt 1980, 1998; Topalli 2017.

Fig. 9.

MLM 8 Car	shek. III ⁻ (185)
Item	valdoaosakello
Segm	val do aosa kel lo
Mes > PALb	val to Aosa kel lo
CALb	val tu Aoses ke lo
SAIb	valë /të/ Vjose ke lënë
Eng	waves of Vjosa/Aosa/ you have left

val (e.) > *valë*. Vjen nga PALb **walā* < PIE **uel-*, që duket se reflekton *o*-shkallë **uəliā*. Etimologjikisht korrespondon me skt. *valati* ‘kthehem, rrotullohem’, gjerm. 1. *wella*, lit. *vilñs*, sll. **vьlna*, **valb*. PALb **l* > Mes & Alb *l/ll*. Rrjedhimisht, *val* ka dhënë *valle*. Shih për këtë: *valla* te MLM 1 Al.

Tri mosha të fjalës: PALb: **walā* > Mes: *val* > Alb: *walë*.

do > *të, te*. Shih: *θo* te MLM 1 Br.

aosa > *Vjosa*. emri antik i Vjosës, lumë në Shqipëri.

kel > *ke; kam*. Shih: *ke* te MLM 2 Bal.

lo~la > *la~lë*. Shih: *lo* te MLM 9 Al.

Koment

Vjosa (gr. Αώος, *Aoōs*) është lumë që përshkon Epirin, pra saktë i trollit të mesapëve, që buron në Janinë dhe derdhet në Vlorë. *Valë të Aosa ke lo* vjen me ton himnizues për të shuarin. Fundorja *-l* te *kel* mund të jetë edhe geminacion inicial i *llo* ‘lënë’.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

130.

MLM 1 Cav	shek. VI-V ⁻	(187)
Item	[a]viθaos	
Segm	<i>aviθa/os</i>	
Mes > CALb	u avit/a/	
SALb	u avit/a/	
Eng	I am close to you /here I am/	

aviθa/os > (*u*) *avita*. Shih: *avidi* te MLM 26 A1.

Koment

Su zakonisht, *aviθa/os*~*avidi*, mund të jetë paralajmërim për kohë të keqe, por këtu mund të jetë shprehje që nënkupton: *erdha* (të të vizitoj), sikur që në ndonjë rast merr funksion dëftues për të ardhurin e vdekur (*i avitur* = *i ardhur*).

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

131.

MLM 8 Cav	shek. V ⁻	(195)
Item	ar	
Segm	ar	
Mes > CALb	ar	
SALb	<i>ar /tokë; flori; iniziale?/</i>	
Eng	<i>ar /land; gold; initiales?/</i>	

ar > *ar*; *tokë*, *flori*? Iniciale? Shih: *aran* te MLM 1 Bas.

Koment

Zakonisht, *ar(a/i)*, te Mesapët shënon *tokën*, *dheun* por, me raste, mund të tregojë *floririn*. Këtu konteksti është i paqartë. Mund të jenë edhe iniciale.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

132.

MLM 9 Cav	shek. V ⁻	(195-196)
Item	balašihino	
Segm	balaš <i>ih</i> i no	
Mes > CAIb	<u>njo</u> balas- <i>ih</i> i / <u>no</u> /	
SAIb	një balas- <i>ih</i> i	
Eng	<u>a</u> Balas- <i>ih</i> i / <u>no</u> /	

balaš > balas. Etnonim. Shih: *bale* te MLM 12 Al.

no > *njo*~*një*. Shih: *no* te MLM 8 Al.

Koment

Sërish një mbishkrim i qartë me vlerë etnonimi, shoqëruar nga nyja e pacaktuar e prapavënë.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

133.

MLM 1 Di	shek. III ⁻ (198)
Item	[.]ekonda kezareihei eipeigrave stanapped [.]pa
Segm	sekonda kezareihei eipeigraves ta napge dopa?
Mes > CALb	Seconda Kezare-<i>ih</i>i, epigrafin ta napke dora?
SAlb	Sekonda Cezare- <i>ih</i> i, /një/ epigraf të jap me <i>dorë</i> ? /po të shkruaj/
Eng	Seconda Kezare- <i>ih</i> i, I am <i>handing</i> ? /giving/ you an epigraph here

sekonda kezare/ihei (e.) > *Cezari/Cesares i Dytë*. Emër personal.

ihei~ihi (pasth.) > *ih*i. Shih: *no* te MLM 8 Al.

eipeigraves (e.) > *epigraf*. Kjo fjalë kompozitë ka të njohur në veçanti korrespondencën në gr. *ἐπιγράφω*; nga gr. *ἐπί*, Alb. ‘epri~epër/m, hipur; mbi, në’ dhe *γράφω*, Alb. ‘gervisht, gravoj, germo; shkruaj’ < PIE **gerebh-* ‘gerrith, gervisht, shkruaj’. Përkime: av. *aipi* ‘mbi, mbas’; kr. me ven. *grēbia*, umbr. *grabovius* < illir. *grab-*, *greb*, *grabaei* (Pokorny). Edhe rindërtimi do duhej bazuar mbi dy gjymtyrët e kom-pozitës.

Tri mosha të fjalës: PAlb: *(*sk*)*ŭpa-grav-*? > Mes: (*e*)*ipe(i)-grav-* > Alb: *epigraf*

ta > *ta* (klit.); *të*. Shih: *θo* te MLM 1 Br.

nap’ge > *ap~nap*; *jap*. Shih: *nabt* te MLM 1 Br dhe *θaos* te MLM 13 Bas.

Tri mosha të fjalës: PAlb: **kata* > Mes: *gedo* [*ketu*] > Alb: *këtu*.

pa > *po*. Shih: *po* te MLM 14 Bal.

dora (e.) > *ndora* < *dora*. Shih: *ndora* te MLM 20 Ro.

gedo (ndf.) > *këtu*. Vjen nga PAlb **ka-to*, e trashëguar edhe në shqipen e sotme, ku parashtesa *ke-* që dëfton afërsi, vihet përballë formave me parashtesën *a-* (si: *aty*, *atje*). *To* ka origjinë përemërore nga PIE **to* (e vlefshme edhe për ndajfoljen *aty*). Në jo pak raste, **k* dhe **t* nga PAlb janë ruajtur

të alternuara në *g* e *d* në Mes, për të marrë sërish formën *k* e *t* në shqipe, ndërsa **a* e PALb > **e* të Mes & Alb. Përkime: hit. *kā* ‘kētu’ < anat. *ki at* ‘kētu’, skt. *to* ‘tash, por’, *kútra* ‘ku’, av. *ku9ra* ‘ku’, lat. *quan-de* ‘si/kur’, ion. *κόθι* ‘ku’, osk. *exo-* < **e-ke-so* ‘kētu’.

Koment

Seconda Kezare/i mbase shfaqet si prekja më e qartë e mesapishtes me latinishten. Duket që tashmë *seconda* është ambientuar brenda kontekstit gjuhësor mesap dhe kjo është e kuptueshme meqë tashmë flitet për shek. III para Krishtit, kur latinishtja po krijonte struktura stabile leksikore e gramatikore, duke zhvilluar edhe diskurset elitare qytetare, politike, diturake e militare.

Kazareih është krahasuar me të drejtë me emrin e njohur *Caesareus* (Deecke 1882: 393), duke ruajtur lidhje edhe me kuptimin *thesar*, si në gr. ashtu dhe në Mes., përderisa forma *Caesar* e asociuar me qytetin *Caere*, është stabilizuar në kohën e Luftërave Punike.

Shih kalimin e pjesëzës *po* në fund të fjalisë që zakonisht vjen para foljes (edhe në shqipen e sotme), çfarë ndodh ndonjëherë edhe me num. *no* ‘një’ (që zakonisht vjen para emrit).

Fraza ‘...*hei eipeigrave s...*’ ka njohur interpretim mjaft të bazur të De Simones (De Simone 2017: 1846) dhe Marchesinit (2023: 283-298) për *eipigra-* / *ipigra-* si lidhje me gr. *ἐπιγράφω*, ‘epigraf, gravim’; megjithatë, do theksuar se, me sa duket, *eipeigraves* del këtu si emër dhe jo si folje; kallëzuesi i vjen pas (*ta nap*).

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Deecke 1882; Pokorny 1959[2007]; De Simone 2017; Marchesini 2023.

134.

MLM 1 Fr	sh.ek. III ⁺ (200)
Item	[.]livinaihid[.](.)][.]ntaninkohi[.](.)]setasnailθi[.](.)]tailenaship[.] val[.]abisa[.] ikoterassi do saheštanθa θivinaih
Segm	<i>oli?</i> <i>vinaihi</i> d... <i>n</i> tani/n kohi <i>zis?</i> e tas nailθ <i>i....tai</i> len/as hipe val <i>ta</i> bis a <i>ni</i> koterass si dosa heštan θaθi <i>vinaihi</i>
Mes > CALb	<i>oli?</i> , <i>vina-ih</i> i, d... <i>n</i> tani in kohi <i>zis?</i> e tas nalt <i>i....tai?</i> lanë asht hipur /mbi/, <i>valë ta</i> biesh; a <i>ni</i> <i>kotorras?</i> si dashti heshtjen; dhati <i>vinë-ih</i> i
Salb	<i>ulli?</i> , <i>verë-ih</i> i, d... <i>n</i> tani në kohë të <i>zisë?</i> dhe tasi lart <i>i....tai</i> lënë është, të <i>valë/valuar/ ta</i> bie (<i>solla</i>)?; a <i>ni</i> <i>kotorras?</i> që deshi heshtjen; jap /atij/ <i>verë-ih</i> i
Eng	<i>olive</i> , <i>vine-ih</i> i, d... <i>n</i> now in <i>dark ages?</i> a boiled cup <i>i....tai?</i> is left over /brought/; this is a <i>Kotorian?</i> who wanted silence; I bring him wine- <i>ih</i> i

oli? > *ulli?* Shih: *oli* te MLM 48 Al.

vina > *vinë~verë*. Shih: *vina* te MLM 5 Ar.

d...n > ?

tani/n > *tani*. Shih: *tassti* te MLM 8 Al.

kohi > *koha*. Shih: *klohi* te MLM 1 Bas.

zis? > *zi*, *i zisë?* Shih: *zis* te MLM 1 Bas.

e > *e*. Shih: *e* te MLM 48 Al.

tas > *tas*. Shih: *tass* te MLM 1 Az.

nailθ (ndf.) > *nalt~lart*. Jokli hetoi qartë burimin dhe formën e qartë të fjalës, duke e rindërtuar atë si në PALb si **laudra* < PIE **leudh-* ‘rritem’. Duket se ka prejardhje më të lashtë se nga lat., siç është menduar. Përkime: lat. *altum* ‘lartësi, thellësi’, pers. *bālā* ‘nalt, lart’, ar. *sar* ‘lart/ësi’, ir. *olt* ‘lart-(ësi)’. PALb **a(u)* > Mes *ai* > Alb *a*.

Tri mosha të fjalës: PALb: **laudra* > Mes: *nailt* > Alb: *nalt* ~*lart*.

i.... tai? > ?

len > *lënë~lanë*. Shih: *la* te MLM 9 Al.

as~a > *asht~është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

hipe > *hipur; mbi*. Shih: *hiber* te MLM 1 Br.

valla > këtu: *e valë~vluar, e valuar*. Vjen nga *vala*; shih: *val* te MLM 8 Car.

bis > *bie~sjell; solla* (aor.). Shih: *tabara* te MLM 1 Bal.

ni > *nji~një*. Shih: *no* te MLM 8 Al.

koterras (e.) > *kotorras?* Etnonim.

si > *si; që*. Shih: *si* te MLM 1 Bas.

dosa > *dashti~deshi* (aor.). Shih: *daštas* te MLM 1 Bas.

heštan > *heshtjen* (kall.). Shih: *hes* te MLM 4 Br.

θaθi > *dhati~dhâ; jap*. Shih: *θaos* te MLM 18 Bas.

Koment

Mbishkrimi është shumë i dëmtuar ndaj dalin telashe në punë të fragmentimit dhe është mjaft e vështirë t'i bëhet një lexim i duhur. Meqë pjesa e dytë e tij është më e qartë, kam provuar ta rindërtoj disi kuptimin e kontekstin e tij nga poshtë lart, por gjithsesi se kanë mbetur mjaft dilema. Mbetet vetëm një propozim-lexim, sa për të nxitur lexim-rindërtime të tjera.

Ndonëse romakët janë përmendur si themelues të Kotorit (160 p.e.s.), regjioni e qyteti u sundua nga ilirët në kohën kur ky mbishkrim ishte shkruar (shek. III). Emri i tij në gr. bënte *Katap péw* (më vonë u bë *Dekatera*).

Lema *kohi*, e përdorur këtu, që përkon thujtse plotësisht me shqipen e sotme, supozojmë të jetë variant i *klohi* si te mbi-shkrimet ku shfaqet fraza *klohizis*, nga konteksti i së cilës është rindërtuar edhe *zis*. Gjithsesi, e tërë fraza duhet marrë me rezerva.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

135.

MLM 2 Fr	shek. V- (204)
Item	]aθa[---].graiva[---][dazi?]maihi aviθi ai.[---?]
Segm	aθai graiva dazimaihi aviθiaihi?
Mes > CAlb	asai gruaje <i>damja?</i>-ihi aviti-aihi
SAlb	asaj gruaje <i>ndarja?</i> -ihi iu avit/erdhi/-aihi
Eng	<i>dazima /death?/ took this wife-aihi</i>

aθai > *asaj* (dhan.); *ajo*. Shih: *θaos* te MLM 38 Al.

graiva > Shih: *grai* te MLM 47 Al.

dazima > Shih: *dazim* te MLM 2 Al.

aviθi > Shih: *aviti* te MLM 26 Al.

Koment

Edhe pse mbishkrimi nuk lexohet lehtë, kuptimi i saj mund të kontekstualizohet brenda formualave votive.

Bibl.

Për fjalët në PAlb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

136.

MLM 1 Ga	shek. III ⁻ (205)
Item	klohizisaviθosθot orridasanaaprodi taapaogrebis
Segm	kloh/i zis aviθos θotorr idas ana aprodit a pao grebis
Mes > CALb	koha e zisë u avit, Thotor; itja Ana Afrodita a pao /u pa/ tuj u gris/th/ë
SALb	koha e zisë u avit; Thotor, jotja Ana Afërdita është parë duke u grithur
Eng	dark times are coming Thotor; your Ana Aphrodite has been seen scratching her face

klohi > *koha*. Shih: *klohi* te MLM 1 Bas.

zis > *zi*, *i zisë*. Shih: *zis* te MLM 1 Bas.

aviθos > Shih: *aviti* te MLM 26 Al.

θotorr > *Thotor*. Teonim.

idas > *itja~jotja*. Shih: *idi-iti* MLM 2 Al.

ana > *ana*; *hyjnesha*.

aprodit > *Afërdita*. Teonim.

a > *a-është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

pa/o > *pa*; pjes. e *shoh*. Shih: *šo* te MLM 1 Bas.

grebis (fol.) > *grith~gërrith~gërvisht*. Lidhet po ashtu me: *gravoj*; *gërvisht*; *gërthas*; *grij*; *grabës~grabitës*; *shqyej*. Mbase nga PALb **grabā* < PIE **ghreebh-* ‘gropoj, gërmoj, gër-visht’, në kuptimin e *gërvishtjes* a *gërryerjes*; të *krahrit*, *k’rrabës* me dhëmbëzor(ë); objektit të dhëmbëzuar; me të cilën *grabitet~krihet*, por dhe *grithet*. Për këtë qëllim (të *grithjes*) mund të shërbejnë edhe thonjtë. Topalli e trajton si formim prej foljes *grij* me prapashtesën *-th*. Forma *grebis* dëfton se grupi bashkëtingëllor *gr* është ruajtur nga PIE deri në Mes & Alb, në rrënjë të fjalës. Përkime: gr. γράφω ‘shkruaj, gërvisht’; got. *graban* ‘gropoj’, gjerm. e l. *krabelen*, *grap* ‘gërvishtje’, sll. *groby* ‘gropë, varr’, isl. vj. *hrífa* ‘grith, gërvisht’.

Tri mosha të fjalës: PAIb: * *grabā* > Mes: *grebis* > Alb: *gër-visht~grith*.

Koment

Fjala *grebis* domethënë *grith a grevish/gërvisht*, si pjesë e ritualit arkaik të gjâmës e vajtimit, që duket se vjen si ritual zotash, meqë edhe ana Afërdita *grithej~gërvishtej*. Në këtë rast, duket të jetë paralajmërim i kohës së zisë. Në shqip, rrënja *ger~gre-* në kohët moderne alternohet shpesh me formën *gër-*, por vazhdon të jetë mjaft fjalëformuese. Duket se ka karakter onomatopeik.

Mbishkrimi jep saktë karakterin e Thotorit si një hyj që ka pushtet mbi hyjnitë e tjera, duke e përafruar atë edhe një herë me figurën e Zeusit. Kjo lëmë korrespondon edhe me disa forma me kuptim të përafërt në skt.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

137.

MLM I Gn	shek. III ⁻ (210)
Item	māesva da timida di
Segm	māesva da timida di
Mes > CAIb	mesova ta timoj ty /tym-dha-ty/
SAIb	mësova /mësoj?/ të të tymos
Eng	I have learned how to conduct a smoke /ritual/ at your grave

māesva (fol.) > *mësova* (aor.); *mësoj*. E dokumentuar nga Buzu-ku ('empsova') e këndej. Është menduar se vjen nga një zhvillim i brendshëm nga *pësoj*, me protezën e një *m-je*. Mesapishtja po e dëshmon qëndrueshmërinë tematike të her-

shme të *m-së* dhe të vetë fjalës, ngjashëm skt. *dámsas-* ‘fuqi, urti’ < PIE **dens-¹* (Pokorny); mbase ka lidhje edhe me hom. *Μοῦσαι* ‘muzë; inspiruese, kreative; mësuese’. Du-ket se bashkëtingëlloret mesap, përfshirë *s-në*, janë ruajtur në temë të fjalës nga PALb > Mes & Alb (ngjashëm skt. dhe arm.). Okluzivja Mes vjen si klitik – nga *es-mi* ‘jam’, – e pa-ravënë në trajtë prefiksi. Përkime të mundshme: skt. *dámsas-* ‘fuqi, urti’, *miśrá-* ‘përziej’, arm. *usanim* ‘jam mësuar’, gr. *Μοῦσαι* ‘inspiruese, kreative; mësuese’, *μαθήσομαι, μείζω* ‘mësoj, mësim’, lat. *discō* ‘mësoj, di’, lit. *miešiu* ‘përziej’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **māsa-?* > Mes: *māes(a?)* > Alb: *mësoj*.

da > *të*. Variant i parafj. *do~θo* ‘të’. Shih: *θo* te MLM 1 Br.

timida (fol.) > *tym-dhā*; *timoj~tymos*; *jap*, *běj tymin*. Mbase nga PALb: **tima?* < PIE **d^hūm* ‘tym’. Si duket, *t* dhe Mes janë ruajtur në rrënjë të fjalës, nga IE > PALb > Mes & Alb. Përkimet: hit. *tuhhui-* ‘tymi’, skt. *dhūmā-*, gr. *ἀετμόν*, lit. *dūmai*, lat. *fūmus*, sll. *dimъ*, oset. *dīmīn* ‘tym’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **tima?* > Mes: *timi/da* > Alb: *tim~tym*; *tymos*.

di > *ty* (dhan.); *ti*. Shih: *idi-iti* MLM 2 Al.

Koment

Duket sikur rituali i tymosjes së varrit si respekt për të vdekurin është praktikuar nga mesapët dhe si i tillë shfaqet edhe këtu. Megjithëkëtë, segmentimi i mbishkrimit mbetet mjaft i hapur dhe me këtë rriten mundësitë tjera të leximit, kryesisht në pjesën e tij të dytë.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Pokorny 1959[2007]; Huld 1984.

138.

MLM 2 Gn	shek. III ⁻	(210)
Item	blloes morkohias	
Segm	blloes morko hias	
Mes > CALb	<i>u (m/z)mbblue?</i> Merkurit hia	
Salb	<i>u (m/z)bulua?</i> hija e Merkurit	
Eng	Merkury's shadow has <i>(dis)appeared?</i>	

blloes (fol.) > *u mbulua~mlua; u zbulua~shplua?* Është menduar se *mbuloj* në shqip lidhet me lat. *manipulus*, por prania e lemës në Mes. imponon rishikim të etimologjisë së saj. Si duket një aferezë e *m-së* apo *z(s)-së* ka ndodhur në Mes. Mbase, nga konteksti, *u zbulua* ('u pa') ka kuptim më shumë se *u mbulua* (që po ashtu ka kuptim). Mbase si një korrespondencë evidente për *mbulesë/mbuloj* mund të merret: gr. *ὀμφαλός* 'mburojë për mbrojtje'. Pokorny rikonstruktin në PALb formën e foljes 'mbuloj' si **ambi-hela*.

Tri mosha të fjalës: PALb: **a(mb/sb?)elā-?* > Mes: *bloes* > Alb: *u (m/z)bulua?*.

morko > *Merkuri*. Teonim; emër planeti po ashtu.

hias > *hija*. Shih: *hia* te MLM 10 AL.

Koment

Fjala *blloes* '(m/z)buluar' duket se reflekton më shumë 'zbuluar; u zbulua' në kuptimin: 'u pa hija (madhështia) e Morkos', para se: 'u harrua hija e Morkos'. Nuk përjashtohet as kuptimi i foljes *buloj*, si një fjalë që do rikonfirmonte kuptimin e *zbuloj*. Topalli regjistron fjalën *mbloj~ploj* të shqipes me anim kah kuptimi 'plot' dhe e lidh me lat. *complētus* 'i plotë' (2017: 956) të cilën Çabej e përfronte me 'mbuloj' (1986, II).

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse:
Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002;
Matzinger 2019.

Të tjerë: Çabej 1986 II; Topalli 2017.

139.

MLM 3 Gn	shek. III ⁻ (210)
Item	saihi kaskonkolastis
Segm	sai <i>hik</i> /a/skon ko las tis
Mes > CALb	si hike, askon ke lanë ti
SAIb	si ike, s'le askënd ti
Eng	how could you leave us; you left behind no one

sai > *si*. Shih: *sai* te MLM 1 Bas.

h/ika > *hike~ike*; *ik*. Shoh:

askon (p.) > *askand~askënd*. Kompozitë nga *as* 'as' dhe *kon* 'kë'.

Lidhëza *as* ka karakter mohues. Shih: *as* te MLM 14 Al;
ndërsa për *kon* (rasa kall. e p. *kush*) shih: *kos* te MLM 1 Br.

Tri moshë të fjalës: PALb: *? > Mes: *askon* > Alb:
askënd~askand.

ko > *ke*; kam. Shih: *ka* MLM 2 Bal.

las > *lanë~lanë*. Shih: *la* te MLM 9 Al.

tis > *ti*. Shih: *idi-iti* MLM 2 Al.

Koment

Mbishkrimi shpreh pikëllimin e thellë për të shuarin. *A*-ja fundore e *hik/a* merr vlerë të nistores së pr. *askon*, si në mjaft raste kur një shkronjë mbulon dy funksione – të fjalës paraprake dhe të asaj vijuese – për shkak të ekonomisë së shkrimit. Venero se si te pjesa e parë e mbishkrimit: *sa-ih*-*kaskon*..., elemente të pasth. 'ih' përbëjnë mbaresë te *sa(i)* apo dhe temë të fjalës (*h*)*ik*-, duke ruajtur në vete edhe karakterin e pasthirmës.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse:
Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002;
Matzinger 2019.

140.

MLM 4 Gn	shek. III ⁺ (211)
Item	morkosdazeb as
Segm	morko s daze bas
Mes > CAIb	Merkuri s'doli pas
SAIb	Merkuri s'doli pas
Eng	Mercury has not appeared

morko > *Merkuri*. Teonim, trup qiellor.

s > *s'*; *nuk*. Shih: *s* te MLM 1 Br.

daze > *del*. Shih: *dazi* te MLM 19 Al.

bas > *pas*; *më*. Shih: *bas* MLM 10 Al.

Koment

Mbishkrimi mund të shprehë pikëllimin për mosshfaqjen /mosdukjen/ e hyjit të Merkurit. Pjesëza mohuese *s* nuk përjashtohet që të ketë funksionin e ndihmëses *asht-është*.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse:
Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002;
Matzinger 2019.

141.

MLM 6 Gn	shek. III-II ⁻	(212)
Item	heiin ai	
Segm	heiinai	
Mes > CALb	hejna	
SALb	haje /atij?/	
Eng	dishes /for him?/	

heiinai > *haje* (sh.). Shih: *han* te MLM 51 Al.

Koment

Mbishkrim tipik votiv. Geminantet *ii* duket se japin shumësin dhe del e panevojshme që *ai* në fund të tregojë shumës ndaj dhe mund të ketë funksionin e mbaresës së dhanore.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

142.

MLM 7 Gn	shek. III ⁻	(213)
Item	dazihonasplatorrihibollihi	
Segm	dazi honas platorri <i>hi</i> bolli <i>hi</i>	
Mes > CALb	dali hana, platori-<i>ihi</i> polli-<i>hi</i>	
SALb	doli hana, platori- <i>ihi</i> polli /lindi- <i>hi</i>	
Eng	the moon emerged; Plator is born- <i>hi</i>	

dazi > *doli*. Shih: *dazi* te MLM 19 Al.

honas > *hona-hëna*. Shih: *honne* te MLM 19 Al.

platorri > *Plator*. Këtu: Teonim.

bolli > *polli; lindi*. Shih *polli* te MLM 27 Al.

Koment

Mbishkrimi reflekton ritualin e shfaqjes së Platorit, që del i lidhur me lindjen/ciklin e hënës, ndaj *polli* këtu ka kuptimin e *rilindjes*.

Bibl.

Për fjalët në PAlb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

143.

MLM 8 Gn	shek. III ⁻	(215)
Item	graivaihi	
Segm	grai vaihi	
Mes > CAlb	gruaja vajton-ih	
SAlb	gruaja vajton-ih	
Eng	the wife mourns-ih	

grai > *gruaja*. Shih *graivai* te MLM 47 Al.

vai > *gruaja*. Shih *vai* te MLM 2 Bal dhe *kai* MLM 8 Bal.

Koment

Mbishkrim që dëfton vajtimin e gruas.

Bibl.

Për fjalët në PAlb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

144.

MLM 10 Gn	shek. III ⁻	(216)
Item	staboas porvaides	
Segm	sta boas por vaides	
Mes > CALb	/a/sht ba për vajtesë	
SALb	është bërë /koha/ për vajtesë	
Eng	the time for mourning	

sta > *asht~është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

boas > *ba~bërë*. Shih: *baos* te MLM 8 Al.

por (prf.) > *për*. Element formativ i shqipes që vjen nga PALb **per* < PIE **per~peri~pro* (Jokli). Duket se PALb **e/eu*, me raste, reflekton interkonsonanten Mes *-o-* (= *eu~u*) që në shqip jep ë. Një trashëgimi PIE që lidhet shpesh edhe me gr. e lat. Përkime: skt. *pári* ‘rreth, përtej’, gr. Περσί, lat. *per*, umbr. *per* ‘për’. Mbase lidhet edhe me prf. *prej* < PALb **prei* < PIE **ply*. Çabej flet për relikutin nga nga trajtë e vjetër e nisur me *pr-* (*pro*, *pri*) apo për një zhvillim sekondar.

Tri mosha të fjalës: PALb: **per* > Mes: *por* > Alb: *për*.

vaides > *vajtesë; gjamë*. Shih: *vai* te MLM 47 Al.

Koment

I tërë mbishkrimi flet si një shprehje idiomatike për kohën e *vajtimit~gjâmës* ose për ciklin e ritualit të *vajtesës*, duke paralajmëruar ardhjen e saj. Shih elementet fjalëformuese të *vaides* nga *vai-des* ‘vaj vdekjeje, me rastin e vdekjes’, me ç’rast prapashitesa *-des* duket se shfaq prejardhjen e saj foljore. Shih po ashtu elementet e ritualit të *gama/tis* ‘gjâmës’ te MLM 13 Cae.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Bopp 1954; Jokl 1911; Topalli 2017.

145.

MLM 13 Gn	shek. III ⁻	(217-218)
Item	bosatpenkahéh	
Segm	bosa t penka/heh[e?	
Mes > CA1b	bona t'peskahen?	
SA1b	bëra të pesë-kahëshin	
Eng	I made the penta-gonal	

bosa (*boas?*) > *bona~bëra* (aor.); *běj; mbusha?*. Shih: *baos* te MLM 8 A1.

t > *të* (klit.). Shih: *θo* te MLM 1 Br.

penka (n.) *pesë*; *Penka*, antroponim.

penka/heh~pessi (e.) > *pesë-kahësh*; *pesë?* Me gjasë: yll *pesë-cepësh* që shënon kult a ritual të caktuar pasmortal. Fjala kompozitë *pen-ka-hehe* përbëhet prej nr. *pesë*, që vjen nga PA1b **pentše* < PIE **penk^{we}* dhe emri *kah(e)*. Lokucioni *-ka-*, gjithnjë brenda logjikës së ekonomisë së shkrimit mbi gur, shërben si mbaresë e *penka* 'pesë' dhe njëkohësisht si formant tematik i fjalës vijuese *kahe*. Por, në një mbishkrim tjetër haset edhe nr. 'pesë' në trajtën *pessi*, e afërt me shqipen e sotme. Ndërsa, fjala *kah/e* 'kah/u; kah/ja' konsiderohet të ketë marrë një *-h* prej fjalës *krah*; në PIE, jep rasën em. të pr. **q^uos*. Në kall., nga PIE **q^uos* ka dalë *kë* e shqipes.

Tri mosha të fjalës: PA1b: **pentše/*-ka?* > Mes: *penka, pessi/kahe* > Alb: *pesë/kah*.

heh > *he~haje*. Shih: *han* te MLM 51 A1.

Koment

Penke, mbase, këtu ka kuptim numërori për pesëkahor a pesë-cepëshin; këtu si një vizatim të mundshëm apo lutje (ndonjë ylli a hyji) për të vdekurin. Pra, *pen* apo *penka* mund të lidhet në këtë rast me numërorin 5 (Matzinger 2019: 59).

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Camarda 1864; Çabej 1986 II.

146.

MLM 14 Gn	shek. IV ⁻ (218)
Item	[..][.] nanoras[.]amatra
Segm	...nanor as <i>damatra</i>
Mes > CALb	...nantor asht?, Damatra
SALb	... <i>nëntor është?</i> , Demetër
Eng	... <i>it's November?</i> , Demeter

nanor > *nantor~nëntor?* Lidhet me num. *nandë~nëntë*. Shih *nan* te MLM 3 Car dhe *nen* te MLM 13 Cae.

as > *asht~është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

damatra > *Demetra*. Teonim.

Koment

Një lexim më i mirë i mbishkrimit pamundësohet nga shkronjat e munguara në fillim dhe veçanërisht nga ambiguiteti fragmentues i frazës *nan/or/as*, e cila përveç se si ‘nëntor asht’ mund të kuptohet edhe si ‘nëntë ora asht’, pra si tregues ore. Në rastin e dytë, na mbetet të supozojmë se fjala *or/a*, edhe në Mes., qysh në shekullin IV para Kr., përveç kuptimeve të tjera, është përdorur edhe për të treguar *kohën*, sikur që do të bëhet e njohur në lat. më pastaj.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

147.

MLM 15 Gn	shek. III ⁻ (218-219)
Item	[.]θotor[.]brigannas spogeras
Segm	.θotor a/brigannas po geras
Mes > CALb	.Thotor, brygasin /afrikanas?/ po qeras?
SALb	.Thotor, bregasin~frigas in /afrikanasin?/ po qeras /sjell blatime!/?
Eng	.Thotor, I bring offerings? to the Phrygian /the African?/

.θotor > *Thotor*. Teonim.

a/brigannas? (e.) > *brygas~bregas?*; *afrikan?* Etnonim? Mbase e lidhur me emërtimin gr. Φρύγιος 'frigj/ian; frigas', e asociuar me Alb 'bregas; i brigjeve'.

po > *po*. Shih: *po* te MLM 14 Bal.

geras > *qeras?* bëj *dhurata?*; sinonim i *blatoj*; *qershia?* Nuk ka etimologji të ngulitur. Duket se ka ndodhur palatalizimi i dytë në shqipen e mëvonshme *g* > *k/q* (para *e-së*). Mbase *κέρασα* 'qerasje' lidhet me *κερνω* 'qeras' në gr. e re, por në gr. e vjetër *κέρασα~κερασός* kanë kuptimin 'qersh'i'; sikur dhe në lat. *cerasum* 'qersh'i', arm. *keras* 'qersh'i', sll. vj. k. *čъръsti* 'qersh'i'. Një lidhje e mundshme me kuptimin në skt. *chādayati*, gr. *κεράννυμι* 'përhap, ofroj, mbuloj', apo me lat. *cerere* 'dalloj, veçoj' nuk do përjashtuar. Mund të ketë ndo-një efekt përkues edhe me akad. *qisum*; *qiasum* 'dhuratë; dhuroj, qeras, mbledh'.

Tri mosha të fjalës: PALb: *?; Mes: *geras* > Alb: *qeras*.

Koment

Shprehja *a/frikanas* krijon sadopak mëdyshje në fragmentim e lexim. Ribezzo, ngjashëm Apianit, e përfron me të drejtë këtë fjalë me *briges*, *bregas*, *frigj* (1978: 31) që përkon me gr. Φρύγιος 'frigj/frigas'. Prania e frigjëve në Apulia si popull migrant që ishin, ka të ngjarë të reflektojë këtu, aq më tepër kur afritë e mesapishtes me frigjishten janë evidente. Ndërkaq Hass fjalën

[a]briganas e lidh me *mbhri-gonias dhe me gr. *αφροειβείας* (1962: 60); si fragmentim *abrigan as*, fjalët më shumë për afrohen me kuptimin *afrika/n asht*, derivuar nga *af-rui-ka* (egjipt.), sipas Masseit (1881). Pra, interpretuar në stilin e Haasit, mund të ketë kuptimin *afrikanas*. Do kujtuar se grekët e njihnin Afrikën si *Αἰθιοπία* (e romanizuar: *Aithiopia*), ndaj mund të ngremë supozimin se fjala *afrikan* mund të kishte depërtuar në Italinë e Jugut, por jo dhe në Greqi.

Kuptimi i fjalës *geras* si *qeras* nuk është plotësisht i sigurt, megjithatë përforcohet nga prania e formës emërore të kësaj fjale si *keireoisa* te MLM 6 Rud. Fjala *κέρασα* ‘qerasje’ nga *κερνω* ‘qeras’ në gr. e re me sa duket ka qenë e njohur edhe në shqipen e hershme dhe palatalizimi ka ndodhur më vonë.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Massei 1881; Haas 1962; Ribezzo 1978.

148.

MLM 16 Gn	shek. IV~	(219)
Item	dazesblatθeipas plastasotorana	
Segm	dazes blatθei pas plasta-s-ot ora na	
Mes > CAIb	dolën /erdhën/ blate; <u>nai</u> pat plasë sot ora /<u>na</u>/	
SAIb	dolën /erdhën/ blatet; <u>na</u> i pat plasur sot ora / <u>na</u> /	
Eng.	offerings to the deceased; his <i>ora</i> /nymph/ is died today / <u>na</u> /	

dazes > *dolën*; këtu: *erdhën*, *u bënë*. Shih: *dazi* te MLM 19 A1.

blatθei > *blatime*. Shih: *blaθi* te MLM 20 A1.

na/i > *na+i* ‘na; nai’. Klitiku i shkrihet brenda pronorit *na* në fund të mbishkrimit i cili, si në disa raste të tjera, rri në fund të fjalisë (ngjashëm psz. / num. *no*). Shih në një kuptim tjetër *nai* te MLM 1 Br.

pas > *pat*. Këtu: një lloj varianti ‘habitor’ i së kryerës, diçka si: *na i (pas)ka plasë*. Shih: *ka* te MLM 2 Bal.

plasta/s > *plast* te MLM 24 Cae.

sot > *sot*. Shih: *sott* te MLM 53 Al.

ora > *ora*. Shih: *ori* te MLM 1 Bas.

Koment

Blatimet me rastin e ndarjes së të vdekurit nga ora. Edhe disa mbishkrime të tjera e japin kuptimin e këtij rituali: *plasja (vdekja) e orës*. Zakonisht, ora e lë të vdekurin, e heq nga mbrojtja e saj, por ky mbishkrim është nga ata që flasin për ‘vdekjen’ e orës. Statusi vdekatar i *orës*, përndryshe *gjysmë-hyjnore*, është përcjellë edhe te besimet e mëpasshme ilire dhe pastaj te ato shqiptare, me sedimente të hetueshme të ontologjisë *vdekatare-e pavdekshme*, deri në fund të shek. XX.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

149.

MLM 20 Gn	shek. III ⁻	(222)
Item	staboaus polonnihi	
Segm	sta boaus polon nihi	
Mes > CALb	asht bo /ta bara/ <u>ni-hi</u> pulen /ni/	
SAlb	është bërë /blat/ <i>një-hi</i> pulë(n) /ni/	
Eng	I brought you a chicken- <i>hi</i> as an offering	

sta > *asht-është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

boaus > *u ba-bë*; këtu: *ta bara*. Shih: *baoš* te MLM 8 Al dhe *tabara* te MLM 1 Bal.

polo/n > *pulën* (kall.). *Polon* këtu lexohet *pulon* < *o:u*. Është menduar se fjala shqipe *pulë* është me burim nga lat. *pullus*,

por siç po shihet, e ka pasur edhe Mes. PIE **ū* > PAlb **ū* > Mes & Alb *u*. Edhe PAlb **p* & *l* > Mes & Alb *p* & *l*. Përkime: skt. *pippīka*- ‘zog’?, gr. *πίπιγξ, πιφαλλίς* ‘zog’, lat. *pullus*, fr. *poule*, bulg. *pile*.

Tri mosha të fjalës: PAlb: **pūl*-? > Mes: *polo* [*pulo*] > Alb: *pulë*.

ni > *ni~një*. Shih: *no* te MLM 8 Al.

Koment

Fjala *polonnihi* nga Minervini është transkriptuar si *poaonnihi* apo *golinnihi* (CIM), por megjithatë transkriptimi *polonnihi* me *l* në trung të fjalës bëhet disa herë (St Mess; De Simone) dhe duket më i arsyeshëm (De Simone 2002: 222).

Bibl.

Për fjalët në PAlb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

150.

MLM 21 Gn	shek. IV [~]	(223)
Item	dazomas kakarionnes	
Segm	dazom/as ka karion nes	
Mes > CAlb	damja asht kah korr ne/sh/	
SAlb	ndarja /vdekja/ po na korr	
Eng	death is reaping us	

dazomas > *ndarja*; *vdekja*. Shih: *dazima* te MLM 2 Al.

ka > *ka*; *kah*. Shih: *ka* te MLM 2 Bal.

karion (fol.) > *korrun* (pjes.); *korrr*. Vjen nga PAlb **kāsra*; me temë në *-*r*-. Që velaret PIE janë mjaft të ruajtura në Alb, dëshmon ruajtja e *k-kh* që dha PAlb **k* dhe Alb *k*. Grupi bashkëtingëllor IE **sr* dha *rr*-në shqipe në të gjitha pozicionet. Forma mesapike *r* është një formë e ndërmjeme ndërmjet PAlb dhe Mes. Përkime: hit. *uārš-i* ‘korrr, vjel, harr’, gjerm. *l*.

aren ‘të korra’ dhe *arnōn* ‘korr’, gr. *κᾱρίς* ‘favore, të mira’, tok. A *kärn-*, B *karn-* ‘godas, hedh për tokë’, lit. *kasù* ‘ngre’, sll. **kosa* ‘kosë’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **kāsra* > Mes: *kari~kori* > Alb: *korr*.

nes > *ne*. Shih: *nes* te MLM 11 Al.

Koment

Folja *karion* ‘korrun~korrur’ shfaqet edhe me *-o-* në temë, si te *kori*, në MLM 1 Lup dhe në MLM 17 Ur, por këto janë vetëm dallime të vogla dialektore, që përcillen deri në ditët e sotme. Shih po ashtu për **kornu-* ‘bri, bori’ si “element kelt në gjuhët ballkanike” (Katičić 1976: 143).

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Katičić 1976.

151.

MLM 24 Gn	shek. VI-V-	(226)
Item	tabara	
Segm	ta bara	
Mes > CALb	ta bara	
SALb	ta bëra /blatimin /	
Eng	I made /the offering/	

tabara > *ta bara~ta bëra* (nderimin, blatimin). Shih: *tabara* te MLM 1 Bal.

Koment

Shembulli më tipik i *tabara* formulë në mbishkrime dhe i karakterit foljor të kësaj shprehjeje, të pashoqëruar këtu nga asnjë emër tjetër. Fjala *tabara* dëshmon këtu se nuk mund të ketë

kuptim primar ‘prift/ereshë’, meqë si fjalë e tillë, ‘e vetmuar’, nuk ka kuptim. Ajo gjithsesi nënkupton *blatime*.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse:

Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002;

Matzinger 2019.

152.

MLM 25 Gn	shek. IV-III ⁻	(227)
Item	sta[boas] mogiles	
Segm	sta boas mog illes	
Mes > CALb	asht /janë/ ba mug/muzg/ illi/illet/	
SAIb	është /janë/ bërë muzg ylli /yjet/ u fik; perën-doi dielli?/	
Eng	the star has turned into twilight /sunset?/	

sta > *asht~është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

boas > *u ba~bë*. Shih: *baoš* te MLM 8 Al.

mog (e.) > *mug*, *mugëtirë*; *muzg*; perëndim. Forma shqipe *muzg* është menduar me origjinë nga sll. *mъsga* ‘mot i vranët’, por prania e qartë e *mog* [*mug*] në Mes, imponon rishikim. Vjen nga PALb **smuga* < PIE **smeug-* ‘nxjerr tym’, mbase dhe **merg^w-* ‘errësohet’. Grupi **sm* në PALb > Mes & > *m*. Mbase -z- në shqip te varianti *muzg* do të jetë pasmesapike, meqë shqipja ka formën më të hershme *mug-mugëtirë*, pa -z- tematike e cila ka dalë me metatezë nga *mugëz*. Përkime: lat. *marceō*, -*ëre* ‘zbehet, vyshket’, gjerm. I. *murc* ‘zbehje, dobësim, tharje’, gal. *mercasius* ‘moçal’, lit. *meřkt* ‘pjerrtësi, rënie’, isl. vj. *morkna* ‘bëhet’, bullg. *mpak* ‘terr’ < proto-sll. **morkъ*; proto-balt. sll. **markas* < PIE **merg^w-* ‘errësohet’. Tri mosha të fjalës: PALb: **smuga* > Mes: *mog* [*mug*] > Alb: *mug~muzg*.

illes > *e yllit/yeje* (gjin.). Shih: *hyll* te

Koment

Edhe ky mbishkrim, krahas indikacioneve të tjera, na shtyjnë të besojmë se mesapët mund të kenë përdorur fjalën *ill* edhe për *di'll* (krahas fjalës *diell* që del qartë). Rrjedhimisht, rënia e muzgut këtu shënon përfundimin e diellit që po ashtu jep fundin (apo fillimin) e një rituali. Duhet parë mundësia e lidhjes së *mog* me *Murge* si gjeografi (përfundimore) që vjen si kufi përfundimor i Mesapisë (shih: Burgers 2023: 20).

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Miklosich 1870; Pokorny 1959[2007]; Çabej 1986 II; Omari 2012; Burgers 2023.

153.

MLM 26 Gn	shek. III ⁻	(227-228)
Item	dazeteidagnoimas	
Segm	dazet ei-da gnoimas	
Mes > CALb	i damë, ej ta /jetë?/ knojmë /eja ta knojmë/ vajtojmë të ndamin?/	
SALb	i ndarë, eja ta këndojmë vajtojmë /eja ta këndojmë/ vajtojmë të ndarin?/	
Eng	let sing for the deceased	

dazet > *ndarë*; *vdekur*. Shih: *dazim* te MLM 2 Al.

eita > *jeta*. Shih: *eita* te MLM 22 Ur.

ei-da? (fol.) > *eja* shfaqet në formën urdh. të *vij~ardan* (shih dhe MLM 26 Al); *jeta?* Format supletive të *vij* kanë peshë meqë *eja* jep vjen nga PALb **ea?* (Orel propozon: **ja*) < PIE **h₁éi-h₂ou*. Zanorja *e-* përbën rrënjën e fjalës përderisa *-a-* vjen si plotësim morfo-fonetik. Përkime: hit. *eḫu* 'eja'; *eyu*, *e-ḫu*

‘eja’, *iya*- ‘eja; shkoj, vij’, skt. *áva* ‘tutje, larg’, cak. *éla* ‘eja’, lit. *au*- ‘larg nga’, gr. *au* ‘prapë, kah’, sll. vj. k. *u*- ‘nga, larg’ < PIE **h₁éi-h₂ou*. Pokorny lë mundësinë që *eja*-*ec*~*hec* të ketë lidhje me PIE **heg*.

Tri mosha të fjalës: PAlb: **ea?* **ja?* > Mes: *ei* > Alb: *eja*.

da (prf.) > *ta* (*të*+*e*+*ta*). Shih: *do* te MLM 8 Car.

gnoimas (fol./e.?) > *knojmë*; *knim*; *e kënduar*, *këngë*, *gjuhë*.

Gnóim mund të jetë edhe emër me prejardhje foljore nga v. e parë sh. *këndojmë*, që në Mes duket ta ketë pasur rrënjën *gno*-; *gnoim/as* bëhet ajo që e *gnóim*~*këndojmë*. Duket se forma *gnoi*- i është shtruar më vonë ndikimit nga lat. *Can-ticum* ‘këndoj’. Para nazaleve, lat. **a* ka dhënë Alb *a*, e cila u zhvillua në *â*-në geqe dhe *ë*-në toske (*kângë*~*këngë*). skt. *gāyati*, *gātu*, *gīti*, *gāta* ‘kangë’, av. *gāḍa*- ‘kangë religjioze me elemente vaji’, n. vj. *kveða* ‘këndoj’, lit. *giedu* ‘këndoj’, tok. B *kāka* ‘kājke~kângë gjame, kukamë (nga onom. *ku-ku-ka-ka*), britmë’ < PIE **bhend*- dhe **gō(i)*- ‘këndoj, qaj’ (Pokorny).

Tri mosha të fjalës: PAlb: **knō(i)?* > Mes: *gnoi*- > Alb: *knoj* ~*këndoj*.

Koment

Mbishkrimi jep ritualin e këndimit (me raste, i shoqëruar me vallëzim) që identifikohet me vajtimin; pra është këngë mortore.

Ka hamendësime rreth segmentimit të fjalës *ei/ta* (mbase: *jeta?*), e cila duket se flet në urdhërore, por nga ana tjetër një urdhërore më e besueshme na del si *vistina* ‘vish-ti-na/eja te na’ te MLM 42 Lup. Megjithëkëtë, hamendësimi nuk e dëmton shumë të kuptuarit bazik të mbishkrimit. Zakoni i këndim-vajtimit është ruajtur deri vonë, aq njiheshin edhe *vajtojcat*, që këndim-vajtimin e kishin një lloj profesioni (shih: Kondi 2012).

Kr. lemën *gnoim(as)* me gr. *κοινόν* ‘e përbashkëta, bashkësia; *knojma*~*knoina* si gjuhë~këndim i bashkësisë’, por dhe me hit. *kuit*, gr. *κόων*, lat. *cuneus* ‘kuj, kunj; hu’. Për *gnoimas*, shih edhe *kata* dhe komentin te MLM 13 Cae.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Pokorny 1959[2007]; Mann 1984-87; Kondi 2012; Topalli 2017.

154.

MLM 33 Gn	shek. V ⁻	(234)
Item	θolna θotorida	
Segm	θolna θotorida	
Mes > CAIb	dilna, o Thotorid(ë)	
SAIb	na dil, o Thotorid(ë)	
Eng	show yourself Thotorida	

θolna > dilna (urdh.); *na dil*. Shih: *dol* te MLM 8 Car.

θotorida > *o Thotorid(ë)* (thirr.). Teonim.

Koment

Mbishkrimi jep ritualin e lutjes për shfaqjen e Thotorës (Thotoridës), qoftë për të marrë nën mbrojtje të vdekurin qoftë për ndonjë qëllim tjetër.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

155.

MLM 36 Gn	shek. III ⁻	(237)
Item	.iokopp[dio.h.	
Segm	<i>ai/o/koppdioihi</i>	
Mes > CALb	<i>ai o koptas-ih</i>	
SALb	<i>ai është kopt-ih</i>	
Eng	<i>he is a Copt-hi</i>	

nio? (num.) > *njo~një*. Shih: *no* te MLM 8 A1.

koppdio (e.) > *Koptas*. Etnonim. Në gr. identifikoheshin kryesisht si *Αἰγύπτιος* (egjiptas), koine gr. *Κόπτος*, mik. *akupitijo*, lat. *coptus*. Venero lidhjet e mundshme të emrit grek të qytetit *Kóptos*.

Koment

Mbishkrimi jep qartë praninë e pjesëtarëve (mbase komunitetit) kopt në viset e Mesapisë. Madje, varrimi i tyre në varrezat mesape lë të kuptohet se kishte marrëdhënie miqësore në mes japigëve dhe koptëve (sikurse ndodh edhe me izraelitët, thrakasit etj.). Me sa duket edhe koptët kishin ardhur herët në Kalabri nga Afrika? (Egjipti?) apo dhe nga qyteti *Kóptos*, të përcjellë me aureolën e pasardhësve të egjiptasve të vjetër. A flet kjo për ndonjë korrespondencë gjuhësore e etno-kulturore të mesapëve me koptët e koptishten?!

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

156.

MLM 1 Gro	shek. VI-V ⁺ (238)
Item	[d]aštas šaldas[.ʔ]mivenan[θʔ]ide
Segm	daštas šal dasn? mi venan θʔide
Mes > CALb	/i/ dashtas, shalë dashn me venun tide
SALb	i dashtur, shalë deshën të të venë ty
Eng	my beloved, they intended to place the saddle on you

daštas > *i dashtas~dashur*. Derivat i foljes *dua*. Shih: *daštas* te MLM 1 Bas.

šal~šailon (e.) > *shalë; ulëse mbi kalë; shalues, kalorës*. Lidhet ngushtë me *shalë* 'kofshë', meqë emërtohet si objekt që vihet nën shalë (kofshë). Mendohej se ka prejardhje nga lat. *sella*, por në Mes. shfaqet në formë identike me shqipen e sotme. Mbase lidhet po ashtu me PIE **skel-* 'përkul, shtrembëroj', nisur nga forma e shalës. Nga PIE në Mes & Alb janë ruajtur: *š[sh]* dhe *l*. Përkime: gr. *σάγη* 'mburojë, shalë', *σέλος* 'shalë, kofshë', lat. *sella, solium* 'shalë, ulëse', lit. *balnas* 'shalë', n. vj. *trejju-sqōull* 'lloj shale', rum. *șale* 'ije', ar. *xel* 'i lakuar, i përdredhur', gjerm. l. *sedal* 'ulëse', sll. **sedъlo* 'shalë, ulëse'. Nuk përjashtohet as lidhja me gr. *ἄλλομαι* 'kërcej, luaj', lat. *salum* 'det i trazuar, rrjedhë lumi', ir. *sal* 'det' < PIE *sel-* 'valëzoi, buroj, shpërthej; det'.

Tri mosha të fjalës: PALb: **selno-* > Mes: *šal-* > Alb: *shalë*.

dasn > *dashtën~deshën*. Vjen po ashtu nga folja *dua*. Shih: *daštas* te MLM 1 Bas.

mi > *m'i* < *me+i*; *mi~mbi*. *Mi* del si variant i *mo*. Shih: *mo* te MLM 13 Cae. Në raste të tjera ka kuptimin ndajfolor *mbi*.

ven/an (e.) > *vënë* (pjes.); *vë~vë~vnoj*. Fjalë me zanoren *ë* në temë. Vjen nga rrënja PIE **ued-* 'tokë, truall'. Sikurse fjala *vend*, edhe *venan* vjen nga PALb **wen-ta*. Shih: *veinan* te MLM 1 Bas.

Tri mosha të fjalës: PALb: **wen-* > M: *ven-* > Alb: *vë~vë, vnoj*. **θide?** (e.) > *ty*. Shih: *idi~ite* te MLM 8 Al.

Koment

Mbishkrimi përshkruan karakterin heroik të të vdekurit i cili nuk pranoi 't'i vihej shalë sipër' (të vihej nën kontroll, të sundohej) edhe me çmimin e vdekjes.

Dallimi në mes *shal* e *sall* vërehet nga konteksti, aq më tepër që II-ja reflekton semantikë tjetër. Ndërsa për dallimet e përkimet shqipe-rumune ndërmjet *shalë* 'ulëse mbi shpinë të kafshës' dhe *shalë* 'kofshë', shih Çabejn (1986 II: 125-126) dhe Bonnet (1998: 59-60). Shih për lidhjet e mundshme të kësaj fjalë me qytetin *Σαλώνα* apo etninë *Σαλωνίτης* (shih zërin gjegjës te: Byzantii 1849), edhe pse këto emërtime njihen kryesisht nga fillimet e mesjetës.

Këtu duhet kujtuar në rend të parë emërtimet: *sallentia* si emër qyteti te mesapët dhe *sallentiner* si etnonim, që të cilat lidhet domosdo edhe: *shal~sailon~salu*. Kuptimi i lemës *mi* si *mbi* nuk përjashtohet as në këtë rast dhe jep të njëjtin kuptim të fjalisë.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Byzantii 1849; Pedersen 1900; Pokorny 1959[2007]; Çabej: 1986 II; Bonnet 1998.

157.

MLM 2 Gro	shek. V ⁻	(240)
Item	a)]soquhaihe platuras b)]lala[	
Segm	<i>a soquhi ai he platuras lala</i>	
Mes > CALb	<i>a shkuhi ai, i platorsi as lala</i>	
SALb	<i>ka shkuar ai, i platorsi /besimtar në Platorin/ është lala</i>	
Eng	<i>he is gone, the Platorian /believer in Plator/ is lala /my beloved/</i>	

a/soquhi (mb.) > *a~ka/shku~ka shkuar* (e kr.); *shkoj*. Është lidhur me *shtek* < *shteg* nga Jokli e Çabej ndërsa Meyer e lidhi me lat. *sequor* 'ndjek', por duket se forma *soquhi* e lë anash këtë mundësi. Nga PALb janë bartur qartë **š* dhe **k* në Mes & Alb *s(sh)* dhe *q(k)*. Në periudhën pasmesapike duket se ka rënë zanorja *o[u]* ndërkonsonantike. Përkime: gr. *φοιτάω* 'shkoj andej-kënde', lat. *sequor* 'ndjek', got. *skewjan* 'shteg-toj'. Tri mosha të fjalës: PALb: **šokō*-? > Mes: *soqu*-[*shoku*] > Alb: *shku/ar*; *shkoj*.

ai > *ai*. Shih: *ai* te MLM 38 Al.

he > *i/e, te*. Nyjë e përparme.

lala (e.) > *lala; vëllai, babai, i dashuri*. Një shprehje përkëdhelëse. Nuk ka ndonjë etimologji të veçantë. Nga prania e saj në Mes., kuptohet se ka një të kaluar edhe në PALb, mbase në formë të përafërt **lala*, për shkak të origjinës si shprehje përkëdhelëse. Përkime: skt. *lālati* 'luaj, vallëzoj'; *lalallū, lōlati* 'hulas~luhas, përkund, tund', gr. *λάλος, λαλία, λαλέω* 'llomotitje', lat. *lallō*, 'këndim në gjumë', gjerm. *lu-lle*, lit. *leliūou, leliūoti* 'ninullë, këngë djepi', rus. *lāla* 'llomotitës, dërdëllitës', PIE < **lā*⁻¹ dhe **lē* (Pokorny).

Tri mosha të fjalës: PALb: **lala*? > Mes: *lala* > Alb: *lala*.

Koment

Mbishkrimi përshkruan karakterin heroik të të vdekurit i cili nuk pranoi 't'i vihej *shalë* sipri' (të vihej nën kontroll, të sundohej) edhe me çmimin e vdekjes.

Rindërtimi i fjalës *soquhi* 'shkoj' paraqet sfidë meqë nuk ka pasur ndonjë përpjekje të qëndrueshme për të dhënë sfondin e saj internal-komparativ. Dallimi ndërmjet *šal* e *sall* vërehet nga konteksti, aq më tepër që *ll*-ja reflekton semantikë tjetër.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Meyer 1891; Jokl 1911; Pokorny 1959[2007]; Huld 1984; Çabej 1996 II.

158.

MLM 1 Hy	shek. IV ⁻	(243)
Item	dazimaih[i] šarnaiaih[i]	
Segm	dazim/a ihi ša rnai aihi	
C > CALb	u nda, ihi, sa rnoi ai-hi	
SALb	u nda, ihi, sa rroi aihi	
Eng	deceased, how long did he live- <i>hi</i> / <i>he was just alive?</i> /	

dazim/a > *i ndarë*; *i vdekur*. Shih: *dazim* te MLM 2 A1.

ša (l.) > *sa*. Vjen nga PALb **tssja*. Zakonisht identifikohet etimologjikisht me *se* dhe mbase edhe me *si*, PALb **k^wei* (Pokorny). Mund të lidhet dhe me rrënjën përemërore **ko* ‘ky’ në PIE; arm: *s’* ‘nyjë’, *sa* ‘ky’, n. vj. *hann* ‘ai’, *hōn* ‘ajo’. Shih: *ha* te MLM 9 Bal dhe *si* te MLM 1 Bas.

Tri mosha të fjalës: PALb: **tssja* > M: *sa* > Alb: *sa-si*.

rnai (fol.) > *rroi* (aor.); *rrnoj~rroj*. From PALb **rānja* > PIE **rēi-*. Zakonisht, diftongjet e gjata në **-i-*, pasi humbin elementin e tyre fundor, kthehen në zanore të gjata. Përkime: skt. *jīvita-m* ‘jetë, rrojtje’, av. *jvaiti* ‘rrojtje’, gr. *βίος* ‘jetë, rrojtje’, lit. *roju, roti* ‘ia dal; gati’, lat. *regere* ‘drejtoj’, rum **remanare* ‘mbetem’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **ānja* > Mes: *rnai* > Alb: *rrnoj~rroj*.

ai > *ai*. Shih: *ai* te MLM 38 A1.

Koment

Shprehja *sa rnoi* në shikim të parë mund të duket sikur shpreh habinë me jetën e gjatë të të ndjerit apo edhe me mënyrën e tij të jetës, *si rroi*, por më shumë duket të jetë habi me vdekjen e papritur të tij; *sa rroi*, në këtë kuptim domethënë: ‘sapo ishte gjallë dhe vdiq befasisht’.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Camarda 1864; Meyer 1891; Pokorny 1959[2007]; Mann 1977.

159.

MLM 3 Hy	shek. III ⁻	(246)
Item	Ψatoras dibinnihi	
Segm	Ψatoras di bin nihi	
Mes > CALb	ni Thotoras ti bin-hi?	
SALb	<i>një Thotoras ti mbin-hi /rilind/?</i>	
Eng	<i>as a-hi Thotorian you will thrive /reborn/?</i>	

Ψatoras > *Thotoras*. Etnonim.

di > *ti*. Shih: *idi-iti* te MLM 2 AL.

bin (fol.) > *bin~mbin*; këtu: *rilind*. Nga PALb **en-būnja* < IE **bhū-* ‘rritem’ (Orel). Zakonisht, pas një labialeje grupi glis-ant **yi* i PALb treti. Shqipja e sotme ka zhvilluar një *m-* protetike te ‘mbin’. Demiraj e rikonstrukton formën në PALb si **bini-* që rri më afër formës në Mes. Përkime: skt. *bhū-* ‘botë’, av. *būmī-*, pers. vj. *bavatiy* ‘bëhet’, skt. *bhūṣ ati* ‘mbin’; *bhaviṣyāti*, av. *būṣyeiti* ‘do të lindë/mbijë’, gr. *φῦμα* ‘toka, qenia e krijuar’, ir. vj. *bēimm* (**bheismn*) ‘pëlcet, kris’, lit. *būty* ‘do të ishte’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **bini-* > M: *bin* > Alb: *bin~mbin*.

ni > *ni~një*. Shih: *no* te MLM 8 AL.

Koment

Pjesa e fundit e fragmentimit dhe interpretimit duhet marrë me rezervë.

Duket se mbishkrimi sjell tërthorazi besimin ilir në ringjalljen apo vazhdimësinë e jetës si pjesëtar i fisit apo bashkësisë gjegjëse.

Së këndejmi, vjen bindja se i vdekuri *bin*-ringjallet si Thotoras, pjesëtar i etnisë që beson në Thotorin. Pra, *Thotoras* rishfaqet si etnonim religjioz.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Pokorny 1959[2007]; Demiraj 1997.

160.

MLM 1 La	shek. V- (248)
Item	dazim ostpran dios
Segm	dazim ost pran/dios
Mes > CALb	u nda, osht pranë dios? /prandisë? Zeusit?/
SALb	u nda, osht pranë dios /perëndisë; hirit hyjnor?/
Eng	deceased, is close to deity /divinity, the heavenly grace?/

dazim > *i ndarë; i vdekur*. Shih: *dazim* te MLM 2 Al.

ost > *osht-është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

pran (ndf.) > *pranë*. Formim i brendshëm nga *për* dhe *anë*. Shih: *por* te MLM 10 Gn dhe *annaš* te MLM 4 Br.

dios > *dios; hir hyjnor*. E ngjashme me kuptimin *ḏīoç* te Homeri ‘fisnikëri, veti hyjnore’; c. me *Zeus*. Shih: *zat* te MLM 3 Car.

pran-dios? > *pranë-dis* > *perëndisë?*

Koment

Me sa duket *dios*, ngjashëm hom. *ḏīoç*, është atribut në kuptimin ‘fisnik, hyjnor, i hirshëm’ për zotat e njerëzit, dhe më pas mund të ketë marrë kuptimin ‘zot’ si ‘një dhe i vetëm’, si në religjionet abrahamike. Pra, hyjnorja e *dios* është e krahasueshme këtu me hirin e Thotorit, Demetrës, Afërditës etj., e afërt me *Zeus*.

Nuk përjashtohet *prandios* si fjalë-kompozitë më vete si *pranë-dis* > *perëndisë*, por duket vështirë e argumentueshme.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

161.

MLM 1 Lup	shek. III ^a (250)
Item	dokihikohi hagaratitabanta kretaaihi oikor.ihibagis moroai
Segm	doki <i>hi</i> ko hi hag arat ita ban ta kreta ai hio/i kori <i>hi</i> bagis moro ai
Mes > CALb	doki-<i>hi</i>, kush hi hak: arat e ti banë sa Kreta, ai qi /kur/ i korri/<i>hi</i> pakis mori ai
SALb	duket- <i>hi</i> , kush hyn në hak: arat e tij bërë sa Kreta /po/ ai që/kur/ i korri pakëz mori ai
Eng	it is obvious- <i>hi</i> who is dishonest: he made his fields as vast as Crete, but he who reaped them got just few

doki (fol.) > *duket*. Nga kuptimi foljor ‘duket, shihet’ dhe emëror ‘dokë/dukë; pamje’ ka fituar edhe peshën e emrit *doke* për ‘tradita; zakone’. Që nga shqipja e hershme janë ruajtur dy format *doket~duket*; *dokë~dukë/dukje*; vetëm te *doke* ‘tradita’ është ruajtur vetëm -o-ja. Përkime: gr. *δοκεῖν* ‘duket, mendohet’, got. *Þugkjan* ‘mendoj’, lit. *žvāke* ‘dritë’. Që të tre përbërësit e rrënjës *dok* barten nga IE > PALb > Mes > Alb. Tri mosha të fjalës: PALb: **dokei-?* > Mes: *doki* > Alb: *doke(t)~duke(t)*.

ko > *kush*; *i cili*. Shih: *kos* te MLM 1 Br.

hi > *hin~hyn*; *hyj*. Shih: *hini* te MLM 7 Bal.

hag (e.) > *hak*; *e drejtë*. Zakonisht kjo lemë është interpretuar si e ardhur prej turq./ar. *hakk/haqq* ‘e drejtë’, por prania e saj e qartë në Mes imponon rishikim. Mbase vjen nga PIE **h₁éd-ti* / **h₁d-énti* ‘ha; ushqim’ dhe lidhet pikësisht me skt. dhe

gjuhët anatolike, veçan hit. *eḫan-* ‘që hahet ‘lloj drithi’, *ai~išš-* ‘haje; gojë’, *ed^{zi}*, *ad-*, *het* ‘haje, ha’, *a(y)is(s)-*, *iss-* ‘gojë’. Shih në veçanti foljen hit. *uakkariye/a^{zi}* ‘hakërrehem, marr hak; revoltohem’. Përkime të tjera: skt. *khddati* ‘ha, gëlltis’ dhe *ghas-* ‘ha’, *aiš~išš-* ‘goja’ *agdhūd* ‘ushqim i pangrënë’, *jagdhá-*, *ságdhi-* ‘ushqim i bashkëndarë’, av. *gah-* ‘ha, glla-bëroj’, arm. *eker* ‘ngrënë’. Shih po ashtu: *han-hai* te MLM 51 Al.

Tri mosha të fjalës: PAlb: **haun-ti?* > Mes: *hag* > Alb: *hak*.

arat > *arat*. Shih: *aran* te MLM 1 Bas.

ita > këtu: *e tij*. Shih: *ai* te MLM 38 Al.

ban > *banë~bërë*. Shih: *baos* te MLM 8 Al.

ta > *sa*. Shih: *ša* te MLM 1 Hy.

kreta > *Kreta*. Toponim.

ai > *ai*. Shih: *ai* te MLM 38 Al.

hio/i > *ki~qi~që*; *kush*. Vjen nga pr. *kush*. Shih: *kush* te MLM 1 Br.

kori > *korri* (aor.); *korr*. Shih: *karion* te MLM 21 Gn.

bagis > *pakëz*, *pak*. Shih: *pak* te MLM 2 Ar.

moro > *mori* (aor.); *marr*. Shih: *marna* te MLM 1 Bas.

Koment

Është kjo një mini-storje reprezentative me efekte aforistike që jep karakterin e të vdekurit dhe nëpërmes kësaj edhe origjinën e mesapëve nga Kreta. Prandaj, vetë hipoteza e njohur e Herodotit për prejardhjen e mesapëve nga Kreta (2009), e përsëritur edhe nga autorë të tjerë, këtu konfirmohet nga përmbajtja e mbi-shkrimit; emri i Kretës del si një referencë ndaj një toke të njohur për mesapët, me ç’rast krahasimi për pronat e të vdekurit bëhet me madhësinë i ishullit të Kretës. Duket e pamundur që një krahasim i tillë të jetë një rastësi.

Ka të ngjarë që ky mbishkrim nuk është i shkruar nga një familjar a dashamir i të vdekurit sepse përmban ton irritues e inatçor ndaj tij. Të jetë i shkruar nga ndonjë kundërshtar i të vdekurit në shenjë hakmarrjeje ndaj tij, edhe pse një lloj i tillë mbishkrimesh duket i pazakonshëm?! Sido që të jetë, mbishkri-

mi jep pangopësinë e atij që kishte bërë arat sa Kreta por që ‘nuk i korri dot’.

PIE **h₁éd-ti* / **h₁d-énti* ‘ha; ushqim’ ka dhënë në Mes & Alb foljen *ha*. *Ha* nënkupton edhe *hak*, ajo që të takon për t’u ngrënë, që është *jotja*. Rrjedhimisht, *hak* nënkupton ‘ngrënie të së drejtës’, ashtu si metaforizohet nga arabishtja e turqishtja që po ashtu e kanë trashëguar nga gjuhët anatolike. Fakti se kjo fjalë haset edhe në arbërishte të hershme dëfton qartë se nuk mund të ishte huazuar nga turqishtja. Aq më tepër që ishte konceptualizuar herët si koncept kanunor që dëfton ‘borxh, detyrim, ndarje drejtësie’.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Camarda 1864; Meyer 1891; Weigand 1914; Pokorny 1959[2007]; Jokl 1911; Çabej I, 1996; Dizdari 2005; Elezi 2009.

162.

MLM 2 Lup	shek. IV ⁻ (250-251)
Item	taotinahiai hidasta
Segm	taotina hiai <i>hi</i> dasta
Mes > CALb	Teutin’s /të teutasit?/ hije-<i>ih</i>i dashte
SALb	të Teutës /të Teutasit?/ hije- <i>ih</i> i deshe
Eng	you loved the shadow /reputation/ of Teuta /Teutan?/

taotinai > /të/ *Teutës* (gjin.). Etnonim. Emër personal?

Tri mosha të fjalës: PALb: **Teutana* > Mes: *Tauta* > Alb: *Teuta*

hia > *hije*. Shih: *hia* te MLM 10 Al.

dasta > *dashte~deshe*. Shih: *dastas* te MLM 1 Bas.

Koment

Deecke kishte hetuar me mprehtësi praninë e emrit Teuta, tek fliste për shprehjen *taotinahiaihi* duke krahasuar atë me emrin e

mbretëreshës ilire *Teuta* (1882: 378). Edhe Ribezzo e lidhte Taotor me Teuta (1978: 31). Mbase ky emër lidhet edhe me emrin parahomerik *Teutamos*, njërit nga mbretërit e lindur nga Pelasgus e Mennipe, për të cilin flet Hellanicus-i Lesbosit.

Krahasuar kronologjikisht, ky mbishkrim është datuar pothuajse një shekull para viteve kur sundoi mbretëreshës ilire Teuta (231-228/227 para Kr.), sado që ky datim mund të jetë më i vonshëm. Megjithatë, prania e antroponimit *Teuta* dhe etno-nimit *teutas* edhe para mbretëreshës Teutë është i qartë. Edhe këtu mund të bëhet fjalë për një Teutë tjetër nga mbretëresha Teutë e cila shfaqet qartë si *Taoteθ* te MLM 8 Ro. Lidhja që bën Pokorny të Σέντα, *Teutana*, *Teuticus* me teonimin mesap *theotora* (2007: 3133) del të jetë e qëndrueshme edhe përmbrenda inter-pretimit të fjalës *teuta* si e atestuar nga tema PIE **teutéh₁*- ‘njerëz, bashkësi’, prej nga edhe kuptimi i mund-shëm i kësaj fjalë si etnonim a emër vendi (shih dhe: Meyer 1959: 115).

Rrjedhimisht, *emri* i Teutës këtu lidhet me lavdinë e një përkatësie familjare e etnike dhe jo me atë të mbretëreshës së njohur.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Deecke, 1882; Pokorny 1959[2007]; Meyer 1959; Ribezzo 1978.

163.

MLM 3 Lup	shek. III ⁻	(251)
Item	nosetis	
Segm	noset is	
Mes > CALb	nuse ish	
SALb	nuse ishte	
Eng	/she/ was a bride	

nose/t (e.) > *nuse*. Është trashëguar nga PALb **snusiē*, mbase nga PIE **snusos* ‘martesë; lidhje’ (Pokorny), nga një formë e afërt me hit. dhe skt. Nazalja *n-* dhe sibilantja *-s-* janë ruajtur nga PIE > PALb > Mes > Alb. Përkime: *kūša-*, *kūšāta-* ‘nuse, kunatë’, akt. *snusā* ‘nuse, kunatë’, gr. *νόμνη* ‘nuse, virgjëreshë, nimfë’, lat. *nūpta*, rum. *nūptia* ‘nuse’, lat. *Venus*.

Tri moshat të fjalës: PALb: **snusiē* > Mes: *noset[nuset]* > Alb: *nuse*

tis? > *ti* (*ishe?*). Shih: *idi~ite* te MLM 2 Al.

Koment

Ka një pasiguri në segmentim e interpretim meqë mundësitë e segmentimit si: *no setis* apo *noset is* kanë kuptim po ashtu.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjalat përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Pokorny 1959[2007]; Tischler 2016; Huet 2016.

164.

MLM 6 Lup	shek. III- (253)
Item	ba
Segm	b a
Mes > CALb	b a
SALb	b a
Eng	b a

ba > *iniciale*.

Koment

Inicialet të tilla gjenden kryesisht te mbishkrimet e zonës *Lupia* por edhe te zonat tjera. Me sa duket, emrat personalë nuk kanë peshë për mesapët (përveç të një elitë e caktuar) ndaj inicialet shërbejnë vetëm si përcaktim i vendit të varrit për familjarët. Pra,

emri personal shkruhet në raste të rralla. Inicialet mund të kuptohen si një nismë për shkrimin e emrave personalë mbi varre, një traditë kjo e cila duket se nuk pati kohë të zhvillohej dhe aq deri në fund të mbishkrimeve mesape (shek. II para Kr.).

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

165.

MLM 11 Lup	shek. III ⁻ (255)
Item	torehesθotor
Segm	torehes θotor
Mes > CAIb	thërres Thotor
SAIb	të thërras /lutem/, Thotor
Eng	I call you /pray to you/ Thotor

torehes > *thërras*. Shih: *torret* te MLM 28 AI.

θotor > *Thotor*. Teonim

Koment

Thirrja për Thotorin ka kuptimin e lutjes.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

166.

MLM 12 Lup	shek. III ⁻ (256)
Item	θotorbostahi
Segm	θotor bos/tahi
Mes > CAIb	Thotor, boje tanden /u bëftë vullneti yt/?
SAIb	Thotor, bëje tënden /u bëftë vullneti yt/?
Eng	Thotor, do your will /may your will be done!/?

θotor > *Thotor*. Teonim.

bostahi? > *u bëftë vullneti yt?* Nga kompozita *ba+ta* (ti > yti)?

Shih: *baos* te MLM 8 AI dhe *idi~ite* te MLM 2 AI.

Koment

Për shprehjen *bos/tahi* nuk ka siguri në fragmentim dhe interpretim. Le të merret vetëm si një propozim.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/AIb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

167.

MLM 14 Lup	shek. III-II ⁻ (257)
Item	zenaides
Segm	zena i des
Mes > CAIb	zena e des /e vdekun/
SAIb	<i>zena /gruaja/ e vdekur</i>
Eng	my deceased wife

zena > *zhena; gruaja*. Shih: *zena* te MLM 1 Br.

i/des > *e vdekur*. Shih: *des* te MLM 11 Cae.

Koment

Fala *zena* prapë është përdorur për kuptimin ‘gruaja’, si te MLM 1 Br. Mbase *zena* jep më saktë kuptimin e ‘gruas së martuar’ përderisa *grai/va* ruan edhe kuptimin e përgjithshëm të gruas si gjini, pra ‘femër’.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

168.

MLM 16 Lup	shek. V-	(258)
Item	plakrl	
Segm	plak rl	
Mes > CAIb	plak rl?	
SAIb	plak rl	
Eng	an old man, rl	

plak > *plak*; *marr*. Fjalët *i/paka* dhe *plak* duket se ndajnë kuptim të përafërt. Megjithatë, ky mbishkrim e sjell fjalën *plak* në formë identike me shqipen e sotme. Shih: *pak/a* te MLM 2 Ar.
rl > *iniciales*?

Koment

Shih te MLM 2 Ar për rindërtimet e *pak* dhe *plak*. Tri konsonantet e njëpasnjëshme në fund, *krl*, e vështirësojnë fragmentimin dhe leximin.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

169.

MLM 17 Lup	shek. IV ⁻ (259)
Item	θotorsohinnes
Segm	θotor sohi nnes
Mes > CAIb	Thotor, shih nesh /na sheh; shihna/
SAIb	Thotor, shihna /ndihmona/
Eng	Thotor, look at us /help us/

θotor > *Thotor*. Teonim.

sohi > *shih/na* (urdh.). Shih: *šo* te MLM 1 Bas.

ness > *na~ne*. Shih: *nes* te MLM 11 Al.

Koment

Mbishkrimi flet për Thotorin si një hyjni që sheh dhe ndihmon tokësorët, ngjashëm zotit abrahamik të mëpastajmë, ndaj dhe lutjet për ndihmë i drejtohen atij.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

170.

MLM 21 Lup	shek. III-II ⁻ (262)
Item	dezes bolozas
Segm	de zes bolozas
Mes > CAIb	dhé i zes t'mboloi
SAIb	dheu i zi të mbuloi
Eng	you are covered by black soil

de > *dhé*. Shih: *tθe* te MLM 1 Bas.

zes > *i zez'~i zi*. Shih: *zis* te MLM 1 Bas.

bolozas (e./fol.) > *mbulesë*; *mbuloi*; *mbush*. Është parë si fjalë me burim latin, por duket se ka origjinë më të hershme. Propozimi i Pokornyt për **ambi-hela* ‘mbuloj, fsheh’ fiton peshë. Mbase ka lidhje me PIE **bhelǵh-* ‘fryhet, enjtet, mbushet, mbuhet’. Duket se PIE **b* dhe **l* janë ruajtur në PALb > Mes > Alb. Përkime të mundshme: skt. *śūmulyā-* ‘këmishë e leshtë që të mbulon trupin’, gr. *ὀμφαλός* ‘kër-thiza, qendra e mburojës’; got. *hulistr* ‘mbulesë’, gjerm. l. *hulst* ‘mbulesë’, lat. *manipulus*, rum. **manipulāre* ‘mbaj në grusht’, ang. vj. *hlēo*, *hlēow* ‘mbulesë, mbrojtje’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **ambi-hela* > Mes: *boloz-* > Alb: *mbo(u)lesë*.

Koment

Nuk përjashtohet mundësia që *boloz* të ketë edhe kuptim të një etnonimi.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

171.

MLM 25 Lup	shek. III ⁻	(265)
Item	koras	
Segm	kornas	
Mes > CALb	korintas?	
SALb	<i>korintas</i> /nga Korinti/?	
Eng	<i>Corinthian</i> /from Corinth/?	

kornas > *korintas?* (nga Korinti?). Etnonim?

Koment

Fjala *korint/as* asocion edhe me kuptimin ‘korr; korrtar’ dhe mbase vetë etnonimi *korintas* mund të ketë ndonjë lidhje me këtë rrënjë. Lidhjet tregtare mes korintasve dhe japigëve ishin të njohura.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

172.

MLM 27 Lup	shek. III ⁻ (266)
Item	a) dozomoasvel [...] b) θotorbalias c) lto
Segm	dozomo as vel[<i>las?</i>] b) θotor balias c) lto
Mes > CALb	i dami os vellas? Thotor balias; lto
SALb	ndarja /vdekja/, <i>velas?</i> balias Thotoras; <i>lto</i> /iniciales?/
Eng	the deceased is /my/ brother? a Thotorian Balias; <i>lto</i> /iniciales?/

dozom/o > *i dami*, *i vdekuri*. Shih: *dazim* te MLM 2 Al.

as > *asht-është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

vella/s? > *vëlla?* *i afërt?*. Burimi në PALb i *vëlla* mund të rikonstruktohet si **swe-laudā*, përngjitje e prenominales PIE **sue* dhe **laudā* < PIE **leudh-* (gjerm. l. *liut* ‘njerëz’, sll. **ljudo*). PALb **w* humb para të gjitha zanoreve kur ndiqet nga një okluzive ndërsa togu **sw* humbi elementin e tij të parë *s* dhe dha *v*. Është ky nga rastet kur PALb **l* jep origjinarisht *ll* në shqipe, teksa ndodhet mes dy zanoresh. Pikërisht ky rast jep shembullin e kompozitave në PALb që janë bërë pjesë e vokabularit, sado që sot nuk bien në sy si të tilla. Përkimet: frigj. *vela-* ‘familje, i afërt’(?), est. *veli* ‘vëlla’, tok. *wāllāštār* ‘vdes’ < PIE **uélh₃-ti*, **ulh₃-énti*, krahas formës **bhrāter* në

PIE, nga skt. po ashtu, nga e cila në shqipe u ruajt forma *pobratim* ‘sivëllam, vëlla(zërim) që nuk vjen nga një lidhje gjaku’, si përkim me gjuhët sllave. Shih dhe ndërrimin e vonë fonetik Mes > Alb: *a:e/ë*.

Tri moshat e fjalës: PALb: **swe-laudā* > Mes: *vella?* > Alb: *vëlla*

θotor balias > *etnonim+teonim+etnonim*: ‘balias Thotoras’ /besimtar në Thotorin/;

lto > *iniciales*?

Koment

Rindërtimi i fjalës *vëlla* është vetëm një propozim, duke nënkuptuar elementet dalluese fonetike të *vallaso*, te MLM 11 Al. Duhet kujtuar se Bopp e shihte fjalën *vëlla* si një *korruptim* të skr. *bhratar* (1954), ndërsa Benllæw insistonte që *vela* / *vl(l)a* është një fjalë indigjene dhe nuk ka të bëjë asgjë me *bhratar* (1879: 47).

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Bopp 1954; Benllæw 1879.

173.

MLM 36 Lup	shek. V ⁻	(273)
Item	platl/glan	
Segm	platl glan	
Mes > Alb	plot /të/ klajnë	
SAlb	plot /shumë/ të qajnë	
Eng	many people mourn you	

platl (ndf.) > *plot* /të?/; këtu: *shumë; të gjithë*. Kjo fjalë gjendet edhe si *plo* ‘plot’ te MLM 18 Me. Vjen nga PALb **plāta* < PIE **plē-to-* ‘plot’. Duket se është ruajtur shpesh grupi bashkëtingëllor **pl* nga IE > PALb > Mes > Alb. PIE **ā* dhe

*ē po oscilonin ende në PAIb e hershme. Ndërsa alternimi i -a-së me -o duket se fillon në periudhën mesape. Përkime: hit. *pitta* ‘plot, shumë’, skt: *prātā-*, gr. *πλήθω, πλεῖον, φλοῖω* ‘plot’, lat. *pleō, plēnus, complētus* < PIE **pleh₁i-* ‘plot’.

Tri moshat e fjalës: PAIb: **plāta* > Mes: *plat~plo* > Alb: *plot glan* > *klajnë / klajmë; kaj~qaj*. Shih: *klai* te MLM 8 Bal.

Koment

Platl duket të jetë formë më e hershme se *plo* te MLM 18 Al, por megjithatë bart të njëjtin kuptim. Shih për lidhjen e mundshme të *planc~plëndës*, **splenza*, ven. *panza* ‘bark’ (Bonnet: 1998: 14) me *plat~plo* ‘plot’. Nuk është i qartë funksioni i -l-së fundore te *platl*.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Pokorny 1959[2007]; Bonnet 1998; Tischler 2016.

174.

MLM 37 Lup	shek. III ⁻	(273)
Item	a) θotor b) soolles stabos	
Segm	θotor so olless ta bos	
Mes > CAIb	Thotor shum ulesë /ullij?/ ta boj	
SAIb	Thotor, shumë ujitje /ullinj?/ të bëj	
Eng	Thotor, I am pouring a great deal of libation /olives?/	

Fig. 25. Mbishkrim i qartë votiv.

Þotor > *Thotor*. Teonim.

so (ndf.) > *shumë*. Zakonisht shumë është parë si e prejardhur nga lat. *summus* ‘i lartë’, por duket se ka pasur histori si lemë e PALb, – edhe si pjesë e një fjalori të domosdoshëm, të zakonshëm, – mbase në një formë të përafërt si **som-*. Pra -o > u-ja mesape nuk duket të ketë ardhur si -u- nga lat. Fjala shfaqet qysh nga Buzuku e këndeje. Përkime: skt. *bōištām* ‘mjaft, shumë, bëshëm’, gr. *ᾄζιος* ‘me peshë, vlerë’, lat. *summus*, umbr. *somo* ‘e larta, e shumta’, av. *bqšnu-* ‘shumë’, uels. vj. *liaus* ‘shumë’, lit. *pilus* ‘tepri, shumë’. Përkon dhe me hurr. *šummi* ‘shumë, të gjithë’.

Tri moshat e fjalës: PALb: **som?* > M: *so[shu]* > Alb: *shumë*.

olless (e./fol.) > *ulesë~ujitje; ujis; ul; ulmej*. Burimin fillestar e ka nga *uji* – PALb **udnja* < PIE **ued-* ‘uji’ – por, megjithatë *olless* është formësuar si fjalë më vete, për shkak të peshës që ka për ritualin e *ujitjes~libare-s* duke u lidhur me foljen *ul* ‘zbres nga lart; ul, lag, fus në ujë, ulmej’ që vjen nga PALb **oln-*. Shih po ashtu: *ui* te MLM 20 Ro.

Tri moshat e fjalës: PALb: **udena?* > M: *olles[ules]?* > Alb: *ul~ujis; ujitje*

ta > *ta* < *ty ta*. Shih: *ite~ide* te MLM 2 Al.

bos > *boj~baj~bëj*. Shih: *baoš~bo* te MLM 8 Al.

Koment

Në shikim të parë *olless/ta* duket sikur ka kuptimin e sh. *ullinj*; *ollesta* duket e afërt edhe me *ullishta* (vreshta e ullinjve), por konteksti favorizon leximin e *ullessta* si ‘ujitje’ (*libare*). Si u tha më lart, shqipja ruan përbrenda foljes *ul* ‘zbres, vë poshtë’ edhe kuptimin ‘lag, fus në ujë’, prej nga dhe *ul* > *ulishte* (kjo e fundit e keqkuptuar si huazim nga sll.), që lidhet me *halën* e trashëguar shqipe *ulmej* ‘njom, lag’ < PALb **lmej*. Kjo dëfton lidhjen e kësaj fjale me formën e këtushme të Mes. *ollessta*. *Ta-bos* është variant foljor i *ta-bara*.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse:
Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002;
Matzinger 2019.

Të tjerë: Kristoforidhi 2019; Tischler 2016; Topalli 2017.

175.

MLM 39 Lup	shek. III ⁻ (275)
Item	θotorkabahas
Segm	θotor ka bah/as
Mes > CALb	Thotor kah pa asht
SALb	Thotori është duke parë /po na sheh/
Eng	Thotor is waching /us/

θotor > *Thotor*. Teonim.

ka > *kah*; *duke*. Shih: ga MLM 35 Al. Po ashtu, shih: *penkaheh* te
MLM 13 Gn.

bah/as > (*duke*) *parë* (përcjell.). Shih: *šo* te MLM 1 Bas.

Koment

Është një lloj përsëritje e mbishkrimit formulaik MLM 17 Lup: *θotorsohinnes as* 'Thotori shohi nesh'; por këtu forma urdhërore është kthyer në dëftore, ose përafërsisht në formën e përcjellores së sotme.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse:
Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002;
Matzinger 2019.

176.

MLM 42 Lup	shek. III ^a (277)
Item	a) Θeotor b) vistina
Segm	Θeotor visti/na
Mes > CALb	Thotor, vish-ti-na /të vish te na/
SAIb	Thotor, eja te ne /vizitona/
Eng	Thotor, come to /visit/ us

Θeotor > *Thotor*. Teonim.

visti/na > *vizitona*; *na vizito* (urdh.); Kompozitë: *vjen+ti+ne* ‘vis-ti-na’, që *vjen* nga tri lema të trashëguara të shqipes dhe nga rrënja PIE **u(e)id²*. Si duket, *vistina* i është shtruar një procesi aglutinativ, nga një idiomë trifjalëshe: *eja te ne ~visi-to-na* < *vish ti na*, para se t’i jetë ndajshtuar kuptimi nga lat. *videre* ‘shoh’. Përkime: skt. *vindāti* ‘di, përfjetoj’, got. *gaweisōn*, gjerm. l. *wīsōn* ‘vizitoj’ < PIE **u(e)id²*-. Kr. me lat. *vīsō*, *visito*, fr. *visite*, it. *visita* ‘vizitë’, eng. vj. *gewītan* ‘shkon, vdes’.

Tri moshat e fjalës: PALb: *? > Mes: *vistina[vishtina]* > Alb: *vizitona~na vizito(n)*.

Koment

Idioma tripartite *vistina* (*vis-ti-na*) është konsideruar si huazim i ri nga gjuhët romane, por shihet se ka pasur një protoformë të hershme, ‘të dvarun’, e cila është rimarrë nga gjuhët romane në kohët moderne. Jo rastësisht del shumë qartë te Buzuku e Budi si ‘vizitoi/vizitë’.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Pokorny 1959[2007]; Tischler 2016.

177.

MLM 43 Lup	shek. IV ⁻	(278)
Item	zile tes	
Segm	<i>zile/tes?</i>	
Mes > CAIb	zili-ty ?	
SAIb	<i>të kam zili?</i>	
Eng	<i>I am envious of you?</i>	

zile (e.) > *zili?*. Nuk është bërë ndonjë rikonstruktiv i kësaj fjale në shqip (do të mund të rindërtohej si **džaile?*); mbase mund të lidhet me PIE **iā-:iō-*. Përkime: skt. *īrṣyā* ‘zili, xheloz’i, gr. *ζήλος*, dor. *ζῆλος* ‘egërsi, zili, inat’, ir. vj. *á(i)liú* ‘dëshirë e fortë, e egër’, uels *iawl* ‘urdhër, lëvdatë’, *iolaf* ‘lutem’, arm. *zohvelut’yun* ‘zili, xheloz’i.

Tri moshat e fjalës: PAIb: **džaile?* > Mes: *zile* > Alb: *zili*. **tes** > *ty*. Shih: *di* te MLM 2 and MLM 8 A1.

Koment

Me sa duket është fjala për një detaj të zakonshëm nga rituali i varrimit, kur shfaqet zili ndaj të ndjerit, qoftë për shkak të ‘qetësisë’ së tij në varr qoftë për shkak të emrit a lavdisë së tij.

Fragmentimi nuk është i sigurt në mungesë të një konteksti më të gjerë, po ashtu edhe interpretimi. *Zile* mund të ketë bashkëprejardhje nga *zi-* (shih: *zis* te MLM 1 Bas).

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019

178.

MLM 46 Lup	shek. III ⁻	(281)
Item	merinihi malaganegas	
Segm	merinihi mala gan e gas	
Mes > CALb	merrinihi male gjan e gjat	
SALb	merrinihi malet gjerë e gjatë	
Eng	run mountains wide and long everywhere /idiom: <i>don't stop mourning</i> /	

merini > *merrini*; *merrni* (urdh.); *marr.* Shih: *marna* te MLM 1 Bas.

mala > *mal/e*. Shih: *malo* te MLM 7 Bal.

gan (ndf.) > *gjanë-gjerë*. Nga PALb **saina* < IE **sēi-* ‘e gjatë, vonë’. PALb **n* u ruajt si *n* në Geg. dhe njohu rotacizmin në Tosk. Te PALb, **-na* shfaqet si një mbiemër me prejardhje foljore/ < PIE **-no-*, por ky element nuk bartet këtu, në Mes. Përkime të mundshme: gr. *ágān* ‘shumë, gjanësisht’, skt. *vārīman-*, av. *varō* ‘gjanë~gjerë, i shtrirë’, got. *waihts* ‘gjanë’. Tri moshat e fjalës: PALb: **saina* > Mes: *gan* > Alb: *gjanë~gjerë*.

e > *e*. Shih: *e* te MLM 48 Al.

gas (ndf.) > *gjat-gat-gjerë*. Nga PALb **dlata* < PIE **dl̥n̥gh-to-*, (*d*)*longo-* ‘(i/e) gjatë’. Grupi bashkëtingëllor PIE **dl* është ruajtur në PALb dhe është shndërruar në *g~gj* në Mes & Alb (ndonjëherë dhe në *gl*) meqë grupi me dy stopale zakonisht humb të parën. Duket se PALb **ts* ka dhënë *s*-në fundore në Mes, në këtë rast, dhe kjo ka dhënë prapë *t* në shqipe të sotme. Përkime: hit. *talugai*, skt. *ḍīrghatā*, sll. vj. k. *dl̥ogota* ‘gjatësi’, lat. *vastus, longus*, got. *laggs* ‘gjatësi, gjatë; largësi’. Duket i qëndrueshëm rikonstruktimi **dalugaaš-ti* ‘glatë~gjatë’, i Pokornyt, dhe lidhja që ai bën me hit. *da-lu-ga-aš-ti* ‘gjatësi’, por kjo natyrisht se reflekton te Mes & Alb si formim aglutinativ. Tri moshat e fjalës: PALb: **dlata* > Mes: *gas* > Alb: *gjatë*

Koment

Ky është një mbishkrimet mjaft poetik, përkujtues, i dhënë me një gjuhë idiomatike të trashëguar nga shqipja, që këtu kuptimin e parë ka: *merrni vajin e mos pushoni*. Megjithatë, për shkak të ambiguitetit të theksuar të mundësive fragmentuese, leximi duhet marrë me rezerva.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Pokorny 1959[2007]; Tischler 2016.

179.

MLM 47 Lup	shek. III ^a (281-282)
Item	andam(a)acideseistennes
Segm	a nda maa ei deseiste nnes
Mes > CAIb	a nda ma i dashisti nesh
SAIb	u nda më i dashuri ynë /nesh/
Eng	our most beloved passed away

a/nda > *a nda~është ndarë* (e kr.). Shih: *a/nda* te MLM 15 Bas.

maa ei (ndf.) > *mai~mâ~më+i*. Nyja e përparme *i* tingëllon si e përngjitur në *maae(i)* por është e qartë se ka funksionin e nyjës së përparme. Shih: *ma* te MLM 21 Bas; *ma* te MLM 20 Al dhe *mahi* te MLM 4 Br.

Tri moshat e fjalës: PAIb: **mai* > Mes: *ma~mae-i* > Alb: *ma-i~më-i*.

maa ei daseiste (mb. > e.) > *(ma-i) dashuri* (shk. sipër.) < *dua*. Shih: *daſtas* te MLM 1 Bas.

nnes > *nesh~ynë* (prej *nesh*; Rrjedh.); shih: *ion* te MLM 20 Ro.

Koment

Një epigrafi tipike e ndarjes; mbishkrim plotësisht i qartë, i cili, përveç tjerash na siguron edhe për praninë e shkallëve të mbiemrit

në Mes. Kemi këtu sipëroren e pastër: *maae-i daseiste* = ‘ma i dashuri’ sikur te *mai dasseti* MLM 13 Ro (sikur dhe te rasti i mbishkrimit sjellë nga Matzinger 2019). Pra, sipërorja e mbiemrit na del të paktën tri-katër herë në mbishkrimet mesape.

Edhe këtu, *a/nda* dëshmohet me karakter foljor para se li-dhëzor, parafjalor apo ndajfoljor.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

180.

MLM 48 Lup	shek. III [*] (282)
Item	alzenas alzenasg[or(rihi?)] alzenas [go(rihi?)] alzan gor(rihi?)
Segm	alzen/as alzen as gorrihi alzen as gorihi alzan gorrihi
Mes > CALb	alzen asht, alzen asht i gjori-hi, alzen asht i gjori-hi, alzen asht i gjori-hi
SALb	alzen as, alzen është i gjori-hi; alzen është i gjori-hi /i ndjeril/, alzen është i gjori-hi
Eng	Alzen is, Alzen is the poor-hi; Alzen is the deceased-hi, Alzen is the deceased-hi

alzen > *Alzen*. Etnonim.

as > *as~është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

gorri > (i) *gjori*; i *ndjeri*. Meyeri e lidh me turk. *kiir* ‘qorr’, Jokli me sll. **gor’e* ‘pikëllim’. Po ashtu është parë si derivat sufiks i *gjuaj*, i afërt me kuptimin origjinar të mbiemrit ‘i gjuajtur; i ndjekur’. Shih shpjegimin e Xhuvanit dhe Topallit në favor të fjalës i *djerë~i djorë*, me asimilimin e *dj-së* në *gj-*. Përkime: skt. *dāridrya* ‘varfëri’, *dāridrūti* ‘barit gjithandej, është i gjorë’, *dāri-dra-* ‘kërkon si lypës’; gjerm. l. *zittarōm* ‘dri-dhet, i gatshëm me ikë’, av. *gərəzaiti* ‘ankohet, vajton’.

Tri moshat e fjalës: PALb: *? > Mes: *gori* > Alb: *gjoṛë*

Koment

Etnonimi *Alzen/as*, *Alzan/gor* është mjaft kompleks. Shih për këtë komentin te MLM 2 Al. Përshkrimi i Alzanit në këtë mbi-shkrim si *i gjoṛë*, i përsëritur, jepet me një ton përshkrues si për një të ardhur të pafat. Në këtë kontekst, *alzen/alzan*, edhe pse mund të jetë fis japig apo dhe ndonjë etni tjetër, tingëllon mjaft i afërt me kuptimin e fjalës *skllav*; sikur që *alzan/alzen* i përafërt me kuptimin në shqip *a zanë/zenë*, pra është robëruar.

Në raste të tjera, fjala *gor/i* mund të ketë kuptimin *gur*, por në kontekstin e këtushëm jep: *i gjoṛë*.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Pedersen 1895; Topalli 2017; Xhuvani, 2021.

181.

MLM 49 Lup	shek. III ⁻	(282-284)
Item	staboas <i>haividihi</i>	
Segm	<i>sta boaos haivi dihi</i>	
Mes > CALb	te bona haje ty-<i>hi</i>	
SALb	<i>ta bëra hajen ty-<i>hi</i></i>	
Eng	I brought /prepared/ food for you- <i>hi</i>	

sta > *asht~është*; këtu me funksionin e klitikut *ta* të bashkëngjitur me elementin foljor *s(ta)*. Shih: *as* te MLM 1 Al. Krahaso *staboas* me *tabaraos* (në vijim: MLM 50 Lup).

boaos > *ba*. Shih: *baoš* te MLM 8 Al.

haivi > *haje*. Shih: *han~hai* te MLM 51 Al.

di > *ty*. Shih: *ite~ide* te MLM 2 Al.

Koment

Një mbishkrim me përmbajtje ‘standarde’ votive në epigrafin japige.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

182.

MLM 50 Lup	shek. III* (284-285)
Item	millanoastabaroas aproditiovas
Segm	mi/llanoas tabaroas aproditiovas
Mes > CALb	mi lana tabara /blatime/ Afroditës
SALb	mbi i lashë blatime Afërditës
Eng	I left offerings to Aphrodite /on the grave/

Fig 26. Përkundër dëmtimit mbishkrimi është i lexueshëm

mi (ndf.) > *mi~mbi*. Nga PALb **ambi* < **ambhi*. A-ja e patheksuar pësoi aferezë dhe në Mes e gjejmë të stabilizuar si lemë *mi* > Alb *mi~mbi*. Zanorja *i* e shkurtër PIE ka dhënë PALb > Mes > Alb *i*, sikur që është ruajtur edhe *m*-ja. Përkime: gr. *ἀμφί* ‘për, rreth’, *μετά*, ir. vj. *imm* < kelt. **m̥bi*, got. *bi* ‘mbi’.

Tri moshat e fjalës: PALb: **ambi* > Mes: *mi* > Alb: *mi~mbi*
llanoas > *lanë+asht*; *lashë* (aor.). Shih: *la* te MLM 9 Al.

tabaroas > *tabara*. Shih: *tabara* te MLM 1 Bal.

aproditiovas > *Afërditës*. Teonim.

Koment

Dy fjalët e para: *mi/llanoas* do të mund të fragmentoheshin edhe si *millanoas*. Për lexim kjo të përkujton emërtimin kelt *Midlan* > *Mediolanum* (nga romakët) > *Milan*. Pra, *millanoas* = *milanas* mund të jetë etnonim për *Midlan* (i themeluar rreth shek. VI para Kr.) Kjo e zgjeron edhe më spektrin etnik të të ardhurve në Mesapi.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

183.

MLM 3 Man	shek. III ⁻	(287)
Item	im<<e>>sglarrodreiinvahoiamarolamihonv	
Segm	imes glarro d rei inva hoia maro la mi honv	
Mes > CAIb	Imes klau t'renë Inva, haje mori /maroi?/ e la mi hanger	
SAIb	Imes qau t'renë Inva; haje mori /gatoi?/ e la për të ngrënë	
Eng	Imes mourned for young Inva; she brought /prepared?/ food to eat	

imes > *Imes*. Emër personal.

glarro > *qau* (aor.). Shih: *klai* te MLM 8 Bal.

d/reiin > *te renë; vajzën?* Shih: *re* te MLM 1 Az.

inva > *Inva*. Emër personal.

hoia~honv > *haje*. Shih *han* te MLM 51 Al.

maro > *mori; maroi (gatoi)?*. Shih: *mar* te MLM 47 Al.

la > *la-lë*. Shih: *la* te MLM 9 Al.

mi > *mi~mbi*: këtu: *me~m'i* < *me+i*, si variant i *mo*. Shih: *mo* te MLM 13 Cae. Ndërsa për kuptimin 'mbi' shih: *mi* te MLM 50 Lup.

Koment

Fragmentimi nuk është i sigurt dhe mund të ketë rrjedhimet e veta në lexim, kryesisht sa u përket pranisë së emrave personalë.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

184.

MLM 4 Man	shek. III ⁻	(288)
Item	? arθasvaretis	
Segm	arθas var e tis	
Mes > CALb	artas, varr i tij	
SALb	artas, varri i tij	
Eng	the grave of an Artas	

arθas > *artas*. Etnonim.

var > *varr*. Shih: *var* te MLM 19 Bas.

e/tis > *i tij*. Shih: *idi~ite* te MLM 2 Al.

Koment

Pavarësisht mungesës së mundshme të një grafeme nistore, kjo nuk e afekton semantikën themelore të mbishkrimit.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

185.

MLM 5 Man	shek. V ⁻	(289)
Item	a) tizaopiaratamesdoarato. b)].om.d.	
Segm	ti zao piarata mes doara to[a?] b) .om.d.	
Mes > CALb	ti zane piratin me doart toa b) .om.d.	
SALb	a) ti zure piratin me duart tua; b) .om.fol.?	
Eng	a) you caught the pirate with your hands; b) .om.fol.?	

ti > *ti*. Shih: Shih: *idi~ite* te MLM 2 Al.

zao > *zane*; *zë*. Shih: *zihi* te MLM 1 Br.

piarat/a (e.) > *pirat*. Vjen nga PIE **per-ya* me përkime gjegjëse në gr. *πειρατής*, av. *p'arat* 'shkatërroj, largoj, marr me vete', lat. *pirata*, fr. *pirate*, it. *pirata* 'pirat'. Janë ruajtur nga PIE **p* dhe **r* si elemente tematike edhe në PALb > Mes > Alb.

Tri moshat e fjalës: PALb: **piraut?* > Mes: *piarat* > Alb: *pirat mes* (ndf./prf.) > *mes*; këtu: *me*. Prania e fundores -s mund të jetë efekt i lemës Mes < PIE **medhyo* 'i mesëm'. Nga PIE është ruajtur **m* në PALb > Mes > Alb. Përkime: skt. *mádhyā-*, gr. *μέσσος*, lat. *medius*, osk. *mefiai*, arm. *mēj*. Për *me*, shih: *mo* te MLM 13 Cae.

doar > *dorë~duar*. Shih: *ndoren* te MLM 20 Ro. Togu -*oa*- bëhet këtu formant i shumësit 'duar'.

toa > *tua*. Shih: *idi~ite* te MLM 2 Al.

Koment

Mbrojtja e pronave, të mirave dhe vendbanimeve nga piratët ishte e zakonshme për mesapët, sikur për etnitë përreth, si nevojë dhe si një rast për të dëshmuar heroizëm. Zakonisht vendbanimet janë fortifikuar fort nga rreziku i sulmeve pirate (Lamboley 2002: 55; 1996). Prandaj, ata që vdisnin në luftë kundër piratëve konsideroheshin heronj.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

186.

MLM 6 Man	shek. V- (290)
Item	asstaizalles ilibailaziova [ilirailaziovai] (NRCIM)
Segm	asst ai zalles ilirai lazio vai (?)
Mes > CALb	ashta i zallesh ilire, e lashio vaj (?)
SALb	është i zalleve /dheut/, lashë vaj
Eng	/this/ is from the Illyrian gravell /soil /; I left oil

asst > *ashtë~është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

ai > *ai*. Shih: *ai* te MLM 38 Al.

zalles (e.) > *zallit; tokës, dheut*. Vjen nga PALb **aigjala* < IE **ĝos-lo* ‘zalli’. Shpjegimi i Çabejt për *zall* si ‘dhé i mbuluar me zall’ ka kuptim, sepse përveç kuptimit bazik të lidhur me ‘rërë e trashë’, fjala shpesh përdoret gjithandej si sinonim për ‘tokë, dhé, truall’. Përkime: gr. *αἰγιαλός*, gjerm. l. *kisili* ‘zall’, lit. *žiezdro* ‘rërë e trashë’. PIE **l* > PALb **l* > Mes & Alb *l-ll*. Dëshmohet si fjalë nga Buzuku e këndeje. Mbase rindërtimi i Orelit në PALb **aigjala* mund të korrigjohet në **adzala*, prej nga **dz* > Mes. & Alb *z*.

Tri moshat e fjalës: PALb: **adzala* > Mes: *zalla* > Alb: *zall*

ilirai > *ilir*; nga (*h*)*ill~hyll~yll*. Shih: *hill* te MLM 38 Al.

lazio > *lashë* (aor.). Shih: *la* te MLM 9 Al.

vai > *vaj*. Shih: *vai* te MLM 2 Bal.

Koment

Mbishkrimi mbi një filxhan të vogël e të bukur argjile, tipik si objekt për lënie vaji e gjëra të ngjashme. Është mbishkrim të cilit mund t'i bëhen disa segmentime e lexime, edhe për shkak të

transliterimit të ndryshëm të pjesës së dytë të mbishkimit: *ilibailaziova* dhe *ilirailaziovai*.

Leximi i këtushëm mbështetet mbi transliterimin nga De Simone & NRCIM dhe flet për filxhanin si për një artefakt që vjen nga *zallet ilire* (dheu, toka) dhe përdoret për lënien e vajit. Pra, mbishkrimi duket sikur dëfton origjinën e filxhanit si prodh-im ‘i importuar’ nga *zallet ilire*, ngjashëm artefakteve të poçarisë devollite prej nga arkeologjia ka dëshmuar bartje të teknikës dhe materialit punues (D’Andria 1988, 1990; Lombardo 1991, 1992; Lamboley, 1996, 2002). Por *zalle ilire* sigurisht që duhet të jenë konsideruar edhe tokat japige të Mesapisë.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Çabej 1986 II; D’Andria 1988, 1990; Lombardo 1991, 1992; Lamboley, 1996, 2002.

187.

MLM 7 Man	shek.?	(292)
Item	bi	
Segm	bi	
Mes > CALb	bi	
SALb	bi /iniciales/	
Eng	bi /initials/	

bi > *bi~mbij*? këtu: *iniciales*.

Koment

Në ndonjë rast tjetër *bi* mund të ketë lidhje me foljen ‘mbij’, por në kontekstin e këtushëm duket se kemi të bëjmë me *iniciales*. Mund të jetë edhe shkurtesë për *bi/lia* ‘bijë, gocë; femër’.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

188.

MLM 8 Man	shek. III ⁻	(293)
Item	iθamaltis maepilaggi	
Segm	i/θa maltis mae pila ggi	
Mes > CALb	i dhâ mjaltë me pi ky	
SAIb	i jap mjaltë të pijë këtij	
Eng	I give honey to drink to this one	

i/θa > *i dhâ*; *i jap*. Shih: *θaos* te MLM 18 Bas.

maltis (e.) > *mjaltë*. Nga PALb **melita* < PIE **meli-t-* ‘mjaltë’.

PIE **m* and **l* are janë ruajtur mirë në PALb > Mes & Alb.

Përkime: hit. *militt-/malitt-*, luv. *mallit-*, gr. μέλι, -ιτος, lat. *mel*, *mellis*, got. *miliþ*, ir. vj. *mil*.

Tri moshat e fjalës: PALb: **melita* > Mes: *malti* > Alb: *mjalti*

mae (psz.) > *me*. Formant i paskajores. Shih: *mo* MLM 13 Cae.

Tri moshat e fjalës: PALb: **mām* > Mes: *mā* > Alb: *mua* ~*mue(më)*~*ma*.

pila (fōl./e.) > *me pi*; *pije*. Shih: *pila~pin* te MLM 17 Me.

ggi > *ki~ky*; këtju: *këtij*. Shih: *ki* te MLM 4 Car.

Koment

Mbishkrimi vjen si një kërkesë me ton emotiv-poetik ku shprehet ‘kujdesi votiv’ ndaj të vdekurit, duke i ofruar atij *mjaltë* me rastin e vizitës.

Duket se gr. μέλι, arm. *melow* dhe Alb. *m(j)alti* janë reflekset më të mira të PIE **meli-t-* ‘mjaltë’ (shih *metr* në: Martirosyan 2010: 461-463). Homologjia e *maltis* me emrin e Maltës (gr. Μελίτη) apo dhe me fjalën *mal-* nuk ka mbështetje kontekstuale.

Një pasiguri e qartë e trajtës së shkurtër të përemrit *ai* në rasën dhanore në formën e shqipes së sotme e bën pak të dyshimtë segmentimin fillestar të këtij mbishkrimi si *i/θa maltis*. Po qe se do ta segmentonim *i θamaltis mae pila ggi* do të kishim *ni (tas) tambël me pi këtij*.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. të ...a përkatëse: Orel 1998; 2000.
Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019
Të tjerë: Pokorny 1959[2007]; Mallory/Adams 1997; Demiraj 1997; Martirosyan 2010.

189.

MLM 1 Mas	shek. VI-V ⁺ (294)
Item	a) ?[pko[...an.h h b) ?]tutēpōkaauats...[? e]?lōh...pa.[? d) ?].e[? e) ?]klēydmēpa ri d) [...melisd. g) ēyhē h) tutēpōk i) a.u
Segm	?[nko ..an.hh? tutē po ka auats... oh...pa..e? klevd me pa ri...melisd.? evhe tutē po ka a.?[
Mes > CALb	nko ..an.hh? tutē po kam auats... oh...pa..e? Klaud me pa ri..melisd.? edhe? tutē po kam au?
SALb	nko ..an.hh? tutē po kam auats... oh...pa..e? Klaud më pa? ri..melisd.? edhe? tutē po kam au?
Eng	nko ..an.hh? I am afraid auats... oh...pa..e? Klaud sow me? ri..melisd.? and? I am afraid au?

?nko...an.hh > ?

tute (e.) > *tutē*; *frikë*. Nga PALb **tutja* që vjen nga një mbiemër foljor në **-to-*. Mbase me bazë onomatopeike. Vërehet bartja e PALb **t* te Mes & Alb *t*. Përkime: gr. hom. *δεῖδω* 'tmerr, frikë e madhe', av. *dvaēθū* 'kërcënim, frikësim', ir. *ūath* 'tutë, tmerr', uels *uthr* 'i tmerrshëm', gjerm. l. *douwen* 'i heshtur' < PIE **duei-*.

Tri moshat e fjalës: PALb: **tutja* > Mes: *tute* > Alb: *tutē*.

po > *po*. Shih: *po* te MLM 14 Bal.

ka > *kam*. Shih: *ka* te MLM 2 Bal.

au ats... oh...pa..e? > ?

klevd > *Klaud?* Emër personal?

me > *më?* Shih: *ma* te MLM 8 Man.

pa > *pa?* (aor.); *shoh*. Shih: *šo* te MLM 1 Bas.

ri..melisd.? > ?

evhe (l.) > *edhe?* Shih: *e* te MLM 48 Al.

Koment

Mbishkrimi është shumë i dëmtuar dhe pothuajse i palexueshëm. Me gjithë përpjekjet për rindërtim të StMess (shih segmentimin e tij sjellë nga De Simone), rindërtimi i plotë i kontekstit mbetet i pamundur. Provuam të sjellim vetëm kuptimin e ndonjë fjale që mund të kapet deri në një masë.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Pokorny 1959[2007].

190.

MLM 2 Me	shek. V ⁻	(298)
Item	keilaiasdashtas	
Segm	ke ilai as dashtas	
Mes > CAIb	ke illet asht i dashtas	
SAIb	ke yjet është i dashuri	
Eng	my beloved is with the stars	

ke > *ke, te*. Shih: *θo* te MLM 1 Br.

ilai > *yjet*. Shih: *hill* te MLM 38 Al.

as > *as~është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

dastas > *dashtas*. Derivat e foljes *dua*. Shih: *daštas* te MLM 1 Bas.

Koment

Mbishkrimi afirmon besimin e ngjitjes te yjet dhe identifikimit me to, pra shkon përtej një metaforike epigrafike.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

191.

MLM 3 Me	shek. IV-III* (299)
Item	θrovgenus
Segm	θ rov genus
Mes > CALb	t'rava n'gu(n)j
SALb	të rashë në gjunjë
Eng	I kneeled before you

θ > *t'*, *të*. Shih: *θo* te MLM 1 Br.

rov > *rashë* (aor.); *bie*. Shih: *bi* te MLM 3 Car.

genus (e.) > *gjunjë*. Nga PALb **gluna* < *ganana*- < PIE **ǵenu*-.

Një shembull i zanores së nazalizuar në rastin kur pasohen nga një sonorante nazale. U ruajtën PIE **g* dhe **n* në PALb > Mes > Alb. Përkime: hit. *genu-/gamu*-, skt. *janu*-, gr. *όνυ*, tok. A *kanw*-, gr. *ρόνυ*, lat. *genū*, got. *kniu* 'gju(nj)'.
Tri moshat e fjalës: PALb: **gluna* > Mes: *genu* > Alb: *gu-*

(*n/nj*)~*gjunj*

Koment

Duket se *genus* del si lemë e trashëguar nga PALb dhe dallon nga lat. *canus* 'qen', gr. *κύων* 'qen' dhe ajo gr. *γένος*, 'lloj, gjini, lindje'. Megjithatë, një lidhje tërthore me kuptimin *gjini* nuk

përfashtohet; *gji, gjini, gjins* ‘gji, gjini, fis’ < nga PAlb **sina*, në afri me lat. *gentem* e gr. *γενετή*. Kr. po ashtu me prototipin keltik *genetā* ‘vajzë’ atestuar në gal. (Borgeaud 1943: 31-33).

Bibl.

Për fjalët në PAlb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Pokorny 1959[2007]; Borgeaud 1943.

192.

MLM 6 Me	sh. III ⁻ (301)
Item	paivaskebeirišoas
Segm	pai vask ebeiri shoas
Mes > CALb	pei qytet? Epiri; u shua
SAlb	prej qytetit? t'Epirit; u shua
Eng	from a city? of Epirus; extinct /deceased/

pai~pei > *pei~prej*. Shih: *pei* te MLM 32 Al.

vask/e? > *vaste? qytezë? varr?* Shih: *vas* te MLM 13 Al dhe *var* te MLM 19 Bas.

ebeiri > *Epiri*. Toponim. Pothuaj jepet njësoj si në gr. klasike dhe në koine: *Ἐπίρος*, duke i shtuar faktin se mbaresa *-i* e këtushme jep kallëzoren dhe ndodh alternimi i zakonshëm i buzoreve *p:b*. Është ilustrativ rasti se si diftongu *ei* në Mes, ngjashëm gr, shpesh jep *-i*.

šoas~šovas > *u shua*; shih: *šovaš* te MLM 6 Mu.

Koment

Toponim *Ebeiri* ‘Epiri’ del te shumë autorë antikë sikurse dhe në Mesjetë e më vonë. Byzantii përveç toponimit *Ἐπίρος* sjell dhe etnonimin *Ἐπειρώτης* (1849).

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Byzantii 1849.

193.

MLM 8 Me	shek. V-IV ⁺ (302-303)
Item	θaθataehaθat/z[---]aetr].anda[---]...araθi iaθia.
Segm	θaθa tae ha θatza? <i>etr.</i> ? a nda <i>pei</i> ? araθi i aθiai?
Mes > CAIb	tatas të hajë dhata? <i>etr.</i>? a nda <i>pei</i>? arave i /të/ atij
SAIb	tatës i dhashë të hajë <i>zatet r.</i> ? a nda <i>pei</i> ? arave të tij
Eng	I gave food to my father, <i>etr.</i> ? he is detached from? his fields

θa > *dha~jap*. Shih: *θaos* te MLM 18 Bas.

θaθa > *tatës*. Shih: Shih: *tat* te MLM 1 Br.

tae > *të*. Shih: *θo* te MLM 1 Br.

ha > (*të*) *ha(jë)*. Shih: *han* te MLM 51 Al.

θatza > *dha~jap*. Shih: *θaos* te MLM 18 Bas.

etr.? > ?

a/nda > *a nda~është ndarë*. Shih: *a/nda* te MLM 15 Bas.

pei? > *prej*? Shih: *pei* te MLM 32 Al.

araθi > (*prej*) *arave* (Rrjedh.). Shih: *aran* te MLM 1 Bas.

i/aθiai > *e/të/ atij* (Gjin.). Shih: *ai* te MLM 38 Al.

Koment

Një mbishkrim i zakonshëm votiv, ku shtohet elementi ‘origjin-al’ i ndarjes së të vdekurit nga pronat e tij. Paqartësia e shprehjes *etr.*? dhe mungesa e disa shkronjave më pas (sado që të rikonstruktuar) vështirësojnë qartësinë përfundimtare të mbishkrimit.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

194.

MLM 9 Me	shek. V ⁻	(304)
Item	[varne[.]n/pa [.]oiniteta andamen le	
Segm	varnet? n/pa m?oin i teta a nda menle	
Mes > CALb	varne u pa moin e tetë, a nda mendje	
SALb	u pa e varur muajin e tetë, e la mendja	
Eng	/was/ hanged in the eighth month, it lose her mind	

var/net (mb.) i *varur*; *var*; *vjerr*. Lemë e trashëguar nga PIE **uer-* ‘lidh, ngjit’. Forma *vjerr* përmban zanoren e diftonguar *-e-*; *var* vjen nga apofonia kualitative; *-e-*, *-o-* > *-je-*, *-a-*. Në shkrim shfaqet te Buzuku. Përkime: gr. *ἀερω* ‘ngre’, *αἰερω* ‘var’, lat. *sveriū* ‘peshoj’, sll. vj. k. *verigy* ‘verig, zingjir, varg’. Shih po ashtu: *vaane/t* te MLM 1 Bas.

Tri moshë të fjalës: PALb: **(a)uarei-* > Mes: *var/n* > Alb: *var n/pa* > *n=u? pa* (aor.); *shoh*. Shih: *so* te MLM.

moin (e.) > *muajin* (kall.). Nga PALb. **mōsnja-* < PIE **mēnōt*, **meh₁n-s*. Nga PIE është ruajtur nistorja **Mes* > PALb > Mes > Alb. Përkime: skt. *mās*, *mūsa-*, pers. *mūh*; arm. *amis*; gr. *μῆν*, lat. *mēnsis* ‘month’. E gjejmë edhe në trajtën *mauai*, te MLM 20 Ro, por aty mund të jetë edhe kuptimin *maj*.

Tri moshë të fjalës: PALb: **mōsnja-* > Mes: *moi/mauai* > Alb: *muaj*

i/teta (num.) > *e tetë*. Shih: *tet* te MLM 8 Cae.

a/nda > *a nda*–është *ndarë*. Shih: *a/nda* te MLM 15 Bas.

menle > *mendje* (rrjedh.). Shih: *manna* te MLM 26 Bas.

Koment

Mbishkrimi sjell historinë e trishtë të një të varuri. Me gjasë, bëhet fjalë për një grua. Nuk kuptohet a është fjala për muajin e tetë të vitit apo të *shtatzënisë*.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019

Të tjerë: Pokorny 1959[2007]; Demiraj 1997.

195.

MLM 17 Me	shek. III ⁻	(312)
Item	]alapinaihi [...]edaosepila gi	
Segm	]ala pin aihi ... e daose pila gi	
Mes > CALb	/h/ala pin ai-hi, ...e? dashi pijen ki	
SAlb	ala /ende/ pi ai-hi,...e? deshi pijen ky	
Eng	he still can drink-hi, ... he loved dringing	

ala (ndf.) > *hala*; *ende*. Është menduar si fjalë me burim nga turq./ar. *halá*, por me shfaqjen e saj në Mes dëfton se lidhet me PIE **alyos*, **anyos*- 'tjetër'. Lidhëza gr. *ἀλλά* 'por' nuk i përgjigjet saktë këtij kuptimi. Përkime: hit. *ala*, gr. *ἄλλαι* 'të tjerë', arm. *ail* 'tjetër, ende, hala', lat. *alius*, osk. *allo* 'gjëra të tjera'.

Tri mosha të fjalës: PALb: **alau*-? > Mes: *ala* > Alb: *hala*
pila~pin (e./fol.) > *pije*; *pi*. Rrjedh nga PALb **pīja* me humbjen e rregullt të **-j-*; nga një formë zero-shkallë e PALb **pirā*. PIE *ī* nuk ka ndërruar në PALb dhe është ruajtur në Mes & Alb *i*. *Pia* lidhet me PIE **pō(i)-*, **pī-* 'pij'. Përkime: hit. *pilima* 'pije', skt. *pāti* 'pij', gr. *πίνο*, lat. *bibō*, sll. **pijō*. Shih pjesoren *pinë* < **pīno-* dhe krahaso me thrak.[?] *πίnov* 'birrë' dhe gr. *πίννης*, lat. *Pinnes*, si djali i mbretit ilir Agron.

Tri mosha të fjalës: PAlb: **pīja* > Mes: *pi-*; *pila* > Alb: *pi*; *pije* e/*daose* > këtu: *e dashti~deshi*. Shih: dastas te MLM 1 Bas. *gi* > *ki-ky*. Shih: *ki* te MLM 4 Car.

Koment

Shkronjat e munguara në mes të mbishkrimit lënë të hapur edhe ndonjë mundësie tjetër fragmentimi e leximi.

Bibl.

Për fjalët në PAlb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

196.

MLM 18 Me	shek. III ^r	(313)
Item	kaplo pirua	
Segm	ka plo pirua	
Mes > CAIb	ka plot Pirrua	
SAIb	ka plot Pirro	
Eng	there is many Pyrrhos	

ka > ka. Shih: *ka* te MLM 2 Bal.

plo > plot. Shih: *platl* te MLM 36 Lup.

pirua > *Pirro*. Emër personal. Mbreti Pirro.

Koment

Mbishkrimit buron si nderim e himnizim për të rënin duke evo-kuar të kaluarën e cila identifikohet me mbretin ilir Pirro.

Pirro ishte i dashur për mesapët edhe ngase mori pjesë krah tyre e tarantinasve kundër romakëve rreth 280 para Kr., siç thonë edhe autorët antikë Polybius e Plutarch. Kjo kishte ndodhur gjatë rënies morale e ekonomike dhe Magna Greace-s, kur ata i kër-kuan ndihmë Pirros kundër romakëve (Lomas, 1997: 33).

Vërtet se “nuk mund të themi me siguri se si vendësit e shihnin vetveten” (Herring 1998: 290), por sidoqoftë del në pah vetëkrenaria dhe identifikimi mesap me Pirron.

Një transliterim~segmentim tjetër bën: *καίλο πίροα* (Gnesini 2021: 131), që mund të lexohet edhe si: *ka ilo piroa* ‘Pirro ka yll’, pra vetë transliterimi që nënkupton *-i-* në vend të *-p-së* imponon lexim tjetër.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Pokorny 1959[2007]; Lomas 1997; Herring 1998; Gnesini 2021.

197.

MLM 21 Me	shek. III ⁺	(315)
Item	hazzavoasleoheroastabara	
Segm	hazzavo/as leo hero/as ta/bara	
Mes > CALb	hazava leu, hero u ba	
SALb	hazava/mbreti/ lindi, hero u bë	
Eng	hazavo /a king/ is born, hero is made	

hazzavo/as > *hazava, princ, mbret, luftëtar, trim*. Shih: *hazaviti* te MLM 46 Al.

leo (fol.) > *leu~lindi* (aor.); *lej~lind*. Në burim është lidhur me foljen *lë~la*; me prejardhje nga PALb **laidnja* **linda* < PIE **leudʰ-*. Shih: *le* te MLM 3 Ruv.

Tri mosha të fjalës: PALb: **laid-?* > Mes: *leo[leu]* > Alb: *leu~lindi*

hero/as > *hero*. Kjo fjalë përkon me gr. *ἥρως* ‘hero’, derivat i **Hṛā*, gruaja e Zeusit (sipas Herodotit); mbase nga PIE **ser-‘ruaj, mbroj’*. Megjithatë, duket se *hero*-it në gr. e Mes i

paraprin skt. *vîrá*, *vîrá-tara*, *ati-vîra*, ‘hero në zë’, por korresponndon edhe me gjerm. l. *ērēn*, *ērōn* ‘nder, ruajtje’ dhe ang. vj. *ūrian* ‘nder, ruajtje’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **hirō-?* > Mes: *hero* > Alb: *hero tabara* > *baj*; *bërë*; *blatime*. Shih: *tabara* te MLM 1 Bal.

Koment

Për origjinën e fjalës *hero*, përveç lidhjes me skt. *vîrá* dhe me gr. *ἥρᾱ*, shih po ashtu lidhjen e mundshme me gr. *ἱερός* ‘i shenjtë’. *hazavoi* mund të korrespondojë me *has* ‘ndesh, takoj’, pa e përjashtuar edhe efektin aglutinativ të shprehjes: *^ha-za-^vai*.

Si koncept psikologjik, hero i rri afër *bëmave*, përballë *hazava-it*, që zakonisht ruan ‘vlerat e lindura, të trashëguara’, ndonëse edhe *hazavai* mund të jetë trim e i rrëmbyeshëm madje edhe rrahgjoks, si njeri që e do zulmën mbretërore. Prandaj dhe rrënja **b^aer-* ‘bie, sjell, bart’ mund të korrespondojë po ashtu me burimet e fjalës *hero*, meqë hero i është njeriu i *bëmave*, ai që *bën* e *bie*.

Mbishkrim risaktëson që fjala *ta/bara* nuk është emër, por folje dhe pikërisht folja *běj* që bashkë me *leu* afirmojnë që: ‘hazavai është me të lindur, hero i është me të bërë’.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

198.

MLM 23 Me	shek. VI-V ^a	(317)
Item	[argata]	
Segm	argat a	
Mes > CALb	argat a?	
SALb	<i>arkadian /arëpunues?/ është?</i>	
Eng	<i>/he/ is an Arcadian /worker/?</i>	

argat? > *Arkadian?* Etnonim. Mbase *argat* – arëpunues, lavërtar; i shtresës së mesme; ndoshta e afërt me *skllav*. Përkime: gr. e re ἀργάτης < ἐργον ‘punë, vepër, bëmë’, tur. *argat*.

a? > *a-është?* Shih: *as* te MLM 1 A1.

Koment

Leximi është vetëm propozim meqë shkurtësia e mbishkrimit e vështirëson kapjen e kontekstit. Mund të japë kuptimin e shtresës sociale të punëtorëve të fushës: argatëve, lavërtarëve.

Bibl.

Për fjalët në PA1b/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Camarda 1864.

199.

MLM 26 Me	shek. V- (319-320)
Item	dimatias ner
Segm	di matias ner
Mes > CA1b	të mathit njeri
SA1b	të madhit njeri
Eng	to the great man

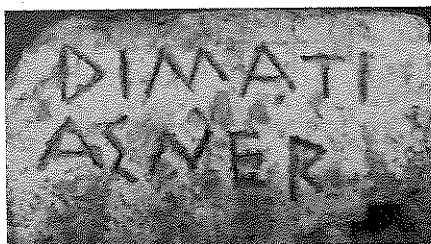

Fig. 27. Mbishkrim që nxjerr në pah dykuptimësinë e fjalës *ner*.

di > *të*. Shih *θo* te MLM 1 Br.

matias > (*të*) *mathes~madhes*. Shih: *mahe* te MLM 53 Al.

ner (e.) > *njeri*; *nder*. Është menduar me prejardhje nga lat. *honōrem*, por si duket ka histori më të veçantë. Me sa duket, *ner* ‘nder’ dhe *ner/i* ‘njeri’ janë homonime në Mes. Nistorja *n-* është ruajtur nga PAlb > Mes > Alb. Mbase këtu është fjala për kuptimin ‘nder’, e cila sipas Camardës, ka lidhje etimologjike me ‘njeri’. Po ashtu, fjala mund të ketë korrespondenca edhe me *hero* (shih: *hero* te MLM 21 Me). Për-kime: gr. *ἀνήρ* ‘njeri’, skt. *dar-* ‘nderoj’, gjerm. l. *ērēn*, *ērōn* ‘nder, ruajtje’ dhe ang. vj. *ūrian* ‘nder, ruajtje’. Mbase nga PIE **erkʷ-* ‘shkëlqim’. Shih: *neri* te MLM 1 Br.

Tri mosha të fjalës: PAlb: **nerō-?* > Mes: *ner* > Alb: *nder*; *njeri*

Koment

Mbishkrimi nxjerr në pah konceptin e *nderit* ndër mesapë, shumë me peshë për traditën dhe etnopsikologjinë e tyre. Nderi hyn në regjistrin e koncepteve *kanunore* mesape-ilire, krahas: orës, ndores, besës, derës etj.

Bibl.

Për fjalët në PAlb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Camarda 1864; Miklosich 1871; Pokorny 1959[2007]; Bonnet 1998; Topalli 2017.

200.

MLM 27 Me	shek. V [*]	(320)
Item	[heš]	
Segm	heš	
Mes > CAlb	/po/ hesht?	
SAlb	/po/ hesht?	
Eng	/you are/ silent?	

heš > *hesht/je*. Shih: *hes* te MLM 4 Br.

Koment

Nga prerjet u gurit në fillim e mbarim, nuk kuptohet saktë nëse vetëm fjala *heš* 'heshtje' është tërë mbishkrimi.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

201.

MLM 39 Me	shek. V ⁻ (330)
Item	Ψabarasdamatria apiaatidaos
Segm	Ψabaras damatria apia ati daos
Mes > CALb	ta/baras Damatria; api ati dosë
SALb	ta bëra /nderimin/ Demetër; japi /dhashë, solla/ atij dosën
Eng	I made offerings to you, Damatria; I brought a sow for him

tabaras > *ta bara~ta bëra/solla*. Shih: *tabara* te MLM 1 Bal.

damatria > *Demetra*. Teonim.

apia > *api, jap*. Shih: *θaos* te MLM 18 Bas dhe *nabt* te MLM 1 Br.

ati > *aty*. Shih: *ati* MLM 12 Al.

daos > *dosë*. Shih: *daos* te MLM 33 Al.

Koment

Në kontekste të tjera *apia* mund të lidhet me *Appia*. Vetë fjala *Appius* njihet si antroponim *Appius Claudius Caecus* dhe kryesisht del e njohur si emër rruge *Via Appia* 'rruga e Apiusit'. Duhet parë mundësia e hershme e lidhjes së emrit personal *Appius*

dhe *Appia* me (j)*apig* prej nga edhe rruga që nis nga Roma dhe del në bregun *japig* (Apulia).

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

202.

MLM 41 Me	shek. VI-V ⁻ (331-332)
Item	Ψabara s toliti dimati astai makos atalli nda
Segm	Ψa bara stoliti di matias tai ma/kosatalli nda
Mes > CALb	ta bara /blatime e/ stolisje të mëdha /atij/të ma kushtueshmit /që u/ nda
SAIb	i bëra /blate e/ stolisje të mëdha më të kushtueshmit që na u nda
Eng	offerings and adorned garments for our most precious one who has departed

Ψabara > *ta bara~ta bëra/solla*. Shih: *tabara* te MLM 1 Bal.

stoliti (e.) > *stoli/s/*; këtu: *rrobë e stolisur*. Nuk është bërë ndonjë rikonstrukcion i veçantë në PALb duke u lidhur gabimisht vetëm me burimin grek. Përkime: skt. *stola*, hit. *šittar*, gr. *Στολή*, lat. *stola*, sll. vj. k. *styla* ‘stoli, rroba të stolisura’ < PIE **stelh₃-* ‘vesh, pajisem’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **stahl-?* > Mes: *stoliti* > Alb: *stoli*. **di** > *të*. Shih: *θo* te MLM 1 Br.

matias > (*të*) *mathia~mëdha*. Shih: *mahe* te MLM 53 Al.

tai > *të*; *atij*. Shih: *ai* MLM 38 Al.

ma > *ma*. Shih: *ma* te MLM 21 Bas.

ma/kosatalli (mb.) > (*ma~më*) *i kushtueshmi* (sipër.); *i çmue-shmi*; *-i miri*, *-i devotshmi*, *-i përkushtari*. Sinonim i *kosteim*. Shih: *kosteim* te MLM 3 Car. Kr. dhe me gr. *μάκος* ‘rrobë e gjatë e stolisur’ meqë është fjala për stoli të dhuruara morti.

nda > *nda~ndarë*. Shih: *a/nda* te MLM 15 Bas.

Koment

Stoli duket se këtu ka kuptimin e një lloj dhurate (*mbase stoli* – *rrobë* e madhe e stolisur, ceremoniale, meqë vetë fjala *μάκος* në gr. ka kuptimin ‘rrobë e gjatë e stolisur’, meqë është fjala për rroba-stoli ceremoniale që shoqërojnë mortin.

Fjala *kosatalli* mund të lidhet me PALb **ku* < PIE **k^wu-so*, pra me *kushtoj* e cila mendohej se ka brenda *kusht* (it. *costo* ‘kusht’), por në të vërtetë ajo vjen nga PIE **kos*. Në shqip Buzuku fliste: *e ata të kushtonenë Tinëzot, e ati t i apënë ato kushtime* (1555).

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Buzuku 1555 [2013].

203.

MLM 1 Mo	shek. III ⁻ (334)
Item	klaō hive nas denθ ¹ avan valdes taimakos ¹ invinta valdankos ¹ ⁴ nin invitati lišidar ⁵ gahešitato oitina ¹ ⁶ hidita issino maisōn ¹ tōltus i inai Ω Φ (Nardelli)
Segm	klaōhi venas den θavan val, destaim a kosin vinta val dan kosin/i nin vi t ati liši-darga hešit ato o i tinaihi dita issino ma ison Tōltus i Inai Ω Φ
Mes > CALb	klohi i /t’/vendit të thatës valë, i dashtim a kushi vinë valë, tanë kush nien vien t’atij lash-darka, heshtin ata, o e tina-<i>ih</i>i, dita, (k)ishin ma ison: Tōlti e Ina Ω Φ

SAIb	koha e valës së thatësisë së vendit; është i dashuri /im/ që /kush/ morën valët, tan' kush ndieu erdhi në lash-darkën e tij, heshtën ata, është dita e tij- <i>ihi</i> , (k)ishin mbajtur ison: Tōlti e Ina 𐌲𐌹𐌸𐌴
Eng	time of the drought's wave of lands; my beloved was the one for whom those waves arrived; all who heard came to his goodbye dinner; they were silent, it was his day- <i>ihi</i> ; the <i>iso</i> was kept by: Tōlti and Ina.

klaōhi > *koha*. Shih: *klohi* te MLM 1 Bas.

venas > *vendin*. Shih: *veinan* te MLM 1 Bas.

den > *dhe*. Shih: *e* te MLM 48 Al.

θavan > *thatën, thatësinë*. Shih *θoava* te MLM 1 Bas.

val > *valë*. Shih: *val* te MLM 8 Car.

destaima (mb.) > *i dashur*. Derivat e foljes *dua*. Shih: *daštas* te MLM 1 Bas.

a > *a-ështëë*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

dan > *tanë; secili*. Shih: *tanno* te MLM 3 Bal.

kosin > *kush*. Shih: *kos* dhe *kiden* te MLM 1 Br.

vinta~vit > *vij; këtu: erdhën~erdhi* (aor.)

nin > *ndien, dëgjuan; ndiej*. Shih: *nin* te MLM 1 Br.

ati > *atij; ai*. Shih: *ai* te MLM 35 Al.

liši-darga > kompozitë nga *lë~la* dhe *darkë; darkë lamtumirëse*.
Lidhet me foljen *lë*.

liši (fol.) > *la~lë*. Shih: *la* te MLM 9 Al. Lidhet dhe me foljen *lëshoj* si derivat i *la~lë*, e cila ndonjëherë është parë me burim nga lat. *laxāre*, por lidhet më shumë me hit. *āšš-zi* 'lë~lashë, mbetem, rri'. Shih aor. e *lë*: 'lashë' për të parë se vjen nga e njëjta rrënjë e *lë~la*.

darga (e.) > *darka*. Është një *nomina actionis* me bazë foljore. Vjen nga PAIb **darkā* < PIE **dorkʷom*. Pokorny rikonstruktton **darçata-*. Lidhet edhe me *dreke* për të cilën Pedersen ri-

konstrukton **drake-*. Ruan në temë **d* dhe grupin bashkëtingëllor **rk(rg)* nga PIE > PALb > Mes > Alb. Përkime: gr. *δόρπον* ‘darkë’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **darkā* > Mes: *darga* > Alb: *darka* **hešit** > hesht. Shih: *hes* te MLM 4 Br.

ato > *ata/ato*; sh. i *ai*. Shih *ai* te MLM 35 Al.

o > *o-është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

i/tina > *i/e tij* (gjin.); *ai*. Shih *ai* te MLM 35 Al.

dita > *dita*. Shih: *ditθo* te MLM 6 Bas.

issino > *kishin*; *kam*. Këtu: *issin/o* për *kishin*. Shih: *ka* te MLM 2 Bal.

ma > *mbajtur*; *mbaj*. Shih: *mahi* te MLM 4 Br.

ison > *ison* (kall.); *iso*. Duket të jetë derivat i emrit *za~zë*; mbase forma *iso* lidhet me hit. *išhamai-i~išhami-* ‘këndoj’; *išhamhi-* ‘këngë, melodi’. Shih: *za* te MLM 18 Cae. Shih dhe më poshtë komentin lidhur me etimologjinë. Kr. po ashtu me gr. *ἰβό* ‘qaj’ apo *βοήσαι* ‘këndoj lutje, qaj’.

Tōltus > *Tolti*. Emër personal.

i > *e*, *dhe*. Shih: *e* te MLM 48 Al. I > *e* si lidhëz sikurse që i:e shkëmben si nyje të nyje të përparme, krahasuar me shqipen e sotme.

Inai > *Inai*. Emër personal.

Koment

Ky është një mbishkrim nga Monopoli (Ba), i quajtur *unik* meqë është më shumë se një mbishkrim. Transkriptimi i Nardelit duket më i besueshëm. Mbishkrimi hapet me mandatën ‘koha e valës së thatësisë’, dhe i kthehet identitetit të të vdekurit, pa harruar pjesëmarrjen në ritualin e *darkës lamumirëse*. *Lišidarga* del qartë si një ‘darkë lamtumirëse’ për shpirt të të vdekurit dhe është ekuivalent me kuptimin *lashë-darkë* apo *lishu-darkë*, me ç’rast *liši* korrespondon me shqipen *lishoj~lēshoj* me bazë në lemën *la~lē*.

Paradoksalisht, një mbishkrim kaq me peshë si ky, që nuk përmban në vete pasthirmën a pjesëzën (*i*)hi (të reduktuar si ‘mbaresë gjinoreje’ nga një varg interpretuesish), shpjegon motivimin isopolifonik të kësaj pasthirrme; duke shenjuar me

emra mbajtësit e isos. Edhe vetë fjala *iso* reflekton një asocim të lehtë me *(i)hi*-pasthirrmën. Rrjedhimisht, ky mbishkrim shpje-gon tërthorazi origjinën dhe kuptimin e kësaj pasthirrme në mbishkrimet mesape, pa hijezuar edhe funksionet e saj të rastit si mbaresë gjinoreje, si element i temës së fjalës, si mbaresë etj.

Shprehja *-ma ison* ‘mbajtur ison; mbaj zon’/zan(in); këndoj’ (brenda këngës mortore a gjamës) gjithsesi se ka për referencë me formën inversive hit. *išhamai-i-išhami-* ‘këndoj’ dhe deri-vatet: *išhamhi-* ‘këngë, melodi’ por edhe paraformën hit. **sh₂m-oi-~*sh₂m-i- > *smai-/smi-* dhe sum. *iš-ħa-ma-in, iš-ħa-ma-a-in*, skt. *sāman-* ‘këngë, himn; shmoj > shmim’ < **sh₂óm-en-* < PIE **sh₂m-ói-ei, *sh₂m-i-énti* (Kloekhorst 2008: 393-394). Rrjedhimisht *za-man* ‘mban zë/rin’ në shqip korrespondon saktë me skt. *sāman* = *za/m^ban/jtje*, si sinonim për *këngën, vajin, him-nin* dhe me gr. *ιβό* ‘qaj’ apo *βοήσαι* ‘këndoj lutje, qaj’ (Beekes, Van Beek 2009: 576).

Rrjedhimisht, hit. *išhamaiš* ‘këngë’ na sugjeron edhe PAIb **za-mai > Mes & Alb* ‘iso-m(b)aj’. Ky rikonstruktim na nxit të vëmë re karakterin prej *vajtim-këndimi* të mbishkrimit, aq më tepër meqë aty jepen emrat e atyre që mbajnë ison. Fjala *iso* del këtu e burimit mesap-hitit apo e një areali të vjetër para-ilir prej nga u trashëgua edhe te mesapët dhe, më vonë, te shqiptarët. Gjithashtu, ky iso-këndim polifonik mbi varr, lë të kuptohet se kënga polifonike shqipe është një hiperzhanër i zhvilluar mbi kujtesën e vajtim-këndimit; zhanër kulturor sapulkral me origjinë të një *zhanri primitiv* që është zhvilluar nga situatat primordiale të ritualeve të varrimit e këndim-vajtimit mbi varr. Edhe kualiteti dhe teknika e zërave dhe *iso-këndimit* të sotëm, dëfton lehtë origjinën e këtij zhanri (shih: Tole 2005, 2007).

Brenda grupit polifonik (zakonisht 4-10 persona), *marrësi* (zëri kryesor) dhe *iso-mbajtësi* kanë role të veçanta, qoftë grua qoftë burrë. Rreth pranisë së iso-polifonisë në region flet edhe Plutarchu (2013), sikur që flet edhe për fatkeqësitë e vajtimet. Madje, krahas lidhjes me ritualet e varrimit, iso-ja është parë e lidhur edhe me *këngët e sirenave* (shih: Tole 2005; 2007). Megjithatë, mbishkrimet mesape, me vetë përmendjen e *isombaj-*

tësit, disa shekuj para Plutarchut, na japin te kuptojmë se këngët polifonike në origjinë lidheshin fort me koralet e vajtimit dhe me ritualin e lamentit ndër varreza, i cili me kohë do të marrë edhe karakter të zhanrit muzikor.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Camarda 1864, 1866; Pedersen 1895; Pokorny 1959[2007]; Tole 2005, 2007;

Beekes 2009; Tischler 2016; Kondi 2012; Schumacher; Matzinger 2013.

204.

MLM 2 Mu	shek. VI-V ⁺ (337)
Item	hanqoriasananaproditanma
Segm	hanq-o-ri as anan aproditan ma
Mes > CALb	<u>/iu/</u> hangër ora, asht <u>me</u> ana Afroditën /<u>ma</u>/
SALb	iu hëngër ora, është <u>me</u> ana Afërditën / <u>ma</u> /
Eng	his <i>ora</i> (nymph = lifetime) is over; /he/ is <u>with</u> Ana Aphrodite / <u>ma</u> /

Fig. 28. Një mbishkrim domethënës mbishkrimi mbi qeramikë.

hanq/o (fol.) > *ha*; këtu: *iu hangër* (aor.). Shih: *han* te MLM 51
Al. Venero që *o*-ja fundore te *hanqo* jep edhe *o*-në nistore të

ori, për punë ekonomie të shkrimit mbi gur, si në ndonjë rast tjetër.

ori > *ora*. Shih: *ori* te MLM 1 Bas.

as > *a-është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

aproditan > *Afërditën*. Teonim.

ma > *me*; *ma-tashma-tashmë*. Shih: *ma* te MLM 1 Br.

Koment

Ky mbishkrim i shek. VI para Kr., flet për praninë shumë të hershme të orës si një nga arkifigurat e religjionit ilir që ka përkimet e veta edhe me gjerm. vj. (shih për këtë: *ori* te MLM 1 Bas dhe komentin gjegjës). Rrjedhimisht, për aq sa po bëhet e dokumentueshme me vetë praninë e saj në mesapisht, të paktën që nga ky mbishkrim e deri në ditët e sotme, ora bëhet një nga mitemat themelore të identitetit iliro-shqiptar.

Ora – e cila ndonjëherë krahasohet edhe me *zana* (*zëra*, në Jug të Shqipërisë) – ka histori të lashtë. Kurti e përshkruante atë si qenie pa ndonjë formë të caktuar, për të cilën flitet si për një grua me trup të bukur e krijesë autoritative, rrethuar nga rreze dielli; rrezet e bardha sjellin të mira, të kuqet ligësi a të këqija dhe të verdhat vdekje (2010: 134-35).

Formulat mallkuese e shprehjet e ndryshme si: ‘të hangtë ora e ligë’, ‘e hangër ora e ligë’, ‘iu/ia hangër ora(ën)’, ‘orëpremi’, ‘orëbardhi’, ‘i paorë’, ‘me orë’, ‘natë me orë’, ‘të priftë ora’ e shumë të tjera, janë të pranishme, – edhe pse mjaft të rrudhura në përdorim, – edhe sot në shqip.

Schwandner (1995: 125, 128-31) ‘përshkruan orët në terma klasikë opozicionalë: jetë:vdekje, fat:fatkeqësi, nder:marre, rend:parregullsi, bardh:zi, lindje:perëndim, djathtast:majtas’ (Kondi 2012: 196. Shih dhe: Elsie 2001: 162-164 dhe Tirta 2004: 181).

Orët shpesh identifikohen me zanat. Siç saktëson Kondi, koha mitike e bashkëjetimit fillestar me këto qenie evokohet si kohë ‘dikur moti’, apo një kohë e artë kur njerëzit mund të dëgjonin zërat e tyre një orë para dhe një orë pas mesnatës; ‘mbaheshin festivale misterioze për dritën e hënës nga vashat joshëse me floknajë të përndritur e sy vezullues, që ishin si kroje të një rinie

të përjetshme, të një gëzimi të natyrës, pasioni për muzikën, vallen e hyjnitë. Ishin këto *zanat*, nga ‘zani i gojës’, që sillnin idealen femërore dhe hirin e saj eufonik” (2012: 195).

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Schwandner 1995; Kurti 2010; Kondi 2012; Elsie 2001; Tirta 2004.

205.

MLM 3 Mu	shek. V-IV ⁻ (338)
Item	a) klaias[.jo?roisdazima[..?] b) θθlla.sbalaid ratis c) Ψaa d) hnthaša e) bo f) bro.o g) pa
Segm	klaias <i>b?o</i> rois dazima ..θθl? <i>lais?</i> bala id ratis Ψaahnt haša bo bro <i>l?opa?</i>
Mes > CALb	kaj, po ruaj të damin ..θθl? <i>lashē?</i> ballan it ratē; dhahan hashha, po pru lopa?
SALb	po qaj, po ruj të ndarin ...θθl? <i>lashē?</i> ballin tēnd ratē /shtrirē/; <i>japim haje?</i> ; <i>po ta sjell lopën?</i>
Eng	I am mourning, <i>I am saving the deceased ... θθlla.s?</i> is fallen to your forehead; we gave food, <i>I am bringing the cow?</i>

klaias > *kaj~qaj*. Shih: *klai* te MLM 8 Bal.

bo > *po*. Shih: *po* te MLM 14 Bal.

rois > *ruaj*. Shih: *d/rošši* MLM 26 Cae.

dazima > *i ndarē*; *i vdekur*. Shih *dazim* te MLM 2 Al.

..θθl? > ?

lais? > *lashē?* *lē?* Shih: *la* te MLM 9 Al.

bala > *balli*. Shih: *bale* te MLM 12 Al.

id > *yt*. Shih: *ite~ide* te MLM 2 Al.

ratis (fol./mb.) > *rati* (aor.); *bie*; *i shtrirē*. Një mbiemër i vjetër në

*-ta < *-to. Forma *rata* vjen nga PALb *rau-ta që korre-

spondon edhe me *rashë*, aor. i foljes *bie*, me pjesore *rënë* ~*ra(në)*, PALb **rau-nti*. Merr edhe funksion ndajfoljeje si-kundër që lidhet dhe me emrin *rënie*. Përkime: gr. *πάδις* ‘degë’, lat. *rādīx*, *īcis* ‘rrënjë’, got. *waūrts* ‘rrënjë’ < PIE *urad-* ‘degë, rrënjë’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **ra-uta* > Mes: *ratis* > Alb: *ratë~rënë*.

Ψaahn? > *dhanë*; lexo: *japim*. Shih: *θaos* te MLM 18 Bas.

haša? > *haje*. Shih: *han* te MLM 51 Al.

bo? > *po*. Shih: *po* te MLM 14 Bal.

bro > *pru~sjell(ë)*; *prura* (aor.); *bie*. Shih: *tabara* te MLM 1 Bal.

lopa? > *lopa?* Shih: *lopi* te MLM 3 Car.

Koment

Mbishkrimi është mjaft i dëmtuar dhe, rrjedhimisht, gati i pale-ueshëm ndaj interpretimi duhet marrë vetëm si një propozim.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

206.

MLM 4 Mu	shek. V ⁻	(340)
Item	[.d..[?]rasn.[ihill]?]	
Segm	.d....e? ras noi hill?	
Me > CALb	.d....e? ra njo hill?	
SAIb	.d....e? ra një yll?	
Eng	.d....e a star fell?	

ras > *ra*; *bie*. Shih: *ratis* te MLM 3 Mu.

noi > *njo~një*. Shih: *no* te MLM 8 Al.

hill > *yll*. Shih: *hill* te MLM 38 Al.

Koment

Mungesat fillestare krijojnë paqartësi të theksuara në interpretim, ndaj i tërë fragmentim-leximi do marrë me rezerva. Mbase, gjithsesi e vlen të hamendësohet për lidhjen tematike të këtij mbishkrimi me temën e madhe të rënies a këputjes së yjeve, aq më tepër që kjo temë prek ‘mendjen religjioze’ të njeriut ilir për vdekjen si këputje të një ylli. Edhe sot, kryesisht në Shqipërinë e Jugut, këndohet një këngë shumë e vjetër – që mund të gjurmohet pothuajse nga fundi i Mesjetës – e cila njihet kryesisht për vargun e saj nistor: *ç’u këput e ra një yll*. Mbase përkon me shprehjen hit. *uanup(p)aštal(l)a/i-* ‘yll mëngjesi, kometë, yll që bie?’, një lloj ‘yll’ i ranë poshtë’?

Duket se është ky kuptimi i këtij mbishkrimi, por në kontekst të semantikës mbivarrëse lexohet: *ky që pushon këtu është një yll i ndarë nga qielli*. Pavarësisht lidhjes hipotetike me këngën a besimin e përmendur, shprehja: *u nda (qiellës) e ra një yll*, duket se kishte lëshuar rrënjë qyshkur edhe në shqipen e hershme, mbase dhe në PALb, diku në moshë të hititishtes.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

207.

MLM 6 Mu	shek. IV ⁺	(341)
Item	oššovašnohazavaθi	
Segm	oš šovaš no hazavaθi	
Mes > Calb	osht shua njo hazava /fisnik/	
SAlb	është shuar një hazava /fisnik/	
Eng	a hazava /noble man, prince/ is deceased /burned off, extinguished/	

Fig. 29. Një nga mbishkrimet e ruajtura mirë kushtuar *hazava-it*

oš > *osht-ështëë*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

šovaš (fol.) > *shuar* (pjes.); *shuaj*, fik. Vjen nga PAlb **jūsáyati* < PIE **g^wes-* (Pokorny). Njihet si fjalë e vjetër shqipe, nga Buzuku e këndej; e bërë qëmoti pjesë e diskursit mbivarror po ashtu: *i shuem* kuptohet si ‘i vdekur’. Njihet edhe si frazeologji: *Dita e të shuemve / shumëve*. Përkime: hit. *kišt-āri* ‘zhduk, shuaj’, skt. *jásate* ‘shuaj’, *upaśama* ‘u peshat, u qetësua, u shua’, gr. *σβέννωμι* ‘shuaj’, lit. *gęstu* ‘shuaj, fik’, bulg. vj. *užasъ* ‘frikë’.

Tri mosha të fjalës: PAlb: **jūsáyati* > Mes: *šovaš* > Alb: *shuej~shuaj*.

no > *njo~një*. Shih: *no* te MLM 8 Al.

hazavaθi > *hazava*; *fisnik*, *princ*, *trim*. Shih: *hazaviti* te MLM 46 Al.

Koment

Edhe ky mbishkrim është interpretuar mjaft, kryesisht sa i përket fjalës *hazavaθi*, nga De Simone (1993) deri te D’Andria (2022).

Lexohet dhe kuptohet lehtë; ka karakter tipik funerar dhe flet për shuarjen e një fisniku.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Buzuku 1555[2013]; Tagliavini 1965; De Simone 1993; D'Andria 2022.

208.

MLM 7 Mu	shek. IV ⁻	(342)
Item	Ψaotora [.]aozzeΨihi	
Segm	Ψaotora <i>daozze Ψihi</i>	
Mes > Calb	Thotora dashti ty-<i>hi</i>	
SAIb	Thotora të deshi ty- <i>hi</i>	
Eng	Thotora loved you- <i>hi</i>	

Fig. 30. *Thaotor* dhe *dazi(m)* – ndër fjalët më të shpeshta të mbishkrimeve.

Ψaotora > *Thotora*. Teonim.

daozze > *dashti~deshi*? Shih: *daštas* te MLM 1 Bas.

Ψi > *ty*. Shih: *ite-ide* te MLM 2 Al.

Koment

Rindërtimi i pasigurt i *d*-së fillestare te *daozz*- krijon telashe interpretimi. Mund të ketë kuptimin *doli* dhe rrjedhimisht kemi *Thotora* (të) *doli ty*, që ka kuptim si shprehje e ritualit të shfaqjes së Thotorit/Thotorës dhe lënies së të vdekurit ‘në dorë’ të tij/saj.

Elemente të theksuara dialektore të mbishkrimeve të Muro Leccezes (Mu) vërehen kryesisht me praktikimin e geminanteve dhe diftongjeve *ao*, *oi*. Sa i përket dyfishit konsonantik, siç thoshte Deecke, kjo ishte në frymën e traditës që po promovohet edhe në Romë nga poeti Enius që vinte nga Rudiae.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Deecke 1882.

209.

MLM 1 Ne	shek. IV-III ⁻	(345)
Item	morkihiš[.?]oollihi	
Segm	morki <i>hi</i> š bo olli <i>hi</i>	
Mes > CALb	i morti-<i>hi</i> is bo ulli-<i>hi</i>	
SALb	mortari/i vdekuri/- <i>hi</i> është bërë ulli	
Eng	the mortale became an olive tree- <i>ih</i>	

Fig 31. Bariu i Apulias i shndërruar në trung ulliri; gravurë nga Crispijn van de Passe (1602).

morki > *mordja*; i vdekur. Shih rrënjën e *moldahia* te MLM 1 Al.
š > *ish* > *kish (bo)*. Shih: *ka* te MLM 2 Bal dhe *as~os* te MLM 2 Al.

bo > *ba~bërë*; bëj. Shih: *baos* te MLM 8 Al.

olli > *ulliri*. Shih: *oli* te MLM 48 Al.

Koment

Si këtu si në mbishkrime të ngjashme, shpërfaqet pesha e pemës së ullirit për jetën ekonomike e shpirtërore të mesapëve. Ajo lidhet edhe me jetën e tyre religjioze; orët i shitojnë karakteret e liga të barinjve dhe i kthejnë në ullinj me fruta të hidhur. Me një fjalë, vetë vdekja e kthen në ulli mesapin.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

210.

MLM 2 Ne	shek. VI-V ⁻ (345-346)
Item	baolihinolibataos
Segm	ba olihi no libataos
Mes > CALb	u ba ulli/ni/-hi, njo libatos?
SALb	u bë ulli/ri/-hi, një libatos /ujitje/?
Eng	/he is/ turned into olive tree; a libare /for him/

ba > *ba~bërë; bëj*. Shih: *baos* te MLM 8 Al.

oli? > *ulli*. Shih: *oli* te MLM 48 Al.

no > *njo~një*. Shih: *no* te MLM 8 Al.

libatos > *libatos; ujitje*. Shih: *libos* te MLM 49 Al.

Koment

Një mbishkrim fare i afërt me atë më lart, MLM 1 Ne, me mo-tive të shndërrimit në *ulli* (një lloj tharjeje e të vdekurit), dhe me elementin tipik sapulkral te *libares*. Pra, ka dykuptimësi sa u përket frutave të ullirit që janë bërë atë vit dhe shndërrimit të të vdekurit në trung ulliri, besim ky i njohur mesap. Kjo e dyta duket më e besueshme.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

211.

MLM 1 Os	shek. III ⁻ (347)
Item	θ<o>ln<o>as.mati<o> θqlnqas matqθianoas (De Tomassi; Iannelli)
Segm	θq1 nqas matqθia noas
Mes > CALb	dil Noa, e madhia Noa
SALb	dil Noa, e madhja Noa
Eng	show yourself Noas, the great Noas

θɔl > *dul* > *dil* (urdh.). Shih: *dazzi* MLM 19 Bal.

noas > *Noas*. Teonim / Antroponim.

matoθia > e madhja. Shih: *mahi* te MLM 4 Br.

Koment

Përkushtim ndaj Noas, si hyjni e veçantë në ‘hartën qiellore’ mesape. *Noa(s)* duket se merr këtu më shumë kuptim të këtij ‘personazhi’ qiellor se sa të Noas biblike. Sikur në raste të tjera duket se lidhet me trajtimin e të vdekurit sipas një rituali të caktuar.

Megjithatë, do vënë re se në disa kultura (që nuk janë tipike për Mesdheun) *noa* shfaqet si koncept i një lloj lirimi a spastrimi që pason pas ceremonive të varrimit.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

212.

MLM 2 Os	shek. IV-III ⁻ (347-348)
Item	θeotoras artahiahi:bennarrihino
Segm	θeotoras artahi a hiben n arrihi no
Mes > Calb	njo artas Thotoras a hipun n'arri, <u>no</u>?
SAIb	<u>një</u> artas Thotoras ka hipur në arrë, / <u>no</u> /?
Eng	a Thotorian Artas is /perched/ on a walnut tree- <u>hi</u> / <u>no</u> /

θeotoras > *Thotoras*: këtu: *besimtar në Thotorin*. Teonim-etnonim.

no > *njo~një*. Shih: *no* te MLM 8 Al.

artahi > *artas*. Shih: *arΨai* te MLM 15 Al.

hiben > *hipun~hipur*. Shih: *hiber* te MLM 1 Bas.

a > *a~është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

n > *në*. Shih: *inθi* te MLM 1 Bas.

arri (e.) > *arrë*. Nga PALb **arwā* < PIE **ar-*³ (Pokorny). Nga PIE është ruajtur **a* në PALb > Mes > Alb ndërsa PALb **rw* është kthyer në Mes > Alb *rr*. Konsonantja *rr* besohet të jetë krijuar në rasën kallëzore *ar+në*, mbase edhe me qëllim të shmangies së homonimisë me *arë* ‘fushë’. Përkime: mbase hit. *ari(yaki)* ‘blat ritualesh?’, gr. *ῥαφα*, sll. vj. k. *orěchъ* ‘arrë’, lit. *riėsutas*, *ruošutys* ‘lajthi’, lat. *rieksts* ‘arrë, lajthi’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **arwā* > Mes: *arri* > Alb: *arra*.

Koment

Një mbishkrim mjaft interesant për përmbajtjen e tij. Duket se, pas ullirit, një dru me peshë në jetën e mesapëve është edhe arra, një pemë kjo e kultivuar në mbarë Mesdheun.

Ajo shfaqet disa herë në mbishkrime dhe ka indikacione se kishte peshë për besimet e tyre dhe kishte ardhur nga miti i Dionisit dhe Karias (nga emri i saj *Carya* del edhe emërtimi *arrë*). Dionisi ishte dashuruar në Karian dhe mbas vdekjes së saj të parakohshme e ktheu atë në dru arre që jepte fruta. Mbase, hipja në pemë (arrë), konsiderohej si një shenjë a ogur i mirë për të vdekurit. Sigurisht se është fjala për hijen e të vdekurit e cila supozohet se del nga varri i të vdekurit në një kohë të caktuar, pas vdekjes së tij (shih: Rohrer për *arra* në: Meyer 1959: 6). Funkcioni i arrës këtu vjen si një refleks i dendromorfizmit ilir, – besimit në hyjnitë në formë druri – (Stipčević 1989) ngjashëm besimit në *lisin mollos*.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Meyer, 1959; Pokorny 1959[2007]; Stipčević 1989; Topalli 2017.

213.

MLM 3 Os	shek. IV ^a (348)
Item	bizat<<a>>s solahiaihi
Segm	bi zatass ola hiaihi
Mes > CALb	pi zotash uli hija-hi
SALb	prej zotash iu ul /i ra, i erdhi/ hija-hi
Eng	from the gods the shadow descended-hi

bi > *pei~prej*. Shih: *pei* te MLM 32 Al.

zatass > (*prej*) *zotave/zotash* (rrjedh.). Shih: *zatet* te MLM 3 Car.

ola (fol.) > *uli, u ul* (aor.). Nga PALb **wala* < PIE **uel-* ‘ul, thyej’. Zakonisht, PIE **ue* > PALb **wa* që në Mes > PALb jep *u*. Përkime: hit. *haliya-* ‘ulem, mëgjunjem’, skt. *vàlatē* ‘sillem, kthehem’, hom. *εῖλω* ‘ul, shtyp’, lit. *valyti* ‘pastroj’, sll. vj. k. *velb-mi, -ma* ‘mjaft, tepër’, tok. B *walke* ‘i gjatë’. Mund të lidhet edhe me PIE **ólei-* ‘përkul’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **wala*; **oln* > Mes: *ola* [*u ul; u ula*] > Alb: *u ul(a); ulem*.

hiai > *hija*. Shih: *hia* te MLM 10 Al.

Koment

Mbishkrimi jep momentin e ritualit kur, pas shfaqjes së hijes së të vdekurit – e cila ndonjëherë del nga varri dhe ndonjëherë, si në këtë rast, vjen nga zotat – të gjallët, familjarët e miqtë, e lënë të vdekurin në vetminë e tij të varrit.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Camarda 1864; Pokorny 1959[2007]; Topalli 2017.

214.

MLM 4 Os	shek. III ⁻ (348)
Item	svtimrhiar; s[e]tim[a]hiar (PID)
Segm	sv tim a hiar
Mes > CALb	<i>shua timi, /mbeti/ hiri /hija/?</i>
SALb	<i>shua timi, /mbeti/ hiri /hija/?</i>
Eng	<i>smoking is over; the ash /grace?/ left?</i>

sv? > *shua* (aor./pjes.); *shuaj?* Shih: *šovaš* te MLM 6 Mu.

tim/a (e.) > *tymi*. Vjen nga PALb **eituma* < PIE **d^hum*; **dhamos*. Lidhet dhe me variantin *dhâ* të foljes *jap*. Y-ja në shqip del si sekondare. Përkime: skt. *dhūmā-s*, lat. *fūmus*, lit. *dūmai* ‘tym’, av. *dādamanya-* ‘fryrje e bretkocave’, pers. *Damīdan* ‘shpërthim, plasje’, *dam* ‘frymë’, oset. *dumun*, *dīmīn* ‘tym; shpërthim’, gjerm. vj. **ēctuniaz* ‘frymë’. Mbase lidhet edhe me gr. *θυμός* ‘frymë’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **eituma* > Mes: *tima* > Alb: *timi~tymi*.

hiar? (e.) > *hi*; *mbetje?* Nga PALb **skina*. PIE **i* e shkurtër ka dhënë PALb **i* > Mes & Alb *i*. Përkime: arm. *haçi* ‘hi peme’, lat. *cinis* ‘pluhur, hi’, got. *skeinan* ‘shndrit’, isl. vj. *askr* ‘hi peme, heshtë, anije’, gjerm. l. *asc* ‘hi peme’. Mbase vjen nga PIE **ōs* ‘hi’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **skina* > Mes: *hi(ar)* > Alb: *hi(ri)*.

Koment

Një mbishkrim që sjell ritualin e tymosjes së të vdekurit, gjegjësisht përfundimin e këtij rituali dhe mbetjen e hirit në fund. Në mbishkrime të tjera flitet edhe për zjarrin dhe kështu del trinia: *zjarr*, *tym*, *hi* që përshkon ritualet mesape për të vdekurin. *Hiri* mund të ketë dhe kuptimin e *hijes*, *nderit*.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Camarda 1864; Tagliavini 1937; Pokorny 1959[2007]; Huld 1984; Topalli 2017; Kristoforidhi 2019.

215.

MLM 5 Os	shek. III ⁻ (349)
Item	etos trohanθes[.] aroasgronahias
Segm	etos trohanθes θ? aroas gronahias
Mes > CALb	^het asht trohanë t'ares grunajes
SALb	haje trahane e grunajës /grurit/ t'arës
Eng	<i>trahana</i> food; made from the wheat of your fields

etos > *këtu: hê~haje*. Shih: Shih: *han~hai* te MLM 51 Al.

trohanθes > *trahana*. Shih: *traohan* te MLM 5 Bal.

θ? > *të*. Shih: *θo* te MLM 1 Br.

aroas > *arës*. Shih: *aran* te MLM 1 Bas.

gronahias (e.) > *grunaja* < *grurë~grunë*. Mbrapashtesa *-hias* formëson emrin *grunajë* (në gjin.), që nënkupton 'arën e mbjellë me grurë'. Vjen nga PALb **grunā* < PIE **ǵ̑rnom* 'grurë'. Në një pozitë si kjo, sonorantet likuide PIE kanë dhënë PALb **ur*. Përkime: skt. *jūrṇá-jīrṇá* 'i kalbur, i tharë', lat. *grānum*, got. *kaurn*, lit. *žirnis*, ir. vj. *gràin*, sll. *zbrno* 'grurë, drithë'.

Tri moshë të fjalës: PALb: **grunā* > Mes: *gruna* > Alb: *gruni~gruri*.

Koment

Një mbishkrim i qartë, i thurur thjesht' e bukur. Vetëm afereza e nistores *g* (*g* > *k*) nxit dyshime rreth fjalës *etos* 'hê~haje', e cila këtu mund të ketë rolin e pronorit *juve*, meqë, siç thotë Lenormant, bëhet fjalë për katër persona në një dhomëz funerare (1881-

1882: 119); pra vetë dedikimi mund të jetë për më shumë se një person.

Edhe këtu gruri shfaqet si një nga burimet kryesore të ushqimit në Mesapi. Jo rastësisht edhe *trahana/ja* është bërë ushqim themelor, tradicional, nga Anatolia në tokat italiane dhe në gjithë Mesdheun, mbase dhe në hinterland të Ilirikut, ku është ruajtur deri në ditët e sotme.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

216.

MLM 8 Os	shek. III ^a	(351)
Item	kersvhi<i>iai</i>hi	
Segm	ke rsv h <i>iai</i> hi	
Mes > CALb	ke rrzu hijes?	
SALb	është rrëzuar hijeje /i ra hija/	
Eng	the shadow is ruined /extinguished/?	

ge? > ke; kam? Shih: ka te MLM 2 Bal.

rsv? (fol.) > rrzu'~rrëzuar (pjes.); rrëzoj? Nga PALb *(o)res-? <

PIE *urēǵ-* 'thyej, rrëzoj'. Përkime: gr. *ρήγνυμι, ρήγισ* 'thyerje, rrëzim', balt. sll. **rēžjō* 'pres, kafshoj', lit. *rėžiu, rėžti* 'pres, ngjes, shtyp, gërvisht', lat. *raīze* 'dhimbje, shqetësim', sll. vj. k. *rěžq, rězat* 'këpus, pres'. E afërt me kuptimin e foljeve në shqip: *rrah* 'godas, prish', *rras* 'ngjesh, bëj bashkë', dhe me aor. e foljes *bie* - 'rashë' (Pokorny). Me formën 'rashë', *rrëzohem* ruan një ndërndikesë të qartë, ndonëse besohet se vjen si formim i brendshëm nga *rrëzë~rrënjë / rranjë*.

Tri mosha të fjalës: PALb: *(o)res-? > Mes: rsv[r^ezu] > Alb: rrëzu' (pjes.); rrëzohem.

hiai > hija. Shih: hia te MLM 10 Al.

Koment

Leximi mëdyshet sa i përket shprehjes ‘ke rrzu’, prandaj duhet marrë me rezerva. Temë e mbishkrimit duket të jetë rënia e ‘hijes’, emrit a zulmës, por edhe frymës së të vdekurit.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Camarda 1864; Pokorny 1959[2007]; Luka 2003; Topalli 2017.

217.

MLM 9 Os	shek. IV- ? (352)
Item	ar ta mb: š nd:? artahi mbx ndvp (Santoro)
Segm	artahi mbxn dvp
Mes > CAIb	artanin mban n'dur?
SAIb	artanin mbajtëm në/mbi/ duar?
Eng	we carried? the Artanian on /our/ hands

artahi > *artas*. Shih: *arΨai* te MLM 15 A1.

mbxn? > *mbanë~mbajtëm?*; *mbaj*. Lidhet me foljet *baj~bëj* dhe *bie*. Shih: *tabara* te MLM 1 Bal. Megjithatë, forma e saj lidhet po ashtu me me *mâj*. Shih *manne* te MLM 1 Br.

dvp > *dur~duar*. Shih: *dare* te MLM 1 Az.

Koment

Një mbishkrim në tri radhë, në *boustrofedon*, nga e djathta në të majtë. Nuk ka shumë shkrime në *boustrofedon*.

Ka telashe leximi, por nga transliterimi i Santoros duket se bëhet fjalë për një *artas* (etnonim) të vdekur të bartur mbi duar për në varreza.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse:
Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002;
Matzinger 2019.

218.

MLM 1 Pc	shek. III ⁻	(359)
Item	Ψana	
Segm	Ψana	
Mes > CAIb	Thana	
SAlb	Thana	
Eng	Thana /name; <i>cornus mas/cornelian cherry?</i> /	

Ψana (e.) > *Thana*. Theonim? Antroponim? Apo ndoshta *Cornus mas/ cornelian* (qershë)?

Koment

Krahas kuptimit të fjalës *Thana* si teonim, perëndi ilire, apo dhe si antroponim (Thana > A/thanas), në kontekstin e këtushëm duhet pasur parasysh gjithsesi edhe kuptimin e *thanës* si *frut*, si element ushqimesh e blatimi. Meqë nuk shoqërohet nga ushqime të tjera, duket më me gjasë që bëhet fjalë për teonim apo an-troponim.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse:
Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002;
Matzinger 2019.

219.

MLM 3 Ro	shek. ? (362)
Item	dazomadazinnahaakreθθihil¹ θaotoriipigraveaton¹ θaotorakreθθesθaotori taosiiassetiandahezzan¹ daosapistaθi 1 dazomadazinnahaakreθθihi 2 θaotoriipigraveston 3 θaotor akreθθesθaotori 4 taosiiassetiandahezzandaosapistaθi (Marchesini 2023: 287)
Segm	dazoma dazin na haa kreθθihi θaotor i ipigraves ton θaotora kreθθes θaotorita osii asset e tia a ndahe zzan daos apish ta θi
Mes > Calb	dazoma /damja/ a dalun na ha kryet-hi, Thotor; ‘i epigravea /e/ të Thotoras kreti /Thotorës të/së Kretës?/; Thotorit(e) ishte, heshtes s’tija i a ndahun zani dosë ta apish /ta/ ty
SAIb	dazoma/vdekja/ doli e na ha kryet-hi, Thotor; një epigraf kokës Thotorite /Thotorit të Kretës?/; thotoras ishte; heshtës së tij i është nda/lur/ zëri, dosë të jap /sjell/ ty
Eng	death appeared for eating our head-<i>hi</i>, Thotor; an epigraph to Thotora’s head /Thotora from Crete?/; this is a Thotorian, his spear has no more voice /is down/, I bring a saw to you

dazom/a > *ndarja, vdekja*. Shih: *dazim* te MLM 2 Al.

na > *na* (klitik); *ne+na*. Shih: *ion* te MLM 20 Ro.

haa > *ha*. Shih: *han* te MLM 51 Al.

dazin > *dalë; del*. Shih: *dazi* te MLM 19 Al.

kreθθi > *kryet*, mbase: *kokat* (shum). Shih: *krit* te MLM 8 Ur dhe
criton te MLM 14 Al.

θaotori > *Thotor*. Teonim.

i/ ipigravea > *një epigraf*. Shih: *eipeigraves* te MLM 1 Di.

ton > *to~tē*. Shih: *θo* te MLM 1 Br.

θaotorita > *këtu: Thotorase*. Etnonim, besimtare në Thotorin.

osii > *ishte* (pret.). Shih: *as* te MLM 1 Al.

asset > *heshtë*. Shih: *aštes* te MLM 4 Br.

e/tia > *së/të tij*. Shih: *ai* te MLM 38 Al.

a > *a~është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

ndahe > *nda~ndarë*; *këtu: ndalë* (ndoshta *ndihun~ndier?*). Shih: *da* te MLM 36 Cae.

zzan > *zani~zëri*. Shih: *za* te MLM 18 Cae.

daos > *dosa*. Shih: *daos* te MLM 33 Al.

apis/ta > *jap; ta jap* (l.). Shih: *θaos* te MLM 18 Bas. Nga PALb
**en-apa* < PIE **ap-* **ep-* *j-*.

Tri mosha të fjalës: PALb: **n-apa* > Mes: *apis* > Alb: *jap*.

ta > *ty+ta*; (klitik formë; formant i lidhore). Shih: *ite-ide, θi* te MLM 2 Al.

θi > *ty*. Shih: *ite-ide* te MLM 2 Al.

Koment

Mbishkrimet nga *Grotta della Poesia* (Ro) përfaqësojnë fond të pasur të mbishkrimeve mesape edhe pse deri tash janë transkriptuar vetëm disa, më shumë se 20 syresh. Ato janë ndër më të plotat dhe shquhen për efekte sakrale e poetike sapulkrale. Zakonisht janë bërë mbi mure të shpellës dhe janë më shumë se mbishkrime të zakonshme, si shumë të tjera. Ndonëse nuk ka datë të saktë të tyre, nisur edhe nga struktura e tyre gjuhësore, u takojnë kryesisht shek. IV-III para Kr., pra kanë *moshën mesatare* të mbishkrimeve mesape. Vetë Shpella mund të konsiderohet si faltore a vend kult i dhe vend pelegrinazhi po ashtu (shih: Marchesini 2023a).

Duhet vënë re se lema *kreθθi* që shqip jep kuptimet *krye* dhe *Kretë*, në protoshqipe duket se ka të njëjtën rrënjë; sidoqoftë këtu ka më shumë hapësirë për kuptimin *krye* se sa *Kretë*. Kjo e fundit në formën *Kreta* haset te MLM 1 Lup. Fjala *ipigrav-* rishfaqet

sërish, ngjashëm si në disa mbishkrime të tjera (shih: Marchesinin 2023).

Fjala *daos* ‘dosë’ përsëritet vazhdimisht në mbishkrimet *Ro* dhe ndonjëherë mund të këtë marrë kuptimin *dash*.

Përdorimi i geminanteve duket se ka kryesisht funksion thek-si.

Bibl.

Për fjalët në PAlb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Marchesinin 2023.

220.

MLM 4 Ro	shek. ? (363)
Item	[.]lauhizis de[.?]kias arta hias θautouriandirahho dausapistaθivinaih
Segm	<i>klaui</i> zis <i>des/kias?</i> artahias θautouri an di rahho daus apis ta θi <i>vinaih</i>
Mes > Alb.	klohi i zis’ i dekes artasit; Thotori an te raftë; dosë ta apish /ta/ ty /dhe/ vinë-ih
SAlb	koha e zisë, i vdekuri është artas; Thotori mbi të rëntë; /një/ dosë të jap ty; /dhe/ verë- <i>hi</i>
Eng	dark times; the deceased is an Artanian; may Thotor help him; I bring you a sow /and/ vine- <i>ih</i>

klaui > *koha*. Shih *klohi* te MLM 1 Bas.

zin > *zinë* (kall.); *del*. Shih: *dazi* te MLM 19 Al.

des/kias > (i) *vdekuri /asht/*; vdekjes. Shih *des* te MLM 18 Bas.

artahias > *artas*; i *hijes së artasit*. Etnonim.

θautouri > *Thotori*. Teonim.

an > *ën~në*. Shih: *inθi* te MLM 1 Bas.

di > (a)të; *ai*. Shih: *ai* te MLM 38 Al.

rahho > *raftë-rëntë* (dësh.); *bie*. Shih: *tabara* te MLM 1 Bal.

Duket se është folje që vjen nga rrënjë të ndryshme. Është e njohur si folje supletive edhe në gjuhë të tjera. Mbase, protoforma **biera* ka dhënë edhe format dëshirore në Mes & Alb.

Tri moshat e fjalës: PAlb: **biera* > Mes: *raho* > Alb: *raftë*.

daus > *dosë*. Shih: *daos* te MLM 33 Al.

apis/ta > *jap*; *ta jap* (lidh.). Shih: *θaos* te MLM 18 Bas.

θi > *ty* (dhan.). Shih: *ite-ide* te MLM 2 Al.

vina/i > *vinë-verë*. Shih: *vina* te MLM 5 Ar.

Koment

Rindërtimi i grafemës *s* te *deskias* nuk është i sigurt (megjë në këto pozicione kemi disa herë *den* ‘dhe’), por konteksti sugjeron një lexim të tillë. Sa i përket shprehjes *apis-ta*, duhet pasur parasysh përkimet (mbase të rastit) me skt. *pis-ita* ‘mish’, *pish-tá* ‘ushqim, shujtë’ dhe *pî-tí* ‘pije; pi’. Megjithatë, *daus/a pis-ta* prapë do të rezultonte: ‘mish dose’.

Bibl.

Për fjalët në PAlb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

221.

MLM 5 Ro	shek. ? (363)
Item	<i>klauihvenasθantour¹andirahokokkehiasdau¹sapistaθivunaihitopido¹asθoiniligaves</i>
Segm	klauih venas Tautor an di raho ko/kke hias daus apis ta θi vuna ihi to pi doasetoi n ili-gaves
Mes > CAlb	klohi (<i>i zisë?</i>) së vendit, Thotori an te raftë; ku ke/ka/ hij dosë ta japish / ta / ty, vuna (vina?)- ih i të pijë të dashtnit n ‘Illi-Gaver

SAlb	koha (<i>i zisë?</i>) së vendit; Thotori mbi të rëntë; ku ka hije dosën të jap/sjell/ ty; i vura /verë?/-ihi të pijë të dashurit në ylli-gavër (=Grotta della Poesia?)
Eng	/dark?/ times in the land; Thotor, help him/her; in the shadow, I brought you a sow; I brought (vine) drinking for my beloved in the <i>Cave of the Star</i> (= Grotta della Poesia)

klauhi > *koha* (=klani; qani?). Shih *klohi* te MLM a Bas.

venas > i vendit. Shih: *veinan* te MLM 1 Bas.

Tautor > *Thotor*. Teonim.

an~n > *ën~në*. Shih: *inθi* te MLM 1 Bas.

di > (*a*)*të*; *ai*. Shih: *ai* te MLM 38 Al.

raho > *raftë-rëntë* (dësh.); *bie*. Shih: *rahho* te MLM 4 Ro.

ku/kke > *ku*, *aty ku*. *Ku* lidhet me *kush*, *kujt*, *kur*, *kë* që përmbajnë rrënjën **ku-*. Shih: *kon* te MLM 24 Al.

kke > *ke*; *ka*. Shih: *ka* te MLM 2 Bal.

hias > *hije*. Shih: *hia* te MLM 10 Al.

daos > *dosë*. Shih *daos* te MLM 33 Al.

apis/ta > *jap*; *ta jap* (l.). Shih: *θaos* te MLM 18 Bas.

θi > *ty*. Shih: *ite-ide* te MLM 2 Al.

vuna (*vina?*) > *věj*. Shih: *vina* te MLM 5 Ar. Shih: *voθoi* te MLM 1 Az.

to > *të*. Shih: *θo* te MLM 1 Br.

pi > *pi*. Shih: *pi* te MLM 26 Al.

doasetoi > (*të*) *dashurit* (dhan.). Shih: *daštas* te MLM 1 Bas.

ili-gaves (e.) > *Ylli-Gavër*; (*z*)*gavra e yllit*. Toponim kompozitë nga *ill* dhe *gaves*. Në mbishkrimet e tjera të Ro haset edhe si *ligaves*, pra fjala ka pësuar aferezë për shkak të marrëdhënies me parafjalën a fjalëzën shërbyese që i paraprin. Për *ill/hyll* shih te MLM 38 Al. Fjala (*z*)*gavra* ‘vrinë, shpellë, e gërryer në dry, gur etj.’; sinonim a variacion i *zgafellë* ‘shpellë, tunel’, *zgarbë*, *zguer* ‘zgavër druri’ dhe *varr*. Vjen nga PAlb **ga-wara* ‘varr’. Përkime: skt. *gavyuti* ‘vendbanim’, *kuhara* ‘gavër, shpellë’, lat. *caverna* ‘(z)gavër, shpellë’, gr. *cavea*

‘kafaz’, arm. *çi w* ‘kulm, mbulesë’, ang. vj. *scu(w)a* ‘strehë, mbrojtje’, gjerm. l. *scuwo* ‘hije’, *scūr* ‘zgjer, zgavër’; mbase nga < PIE **(s)keu-*² ‘mbulesë’ apo **keue-* ‘vrimë, gavër’. Kr. po ashtu me norv. *gūva* ‘ulje a rënie poshtë’, gjerm. *gupfen* ‘kërcej lart e poshtë, lëkundem’, lat. *gubt* ‘rënie poshtë, përkulje’, sll. vj. k. *paguba* ‘gërmadhë’ < PIE **gheub(h)-*.

Tri mosha të fjalës: PAIb: **ga-wara* > Mes: *gaves* > Alb: *gavër*.

Koment

Duket sikur fjala *zis* është ‘harruar’ në fillim të mbishkrimit meqë ajo ndodhet vazhdimisht në një kontekst të tillë. Por, duke qenë pjesë e formulës, ajo është lehtë e nënkuptueshme. Shprehja *n/iligaves*, ndonëse mund të mashtrojë me homofoninë e fjalës së sotme shqipe *ligavec*, ka tjetër kuptim nga ajo dhe nga rrënja PIE **h3lígōs* ‘i sëmurë, i lig’ që është burim i kësaj homofonie.

Në të vërtetë, kjo fjalë ndodhet vetëm te mbishkrimet MLM Ro, nga *Grotta della Poesia* dhe, me sa duket, i referohet pikërisht kësaj shpelle. Duket se nga kjo shpellë janë soditur edhe yjet dhe janë kryer rituale mortore duke lexuar nga aty edhe yjet. Duket se kjo shpellë ka shërbyer edhe si një vendvarrim. Jo larg kësaj shpelle, rreth 130 km, afër Brindizit ndodhet edhe lokaliteti i quajtur ‘Ylli mbi shpellë’ (*Stella sulla gropta*). Kjo gamë emërtime që përmbajnë brenda kuptimin e fjalës *zgavër/shpellë* reflekton sadokudo një histori të kësaj fjale.

Me gjasë, kuptimi PIE **keue-* apo *(s)keu-*², në shqip ka ruajtur kuptimin të fjalët: *(z)gavër*, *guvë* dhe *kavaz/kafaz*, por ka ruajtur kuptime të përafërta edhe te një regjistër më i gjerë leksikor. Në rastin konkret, fraza *n’illigaves* ka kuptimin *në illi-kavez*, *në gavër/guvë të yllit* apo *në shpellë të yllit*, duke i dhënë kështu mbarë shpellës *Grotta della Poesia* një emërtim simbolik e poetik. Fakti se kjo fjalë nuk ndodhet te mbishkrimet tjera jashtë shpellës flet se ajo është e lidhur ngushtë me këtë emërtim toponimik. Pra, *Grotta della Poesia* = *illigaves* ‘illi-gavër / gavra e yllit’.

Në shikim të parë, *gaves* ‘gavra’ duket e afërt me variantin etrusk *cavire* ‘gavra’ (Mayani 1962: 119) dhe me lat. *caverna*, por

shihet se ka një pararendës leksikor të vjetër PIE. Shih dhe lidhjen e mundshme të *gavra* me gr. *τοπήλαιον* (Topalli 2017) apo me *σπέλλα* ‘shpellë’ (Qirjazi 2021).

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Meyer 1891; Pokorny 1959[2007]; Mayani 1962; Topalli 2017; Qirjazi 2021.

222.

MLM 6 Ro	shek.? (363-364)
Item	<i>raniavallana¹Θeotoriandiraho¹naik¹latanintaθi¹vaçe¹hasθiniligaves</i>
Segm	rani a valla/na θeotori an di raho nai klatanin taθi vatei hasθi n ili/gaves
Mes > CALb	e ranë a vallja /na/, Thotori an te raftë; na e klajtem tatin /dhe/ ia vajtem eshtrat n’Illi-Gaver
SALb	e rëndë <u>na</u> është vallja /e mortjes/ <u>ne</u> ; Thotori mbi të rëntë; ne e qamë tatën /e ia/ vajtëm /sollëm/ eshtrat në ylli-gavër
Eng	the dance /macabre/ is hard for us; may Thotor help him; we mourn our father, we brought his bones into the <i>Cave of the Star</i>

rani (ndj.) > *randë*. Shih: *ranθo* te MLM 3 Car.

a > *a~është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

valla > *vallja*. Shih: MLM 1 Al.

na/i > *na~ne*. Shih: *ion* te MLM 20 Ro.

Θeotori > *Thotori*. Teonim.

an > *ën~në*. Shih: *inθi* te MLM 1 Bas.

di > *(a)të; ai*. Shih: *ai* te MLM 38 Al.

raho > *raftë-rëntë* (dësh.); *bie*. Shih: *rahho* te MLM 4 Ro.

klatan/in > *kajtëm~qamë; qaj*. Shih *klai* te MLM 8 Bal.

taθi > *tata, babai*. Shih: *atan-tat* te MLM 1 Br.

vatei > *vajtëm; këtu: çuam*. Shih: *vaos-vate* te MLM 1 Br.

hasθi > *eshtrat*. Shih: *ast* te MLM 1 Bas.

n > *në*. Shih: *inθi* te MLM 1 Bas.

ili-gaves > *Ylli-Gavër*. Shih: *ili-gaves* te MLM 5 Ro. Toponim.

Koment

Një nga Ro-mbishkrimet që dëfton se Ylli-Gavra shërbente edhe si faltore dhe si vendvarrim ku *dorëzoheshin* eshtrat e të vdekurve.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

223.

MLM 7 Ro	shek.?	(364)
Item	<i>θeotoriandirahodamail²sketθesnaiasstihatidazoma[³]zesandadazzesstaboa</i>	
Segm	θaotori an di raho damais ketθes nai/as stih ati dazoma zes a nda daz zes sta boa	
Mes > CALb	Thotori an te raftë, dhamët keqas na i asht /ka/ shti atij dazoma e zezë, a nda tash, i zes ‘shta bo	
SAlb	Thotori mbi te rëntë, dhëmbët keqas ia shtiu /nguli/ dazoma e zezë /hija e vdekjes/; u nda tashmë dhe i zez /zi/ është bërë	
Eng	may Thotor help him; he faces the teeth of the <i>dazoma</i> /the black shadow of death/; he has already crossed over and turned into black	

θaotori > *Thotori*. Teonim.

an > *ën~në*. Shih: *inθi* te MLM 1 Bas.

di > (a)të; ai. Shih: ai te MLM 38 Al.

raho > raftë-rëntë (dësh.); bie. Shih: rahho te MLM 4 Ro.

damais (e.) > dhambët~dhëmbët. Vjen nga PALb *dzamba, me ç'rast *ġ e zëshme PIE ka dhënë PALb *dz, pastaj dz > Mes. d(h) > Alb. dh. Përkime: skt. dānt, gr. ὀδός, lat. dens, tok. A. kam 'dhëmb', av. dantan, lit. dantis 'dhëmb' < PIE *ġombho-, *h₃dónts.

Tri mosha të fjalës: PALb: *dzamba > Mes: dama > Alb: dhamb~dhëmb.

ketθes (ndf./mb.) > (i) keq, keqas. Rrjedh nga PALb *kakja < PIE *kāka- 'dhjes, bëj kakën'. Rast kur PIE *a > PALb *a e cila është ruajtur në a të Mes & Alb. Po ashtu, velaret PALb u palatalizuan para para *j~*i. Përkime: gr. κακός, frigj. e re κακouv 'keq, dëm', lat. cacāre 'dhjes', ir. caccaim, uels. cach, në të njëjtin kuptim.

Tri mosha të fjalës: PALb: *kakja > Mes: ketθ/es > Alb: keq~keqas.

nai/as > na~ne; na i asht~është. Shih: ion te MLM 20 Ro dhe as te MLM 1 Al.

/as/stih > asht/ka shti (e kr.); shtie, ngul, fus; shtrij, hap. Folja shtie (që në Mes duket se del si fol. supletive sti~stih 'shtie-shtirem') vjen nga PALb *stera < PIE *ster- 'shtroj, hap'. Zakonisht, bashkëtingëllorja PALb *r, në pozicionin fundor pas *e humb, sikur në këtë rast; ajo ka rënë kur është krijuar togu zanor ie. Përkime: skt. sirnāti 'përhap, zgjeroj', gr. στόννμι 'përhap, zgjeroj', lat. sterno 'shtrij' sll. vj. strěti 'shtrij, shtroj'.

Tri mosha të fjalës: PALb: *stera > Mes: stih > Alb: shtie.

ati > atij. Shih: ai te MLM 38 Al.

dazoma > ndarja, vdekja. Shih: dazima te MLM 2 Al.

zes > e zezë. Shih: zis te MLM 1 Bas.

nda > nda. Shih: nda te MLM 15 Bas.

daz > tash/më. Shih: tassti te MLM 8 Al.

a/sta > asht~është. Shih: as te MLM 1 Al.

boa > bo~bërë. Shih: baos te MLM 8 Al.

Koment

Për shkak të disa mundësive të segmentimit në pjesën e dytë, leximi i këtij mbishkrimi është i pasigurt.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

224.

MLM 8 Ro	shek.?	(365)
Item	klaohi venasziθ θaotor taoteθθes θaotori [andirah(h)o?]	
Segm	klaohi venas zis θaotor taoteθ θes θaotori an di rah(h)o?	
Mes > CALb	klohi i /t'/venas zisë Thotor, t'Tautet des /vdekje/; Thotori an të raftë	
SALb	koha e zisë së vendit Thotor – e Teutës vdekje; Thotori mbi të rëntë	
Eng	dark times have befallen the country, Thotor, with Teuta's death; may Thotor help this one	

klaohi > *koha*; *klani~qani*? Shih *klohi* te MLM 1 Bas.

venas > *e/të vendit* (gjin.). Shih: *veinan* te MLM 1 Bas.

zis > *zinë* (kall.). Shih *zis* te MLM 1 Bas.

θaotor > *Thotor*. Teonim.

taoteθ > (*të*) *Teutës*. Emër personal. Vjen nga PALb **teutana* < PIE **teutéh₂-* 'njerëz, bashkësi'. Diftongu *ao/au* alternohet shpesh me *eu* në Mes; mjafton të kujtohet emri *θaotor~θeotor*. Përkime: hit. *tuzzi* 'ushtri'?, lit. *tauta* 'njerëz', gal. *Teuta/tes* 'fis, atdhe', ir. vj. *tūath* 'njerëz, klan, vend', uels. *tūd* 'vend', corn. *tus*, bret. *tud* 'njerëz, popull', ang. vj. *theod* 'popull', umbr. *tota* 'njerëz', osk. *touto* 'qytet', frigj. *teuto* 'njerëz?'. Tri mosha të fjalës: PALb **teutana* > Mes: *Tau...* > Alb: *Teuta*

θes > këtu: *vdekje*. Shih: *des* te MLM 11 Cae.

an > *ën~në*. Shih: *inθi* te MLM 1 Bas.

di > (*a*)*të*. Shih: *ai* te MLM 38 Al.

rahho > *raftë-rëntë* (dësh.); *bie*. Shih: *rahho* te MLM 4 Ro.

Koment

Një nga mbishkrimet më lapidare mesape.

Meqë grupi *-ao-si* dhe *-au-*, te mbishkrimet *Ro* zakonisht jep *-o-* (shih *θaotor=Thotor*) edhe *klaui=klohi* ‘koha’, por mbase te *taoteθ-ao-* ruan elemente të diftongut *eu* të shqipes së mëpastajme si te *Teutë*.

Deecke kishte kapur saktë tekstin dhe kontekstin e mbi-shkrimit dhe kishte nxjerrë leximin e *taotinaihiaihi* si *Teuta* (1882: 378), siç vëren pastaj edhe Pokorny (2007: 3133). Pa dyshim, si emër personal, *taoteθ* ka këtu kuptimin e emrit personal dhe nga konteksti mund të kuptohet se është fjala për mbretëreshën Teutë. Ndonëse variantet e ndryshme për *θeotor/a*, gjithandej në mbishkrimet mesape, lënë mundësinë për t’u parë nëse në mes këtij teonimi dhe emrit ilir *Teuta* ka ndonjë lidhje, duket se ato përbëjnë dy fjalë-emra të ndryshëm, edhe pse mund të ketë ndonjë pikëtakim përbrenda interpretimit të fjalës *teuta* në temën e PIE **teutéh₁-* ‘njerëz, bashkësi’. Nuk përjashtohet mundësia që folja *klaohi* të ketë edhe kuptimin *kani~qani* (urdh.): *qani zinë e vendit*, *Thotor – vdekjen e Teutës...* Shih dhe lidhjen e mundshme të *θeotora* me frigj. *tevto* (Cursach 2018: 288).

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Deecke 1882.; Pokorny 1959[2007]; Cursach 2018.

225.

MLM 9 Ro	shek.?	(365)
Item	[Ψaihin[...]av[]aviθes taholas [---]deos ase[toi niligaves?]	
Segm	Ψaihin thoav aviθes ta holas deos asetoi n ili-gaves	
Mes > CALb	thanë? thava avitet, ta solla deshta ashtet n'Illi-Gaver	
SALb	thanë~thonë? thatësia po avitet, desha të t'i sjell eshtrat në ylli-gavër	
Eng	some say the drought? is approaching soon; I intended to bring your bones into the Cave of the Star	

Ψaihin? > *thonë~thanë~thënë?*; *them*. Rrjedh nga PALb **tsansmi* < PIE **kens-*, formuar nga aor. sigmatik. Siç dihet, pjesoret me -*në* (**tsan(s)-nt-*) burojnë nga pjesorja aktive PIE në **nt* (skt. *bharant*). PALb këtu ende luhatet mes PIE **ā* dhe **ē*. Më vonë hyn edhe ndërrimi me **o*. Përkime: hit. *tar-*; *utar-* ‘tham ~them’, *mëma-*ⁱ ‘them, recitoj’, skt. *āha*, *āttha* ‘a-thanë’, gr. *δεῖκνῶμι* ‘dëftoj, them, tregoj’, lat. *dicere* ‘them, tregoj’, osk. *deikum* ‘them’, umbr. *teitu* ‘thuj’, got. *taiknjan* ‘tregoj, them’.

Tri moshë të fjalës: PALb **tsan(s)-nt-* > Mess: *Ψai(hi)n?* > Alb: *thojnë~thonë*.

thoav? > *thava?* Shih: *thoav* te MLM 1 Bas.

aviθes > *avitur*. Shih: *aviti* te MLM 26 Al.

ta > *ta*; këtu: *të t'i*. Shih: *θo* te MLM 1 Br dhe *ite~ide*, te MLM 2 Al.

holas > *solla* (aor.)? *sjell*? Nga PALb **tšela* < PIE **k^uel-*. E shkruar/transkriptuar gabim? Në disa gjuhë përkon edhe me *polla* < *pjell*. Zakonisht, para zanoreve nistore, PIE **k^u-* > PALb **tš* që këtu po shfaqet si *h*, por në shqipe kalon pastaj në *s*. Gjithashtu, PALb **e* ka dhënë **ie* më vonë (*sela~siell* > *sola*), sikur që PALb **l* > Alb *ll*. Përkime: skt. *cārati* ‘ec, lëviz’, gr. *πέλω* ‘bëhem, lind, pillem < *pjell*’, lat. *colō* ‘kultivoj’.

Tri mosha të fjalës: PAlb **tšela* > Mes: *holas* > Alb: *solla deos* > *desha*. Shih: *daštas* te MLM 1 Bas.

asetoi > *ashtet~eshtrat*. Shih: *ast* te MLM 1 Bas.

n > *në*. Shih: *inθi* te MLM 1 Bas.

iligaves > *Ylli-guvë*. Toponim.

Koment

Mëdyshja rreth rindërtimit internal të fjalës *holas* ‘solla’ nuk e cenon linjën themelore të leximit të mbishkrimit. Nuk përja-shtrohet as kuptimi i *holas* (*ho-las*) si *lashë*.

Bibl.

Për fjalët në PAlb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

226.

MLM 10 Ro	shek.?	(365)
Item	[---] [---] az asθi n iligaves	
Segm	[---] <i>hol?</i> az asθi n iligaves	
Mes > CAlb	? <i>solla?</i> ashtin n’Illi-Gaver	
SAlb	...? <i>solla?</i> ashtin n’ylli-gavër	
Eng	...? <i>I brought your bones into the Cave of the Star</i>	

holaz > *solla* (aor.)? *sjell*? Shih: *holas* te MLM 9 Ro.

asθi > *ashtin* (= *eshtrat*). Shih: *ast* te MLM 1 Bas.

n > *në*. Shih: *inθi* te MLM 1 Bas.

iligaves > *Ylli-guvë*. Toponim.

Koment

Mungesa e shkronjave initiale e vështirëson leximin. Po ashtu, *solla* mund të jetë edhe *lashë*.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

227.

MLM 11 Ro	shek.?	(365)
Item	morkosopades [---] [---]	
Segm	morkos o pades [?]	
Mes > CAIb	Merkuri o i pavdes [?]	
SAIb	Merkuri është i pavdekshëm [?]	
Eng	Merkury is immortal [?]	

morko > *Merkuri*. Teonim.

o > *o-është; nyjë?* Shih: *as* te MLM 1 Al.

pades > *i pavdes*. Shih: *i/pades* te MLM 11 Cae.

Koment

Nuk është e qartë nëse këtij mbishkrimi i mungon pjesa fundore dhe kjo shkakton telashe në interpretim. Duket se mbishkrimi ngrihet mbi formulën për pavdekësinë e zotave, si në rastin e perëndeshës Afërditë, te MLM 11 Cae.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

228.

MLM 12 Ro	shek.?	(366)
Item	dazos ka[---]ae aviθes brite[---] daos api [stanθi vinaihi?]	
Segm	dazos <i>kaae?</i> aviθes brite daos apis/ta/ nθi vinaihi?	
Mes > CALb	ndarja ka avitë; prite dosën, <u>ta</u> japi /<u>ta</u>/ ty vinën-<i>hi</i>	
SALb	ndarja /vdekja u avit/ erdhi; prite dosën /blatimin/ të jap tënden verë- <i>hi</i>	
Eng	death is approaching; behold the sow, I bring wine- <i>hi</i> to you	

dazos > *ndarja; vdekja*. Shih: *dazim* te MLM 2 Al.

ka[.?]ae > *ka?* Shih: *ka* MLM 2 Bal.

aviθes > *avitur*. Shih: *aviti* te MLM 26 Al.

brite > *prite* (urdh.). Shih: *briti* te MLM 22 Al.

daos > *dosë*. Shih: *daos* te MLM 33 Al.

apis/ta > *(ta) jap*. Shih: *θaos* te MLM 18 Bas dhe *nabt* te MLM 1 Br.

ta/nθi > *tande~tënde; ti*. Shih: *ite~ide* te MLM 2 Al.

vina > *vina*. Shih: *vina* te MLM 5 Ar.

Koment

Mungesa e mundshme e disa shkronjave e vështirëson leximin. Megjithatë, paralajmërimi për afrimin e vdekjes a kohës së zisë është i qartë.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Camarda 1864; Pokorny 1959[2007]; Luka 2003; Topalli 2017.

229.

MLM 13 Ro	shek. ? (366)
Item	<i>θeotordamokes¹ θetθeotoriandil¹ rahonaidamai¹. as¹ setian andatiatandeosapistaθi</i>
Segm	θeotor damo kesθet θeotori an di raho nai da ma/i <i>das</i> seti a nan dati atan deos apis/ta θi
Mes > CALb	Thotori dau keshtu, Thotori an te raftë. na u da ma i <i>das</i>htni; a nan data, atë dosë <u>ta</u> apish /<u>ta</u>/ ty.
SALb	Thotor e ndau /vendosi/ kështu, Thotori mbi të raftë, na u nda më i dashuri, është data nëntë, atë dosë <u>ta</u> jap/ <u>ta</u> / ty
Eng	Thotor decided so; may Thotor help him; our most beloved is detached, date the ninth; I bring you the saw.

θeotor > *Thotor*. Teonim

damo > *ndau*; këtu: *vendosi*. Shih: *nda* te MLM 15 Bas.

kesθet (ndj.) > *kështu*. Njihet si fjalë çift me *ashtu*. Duket se ka lidhje edhe me PALb **ka-tu* ‘këtu’ dhe do të mund të propozohet për rindërtim si **ke-stau* meqë edhe morfologjikisht ndahet në *kë-shtu*; *kë-* del si parashtesë me kuptim deiktik ndërsa *-shtu* vjen si ndajfolje (Bopp). Përkime: skt. *ketta* ‘në

një mënyrë, ashtu-kështu', skt. *tátas* 'kështu, pra', lat. *suad*, gjerm. *so* 'ashtu, kështu'.

Tri mosha të fjalës: PAIb **kestau?* > Mes: *kestet* > Alb: *kështu*.

an > *ën~në*. Shih: *inθi* te MLM 1 Bas.

di > *(a)të. ai*. Shih: *ai* te MLM 38 Al.

raho > *raftë-rëntë* (dësh.); *bie*. Shih: *rahho* te MLM 4 Ro.

nai > *ne; neve na u*. Shih: *ness* te MLM 11 Al.

da > *u ndamë, u nda*. Shih: *nda* te MLM 15 Bas.

ma i dasseti (mb.) > *ma/më i dashuri* (sip.). Shih: *daštas* te MLM 1 Bas.

a > *a~ështëë*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

nan > *nandë~nëntë*. Shih: *nan* te MLM 3 Car.

dati > *data*. Shih: *dat* te MLM 8 Cae.

atan > *atë* (kall.); *ai*. Shih: *ai* te MLM 38 Al.

deos > *dosë*. Shih: *daos* te MLM 1 Bas.

apis/ta > *(ta) jap*. Shih: *θaos* te MLM 18 Bas dhe *nabt* te MLM 1 Br.

θi > *ty; ti*. Shih: *ite~ide* te MLM 2 Al.

Koment

Mbishkrimi është i qartë dhe dëfton qartë dhe me datë procesionin e blatimit të dosës m(dashit?) për të vdekurin. Aty shprehet edhe fuqia e Thotorit si zot kryesor që përcakton fatin njerëzor.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Bopp 1854; Pokorny 1959[2007]; Topalli 2017.

230.

MLM 14 Ro	shek. ? (367)
Item	Θeotora[---]a s θaotorideosa pista θivina [---] naišenta ligaves
Segm	Θeotora[?] as θaotori does apis/ta θi vina nai šenta ligaves
Mes > CALb	Thotoras asht, Thotor; dosë <u>ta</u> apish /<u>ta</u>/ ty vinë [?] në t'shenten Illi-Gaver
SAlb	Thotor, /ky/ është thotoras; dosë të jap / <u>ta</u> / ty /e/ verë [?] në të shenjtën ylli-gavër
Eng	Thotor, this is a Thotorian; I am giving /you/ sow and wine[?] into the holy <i>Cave of the Star</i>

Θeotoras > *Thotoras*. Etnonim.

θaotori > *Thotor*. Teonim.

does > *dosë*. Shih: *daos* te MLM 33 AL.

apis/ta > (*ta*) *jap*. Shih: *θaos* te MLM 18 Bas dhe *nabt* te MLM 1 Br.

θi > *ty; ti*. Shih: *ite~ide* te MLM 2 AL.

vina > *vina*. Shih: *vina* te MLM 5 Ar.

nai > *na~ne*; këtu: *në*. Shih: *inθi* te MLM 1 Bas.

šenta (mb.) > (*i, e*) *shenjtë*. Është menduar se kjo fjalë vjen nga lat. *sanctus* e osk. *σakopo*, por me sa shihet, në mesapisht ka njohur shfaqje më të hershme. Mund të ketë lidhje edhe me *shêj~shenjë*. Togu zanor **ai* i PALb duket se kaloi në *e* në Mes & Alb. Korrespondencat duhet kërkuar në rend të parë me hit. dhe skt. Shih: luv. *sanawai-/sanawazi-* ‘i mirë’, *sanawastar-* ‘mirësi, shenjtëri’, *ušantari-*, *ušantarai-* ‘që sjell shenjtëri, bekim’, hit. *šani-* ‘një i vetëm, i veçantë; send’, skt. *atisáya* ‘e shquar, eminente, me tipare të shenjta’, *caitya* ‘momument funerar për një të shenjtë’, por dhe av. *spānta-* ‘i/e shenjtë’, lit. *švėntas* dhe prus. vj. *swenta-* ‘i/e shenjtë’, mbase nga PIE *k̑en-* (Pokorny).

Tri mosha të fjalës: PALb **sain-?* > Mes: *šenta* > Alb: *i/e shenjtë*.

ligaves > *Ylli-gavër*. Toponim.

Koment

Emri *θeotor* (+as/i) ka dhënë teonim dhe njëkohësisht *etnonim*.

Fjala *šenta* ‘e shenjtë’ dëfton saktë karakterin prej faltoreje të shpellës (*i*)*ligaves*, fjalë që ka pësuar aferezën e *i*-së initiale si dhe në ndonjë rast tjetër. Duket se *šenta* nuk ka lidhje këtu me fjalën *sene* ‘vit’, të njohur edhe në slav. si *sene*, po dhe në ndonjë gjuhë jo IE si akad. *šanatum*, pavarësisht pelegrinazhit të mund-shëm vjetor në Shpellë (sikur në varreza).

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Miklosich 1871; Meyer 1891; Pokorny 1959[2007]; Bonnet 1998; Kloekhorst 2008; Huet 2016.

231.

MLM 15 Ro	shek.? (367)
Item	θeotor andi raho sta? boas krاندias eti θa to ligaves [---]θahaθi
Segm	θeotor an di raho sta boas krандi aseti θato ligaves ta haθi
Mes > CAIb	Thotori an të raftë, t’asht bo krande ashti, /t’/ dhâta /n/ Illi-Gaver te hash
SAIb	Thotori mbi të rëntë, të është bërë krënde ashti, /të/ dhashë /solla/ të hash /në/ ylli-gavër
Eng	may Thotor help him; your bones became dry twigs; I brought food into <i>Cave of the Star</i>

θeotor > *Thotor*. Teonim

an > *ën~në*. Shih: *inθi* te MLM 1 Bas.

di > (a)të. Shih: *ai* te MLM 38 Al.

raho > *raftë-rëntë* (dësh.); *bie*. Shih: *rahho* te MLM 4 Ro.

sta > *asht-është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

boas > *bo~bërë*. Shih: *boas* te MLM 8 Al.

krandi (e.) > *krande~krënde*. Vjen nga formimi me prefiks në PALb **ka-randa*; mbase nga PIE **rendh-* ‘thej, copëtoj’, duke mos përjashtuar as origjinën onomatopeike. Nga PALb në Mes & Alb janë ruajtur në pozicionet e konsonanteve *k*, *r* dhe *d*. Përkime: gjerm. l. *rinda*, ang. vj. *rinde* ‘lëvore pemësh, mbetje’, got. *grano* ‘mustaqe, bredh’, ir. *grend* ‘mjekër’.

Tri mosha të fjalës: PALb **ka-randa* > Mes: *krandi* > Alb: *krande~krënde*.

aseti > *ashti*. Shih: *ast* te MLM 1 Bas.

θato > *dhashë*. Shih: *θaos* te MLM 18 Bas.

ligaves > *Ylli-gavër*. Toponim.

ta > *ta*. Shih: *θo* te MLM 1 Br.

haθi > *haje*. Shih: *han* te MLM 51 Al.

Koment

Në mënyrë tërthore mbishkrimi nënkupton që ndaj të vdekurit tregohet kujdes me ushqime edhe një kohë të gjatë pas vdekjes; kur eshtrat e tij tashmë janë bërë *krande*.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Barić 1959; Çabej 1986 I; Demiraj 1998.

232.

MLM 16 Ro	shek.?	(367)
Item	taotoriandirahho daz[.]dazethias ligaves api ke[.]ra[.]jes tonga	
Segm	taotori an di rahho dazim? dazet hia s ligaves apike a?ra h?eston ga	
Mes > CAIb	Thotori an të raftë, e damjes doli hija /s/ Ili- Gavres, japigu a ra?; heshtun? ka?	
SAIb	Thotori mbi të rëntë, doli hija e vdekjes nga ylli- gavra; japigu ka ra /rënë/, heshtur? ka?	
Eng	may Thotor help him; the shadow of death emerged from the Cave of the Star; the Iapygian falls into silence?	

Θeotori > *Thotori*. Teonim.

an > *ën~në*. Shih: *inθi* te MLM 1 Bas.

di > *(a)të; ai*. Shih: *ai* te MLM 38 Al.

rahho > *raftë-rëntë* (dësh.); *bie*. Shih: *rahho* te MLM 4 Ro.

dazim ? > *vdekja?*. Shih: *dazim* in MLM 2 Al.

dazet > *del, ndahet*. Shih: *dazi* te MLM 19 Al.

hias > *hija*. Shih: *hia* te MLM 10 Al.

ligaves > *Ylli-guvë*. Toponim.

apike > *japig*. Etnonim.

a/ra? (fol.) > *a ra~ka rënë; ka vdekur?* Derivat i foljes *bie*. Shih: *ratis* te MLM 3 Mu dhe *tabara* te MLM 1 Bal.

heston? > *heshtur?* (pjes.). Shih: *hes* te MLM 4 Br.

ga > *ka?* Shih: *ka* te MLM 2 Bal.

Koment

Ky është mbishkrim ku mund të identifikohet emërtimi *japig* i përdorur nga vetë japigët, në mbishkrimet e tyre. Mungesat në fjalët e fundit vështirësojnë të kuptuarit.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse:
Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002;
Matzinger 2019.

233.

MLM 17 Ro	shek.?	(368)
Item	plator blaθesbilìa	
Segm	plator blaθes bilìa	
Mes > CALb	Plator, blate bilìa	
SAlb	Plator, blaton bija	
Eng	Plator, offerings from the daughter	

plator > *Plator*. Teonim? Antroponim?

blaθes > *blaton*. Shih: *blaθi* te MLM 20 Al.

bilìa > *bijës*. Shih: *bili* te MLM 8 Al.

Koment

Ndonjëherë konteksti nuk na është i qartë nëse Plator është emër hyjnie apo antroponim. I tillë është edhe ky rast, ndonëse, me sa duket, bëhet fjalë për teonim.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse:
Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002;
Matzinger 2019.

234.

MLM 18 Ro	shek.?	(368)
Item	[daosasē].[stavinahi niligaves	
Segm	daos apē[i]s ta vinahi n iligaves	
Mes > CALb	dosë ta apish /ta/ ty; vinë n'Illi-Gaver	
SAlb	dosë të jap /ta/ ty; verë në ylli-gavër	
Eng	I bring you a sow; vine for you in the Cave of the Star	

daos > *dosë*. Shih *daos* te MLM 33 Al.

apeis/ta? > (*të*) *jap?* Shih: *θaos* te MLM 18 Bas dhe *nabt* te MLM 1 Br.

vina > *vina*. Shih: *vina* te MLM 5 Ar.

n > *në*. Shih: *inθi* te MLM 1 Bas.

iligaves > *Ylli-Gavër*. Toponim.

Koment

Rindërtimi i foljes *apeis/ta* ‘ta jap (sjell)’ mbështetet mbi pozitën e kësaj fjale brenda mbishkrimeve të tjera, ndaj dhe ka pasuar propozimi për ndërrimin e ‘parregullt’ të *s-së* me *p* dhe për praninë e *-i-së*.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

235.

MLM 19 Ro	shek.? (368-369)
Item	<i>aviθesatjmes¹taotoriandirahodeosaθ₁jananinaidama¹naišentan¹... arta . m . sklatan¹kihiθpid ... and ... rijdeh . an</i>
Segm	aviθes at imes, taotori an di raho deosa θoanani nai dama na/i šentan veins? Artas? ma? s klatan kihi θ pidan? t? ride hian
Mes > CALb	/iu/ avita t'im-ati /im/; Thotori an te raftë; dashem dhanun na demin, ne t'shëjtin vend? t? Artas; ma s'kajmë, ki-hi t'pitë[?] t'rritë hien

SAlb	iu avita atit tim /tim eti/, Thotori mbi të rëntë; deshëm të japim ne demin, në të shenjtin vend (Ylli-Guvë?) të artas /ve/; më s'qajmë, ky- <i>hi</i> të pirë të rritë hijen
Eng	I came to my father, may Thotor help him; we intended to bring our bull, in the sanctuary of Artas /Artanians/; we no longer weep; this- <i>hi</i> drink bestows upon you more grace /shadow/

aviθes > *avita*; *erdha*. Shih: *aviti* te MLM 26 Al.

at > *atë*; *baba*. Shih: *atan-tat* te MLM 1 Br.

imes > *im/i*/. Shih: *ima* te MLM 1 Bas.

θaotori > *Thotori*. Teonim.

an > *ën~në*. Shih: *inθi* te MLM 1 Bas.

di > *ti*; (*a*)*të*. Shih: *ite-ide* te MLM 2 Al.

raho > *raftë-rëntë* (dësh.); *bie*. Shih: *rahho* te MLM 4 Ro dhe *tabara* te MLM 1 Bal.

deosa > /e/desh(t)a /atë/ (pret.). Shih: *daštas* te MLM 1 Bas.

θoanani > *dhanë~dhënë*. Shih: *θaos* te MLM 18 Bas.

dama > *dem*; *mëzat*. Shih: *dam* te MLM 13 Ro.

nai > *na~ne*. Shih: *nes* te MLM 11 Al.

na/i > *në (të)*. Shih: *inθi* te MLM 1 Bas.

šentan (e.) > (*në të*) *shenjtin*. Shih: *šenta* te MLM 14 Ro.

veinas? > *vend?* Shih: *veinan* te MLM 1 Bas.

artas > *Artas*; *të Artasit*. Etnonim.

ma? > *ma~më*. Shih: *ma* te MLM 21 Bas.

s > *s'*, *nuk*. Shih: *s* te MLM 1 Br.

klatan > *kajmë~qajmë*. Shih: *klai* te MLM 8 Bal.

ki > *ky*. Shih: *ki* te MLM 4 Car.

θ~t > *të*. Shih: *θo* te MLM 1 Br.

pidan (e.) > *të pirë*; *pirje*. Shih: *pi* te MLM 26 Al.

rite (e.) > (*të*) *rrit*. Shih: *rres* te MLM 4 Br.

hian > *hijen*. Shih: *hia* te MLM 10 Al.

Koment

Mungesa e supozueshme e disa shkronjave në pjesën e dytë të mbishkrimit, rrit pasigurinë e leximit apo plotësimin e kontekstit.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

236.

MLM 20 Ro	shek.? (369)
Item	<i>valasbaledoni'θoturisadadeineθitoa'targrauoθaklavita'toinitamauaieeiteuive temi'ndoraion</i>
Segm	valas bale don θo turis a/daine θitoa tar grauoθa klavi tato i nita mauai e eite ui ve/te ui a ndora ion
Mes > CALb	vallet bales do/-më?/ t'i thurim a /e/ atina dita tarë graria të kavi tato, i niti muaj, e ejte, uji vete uji, a ndora jon'
SALb	vallen bales do /duam?/ t'i thurim /bëjmë/, është dita e tij; e tërë graria të qau tatë, i pari muaj, e enjte, uji te uji, /ai/ është në dorën tonë /po e ruajmë/

Eng	we will weave the dance for Bale; today is his day; all women mourn you dead; the first month, Thursday; water to water; /he/ is in our hands /is our protégé/
-----	---

valas > *vallet* (kall. sh.). Shih: *valla* te MLM 1 Al.

bale > *baletasit*. Etnonim.

don θo > *do të* (formant i së ardhmes); *dua*. Shih: *daštas* te MLM 1 Bas.

turis (fol.) > *thur*; këtu: *běj qark*, *vij rreth*. Nga PALb **tsurja*; mbase nga PIE **ter-* ‘sillem qark; bëj *thurje* përreth’. Te pak fjalë të shqipes **tsa-* është kthyer në **th(ë)*. Lidhet dhe me fjalët *thupër* dhe *thark*. Përkime: hit. *tarna-* ‘lë të kalojë, lejoj; lë njërën me tjetrën, ndërthur(em)’, *taranatarna* ‘thurje a dekorime veshjesh me argjend’, skt. *tar* ‘kaloj sipër’, gr. *τορπνέ* ‘kthehem’, *καίπος* ‘lidhëse tezgjahu’, lat. *torquere* ‘vij tërthor, kthehem, lëviz’, ang. vj. *tyrnan* ‘kthehem, sillem’ arm. *sari-k* ‘gjalmë, fashë’.

Tri moshat e fjalës: PALb: **tsurja* > Mes: *tur-* > Alb: *thur*.

a/daine > /a/ e *tina~e tij*. Shih: *ai* te MLM 38 Al.

θitoa > *dita*. Shih: *dita* te MLM 32 Al.

tar~tane > *tërë~tanë; të gjithë*. Shih: *ter* te MLM 4 Br.

graua > *graria* < *grua*, *gra*. Shih: *grai* te MLM 47 Al.

θa > *të*. Shih: *θo* te MLM 1 Br.

klavi > *klau~qau*. Shih: *klai* te MLM 8 Bal.

tato > *tata*. Shih: *tat* te MLM 1 Br.

i/nita (num.) > *i niti~i pari*. Shih: *no* te MLM 8 Al. Vjen nga **-ni-te(s)* që ka dhënë numërorin **-nit*, ‘i niti’ si një formë fillestare të ‘i pari’.

Tri moshat e fjalës: PALb: **-ni-te* > Mes: *-nita* > Alb: *-(i)niti~(i)pari*.

mauai (e.) *muaj~muej* ‘month’. Vjen nga PALb **masnja* < **mesn-*; metatezë e PIE **mens-* ‘hënë, muaj’. PALb **snj* > Mes & Alb

-j-. Bashkëtingëllorja -j- në shqipe është zhvilluar pas hiatit në trajtën e shquar të -i 'mua-j-i', siç mund të vërehet edhe nga forma në Mes. Përkime: skt. *mās-*, gr. *μήν*, lat. *mēnsis*, got. *mēna*, isl. vj. *māni* 'muaj'.

Tri moshat e fjalës: PALb: **masnja* > Mes: *mauai* > Alb: *muaj(i)*.

e/eite (e.) > *e enjte*. Vjen nga PALb **jove-di*, **jeudi* (Pokorny) apo dhe nga PALb **agni-* 'fire' (Orel). Forma që na del këtu duket të jetë një shqipe e hershme, e lidhur me *anjem/ënjtem*. Përkime: lat. *Iovis*, fr. *jeudi*, it. *jovedi* 'e enjte'.

Tri moshat e fjalës: PALb: **jeudi* > Mes: *(e)eite* > Alb: *(e)ejte~enjte*.

ui > *uji*. Shih: *ou~ui* te MLM 1 Az.

ve/te > *vete*; *shkoj*. Shih: *vaos~vate* te MLM 1 Br.

te > *te*, *ke*. Shih: *θo* te MLM 1 Br.

ndora (e.) > *ndora* < *dora*. Nga PALb **dōrā* < PIE **ghesr-*.

Thjeshtimi i grupit bashkëtingëllor *gh* ka dhënë *d-* dhe ka ndikuar në zgjatjen e zanoreve. Duket se forma me parafjalë *ndore*, e plotësuar semantikisht me kuptimin e 'mbrojtjes', ka qenë e njohur edhe në PALb, mbase si **an-dōrā*? Përkime: *keššar*, gr. *χείρ*, *χίρ*, *χείρός* 'dorë', tok. A *tsar*, tok. B *šar* 'dorë', arm. *jeŕ-a-* 'duar'. Shih dhe përkimet e mundshme: hit. *anda(n)* 'brenda', skt. *antār* 'brenda', gr. *inter* 'ndërmjet' < PIE **h₁n-dʰur-*.

Tri moshat e fjalës: PALb: **an-dōrā?* > Mes: *ndora~dora* > Alb: *ndore~dora*.

ion (pr.) > *jonë*, *ynë* < *ne*. Nga PALb **no(s)*. Nga PALb **na* < PIE **nos*. The form *ion~onna*, 'jonë, tonë', duket të jetë një refleks PALb **tā na* < **tās nos* (m.) ose **tām nos* (f.). Përkime: skt. *nas-*, av. *no*, lat. *nos*. Mbase *i*-ja u kthye në glisanten *j-* nga ndikimi i zanores pasuese.

Tri moshat e fjalës: PALb: **tā na* > Mes: *ion* > Alb: *jon(a)*.

Koment

Një mbishkrim i kuptueshëm dhe i bukur, që jep ritualin e vallëzimit dhe vajtimit pranë varrit të *bales* (shih për *vallen* e *gjâmën* te *Komentet* e MLM 1 Al dhe MLM 13 Cae).

Pasi jepet data e mbishkrimit, thuhet edhe: *uji te uji*, ndryshe nga formula abrahamike e mëpastajme: *dheu në dhé* (ose: *balta baltës*, a *hiri hirit*), duke afirmuar kthimin e njeriut te origjinat e tij si *ujë*. Aq sa mund të kuptohet edhe nga mbishkrimet e tjera të shpellës (Ro), aty sillen shpesh eshtrat e të dashurve dhe me gjasë hidhen në det dhe pastaj shqiptohet formula *uji te uji*, që merr kuptim të një rituali të varrimit ‘në ujë’.

Krejt në fund shfaqet universi i ekzistencës i përmbledhur: *a n’dorën tonë*, koncept ky që, me sa duket, e ka përshkuar tërë traditën ilire dhe atë protoshqiptare, duke u kthyer në formulën e njohur të *me-ndorjes* e cila, po ashtu, në rrënjën e vet, përveç me *dorën* mund të ketë lidhje me kuptimin e lashtë mitik të *orës* (*a ndë orën tande*) si mbrojtje.

Një element me peshë gramatikore shfaqet këtu me num. Rr. *i/nita* ‘i pari’, në formën e tij arkaike, sikurse që tërheq vëmendjen një formë e së ardhmes apo edhe e ditës së javës, ‘e eite’.

Nuk përjashtohet mundësia që shprehja: *ui-vete-ui* të dëftojë vitin, si vazhdimësi e ditës dhe muajit, aq më shumë që një fragmentim tjetër nxjerr fjalën *vit* në brendi të kësaj shprehjeje, ngjashëm hit. *witt*- ‘vit’.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Camarda 1864; Pedersen 1900; Pokorný 1959[2007]; Kortlandt 1986; Demiraj 1997; Bokshi 2010; Kondi 2012; Tischler 2016; Topalli 2017.

237.

MLM 22 Ro	shek.?	(370)
Item	]sterinneslitanθinotanθipalanθi t[.. st [.] johomazzis	
Segm	st erin nes litanθi notanθi palanθi <i>tast?</i> <i>bohomaz?</i> zis	
Mes > Calb	'sht errun; ne Litandi, Notandi, Palandi <i>tashti bojmas /mbajmë?/ zi /zinë/</i>	
SAlb	është errur; ne, Litandi, Notandi, Palandi, <i>tashti</i> <i>bëjmë /mbajmë?/ zi /zinë/</i>	
Eng	it became dark; we Litandi, Notandi, and Palandi, <i>are now?</i> Mourning	

st > *asht~është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

erin > *errun~errur*. Shih: *teorri~erriniš* te MLM 4 Br.

nes > *ne*. Shih: *nes* te MLM 11 Al.

litanθi, notanθi, palanθi (e.) > *Litandi, Notandi, Palandi*. Emra personale.

tast? (ndf.) > *tash/ti/*. Shih: *tassti* te MLM 8 Al.

bohomaz? *bojmë~bëjmë; mbajmë?* Shih: *baos* te MLM 8 Al.

zis > *zi/në/*. Shih: *zis* te MLM 1 Bas.

Koment

Dy fjalët e rindërtuara (*tast* dhe *bohomaz*) pavarësisht se kanë precedentë të përafërt, nuk janë të sigurta, por nuk e dëmtojnë kuptimin e përgjithshëm të mbishkrimit.

Bibl.

Për fjalët në PAlb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

238.

MLM 23 Ro	shek.? (370)
Item	dazomas megones taotoridamai toini[.]vete
Segm	dazomas me gones taotor i dam aitoi n <i>iliga?</i> vete
Mes > CAIb	dazoma më gjunezon /godet/ Thotor; ni dem atij n' Illi-Gaver?
SAIb	dazoma /vdekja/ më gjunjëzon /godet/ Thotor; një dem atij në <i>ylli-gavër?</i>
Eng	death struck me /brought me to my knees/ Thotor; a bull to him in the <i>Cave of the Star?</i>

dazomas > *dazoma*; *ndarja*, *vdekja*. Shih: *dazim* te MLM 2 Al.

me > *më*; *mua+më* (klit.). Shih: *me* te MLM 4 Cae.

gones > *gjunjëzon*. Shih: *gonisho* te MLM 4 Cae.

taotor > *Thotori*. Teonim.

i > *ni-një*; *një*. Shih: *no* te MLM 8 Al.

dam/a > *dem*. Shih: *dam* te MLM 13 Ro.

aitoi > *atij* (dhan.). Shih: *ai* te MLM 38 Al.

n > *në*. Shih: *inθi* te MLM 1 Bas.

iligavete? > *iligaves?* *Ylli-Gavër?* Toponim

Koment

Rindërtimi i fjalës *iligavete*, pavarësisht precedentit, nuk është shumë i sigurt.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

239.

MLM 24 Ro	shek.?	(371)
Item	]deosapeiistaθivinai	
Segm	deos apeis/ta θi vinai	
Mes > CAIb	do ta apish /ta/ ty vinën	
SAlb	do ta jap ty verën	
Eng	I will give you vine	

deos > *do; dua*. Shih: *daštas* te MLM 1 Bas.

apeis/ta > (*ta*) *jap*. Shih: *θaos* te MLM 18 Bas dhe *nabt* te MLM 1 Br.

θi > *ty; ti*. Shih: *ite~ide* te MLM 2 Al.

vinai > *vinën~verën*. Shih: *vina* te MLM 5 Ar.

Koment

Mbishkrimi e jep qartë, të reduktuar dhe të përveçëm, *libaren* me verë.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

240.

MLM 1 Rud	shek. III ⁻	(373)
Item	]vaihikavasbo	
Segm	[vaihi kavasbo	
Mes > CAIb	vai-<i>hi</i> ka-vazo	
SAlb	vaj- <i>hi</i> ka-vazo /kavanoz vaji/	
Eng	a vase /jar/ of oil- <i>hi</i>	

vai > *vaj*. Shih: Shih: *vai* te MLM 2 Bal.

ka? > *ka?; kam*. Shik *ka* te MLM 2 Bal.

kavasbo (e.) > *gavra~guva*; *vazo*; *kavanoz*; *kafaz*. Shih lidhjen me *gavra~gaves~guva* te *ili~gaves*, MLM 5 Ro. Shih po ashtu korrespondencën e *vas/bo* me lat. *vās* ‘vazo, enë’, sikur dhe përkimet tjera: skt. *vás-mi*, *váshti*, av. *vasāmī*, *vasah-* ‘dua, dëshiroj’, av. *vasō*, *vasā* ‘sipas dëshirës’, arm. *vasn* ‘për shkat të’ < PIE **uek-* ‘dua, dëshiroj’ (Pokorny).

Tri mosha të fjalës: PALb: **ga-was?* > Mes: *ka-vas-* > Alb: *(ka)vazo*; *kafaz*.

Koment

Konteksti është i qartë, është përshkrim mbi poç vaji /vazo poçarie/, se çfarë ka në të; variacion i mbishkrimit MLM 2 Bal.

Siç shihet, fjala *kavanoz*, që reflekton nga *kavazbo*, është parë gabimisht e ardhur nga turq.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Pokorny 1959[2007]; Topalli 2017.

241.

MLM 2 Rud	shek. III ^a	(374)
Item	et t̥eto asillonas	
Segm	e t̥etoas illonas	
Mes > CALb	e dhetit /as/ Illionas /Ilirisë; Trojës?/	
SALb	e dheut /as/ të Illionit /Ilirisë; Trojës?/	
Eng	/is/ from the lands of Ilionas /Illyria; Troja?/	

e/t̥etoas > *e(prej) dheut* (gjijn./rrjedh.). Shih: *t̥e* te MLM 1 Bas. **illonas** > *Ilionit=Ilirisë; Trojës?* Toponim.

Koment

Këtu konteksti i identifikimit të të ndjerit me prejardhje vendore etnike si *illonas* është i qartë. Megjithatë, nuk kuptohet saktë nëse

në këtë kohë është Troja ajo që vazhdon të quhet ende *Illion*, apo ky toponim i atribuohet *Ilirisë*.

Ka të ngjarë që fjala *Illionas* t'i referohet mbarë regjionit të ish-Trojës si territor ku banonin edhe fise me prejardhje ilire. Këtu *Illonas* na del fare identike me *Ilioni* te Homeri (krahaso: *Kënga e Ilionit*, gr. *ἡ Ἰλίου ποίησις*), e kthyer në perifrazën *Iliada*. Me një fjalë, kjo lë të kuptohet se mesapët mund ta kenë identifikuar edhe veten e tyre me etnonimin *illion/as* duke bartur kështu kujtesën e *Ilionit* / *Trojës*. Me kohë, *ilir* mund të jetë bërë një derivat nga *ilion/as*. Të paktën, *illonasi* duket qartë se ka afri (etnike?) me japigët.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

242.

MLM 4 Rud	shek. IV-III ⁻	(375)
Item	a) oššon b) me tass c) ton	
Segm	oššon me tass ton	
Mes > CALb	<i>ushqim? me tas ton</i>	
SALb	<i>ushqim? me tas tënd</i>	
Eng	<i>here is food? in your bowl</i>	

oššon (e./fol.) > *ushqim/ushqej?* Zakonisht, *ushqej* > *ushqim* shihet e lidhur me lat. *vescor* 'ushqehem'. Një lidhje e mundshme me këtë fjalë mund të jetë *ushtë* 'kalli gruri' (Çabej). Përkime të mundshme: av. *vāstrəm* 'ushqim', lat. *esca* 'ushqim', lit. *estas* 'ha', ir. *fess, feiss* (**ues-tā*) 'ushqim', prus. vj. *īstai* 'ushqim; ha', ang. vj. *wesan* 'ushqej' < PIE **ues-*2 (Pokorny).

Tri mosha të fjalës: PALb: **ustei?* > Mes: *ošon [ushon]* > Alb: *ushqim*.

me (prf.) > *me*. Të njëjtin kuptim me *moe ma/e*. Vjen nga PAlb **me(t)* < PIE **me*. Nga *me* derivon *mjet* dhe *ndërmjet*. Njihet po ashtu për funksionin e saj formues të paskajores analitike geqe. Përkime: skt. *mat* ‘me’, gjerm. l. *miti* ‘me, nëpër’, got. *mik*, gr. *pita* ‘në mes’, gr. *μετά* ‘në mes’. Shih: *mo* te MLM 13 Cae dhe *ma* te MLM 1 Br.

Tri mosha të fjalës: PAlb: **met* > Mes: *me~mo~ma* > Alb: *me*. **tass** > *tas*. Shih: *tass* te MLM 1 Az.

toon > *tan(d)~tënd; ti*. Shih: *idi~ite* te MLM 2 Al.

Koment

Fjala *oššon*, mund të dëftojë edhe ndonjë lloj ushqimi apo pijeje të veçantë. D’Andria e cilëson si dëftues të vetë ritualit të *libares*; kur del *oššo*, thotë të jetë emër mashkulli, ndërsa *oššova* emër femre (2022: 82).

Bibl.

Për fjalët në PAlb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Meyer 1891; Çabej II 1986; Bonnet 1998; D’Andria 2022.

243.

MLM 6 Rud	shek. III ⁻ (377)
Item	grah. damatriovasmogeliheo skeireo isalivvasi
Segm	graho? damatri/o vas mo/ge liheos keireoisa li vvasi
Mes > CAlb	kraho /ndihmo/ o Demeter/o/; vasha me ka lanë; qerasje li vashit
SAlb	me jep krahun o Demetër/o/; vasha më ka lënë; qerasje i lë vashës
Eng	offer me your hand, o Demeter/o/; my bride has left me; I make an offering to my bride

graho (fol.) > *kraho~më jep krahun; më ndihmo* (urdh.). Shih: *kra* te MLM 1 Bas.

damatri/o > *o Demetër* (thirr.). Teonim.

vas~vvasi > *vashë(s), nuse(s)*. Shih: *vas* te MLM 13 Al.

mo-ge > *më ka* < *mua+më* (klit.). Shih: *me* te MLM 4 Cae dhe *ka* te MLM 2 Bal.

liheos > *lënë* (pjes.). Shih: *la* te MLM 9 Al.

keireoisa > *qerasje; blatime*. Shih: *geras* te MLM 15 Gn.

li > *lia~lë* (aor.). Shih: *la* te MLM 9 Al.

Koment

Demetrës i kërkohet ndihmë për tejkalimin e vdekjes së të dashurës (vashës~nuses). Shih format e ndryshme të fjalës *qeras* në dy dialekte: *keireoisa*, këtu dhe *geras* te MLM 15 Gn. Nga njëri dialekt në tjetrin: *k* > *g*; *ei* > *i*; *eo* > *a* (ose *-oa/-oi-* te emrat).

Bibl.

Për fjalët në Palb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

244.

MLM 7 Rud	shek. III-II ⁻	(378-379)
Item	a) labalze šp b) beileia	
Segm	la balze/šp beileia	
Mes > CALb	la balzasi šp? , bilja	
SAIb	/na/ la balasi šp?; bija	
Eng	Bale šp? left us; the daughter	

la > *la*. Shih: *la* te MLM 9 Al.

balze/šp > *bale, balasi; bardhasi*. Etnonim.

šp > *š.p?* Iniciale? Grup bashkëtingëllor që jep *z/c* si sufiks?

beileia > *bilja; bija*. Shih: *bili* te MLM 8 Al.

Koment

Etnonimi *balze* duket se është variacion i emrit *bale~balias*, ndërsa *šp* duket se janë inicialet e *bales*. Si në mjaft raste grupi zanor *-ei-* jep *i* dhe kemi pa dyshim *bilia* ‘bija’.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

245.

MLM 8 Rud	shek. IV ⁻ (380)
Item	a gr<<a?>>θ os i vas b<<o>>?ase/osralias
Segm	a graθos i vas bo ase osralias
Mes > Palb	a gruaja /femra/ që i vashë /nuse, lehonë/ u bo, ashte israelase
SAlb	është gruaja që një vashë /nusja/ u bë; ishte izraelase
Eng	/this is/ a bride who became a women /mother/; /she/ was an Israelite

a > *asht~është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

graθos > *gruaja*; këtu: *femra*. Shih: *grai* te MLM 47 Al.

i > *ni~një*. Shih: *no* te MLM 8 Al.

vas > *vashë, nuse*. Shih: *vas* te MLM 13 Al.

bo > *u bo~u bë*. Shih: *baoš* te MLM 8 Al.

ase > *ishte* (pret.). Shih: *as* te MLM 1 Al.

osralias > *israelase*. Etnonim.

Koment

Me sa duket bëhet fjalë për një nuse a lehonë izraelite që vdiq pas (gjatë?) procesit të lindjes (bërjes ‘grua’). Duket domethënëse prania e fiseve me origjinë të ndryshme etnike në varret e japigëve. Mbase kjo dëfton afri e marrëdhënie të mira sociale e kulturore mes këtyre etnive.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

246.

MLM 9 Rud	shek. III- (380)
Item	korahiaihi
Segm	ko ra hiaihi
Mes > CALb	/t'/ ko ra hia-<i>ihi</i>
SALb	/t'/ ka ra hija- <i>ihi</i>
Eng	a grace /shadow/- <i>ihi</i> cast upon you- <i>ihi</i>

ko > > *ke*; *kam*? Shih: *ka* te MLM 2 Bal.

ra > *ra* (pjes.); *bie*. Shih: *tabara* te MLM 1 Bal dhe *ratis* te MLM 3 Mu.

hiai > *hija*. Shih: *hia* te MLM 10 Al.

Koment

Me sa duket, *hije* këtu nënkupton *shkëlqimin* a *hirin* që ka marrë i vdekuri a emri i tij, para se efekt real a ireal hijeje, siç jep *hija* në raste të tjera.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

247.

MLM I1 Rud	shek. III ⁻	(380)
Item	dalmaθoa dalmaihi	
Segm	dalmaθoa dalmai <i>hi</i>	
Mes > CALb	dalmatit delme-<i>ihi</i>	
SALb	/një/ dele dalmatit- <i>ihi</i>	
Eng	a sheep to Dalmatian- <i>ihi</i>	

dalmaθoa > *dalmatit* (dhan.). Etnonim.

dalmai (e.) > *delen*. PALb **daila* < PIE **de(i)-* ‘thith; jap gj’.

Variante gegë *delme* ka origjinë nga formimi me **-ma*, i ruajtur pastër në Mes.; me formë supletive të shumësit në *dhen(ë)*, rikonstruktuar në PALb si **aiganti-*, me aferezë të iniciales. Përkime: gr. *θήλεια*, *θήλος* ‘femra ushqyese’, lat. *dēls* ‘bir’, ir. *del* ‘sisë’, arm. *dayl* ‘kulloshtër’ < PIE **dhailo-*. Tri mosha të fjalës: PALb: **daila* > Mes: *dalma* > Alb: *delme* ~ *dele*.

Koment

Siç shihet, mbishkrimi flet për *delen* që i blatohet *dalmatit*. Sidoqoftë, *dalma* mund të jetë edhe emër personal.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Meyer 1891; Jokl 1911; Pokorny 1959[2007]; La Piana 1949; Çabej 1986 I.; Demiraj 1997.

248.

MLM 13 Rud	shek. III ⁻ (382)
Item	dazoimihibalehidaštasbilihi
Segm	dazo imi <i>hi</i> bale <i>hi</i> daštas bili <i>hi</i>
Mes > CALb	/u/ nda imi-<i>hi</i> bale-<i>hi</i>; i dashtuni bili-<i>hi</i>
SALb	/u/ nda imi- <i>hi</i> bale- <i>hi</i> ; biri i dashur- <i>hi</i>
Eng	deceased is my- <i>hi</i> Bale- <i>hi</i> ; the beloved son- <i>hi</i>

dazo > *u nda*; *doli*. Shih: *dazi* te MLM 19 Al.

im/i > *imi*. Shih: *ima* te MLM 1 Bas.

bale > *balas*. Etnonim.

daštas > *i dashtas~i dashur*. Shih: *daštas* te MLM 1 Bas.

bili > *biri*. Shih: *bili* te MLM 8 Al.

Koment

Skripturë tipike për kujtimore. Shprehja *bale~balas* në kontekst të mbishkrimit i referohet *babait*, *atit*, pra *bale* është *babai* këtu, meqë është *i biri* që i referohet atij *bale* ‘balas’.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

249.

MLM 14 Rud	shek. VI-V ⁻ (382-383)
Item	a) avro^{ti}as b) lahika c) iapi
Segm	avro ^{ti} as lahi ka iapi
Mes > CALb	afrohem, t’lahi ka japi?
SALb	afrohem, të lë ka japi?
Eng	I approach; I offer the bull, <i>Iapygian</i> ?

avro^{ti}as (fol.) > *afrohem*? Vjen si derivat i ndf. *afër* < *a-far* (sinonim i *avitem*); me ç’rast rrënja *far* ka kuptimin *larg* nga PIE **per-* ‘para’ (Çabej). Megjithatë, prejardhja nga PIE **āpero-*

‘breg’, duhet marrë parasysht, meqë *afër*, PALb **ᾅπειρος* (Pokorny), lidhet me këtë kuptim. Korrespondon veçan me skt. *ápara-* ‘më vonë, pas, *sërish?*’ < **apo* ‘që nga, ish, prej’; gr. *ᾅφαρ* ‘me të shpejtë, menjëherë, që është afër si ngjarje’, gjerm. *fern* ‘larg’, ang. *far* ‘larg’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **apeiros* > Mes: *av(f)rohias* > Alb: *afrohem*.

lahi > *la~lë*. Shih: *la* te MLM 9 Al.

ka > *ka*; *dem.* Vjen nga PALb: *kaxa* < PIE **g^wōws* ‘gjedh; ka’. Është parë si derivat i PIE **kes-* ‘gërvisht, pres’, me ç’rast mendohet se PIE **s* ka dhënë PALb **x*. Përkime: skt. *gau*, hit. *ḡaššu-*, arm. *kov*, gjerm. l. *kū*, ang. vj. *cū* ‘ka’, ang. *cow* ‘lopë’, ven. *ceva* ‘ka’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **kaxa* > Mes: *ka* > Alb: *ka*.

iapi > *japigut*? Etnonim.

Koment

Mëdyshjet fragmentuese përshkojnë tërë mbishkrimin e shkruar mbi një enë *trozzela*. Leximi i etnonimit *iapi* ‘japig’ nuk është shumë i sigurt, ndonëse favorizohet nga konteksti.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Pokorny 1959[2007]; Huld 1984; Çabej 1986 I.

250.

MLM 15 Rud	shek. IV ⁻	(385)
Item	arrinihi	
Segm	<i>arrinihi</i>	
Mes > CALb	arrina-hi / <i>arra?</i> /	
SALb	<i>arrita-hi</i> / <i>arra?</i> /	
Eng	I arrived- <i>hi</i> /?	

arrini (fol.) > *arrita* (*arra* - si blatime?). *Arrij~mbërrij* (sinonim i *aviti*) është menduar me origjinë nga gjuhët romane por duket se ka origjinë më të hershme dhe do të mund të rikonstruktohej si PALb **a-rina* < PIE **re* ‘pushoj, rri’ apo **er-*³ ‘lëviz, ngjitem, arrij’. Vjen si antonim i fjalës *nisem* dhe ka forma të ndryshme dialektore. Rrënja e fjalës duket se ka për bazë foljen *rri* ndërsa *a*-ja duket ka dalë si initiale e ndajfoljes *aty* / *atje*, pra *aty-rrij(j)*. Shih lemën *ati* në Mes te MLM 12 Al dhe lemën *rri* te MLM 22 Bal. Përkime: skt. *íyarti* ‘lëviz’, *ꝛcchátí* ‘has/arrij te/në diçka, ndesh, kap’, av. *ar-* ‘lëviz, arrij’, pers. vj. *rasatiy* ‘vij, arrij’, lat. *ripa* ‘breg’?, rum. **arrivare*, ang. vj. *arrive* ‘arrij’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **a-rina* > Mes: *arrini* > Alb: *arrij*.

Koment

Mbishkrim mbi një amforë japige *trozzela* ku zakonisht futeshin gjëra a pije për të vdekurin. Shqiptohet akti i ardhjes para të dashurit. *Arrini* mund të lidhet edhe me me *shkoi lart; iki* (ai), pa përjashtuar as kuptimin *arra*, frut e pemë me peshë në jetën shpirtërore të mesapëve.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Pokorny 1959[2007]; Topalli 2017.

251.

MLM 16 Rud	shek. III-	(386)
Item	šailionas genollihi	
Segm	šailion/as genollihi ?	
Mes > CALb	shalion/asit /n'/ gun-ulihi	
SAlb	shalionit /kalorësit/ i mëgjunjem /ulem në gjunjë, përulem/-hi	
Eng	I kneel before the knight-hi	

šailon/as > *shaljon*; *kalorës*. Shih: *šal~šailon* te MLM 1 Gro.

as > *asht~është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

genolli (ndf.) > *gjunj-uli* < *n'gjunjë-ulem*; *gjunjë+ulem*. Shih: *gonisho* te MLM 4 Cae dhe *genus* te MLM 3 Me. Shih korrespondencën e mundshme me ang. vj. *cneowlian*; proto-gjerm. **kneulōnq* dhe PIE **ǵnéh₂eti* ‘përkulem, mëgjunjem’.

Koment

Mbishkrimi flet për përuljen para kalorësit të vdekur, duke konfirmuar ekzistencën e klasës aristokrate të kalorësve japigë, çfarë shihet shpesh edhe në imazhet mbivarrorre (shih: Herring: 1991, 2007; Lombardo 1994, 2014). Mbase *genolli* ruan edhe kuptimin e rrënjës PIE **ǵénh₁os*, ‘gjen; gjini’, edhe në kuptimin ‘fisnik, gjins, me gjen të pasur’.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Herring 1991, 2007; Lombardo 1994, 2014.

252.

MLM 17 Rud	shek. III-II ⁻	(387)
Item	leonaihivasteos	
Segm	leonaihi vaste os	
Mes > CAIb	Leona-<i>ihi</i>, vaste osht	
SAIb	Leona- <i>ihi</i> , vaste është /një qytetare/	
Eng	Leona, /she/ is a <i>vaste</i> is /a citizen/	

leona > *Leonës*. Emër personal.

vaste/os > *vastes*; *qytetares*. Shih: *vaste* te MLM 1 Bas.

os > *osht~është*. Shih: *as~os* te MLM 1 Al.

Koment

Leona shfaqet si emër personal. Si duket, emrat personalë të mesapët janë fare të rrallë në shekujt VI-V-IV para Kr., ata praktikohen e bëhen më të zakonshëm në kohë më të reja, ta zëmë, në shekujt III-II. Megjithatë, nuk përjashtohet mundësia që *leona* të ketë kuptimin ‘lehona’ (fjalë kjo që është parë e lidhur me gr. e re *λεχώνα* e me turq. *lohusa*) dhe kështu të ketë histori më të hershme, si fjalë që dëfton qytetaren-lehonë të vdekur pas lindjes. Në mbishkrimet mesape hasim edhe raste të tjera kur përmendet nusja që vdes përderisa ‘bëhet grua’ (shih: MLM 8 Rud) ose vdekja e një shtatzëne në mbishkrimin vijues (MLM 19 Rud).

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

253.

MLM 19 Rud	shek. III-II ⁻	(389)
Item	plasbtasbar reinihi	
Segm	plasbtas barre/ <i>nihi</i>	
Mes > SAIb	/ <i>ni/</i> e plastas / <i>prej/</i> barrës / <i>ni/-hi</i>	
SAIb	/ <i>një/</i> e plasur /vdekur/ prej barrës / <i>ni/-hi</i>	
Eng	/ <i>a/</i> dead / <i>women/</i> due to pregnancy / <i>ni/-hi</i>	

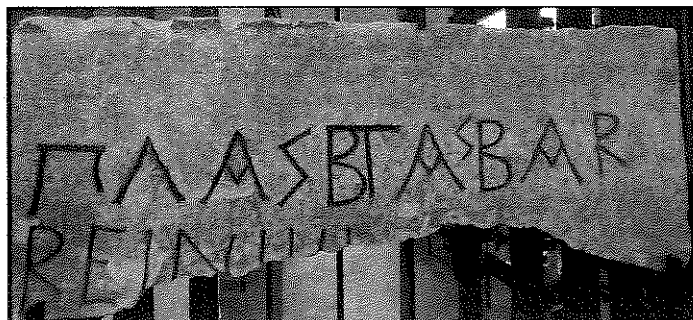

Fig. 32. Ndonëse i dëmtuar, mbishkrimi mund të transkriptohet e lexohet

plasbtas > *e plasur, shpërthyer*; këtu: *vdekur*. Shih: *plastas* te MLM 24 Cae.

barrei/ni > (*prej*) *barrës* (rrjedh.). Shih: *barrn* te MLM 3 Car.

ni > *nji~një*. Shih *no* te MLM 8 Al.

Koment

Mbishkrimi përshkruan rrethanën e vdekjes së një gruaje. Me sa kuptohet, ajo ka vdekur gjatë procesit të lindjes.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

254.

MLM 20 Rud	shek. III-II ^a	(390)
Item	dazimaihibalakrahiaihi	
Segm	dazimaihi bala k ra hiaihi	
Mes > CALb	/t/ ndamit-hi balas i ka ra hia-hi	
SALb	balasit të ndarë i ka rënë hija-hi /ka marrë shkëlqim/	
Eng	a shadow /grace/-hi cast upon the deceased	

dazima > *u nda; vdiq*. Shih: *ka* te MLM 2 Al.

bala > *balasi*. Etnonim.

k > *ka*? Një *a* e munguar? Shih: *ka* te MLM 2 Bal.

ra > *ra* (pjes.); *bie*. Shih: *tabara* te MLM 1 Bal dhe *ratis* te MLM 3 Mu.

hia > *hija*. Shih: *hia* te MLM 10 Al.

Koment

Ky duket një variacion i mbishkrimit MLM 9 Rud, ku flitet për *hije-shkëlqimin* që ka marrë i vdekuri.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

255.

MLM 21 Rud	shek. III- (390)
Item	Ψaroasno
Segm	Ψaroas no
Mes > CALb	<i>njo trojas /no/?</i>
SALb	<i>një trojan /no/?</i>
Eng	<i>a Trojan /one/?</i>

Ψaroas (e.)? > *trojas*; *tarantin*? Etnonim?

no > *njo~një*. Shih: *no* te MLM 8 Al.

Koment

Mbishkrim mbi vegsh *trozzela* të dekoruar. Saktësia e leximit kushtëzohet në rend të parë nëse zanorja -a-ja mund të ketë vlerë shurdhe pas konsonantes nistore Ψ. Por, pikërisht kjo grafemë nuk përjashton me raste as vlerën e fonemës *ph-*; kështu do kishim *faroas* ‘farisej; faraon’.

Përndryshe, ambienti social e kulturor i qyteteve mesape, – gjykuar edhe nga përbërja fisnore-etnike e atyre që ndodhen në varreza, – reflekton një qëndrim dashamirës ndaj pjesëtarëve të etnive të ndryshme, përfshirë Azinë e Vogël, deri në Egjipt (Afrikë).

Emri i Trojës në lat.; te *Eneida* e Virgjilit, shfaqet si *Troia*; në gr. *Τροία*, por nuk e kemi të qartë sa ka vazhduar që emri *trojan* të përdoret si etnonim nga mesapët edhe rreth 1000 vjet pas luftës së Trojës.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

256.

MLM 24 Rud	shek. III-II* (393)
Item	aphrodita Ψao [---?] rinnihibia
Segm	aphrodita Ψaotoras? rinnihi bilia
Mes > CALb	e Afërditës e Thotorit rrin-hi bija
SALb	e Afërditës dhe Thotorit rr i /mbetet/- hi bija
Eng	/she/ remains- hi Aphrodite's and Thotor's daughter

aphrodita > *Afërdita*. Teonim.

Ψaotoras > e Thotorit (gjin). Teonim.

rinni > *rrin*; këtu: *mbetet*. Shih: *rr*i te MLM 22 Bal.

bilia > *bija*. Shih: *bili* te MLM 8 Al.

Koment

Rindërtimi i emrit Ψaotoras u bë duke u mbështetur në fundin e mbishkrimit MLM 22 Cae: ...*θaotoras keoš o rrihi bilina*; ndaj *θaotoras rinni bilia* bëhet rindërtim dhe fragmentim i besueshëm. *Rinni* fiton kuptimin e një të ardhmeje: (*do të*) *mbetet*.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

257.

MLM 25 Rud	shek. III-II ⁻ (394)
Item	a) sile b) hie c) hi
Segm	si le hiei/hi
Mes > CALb	si /sa/ le hijen-hi
SALb	si /sa/ le hijen-hi
Eng	what a shadow-hi you left

si > *si-sa*. Shih: *si* te MLM 1 Bas.

le > *le* (aor.); *la-lë*. Shih: *la* te MLM 9 Al.

hie > *hije*. Shih: *hia* te MLM 10 Al.

Koment

Një përkujtim i emrit të mirë që la i vdekuri, Një variacion i mbishkrimit MLM 10 Al, i afërt edhe me disa mbishkrime të tjera. Variacionet e aor. të foljes *lë* (*lae*, *le*, *lajte* etj.) janë ruajtur edhe në shqipen e sotme.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

258.

MLM 27 Rud	shek. III ⁻ (396)
Item	a) Ψotori b) iddi c) Ψana
Segm	a) Ψotori b) iddi c) Ψana
Mes > CALb	Thotori, Idi, T(h)ana
SALb	Thotori, Idi, Thana
Eng	Thotori, Idi, Thana

Ψotori > *Thotor*. Teonim.

iddi > *Idi*. Teonim.

Ψana > *Thana*. Teonim

Koment

Është kjo një trini teonimike e hyjnive mesape. *Iddi*, e shkruar si këtu, me dy *dd*, jep teonim ndërsa në rastet kur del në formën *id/i* po edhe në kontekste të tjera, kur përmban geminantet *dd*, zakonisht jep përemrin pronor *yti*. Këtu nuk përjashtohet as kuptimi i Thana-s si emër personal gruaje, prej nga do të reflektohte: *Teotor*, *itja T(h)ana*, ndërsa duket e vështirë ta ketë kuptimin e frutit të quajtur ‘thana’.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

259.

MLM 28 Rud	shek. III-II ⁻	(396)
Item	graivaihimoadahiataos	
Segm	graivaih/i moada hiata os	
Mes > CAIb	/e/ gruas-<i>hi</i> e madhe hija asht	
SAIb	e madhe është hija /hiri/ e gruas	
Eng	the shadow /grace/ of my wife- <i>hi</i> looms large	

graivai > *e gruas*. Shih: *grai* te MLM 47 AI.

i/moada > *e madhe*. Shih: *mahe* te MLM 53 AI.

hiata > *hija* < *hijeshia*, *hiri*. Shih: *hia* te MLM 10 AI.

os > *osht-është*. Shih: *as* te MLM 1 AI.

Koment

Si duket, *hiata* < *hia* dallon këtu për semantikën e saj të plo-tësuar me attribute të *hirit-të hijshmes*, si zgjerime semantike, morale-estetike, të ‘hijes’.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

260.

MLM 29 Rud	shek. III ⁻	(398)
Item	gaorio	
Fragm	ga ori/o	
Mes > CALb	nga Oria o	
SALb	nga Oria /është/	
Eng	from Oria	

ga > *nga*. Shih: *ga* te MLM 35 A1.

ori/o > *Oria*. Toponim.

o > *osht~është*. Shih: *as~os* te MLM 1 A1.

Koment

Oria si emër qyteti nuk dallon lehtë nga emri *ora* 'figurë besimesh ilire', por në kontekstin e këtushëm duket se është me interes të dëftohet origjina nga vjen i vdekuri, ndaj dhe theksohet prejardhja e tij nga qyteti më i njohur e i mesapëve, nga *Oria*.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

261.

MLM 33 Rud	shek. III ⁻	(402)
Item	ladihibohonihi	
Segm	la dihi bo honi <i>hi</i>	
Mes > CALb	la ty-<i>hi</i>, bo honi-<i>hi</i>	
SALb	/po të/ lë ty, u bë /doli/ hëna- <i>hi</i>	
Eng	I am leaving you; the moon appeared- <i>hi</i>	

la > *la~lë*. Shih: *la* te MLM 9 Al.

di > *ty; ti*. Shih: *ite-ide* te MLM 2 Al.

bo > *bo~bërë*. Shih: *boas* te MLM 8 Al.

honi > *hëna*. Shih: *honi* te MLM 10 Al.

Koment

Edhe në këtë rast, lënia e të vdekurit lidhet me shfaqjen e një trupi qiellor. Hëna është ndër figurat më të dashura për mesapët në *ndore* të së cilës lënë të dashurit e tyre.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

262.

MLM 35 Rud	shek. III-II* (404)
Item	θaolna θotori
Segm	θaolna θotori
Mes > CALb	dilna Thotor
SALb	na dil Thotor
Eng	show yourself, Thotor

θaolna > *(na) del; dilna; dal*. Shih: *dazi* te MLM 19 Bal. Shih dhe *dol* te MLM 1 Os.

θautori > *Thotor*. Teonim.

Koment

Duket se forma *θaolna* duket është dhënë në urdh., por gjithashtu mund të jetë në dëftore. Përveç enklitik i urdhërores, *na* na shfaqet edhe si formë klitike përemërore para foljes, *na (dil)*.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

263.

MLM 3 Ruv	shek. III- (408)
Item	Leukani
Segm	le/ukani
Mes > CALb	leu ujk an /uk/ > leukan (etnonim; nga Leuka)
SALb	lindi ujk/an/ > leukan (etnonim; nga Leuka)
Eng	born-wolf > Leukan (ethnonym; from <i>Leuka</i>)

le (fol.) > *le~lindur*; *lej~lind*. Korrespondon edhe me foljen *lë~la*. Nga PALb **linda* (< **laidnja*) që vjen nga PIE **leudʰ-*; me ç'rast, te forma **laidnja*, nazalja PALb i kthehet diftongut të rrënjës së foljes **ai*, ndërsa PIE **l* ka dhënë PALb **l*, që në këtë rast është bartur edhe në Mes & Alb. Përkime: skt. *rodhati*, *rohati* 'rritem, ngrihem', god. *liudan* 'rritem', lit. *leisti*, lat. *lait* 'lë'.

Tri mosha të fjalës: PALb: **linda* > Mes: *le* > Alb: *le(j)~lind*. **ukan/i** (e.) > *ujk~ulkonjë*. Vjen nga PALb **ulkw* < PIE **ulqʷ-*, **uqʷ-nós* 'ujk'. Në Mes & Alb ka rënë *-l*-ja, por është ruajtur *-k*-ja. Përkime: skt. *vřka-* 'ujk', av. *vəhrka-* 'ujk', gr. *λόκος*, lat. *lupus*, got. *wulfs*, isl. vj. *ulfr*, ang. vj. *wulf*, gjerm. vj. *wolf*, lit. *vilkas*, prus. vj. *wilkis* 'ujk'.

Tri mosha të fjalës: PALb: **ulkw* > Mes: *ukan* > Alb: *uk~ujk*. **leukan** > *Leukan*. Antroponim-Etnonim.

Koment

Leximi është nisur nga origjina e fjalës *leukani* si kompozitë, pavarësisht kuptimit të saj të qartë si antroponim dhe si etnonim, meqë, siç është thënë "në origjinë, emri është një etnonim, origjina e të cilit dëfton prejardhjen nga Lukania fqinje" (Marchesini 2018: 491) dhe i cili ishte i njohur për tërë botën japige. Për më tepër,

leukan mund të ketë edhe kuptimin e një epiteti heroizues për të vdekurin.

Si duket, epiteti *ukan* duhet te kete qenë më tipik për *donasit*, qytetarët nga Daunia. Daunia shtrihej ne veri, nga Ruvo te Barletta dhe Canosa. Thuhej se “daunët ishin nisur në kërkim të territorit të tyre, nën udhëheqjen e kafshës se tyre totemike, ujku [...] duke u bërë kështu njerëz-ujk” (Briquel 1974: 31). Rrjedhimisht, ujku kishte fituar efekte totemike për botën me-sape.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Pokorny 1959[2007]; Topalli 2017; Briquel 1974; Marchesini 2018.

264.

MLM 10 Ruv	shek. III ⁻ (415)
Item	sonrukadamatura tou e bugeimakei konalon toundētusasutē aturena
Segm	son ruka damatura tou e buge/i makei kona lon tou ndē tu asutē a turena
Mes > CALb	sonte ruan Damatura ty dhe bukë të madhe kona lonē ty ndē tua ashte; a tyrrenas /etrusk/
SALb	sonte /tē/ ruan Demetra ty dhe bukë të madhe /tē/ kemi lënë ty mbi eshtra /varr/; është tyrrenas /etrusk/
Eng	tonight, Demetra guards you and we've placed a large loaf of bread on your grave /bones/; /he/ is Tyrrhenian /Etruscan/

son (ndf.) > *sonte*. Vjen nga shprehja PALb **tsjǎ(i) naktāi* ‘këtë natë; këso nate’. Huld rindërtoi **sonvtai* < PIE **kiēA_{2i}+nok^wtea_{2i}*. Nga PALb > Mes > Alb janë ruajtur bashkëtin-

gëllloret nistore tematike, *s* dhe *n*. Përkime të mundshme: skt. *sánt-* 'e mirë, e vërtetë', *nakṣhatram*, got. *nahts* 'natë', lat. *in praesēns*, -*sentis* 'tani, aktualisht', osk. *praesentid* 'tashti, personalisht'.

Tri mosha të fjalës: PALb: **sonvtai* > Mes: *son* > Alb: *sonte*.
ruka > *ruan*; *roje*. Shih: *rošši* te MLM 26 Cae.

damatura > *Demetra*. Teonim.

tou > *ty*; *ti*. Shih: *ite~ide* te MLM 2 Al.

e > *e*; *dhe*. Shih: *e* te MLM 48 Al.

buge > *bukë*. Nga PALb **beuka*; mjaft i ngjashëm me formën latine, por e lidhur në origjinë me formën hitite *uakk-* të cilës në PALb i është shtuar buzorja nistore *b-*, siç dëshmon më pas forma në frigj. *βέκοç*. Përkime: hit. *uāk-ⁱ* / *uakk-* 'to bite/ha; kafshoj', lat. *bucca* 'kafshoj; gojë' frigj. *βέκοç* 'bukë', rum. *bucă* 'ushqim' *make*; gr. e re *βουκία* 'copë buke'.

Tri mosha të fjalës: PALb: **beuka* > Mes: *buge* > Alb: *bukë*.

i/makei > *e/të madhe*. Shih: *mahe* te MLM 53 Al.

kona > *kena~kemi*; kam. Shih: *ka* te MLM 2 Bal.

lon > *lon~lënë*. Shih: *la* te MLM 39 Al.

ndë > *në~ndë*; *mbi*, *te*. Shih: *inθi* te MLM 1 Bas.

tu > *tua*; *ti*. Shih: *ite~ide* te MLM 2 Al

asutë > *eshtra*. Shih: *ast* te MLM 1 Bas.

a > *a~është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

turena > *tyrrenas*. Etnonim për *etruskët*.

na > *na~ne*. Shih: *nas* te MLM 11 Al.

Koment

Mjafton vetëm ky mbishkrim nga lokaliteti Ruvo për të parë dallimet e dukshme dialektore me zonat tjera japige, kryesisht me ato më në jug. Shih, p.sh. përemrin *tou* 'ty < ti' tek shquhet për përngjitjen e diftongut *ou* dallueshëm nga forma *di* te *Rudia* dhe te dialektet e tjera. Parafjala *ndë*, përveç kuptimit 'në' (që mund të tregojë brendinë e varrit) nuk përjashton as kuptimin 'mbi' apo 'pranë'; pra *buka e madhe* është lënë në brendi të varrit fare, pranë eshtrave të të vdekurit apo dhe *mbi eshtra* të tij, pra mbi varr; -

tuasute- nuk përjashton fragmentimin *tua sute* që do të mund të lexohej ‘ndë syt e tu; para teje’.

Sido që të jetë, konteksti i mbishkrimit është fare i qartë. Në sy të Demetrës, të dashurit i lihet *bukë e madhe*. Vetë fjala *buge* del shumë e qartë dhe e kuptueshme.

Zakonish, *tyrrenas* (ang. *Tyrrhenians* ose *Tyrsenians*) u quajtën nga autorët antikë grekë (*Τυρρῆνοι*) pjesëtarët e popujve jo-grekë, veçanërisht *etruskët*. Njihet edhe qyteti *Τυρρὺς* në Peloponez (shih: Byzantii 1849) dhe etnonimi që del nga ky emërtim.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Byzantii 1849; Miklosch 1871; Pokorny 1959[2007]; Huld 1984; Bonnet 1998; Topalli 2017.

265.

MLM 11 Ruv	shek. III ⁻	(415)
Item	epakas	
Segm	e pakas	
Mes > CALb	plak është	
SALb	plak është	
Eng	an old man	

e/pakas > *plak*; *i plakur*. Shih *i/pak* te MLM 2 Ar.

Koment

Është ky një variacion i mbishkrimeve që japin moshën dhe gjininë e të vdekurit, por dallimi i gjinisë mbase do kërkuar kryesisht mbi bazë të nyjave (kur ato ndodhen). Shih lidhjen me *i/pak* te MLM 2 Ar; *o/pakas* te MLM 3 Can dhe *plakr* te MLM 16 Lup.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse:
Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002;
Matzinger 2019.

266.

MLM 12 Ruv	shek. III ⁻	(416)
Item	artosatotios taiθoitaigunak ēaipensklendupave	
Segm	artos atoti ost ai θoit aiguna kēa ipen s klen du pave	
Mes > CALb	artas aty osht ai, i doitun Aigune; ke ipe s'a k(l)enē pa teje /pave/	
SAIb	artas aty është ai, i doitur /mëkuar me gji/ Ajkune; ke ipe /që/ s'ka qenë <u>parë</u> prej teje /pave/	
Eng	an Artanian is here, breastfed by Ajkuna; /he/ was an eagle you have never seen	

artos > *artos*. Etnonim.

atoti > *aty*. Shih: *ati* te MLM 12 Al.

ost > *osht-është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

ai > *ai*. Shih: *ai* te MLM 38 Al.

θoit (fol./e.) > *doitë*; *doicë* < *dojkë-sisë*, *grua ushqyese*. Duke se ka afri formimi me fjalën *daos* 'dosë' *dā(i)ijā* s (shih: *daos* te MLM 33 Al). Përkime: hit. /ti/ *da-a-i* 'merr, thith', skt. *dhūya-h*, *dhāyati* 'ushqej me gji'; frigj. *doika* 'ushqyerje', gr. *θήσαιο* 'thith', *θήσθαι* 'qumësht', *τιθήνῃ* 'doicë, që ushqen me gji', ir. *del* 'sisë', sll. *dojo*, *dojiti* 'thith; doicë, që jep gji' < PIE **dóh3-ei* apo PIE **dhē(i)-* 'thith'.

Tri mosha të fjalës: PALb: **dāi-?* > Mes: *doit* > Alb: *doit~dois*
aiguna (e.) > *Ajguna~Ajkuna*. Antroponim. Njihet si heroinë e këngëve kreshnike në shqip. Mbase vjen nga PIE **akkā* 'nënë e madhe'. Përkime: skt. *akkū* 'nënë', *Vaikunṭha* 'hyjni; hero suprem në hinduizëm', gr. *ακκώ* 'kujdestare e Demetrës'.

Tri mosha të fjalës: PALb: *? > Mes: *Aiguna* > Alb: *Ajkuna* *këa* > *ke~qe*; *ishte* (pret.). *ka*; *kam*; *ketë~atë*. Shih: *ka* te MLM 2 Bal.

ipe/n > *ipe*, *shqipe*, *shqiponjë*. Shprehje epirote-çame për *shqipe~shqiponjë*. Ka prejardhje foljore nga *hip(i)*. Shih: *hipe* te MLM 1 Bas.

s > *s'*, *nuk*. Shih: *s* te MLM 53 Al.

klen > *kenë~qenë* (pjes.); *jam*. Shih: *as* te MLM 1 Al. Duket ndër rastet e rralla të shfaqjes së pjesores së foljes *jam*, mba-se e lidhur me pjesoren *lënë~lindur*; gr. bashkëtingëllor *kl* > *k*, si te *klohi*, shih: MLM 1 Bas.

du > *ti*; *teje*. Shih: *ite~ide* te MLM 2 Al.

pave > *parë* (pjes.)~*pashë* (aor.); *shoh*. Shih: *šo* te MLM 1 Bas.

Koment

Fragmentimi mban në vete një dozë pasigurie për shkak të mundësive të shumta. Rrjedhimisht, edhe leximi duhet marrë me pak rezervë.

Skena e *doitjes* /dhënies gji/ është mjaft e njohur në mitologjinë shqiptare të bartur kryesisht në ciklin e *këngëve kreshnike*.

Kujtojmë rastin e rritjes së Mujit nga dhitë briarta, mbi një substrat të hershëm të miteve homerike. Mjafton të kujtojmë vetë Zeusin e fshehur nga e ëma Rea në një shpellë në bjeshkët e Kretës nga dora e goja mizore e të atit, Kronosit, që hante fëmijët e tij. Aty e kishte rritur atë me tamblin e dhisë (e cila merrte edhe formë zane/ore) dhe quhej *Ἀμόλθεια*, që në një protoshqipe dhe shqipe të hershme është konsideruar të ketë kuptimin: *a-mal-dhia* 'është dhi mali' (e interpretuar ndonjëherë edhe si '*amal-dhia~dhi tambli* 'dhi që jep qumësht'). Vetë brirët e kësaj dhie ishin burim begatie e pasurie. Miti i rritjes së Mujit nga dhitë briarta korrespondon mjaft me mitin e rritjes së Zeusit. Me gjasë figura e Mujit, në kohë më të hershme mund të ketë qenë me veti gjysmëhyji a hyji, veti të cilat gradualisht janë kthyer në elemente të figurës së të tij të jashtëzakonshme prej heroj kreshnik.

Fundi i këtij mbishkrimi nuk është aq i qartë, por kuptohet me saktësi që subjekt i saj është një *artas* (etnonim) që është ushqyer

me gji nga *Ajkuna*, e cila në shqip ka një afri tingullore edhe me *ulkonja*.

Folja *doit-* ‘ushqej me gji’ që në shqip përdoret po ashtu si emër, *dojkë* e *doicë* për *tajë* ‘grua ushqyese’ (Topalli 2017: 397), në sllavishte, më shumë se si emër ka kuptim si folje. Proto-sll. **dojiti* vjen nga një rindërtim mjaft kompleks (shih: Derksen 2008: 110-111), por siç mund të shihej këtu, origjina e fjalës lidhet me hit., skt., dhe frigj. Gjithashtu, është gjendur në frigj. si emërtim për një lloj *ushqimi*, në formën *doika/vas* (shih: G-147 te Obrador-Cursach 2018: 377).

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.
Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.
Të tjerë: Pokorny 1959[2007]; Kloekhorst, 2008; Derksen 2008; Topalli 2017; Obrador-Cursach, 2018.

267.

MLM 1 Sa	shek. III ⁻ (424)
Item	deivas penkeos teotin[ihi]
Segm	deivas penke/os teotinihi
Mes > CALb	<i>divë(s) – i pesti i tetit / Penke osht teutas-ih/?</i>
SALb	<i>divës – i pesti i të tetit? / Penke është teutas-ih/?</i>
Eng	<i>to divas – on the fifth of the eighth? / Penke is Teutanian-ih/?</i>

deivas (e.) > *divë*; *hyjneshë*. Teonim.

penke (num./e.) > *pesë*; Penke – emër personal? Shih: *penka*

MLM 13 Gn.

teotin/i (num./e.) > *të tetin?*; *teutas* – etnonim?

Koment

Leximi i këtij mbishkrimi luhetet mes dy interpretimeve; mes përkushtimit *me pesë tetor* dhe atij ndaj personit *Penke* i cili duhet të ketë origjinë etnike *teutas~totoras*?

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

268.

MLM 1 Sv	shek. III-II ⁻ (426)
Item	[anmitθoatpessiargorian[jepitarašeneohoa
Segm	anmit θoat pessi argorian epit araš ene-o-hoa
Mes > CALb	anmikt dhanë pesë argjende; epëm arat e neve-ohoa
SALb	armiqhtë dhanë pesë argjende (monedha); u dhamë /morën/ arat tona-ohoa
Eng	enemies gave /us/ five <i>argenta</i> /coins/; we gave them our lands-ohoa

anmit (e.) > *anmiqt~armiqhtë*; antonim i *mik*. Meqë -t-ja fundore duhet të jetë formant i shumësit (Alb > *qt*), duket e be-sueshme që forma në njëjës bën *an(i)mik*. Kr. me çiftin antonimik lat. *amicus:inimicus*. Pra, ndërtohet si antonim i *mik*; shih *mik* te MLM 36 Cae. Meqë, me sa duket, ka origjinë paralatine, mbase mund të ketë lidhje me korrespondencat (veçan nga ‘gjymtyra e dytë’ e fjalës): skt. *sam-ará-* ‘shemra, lufta, zënka’, av. *hamara-* (armik, shamra, rival), pers. vj. *ham-arana-* ‘kundërshtar i egër; armik; luftë’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **anmeik?* > Mes: *anmi(k)* > Alb: *anmik~armik*.

θoat > *dhanë*; *dhâ~jap*. Shih: *θaos* te MLM 18 Bas.

pessi > *pesë*. Shih: *penkaheh~pessi* te MLM 13 Gn.

argorian (e.) > *argorian*; *argjend*. Këtu: monedhë argjendi, PALb **argento* < PIE **ar(e)-ǵ-* ‘i bardhë, shkëlqyes’ (Pokorny).

Përkime: lat. *argentum*, osk. *aragetud*, ir. vj. *arggat*, ir. *airget* 'argjend', gr. *ἀργός* 'i bardhë, i shpejtë'.

Tri mosha të fjalës: PALb: **argento* > Mes: *argorian* > Alb: *argjend*.

epit (fol.) > *epëm~dhamë*; jap. Shih: *θaos* te MLM 18 Bas. Format *θoat* duket kanë karakter të formave të preteritit; janë forma supletive që bartin një kuptim për veta e kohë të dallueshme në kontekst dhe kanë ruajtur këtë funksion alternues përplotësues të njëra-tjetrës deri në ditët e sotme.

araš > *arat*. Shih: *aran* te MLM 1 Bas.

eneo > *e neve~tonat*. Shih: *ion* te MLM 20 Ro dhe *nes* te MLM 11 Al.

ohoa (psth.) > *oho*; *a/ihi*. Pothuajse me funksion të njëjtë me psth. *ihi/aihi*.

Koment

Siç duket, fjala *animit* 'armik~armiq' mund të jetë një formë paralatine që në lat. mori formën *inimicus* (shih: Bonnet 1998: 122). Fjala *argorian* këtu del në kuptim të monedhës së argjendit, pikërisht siç thoshte Krahe (1955); shih *arguros* 'argjend' (Beekes, Van Beek 2009).

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Krahe 1955; Pokorny 1959[2007]; Bonnet 1998; Topalli 2017.

269.

MLM 3 Si	shek. IV ⁻	(433)
Item	ar	
Segm	ar	
Mes > CAIb	<i>arë?; ar?; argjend?; artas? /iniciale?/</i>	
SAIb	<i>arë?; ar?; argjend?; artas?; iniziale?</i>	
Eng	<i>land?; gold?; silver?; Artanian?; initiales?</i>	

ar (e.)? > *arë; argjend; ar; iniziale?* Shkurtesë për *artas?*

Koment

Mbishkrimi është shkruar mbi një gur-piramidkë dhe duket se ka kuptimin *arë* para se *ar*, pa përjashtuar edhe kuptimin *argjend* apo dhe atë të *inicialeve* të të vdekurit. Megjithatë, i këputur nga një semantikë më e gjerë teksti, mbishkrimi mbetet i pasigurt në interpretim. E sollëm vetëm sa për të dhënë shembullin e mjaft mbishkrimeve të tilla që mbeten të paqarta për shkak të kon-tekstit të mjegullt.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

270.

MLM 5 Si	shek. VI-V ⁻	(435)
Item	artita	
Segm	artit a	
Mes > CAIb	artas a	
SAIb	artas është	
Eng	is an Artas	

artit > *artas*. Etnonim.

a > *a-është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

Koment

Këtu *artit* jep qartë kuptimin e etnonimit. Prania e vetës së tretë 'a' të *jam*, e sforcon sensin e të qenit etnonim para se antroponim, edhe pse nuk përjashtohet as kjo mundësi. Është një lloj mbishkrimi që flet në favor të disa elementeve formulaike të mbishkrimeve mesape.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

271.

MLM 1 So	shek. III ⁻ (436)
Item	polaidehias
Segm	pola ide hias
Mes > CAIb	pula ite hias
SAIb	pulë yte hijes /hijes sate/
Eng	a chicken to your shadow

pola > *po*. Shih: *polon* te MLM 20 Gn.

ite > *yte~jote*. Shih: *ite~ide* te MLM 2 AI.

hias > *hijes*. Shih: *hia* te MLM 10 AI.

Koment

Këtu *pula* është flija që i bëhet hijes, kujtimit e madhështisë së të vdekurit.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

272.

MLM 2 So	shek. III ⁺ (436-437)
Item	kraotedonas
Segm	kraote doras
Mes > CALb	kraote dhoni /dhuroj, doroj; donasit?/
SAIb	karrota dhuroj /donasit?/
Eng	I offer carrots /to Donas?/

kraote (e.) > *karrota*; e njohur si: *daucus karota*. Nuk është bërë ndonjë rikonstrukcion në shqip. Mbase me burim onomatopeik. Duket se ka ndodhur një metatezë e elementit *-ra-* që lidhet prapë me origjinë onomatopeike. Përkime: gr. *καρότο*, lat. v. *carōta*, ang. *carote*, fr. vj. *carotte*; nga PIE **mrk-*?

Tri mosha të fjalës: PAIb: **?* > Mes: *kraote* > Alb: *karrotë*.

donas > *dhona~dhashë*; këtu lidhet me foljen *jap*. Shih: *θaos* te MLM 18 Bas.

Koment

Karrota është ndër perimet e njohura në antikitet, sado që jo me ngjyrën e portokalltë që ka sot. Duket se është përdorur edhe nga mesapët. *Donas* në ndonjë rast mund të ketë kuptim etnonimi.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

273.

MLM 1 Ta	shek. III-II ⁻ (438)
Item	blatθihi kalatoras baletθihi
Segm	blatθihi kalatoras baletθihi
Mes > CAlb	blatoj-hi kalatorin baletit-hi
SAlb	/po i/ blatoj-hi një kalator /shportë me ushqime/ baletasit-hi
Eng	I am making offerings: a basket /with foods/ to Baletian-hi

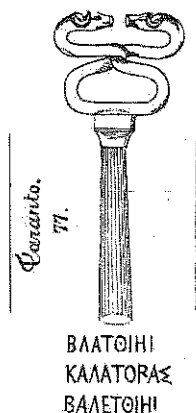

Fig. 29. Transkript/fragmentim i hershëm nga Maggiulli & Castromediano (1871)

blatθi > *blatoj*. Shih: *blaθi* te MLM 20 Al.

kalatoras (e.) > *kalator*; *kalathur*, *kalanicë*, *sepete*. Nuk e ka ruajtur shqipja e sotme në këtë formë, por forma në Mes flet për praninë e saj në PAlb, për afërsisht në gjendjen **kalatur*? Fjala mund të jetë zhvilluar si kompozitë nga *ka-lator* apo *kala-tor*. Sa u përket korrespondencave, zakonisht *kalator* është identifikuar gabimisht me *kalator* në lat. ('ndihmës, zëdhënës, skriptor personal'), por lidhet më shumë me gr. *κάλαθος* / *κάλαθοι*; si shportë a sepete në formë të një kapele,

që përdorej për fruta, ushqime a lesh, dhe me etrusk. *Kalaturus* ‘shportë, enë?’. Korrespondon edhe me skt. *kalása-h* ‘gotë, filxhan, pjatë, kupë’ (**koleko-*); gr. *κάλυξ* ‘kupë’, lat. *calix*, ‘pjatë e thellë, kupë’ < PIE **kel-*⁷ ose **kolə-* (Pokorny). Nuk ka ndonjë lidhje të veçantë semantike me rum. *călător* ‘kalimtar, shtegtar’, mbase me rrënjë të njëjtë.

Tri mosha të fjalës: PAlb: **kalaustur-*? > Mes: *kalator-* > Alb: ?

baletθi > *baletas* < *bale*. Etnonim.

Koment

Kompozita *kala/tor* në PAlb mbase mund të ketë përshkruar procesin e *kalimit* (**kalau*) të thuprave njëra mbi tjetrën, pra të thurjes së tyre (shih kuptimin e *thur* te *turis*, MLM 20 Ro), meqë *kalatorët* zakonisht janë sepete të bëra nga thuprat a materialet e lehta, pa përjashtuar edhe materialet e dheut/qeramikës. Whatmouth pohonte se kjo fjalë shfaqet në rrethin e Tarantos, ku banonin fiset greke; dhe *kalatur* emëroreshin zëdhënësit / kasnecët (1968: 295), por duket qartë se para së gjithash ka kuptimin e *kalanicës* a *sepetes*.

Bibl.

Për fjalët në PAlb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Pokorny 1959[2007]; Whatmouth 1968; Topalli 2017.

274.

MLM 1 Ur	shek. IV-III ⁻	(441)
Item	doimatagrahis	
Segm	doim/a/ta grahis	
Mes > CAlb	domë /deshëm?/ atë grua	
SAlb	e duam /deshëm?/ atë grua	
Eng	we love/d?/ that women	

doim/a > *dojmë~duam; deshëm*. Shih: *daſtas* te MLM 1 Bas.
ata > *atë; ai*. Shih: *ai* te MLM 38 Al.
grahis > *grua/n*. Shih: *grai* te MLM 47 Al.

Koment

Duket sikur *doim/a* mund të ketë efekte të aoristit.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse:
 Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002;
 Matzinger 2019.

275.

MLM 2 Ur	shek. IV-III ⁺	(441)
Item	[?]alaskiritas[?]slaono[?]elib[?]	
Segm	<i>balas kiri tass laono elib</i>	
Mes > CALb	<i>balasit qiri, n'tas lana elb</i>	
SALb	<i>balasit qiri, /në/ tas lashë elb</i>	
Eng	a candle for Balas; in the boll, I left barley	

balas? > *balasit?* Etnonim.

kiri (e.) > *qiri*. Zakonisht është konsideruar huazim nga gr. bizantine (e re), por duket se ka origjinë më të hershme. Varësisht prej dialekteve (geg. a tosk.) pëson ndryshim të pozicionit të theksit. Përkime: gjerm. l. *chirihha*, gjerm. *kertz* 'qiri', gr. re. *κερί* 'qiri', sll. vj. k. *criky* 'kishë', lat. *candeō* 'kandil'.

Tri mosha të fjalës: PALb: **k^wirei?* > Mes: *kiri* > Alb: *qiri*.

tass > *tas; pjatë*. Shih: *tass* te MLM 1 Az.

laono > *lana~lashë* (aor.). Shih: *la* te MLM 9 Al.

as > *as~është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

elib > *elb*. Shih: Vjen nga PALb **al(i?)b-* < PIE **albhi-*. Ndonëse **a* zakonisht është ruajtur si PALb > Mes > Alb *a*, në varësi të rrethanave morfo-fonetike ndërron në *e*, siç kishte ndodhur tashmë në Mes, ndërsa ruhet gjithashtu *-l*-ja, ndërsa buzorja *b*

u bart nga PALb > Mes, por ndërroi në Alb në *p*. Përkime: gr. *αῖφι* ‘elb’, lat. *hordeum*. Kr. me iran. **arbhi*-.
 Tri mosha të fjalës: PALb: **al(i?)b*- > Mes: *elib* > Alb: *elb*.

Koment

Këtu shfaqen qartë fjalët *kiri* ‘qiri’ dhe *elib* ‘elb’, në një kontekst të njohur sapulkral, përgjatë ritualit të përkujtimit e dedikimeve për të vdekurin. Fjala *elib* është ilustrative për regjistrin e fjalëve ku ‘*ī* IE dhe *i* shqipe kanë rënë’ (Jokli 1923: 8), por, në të vërtetë -*i*- ndërlovokalike e këtushme shihet se ‘reziston’ ende në PALb > Mes (mbase me raste) dhe bie në Alb.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Pokorny 1959[2007]; Demiraj 1997; Topalli 2017.

276.

MLM 4 Ur	shek. III ⁻	(442)
Item	diθehaihi	
Segm	diθ/e haihi	
Mes > CALb	ditë haji	
SALb	ditë hajeje /dita e hajes/	
Eng	day of sustenance	

diθ/e > *ditë*. Shih: *ditθo* te MLM 6 Bas.

e > *e* (nyjë). Mund të jetë një mbaresë e *diθ/e*, por po ashtu gjinore një gjinoreje e *hai*- ‘haje’.

e/haihi > *e hajit~e hajes*. Shih: *han~hai* te MLM 51 Al.

Koment

Ky është po ashtu një mbishkrim votiv tipik që lidhet me ditën e vizitës apo blatimeve në varreza.

Do vënë re se pasthirrmat (i)hi në mbishkrimet *Ur* janë mjaft të rralla. Mbase ky është nga rastet e veçanta kur (i)hi duket sikur vërtet merr rolin e një mbarese të gjinore, siç është insistuar shpesh, sado që forma e lemës *hai-* mund të përmbajë *-hi* brenda-përbrenda vetë strukturës së vet mbaresore e eptuese, përtej çdo lidhjeje me gjinoren.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

277.

MLM 5 Ur	shek. III ⁻ (443)
Item	tabara hazzavoa divana
Segm	ta/bara hazzavoa divana
Mes > CALb	ta-bara /blate/ hazzavait, Divana
SALb	të bëra /blatime/ hazzavait, Divana /hyjneshë/
Eng	I made offerings to <i>hazzavoa</i> /the noble one/, Divana deity

tabara > *tabara~ta bëra/solla/*. Shih: *tabara* te te MLM 1 Bal.

hazzavoa > *hazava; fisnik*. Shih: *hazavit* te MLM 46 Al.

divana (e.) > *Divana*? Teonim apo Antroponim? Zakonisht, *diva* ka kuptimin 'hyjni, zot'; shih: skt. *diva-*, *dyew-* 'ditë, shkëlqim' > PIE **deiwo-* 'shkëlqim'.

Koment

Divana, (ose *Diva Ana*) në rend të parë të kujton një teonim apo epitete hyjneshe që mund t'i atribuohet Demetrës, Afërditës apo ndonjë hyjnie tjetër, por këtu duket se ka marrë funksion antroponimi apo etnonimi.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: D'Andria 2002.

278.

MLM 7 Ur	shek. IV ⁻	(444)
Item	tabarios dromatriaš	
Segm	tabarios dromatriaš [<i>damatriaš?</i>]	
Mes > CALb	tabaros <i>damatra?</i>	
SALb	të-bëra /blatime/ <i>demetrës?</i>	
Eng	offerings to <i>Demater?</i>	

tabarios > *tabara* > *tabarios* – mund të dëftojë kalimin nga fol.

ta-bara në e.: *të-bërët* (batime). Shih: *tabara* te MLM 1 Bal.

os > *osht~është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

dromatriaš > *damatrias*; *Demetrës?*

Koment

Shprehja *dromatriash* me shumë gjasë përmban një transkriptim jo të saktë ose dhe një gabim në të shkruar të *damatriaš* ‘Deme-tra’. Megjithatë, nuk përjashtohet mundësia që të jetë fjala për ndonjë emër ushqimi a blati.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

279.

MLM 8 Ur	shek. III ⁻	(444)
Item	tabarai zavais kritabo a.[?]	
Segm	tabarai za vais krit a <i>boas?</i>	
Mes > CALb	tabara; za vaji kryet a baos?	
SALb	tabara /blatime/; zë /sa?/ vaji kryet është bërë	
Eng	offerings; the head filled with echoes/shouts	

tabarai > *tabara*; *dedikime*; *blatime*. Shih: *tabara* te te MLM 1 Bal.

za > *za~zë*; *sa?*. Shih: *zas* te MLM 17 Ur.

vais > *vaj*; *vajtim*. Shih: *vai* te MLM 47 dhe *klai* te MLM 8 Bal.

krit/a > *kryet*. Vjen nga *krie~krye*; PALb **krānjā*. Shih: *kriton* te MLM 14 Al.

Tri mosha të fjalës: PALb: **krānjā* > Mes: *kri-* > Alb: *krye*.

a/boas > *a bo~është bërë* (e kr.); *a mbushë*. Shih: *baos* te MLM 8 Al.

Koment

Nuk përjashtohet mundësia që *za* të ketë kuptimin ‘sa?’. Rrjedhimisht do të kishim: *sa vaj*...

Do vënë re se fjala *tabara(i)* ka njohur dhe transkriptim tjetër që, po të ndiqej, do jepte një lexim më ndryshe.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

280.

MLM 10 Ur	shek. IV-III ^r	(445)
Item	grosdihe	
Segm	gros <i>di</i> <i>he</i>	
Mes > CALb	groshë tyhi	
SALb	groshë, ty	
Eng	bean stew for you	

gros > *groshë*. Shih: *gros* te MLM 18 Bas.

di/he > *ty*; *ti*. Shih: *ita~idi* te MLM 2 Al.

Koment

Lema *gros* shfaqet të paktën dhe një herë tjetër; del në kontekste të tilla që ofron siguri për përcaktimin e kuptimit ‘groshë’.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

281.

MLM 11 Ur	shek. III ⁺ (446)
Item (transkr. I dhe II.)	divana{--- tabes[?]litito[?]makosatar.[?]naitahiatitaian[... s[?]gata[--- o.. [?] (Cassoti) divatamatabes[?]artito[---]]makosapar[---?]]naitahpatita[--- tdta[---] o.. (Castromediano da Vacca)
Segm	diva ta mata bes artit /o ma kosatar[i?] na i/ta hia titian[ia?]s? gat[?]o..? (Vaca & Cassoti)
Mes > CALb	diva, ta majti besan arti; o ma /i/ kushtuari nesh; e tia hia /e/ titanis gatë o...?
SALb	divë, ta mbajti besën artasi; është më i kushtueshmi /prej/ nesh; hija e tij e gjatë /e madhe/ titanike është...?
Eng	Diva, the Artanian ‘besa’ was kept; he is the most precious among us, and his shadow is as vast as titanic greatness...?

divana > *Divana*. Teonim.

ta > klitik /tr. e shk./ *ta* (*ty+ta*). Shih: ita~idi MLM 2 Al.

mata > *majti* (aor.); *mbaj*. Shih: *manna/t* te MLM 1 Br.

bes (e.) > *besë*; *be*. Vjen nga PALb **baitšā* < PIE **bhoidh-ta*. Në Mes duket se ishte konsoliduar forma *bes-* e cila do të përcillet në shqipe. Hamp kishte rindërtuar *besa* < **bettal* ndërsa Huld

nga **b^htso*; të tjerë e konsiderojnë si formim të hershëm, të brendshëm, nga *be* dhe prapashtesa *-sē*. Disa përkime: hom. *Καβησσόν* 'Ka-beso; me origjinë Kabeso që mbahet për trojan', por shih dhe të ardhmen foljore *πεισω* 'do ta bind, do ta bëj të besojë' (e tashme: *πείθω* 'bind, bëj të besojë'; aor. *πέισα* 'e binda, e bëra të besojë; pask. *πέισειν* 'me bindë, me e ba me besue'); po ashtu gr. *βεβαίωση* 'be-baj/se~bëj bé, jap~bëj besën, besoj, konfirmoj'; shih dhe: ir. vj. *bés* 'zakon, doke', got. *baidjan* 'shtrëngo, obligoj', gjerm. vj. l. *beitten* 'axis, shtyj', bulg. vj. *běždō, bēditi* 'shtrëngim, obligim'. Ka mjaft etnonime, toponime e antroponime që lidhen me *bes-*, nisur nga fisi i Besëve. Mbase mund të merret edhe si një isoglosë albano-kelte (nga **banssus* < PIE **b^hend^h-*).

Tri mosha të fjalës: PALb: **baitšā* > Mes: *bes-* > Alb: *besë*.

artit > (*të*) *artasit*. Etnonim.

ma (psz.) > *ma*; *më* (sip.). Shih: *ma* te MLM 21 Bas.

kosatari > (*më*) *i kushtueshmi*; (*më*) *i çmueshmi* (sip.). Shih: *kosteim* te MLM 3 Car dhe *kosatalli* te MLM 41 Me.

na > (*prej*) *nesh*. Shih: *nes* te MLM 11 Al.

ita > *itja*; *këtu*; *e tij*. Shih: *ita-idi* te MLM 2 Al.

hia > *hija*. Shih: *hia* te MLM 10 Al.

titianias?(mb.) > *titanike* < Titan. Teonim që haset si emërtim i zotit të diellit. Gjithashtu, *titanë* quheshin 12 zotat kryesorë të para-Olimpit.

gat > (*i/e*) *gjatë*. Shih: *gan~gas* te MLM 46 Lup.

o > *o~është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

Koment

Është ky një mbishkrim i jashtëzakonshëm mbi Gurin e Madh (*Grossa Pietra*, Cassoti) të Orias. Këtu kemi sjellë dy transkriptime (*Testo I, II*); por kemi kombinuar e propozuar nga ato vetëm një fragmentim të besueshëm, – në njëfarë shkalle, – të cilin kemi provuar ta interpretojmë.

Mbishkrimi është i dëmtuar ndaj dhe bëhet i vështirë rindërtimi i tekstit në tërësinë e vet. Megjithatë, një dimension i tij themelor është i kapshëm. Mund ta dallojmë këtu konceptin e

besës të shfaqur për herë të parë në një shkrim dhe kontekst të besueshëm, koncept ky që, sa po duket, ka qenë tipik edhe për botën ilire, dhe si i tillë është trashëguar pastaj te bota e *arbërve* dhe *shqiptarëve*, por edhe etnive të rajonit që e kanë pranuar si të tillë.

Lartimi: *ta mbajti besën Artasi...*, për të vdekurin, është një konfirmim i një *bé*-je detyruese për jetë a vdekje. Fatmirësisht, kjo fjali emblematike u ruajt e lexueshme përkundra pjesës së dytë të mbishkrimit që mbetet paksa e mjegullt, pikë së pari për shkak të mjaft mundësive të fragmentimit, por gjithsesi edhe për shkak të disa transkriptimeve të mjegullta.

Tashmë kuptohet qartë se *besë* del si fjalë-institucion i shfaqur herët dhe jo në mesjetë, si është thënë ndonjëherë. Nëse *be* është protoforma e saj burimore, siç propozonte Çabej, ajo duhet te jetë e një PALb të hershme, gjithsesi paramesape, mbase nga koha parahomerike, meqë te Homeri del qartë si emërtim *Καβησσόν* ‘Kabeso/Kabesë’ i cili, siç thuhet, nga origjina etnike konsiderohet trojan (Byzantii 1849; shih zërin: *Καβασσός* – *polis*). Po aty shih si flet Hekatois nga Mileti për qytetin *Καβησσός*, me origjinë nga Trakia dhe Helanikos për atë si qytet në Lykia apo dhe Apion e për një fshat të tillë në Kapadokia). Kr. po ashtu me hyjninë mbrojtëse *Bes* te egjiptianët.

Duke diskutuar izoglosat kelto-albane, Trumper thoshte se ‘ka një lidhje të padyshimtë mes ir. vj. *béss*, bret. m. *boas* dhe shqipes *besë* (2018: 380)’. Rrjedhimisht, do të ketë pasur një formë të hershme të kësaj fjale.

Qysh para shumë vitesh, Hamp e shihte *besë* < *bettal* < *bitta* < **b(h)id(h)-tā* (1961, 253), sado që lema *bes-* në mbishkrimin e këtushëm dëfton se atëbotë nuk ka qenë larg nga proto-forma e saj origjinare (shih për këtë edhe Huld 1984 dhe Matzinger 2005). Për toponime/etnonime që lidhen me *besë*, si *Βέσβικος* etj., shih Byzantii-n (1849: 165-166).

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Byzantii 1849; Camarda 1864; Pokorny 1959[2007]; Hamp 1961; Huld 1984; Çabej 1986 I.; Trumper 2018.

282.

MLM 13 Ur	shek. IV ⁻ (447)
Item	ašeana obilias
Segm	a še ana o biliar
Mes > CALb	na sheh ana, o bija
SALb	na sheh ana /hyjnesha; <i>nana?</i> /, është bija
Eng	ana /deity; <i>mother?</i> / is watching us; I am the daughter

a/še > *sheh*; *po na sheh*. Shih: *šo* te MLM 1 Bas.

ana > *ana*; *hyjnesha*, (*nana?*). Teonim.

o > *o~është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

bilias > *bija*. Shih: *bili/o* te MLM 8 Al.

Koment

Ky lloj mbishkrimi pothuajse kishte ndërtuar modelin e vet formulaik. I afërt me të është mbishkrimi MLM 17 Lup: *thotor sohi nnes* 'Thotori na sheh', por dhe disa të tjerë.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

283.

MLM 14 Ur	shek. III ⁻	(448)
Item	tabaraihetaotorrihe	
Segm	tabaraihe taotorrihe	
Mes > CAIb	tabara /blate/-he Thotorit-he	
SAIb	tabara /blatime/-he Thotorit-hi	
Eng	offerings-he for Thotor-he	

tabarai > *tabara*; *blatime*. Shih: *tabara* te MLM 1 Bal.

taotorri > *Thotor*. Teonim.

Koment

Tashmë vërehet qartë si, me raste, pasthirrma (*i*)hi është bërë (*i*)he. Kjo rikonfirmon distancën morfo-fonetike të (*i*)hi-së me gjinoren; përveç në raste të veçanta kur (*i*)hi kontekstualizohet. Shih të njëjtin fenomen edhe te MLM 10 Ur. Siç mund të shihet kalimi (*i*)hi~(*e*)he merr edhe karakter dialektor (në këtë rast te mbishkrimet Ur).

Bibl.

Për fjalët në PAIb/AIb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

284.

MLM 15 Ur	shek. III ⁻	(448)
Item	grahisdamatria	
Segm	grahis damatria	
Mes > CAIb	grues /,/ Damatria	
SAIb	gruas /blate/, Demetër	
Eng	/offerings/ to my wife /,?/ Demeter	

grahis > *gruas* (dhan.). Shih: *grai* te MLM 47 Al.

damatria > *Demetra*. Teonim (mbase antroponim).

Koment

Mbase kjo është ndër mbishkrimet ku teonimet marrin kuptim antroponimesh. Në këtë rast, *Demetër* mund të jetë emri personal i gruas së vdekur. Por, sigurisht, mund të ketë edhe kuptim teonimi.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

285.

MLM 17 Ur	shek. III ⁻ (450)
Item	? zas ² ɔnas ³ əbattos sdozas ⁴ . nɔaθi ⁵ onɔ . hi ⁶ ekori ⁷ n
Segm	? zas onas a battos/do zas a ndaθi onnehi e korin
Mes > CALb	? zani jonë asht i të Battos /do/ za; a ndatio ne(sh)-hi, e korren
SAIb	zëri ynë është i Batos zë; u nda /prej/ nesh-hi, e korren
Eng	our voice is Bato's voice; /he/ is detached from us, /he/ was reaped

zas (e.) > *zani~zëri*. Nga PALb **dzwana* < PIE **ǵhuen-*. Afri-katja PALb **dz* > **dž* > Mess & Alb z. Jokl argumentoi që **ku* dhe **ǵhy* kanë dhënë s- dhe z- para çdo zanoreje. Përkime: skt. *śabda* 'zë, fjalë, zhurmë', gr. *φωνή* 'zë', arm. *jayn* 'za~zë', sl. **zvornъ* > 'tingull'.

Tri moshat e fjalës: PALb: **dzwana* > M: *za* > Alb: *za~zë*.

onas~onne/hi > *jonë, yni*. Shih: *ion* te MLM 20 Ro.

a > *a~është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

battos/do > /i, të/ *Batos* (gjin.). Emër personal.

a/ndaθi > /u/ *nda~është/ndarë*. Shih: *a/nda* te MLM 15 Bas.

e > *e* (klitik); *atë+e*. Shih: *ai* te MLM 38 Al.

korin (fol.) > *korren*; *korr*. Nga PALb **kāsra* < PIE **ker-* ‘korr’.

Rast i velareve të ruajtura në shqipe. PIE **k~kh* > dha PALb **k* > Mes & Alb *k*. Gjithashtu, grupi konsonantik **sr* ka dhënë në shqip, *rr* por jo gjithandej në Mes; *rr* mund të ketë dalë nga shkrirja e *r-së* me *n-në* e pjesores ose të tashmes. Përkime: gr. *κείρω* ‘pres, ndaj’, lit. *kasù* ‘ngre’, gjerm. vj. l. *arnōn* ‘korr’, ir. m. *ēorna* ‘elb’, Alb~Slav. **kosa* ‘kosë’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **kāsra* > Mes: *korin* > Alb: *korr*.

Koment

Ndonëse Batoja i këtij mbishkrimi duket pothuaj 300 vjet më i hershëm se dy Batot e njohur ilirë të vitit 6 p. e. s (ai i Breukëve dhe ai i Desidiatëve), duket se emri Bato ishte i njohur edhe për mesapët, madje ai bëhet emër reprezentativ, simbolik. Për etimologjinë e emrit Bato shih Krahe (1955) dhe Meyer (1959: 20-21).

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Krahe (1955); Meyer (1959).

286.

MLM 19 Ur	shek. III ^a	(452)
Item	^h ipakablaj[.]] ² θanablat[.]] ³ dazihonibil[.]] ⁴ anθetaθiap[.]] ⁵ oditaapate[.]] ⁶ li	
Segm	hi pa ka blat θana blat ^{θi} dazi honi bilia a n θet aθi aprodita a pa te...li	
Mes > CALb	hie po ka blati; dhana blate; dali honi, bilia a n’dhét aty, Afrodita a pa te...li?	
SALb	hije po të ka /të paska/ blatimi; japim /bëjmë/ blatime; doli hana; bija është aty në dhé, Adërdita u pa te...li?	

Eng	what grace the offering has; we make offerings; the moon appeared; the daughter is there in the soil; Aphrodite has been seen <i>te...li?</i>
-----	---

hi > *hije*; këtu: *hir*, *hijeshi*. Shih: *hia* te MLM 10 Al.

pa > *po*. Shih: *po* te MLM 14 Bal.

ka > *ka*. Shih: *ga~ka* te MLM 35 Al.

blat~ blatθi > *blatim/e*. Shih: *blaθi* te MLM 20 Al.

θana > *dhâna/dhâmë~japim*; *bëjmë*. Shih: *θaos* te MLM 18 Bas.

dazi > *doli*; *dal*. Shih: *dazi* te MLM 19 Al.

honi > *hona~hëna*. Shih: *honne* te MLM 19 Al.

bilja > *bija*. Shih: *bili* te MLM 8 Al.

a > *a~është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

n > *në~ndë*. Shih: *inθi* te MLM 1 Bas.

θet > (*në*) *dhë*; (*në*) *varr*. Shih: *tθe* te MLM 1 Bas.

aθi > *aty*. Shih: *ati* te MLM 12 Al.

aprodita > *Afërdita*. Teonim.

a/pa > /a/ *pa~është parë* (e kr.). Shih: *šo* te MLM 1 Bas.

te...li? > ? E pakuptueshme.

Koment

Fragmentimi i mbishkrimit nënkupton edhe ndonjë mundësi tjetër, por sidoqoftë, interpretimi i përmbajtjes duket se nuk do të ndyshonte shumë.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

287.

MLM 22 Ur	shek. III ^a (455)
Item	a) [zɪs] ² [a]aoherra[.ʔ] ¹ [ndimesasiat] ¹ [sartorres] ⁵ [denθehides] ⁶ [baibas] ⁷ [sdazet] ⁸ [drinʃ]. b) [eɪtə] ³ [aides] ⁴ [tθes] ⁴ [lles].
Segm	a) zis ala o herraʔ ndimes as/i at sartorres den θe hides ba i bass dazet drinʃi? b) eita a ides tθes llesa?
Mes > CALb	zi, hala o herra, ndimësi asht i at Sartores; dhe n'dhé hite, pa u pas dazet Drinish; jeta e ite - thes lesh.
SALb	zi /terr/, hala është errët/terri/, është ndihmësi i atë Särtorit; dhe n'dhé hyre pa u pas' ndarë Drinit; jeta jote - /një/ thes lesh
Eng	black/ness/; it is still dark, this is the aide of father Sartores, and you were buried without being dettached from Drini; your life - a sack of fur

zis > **zi**. Shih: *zis* te MLM 1 Bas.

ala (ndf.) > *hala, ende; edhe më/një tjetër*. E supozuar me burim oriental në shqip, por si shihet, shumë e hershme. Mbase nga forma e mundshme, e rikonstruktuar, PALb **ala* që mund të vijë nga pashirrma PIE **ala* apo nga **alyos* 'tjetër', 'ende'. Është ruajtur ndërkonsonantja PIE **l* në PALb > Mes > Alb si dhe *a*-ja nistore. Mbase laringalja *h*- 'hala' në shqipe do të jetë bërë protetike vonë, nga ndikimi i arabishtes. Përkime: hit. *ala, anda* 'ende', gr. *ἄλλαι* 'të tjerë', tok. *ālya-k* 'tjetër', lid. *ala*- 'tjetër', lit. *vėlei, vėl* 'sërish, prapë, ende', let. *vėl* 'ende, tutje', lat. *ala* 'krah, sup', got. *alan* 'rritem', isl. vj. *ala* 'ushqehem, prodhoj'.

Tri mosha të fjalës: PALb: **ala-?* > Mes: *ala* > Alb: *hala*.

o~as > Shih: *as* te MLM 1 Al.

herrat > *terr*; *errësirë*. Shih: *teorri~erriniš* te MLM 4 Br.

ndimes > *ndihmës*; nga *ndih*, *ndihmoj*. Shih: *dih* te MLM 1 Br.

i/at > *i at* (Sartorit). Shih: *atan* te MLM 1 Br.

sartorres > *Sartor*. Emër personal.

de/n > *dhe*. Shih: *e* te MLM 48 Al.

θe > *dhé*. Shih: *tθe* te MLM 1 Bas

hides > *hite~hyre*. Shih: *hini* te MLM 7 Bal.

ba/i > *pa /u?/*; (pjes. moh.+klitik). Shih: *pa* te MLM 4 Br.

bass > *pasë*; *kam+jam*. Shih: *ka* te MLM 2 Bal dhe *as* te MLM 1 Al.

dazet > *ndarë* (pjes.). Shih: *dazi* te MLM 19 Al.

drinš > (*prej/i*, *e*) *Drinit*. Hidronim. Lumë në Iliri.

eita (e.) > *jeta*. Vjen nga PALb **eta* < PIE **h₂oyu* ‘kohë e gjatë, moshë’, ose **aiu-* ‘energji vitale’. Mund të jetë formim i brendshëm prej foljes *jet~jes* ‘mbet/em~mbes’. PIE e pazëshme **t* > PALb > Mes > Alb *t*. Përkime: frigj. *eito(u)* ‘jetë’, skt. *jīvatī* ‘jetoj’, *vṛttā-* ‘mënyrë jete’, av. *yavaēitāt-* ‘kohë-zgjatje, përjetësi’, gr. *ἐτέος* ‘i vërtetë, real, jetues’, *βιωτή* ‘jetë’, lat. *aetās* ‘moshë’, rum **aeta* > arum. *eta* ‘botë, jetë’ < PIE **gweiH₃-*, **gwiH₃-* ose **gwh₃i-* ‘jetoj’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **eta* > Mes: *eita* > Alb: *jeta*.

a/ides > (*e*) *ite~jote*. Shih: *ite~ide* te MLM 2 Al.

tθes (e.) > *thes*. Rrjedh nga PALb **tsatja*. Grupi bashkëtingëllor *θh* jep *th*, sikur te ndonjë rast tjetër. PALb **ts* > Mes & Alb *θh~th*. Përkime: gr. *θάκκος* ‘thes’, fen. *sag* ‘petk zie, thes’, isl. vj. *hīt* ‘thes gëzofi, i thurur’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **tsatja* > Mes: *tθes* > Alb: *thes*.

llesa (e.) > *lesh*, *leshra*. Nga PALb **laiša*, mbase nga PIE **uel-s*. Nuk mund të dihet me siguri nëse *s*-ja e Mes. kishte marrë tashmë vlerën fonetike të *sh*-së në këtë rast, meqë nuk ka sinjalizim për këtë. Zakonisht, PALb **ai* > Mes & Alb *e*. Përkime: hit. *hulana*, *huliya* ‘lesh’ > *alessar-* ‘i leshtë’, gr. *λῆνος* ‘pambuk, lesh’, sll. e vj. k. *vlasъ* ‘lesh’, lit. *laiškas* ‘gjethe’, lat. *laiška* ‘gjethe’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **laiša* > Mes: *llesa* > Alb: *lesh*.

Koment

Ky mbishkrim, ndonëse me pak dëmtime, kuptohet mirë përveç një ambiguiteti më të gjerë në pjesën e mesit ...*behidesbaibassdazet*... që jep disa mundësi fragmentimi e interpretimi dhe megjullon sadopak leximin e propozuar. Nga ana tjetër, mbishkrimi ateston edhe anën historike të disa fiseve mesape, duke dëshmuar lidhjen e tyre me Ilirikun Jugor, më saktë, me krahinën e Devollit, të Pogradecit e Ohrit të sotëm, mu ashtu siç thuhet nga mjaft autorë. Dihet se *Drini i Zi* buron në Shën Naum, afër Ohrit, territor që duhet të jetë përfshirë nga etnokultura e mesapëve. Hidronimi *Drin* është përmendur herët nga Krahe dhe është lidhur me -no shembujt e sufiksëve (1955:88) pastaj edhe nga Meyer si *dri* (1959: 42), sikur dhe nga autorë të tjerë.

Ndonëse i shkruar me një diskurs sapulkrall dhe pa intencë poetike, mbishkrimi vjen si një perlë e vogël mininarrative e poetike për jetën e njeriut që identifikohet me një thes lesh; ai vdes pa u ndarë asnjëherë nga dashuria e tij për Drinin, pra lihet e nënkuptueshme një lidhje e fortë emocionale e subjektit me origjinën e simbolizuar nëpërmjet Drinit. Faza *thes lesh* sublimon efemerën, fort të lehtë (e rëndë!) dhe fort të ngatërruarën.

Lema nistore *ala* ‘hala’ edhe këtu lidhet qartë me hit./lid. **ala*. Në vazhdim, te shprehja *ba-i-ba-ss, b-ja* në të dy rastet jep *p*, edhe pse leximi si *baiba* ‘baba s’dahej Drinit’ do të kishte kuptim më shumë, por atestimi i fjalës *baiba*, si fjalë e hershme, bëhet i vështirë.

Në mbishkrim shfaqet edhe emri *Sartor*, i cili duket të ketë qenë emër i veçantë për mesapët, meqë në vete përmban rrënjën *art* < *artas* < *Artor* dhe *Sartor* më vonë, në kuptimin ‘terzi, rrobaqepës, arnues’.

Është e një rëndësie të veçantë të theksohet se nuk kuptohet saktë nëse ndihmësi i at Sartorit është shkruesi apo subjekti për të cilin shkruhet; sado që konteksti e jep atë më shumë si referent, si ‘prift’ zëvendësues që kryen ceremoninë mortore për personin që ‘s’dahej dot nga Drini’.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Camarda 1864; Pedersen 1895; Pokorny 1959[2007]; Demiraj 1988; Topalli 2017.

288.

MLM 23 Ur	shek. III ⁻ (457)
Item	tabaraaproditiamakroppas
Segm	tabara aprodit iam akroppas
Mes > CALb	ta bara Afrodit, iam Akropas
SALb	ta bëra Afërditë, jam Akropas
Eng	I made offerings to you Aphrodite, I am Akropas

tabara > *ta bara* (të solla blatime). Shih *tabara* te MLM 1 Bal.
aprodit > *Afërditë*. Teonim.

iam > *jam*. Shih *as* te MLM 1 Al.

akroppas > *Akropas*. Emër personal; mbase etnonim. Shih lidhjen me *Akropolis* (Ἀκρόπολις).

Koment

Siguria e leximit të Akropas si emër personal rritet meqë para-prihet nga folja *iam* 'jam'.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

289.

MLM 32 Ur	shek. III ⁻ (463)
Item	[ti stahan aprodita]a [.]azimai himelan lo sinkarm atθoa d e[.]antθo
Segm	tis/ta/han aprodita; a <i>dazim</i> ai hi me lanl os in karmatθoa de <i>veantθo</i> ?
Mes > CALb	ty-ta-hash Aproditë; a da, ai qi me la osht në kermadha /varreza/ te vendit?
SALb	ty-të-hash Aproditë; u nda, ai që më la është në kermadha /varreza/ të vendit?
Eng	to-you-to-eat / <i>tabara</i> / Aphrodite; he is deceased, the one who left me is in the cemetery of <i>the locale</i> ?

tis/ta/han > kompozitë: *ty-të-hash* = *tabara*.

tis > *ty*; *ti*. Shih: *tabara* te MLM 1 Bal.

ta/han > (*ty/të*) *hash*. Shih: *hai* te MLM 1 Bal.

aprodita > *Afërditë*. Teonim.

a/dazim > *a nda*; *është ndarë*. Shih: *dazima* te MLM 1 Al.

ai > *ai*. Shih *as* te MLM 1 Al.

me > *më*, *mua+më* (kall.); *jam*. Shih *as* te MLM 1 Al. Lidhet edhe me pr. *im/e*. Shih: *ima* te MLM 1 Bas.

la > *la*. Shih *la* te MLM 9 Al.

ai > *ai*. Shih *as* te MLM 1 Al.

hi (p.) > këtu: *qi-që*; *i cili*. Merr karakter të përemrit lidhor *që*, që ka origjinë të përbashkët me *kush*. Shih: *kos* te MLM 1 Br.

me > *jam*. Shih *as* te MLM 1 Al.

lanl > *la*. Emër personal; mbase etnonim.

os > *osht-është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

in > *në*, *ndë*. Shih: *inθi* te MLM 1 Bas.

karmatθoa > *kermadhi*; *varreza*. Shih: *kermaθi* te MLM 18 Bas

de > *të*. Shih: *θo* te MLM 1 Br.

veantθo? > *vendit?* Shih: *veinan* te MLM 1 Bas.

Koment

Kompozita *tis/ta/han~tistahan* është sinonim i *tabara*; fjalë të cilën po ashtu e njih dialekti i Ur (shih mbishkrimet më lart).

Propozimi i Santoros rreth nistores të [...] *antθo*, në favor të v-së (MLM: *apparato* 463) duket se ka kuptim, dhe plotësimi i propozimit për dy grafema, si *ve-antθo* që do të mund të jepte kuptimin 'vendit' duke u mbështetur në praninë e fjalës *veinan* të MLM 1 Bas dhe në rindërtimin *veanas* të MLM 19 Ro, më duket se saktëson edhe më shumë, pavarësisht se mbetet ende mjaft spekulative. Edhe kontekstualisht fjala *veantθo* vjen si plotësor i kuptimit të fjalës pararendëse *karmatθoa*, në mbishkrim.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. të fjalës përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

290.

MLM 33 Ur	shek. III ⁻	(466)
Item	tabaraihi mahharaos	
Segm	tabaraihi mahha raos	
Mes > CALb	ta-bara-hi, t'madh rrush	
SALb	ta bëra-hi /blatime/, shumë rrush	
Eng	offerings-hi, planty of grapes	

tabarai > *tabarai* (e.; shum.); *blatime*, *ushqime*. Shih *tabara* të MLM 1 Bal.

mahha > *madhe*; *plot*. Shih: *mahe* të MLM 53 Al.

raos (e.) > *rrush*. Mendohet se vjen nga PALb **rāguša*, dhe li-dhet me Raguzën, si zhvillim i ndërmjemë ndërvokalik që ka prekur edhe shqipen. Përkime: skt. *drākṣā*, gr. *πάζ*, gjerm. vj. *trāuba* 'rrush', lit. *kurm-rausus* 'dhe urithi', sll. *grozdъ*, fr. *raisin* 'rrush' < PIE **wṛkos*.

Tri mosha të fjalës: PALb: **rāguša* > Mes: *raos* > Alb: *rrush*.

Koment

Fragmentimi luhetet mes *ma/hharoas* ‘mos-harresë’ dhe *mahha raos* ‘t’madh rrush’; meqë rrushi përbënte një nga blatimet e shpeshta në antikitet, duket se është fjala për blat rrushi.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Camarda 1864; Topalli 2017.

291.

MLM 36 Ur	shek. III ⁻	(469)
Item	lopesθes	
Segm	lopes θes	
Mes > CAIb	lopen ty	
SAIb	lopën /blatoj/ ty	
Eng	/I offer/ the cow to you	

lopes > *lopën*. Shih: *ka* te MLM 2 Bal.

θes > këtu: *ty*. Shih: *ita~idi* te MLM 2 Al.

Koment

Fjala *lop-* haset edhe në tjetër mbishkrim dhe pa mëdyshje se është fjala për lopën që ofrohet si blatim.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

292.

MLM 39 Ur	shek. III ⁻	(472)
Item	vastihonanno	
Segm	vastih o nan no	
Mes > CAIb	njo vaste, o nana /no/	
SAIb	një vaste /qytetare/, është nëna /no/	
Eng	a Vastian; /this/ is my mother /one/	

vastih > *vaste*; *qytetare*. Shih: *vaste* te MLM 1 Bas.

o > *hija*. Shih: *o~është*. Shih *as* te MLM 10 Al.

nan > *nana~nona~nëna*. Shih: *nona* te MLM 36 Cae.

no > *njo~një*. Shih: *no* te MLM 8 Al.

Koment

Lema *nan* ‘nana’ del edhe tjetër herë në variantin *nona*. Duket se është fjala për të njëjtin kuptim. Këto dy variacione të fjalës *nënë* janë përcjellë edhe në shqipen e sotme.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

293.

MLM 41 Ur	shek. III ⁻	(474)
Item	metasθatokilleste	
Segm	me tas θato killeste	
Mes > CAIb	me tas dhato kulloster	
SAIb	me tas /të/ dhashë kulloshtër	
Eng	I gave you beestings from a cup	

me > *me*. Shih: *me* te MLM 1 Bas.

tas > *tas*. Shih: *tass* te MLM 10 Al.

θato > *dhâ; dhashë*. Shih: *θaos* te MLM 18 Bas.

killeste (e.) > *kulloshtër*. Është parë kryesisht si rrjedhim nga lat. *colostra* por duket se ka origjinë më të hershme, mbase nga një formë PALb **kuloštai*. ‘Trinia’ e njëjtë konsonantike e kësaj fjale *k-ll-st* : *c-l-st* shfaqet në Mes, lat. dhe në shqip. Mbase lidhet me fjalët: *klumësht~qumësht* (që sërish korrespondon me *colostra*) dhe *kulloy* e cila po ashtu është parë e lidhur me lat. *cōlāre* ‘kulloy’, mbase edhe me *kullosa*. Përkime: lat. *colostra*, gr. *colostra*; mbase dhe hit. *yeši-/yešai-* ‘lëshoj në livadhe, kullos’; derivat i *kulloy*; gr. *βov-κολέω* ‘kujdesem për bagëtinë’; gr. *πρωτόγαλα* ‘kulloshtër’, ang. (< lat.) *colostrum* ‘kulloshtër’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **kuloštai?* > Mes: *killeste* > Alb: *kulloshtër*.

Koment

Fjala *killeste* ‘kulloshtër’ nuk ka një etimologji të saktë, por lë qartë të kuptohet se ka origjinë paramesape. Mbase *-i*-ja ndërkonsonantike mund të jetë ndonjë *-v-* apo *-o-* ‘e korruptuar’ fonetikisht.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Topalli 2017; Bonnet 1998; De Vaan 2008.

294.

MLM 43 Ur	shek. III ⁻	(477)
Item	šoborihi	
Segm	šo borihi	
Mes > CALb	shoh burrin /borin?/-hi	
SAlb	shoh /vizitoj/ burrin?/-hi	
Eng	I visit /see/ my husband /snow?/-hi	

šo > *shoh*; këtu: *vizitoj* (urdh.). Shih: *šo* te MLM 1 Bas.

bori > *burrin* (*borën?*). Vjen nga PALb **burá*, mbase nga PIE **abhro-* ‘i fuqishëm’. Megjithatë, është parë si fjalë me burim gjermanik. Një fjalë me *a*-temë që reflekton theksin oksitonik të PALb (Orel). Përkime: skt. *abhrá-* ‘i fuqishëm’, gjerm. vj. *baro* ‘burrë’, rum. *bura* ‘hero’, lat. *vir* ‘njeri, burrë, bashkëshort’. Për *bora* shih: *borra* te MLM 3 Car.

Tri mosha të fjalës: PALb: **burá* > Mes: *bor-* [*burrë*] > Alb: *burrë*.

Koment

Formulimi i shkurtër i këtij mbishkrimi, e errëson sadopak kuptimin e tij literal, sapulkral.

Të kuptuarit: *shoh* (*vizitoj*) *burrin*, nuk përjashton të kuptuarit: *shoh* (*shih!*) *borën!*, e parafrazuar si: ‘ja tek erdhi edhe bora /ja atje bora në bjeshkë’, fjalë që mund t’i thuheshin të vdekurit në varr. Dihet se në zonën e Apulias rrallë bie borë; prandaj dhe bora ka fituar vëmendje, sikur dhe në mbishkrimin MLM 3 Car. Gjithashtu, do pasur parasysh se nga jugu i Italisë mund të shquhen Alpet Shqiptare deri në Karaburun dhe më tej. Evans fliste për borën si ‘erë e fortë për të cilën njihej Iliria’ (2013: 13).

Megjithatë, kuptimi i vizitës së burrit në varreza, mbetet i favorizuar nga konteksti sapulkral.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

295.

MLM 4 Uz	shek. III ^a (480)
Item	b.ai[---] aihaideiti šeneθi arro:? blan kosmala olaosasta soššeslae
Segm	biaia i haidei ti šeneθiar rob/lan kosma laolaos astasššes lae
Mes > CALb	bie? ni haje ty shenjtor/shenjtar?;/ robi /rroba-larësi?/ Kosma lula ashtave u lae
SALb	bie /solla/? /një/ haje ty shenjtor/shenjtar?;/ robi /rrobalarësi?/ Kosma lule eshtave /të tu/ u lë
Eng	<i>I brought? a plate to the saint; the slave /launderer?/ Kosma leaves flowers on /your/ bones</i>

biaia? > *bie; sjell?* Shih: *tabara* te MLM 1 Bal.

i > *ni-një*. Shih: *no* te MLM 8 Al.

haidei > *haje*. Shih: *han* te MLM 51 Al.

ti > *ty*; Shih: *θo* te MLM 1 Br.

šeneθiar (e.) > *shenj(ë)tor, i shenjtë; shenjtar, shigjetar?* Shih: *šenta* te MLM 14 Ro. Kr. po ashtu *šeneθiar* ‘shenjtar?’ < *shenjë* me lat. *signum*.

rob/lan (e.) > *rob(ian)i? rroba-larësi?* Fjala *rob* është lidhur kryesisht me gjuhët sllave, por duket të ketë origjinë më të hershme, siç del nga propozimet e Pokornyt; mbase nga forma (e propozuar) PALb **rābo-* si derivat i PIE **orbho-* ‘shërbyes, jetim’. Njësoj dhe fjala *rrobë~rubë*. Përkime: skt. *ārbha-* ‘i vogël, i dobët, fëmijë’, proto-sll. **rqbъ; rab, rob* ‘rob, rrobë’; **rqbiti* ‘skaj, copë’, got. *arbaips* ‘punë e rëndë’, lat. *orbis* ‘jetim, i deprimuar’. Kr. me ang. *rob* ‘robëroj, gra-bis’, fr. *robberie* ‘grabitje; robërim i dikujt/diçkaje, kthim në *rrobë*’ < protogjerm. **rubon* ‘robëroj, grabis’. Mbase korre-spondon edhe me: hit. *arpa-* ‘mossukses, dështim’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **rābo-?* > Mes: *rob-* > Alb: *rob*.

kosma > *Kosma*. Emër personal.

laolaos (e.) > *lula~lule*. Nga PALb **ludhe-* < PIE **bhel-4* 'lulëzim, gjethim'. Mund të jetë formim me origjinë onomatopeike ornamentike *la-la~lu-lu*. Përkime: skt. *lōlati* (derivate: *lulita*, *lālati*), 'lëviz poshtë e lart', gr. *φύλλον* 'gjethe, lule; gjethim, bulim', lat. *flōs*, *-ris* 'lulëzim, gjethim', ir. m. *bileóc* 'gjethim', ir. vj. *bile* 'dru', osk. *fluusai* 'hyjnesha e luleve', lit. *leliūou*, *leliūoti* 'luhatem, përkundem', got. *liudan*, gjerm. l. *liotan*, gjerm. *lullen*, ang. vj. *lēodan* 'rritem'. Përkon edhe me akad. *alulatum* 'lule, bimë, shkurre'.

Tri mosha të fjalës: PALb: **ludhe* > Mes: *laola*-[*laula*-] > Alb: *lule*.

astasshës > *ashtave~eshtrave*. Shih: *ast* te MLM 1 Bas.

lae > *la~lë*. Shih: *la* te MLM 9 Al.

Koment

Leximi i këtij mbishkrimi nuk është i lehtë. Vetë rindërtimi i fjalës së parë *biaia* nuk është i qëndrueshëm dhe duhet marrë vetëm si propozim. Gjithashtu, vetë fragmentimi dhe ambiguiteti i fjalëve *šeneθiar* dhe *roblan* rrisin mjegullën e leximit.

Tingëllon si paradoks që këtu hasim emrin personal të një robi, *Kosma*, duke pasur parasysh se emrat personalë përdoren rrallë. Nga ana tjetër, ndodh që emri 'i thjeshtë' personal të jetë bërë po ashtu 'i pranueshëm' në një shoqëri ku epitetet e zgjedhura etnike, familjare dhe me burim teonimik i rezervohen një elite. Edhe atributet e larta si *hazava* i rezervohen kësaj elite. Prandaj, emrat 'e thjeshtë' personalë që dalin sadopak në mbi-shkrime, – përveç emrave të mbretërve si Pirro e Teutë – bëhen shenja identifikuese për të vdekurin më shumë se 'përmendore nderi' si fjala *hazava*. Por, si duket, shekulli III para Kr., kur daton ky mbishkrim, është koha kur edhe signatura e *autorësisë* nëpërmjet emrit personal fiton peshë, qoftë edhe në rastin kur bëhet fjalë për një *rob*. Nga ana tjetër, si në gjithë botën e Mesdheut, edhe në Magna Graecia, prania e robërve është evi-dente.

Do vënë re, po ashtu, se fenomeni i dhurimit të luleve mbi varr nuk na del dhe ndonjëherë tjetër te mbishkrimet e lexuara. Por, duhet kujtuar se lulet në traditat e ritualet e vdekjes atëbotë

ishin evidente, madje shumë kohë më parë. Përmendet si rast i veçantë tradita hebraike e cila refuzonte një traditë të tillë, pra nuk lejonte lulet si pjesë të ritualeve votive a të varrimit.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Miklosich 1870; Pokorny 1959[2007]; Derksen 2007; Omari 2012.

296.

MLM 5 Uz	shek. III ^m (481)
Item	mihilaθohanlazespa ² eslazonnesstares ¹ adentanθonzihar ¹ nininkermaθ lapa (de Giorgi)
Segm	l mihila θo han lazes paes lazon ness t/ares aden tan θon zi ha rnin in kermaθi a pa
Mes > CALb	<i>!/? Mihillit të hajë lashë peshq lashum ne n'harres atë tan thonë si /qi/ ka rron /rrin?/ en kermadhi a pa</i>
SALb	<i>!/? Mëhillit i lashë të hajë peshk, ne e kemi lënë në harresë atë, të tërë thonë që tek rron /rri?/ në kërmadha /varreza/ është parë</i>
Eng	<i>!/? I brought Mihill to eat fish, we left him in forgettness, there are rumors that he has been seen living /staying?/ in cemeteries</i>

l? > *l?* Nuk kuptohet.

mihila > *Mihilli, Mëhilli*. Emër personal.

θo > *të*. Shih: *θo* te MLM 1 Br.

han > (*të*) *hajë; ha*. Shih: *han* te MLM 51 Al.

paes (e.) > *peshk*. Meqë lidhet mjaft qartë me rrënjën PIE **peisk-*, *-k*-ja fundore do të ketë pësuar rënie, por me sa duket, është ruajtur në dialekte të tjera ilire. Diftongu PALb **ai* > Alb *e*, duket se ka njohur në Mes kalimin nëpër *-ae-*. Një rindërtim i mundshëm në PALb do të ishte **pais(k)-?*. Përkon me: lat. *piscis*, gr. *ἰχθῦς*, *-ύος* 'peshk', *φωλῖς* 'peshk deti', gjerm. l. dhe ang. vj. *fisk*, got. *fiskōn*, gjerm. *fische* 'peshk'.

Tri moshë të fjalës: PALb: **pais(k)?* > Mes: *paes(k?)* > Alb: *peshk*.

lazes~lazon > *lashë~lëshun, lënë*. Shih: *la* te MLM 9 Al.

ness > *nesh; ne*. Shih: *nes* te MLM 11 Al.

st > *'sht~asht, është*. Shih: *as* te MLM 1 Al. Këtu: *jam = kam*.

t/ares (e.) > */nël harresë*. Është lidhur me lat. *aberrare*, por si duket, ka histori më të hershme dhe në një formë më tipike për PALb, me kuptim pothuajse identik me foljen *harr~tëharr* 'heq, pastroj, largoj'. Kjo vjen nga PALb **skarna* < PIE **sker-* 'pres, shqyej'. Përkime: arm. *moʻanam* 'harroj', got. *us-skarjan*, lit. *skiriiti, skirti* 'shqyej'; *maršūs* 'i harrueshëm'.

Tri moshë të fjalës: PALb: **skarna-* > Mes: *ares* [*arres*] > Alb: *harresë*.

aden > *atë; ai*. Shih: *ai* te MLM 38 Al.

tan > *tanë~tërë; të gjithë*. Shih: *ter* te MLM 4 Br.

θon > *thonë*. Shih: *Ψaihin* te MLM 9 Ro.

zi > *si, qi~që; ai*. Shih: *si* te MLM 1 Bas.

ha > *kah, tek*. Shih: *ga* MLM 35 Al; *penkaheh* MLM 13 Gn; *kah* te MLM 39 Lup. Bashkëtingëllorja nistore *h* te *ha* ka edhe ngjyrimin e *k-së*, sikurse te gr. *έχω* (eho) 'kam'.

rnin > *rrnon~rron; rri?* Të dy variantet e mundshme bartin pothuajse të njëjtin kuptim. Shih: *roto* te MLM 23 Bas dhe *rri* te MLM 22 Ro.

in > *në*. Shih: *inθi* te MLM 1 Bas.

kermaθi > *kermadhi*; *varreza*. Shih: *kermaθi* te MLM 18 Bas.

a/pa > *a pa~është parë*. Shih: *šo* te MLM 1 Bas.

Koment

Si duket, te mbishkrimet *Uz* prania e emrave personalë bëhet më evidente. Pa dyshim, grafema *z* te ky mbishkrim jep *s~sh*. Prandaj dhe fjala *zi* nuk del semantikisht ekuivalente me *zis* ‘zi, e zisë’, por jep l./p. *qi~që*.

Si në mjaft raste, folja *jam* (forma ‘*st*’) mbulon kuptimin e ndihmëses *kam*.

Te fjala *ares* (e cila, brenda kontekstit nuk mund ta ketë kuptimin e Aresit, zotit të luftës), humbja e iniciales *h-* reflekton nga afria me formën lat. në zhvillim, që nuk njihte *-h-në*, e cila në shqipen jomesapike është ruajtur. Përndryshe *h-ja* e këtushme është parë si një rishfaqje protetike në shqip. Ndërkaq humbja e *-k-së* fundore te *paes* ‘peshk’ në Mes, mund të jetë rrjedhim i ndonjë hiati apo ndonjë gabimi a harrese gjatë shkrimit.

Bibl.

Për fjalët në PAlb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Pokorny 1959[2007]; Topalli 2017.

297.

MLM 8 Uz	shek.-? (485)
Item	dazos:seltē:keltē³agapastē:salualpē (Whatmough)
Segm	dazos selte kelte a ga paste salu alpe
Mes > CAlb	u da Selte, kelt a; ka pase shalu Alpe
SAlb	u nda Selte, kelt është; ka pas shaluar /kapër-cyer/ Alpet
Eng	Selte is detached; /he/ is a Celt; /he/ has ridden over Alps

dazos > *u da~nda*. Shih: *si* te MLM 19 Al.

selte > *Selte*. Emër personal.

kelte > *kelt(e)*. Etnonim.

a > *a*. Shih: *as~os* te MLM 1 Al.

paste > *pat(i)*. Shih: *pat* te MLM 1 Br.

salu > *shalu/ar* (pjes.); këtu: *kapërcyer, kaluar*. Shih: *šal~šailon* te MLM 1 Gro.

alpe > *Alpe*. Toponim. Emër malesh.

Koment

Fjala *Alpe* njihet afërsisht dy shekuj para Kr. dhe me sa duket, edhe ky mbishkrim daton nga ajo kohë. Edhe më e hershme mendohet të jetë fjala *kelt/e* (grekët i quanin: *Κελτοί*, në Azinë e Vogël quheshin *Γαλάται*; ndërsa romakët i quanin *celti, celtae* e *galli*). Mbishkrimi tërthorazi flet edhe për lidhjet e mesapëve me botën kelte.

Për fjalën *salu* 'shaluar' nuk përjashtohet as kuptimi *shkelu(r)* - me një sinkopë të *k-së* para zanores *-a-*, por megjithatë, nuk ndërron aspak kuptimi i fjalisë, përveç që *salu* jep kuptimin e kapërcimit së Alpeve me kalë. Pra, ai është kelt i ardhur nga përtej-Alpet.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Meyer 1891; Bonnet 1998.

298.

MLM 9 Uz	shek. III-II ⁻ (485)
Item	?]tisin?]etei?]tanin? dedi? ranθa? θonkra? kohen? pritai? maθia? lam? liatin? krina? n.? In
Segm	?]t isi n etei tanin dedi ranθaθ/on kra; kohen prita i maθia la m/liatin krina namin

Mes > CALb	?]ti? ishe n'jetë, tani dheti randon un krah; kohin prite e /te/ madh <u>namin</u> lae mbi krena latinë /<u>namin</u>/
SALb	?] ti? ishe n'jetë, tani dheu t'rëndon në krahë; kohin prite e <u>namin</u> e madh mbi krena latinë le /<u>namin</u>/
Eng	you? were alive; now the heavy soil covers your body /should/; you waited for the right time for doing great fights with the Latins and rising your reputation.

t > ti ?(klit.). Shih: *ite~ide* te MLM 2 Al.

isi > ishe (pret.); kr. me formën *aso*; *jam*. Shih: *ite~ide* te MLM 2 Al.

n > në, ndë. Shih: *inθi* te MLM 1 Bas.

eitei > jetë. Shih: *eita* te MLM 22 Ur.

tanin > tani, tashti. Shih: te *tassti* te MLM 8 Al.

dedi > dheti~dheu; dhé. Shih: *tθe* te MLM 1 Bas.

ranθaθ/on > randon~rëndon. Shih: *ranθo* te MLM 3 Car.

kra > krahë; këtu: mbi supe. Shih: *kra* te MLM 1 Bas.

kohen > kohën (kall.). Shih: *klohi* te MLM 1 Bas.

prитай > priti; pres. Shih: *briti* te MLM 22 Al.

maθia > (i/e) madh/e. Shih: *mahe* te MLM 53 Al.

la > lae~le. Shih: *la* te MLM 9 Al.

m > mbi; në. Shih: *mi* te MLM 50 Lup dhe *inθi* te MLM 1 Bas.

liatin > Latin. Etnonim. Qytetar i Perandorisë Romake. Nga *latini, latians* 'qytetar të hershëm të qytetit të Romës dhe të *Latium vetus*'.

krina > krena~krerë. Shih: *kri* te MLM 8 Ur dhe *criton* te MLM 14 Al.

namin > namin (kall.); *nam~nom, emën~emër*. Të bësh/lësh *nam* në PALb & Mes & Alb ka kuptimin të bësh emër, të lësh emër a *za~zë*. Është menduar e ardhur nga pers./turq. *nam* 'emër', por ka origjinë më të lashtë. Vjen nga PIE **nomn-* 'emër'. Nga

PIE > PALb & Mes & Alb janë ruajtur konsonantet me vlerë nazale *n* dhe *m*. Përkime: skt. *nāma(n)* ‘emër’, av. *nāma* ‘emër’, ir. vj. *nem, neim* ‘dhuratë’, isl. vj. *nām* ‘mësim’, gjerm. l. *nāmi* ‘e këndshëm’, lit. *nāmas*, ‘shtëpi’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **nama-* > Mes: *nam-* > Alb: *nam~emën*.

Koment

Foljet *isi* ‘ishte’ (këtu) dhe *aso* ‘qe~ishte’ (te MLM 4 Br) janë variacione të preteritit të ndihmëses *jam*, me dallime të vërejtshme dialektore. Mungesa e ndonjë grafeme nistore mund ta lajthisë sadopak fillimin e leximit. Rrjedhimisht, pjesa e parë e mbishkrimit lexohet me pak vështirësi, edhe për shkak të disa mundësive të fragmentimit.

Megjithatë, kuptimi i përgjithshëm mbetet i kapshëm. Duket se i vdekuri ruan attribute të heroit luftëtar i cili reziston në fazën e pushtimeve romake të regjioneve japige. Është kjo koha kur këto legjione e kalojnë edhe Adriatikun dhe zgjerojnë pushtimet e tyre.

Rindërtimi i grafemës së munguar te fjala *na.?[in]* si *-a-* nga StMess & CIM përkon plotësisht me leximin e bërë në këtë rast.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Miklosich 1871; Bonnet 1998; Topalli 2017.

299.

MLM 10 Uz	shek. III-II ⁻ (487)
Item	[haninderanθoa]senaihidikorθeihhi [saoketosandaθi]sseihi
Segm	hani n deran θoa se naihi dikor θeihhi sa/o keto sa nd aθisseihi
Mes > CALb	hani n'deran toan si na-hi dikur n'tanen-hi, sa ketu sa nd'atyshi-hi
SALb	hani në derën tonë si ne-hi dikur në tënden-hi; sa këtu sa /ndë/ aty-hi
Eng	eat at our door /household/ as we-hi once ate at yours /door/; now here, now there-hi

hani > *hani* (urdh.). Shih: *han* te MLM 51 Al.

n~nd > *në*, *ndë*. Shih: *inθi* te MLM 1 Bas.

deran > *derën*. Shih: *deran* te MLM 11 Bas.

toa > *tonë*. Shih: *ion* te MLM 20 Ro.

se < *këtu*: *si*. Shih: *si* te MLM 1 Bas.

nai < *ne*. Shih: *nes* te MLM 11 Al.

dikor (ndf.) > *dikur*. Nuk ka një etimologji të saktë. Mbase vjen nga kompozita *di-kur*, PALb **da-kur* (propozim); *di* nga **da-* 'ndaj' dhe **kur* < PIE *h₂óyu*, and **di-mon-*. Lidhet në mënyrë të veçantë me skt. *ekadā* 'dikur', por përkon edhe me: arm *ur*, lit. *kur* 'ku'.

Tri mosha të fjalës: PALb: **da-kur?* > Mes: *dikor* [*dikur*] > Alb: *dikur*.

θeih < *tij*. Shih: *ai* te MLM 38 Al.

keto (ndf.) > *këtu*. From PALb **ka tu* < PIE **keh₂s* dhe *tō*. Ka formim të përafërt me ndf. *aty*. Ka 'kë' del si kundërvënie ndaj parashtesës *a-* të ndf. *aty* e *atjë*. Shih: *ati* te MLM 12 Al.

Tri mosha të fjalës: PALb: **ka to* > Mes: *keto* [*ketu*] > Alb: *këtu*.

sa > *sa*. Shih: *si* te MLM 1 Bas.

aθisse > *atyse~aty* 'there'. Shih: *ati* te MLM 12 Al.

Koment

Mbishkrimi është thurur në stil aforistik ‘arkaik’, mbi fundamen-
tin e kanunit me bazë proto-ilire. Mikpritja dhe shpirtgjerësia ndaj
tjetrit rri në themelet morale të këtij mbishkrimi. Si duket, i shuari
u mirëprit deri në vdekje nga familja të cilën ai e kishte mikpritur
dikur. Gjithsesi, këtu nënkuptohet edhe tradita e mi-grimeve të
individëve, familjeve e fiseve nga një *derë* në *tjetrën*. Kjo e bën të
qartë edhe më fort kompleksin kanunor që bëhet tipik për
shqiptarët pastaj.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse:
Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002;
Matzinger 2019.

300.

MLM 11 Uz	shek. III ⁻	(487)
Item	klathëhinehi dazoas	
Segm	kla tõe hinehi dazoas	
Mes > CAIb	kjaj, dhe hini-<i>hi</i>, u nda	
SAIb	qaj, në dhe hyri, u nda	
Eng	I am mourning, he was buried; /he/ is detached	

kla > *kaj~qaj*. Shih: *klai* te MLM 8 Bal.

tõe > *dhé*. Shih: *tõe* te MLM 1 Bas.

hine > *hini, hyri*. Shih: *hini* te MLM 7 Bal.

dazoas > *u nda*. Shih: *dazi* te MLM 19 Al.

Koment

Shprehja *tøehinehi* lë disa mundësi fragmentimi brenda së cilës
vlen të theksohet rrokja *hi* e cila mund të ketë kuptim të lemës më
vete si *hi* ‘mbetje’.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

301.

MLM 1 Ve	shek. III ⁻	(491)
Item	plator as paletao[s]	
Segm	plator as paletao[s]	
Mes > CAIb	Plator, asht baletas	
SAIb	Plator, është baletas	
Eng	Plator, this is a Baletian	

plator > *Platori*. Teonim.

a > *asht-është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

paletaos > *baletas*. Etnonim.

Koment

Fjala *paletaos* ka kuptimin *baletas* meqë alternimi *p:b* është konsistent edhe brenda vetë mesapishtes.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

302.

MLM 2 Ve	shek. VI-V ⁻	(491)
Item	lrzaide↑ias haiθraaθivareti	
Segm	rzaide ↑ias haiθra a θivareti	
Mes > CAIb	rrzoite hija, haje, a tivaras?	
SAIb	t'u rrëzua /ra/ hija; haje, a tivaras?	
Eng	your shadow fell; food, this is a Tivarian?	

rzaide > rrëzoj^{te}~re; rrëzohem, bie, rrah. Shih: tabara te MLM 1 Bal. Megjithatë, fjala ka ndërtuar kuptim më vete. Mbase lidhet me PIE **bhre(n)k-* dhe **ghrēu-1* 'bie, rrëzohem' (Pokorny). Nga PALb > Mes > Alb janë ruajtur bashkëtin--gëlloret temëformuese *r-* dhe *-z-*. Përkime: skt. *bhrámśate*, *bhraśyate* 'rrëzohem', hit. *karūšš(i e/a)-^{zi}* 'kërrusem, rrëzohem, bie heshturazi', hom. *ῥραον*, *ῥραFov* 'i rrahur', lit. *griáuju* 'bie, rrëzohem', prus. vj. *kruwis* 'kërrusem, bie', ang. vj. *hrēosan* 'kërrusem, bie'.

Tri mosha të fjalës: PALb: **a-rasai-?* > Mes: *rzai* > Alb: *rrëzoj*~*rrëzohem*.

haiθra > *haje*. Shih *han*~*hai* te MLM 51 Al.

↑**ias** > *hija*. Shih: *hia* te MLM 10 Al.

a > *a*~*është*. Shih: *as* te MLM as 1 Al.

tivaras > *tivaras*? Etnonim.

Koment

Nuk dihet saktë nëse gjatë kohës sa u shkrua ky mbishkrim njihej etnonimi *tivaras*, nga qyteti që më pastaj u quajt *θηβάριον*, *Thiváριον* apo *Αντιβάρριον*. Prandaj leximi duhet të merret vetëm si propozim.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Pokorny 1959[2007].

303.

MLM 4 Ve	shek. III ⁻	(493)
Item	atiašte	
Segm	ati ašte	
Mes > CALb	t'atij ashte	
SALb	eshtrave t'atij	
Eng	to his bones	

ati > *atij*. Shih: *ai* te MLM 35 Al.

ašte > *ashte~eshtra*. Shih: *ast* te MLM 1 Bas.

Koment

Nuk përjashtohet që dhanorja e përemrit *ati* të ketë edhe kuptimit e emrit *ati* ‘atit, babait’ dhe mbishkrimi të ketë kuptimin ‘esh-trave të atit/babait’.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

304.

MLM 9 Ve	shek. IV [*]	(497)
Item	[gro]	
Segm	gros?	
Mes > CAIb	<i>groshë?</i>	
SAIb	<i>groshë?</i>	
Eng	<i>bean stew?</i>	

gro > *groshë?*. Shih: *gros* te MLM 18 Bas.

Koment

Nuk është e sigurt nëse është fjala për *groshë*, për shkak të mungesës së fundores -s. Mund të ketë edhe kuptimin *grua/s*.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

305.

MLM 17 Ve	shek.?	(504)
Item	[aihi]	
Segm	aihi	
Mes > CALb	aihi	
SALb	aihi	
Eng	aihi	

aihi > *ai/ihi*. Pasthirrma e zakonshme në shkrimet mesapike.

Koment

Ky mbishkrim është mjaft indikativ meqë *a/i/hi* del si njësi semantike-gjuhësore më vete, përtej çdo funksioni të mbaresës së gjinore. Çfarë mbarese të gjinore mund të dëftojë ajo këtu? Prania e saj në këtë formë, rikonfirmon funksionin e saj themelor pasthirrmor ndaj dhe të qenët e saj formant i gjinore në çdo rast mund të jetë vetëm aksidental.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.
Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

306.

MLM 18 Ve	shek. III-	(504-505)
Item	[eritoosvallaidihidazimaihi θibrinθel].[andaθivastimannišovataraitoska]	
Segm	erito/os valla idi <i>hi</i> dazimai <i>hi</i> θi brinθeli a ndaθi vasti mann išo vatarai toska	
Mes > CALb	errët-osht, vallja ite-<i>hi</i> e ndamjes, ti brindizas? a ndave vastit /qytetit/ majnë iso vatratooske	

SALb	u errësua, është vallja jote- <i>hi</i> e ndarjes, ti <i>brindizas</i> ? u ndave vastit /qytetit/ mbajnë iso vatrat toske
Eng	It got dark, it's your mortal- <i>hi</i> dance, you Brindisian? are dettached from your <i>city</i> , the Tosk hearths /lands/ keep the iso

erit/os > *u errë/sua/; errët osht~është errësuar*. Shih: *teorri~erriniš* te MLM 4 Br.

valla > *vallja*. Shih: *valla* te MLM 1 Al.

idi > *vallja*. Shih: *iti~idi* te MLM 2 Al.

dazima > *i (n)damë; i vdekur*. Shih: *dazim* te MLM 2 Al.

θi > *ti*. Shih: *iti~idi* te MLM 2 Al.

brinθeli? (e.) > *Brindizas?* Qytetar i Brindizit? Etnonim. Mes. *Brention*, lat. *Brundisium*, gr. *Brentesion*. Etnonim.

a/ndaθi > *a~është ndarë*. Shih: *a/nda* te MLM 15 Bas. Mbase *anda* ‘kish andje, e deshi’?

vasti > *vasti; qyteti*. Shih: *vaste* te MLM 1 Bas.

mann > *majnë~mbajnë*. Shih: *mahi* MLM 4 Br.

išo > *sheh; shoh*. Shih: *išo* te MLM 1 Mo.

vatarai (e.) > *vatrat~votrat*. Nga PALb **vastra* < PIE **āt(e)r-* ‘zjarr’ (Pokorny), me shtimin e hershëm të *v-së* protetike. Duket se nga PALb > Mes & Alb janë ruajtur: nistorja *v-* dhe grupi bashkëtingëllor *-tr-*, ndërsa *v-ja* protetike është para-PALb. Përkime: av. *ātarš*, skt. *ātharvan-*, ‘zjarr’, luv. **watna/i-* ‘vend’, *wattaniy* ‘ati’, ir. *vátra*, rum. *vatra*, sll. *vatra* ‘zjarr’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **vastra* > Mes: *vatara* > Alb: *vatra* **toska** (mb.) > *toske*. *Toska*. Etnonim-Toponim.

Koment

Fraza *mann išo vatarai toska* ‘mbajnë iso vatrat toske’ shpreh figurativisht praninë e familjeve toske, si iso-zë i etnisë toske në ceremoninë e varrimit, por nënkupton edhe vendin e origjinës së mesapëve po aq sa vendet ku ata banonin. Kuptimi themelor është:

‘tokat toske vajtojnë për të vdekurin’. Me rëndësi të veçantë është përsëritja e fjalës *iso* që e forcon argumentin për praninë e iso-këndimit si institucion me origjinë funerare.

Gjithsesi, ky është një prej mbishkrimeve që nuk lexohet lehtë, por që megjithatë kuptohet; ai ofron pamje të veçantë kulturore e identitare të mesapëve.

Mbishkrimi dëfton se fjala *toska është* familjar për mesapishten dhe ka përkimet e veta në frigjishte dhe në etruskishte. Ai nxit rimendimin për lidhjet e mundshme të toskëve me bashkësinë etruske (D’Angely 1991: 322).

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Pokorny 1959[2007]; Huld 1984; Topalli 2017; Cursach 2018.

307.

MLM 19 Ve	shek. VI-V ⁻ (506-507)
Item	a) J.ddaskalan b) zaka
Segm	.? ddas kalan b) za ka
Mes > CAIb	.? dhash’ kalin; za ka
SAIb	.? dhashë /blatova/ kalin; zë ka /i vdekuri/
Eng	.? I left the horse; /the deceased/ has reputation

a? > *a-është?* *kam?* Shih: *no* te MLM 8 Al.

ddas > *dhashë*. Shih: *θaos* te MLM 18 Bas.

kalan > *kalin* (kall.). Shih: *kale* te MLM 8 Al.

za > *za-zë*. Shih: *zas* te MLM 17 Ur.

ka > *ka; kam*. Shih: *ga-ka* te MLM 35 Al.

Koment

Tradita e blatimit të kalit ishte më e rrallë dhe ndodhte për njerëzi të veçantë, që kishin zë, si në këtë rast. Mund të jetë fjala edhe për blatim dashi, nëse segmentohet: *ddas ka lan...* ‘dash kam lanë’. *Zaka* nuk përjashton as kuptimin *saka* ‘gjaka; gjak’.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

308.

MLM 20 Ve	shek. VI-V ⁻ (504-505)
Item	a) aviΨes b) bobar c) nas b) polli
Segm	aviΨes bobarnas polli
Mes > CAIb	avitem bobarnas /qe/ polli
SAIb	avitem <i>bobarnas</i> /shtatzënës/ që polli
Eng	I approach to the pregnant /who/ gave birth

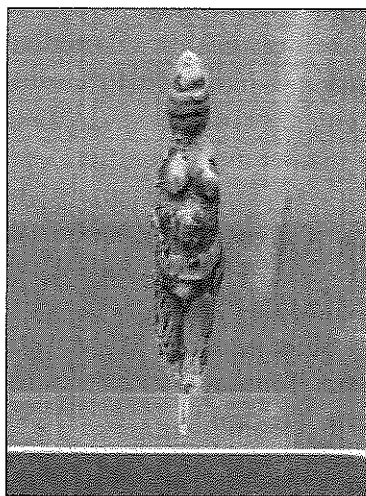

Fig. 34. Grua japige (shtatzënë?). Salento.

aviYes > aviti. Shih: *aviti* MLM 26 Al.

bobarnas (e.) > *bo-barrnas*. Kompozitë: *bo-me-barrë* 'shtat-zënë'. Shih: *barr* MLM 3 Car dhe *baos* te MLM 8 Al.

polli > *polli*; *lindi*. Shih: *polli* te MLM 27 Al.

Koment

Mbishkrim nxit hamendësimin nëse është fjala për të vdekurën si shtatzënë që kishte vdekur gjatë lindjes (ngjashëm një mbishkrimi tjetër) apo të gruas shtatzënë që pasi ka lindur shkon ta përkujtojë të vdekurin dhe i dëfton lajmin e lindjes. Sintaksa 'elastike' e vështirëson këtë.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

309.

MLM 1 Vi	shek. IV-III ⁻ (511)
Item	a) agol zonvi nana b) diva dama tira
Segm	a golzonvi nana diva damatira
Mes > CALb	a gulçuen nana, diva damatira
SALb	ka gulçuar /vdekur/ nëna, diva Demetër
Eng	the mother exhaled, diva Demeter

a/golzonvi > *a gulçuen*; *është/ka gulçuar*; *ka vdekur*. Shih: *gol-zei* te MLM 3 Vi.

vi > *vi*. Shih: *vi* te MLM 26 Al.

nana > *nana-nëna*. Shih: *nanaz* te MLM 4 Br.

diva > *diva*; *hyjnesha*. Teonim.

damatira > *Demetra*. Teonim.

Koment

Bashkëbisedimi me të vdekurin rrjedh vazhdimisht në koordinim me hyjneshën mbrojtëse a ndihmëse, prandaj dhe diskursi mbi-varror mesap zhvillon shpesh dy kahe narrative: me të vdekurin dhe me hyjin.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

310.

MLM 3 Vi	shek. III-II* (514)
Item	blasitagolzei
Segm	blasit/a golzei
Mes > CALb	plasë a gulçit
SALb	plasi /prej/ gulçit /nga pikëllimi, zënia e fry-mës/
Eng	died of broken heart /exhaled/

blasit/a > a *plasi*, *vdìq*; *ka plasur*. Shih: *plastas* te MLM 24 Cae. **golzei** (e.) > *gulçi*. Mbase lidhet dhe me IE **h₂ngʰ* ‘ngushtë’ dhe me IE **gel-*, **gʷel-* ‘gëlltis, gllabëroj’, dhe do të mund të rikonstruktohej në PALb si **gultsei-*. Nga PALb në Mes & Alb është ruajtuar qartë rrënja e fjalës. Përkime: lat. *gula* ‘grykë’, ir. vj. *gelim* ‘ha’, gjerm. l. *celor* ‘fyt’, mbase dhe me rum. *colluctiare* e lat. *colluctari* ‘përpiqem, luftoj’. Në shqipen e shkruar njihet nga P. Budi e këndeje.

Tri mosha të fjalës: PALb: **gultsei?* > Mes: *golzei*[*gulçi*] > Alb: *gulçoj*.

Koment

Një përshkrim i shkurtër i vdekjes nga dhembja për një të dashur; gjithnjë brenda karakterit të mbishkrimeve mesape. Pothuajse i ngjashëm nga përmbajtja me MLM 1 Vi, me përshkrimin e vdekjes nga *gulçi*.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

311.

MLM 4 Vi	shek. IV-III ⁿ (514)
Item	diva damatira [.]opakalago
Segm	diva damatira <i>n</i> ?o paka lago
Mes > CALb	Diva Damatira , <i>njo</i> plak a largu /vdiq/
SAlb	Diva Demetra, një plak u largua /vdiq/
Eng	Diva Demeter, an old man has passed away

diva > *diva*. Teonim.

damatira > *Demetra*. Teonim.

no > *njo~një*. Shih: *no* te MLM 8 A1.

pak/a > plak. Shih *i/pak* te MLM 2 Ar.

a/lago (fol.) > *a largu~është larguar* (e kr.); *ka vdekur*. Nuk ka etimology të saktë. Mbase vjen nga PIE **elə-* ose **el-eu-(dh-)* 'lëviz, shkoj'. Zakonisht është trajtuar si e ardhur nga lat. *largus* 'i madh, i gjerë'. Përkimet më të afërta: hit. *ḥark-*^{zi} 'largoj, humb, zhduk', skt. *dīrghá* 'larg, e zgjatur', lat. *Longinquus* 'larg/uar',

Tri mosha të fjalës: PALb: **laugā?* > Mes: *lago*[*lagu*] > Alb: *largu(ar)*.

Koment

Është në frymën e disa mbishkrimeve të tjera që të vdekurin e cilësojnë nga mosha.

Bibl.

Për fjalët në PAlb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Miklosich 1871; Pokorny 1959[2007]; Topalli 2017.

312.

MLM 5 Vi	shek. III ⁻ (518)
Item	deiva dama tirapre veziv ena
Segm	deiva damatira prev e zi vena
Mes > CALb	diva Damatira, pru të zi venë
SALb	diva Demetra, kam sjellë verë të zezë
Eng	Diva Demeter, I brought red vine

deiva > *diva*. Teonim.

damatira > *Demetër*. Teonim.

prv > (*kam*) *pru*; *kam sjellë*; *bie*. Shih: *tabara* MLM 1 Bal.

e zi (mb.) > *e/të zezë*. Shih: *zis* te MLM 1 Bas.

vena > *vend*. Shih: *vina* te MLM 5 Ar.

Koment

Mbishkrimi dëfton ritualin e sjelljes së verës së zezë për *libare*, pranë varrit të të dashurit. *Vena* në raste të tjera del *vina*, por konteksti e bën të qartë se është fjala për verë.

Bibl.

Për fjalët në PAlb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

313.

MLM 2 Ol	shek. III-II ⁺ (522)
Item	a) iθaša.šlatarva:hami:i.is[... n[... b)] to c) lo.an d) viθeotiaidileti
Segm	i θaša aš latar va hami i.is ...n ... to lotan vi θeoti ai dileti?
Mes > CALb	i dash asht latur, a hami i.is... n...; te lutem vi Teutës, aj' dil?
SALb	një dash është lënë, është haja i.is... n...; t'i lutem Teutës /po/ vij, eja dil?
Eng	a ram is brought, is the food i.is... n...; I came to beg Teuta, come back /get out/?

i ? > ni~një. Shih: *no* te MLM 8 Al.

θaša > dash. Shih: *das* te MLM 24 Bal.

aš > asht~është. Shih: *as* te MLM 1 Al.

latar > lanë~lënë. Shih: *la* te MLM 9 Al.

hami > haje. Shih: *han* te MLM 51 Al.

i.is ...n ... to? > ? E palexueshme.

to > të? Shih: *to* te MLM 1 Br.

vi > vij? Shih: *vi* te MLM 26 Al.

lotan > lutem? Shih: *po-lda* te MLM 34 Al.

θeoti > Teutës (dhan.)? Emër personal.

ai? (fol.) > *aj'/ajde~eja~ja; eja* (urdh.)? Forma *ai > ei > eja* shfaqet si formë urdhërore e *vij/ardan* (shih po ashtu: MLM 26 Al). Format supletive të urdhërores, nga *vij*, janë me interes të veçantë meqë *eja* rrjedh nga PALb **ja* < PIE **h₁éi-h₂ou*, të cilës i ngjitet protetikja *a-* por alternohet po ashtu në *e-* dhe krijohen variantet *aja(ajde)~eja*. Përkime: hit. *eḫu/eyu* 'ejac', skt. *áva* 'tutje, tej', lit. *au-* 'tutje, tej, poshtë'; gr. *av* 'edhe'. Pokorni lë mundësinë që *eja/ec/hec* të ketë lidhje me PIE **heg*.

Tri mosha të fjalës: PALb: **ja* > Mes: *ai* > Alb: *eja~aj'~ja(k)*.
dileti > dil. Shih: *dazi* te MLM 19 Al.

Koment

Pjesa e palexueshme e tekstit vështirëson të kuptuarit e mesit të mbishkrimit. Nga konteksti i mbishkrimit, del se emri *θeoti* ‘Teutë’ ishte bërë emër i zakonshëm ilir (edhe japig, pra), mbase edhe i ndikuar nga emri i mbretëreshës Teutë, që duket të ketë mbretëruar para se të jetë shkruar ky mbishkrim, sado që, siç kemi parë nga mbishkrime të tjera, është më i hershëm. Pasiguria e segmentimit e bën leximin të pasigurt, ndaj duhet marrë vetëm si nxitje për lexime të tjera.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Pokorny 1959[2007]; Topalli 2017.

314.

MLM 3 OI	shek. IV ⁻	(523)
Item	klohizisθdatisozar	
Segm	kloh/i zis θdati/s/o zar	
Mes > CALb	kohi/i zisë t’thatit, sa zor	
SALb	koha e zisë së të thatit, sa zor	
Eng	the dark times of drought; haw harsh	

klohi > *koha*. Shih: *klohi* te MLM 1 Bas.

zis > *zis*. Shih: *zis* te MLM 1 Bas.

θdati/s > *thati~thatësia*. Shih: *thoava* te MLM 1 Bas.

sa > *sa*. Shih: *si* te MLM 1 Bas.

zar (e.) > *zor*. Është parë zakonisht me burim nga pers./turq., por duket se ka prejardhje më të hershme, duke u lidhur kryesisht me hit. dhe skt. Si dhe në disa raste të tjera, PIE **k* > PALb *tš~dž*; pasoi forma **džar* < PIE **kar*-3 ‘vështirë, zor’. Grupi bashkëtingëllor PALb **dž*, në Mes & Alb ka kaluar në *z*, ndërsa PALb **ā* ka dhënë Mes -*a*- dhe Alb -*o*-. Përkime: skt. *dhārayati* ‘mbaj mbyllur me zor’, hit. *karši-* ‘zor, rëndë’, pers. *zor*

‘shtrëngim, gjendje e rëndë, fuqi’, av. *zāvar-* ‘zor, shtrëngim fizik’, got. *hardus* ‘zor’, n. vj. *harðr* ‘zor, vështirë’, ang. vj. *heard* ‘zor, vështirë’, gjerm. l. *hart, herti* ‘me zor, vështirë’.

Tri mosha të fjalës: PAlb: **džar?* > Mes: *zar* > Alb: *zor*.

Koment

Përshkrimi sjell pikëllimin nga vdekja që ka ndodhur në *kohë zie*. Lema *zar* ‘zor’ duket se ka një precedent në PAlb me mjaft korrespondenca në gjuhët tjera.

Bibl.

Për fjalët në PAlb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Pokorny 1959[2007]; Kloakhorst 2008; Huet 2016.

315.

MLM 4 Ol	shek. IV ⁻	(524)
Item	zairikihi	
Segm	zairi <i>kihi</i>	
Mes > CAlb	zjarrin ki-<i>hi</i>	
SAlb	zjarrin ke /kam ndezur/- <i>hi</i>	
Eng	a fire for you- <i>hi</i>	

zairi > *zjarrin*. Shih: *zare* te MLM 1 Bas.

ki > *ki-ke*. Shih: *ga-ka* te MLM 35 Al.

Koment

Mbishkrimi sjell ritualin e ndezjes së zjarrit mbi varr, me raste të caktuara, pas vdekjes, zakonisht kur nuk shfaqen yjet, hëna a hyjnitë, duke i pritur ato. Ky ritual shfaqet edhe në ndonjë rast tjetër.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

316.

MLM 1 Dubia	shek. IV-III-II ⁻ (529)
Item	δαστασημι <i>dastasemi</i> – (de Simone)
Segm	dastas emi
Mes > CALb	dashtas emi
SALb	i dashur imi
Eng	my darling

dastas > *i dashtas~i dashur*. Shih: *daštas* te MLM 1 Bas.

emi (p.) > *emi~imi*. Vjen nga PALb **ei eme* < PIE **mejōs* < PIE **me-l*; Pokorny e rindërton si **mu-uka*. *Eme* vjen si refleks i formës së vjetër të kall. *eme*, ndërsa shum. *mi~mia* reflekton PALb **mei*. Duket se *-i*-ja shquese e Alb. merr formë në Mes. Përkime: hit. *ammuk* ‘mua’, skt. *me* ‘mua’, gr. *ἐμέ-γέ*, hom. *ἐμεῖο*, ven. *me-cho* ‘mua’, got. *mi-k*, gjerm. l. *mih* ‘mua/më’, rum. *mie* ‘mua’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **ei eme* > Mes: *emi* > Alb: *(j)emi~imi*.

Koment

Format përemërore të pronorëve si: *emi~iti~ati~nes* dalin relativisht të stabilizuar edhe pse me ndryshime dialektore. Shih në veçanti përkimet e këtij përemri me format e përafërta në gr. vj.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

317.

MLM 2 Dubia	shek. IV-III ⁻	(529)
Item	hilarad	
Segm	hila rad	
Mes > CAIb	hylla ra	
SAIb	ra ylli	
Eng	a star fell	

hila > *hylli~ylli*. Shih: *hill* te MLM 38 A1.

rat > *ra* (aor.); *ratë~shtrirë*. Shih: *ratis* te MLM 3 Mu.

Koment

Ideja e këtushme e rënies së një ylli rishfaqet në MLM 4 Mu dhe është e ngjashme me rastin e mësipërm. Duket se ka kuptimin metaforik: *një hazava ka vdekur*, ku *hazava* do të thotë *mbret, trim ose i zgjedhur*. Kështu, trimi që vdes është si një *yll që bie*, një besim që edhe në ditët e sotme ruan gjurmët në këngën e vjetër *Ç'u shkëput e ra një yll*, kënduar në jug të Shqipërisë.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

318.

MLM 4 Dubia	shek. III-II?~ (531)
Item	a) dallir (de Simone) b) kēliarsaba.ziara z'an mat – onk a`atliaspiorarou
Segm	da llir keliar sabai ziaroz an maton ka atlas pir/o/ra rou
Mes > CALb	i/damë llir?; shellirë, sabaj, zjarre; ne maton ka Atlas; Pirron ora ruan
SAlb	<i>një ilir i ndarë?/po të lë?/; shëllirë, saba, zjarre/zie; matanë /andej, atje/ është Atlasi /ati/; Pirron e ruan ora</i>
Eng	<i>a deceased Illyrian?; brine, saba /bier/, fire; there is Atlas; Pyrrhus' is watched by ora /nymph/</i>

da > *da~ndarë*. Shih: *a/nda* te MLM 15 Bas.

llir? > *ilir?* Etnonim.

keliar (e.) > *këlli~shëllinë; shëllirë*. Si lëng i njelmët (me kripë), *shëllira (keliar)* hyn te ushqimet e lëngshme; sado që fraza *keliar saba* mund të ketë kuptimin edhe: *saba qilari*. *Shëllirë* vjen nga PIE **sal*. Përkime: gr: *sals*, lat. *salina, salis*, bullg. *razsole* 'i njelmët, me kripë'. E përdor F. Bardhi po ashtu. Shih dhe *klumësht* (**klaptes*) 'qymësht' (Pokorny).

Tri mosha të fjalës: PAlb: **salier-?* > Mes: *keliar* > Alb: *shëllirë*.

sabai (e.) > *sabajë*. Nga PAlb **sabaia* < PIE **sap-* 'birrë'. Është një pije ilire që krahasohet me birrën, e afërt edhe me skt. *sabar* 'pije, lëng, nektar'. Nuk ka pësuar ndonjë ndryshim të veçantë tingullor nga Mes në Alb. Përkime: skt. *sabar* 'lëng, nektar', lat. *sapa* 'verë e re, si lëng', arm. *sap* 'lloj lëngu', frigi. *sabas* 'sabajë?', av. *višāpa* 'lëngje hel-muese', gjerm. l. *saf*, isl. vj. *safe* 'lëng', sllav. *sveptū* 'mjaltë blete'.

Tri mosha të fjalës: PALb: PALb: *sabaia < Mes: sabai > Alb: sabaja.

ziaras > *zjarr*. Shih: *zare* te MLM 1 Bas.

an > *në~ndë*. Shih: *inθi* te MLM 1 Bas.

maton (ndf.) > *matanë*. Kompozitë *më+atë+anë*, por lidhet dhe me *mat* 'breg' (Demiraj). Kr. me arm. *matn₂* 'pjerhtësi e kodrinës, matanë'. *Më* < *në*; shih: *inθi* te MLM 1 Bas; shih pastaj *ai* te MLM 38 Al dhe *annaš* te MLM 4 Br.

ka > *kam*. Shih: *ga~ka* te MLM 35 Al.

atlias > *Atlas*. Teonim. Hyjni, udhëheqës i titanëve.

piro > *Pirro*. Emër personal. Në frazën *as pir-o-ra*, zanorja o-ja shërben si fundore e fjalës *Piro* po edhe si nistore e fjalës *ora*.

ora > *ora*. Shih: *ori* te MLM 1 Bas.

rou > *ruan*. Shih: *rošši* te MLM 26 Cae.

Koment

Leximi përmban mëdyshje sa i përket lidhjes së shprehjes 'ke rrzu', prandaj duhet marrë me rezerva. Edhe fjala *atlas* nuk kuptohet nëse i referohet saktë Atlasit titanik.

Për praninë e pijes ilire të quajtur *saba* (*sabaia*, *sabaium*) është folur nga mjaft autorë, si dhe "për lloje të ndryshme të birrës" (Stipčević 1989: 70), verës e pijeve të ndryshme e mjaltit, sikur dhe vetë shprehisë së dehjes te ilirët, përfshirë Shën Jeronimin, Pseudo-Aristotelin e Priscusin e deri te autorë modernë. Sabaja është përmendur edhe si një lloj birre që bëhej nga frutat. Sipas Ammianus Marcellinit dhe Dion Kasit, *sabaia* "ishte pije fukarenjsh, ndaj dhe mbretin me origjinë ilire, Valiensin, e quanin me përqeshje *sabaiarius*, meqë e donte atë pije" (Stipčević 1989: 70). Po ashtu sabaja është lidhur edhe me mbretin thrakas (frigas?) *Sabazius*, i konsideruar shpesh si 'zot i birrës' dhe i krahasuar me Dionisin. Është e ditur që birra nënçmohej nga elitat helene dhe romake si pije 'e barbarëve' (shih: Nelson 2005) dhe, si duket, edhe sabaja do ta ketë gëzuar këtë status. Meyeri e kishte rindërtuar edhe si **sabaiam* (1959: 96). Kr. kuptimin e *saba* me akad. *sabarum* 'copëtoj, grij, shtyp', si mundësi e përshkrimit të

teknikës së prodhimit të sabajës, me shtypje/shtrydhje të drithërave dhe përpunim të elementeve përbërëse të sabajës.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Përkime: Pokorny 1958[2007]; Meyer 1959; Katičić 1976; Stipčević 1989; Demiraj 1997; Siljani: 2020.

319.

MLM 9 Dubia	shek. V-IV ⁻	(535)
Item	graias	
Segm	graias	
Mes > CALb	gruaja	
SALb	gruaja	
Eng	/my/ women	

graias > **gruaja** (*gruas?*). Etnonim? Shih: *grai* te MLM 47 Al.

Koment

Edhe një dëshmi e fjalës *grai-* dhe perpleksitetit që ajo shfaq me strukturën e saj mbaresore: *graias*, *graivai/hi*, *graiva*, *grahis*, *grauoa*, *graθ*.

Duhet pasur parasysh edhe shprehjen lat. *grāias*, atribuuar *motrave-shtriga* ‘graeae’, siç njihen në mitologjinë greke. Në gr. ato quheshin *Γραῖαι* dhe njiheshin si tri motra që ndanin një dhëmb dhe një sy mes syresh. Më së miri shfaqen në mitin e Perseut.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

320.

MLM 10 Dubia	shek. IV [*] (536)
Item	?]θraikioas
Segm	?]θraikioas
Mes > CALb	thrakas
SALb	thrakas /nga Thrakia/
Eng	a Thracian /from Thrace/

θraikioas > *thrakas*, *thrak-asht/është*. Etnonim.

Koment

Mbishkrimi bëhet evidencë me peshë për përbërjen etnike të territoreve ku banonin mesapët. Ky etnonim përsëritet edhe herë tjetër. Lë të kuptohet se afria e etnisë trakase me atë mesape-ilire ishte evidente dhe kjo mund ta ketë pasur reflektimin e vet edhe në gjuhë.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

321.

MLM 12 Dubia	shek. IV ⁻ (537)
Item	[θimeirei.] [.deinami.]?
Segm	θi mei rei <i>ri?</i> dei namin
Mes > CAIb	ty me re rrite? namin
SAlb	ti gjer në re <i>rrite?</i> namin
Eng	your reputation's never been better /on clouds/.

θi > ti. Shih: *ite~ide* te MLM 8 Al.

mei > me; këtu: *deri*. Shih: *mo* te MLM 13 Cae dhe *dei* te MLM 13 Cae.

riedei? > *rrite*. Shih: *rres* te MLM 4 Br.

namin > *nam*. Shih: *namin* te MLM 9 Uz.

Koment

Rindërtimi i fjalës *riedei* ‘*rrite*’ nuk është i sigurt dhe dobëson kuptimin e mbarë leximit.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

322.

MLM 16 Dubia	sh/c? (540)
Item	bilihi libshšii
Segm	<i>bilihi</i> libshšii
Mes > CAIb	biri-<i>hi</i> i lipsun
SAlb	<i>biri-<i>hi</i></i> i lipsur /i dashur/
Eng	my beloved son

bili > *biri*. Shih: *bili* te MLM 8 Al.

libshšii (mb.) > *i lipsun*; *i dashur*; nga *lip~lyp*. Vjen nga PALb **leipa* < IE **leubh-*. Ka një zhvillim të parregullt mbi zanore të rrënjës. Përkime: lat. *libo/libare*, ‘bëj *libare*’, lit. *liepti*, *liepti* ‘urdhëroj’, skt. *lip* ‘ngjis, njollos’, got. *bileiban* ‘mbe-tem’, mbase dhe gr. *xincopoc* ‘zell, afsh’ < PIE **leubh-* ‘dua, dëshiroj’, **leip-* ‘ngjit’. Kr. me gr. *λίπος* ‘dhjamë’. Shih po ashtu: *libos* te MLM 49 Al.

Tri mosha të fjalës: PALb: **leipa* > Mes: *libsh-* > Alb: *lip~lyp*.

Koment

Pa dyshim se *libshšii* korrespondon me lat. *libare*, por ka ruajtur e kultivuar nga ana tjetër kuptimin për ‘*lip~lyp*, *kërkoj*; *i lipsur~i kërkuar*; *i dashur*’.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

323.

MLM 19 Dubia	shek. III- II ⁻	(542)
Item	eireai atθēna	
Segm	ei re ai atθēna	
Mes > CALb	i ri/e re a ai/ajo, /nga?/ Athena	
SAlb	i ri/e re ishte ai/ajo, /nga?/ Athena	
Eng	he/she was young, /from?/ Athena	

e/i > *e/i*; në funksion të nyjes.

re/a > *i ri/e re*. Shih: *re* te MLM 1 Az.

a > *a~është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

ai > *ai*. Shih: *ai* te MLM 38 Al.

atθēna (e.) > *Athina*. Hynësha e arteve, urtisë e luftës. Teonim.
Mbase qyteti *Ἀθήναι*.

Koment

Mbishkrimi vajton të vdekurin e ri duke iu drejtuar hyjneshës Athena apo duke treguar prejardhjen e tij nga qyteti i Athinës. Nyja i shfaqet këtu si *ei*.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. të fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

324.

MLM 29 Dubia	shek. IV [*] (543)
Item	○ norarettēblo (MLM) ○ τραγοιδος b) νοραρεττεβλο c) κατεδης'ανω τω χειρε d) εγω παρhezω (varianti i botuar nga Gensini, 2021: 46)
Segm	● nor a rett e blo (MLM) τραγοιδος νορα ρεττε ε βλο κατε δης'ανω τω χειρε ε γω παρhezω (Gensini)
Mes > CAIb	trakasi osht ner ret i mbly', kishte dekun nde sherr e ko baf za
SAIb	trakasi është ndër re mbuluar, kishte /ka/ vdekur ndë sherre /luftë/ dhe ka bërë zë /emër/
Eng	the Thracian lies shrouded in clouds; he died in battle, yet his voice /reputation/ persists

τραγοιδ > *trakas*. Etnonim. Shih dhe: *θραικιο/as* te MLM 10 Dubia.

ος > *osht-është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

νορα > *ner~nën*. Këtu: *ndë, nën, në*. Shih: *inθi* te MLM 1 Bas

ρεττ > *retë*. Shih: *rešš* te MLM 1 Bas.

ε/βλο > *e mbuluar; mbuloj*. Shih: *blloes* MLM 2 Gn.

κατε > *kishte* (pret.). Shih: *ga~ka* te MLM 35 Al.

δησ'ανω > *desun~vdekur*. Shih: *des* te MLM 11 Cae.

τω > *të*; këtu: *ndë, në*. Shih: *inθi* te MLM 1 Bas.

χειρε > këtu: *sherre, luftë*. Shih: *ser* te MLM 19 Cae. Në gr. *χειρε* ka kuptimin 'përshëndetje; paç hare; paç gëzim(e)'.
ε > *e*. Shih: *e* te MLM 48 Al.

γω > *ka*. Shih: *ga~ka* te MLM 35 Al.

παρθε > *ba(f)~bërë*. Shih: *baos* te MLM 8 Al.

ζω > *za~zo~zë*. Shih: *zas* te MLM 17 Ur.

Koment

Leximi i mbishkrimit MLM 20 Dubiae këtu i referohet botimit të Gensinit (2021: 46) meqë aty është dhënë i plotë.

Bibl.

Për fjalët në PAIb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Gensini 2021.

325.

MLM 21 Dubia	shek. IV ⁻	(544)
Item	Hēmio	
Segm	<i>hē mi o</i>	
Mes > CAIb	hé mi o	
SAIb	haje mbi është /ka/	
Eng	the food is on /the grave/	

hē > *heje~haje*. Shih: *han~hai* te MLM 51 Al. Mbase *hē* ndodh ta ka rolin e nyjës i/e.

mi (ndf./prf.) > *mi, mbi*. Nga PALb **ambi* < PIE **ambhi*. Ka funksion të parafjalës dhe ndajfoljes. Gjatësia e zanores i jap karakter të ndajfoljes edhe në Mes. Është ruajtur pothuajse e konservuar, e tëra, nga PALb > Mes > Alb. Përkime: gr. *ἀμφί* ‘mbi, rreth’, lat. *ambi* got. *bi*, gal. *ambi*, kelt. **mbi* ‘rreth, mbi’.

Tri mosha të fjalës: PALb: **ambi* > Mes: *mi* > Alb: *mi~mbi*.

o > *o~është*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

Koment

Format *hai~hē*, si invariante, janë ruajtur pothuajse të njëjta *ha(je)~hé(je)* deri në shqipen e sotme. Mbase *hē* mund të ketë këtu rolin e nyjës fem. *e*, si në gr. Në atë rast, fragmentimi *hē/mio* do të lexohej si *emi o‘imi/imja është*, pra do kishim rënie të *i-së* nistore me asimilim.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

326.

MLM 22 Dubia	shek. V- (544-545)
Item	oaza maš ši
Segm	oaza mašši
Mes > CALb	<i>o-haje~vaskë? mushi?</i>
SALb	<i>është~haje~vaskë/vazo? mbush?</i>
Eng	<i>oaza /food? vase?/ fill /planty of food?/</i>

oaza > *o-haje? vaskë, vazo?* E paqartë. Mbase *ushqim, haje*. Shih: *han~hai* te MLM 51 Al.

mašši > *mbush?* Vjen nga PALb **buš*, < PIE **b^hu(n)s-o*, me protezën e një *m-je*, e cila pastaj togun konsonantik *mb-* e

thjeshton në *m-* para zanoreve të gjata (zakonisht në të folmen geqe). Kështu ndodh edhe në Mes. Duket se *-a-*ja në Mes. do të ketë qenë tipike për Mes. dhe jo për gjithë dialektet ilire, prandaj dhe ka 'rigjetur' veten si *-u-* në Alb. Përkime: gr. *βόσσω* 'mbush plot', *βυσσός* 'thellësi', ang. vj. *pusa* 'kuletë', n. vj. *püss* 'xhep'. Shih dhe: *boloz* te MLM 21 Lup.

Tri mosha të fjalës: PALb: **bus* > Mes: *maš-* > Alb: *mbush*.

Koment

Një mbishkrim që shkon përtej karakterit të mbishkrimeve sapulkrale, gravuar mbi një vaskë. Fjala *oaza* të përkujton në rend të parë *o-hash*, pra 'hajen, ushqimin', sado që, e ndodhur mbi një vaskë nuk përjashton as kuptimin e përafërt, të sotëm, të asaj që e quajmë 'vaskë' apo dhe 'vazo', si sugjerim për këndelljen e rilindjen mbas larjes në vaskë që 'mbushet' ose një kupe që mbushet. Por edhe kuptimi 'vaskë' zbehet kur kuptojmë se mbishkrime të përafërta që përmbajnë *oaza* hasen edhe mbi monedha. Rrjedhimisht, leximi mbetet vetëm një propozim.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Camarda 1864; Pokorny 1959[2007]; Topalli 2017.

327.

MLM 24 Dubia	shek. VI ⁻	(546)
Item	[atamataros]	
Segm	at/ama/ta/ros	
Mes > CALb	at ama të rush /Damatras?/	
SALb	jot ëmë të ruan /Demetrës?/	
Eng	your mather is guarding you /to Demeter?/	

at > yte~jote. Shih: ite~ide te MLM 2 Al.

ama (e.) > (m)ama; motër. Vjen nga PIE *māter- ose *mā3, me bashkëngjitje të a-së protetike. Përkime: skt. mātār- ‘ama, nana’, hom. Δημήτηρ, av. mātar-, arm. mair, gr. μήτηρ, ir. vj. māthir ‘amë’, gjerm. l. muoter, ang. vj. mōdor, lit. mótė, prus. vj. mūti ‘amë’, pers. māmā ‘ama’. Edhe forma Damater që haset në Mes. lidhet me këtë burim. Lidhet edhe me nana. Shih: nona te MLM 36 Cae.

Tri mosha të fjalës: PALb: *ma- > Mes: ama- > Alb: ama.

ta > ta. Shih: θo te MLM 1 Br.

ros > rosh~roi, ruan. Shih: rošši te MLM 26 Cae.

Koment

Lidhja e ama me nana shtrihet në gjithë arealin e gjuhëve IE, por edhe brenda vetë gjuhëve të veçanta. Forma më e plotë e PIE *māter- në shqipe është ruajtur te fjala motër.

Mundësia që mbishkrimi të lexohet si Demetrës, është fare e qartë.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Të tjerë: Pokorny 1959[2007].

328.

MLM 26 Dubia	shek. VI ⁺	(548)
Item	]alato[	
Segm	a lato	
Mes > CALb	a lotu?	
SALb	është lotuar/vajtuar/?	
Eng	has been lamented /tears/?	

a > *a~ështëë*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

lato > *lotu~lotuar*? Shih: *loti* te MLM 9 Bal.

Koment

Lato ‘lotu/ar’ del si sinonim për ‘vajtu/ar’. Megjithatë, mbetet e dyshimtë prania e *-a-së për -o-*, meqë, kjo e fundit ndodhet në rrënjë të kësaj fjale te *loti* (MLM 9 Bal). I tërë leximi mbetet i pasigurt për shkak të mungesës së një konteksti më të gjerë.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

329.

Matzinger 2019	shek. IV~ (146)
Item	[allastipla[]rTaihigankidih[]dazimai hiba[]ihia
Segm	all asti pl arTaihi gan kidih dazimaihi bai hia
Mes > CALb	sall ashtin plej Arte-ihī, gjan kiti vdekjen-hi, baj hije /prehu në paqe/
SAlb	solle ashtin prej Artës-hi, gjete këtu vdekjen-hi, bëj hije /prehu në paqe/
Eng	you brought your bones from Arte-hi; here-hi, you found death; rest in peace

all (fol.) > (*s*)olle (pret.); *sjell*. Nga PALb **išela* < PIE *kʷel-* ‘thy-ej, rrëzoj’. PALb **e* > Alb *ie*. Me sa duket, ka një aferezë të *s-* së iniciale që mund të ketë ndodhë nga bashkëjetimi i formës *sall* ‘solli’ me pjesoren e foljes *vij* që në Mes mund të ketë qenë *arll*? ‘ardhi~erdhi’ dhe të ketë ushtruar ndikimin e saj sonorik. Po ashtu, ndodhur në pozicion intervokalik, PALb **l*

> Mes & Alb -ll. Përkime: skt: *cáratī* ‘lëviz, ec’, lat. *colō* ‘rris, kultivoj’, gr. *πέλω* ‘pjell, lind, sjell në jetë’.

Tri mosha të fjalës: PAlb: **tšela* > Mes: *(s?)all* > Alb: *sjell*.

asti > *ashtin*. Shih: *ast* te MLM 1 Bas.

pl (prf.) > *prej?* Si duket, *pl-* (*ple?*) është e afërt me *pei*. Shih: *pei* te MLM 32 Al.

arTai > (*prej*) *Artës* (rrjedh.). *Arta*. Toponim.

gan > *gjan~gjen; gjej*. Shih: *getaos* te MLM 23 Al; *gan* (dëft.) ~ *getaos* (dësh.)

kidih (ndf.) > *këtu*. Shih: *keto* te MLM 10 Uz.

dazimai > *dazima; ndarja, vdekja*. Shih: *dazima* te MLM 2 Al.

bai > *baj~bëj* (dësh.). Shih: *baos* te MLM 8 Al.

hia > *hije*. Këtu: *prehje, paqe*. Shih: *hia* te MLM 10 Al.

Koment

Me sa duket, mbishkrimi shpreh historinë tragjike të të ardhurit nga Arta; duke i dëshiruar atij prehje në paqe. Ky mbishkrim qartëson edhe vlerën semantike ‘prehje, paqe’ të fjalës *hije*.

Bibl.

Për fjalët në PAlb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

330.

Matzinger 2019	shek. IV ⁻	(147)
Item	[hazzavaandama matro ate]	
Segm	hazzava a ndama matro ate	
Mes > CAlb	hazavai a ndamë, motra jate	
SAlb	hazavai është ndarë, motra jote	
Eng	braveheart has passed away; your sister	

hazava > *hazava*; *mbret*, *trim*. Shih: *hazavi* te MLM 46 Al.

a > *a-ështëë*. Shih: *as* te MLM 1 Al.

ndama > *ndamë-ndarë*. Shih: *a/nda* te MLM 15 Bas.

matro > *këtu*: *motra*. Shih: *ama* te MLM 24 Dubia. Mbase dhe nga IE **meh₂treh₂* ‘nga e njejta nënë’.

ate > *ite~jote*. Shih: *ite~ide* te MLM 2 Al.

Koment

Mbishkrim shpërfaq dyzimin e rrënjës IE **mātér-* në Mes & Alb, duke bartur kuptimet e *amës/nanës* dhe *motrës*. Këtu është i kapshëm kuptimi i *motro* në cilësinë e *motrës*, ndryshe nga raste e tjera ku *ama/nona/nanaz* shfaqet si ‘nënë’. Nuk përjashtohet lidhja me PIE **meh₂treh₂* ‘nga e njejta nënë’

Bibl.

Për fjalët në Palb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

331.

Matzinger 2019	shek. IV- (148)
Item	[ddi kristahho iddi epizairio]
Segm	ddi kristahho iddi epiza i rio
Mes > Calb	ty o kristal /Kristo?/; iti epiza i riu
SAlb	ty o kristal /Kristo; Kristaq?/; yti zëepës /trashëgimtar/ i riu
Eng	to you o crystal /Kristo?/; your young heir

ddi > *ty*. Shih: *ite~ide* te MLM 2 Al.

kristahho (e.) > *kristal*; *ar*; *Kristo~Kristaq?* Duket se përkon me skt. *krystalā*, gr. *κρύσταλλος* ‘kristal, akull’ apo dhe *χρυσός* ‘ar’, lat. *crystallus*, ang. vj. *crystal* ‘kristal, akull’, mbase nga PIE **alg^{wh}* ‘i çmueshëm’.

Tri mosha të fjalës: Palb: *?; Mes: *kristah* > Alb: *kristal*.

iddi > *iti~yti*. Shih: *iti~idi* te MLM 2 Al.

epiza (e.) > *za-epës~zëdhënës*; këtu: *trashëgimtar*. Formim kompozitë që tregon qartë *trashë-gimtarin* si *za-epës*, të riun që i jep zë familjes së të vdekurit. Si kompozitë nuk ka etimologji të stabilizuar, por lidhet me hit. *hazāšša-* ‘trashëgimtar’, *hāšša-* ‘pasardhës’ dhe luv. *hamsa/i-* ‘fëmija trashëgimtar’ < PIE **h₂msósio-*.

Tri mosha të fjalës: PALb: *?; Mes: *epiza* > Alb: *zaepës~zëdhënës*.

i/rrio > *i riu*. Shih: *re* te MLM 1 Az.

Koment

Duhet pasur parasysh që në këtë rast, *iddi* jep pronorin *yti*, edhe pse, me geminantet në trung (*dd*), ndonjëherë shënon hyjneshën *Iddi*. Përgjatë tërë mbishkrimit geminantet shënojnë fundin tematik por dhe theksin emocional të fjalës (te *ddi*).

Sado që *kristahho* duket të ketë kuptimin ‘kristal; ari’ apo një epitete fisnik për të vdekurin, nuk përjashtohet mundësia të jetë antroponim, që do të thotë se emri personal *Krista(ho/q)* mund të ketë ekzistuar në kohën e Mesapëve.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

332.

Matzinger 2019	shek. IV ⁻ (149)
Item	[edasoroiba] [aszarasma]
Segm	e daso/r/oi ba as zaras ma
Mes > CALb	<i>ma</i> i dashuri, roj baj, asht zaras (<i>ma</i>)
SALb	<i>ma</i> i dashuri, i bëj roje, është zaras (<i>ma</i>)
Eng	<i>most</i> beloved, I’m guarding him; he is a Zaras (<i>ma</i>)

e/dasor > kētu: *i dashur*. Shih: *daštas* te MLM 1 Bas.

roi > *roje*. Shih: *rošši* te MLM 26 Cae.

ba > *baj~běj*. Shih: *baos* te MLM 8 Al.

zaras > *zaras*. Etnonim.

ma > *ma*. Shih: *ma* te MLM 21 Bas.

Koment

Shprehja: *e daso/r/oi ba* mund të fragmentohet edhe si: *e daso/r/oi ba* dhe të lexohet: ‘i dashur rob / robi i dahur’, por, po kjo frazë, *edasoroiba*, mbase mund të jetë ngurtësuar në formulë ritualesh që në kohët moderne ka formësuar foljen *dashurova* në shqip.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

333.

Matzinger 2019	shek. IV- (150)
Item	]oazatinahazz[
Segm	oaz atina hazz[<i>avai?</i>]
Mes > CALb	<i>haje? oaz? atina /Athina?/ hazavai</i>
SALb	<i>haje? oaz? atij /Athina?/ hazovai /trimi/</i>
Eng	<i>food? oas? /Athina?/ to the braveheart</i>

oaz > *o-hash, haje?* Shih: *han~hai* te MLM 51 Al.

atina > *atij; ai; Athina (hyjni)?* Shih: *ai* te MLM 38 Al.

hazzavai > *hazava; mbret, princ, trim*. Shih: *hazavi* te MLM 46 Al.

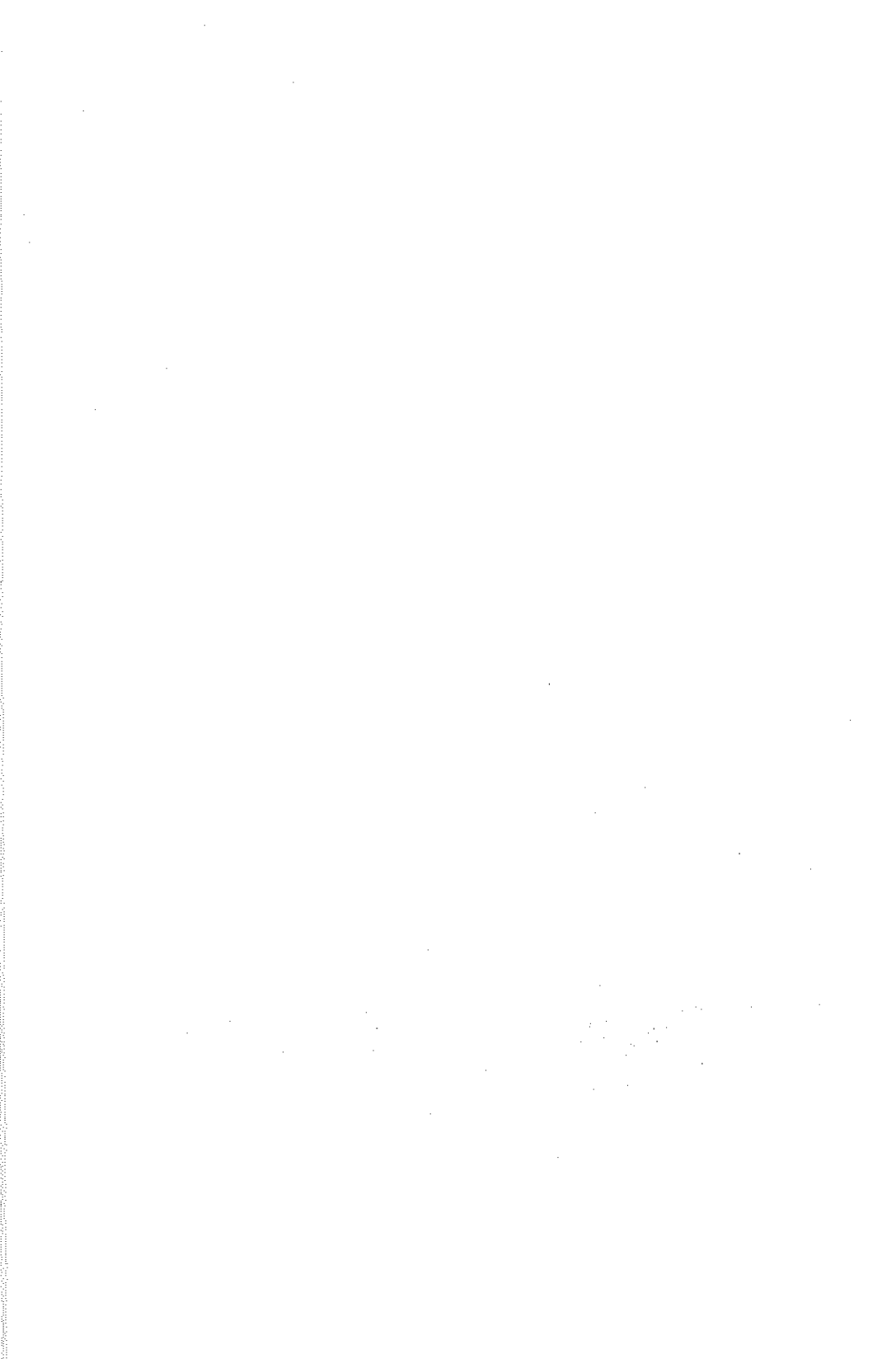
Koment

Me *oaz* këtu duket më e besueshme të jetë fjala për *ushqime* a *flijime* për të vdekurin, por nuk përjashtohet as kuptimi *lapidar*. Ndërsa *atina* nuk duket dhe aq e besueshme që të ketë kuptimin Athina (hyjni) në këtë kontekst.

Bibl.

Për fjalët në PALb/Alb, shih shpjegimin dhe bibl. te fjala përkatëse: Orel 1998; 2000.

Për bibl. e fjalëve në Mes, shih: De Simone & Marchesini 2002; Matzinger 2019.

Summary

In the cryptic realm of Messapic inscriptions, a resounding voice emerges, a testament to their eloquence across time. Within the intricate script, echoes of an ancient discourse resonate.

Messapic Inscriptions: 333 Readings is a monograph that embarks on a scholarly odyssey, delving into the enigmatic structure of the Messapic language, spanning from the 6th to the 2nd century B.C. Engaging in thorough exploration, this work scrupulously selects 333 inscriptions, each serving as a striking embodiment that captures the essence of this linguistic corpus.

In southern Italy, the emergence of Messapic, a linguistic and cultural offshoot of the Illyrian tradition, is evident (Haarmann 2010: 62). Although Messapic was not consistently situated within the framework of the Indo-European language family, scholars have frequently underscored its Indo-European characteristics (cf. Milewski 1965; Orioles 1991; Radulescu 1994; Matzinger 2005; De Simone 2013). This interpretative endeavor has engaged in a nuanced exploration, questioning whether Messapic should be classified as a dialect of 'Illyrian' (Hamp 1957; De Simone 1972: 127–131, 1985: 45–46). This inquiry is motivated by the identification of the Illyrian tribe, Messapians (Gr. *Μεσσάπιοι*, Lat. *Messapii*), commonly linked with the Sallentinians and Iapyges, sharing a cohesive historical trajectory (Maggiulli 1934; D'Andria 1988, 1990; Lombardo 1991, 1992; Lamboley 1996, 2002; Daquino 1999).

As a result, Messapic is frequently regarded as part of the linguistic milieu of the Daunians, Peucetians, and Iapygians in Southern Italy or the ancient regions of Apulia and Calabria,

establishing connections with the Illyrian realm (Herodotus 2009; Krahe 1955; West 2007).

In contemporary discourse, Messapic has evolved into a synonymous representation of an extensive epigraphic corpus, comprising over 660 funerary inscriptions and glosses, predominantly found on stone, pottery, and, in some instances, coins. Numerous funerary inscriptions on stones are discreetly nestled *intra muros* (Lombardo 1994; Lomas 2015) and often remain concealed until the tombs are unveiled.

Notably, *Grotta della Poesia* stands out as a repository of numerous Messapic texts, alongside Latin and Greek inscriptions, where, as described by De Simone (2017: 1842), “lies buried, as it were, a thesaurus of the Messapic language.” The publication of this collection holds the potential to enrich our understanding of the Messapic linguistic landscape.

Within the pages of this book, I endeavor to reconstruct the ancient connections of the Messapic language, viewing it as a derivative of Proto-Albanian. This task involves navigating the inherent challenge of avoiding an overly imaginative interpretation that could veer into a fictitious poetic dimension of the Messapic world. Consequently, I have confined my language interpretation and creative endeavors to the sources of Messapic lemmas, pre-segmented to a stage where I discern the Proto-Albanian language’s lemma, always within the backdrop of a diachronic Indo-European setting.

The process of (re)segmentation, serving as a foundational criterion preceding a fresh reading, is inherently dependent on prior experiences, transliterations, and the insights garnered from scholarly endeavors, spanning from Deecke (1881; 1882; 1885) and Bugge (1892) to Matzinger (2019).

Furthermore, the present state of my readings firmly convinces me that Messapic, far from being an ‘extinct’ language as traditionally believed, has endured within the hinterland of Illyricum throughout the ages, predominantly as an oral traditional culture.

This revelation of Messapic as a non-extinct language, resiliently conservative in its alignment with classical Albanian, played a pivotal role in the reevaluation of reconstruction and interpretation methodologies. A key aspect involved intensifying attention towards votive and funerary inscriptions within their contextual and social milieu, thereby enhancing comprehension of the identity of ‘spaces of remembrance and cultural memory’ (Assmann 2006). This endeavor, though it may be viewed as a modest reading proposal, holds significant implications for the advancement of an ‘archaeology of inscriptions’ (D’Andria 2022).

Regrettably, the Messapic inscriptions cannot be deciphered using the conventional method of ‘parallel/bilingual texts,’ a practice frequently employed in similar instances. Undeniably, this has heightened the complexity of the approach, yet it has not rendered it insurmountable.

Undoubtedly, the initiation of internal reconstruction, coupled with a comparative perspective within the imaginary of Indo-European areal, forms the cornerstone of this endeavor. Confronted with the ‘hermeneutic limits’ that constrain it, this approach attains fruition through the collaborative interplay of interdisciplinary and epistemological viewpoints (Marchesini 2022; 2021: 28) on one side, and through the methodological frameworks recognized as ‘frame semantics’ and ‘ethnographic semantics’ (Fillmore 1982; Marchesini 2023) on the other.

Moreover, I align with those who, while recognizing its substantial importance, view internal reconstruction as relatively less self-sufficient than the comparative method (Hoenigswald 1992: 27). The effectiveness of internal reconstruction is contingent on a sustained relationship with the comparative method, where it serves and signals relevant phonetic shifts or morpheme values. As a result, phonetic shifts encapsulate a logic of substitution, which is further elucidated through the comparative etymological definition of expressions. These elements are gradually reconstructed within the cultural dimension, assimilating archaeological artifacts and encompassing psychological and anthropological data in a broader context. This foundation allows

the linguistic anthropological approach to carve out its distinctive domain, thereby enhancing the hermeneutic framework of internal or comparative reconstruction.

At this point, embracing the language of phenomenology, the history of language intersects with the language of history; the aspect of the internal approach experiences rejuvenation within a developmental context where phonology mirrors culture and semantics.

Undoubtedly, there are no 'classical keys' capable of unlocking the doors to Messapic. However, there are some symbolic keys.

Given the concise and predominantly funerary nature of Messapic inscriptions, often interpreted as personal names, patronymics, or family cults (known as 'teonimi famigliari'), a closer examination suggests that they might represent theonyms, ethnonymes, and names of nobles, parallel to some narrative content. Deciphering Messapic relies on structurally identifying this sepulchral and ritual discourse, providing valuable clues for understanding.

Certainly, mastering the art of (re)segmentation became a challenge that I couldn't consistently overcome. However, the new segmentation approach I adopted, when needed, opened up fresh perspectives for interpreting these inscriptions.

Simultaneously, while navigating this new segmentation path, I confronted the intricacies of the Albanian auxiliary verb *jam* 'to be', particularly its third person singular form with invariant (proto)forms *as*, *os*, and *st(a)*. These (proto)forms trace back to the lemma verb values in the forms of vowels *a* and *o*, both rooted in the *o*-grade root.

It is evident that the intricate use of the verb forms of 'to be' posed significant challenges in earlier segmentation attempts. Nevertheless, this verb emerged as a pivotal tool for operationalizing and interpreting, aiding in the envisioning of re-segmentation and facilitating deductions related to the semantic and thematic contexts of the inscriptions simultaneously. It is clear that the complex use of the verb 'to be' is what caused most

chaos in earlier segmentations. This verb became a crucial operational and reading tool that helped imagine re-segmentation and deduce semantic and thematic contexts of the inscriptions at the same time.

Additionally, the lexical item *-ihi~aihi* has assumed great significance in the dissection and interpretation of Messapic inscriptions. The intricacies surrounding this lexical item within Messapic epigraphy are notably complex. Since the 19th century and continuing onwards, *-ihi* has been recognized as a genitive ending. This linguistic feature has demonstrated efficacy in the formal segmentation of Messapic *scriptio continua*, marking the termination of one lexical unit and the initiation of another. However, a crucial question arises: does *-ihi* genuinely signify the genitive ending, or is it merely a reflection of the ending *-i*, or might it function as an interjection? Consequently, *-ihi*, exceeding its role as a mere genitive marker, functions as a reflection of the ending *-i* or as a nuanced interjection of mourning – an *imitatio* of the emotional lamenting state for the deceased. Moreover, it intricately associates with the effects of iso-singing in funerary rituals, aligning with the PAIb > Alb. perspective.

Having been fostered in a sepulchral, votive and procession culture, the Messapian inscriptions divulge the worldviews of the buried and the grief and the mourning of their loved ones. Of course, since they belong to a sepulchral culture, they are closely related to the grave and the grief, as two thematic points that constitute features of their genre. This adds to these inscriptions the informative and narrative character and makes them very special by putting them in between the Hellenic and Roman cultural space, adding also more narrative space in the inscriptions in Messapic as *differentia specifica*, compared with some standard formulaic constructions in Greek and Latin sepulchral culture.

Messapic often remains veiled in a shroud of mystery, presenting itself as a representation of a seemingly 'lost civilization.' The grammatical intricacies of Messapian, obscured for centuries, have primarily been due to challenges arising from the *scriptio continua* text. In my exploration, I sought to approach

Messapic grammar with a fresh perspective, encompassing elements such as the nominal system, verbal system, articles, adjectives, adverbs, numerals, and more.

In the broader context, the nominal system boasts better attestation compared to the less-demonstrated verbal system. The latter has been scantily represented, confined to a limited number of verbs, often numbering less than 15 (De Simone & Marchesini 2002, II). While the prevalence of the nominal system may seem conventional when compared with other classical languages and their nominal systems in sepulchral culture, the structure of the sepulchral discourse is distinct. It carries a narrative essence, featuring mini-stories and proverbial idioms seamlessly integrated within the epigraphic discourse. By and large, in Messapic inscriptions, the verbal system is in constant competition with the nominal system, both as a vocabulary and as a morpho-syntactic function. This is an element that imparts the attributes of a narrative language to the Messapic.

Shedding light on new interpretations of the Messapian corpus of inscriptions entails establishing a fresh context for reconstructing and remapping the linguistic connections spanning from Proto-Albanian to Messapic and Albanian within the Indo-European language family.

Considering the extensive nature of the Messapian epigraphic language, comprising several hundred words, one can envision that Messapic found a comfortable place within its linguistic milieu. This brings to mind Hamp's characterization of Albanian and Illyrian as invariants and his apt identification of Messapic with Illyrian (1957). Other scholars, recognizing the close relationship among Albanian, Illyrian, and Messapic, contribute to the notion of a broader Illyrian linguistic entity, affirming the paleo-Balkan affiliation of the Indo-European region (Нерознак 1978: 162; Katičić 1976). In this context, Messapic may have only become 'extinct' as a writing culture and a 'migrated' dialect in Apulia, yet it persisted through its (Proto)Albanian roots in the hinterland of Illyricum throughout the Middle Ages until the emergence of classical Albanian in the 16th century.

Thanks to its enduring continuity and conservative essence, 'the Messapic book' remains legible and comprehensible to us today.

Fjalorth / Glossary

(nga 333 mbishkrimet /from 333 inscriptions)

*Fjalët janë regjistruar brenda formave e kategorive gramatikore ashtu si hasen dhe jo në formate standarde si në fjalorë. Ato janë sjellë në formën si shfaqen gjatë segmentimit dhe pasohen nga 'përkthimi' në një shqipe moderne dhe në anglisht.

Mesapisht/Messapic	Shqip/Albanian	Anglisht/English
a		
a	asht, është; a?	is; and; for asking?
a/brigannas?	brygas? afrikan?	Phrygian? African?
aden	atë (për)	him (for)
adi	atij	him
ah	asht, është	is
ai	ai, ajo?; atij	he, she?; him
aiguna	Ajkuna, e. pers.	Ajkuna, prop. n.
ag/i	ag	dawn
aihi/hi	oihi, vajtuese	oihi, <i>ih</i> , intej.
aid	ajt, hajde	come
aitoi	atij	to him
ag/i	ag/im	dawn
Akroppas	Akropas, em. pers.	Akropas, prop. n.
ala	'ala, ende	still, more
alpe	Alpe, toponym	Alps, toponym
alzan, alzen	etnonim; e. pers.	ethnon.; prop. n.
all	solli, ardhi	brought, came
amel, e?	amel, e; ëmbël, e?	sweet?
am	ama, ma jep	give me

ama	ama, nëna	mother
an	an/un, në	upon
anmit	anmiqt, armiqte	enemies
annaš	anash	aside
anda	edhe; ende	and; still
anda	andja, ëndja, dëshira	yearning; wish
a/nda; nda, a	a nda, është ndarë	is deceased
anzas	anzash, bletësh	wasp's, bees
annzat	anzat, grerëzat	wasps
aosa	Aosa, Vjosa	Aosa
ap, abnras	jap	to bringe; to give
apike	japigu	Iapygian
apis, apeis	jap, sjell	to bringe, to give
apia	japig?	Iapygian?
apolloa	Apolloni	Apollo
aprodita	Afrodita, Afërdita	Aphrodite
ar	arë, tokë; <i>ar, flori?</i>	land, field, soil; <i>gold?</i>
aran; ares, t	arat; t'arës (vendit)	fields; land's
arat, araθi, araš	arat, tokat	lands, fields
<i>argar?</i>	<i>Arkadian?</i>	<i>Arkadian?</i>
ardan	ardha, erdha	came
ares, t/ares	harresë	forgetfulness
<i>ari, i</i>	<i>i arit, i artë</i>	<i>golden</i>
argorian	argorian, etn.; argjend	Argorian, ethn; silver
arta, arΨa	Arta, toponym	Arta, toponym
artos, artas	artas, etn. < Artemida	Artas, ethn. < Artemis
arΨam, artan	Artam, e. pers./etn.	Artam, prop. n./ethn.
arθas	artas/e	Artas
aroas	e arës	of the field
arra, arri	arra	walnut tree
arrini, <i>arrinni</i>	arriti	to arrive
as, aš, ass	asht, është	is
asset	ashta, heshta	spear, the
askon	askon, askënd	no one
ast, asti	asht/i	bone
astaššes	eshtrave	bones
aštes	janë	are
aštis	asht; është	bone; came
as/mo	më	more, anymore

asta, astas	ashta, eshtra	bones
asst/a	asht, është	is
ašte, asutë	ashte, eshtra	bones
ašto	ashtu	so; this/that way
ass/o	ishte, qe	was
at/e	atë; yt	that; your
at/a, aθ	atë, baba	father
ata, aθa	atë	him/her
at/aine	matanë, andej	beyond; that side
atan	atin, babanë; atë	father; him
ate	jate, jote; <i>e atij?</i>	your; <i>his?</i>
ati; aden	atij, atë	him
ati, atoh	aty	over/ there
atias, aθiai, <i>aitoi?</i>	atij	on him
atina/i	Athina; atinaj, atij	Athina; of him
atlias	Atlas, hyjni	Atlas; deity
atθëna	Athina, qytet	Athina; city-state
ato	ata	they
aton	tona; <i>atë?</i>	tona; <i>that?</i>
atyti, atyse	aty	there
aviθ-, avidi, aviθi	u avit, u afrua, erdhi	came close
aviΨes	avitë, erdhi	close, came
avil	avull	steam
avrotias	<i>afrohem?</i>	<i>approach?</i>

b		
b, ba, boa	ba, bërë, duke bërë	do/bore, done, doing
ba, bo	bani, bëri fruta	made, bore
ba	pa (moh.)	without
ba	pa, parë	seen
bai	bëj, pusho, prehu	rest, have
bagis	pakëz	few
bah/as, ka	asht/është duke parë	is wotching
bahes	bahmi, bëhemi	become
balaid	ballit	forehead;
bale <i>Ψ</i> i, <i>baletian?</i>	baletas; etnon.	Baletian; etnon.
balaori	ballaur, etnon.	Ballaur; etnon.
bale/a/, balaš, balze	balas, etnon.	Baletian; etnon.
ballas	i ballit, balas	forehead's; Baletian

baonn	bane, bëje	make, do
bar; <i>barzi?</i>	bar	grass
bara; ta-bara/s	(ta) bana, bëra	did, made
bari/s	bar/in	grass
barrn, barreïn	barrsë, para lindjes	pregnancy
bas	mbas	behind
ban	banë, bërë	done, enlarged
baze	bajmë, bëjmë	do, make
ber	bërë	done
beran, ma	me berë, të bëjë	to do
<i>berehonom?</i>	<i>perhanet; e përhanët?</i>	<i>to get lost; mad?</i>
benna, bennan	bërë; bëj; bëjmë	I did; done; doing
bes	besë	<i>besa</i> , the given word
basta, bastas	Basta/s, qytet, etnon.	Basta/-ian; cit./ethn.
bi	bie	fall, bring, carry
bi	mbin, rilind	germinate, reborn
bilia/e; beileia	bij-e-bija; bija	children; daughter
bili/h; biliovas	biri; birit	son
bin	bin, mbin	thrives
binain	bie, bjerë	to fall; to heat
binn	bine, mbive, rilinde	reborn, you are
<i>biri?</i>	<i>bjer?</i>	<i>cease not?</i>
biza	bie/prura/solla	brought
blasita	plas/i	crapitate
<i>blatθe?</i>	<i>baltë > blatime</i>	<i>mad > offerings</i>
blaθi, blaθes	blatoj	make offerings
blat/θ, blatθes	blatim/e	offering(s)
blo	e mlueme, e mbuluar	covered
<i>bloes</i>	<i>(m/z)buluar?</i>	<i>(dis)covered?</i>
bo	po (përcjell.)	-ing.
boas, boas/s	ba/na, bëra, bërë	did, made
bobarnas	bo-me-barrë, shtatzënë	pregnant
boos; bo, boo	bosh, bëra, bërë	did, made
<i>bohomaz?</i>	<i>bojmë~bëjmë?</i>	<i>to do, to take?</i>
bolozas	mbolesë, mbuloi	cover/ed
bone	bërë, bëj	to become; made
bori	<i>burri, borë?</i>	<i>husband, snow?</i>
borra	bora	snow
<i>bostahi?</i>	<i>u bëfë e jotja?</i>	<i>your will be done?</i>

<i>vra</i>	<i>o vrâ?, mbaroi; u vrenjt? overcasted?</i>	
brinn	brinat, brirët	horns
<i>brinθeli?</i>	<i>brindizas? etn.</i>	<i>Brindisian?; ethn.</i>
bro	pru~sjell	bring
buge	bukë	bread

c/ç/q/x/xh/zh?

d		
d	t', të	of
da	(u) nda, mbaroi, vdiq	is over
da	dha/jap; ta	give, make; to
deine	tejne, e tij	his
dahi	dahi, ndahu	detach
daizmi	i dashni, i dashuri	beloved
dalmaθo	dalmat, etn.	Dalmatian, ethn.
dalma	dele	sheep
dam/θ, dam-	dam, dëm; dem; ndarje	damige; bull; division
dama	damë, u; u ndamë	we were imparted
damaïs	dhambët	teeth
damatria	Demetër	Demeter
damo	(n)dau mendjen	decided
dani	tani	now
dan	tanë, të gjithë	all, everyone
danin	me të ndarë (ag)	dawning
θaolna	dilna, na u shfaq	show yourself
daos-	dosa	sow
dare	dorë	hand
das/o	dasht, deshi; e desha	wanted, loved
das, θaš/a	dash	ram
darga	darka	the dinner
dasseti	dashti~deshi	wanted
dasin	dashin	the ram
dastidda	Dastida, e. p.	Dastida, prop. n.
dašta, dasta	dashti, deshi; desha	loved, wanted
daštas, dastas	dashtas, i dashur	with love, my dearest
dasn	dashtën, deshën	wanted, they
dat/i	datë	date
dati	dau, u nda	is detached
dazima	damja, hije-vdekja	shadow of death

daz/im/a/et/ih	i ndarë, <i>i dashur?</i>	deceased; <i>beloved?</i>
dazin, dazeb	ndarjen, vdekjen; u nda	death, is deceased
dazi, dazo	doli, u nda	appeared, came out
dazoun	dalë	got out
dazet, daret	ndahet, del	to (be) divide(d)
dazze, dazoas	u da/nda	is deceased
ddan /va/	u da, është ndarë	detached, deceased
ddi	ti	you
ðe	ti	you
de	dhe	and
de	të	of
dei	deri	to
ðeih	e tij	his
deine	ty; teje	you, from you
deir	deri	to
deirre, dirri	derr	pig
ðelli	qelli	sky
deosa	desha, me dashuri	lovely
deran	derën	door, the
den	dhe; <i>që?</i>	and; <i>that?</i>
des, ddesi, n/des	des, vdes; duke vdekur	die; dying
des, <i>deskias</i>	i/e vdekur	dead, mortal
ðes	vdekje	death
des	ty	you, to
deseist, ei	i dashtuni, i dashuri	dereast, the
ðespaðilli	despot, sundimtar, zot	lord, ruler
deivas	diva, hyjneshë	diva, deity
ddetis	detit, e (t')	sea, of the
di; dihe; di/hi	ti, ty, teje	you, to/from you
ði/h	ty, ti	you
ðihi	ndihi, ndihmë	help
dikor	dikur	once, at
dileti	dil	get out
dim	tim, tym	smoke
ditðo, dið-, ðida	dita	day
divana	<i>antropon., teon.?</i>	<i>anthropon., teonym?</i>
div/a/t, dive	diva, hyjnesha	<i>diva</i> , godness
do	do; tutje, deri	wants, likes; to
do	to, të	of

doa	dua	want, love
doara	duart	hands, the
doas/e, does	do; desha/deshe	will; to want
doasetoi, <i>daozze</i> ^Y	i dashuri	my beloved
dos	dhonë, dhashë; solla	given, brought
doim	dojmë, duam	love, we
thot	doitë, ushqyer në gj	breastfed
doki	duket	it can be seen
thol, tholna, tholna	dil	show yourself
thollim	dolli	toast
don	don, do	wants, likes
donas	dhonie, blatime; etn.	offerings; ethn.
doran, ndore	dorë; (me) ndore	hand; protege
dosne	dashne/e, e dashura	dearest
drinsh	Drini, hidronim	Drini, hydronym
th/rov	droju, druaju; t'ruajti	to be careful; to save
dvp	duar	hands

d > dh

thot/o, thaos, thothi, ddas	dhanë; dhashë; jap	brought; to give
th, de, the, thet	dhë	soil, ground
thei	dhë	soil
Ψaahn	dhanë;	given

e

e	e (l.)	and
e	e (tr. shk. <i>atë e</i>)	it
ede	edhe	and
ei	i/e (nyjë e përp.)	the
ei	eja	come
eihe	edhe	and
eipeigraves, i/e/pigrav-	epigraf	epigraph
eire	ere, nga era	smel(s)
eite, e	e ejte, e enjte	Thursday
eita	jeta	life
elib	elb	barley
emi	'emi, imi	my, mine
en	en, në, me	in, on
endo	ende, edhe	and

ebeiri	Epiri	Epirus
erit	errët	dark
eš	ështëë	is
epit	epëm, dhamë	we gave
epiza	epiza, zëdhënës	heir
estin, eston	heshtën	spear
eti, ettis, etti/	etja, prej etjes	thirst
er	erë	wind
errin/iš	po erret	darkens
etos	haje	food
etθet	ethe(t)	fever
g		
g	k(am), k(a)	have, has
ga	nga, kah, duke, ka	from, to, has
gamatis	gjamatis, bëj gjëmën	mourning
gan	gjanë, gjerë	wide
gas	gat, gjatë	long
gau	ka	has/had
ge	kje, qe; ke (ti)	was
genus	gjunjë	knees
geta/s	gjettë (të)	find
gi	ki, ky	this, he
<i>glan, glarro</i>	<i>qan, qau</i>	<i>to cry, cried?</i>
gnoimas	<i>knojme; këngë, vaj</i>	<i>song?, cry</i>
gohi	kohi, koha	time
golzei, a/golzonvi	gulçoj; ka gulçuar	to exhale
gonisho	gjunjëzon	kneel down
gor	gur	stone
gorri	gjori, i	poor
grahis	grua, gruas	woman
grave	grave	women
graria	graria	womenkind
grauoa, graθ; graθos	graria, gratë	womenkind
grebis/o	grrithë, grithur	scratching
gros, gro	groshë	bean (stew)
gronahias	grunajës, e	wheat field, of

h		
<i>ha</i>	<i>sa?</i>	<i>so/how many?</i>
ha	ha	to eat
haiv, haθi	haje	food
hag	hak, ngrλnie haku	disonesty
han, haa	han, ha	eat
han, θo	ngrēnē, duke	eating
hani	hani	eat, you
hanq	hangër	spent, eaten
hami	ham; edhe	also, still
harnin	hante	eating, was
haroas	harroj	forget
Ψaroas	<i>trojas, trojan?</i>	<i>Trojan?</i>
has, haša, handi	haje	food
hai/de	haje	food
hasθi	eshtira	bones
hast	asht/ēshtë/ka	is/has
hazavaθ, hazzav/a/o	hazavai, mbreti, princi	king, brave man
hazz	<i>ushqim?</i>	brave; <i>food?</i>
haθi, ta	tē hash	to eat
hē, he	heje, haje	food
herra	errēsirē	darkness
hes/a, heštan	hesht/ja; heshtjen	to be silent, silence
hest, hesšte, hešta	hesht(in), heshti	to be silent
hešit	heshtën	to be silent
hi	oiiii; qi, qē	oiii (interject.); that
hi/a, hio, hias, hian hije,	madhēshti, krenari	shadow, grace
hia/i	hije	shadow, grace
↑ias	hije	shadow
hiašte	e hijshme	beautifull
hiata	hije, hir	grace
hiar	hi, mbetje	remains
hi/hag	(kush) hyn në hak	who is dishonest
hiber	hipur	sitting, riding
hideh	hidhti, hidhtësi	bitterness
hiderentθ[oa]?	hidhëroj?, i hidhëruar	bitter, sad
hiθi,	hiti/hini, hyri	entered
hides	hite, hyre	entered, you
hik	hike, ike	leaved

hil	hile	cheating
hila, hill	yll	star
hio	qi, që	that
hejin	hejin, hajen	food, the
hero	hero	hero
<i>holas</i>	<i>solla; sjell?</i>	<i>brought?</i>
hos	o, është	is
hoia	haje	food
honi, honn,	hona, hëna	moon
hon(h)a, hona/s/n	hona, hëna	moon
i/j		
i	e, dhe	and
i	nyje e fem. <i>e</i>	article (fem.)
i	'i, ni, një	one
ia	ai, ia	he; him
iam	jam	(I) am
iapi, apike	japig	Iapygian, ethn.
ibisin	ipshin, i/u jepnin	fighting
ibnas	ipna, të jap/sjell	bring, give
ihi	oiiii, vajtuese	oiiii, indic. morning
iθe, iddi, iθe	yti, jote	yours
ide/s, id, idi, idas	ite, ytja, jotja	your(s)
iddi	Iddi, hyjni; yti	Iddi, deity; your
il/ai	yll/yje?	star/stars?
ile	yje	stars
iligaves, (n)ligaves	n'Ylli-Guvë, topon.	Grotta della Poesia
iliai	Ilias, e. pers.	Ilia, prop. n.
ilirai	ilire	Illyrian
ill, illi, lli; illes, ilo	yll/i, yllin	star
illinas	ilionas, <i>ilir?</i>	Illionian, <i>Illyrian?</i>
im, ima, imo	im, ime	my
Ina	Ina, em. pers.	Ina, proper name
in	in, në; ynë	in; our
ine	jonë, tonë	our
inotθes	inatet	anger, ire
inθi	në, ndë(r)	in
ion	jonë, ynë	our
ipe/n	ipe, shqipe	eagle

ipi	ipu, jepu	give, them
is	ishte/kishte	was/has
ison, išo	iso/n	<i>iso-</i> sec. voice
issin	kishin	have, they
ista	ishte	is, was
iY, iYi	it, yt/e, tënde	your
ita, iθa; i/ta	itja, jotja; e tij	yours; his
iti	iti, tënd/in	your
k		
k, ka, kaa	ke; ka, kam	have (you/I); has
ka	ka; kah, duke	there is; <i>-ing</i>
ka	çka, që	what, that
ka	nga	from
kalator	<i>kalator</i> , shportë	basket
kalan	kalin	the horse
<i>kailoman?</i>	<i>kalorës? kalama?</i>	<i>chevalier; kid?</i>
kana	kajmë, qajmë	cry
kanto	këtu	here
kari/o, kori	korrr/ur	reap/ed
karmatθoa	k(g)ermadhi, varreza	cemeteries
kata	këndu'; këndoj?	to sing
kavasbo	(ka)vazo, kafaz	vase; cage; jar
ke, kke, kēa	ke, qe; ishte	was
ke	te	by, with
keoš	kesh~qeshë	I was
kidih	këtu	here
keliar	shëllirë	brine
kermaθi	k(g)ermadhi; varreza	cemeteries
keshθet	kështu	so
ketθes	keq, keqas	badly
ketu	këtu	here
ke, kel	ke	you have
keireoisa	qerasje, blatime	offering
kelte	Kelt/e, etn.	Celt, ethn.
keošteos, kosteim	kushtesë; kushtojmë	dedication, offering
kezare	Kezare, e. pers.	Kezare, prop. n.
ki	ki~ky	this
ki	ki~ke	you have

<i>kiaimi?</i>	<i>kamba, këmba?</i>	<i>leg?</i>
kiden	këdo	whoever
kihiš	kish (bo), është (bërë)	bore (fruits)
kiri	qiri	candle
klaias	kaj, qaj	cry, mourn, I
kla, klai	kaj/kani, qaj/qani	cry, mourn
klavi	kajti, qau	(he) mourned
klatanin	kajtëm~qamë	we mourned
klen	kenë~qenë	has been
<i>klevd?</i>	<i>Klaud?</i> (e.)	<i>Klaud?</i> (n.)
kloh/i; klaoh/i; klauh/i	kohë	time
kon, ko	kë	who
ko	kush	who
ko	ke	have, you
kohi; gohi	prej kohe; koha	of time; time
kona	kena, kemi	have, we
korn/as	<i>korintas?</i> ; <i>të korrash</i>	<i>Corinthian? harvest?</i>
koppdias	koptas, kopt	Copt, ethnonym
kori(n), i	korri, i/ e korrën	reaped (them)
kos	kush	who
Kosma	Kosma, em. personal	Kosma, prop. n.
koterras	kotoras, etnonim	Kotorian, etnonym
kra	krah; afër	shoulder; close
kraa	krah	shoulder
kra/θehei	krahthyer	wounded, sad
krandias	krande, krënde	twig, dry twigs
kraote	karrota	carrots
kreta	Kreta	Crete
kreθθi, kreθθes	kryet; Kretës	head; of Crete
kri, krit	krye/t	head
kristahho	Kristo, em. pers.	Kristo, prop. n.
croset	kërset; luan	nocks, plays
ku	ku	where
killeste	kulloshtër	biestlings
kur	kur	when
I		
l, la, lai, lae, lahi	la, lë	leave
laili	laj, ujiis	to wash (<i>libare</i>)

laide, lihe,	lajte, le	leaved
lago, ka	kah largohet	leaving
lahi, lazes, lazon	lë, lashë, lamë/lënë	leave/d
lala	lala	beloved, your
lan, latar, lian, lo/n	lanë	left, leave/d
lam	lamë	left, leave/d, we
laoho	lau	washed
las; laono; lánl, lasb	lashë, po lë	leaived; leaving, I am
lasnin, lanas	lanë, linin	allow, leave
lato	<i>lot?</i>	<i>tears?</i>
lazi	lashi; për të lënë	to leave
laolaos	lule	flowers
le	leu, lindi; lindur	born, is; born
le	la (mendja)	lose (her/his mind)
<i>let/es</i>	<i>po te lë?</i>	<i>I am leaving you?</i>
leona	Leona, em. personal	Leona, p. name
leos	lashë	brought, leaved
letes	lehtë, të	easy
leo	leu, lindi	is born
litanθi	Litandi, e. pers.	Litandi, prop. n.
libos	lip, lyp, dua	love, yearn
libshšii, i	dashur, i	beloved, the
<i>lisi/darga</i>	darka lamtumirëse	goodbye dinner
li	la, iku	leaved
loge	log, fjalë, urti	words, wisdom
lomi	lumi/i	lucky
loonno	lane, le	left, leave
lopin, /opa	lopën	cow, the
loti	loti	tear/s
lotan	lut	to beg
lzei	leu, lindi	born, is

II

llanoas	lanë, lënë	to leave
lles	lesh	fur
llides/var	<i>varr ilir?</i>	<i>Illyrian grave?</i>

m		
ma	ma, mos; mua ma	do not; me
ma	ma/më (sip.)	most (superl.)
maz	mas, pas	after
ma	mâ~më, ende; me; tutje	more, further
ma	mbajtë	to keep
ma	s' ma, pa u	without
maeoll	malli, meraku	missing, concern
mãesva	mësova	learned
maid, matoθia, mahha	madh(e), i/e	big, great
mahe; madde, make	të madhe	big, great
matias	(të) mathes/znadhes	to the great
mal, mala, malo	mal; male	mountain/s
maltis	mjaltë	honey
manin, mannai	mendja	mind
mannat	mbanat; duart	hands
marnai	marr	to take
maro	<i>mori; maroi, gatoi?</i>	<i>took; cooked?</i>
<i>mard/i?</i>	<i>Marta?</i>	<i>Marta?</i>
<i>mard/i?</i>	<i>mardhi, mërdhiu?</i>	<i>(is) frozen/frost, ice?</i>
mas, maš	mas, mbas	after
mase, mah	mos	not, don't
maton	matanë, andej, në breg	on the shore
mauai	muaji	month, the
maz	mas, mbas	after
mbxn	mbaj	to take, to carry
mata	mbajte	(you) took
me	më (mua më)	me
me, meet, mei	me	with
men	mendja	mind
merini	merrini	get, go to
mi	me (pask.)	to (infin.)
mi	mi, mbi	on, over
mihila	Mihillin	Mihill, prop. n.
mik	miku	friend
<i>mio?</i>	<i>më?</i>	<i>me</i>
mir	mirë	fine, good
maa	ma (shk. sip.)	more, most
mase, moas	mos; nëse	do not; if

mo; moa	me, m'; më	with, to, by; me
moade	e madhe	big, great
moin	muajin	month, the
moldahia,	mortaja, murtaja	the plague
molda	mortja, murtaja	death, plague
mooklio	Mooklio, em. pers.	Mooklio, prop. n.
molonas?	mollos, etnonim	Mollossoi, ethn.?
mork/i	morti	death
morko	Merkuri	Mercury
morqor?	e mërkurë?	Wednesday?
mor/o	mori	took
mord, morθ	mord, vdekje, mortajë	death, plague
morqor/i?	e mërkurë?	Wednesday?
motai	moti, çasti, koha	time, moment
matro	motra	sister, the
mug	muzg	twilight
n/nj		
n	në	in
n, ne	ni, një	a, one
na	na; ne na; ne	to us; ne
nab/tai	njai, ai që	he who
nailθi	ndaloi, u ndal	stoped
	na~ne; një	we; one
	nam, zë	reputation
nana, nanaz	nana	mother
nano	nanë, nënë	mother
nanor	nëntor	November?
nnan	nand', nëntë	nine
nap	jap, bëj	to bringe, to give
nat, nata	natën	night
ndora	ndorja, mbrojtja	protection, protégé
nda	nda/rë (me tjetrin)	separated, farewell
nda	nda~ndarë, i vdekur	detached, died
nθa, ndë, nd, nda/e,	ndë, në; nëse	in, to; if
ndati, ndaθi	ndau, mori	detached, took him
ndaran	ndanarat, arat përreth	surroundings
ndaθi	u nda	detached
ndore	ndore; në mbrojtje	protected

ndimes	ndims, ndihmës	helper
ndono	donue, dhënë, sjellë	bringing
neo	jona, tona	our
ne, nv	në	in
neite	neve	us
neri	njeri	man
nes/s	nesh, ne	to us, our
net	net	nights
nen	nëntë	nine
nnes	nesh, ynë; ne	our, we
netis	natë	night
nio, nis	ni, një; njësh	one
nink	nuk	doesn't, no
ninin, nin	ndieu, dëgjoi	heard
nisses	nisi	began, started
nita	nitë, i pari	first, the
nнас	nesh	to as
nes, ness	ne, neve	us
nmi, nin	nien, ndien, dëgjon	hear
nmi	nuk	do not, no
no, noi, ni	ni, një	one
no...no	nuk...nuk, as...as; jo	neither...nor; no
nona	nona, nëna	mother
nor	nën, në	under, in
nose	nuse	bride
noas	Noas, e. pers.	Noas, prop. n.
notanθi	Notandi, e. pers.	Notandi, prop. n.
o		
o	o=u; unë?; apel?	I, me?; apel?
o	e, dhe	and
o	osht, është	is
oaz/a, oas	vaso? haje-ushqim?	vase? food?
ohoa	oho, oha, ai/ihi (psth.)	ohi, ai/ihi (interj.)
oi	oii; ai	oii; he
ola	u ul; ra	fell down
oli/a;	ulli	olive
oln?	u ul; ul(un)?	to seat?
ollesta?	ul, ujis?	watering?

onas, onni	jona, yni	ours
ova, i	<i>juaji, i?</i>	<i>yours?</i>
ori/oreis,	ora, orët	<i>ora~orët /nymph(s)</i>
<i>or-</i>	<i>ora~koha?</i>	<i>time~clock?</i>
oris	oriz	rise
orra, oarra	Oria, qytet	Oria, city
os	osht, është	is
osralias	izraelas/e	an Israelite
oş	osht, është	is
oşşon	<i>ushqim? ushqehu?</i>	<i>food? eat?</i>
oso	ishte	was
ost	osht, është	is
otθe	jote	your
ou	ujë	water

pa

pa, pa/n	pa(rë), u pa	to see, seen
pa	pa	without
paes	peshk	fish
pades, pandes	i pavdekshëm	immortal
paka, pal	pak	some
paka/s	plak/ë	old man/women
<i>pak/a/, i/e?</i>	<i>i/e vogël; fëmijë</i>	<i>small, child</i>
palanθi	Palandi, e. pers.	Palandi, prop. n.
pallen	pall, thërras, bërtas, qaj	call, cry
pare/t	para	before
paset	pas, mbas	behind, after
pati, pas, paste	pati	had
pave	pe, parë; shoh	to see
pei	prej	from
peiist	pi, të pish	drink, to
pelaθ	pela	mare
pessi, penka, penke	pesë	five
piarata	piratin	the pirate
pi, pin	pi, të pish	to drink
pia, pila	pij/a	drink/ing
pin	pinjoll	heir, descendent
pi/do	<i>qytet; prej?</i>	<i>city; from?</i>
pir, pirua	Pirro, e. pers.	Pyrrhos, prop. n.

pl	prej	from
plad, plo	plot	full, planty
plakr	plakur, i/e	old women/man
plasta	plasë, vdekur, rënë	died
platur	Platur~Plator, teon.	Platur~Plator, teon.
po	po, por	yes, but
pol, polo/n, pola	pulë/n	chicken
polli, poollo, bolli	polli, lindi, rilindi	borne, reborn
por	për, po	for, well
poša	pusho	have a rest
pošsonni	pushojmë	we are having a rest
pra	prâ~pre, prerë	to cut, to end up
pran	pranë	near, close to
prašia	preva; pres	to cut
preiŝr	prishte, vriste	beat, kill
<i>prespolis?</i>	<i>Persepolis?</i>	<i>Persepolis?</i>
prev	pru, sjellë	brought
bridi, preit	priiti; pres	to wait
brite	prit	wait
q		
θelli	qielli;	sky, haeven
θi	qi, që	that
di	qi, që	that
he	ke, te; i/e	to, by; the
ke	që, e cila	which, that
r		
rahho, raho	raftë, rëntë	may it fall
ran/i, ranθ	ran, randë	hard
rao, raŸe	ratë, i vdekur	lying down, dead
raos	rrush	grape
rat,	paluar, rënë	lying, folden
ratis, r, ra, rad, rah	rati, ra; vdiq	fell, died
re/i, ret	re, retë	clouds
reiin	te retë, ndër re	entered clouds
re/i	e re	young
ridei	rrite	raised
rio	i riu	the young

rehes	te retë, ndër re	entered clouds
reovttan	rrojta, të rrojtun	living, livelihood
rešš, rett	ndër re	into clouds
ri	i ri/e re	young
rri, ri	stay	to stay
rihe	rrihte	to beat
rin	rrin	stays
riši	i/të riu	of a young
ro, ros	ruan	guards
rob/lan	<i>rob? rroba-larësi?</i>	<i>slave? launderer?</i>
rou, roas	roje, duke ruajtur	guarding, whaching
rois	ruaj	to wach, to guard
rošši	ruaj; mbroj	to wach, to guard
rotoa	rroi	lived
ruka	ruan	to wach, to guard
rzaide	rrezohem, bie	to fall

rr		
rranas	rana, rëra	sand
ride, t	të rritë	to grow
rnai	rroi, qe gjallë	alive, was
rresha	reshë, ndër re	entered the clouds
<i>rreθ/os?</i>	<i>rreth/on?</i>	<i>a/round?</i>
rres	rris	raise
rri, rrinë?	rri, rrinë	stay
rri	rri, mbetet	remains
rnin	<i>rrnon, rrin?</i>	<i>to live, to stay?</i>
rro	rro, të rrojë	to live

s		
s	s'; prej...	from
s	pa u (mohuese)	without
s	s'; nuk	not, does't
s	se	because
sa	s'a, s'është	is not
sa	sa (aq sa); sa...sa	as much as
sa...sa	sa (këtu) sa (atje)	now here now there
sa	si	how
sai	si	how

sad	sot	today
selte	Selte, e. pers.	Selte, prop. n.
sartorres	Sartor, e. pers.	Sartor, prop. n.
saba	saba/ja	<i>saba</i> , sort of bier
ša	sa, sapo	just
se	se, sepse	because
se	si	like
seconda	e dyta	second
ser/s, šer	sherr/e	hassle
si; ssi	si; që	how, like; that
sir	sy	eye
so	shom, shumë	many, lot of
so	sa	how
sohi	sheh	sees
son	sonte	tonight
soquhi	shkuhi~shkuar	gone
sot, soð	sot	today
ss	si	how
ssiša	sysh, syve	from the eyes
sta	ta	to (you)
st, sta	asht, është	is
stai	ç(q)ai, ai	he
stoliti	stolis, i jap si dhuratë	give a gift /jewellery
sv	shuar	extinguished

s > sh?

ša	ish	was
šailon/n	shalion, kalorës	knight, chavalier
šal	shalë	saddle
salua	shaluar	saddled up; ridden
šen	shej, shenjë	sign
šenta, šeneθior	shenj(ëri); <i>shigjetar?</i>	holy, saint; <i>archer?</i>
šeneθi/or	<i>shenj(ë); shenjtar?</i>	<i>saint? archer?</i>
ši/gi	shi; shihi?	rain; look at?
ši	shi	rain
ši	si, qi, që	that
šo, šoa	shoh, shih	see, look
so	shumë	many
šoas, šovaš	shuar	deceased, extinct

soi	shua, u shua	died out, burned out
šonet	shihet	it can see
spi	shpi, shtëpi	home, house
sta	ta	to you
sta	asht, është	is
stih	shti'; fus, ngul, kafshoj	to bite

t/th

t	ti; ty	you
ta	sa (Kreta); sa (fort)	as, like; how much
θ, θa	të	of
Ψa, ta	ta, klitik	clit. form
tabaroas	të-bëra/solla; blatime	offerings
taer	tanë, tërë	all
tan	tand(e), tënd(e)	your
taθi	tata, babai	father
tanθi	tandin, tëndin	your
tane, tar	tanë, të gjithë, e terë	all
tani/n	tani	now
tanno	tana, të gjitha	everything
tanv, tane	e tanë, e gjithë	of all of
Ψaotor, θeotor	Thotor, teon.	Thotor, theon.
θaotara	Thotora, teon.	Thotora, theon.
taos	tash	now
tasstin	tashti	now
tat	tënd, tij, ty	your
tat/a, tatt/a, θaθi	tatë, baba	dad, father
ati, taine	të atij	his
tass, tas	tas, gotë, enë	cup, bowl
taos	tas, poç	pottery
taoteθ, θeoti	(të) Teutës	Teutas'
θehe	teje	to you
temes	tim	my/mine
tes	ndezë	started
θe tes, θes	ti, jote, ty	you/r
teorri	terri	darkness
ti, θi	ti; ty; teje	you
θi, tei	ty	you
tia	e tij	his

sad	sot	today
selte	Selte, e. pers.	Selte, prop. n.
sartorres	Sartor, e. pers.	Sartor, prop. n.
saba	saba/ja	<i>saba</i> , sort of bier
ša	sa, sapo	just
se	se, sepse	because
se	si	like
seconda	e dyta	second
ser/s, šer	sherr/e	hassle
si; ssi	si; që	how, like; that
sir	sy	eye
so	shom, shumë	many, lot of
so	sa	how
sohi	sheh	sees
son	sonte	tonight
soquhi	shkuhi~shkuar	gone
sot, soθ	sot	today
ss	si	how
ssiša	sysh, syve	from the eyes
sta	ta	to (you)
st, sta	asht, është	is
stai	ç(q)ai, ai	he
stoliti	stolis, i jap si dhuratë	give a gift /jewellery
sv	shuar	extinguished

s > sh?

ša	ish	was
šailion/n	shalion, kalorës	knight, chavalier
šal	shalë	saddle
salua	shaluar	saddled up; ridden
šen	shej, shenjë	sign
šenta, šeneθior	shenjt(ëri); <i>shigjetar?</i>	holy, saint; <i>archer?</i>
šeneθi/or	<i>shenjt; shenjtär?</i>	<i>saint? archer?</i>
ši/gi	shi; shihi?	rain; look at?
ši	shi	rain
ši	si, qi, që	that
šo, šoa	shoh, shih	see, look
so	shumë	many
šoaš, šovaš	shuar	deceased, extinct

rehes	te retë, ndër re	entered clouds
reovttan	rrojta, të rrojtun	living, livelihood
rešš, rett	ndër re	into clouds
ri	i ri/e re	young
rri, ri	stay	to stay
rihe	rrihte	to beat
rin	rriin	stays
riši	i/të riu	of a young
ro, ros	ruan	guards
rob/lan	rob? rroba-larësi?	slave? launderer?
rou, roas	roje, duke ruajtur	guarding, whaching
rois	ruaj	to wach, to guard
rošši	ruaj; mbroj	to wach, to guard
rotooa	rroi	lived
ruka	ruan	to wach, to guard
rzaide	rrezohem, bie	to fall

rr

rnanas	rana, rëra	sand
ride, t	të rritë	to grow
rmai	rroi, qe gjallë	alive, was
rresha	reshë, ndër re	entered the clouds
rreθ/os?	rreth/on?	a/round?
rres	rriis	raise
rri, rrinë?	rri, rrinë	stay
rri	rri, mbetet	remains
rrin	rrnon, rrin?	to live, to stay?
rro	rro, të rrojë	to live

s

s	s'; prej...	from
s	pa u (mohuese)	without
s	s'; nuk	not, does't
s	se	because
sa	s'a, s'është	is not
sa	sa (aq sa); sa...sa	as much as
sa...sa	sa (këtu) sa (atje)	now here now there
sa	si	how
sai	si	how

sad	sot	today
selte	Selte, e. pers.	Selte, prop. n.
sartorres	Sartor, e. pers.	Sartor, prop. n.
saba	saba/ja	<i>saba</i> , sort of bier
ša	sa, sapo	just
se	se, sepse	because
se	si	like
seconda	e dyta	second
ser/s, šer	sherr/e	hassle
si; ssi	si; që	how, like; that
sir	sy	eye
so	shom, shumë	many, lot of
so	sa	how
sohi	sheh	sees
son	sonte	tonight
soquhi	shkuhi~shkuar	gone
sot, soθ	sot	today
ss	si	how
ssiša	sysh, syve	from the eyes
sta	ta	to (you)
st, sta	asht, është	is
stai	ç(q)ai, ai	he
stoliti	stolis, i jap si dhuratë	give a gift /jewellery
sv	shuar	extinguished
s > sh?		
ša	ish	was
šailon/n	shalion, kalorës	knight, chavalier
šal	shalë	saddle
salua	shaluar	saddled up; ridden
šen	shej, shenjë	sign
šenta, šeneθior	shenjt(ëri); <i>shigjetar?</i>	holy, saint; <i>archer?</i>
šeneθi/or	<i>shenjt; shenjtär?</i>	<i>saint? archer?</i>
ši/gi	shi; shihi?	rain; look at?
ši	shi	rain
ši	si, qi, që	that
šo, šoa	shoh, shih	see, look
so	shumë	many
šoaš, šovaš	shuar	deceased, extinct

soi	shua, u shua	died out, burned out
šonet	shihet	it can see
spi	shpi, shtëpi	home, house
sta	ta	to you
sta	asht, është	is
stih	shti'; fus, ngul, kafshoj	to bite

t/th

t	ti; ty	you
ta	sa (Kreta); sa (fort)	as, like; how much
θ, θa	të	of
Ψa, ta	ta, klitik	clit. form
tabaroas	të-bëra/solla; blatime	offerings
taer	tanë, tërë	all
tan	tand(e), tënd(e)	your
taθi	tata, babai	father
tanθi	tandin, tëndin	your
tane, tar	tanë, të gjithë, e terë	all
tani/n	tani	now
tanno	tana, të gjitha	everything
tanv, tane	e tanë, e gjithë	of all of
Ψaotor, θeotor	Thotor, teon.	Thotor, theon.
θaotara	Thotora, teon.	Thotora, theon.
taos	tash	now
tasstin	tashti	now
tat	tënd, tij, ty	your
tat/a, tatt/a, θaθi	tatë, baba	dad, father
ati, taine	të atij	his
tass, tas	tas, gotë, enë	cup, bowl
taos	tas, poç	pottery
taoteθ, θeoti	(të) Teutës	Teutas'
θehe	teje	to you
temes	tim	my/mine
tes	ndezë	started
θe tes, θes	ti, jote, ty	you/r
teorri	terri	darkness
ti, θi	ti; ty; teje	you
θi, tei	ty	you
tia	e tij	his

timi, tima	timi	smoke/ing
tina; tina	e tij; të tij	his
tin/a	yti; i tij	your; his
tis; tis	yt, tënd, ti; e tij	your; you; his
<i>θivareti</i>	<i>tivaras?</i>	<i>Tivaras?</i>
trigonoš	tri/trekëndsh	triangle; tripod
trohan, troahan	trohanë, trahana	<i>trahana</i> , sort of food
to, toe	te; tu; të; duke	by; your; to; toward
θo, ton	të	to, of
θoat	dhanë; jap	gave/given
θoa	tonë	our
toa; ton	tua; tënd	your
tok	toka, vendi	land, country
θolan	Tolan, e. pers.	Tolan, prop. n.
Tōlti	Tōlti, e. pers.	Tōlti, prop. n.
<i>tohvre?</i>	<i>e/tina? tyre?</i>	<i>his? their?</i>
tooa	ty	you
toska	toske; etn.	Tosk, ethn.
tou	ty	to you
totor	tetor	
tos	tënd/e	
θ/pidan	t'pitë, e pime, të pirë	drinking
traohan	trahanë	<i>trahana</i> , kind of food
turena	tyrrenas (etrusk); etn.	Tyrrhenan; ethn.
tur/o	o/u turr(ë), u turr	rashed
turis	thur	weave
tute	tutë	fear
Ψana	Thana, teon.	Thana, theon.
tao	tha	says
taearaiz	thirrje; thërras	/to/ call, /to/ shout
θhian	thiun	pig
tθes	thes	bag
θeassallih	thesali/as	Thessaly/an
tahetis	i/e thatë	dry
θoade	thatësi; të thatë	drought; dry
θoav, θava/n, θdati	thavë, thatësi, tharë	drought, dried
on	thonë, flasin	say, tell
θraiki/o	thrakas, etnonim	Thracian, ethnonym
θrres	thrras, thërras	call

geras	<i>qeras, bëj dhurata?</i>	<i>to offer?</i>
u		
u	<i>u, unë?</i>	<i>I?</i>
va?/ua	<i>ia</i>	<i>to him</i>
uon	<i>jonë, tonë</i>	<i>our</i>
ui	<i>uj, uji</i>	<i>water</i>
ukani; leukani	<i>ujk; etnonim</i>	<i>wolf; ethnonym</i>
urom	<i>urojmë</i>	<i>wish, congratulate</i>
v		
va	<i>va, shteg</i>	<i>path</i>
va	<i>a, është; vajti, shkoi</i>	<i>is; went</i>
vai	<i>vaj</i>	<i>oil</i>
vai, vais	<i>vaj/in; vajtoj/vajtim</i>	<i>crying, mourn/ing</i>
vaides	<i>vajtesë, vajtim</i>	<i>mourning procession</i>
val/as	<i>valë; valle</i>	<i>wave; dance</i>
valla	<i>valle</i>	<i>dance</i>
vallass/o	<i>vëlla; vallëzoj?</i>	<i>brother; to danse?</i>
vaanet	<i>vnue, vënë, vuaj</i>	<i>put/ing; suffer</i>
var, vare	<i>varr</i>	<i>grave, tomb</i>
varnet	<i>varur, e</i>	<i>hanged</i>
vas, vvasi, vašš	<i>vashë, nuse; vaste?</i>	<i>maiden; citizen?</i>
vasti, vaste, vaske	<i>qytet, qytetar/e, banore</i>	<i>city; citizen</i>
vatarai	<i>vatrën, vatrë</i>	<i>hearths/lands</i>
vate, vatei	<i>shkoj, dërgoj</i>	<i>go, send, bring</i>
va ^v i	<i>atij</i>	<i>him</i>
ve	<i>ven, vete</i>	<i>goes</i>
ven	<i>vend</i>	<i>place</i>
veinan, vena/s	<i>vendin, vendet</i>	<i>lands</i>
vella?	<i>vëlla?</i>	<i>brother?</i>
venan	<i>me venun, për të vënë</i>	<i>to put on (you)</i>
vena/s	<i>venë(n), vendin (kall.)</i>	<i>wine; land (akk.)</i>
veir, veri	<i>verë (stinë vere)</i>	<i>summer</i>
vete	<i>vetë</i>	<i>him/herself</i>
vi, vin	<i>vjen, erdhi; vinë</i>	<i>comes, came; come</i>
via	<i>vjen, eja</i>	<i>come</i>
vin	<i>vinë, verë</i>	<i>wine</i>
viðe	<i>vithe</i>	<i>ass</i>

vina	verë, pije	wine
vistina	eja te ne, vizitona	come to visit us,
voθoi	vnoi, mori, vuri	took; to put
vuna	vuna, vura	brought, put
z/zh		
zalle/s,	zalleve; rërës, tokës	sands; soils
za; zzan/i	za, zani, zëri	voice
zairi	zjarr	fire
zao	zane, zure	caught, you
zar	zor?	hard?
zaras	zaras, etn.	Zaras, ethn.
zare, zarr	zjarr/e	fire/s
zarresh, ziaroz	i zjarreve	fires
zas	zëri	voice
zat/et	zot, zota	lord, gods
zen	zënë	taken
zena	zena/gruaja/~zana	wife; fairy
zes	zi, i	black
zesnates	zesnatë, me ag	at dawn
zi	si, që	that
zi	kohë e keqe, zi, errësirë	dark times
zi, zia	zia, ditët e zisë	the mourning days
ziaro	zjarr	fire
zihi	zuri & shpëtoi	helped
zikeln	zënka, zënë	quarrel/ed
zinn	zien, zier	boiled
zis, i	e zisë	dark times
žena, zena	žena, gruaja	wife
zer/a	u nxe, është nxehur	got angry <i>ih</i>

Indeksi i Mbishkrimeve (hyrjet kryesore)

1. MLM 1 A1	147
2. MLM 2 A1	152
3. MLM 8 A1	157
4. MLM 9 A1	162
5. MLM 10 A1	164
6. MLM 11 A1	168
7. MLM 12 A1	169
8. MLM 13 A1	171
9. MLM 14 A1	173
10. MLM 15 A1	174
11. MLM 17 A1	174
12. MLM 18 A1	176
13. MLM 19 A1	177
14. MLM 20 A1	179
15. MLM 21 A1	181
16. MLM 22 A1	182
17. MLM 23 A1	184
18. MLM 24 A1	185
19. MLM 25 A1	186
20. MLM 26 A1	187
21. MLM 27 A1	188
22. MLM 28 A1	190
23. MLM 30 A1	192
24. MLM 31 A1	192
25. MLM 32 A1	193
26. MLM 33 A1	195
27. MLM 34 A1	196

28. MLM 35 Al	197
29. MLM 38 Al	198
30. MLM 39 Al	201
31. MLM 40 Al	202
32. MLM 43 Al	203
33. MLM 44 Al	204
34. MLM 46 Al	205
35. MLM 47 Al	207
36. MLM 48 Al	208
37. MLM 49 Al	210
38. MLM 50 Al	211
39. MLM 51 Al	212
40. MLM 53 Al	214
41. MLM 1 Ar	216
42. MLM 2 Ar	216
43. MLM 5 Ar	218
44. MLM 6 Ar	219
45. MLM 10 Ar	219
46. MLM 1 Az	221
47. MLM 1 Bal	225
48. MLM 2 Bal	228
49. MLM 3 Bal	230
50. MLM 4 Bal	231
51. MLM 5 Bal	232
52. MLM 6 Bal	234
53. MLM 7 Bal	235
54. MLM 8 Bal	236
55. MLM 9 Bal	237
56. MLM 10 Bal	239
57. MLM 12 Bal	240
58. MLM 13 Bal	241
59. MLM 14 Bal	242
60. MLM 15 Bal	244
61. MLM 19 Bal	245
62. MLM 20 Bal	246
63. MLM 22 Bal	247
64. MLM 23 Bal	248

65. MLM 24 Bal	249
66. MLM 25 Bal	250
67. MLM 26 Bal	251
68. MLM 1 Bas	252
69. MLM 2 Bas	270
70. MLM 3 Bas	271
71. MLM 6 Bas	271
72. MLM 10 Bas	273
73. MLM 11 Bas	274
74. MLM 14 Bas	276
75. MLM 15 Bas	277
76. MLM 17 Bas	279
77. MLM 18 Bas	280
78. MLM 19 Bas	283
79. MLM 20 Bas	284
80. MLM 21 Bas	285
81. MLM 22 Bas	286
82. MLM 23 Bas	287
83. MLM 24 Bas	289
84. MLM 26 Bas	289
85. MLM 27 Bas	291
86. MLM 1 Br	292
87. MLM 2 Br	308
88. MLM 4 Br	309
89. MLM 2 Cae	316
90. MLM 3 Cae	317
91. MLM 4 Cae	318
92. MLM 5 Cae	319
93. MLM 6 Cae	320
94. MLM 7 Al	321
95. MLM 8 Cae	322
96. MLM 9 Cae	324
97. MLM 10 Cae	325
98. MLM 11 Cae	326
99. MLM 12 Cae	327
100. MLM 13 Cae	328
101. MLM 14 Cae	335

102. MLM 17 Cae	335
103. MLM 18 Cae	337
104. MLM 19 Cae	338
105. MLM 20 Cae	340
106. MLM 21 Cae	341
107. MLM 22 Cae	342
108. MLM 23 Cae	344
109. MLM 24 Cae	345
110. MLM 25 Cae	347
111. MLM 28 Cae	348
112. MLM 30 Cae	349
113. MLM 31 Cae	350
114. MLM 32 Cae	351
115. MLM 33 Cae	352
116. MLM 34 Cae	353
117. MLM 35 Cae	354
118. MLM 36 Cae	354
119. MLM 37 Cae	356
120. MLM 38 Cae	356
121. MLM 1 Can	357
122. MLM 2 Can	358
123. MLM 3 Can	359
124. MLM 5 Can	360
125. MLM 5 Can	361
126. MLM 1 Car	363
127. MLM 3 Car	364
128. MLM 4 Car	375
129. MLM 8 Car	377
130. MLM 1 Cav	378
131. MLM 8 Cav	378
132. MLM 9 Cav	379
133. MLM 1 Di	380
134. MLM 1 Fr	382
135. MLM 2 Fr	384
136. MLM 1 Ga	385
137. MLM 1 Gn	386
138. MLM 2 Gn	388

139. MLM 3 Gn	389
140. MLM 4 Gn	390
141. MLM 6 Gn	391
142. MLM 7 Gn	391
143. MLM 8 Gn	392
144. MLM 10 Gn	393
145. MLM 13 Gn	394
146. MLM 14 Gn	395
147. MLM 15 Gn	396
148. MLM 16 Gn	397
149. MLM 20 Gn	398
150. MLM 21 Gn	399
151. MLM 24 Gn	400
152. MLM 25 Gn	402
153. MLM 26 Gn	402
154. MLM 33 Gn	404
155. MLM 36 Gn	405
156. MLM 1 Gro	406
157. MLM 2 Gro	407
158. MLM 1 Hy	409
159. MLM 3 Hy	410
160. MLM 1 La	411
161. MLM 1 Lup	412
162. MLM 2 Lup	414
163. MLM 3 Lup	415
164. MLM 6 Lup	416
165. MLM 11 Lup	417
166. MLM 12 Lup	418
167. MLM 14 Lup	418
168. MLM 16 Lup	419
169. MLM 17 Lup	420
170. MLM 21 Lup	420
171. MLM 25 Lup	421
172. MLM 27 Lup	422
173. MLM 36 Lup	423
174. MLM 37 Lup	424
175. MLM 39 Lup	426

176. MLM 42 Lup	427
177. MLM 43 Lup	428
178. MLM 46 Lup	429
179. MLM 47 Lup	430
180. MLM 48 Lup	431
181. MLM 49 Lup	432
182. MLM 50 Lup	433
183. MLM 3 Man	434
184. MLM 4 Man	435
185. MLM 5 Man	436
186. MLM 6 Man	437
187. MLM 7 Man	438
188. MLM 8 Man	439
189. MLM 1 Mas	440
190. MLM 2 Me	441
191. MLM 3 Me	442
192. MLM 6 Me	443
193. MLM 8 Me	444
194. MLM 9 Me	445
195. MLM 17 Me	446
196. MLM 18 Me	447
197. MLM 21 Me	448
198. MLM 23 Me	449
199. MLM 26 Me	450
200. MLM 27 Me	451
201. MLM 39 Me	452
202. MLM 41 Me	453
203. MLM 1 Mo	454
204. MLM 2 Mu	458
205. MLM 3 Mu	460
206. MLM 4 Mu	461
207. MLM 6 Mu	462
208. MLM 7 Mu	464
209. MLM 1 Ne	465
210. MLM 2 Ne	467
211. MLM 1 Os	467
212. MLM 2 Os	468

213. MLM 3 Os	470
214. MLM 4 Os	471
215. MLM 5 Os	472
216. MLM 8 Os	473
217. MLM 9 Os	474
218. MLM 1 Pc	475
219. MLM 3 Ro	476
220. MLM 4 Ro	478
221. MLM 5 Ro	480
222. MLM 6 Ro	482
223. MLM 7 Ro	483
224. MLM 8 Ro	485
225. MLM 9 Ro	487
226. MLM 10 Ro	488
227. MLM 11 Ro	489
228. MLM 12 Ro	490
229. MLM 13 Ro	491
230. MLM 14 Ro	493
231. MLM 15 Ro	494
232. MLM 16 Ro	496
233. MLM 17 Ro	497
234. MLM 18 Ro	497
235. MLM 19 Ro	498
236. MLM 20 Ro	500
237. MLM 22 Ro	504
238. MLM 23 Ro	505
239. MLM 24 Ro	506
240. MLM 1 Rud	506
241. MLM 2 Rud	507
242. MLM 4 Rud	508
243. MLM 6 Rud	509
244. MLM 4 Rud	510
245. MLM 8 Rud	511
246. MLM 9 Rud	512
247. MLM 11 Rud	513
248. MLM 13 Rud	514
249. MLM 14 Rud	514

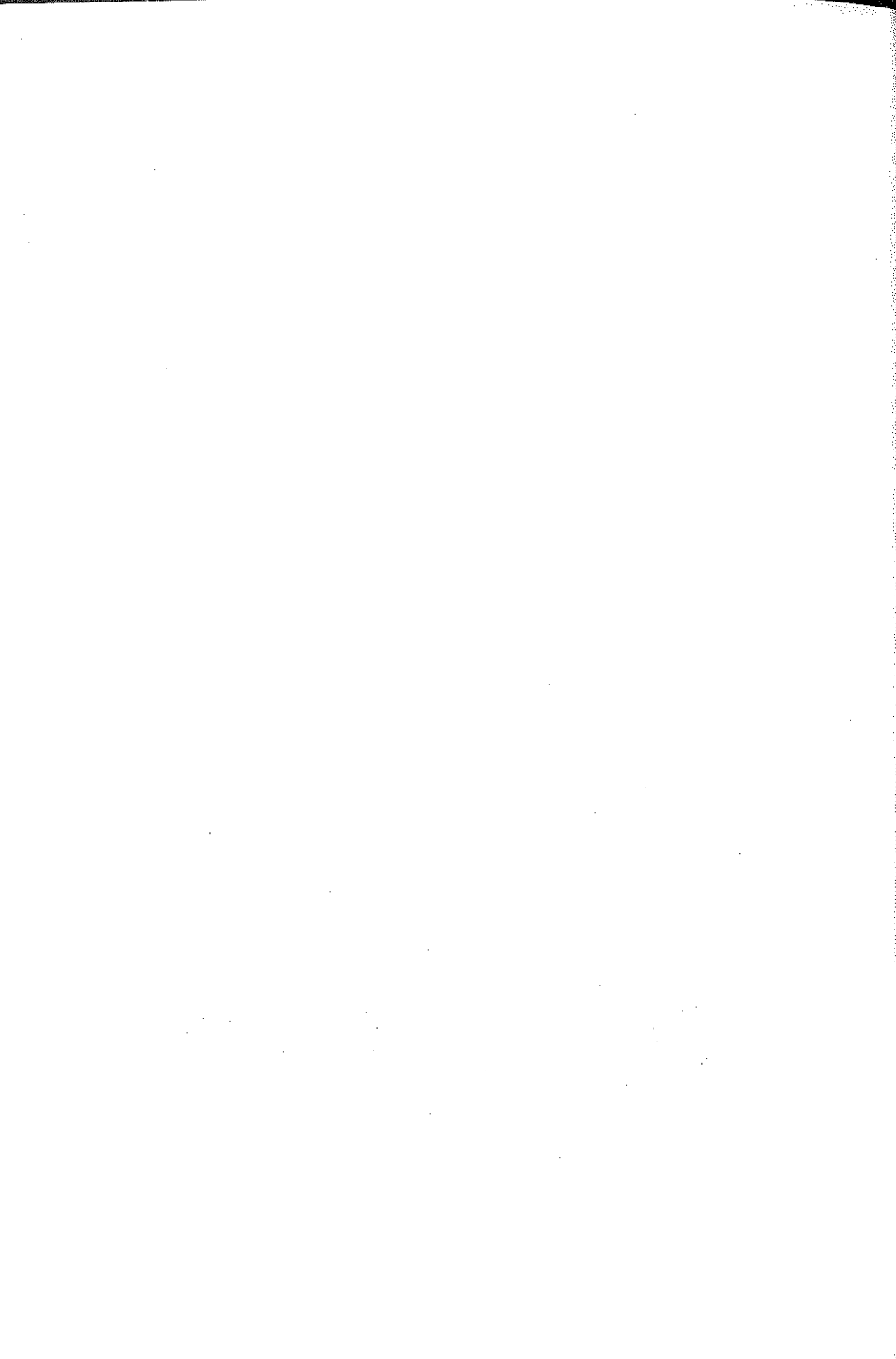
250. MLM 15 Rud	515
251. MLM 16 Rud	516
252. MLM 17 Rud	517
253. MLM 19 Rud	518
254. MLM 20 Rud	519
255. MLM 21 Rud	520
256. MLM 24 Rud	521
257. MLM 25 Rud	522
258. MLM 27 Rud	522
259. MLM 28 Rud	523
260. MLM 29 Rud	524
261. MLM 33 Rud	524
262. MLM 35 Rud	525
263. MLM 3 Ruv	526
264. MLM 10 Ruv	527
265. MLM 11 Ruv	529
266. MLM 12 Ruv	530
267. MLM 1 Sa	532
268. MLM 1 Sv	533
269. MLM 3 Si	535
270. MLM 5 Si	535
271. MLM 1 So	536
272. MLM 2 So	537
273. MLM 1 Ta	538
274. MLM 1 Ur	539
275. MLM 2 Ur	540
276. MLM 4 Ur	541
277. MLM 5 Ur	542
278. MLM 7 Ur	543
279. MLM 8 Ur	543
280. MLM 10 Ur	544
281. MLM 11 Ur	545
282. MLM 13 Ur	548
283. MLM 14 Ur	549
284. MLM 15 Ur	549
285. MLM 17 Ur	549
286. MLM 19 Ur	551

287. MLM 22 Ur	553
288. MLM 23 Ur	556
289. MLM 32 Ur	557
290. MLM 33 Ur	558
291. MLM 36 Ur	559
292. MLM 39 Ur	560
293. MLM 41 Ur	560
294. MLM 43 Ur	561
295. MLM 4 Uz	563
296. MLM 5 Uz	565
297. MLM 8 Uz	567
298. MLM 9 Uz	568
299. MLM 10 Uz	571
300. MLM 11 Uz	572
301. MLM 1 Ve	573
302. MLM 2 Ve	573
303. MLM 4 Ve	574
304. MLM 9 Ve	575
305. MLM 17 Ve	576
306. MLM 18 Ve	576
307. MLM 19 Ve	578
308. MLM 20 Ve	579
309. MLM 1 Vi	580
310. MLM 3 Vi	581
311. MLM 4 Vi	582
312. MLM 5 Vi	583
313. MLM 2 Ol	584
314. MLM 3 Ol	585
315. MLM 4 Ol	586
316. MLM 1 Dubia	587
317. MLM 2 Dubia	588
318. MLM 4 Dubia	589
319. MLM 9 Dubia	591
320. MLM 10 Dubia	592
321. MLM 12 Dubia	592
322. MLM 16 Dubia	593
323. MLM 19 Dubia	594

324. MLM 20 Dubia	595
325. MLM 21 Dubia	596
326. MLM 22 Dubia	597
327. MLM 23 Dubia	598
328. MLM 26 Dubia	599
329. Matzinger 2019: 146	600
330. Matzinger 2019: 147	601
331. Matzinger 2019: 148	602
332. Matzinger 2019: 149	603
333. Matzinger 2019: 150	604

BURIMET KRYESORE

- Conway R. S., Whatmough J., and Johnson, S. 1933. *The Prae-Italic Dialects of Italy*. 3 vols. Oxford University Press.
- De Simone, Carlo and Marchesini, Simona 2002. *Monumenta Linguae Messapicae*. 2 vols. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag.
- Maggiulli, Luigi & Castromediano, Sigismondo 1871. *Le iscrizioni messapiche raccolte*. Lecce: Tipografia editrice salentina.
- Matzinger, Joachim 2019. *Messapisch. Kurzgrammatiken indogermanischer Sprachen und Sprachstufen*. 2. Dr Ludwig Reichert Verlag. Wiesbaden.
- Parlangèli, Oronzo. 1960. *Studi Messapici*. Milan: ILSL.
- Ribezo, Francesco 1938. *Corpus inscriptionum messapicarum*, Bari: Edipuglia.
- Santoro, Ciro. 1983. *Nuovi Studi Messapici*. 2 vol. Galatina: Congedo.
- Santoro, Ciro. 1984. *Nuovi Studi Messapici. Primo supplemento*. Galatina: Con-gedo Editore.
- Gensini, Paolo 2021. *NOVUM CORPVS INSCRIPTIONVM MESS-APICARVM*. Lecce.

REFERENCAT

- Aigner-Foresti, Luciana 2004. "Gli Illiri in Italia: istituzioni politiche nella Messapia preromana". Gianpaolo Urso (ed.). *Dall'Ad-riatico al Danubio: l'Illirico nell'età Greca e romana: atti del convegno internazionale*. Cividale del Friuli, 25-27 settembre 2003. I convegni della Fondazione Niccolò Canussio. ETS. 79-94.
- Ajeti, Idriz 1969. *Historia e gjuhës shqipe* (Morfologjia Historike). Prishtinë: EBK.
- Alessio, Giovanni 1962. "Problemi storico-linguistici Messapici". *Studi Salentini*, XIV/1962. 294-331.
- Anthony, David W. 2007. *The horse, the wheel and language*. Princeton: Princeton University Press.
- Assmann, Aleida 2006. *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. 3. Auflage. München: Beck.
- Appian 1972. (*Appian's*) *Roman History* I. (transl. by Horace White): London & Cambridge: Harvard University Press W. Heinemann.
- Atkinson, Basil Ferris Campbell. 1931-35. Ancient Illyrian. *Transactions of philological society*. London: David Nutt: 1-14.
- Authenrieth, Georg 1895. *A Homeric Dictionary: for schools and colleges*. (Transl. by Robert B. Keep, revised by Isaac Flagg). New York: Harper & Brothers.
- Beekes, Robert & Van Beek, Lucien 2009. *Etymological Dictionary of Greek*. Leiden: Brill.
- Barić, Henrik 1919. *Albano-rumänische Studien I*. Sarajevo: Institut für Balkanforschung, [= Zur Kunde der Balkanhalbinsel. Quellen und Forschungen VII].
- Barić, Henrik 1959. *Istoriја arbanaskog jezika*. Sarajevo: ND SR Bosne i Hercegovine, [= Balkanološki Institut. Djela X II/1].
- Barić, Henrik 1955. *Hymje në historin e gjuhës shqipe* (përkthyer nga: H. Thaçi, Hasan Kaleshi). Prishtinë: Mustafa Bakija.
- Bartholomae, Christian 1904. *Altiranisches Wörterbuch*. Strassburg: Karl J. Trübner.

- Bechtel, Ruth Moore 1937. "The Messapic *Klaohizis* Formula". *Language*, Vol. 13, No. 3: Linguistic Society of America. 177-185.
- Beekes, Robert 2010. *Ethymological Dictionary of Grek*. Leiden: Brill.
- Beekes, Robert S. P. 2011. *Comparative Indo-European Linguistics*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Benllœw, Louis 1879. *Analyse De La Langue Albanaise: Étude de Grammaire Comparée*. Paris: Maisonneuve.
- Benveniste, Émile 2016. *Dictionary of Indo-European Concepts and Society*. (Transl. by Elizabeth Palmer D). Chicago: How Books.
- Besnard, Guillaume. & Bervillé, André 2000. "Multiple origins for Mediterranean olive". *Olea europaea* L. ssp. *Europaea*. Based upon mitochondrial DNA polymorphisms. *Comptes Rendus de l'Académie des Sciences*.
- Blakemore, Colin 1977. *Mechanics of the mind*. Cambridge: Cambridge University Press
- Blanchum, Franciscum [Bardhi, Frang] 1635[2008]. *Dictionarum Latino-Epiroticum*. (Përg. B. Demiraj) Romë/Shkodër.
- Blevins, Juliette 2007. *Evolutionary Phonology. The emergence of sound patterns*. New York: Cambridge University Press.
- Boardman, John; Sollberger, E. (eds.) 1982. *The Cambridge Ancient History: The Prehistory of the Balkans; and the Middle East and the Aegean world, tenth to eighth centuries B.C. III* (part 1), (2 ed.). Cambridge University Press.
- Boedeker, Deborah Dickmann 1974. *Aphrodite's entry into Greek epic*. Leiden: Brill.
- Bokshi, Besim 1984. *Prapavendosja e nyjës në gjuhët ballkanike*. Prishtinë: Rilindja.
- Bokshi, Besim 2010. *Periodizimi i ndryshimeve morfologjike të shqipës*. Prishtinë: ASHAK.
- Bonfante, Giuliano 1994. "The Etymology of *hippos*". *Journal of Indoeuropean Studies* 24. 111-115.
- Bonnet, Guillaume 1998. *Les mots Latins de l'Albanais*. Paris: L'Harmattan.
- Bopp, Franz 1854. *Ober das Albanesische in seinen verwandtschaftlichen Beziehungen. Königliche Preussische Akademie der Wissenschaften. Abhandlungen der Philosophisch-historischen Klasse*. Berlin: J. Stargardt. 459-549.

- Bopp, Franz 1884-1885. *Grammaire comparé des langues indo-europeennes*. Trad. par MICHEL BREAL. I - V. Paris: Imprimerie nationale.
- Bowra, Cecil M. 1952. *Heroic Poetry*. London: Macmillan & Co. LTD.
- Borgeaud, Willy Alfred 1943. *Les Illyriens en Grece et en Italie*. Geneva.
- Briquel, Dominique 1974. "Le problème des Dauniens". *Mélanges de l'école française de Rome*. Année 1974, 86-1. 7-40.
- Brixhe, Claude & Lejeune, Michel 1984. *Corpus des inscriptions paléophrygiennes*, Paris.
- Brugman, Karl 1904. *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*. Strassburg: Karl J. Trilbner.
- Bruni, Stefaono. 2017. "External Relationships 450-250 BCE". A. Naso (ed.). *Etruscology*. Boston/Berlin: Walter de Gruyter. 1141-1157.
- Buda, Aleks, 1984. *Problems of the formation of the Albanian people, their language and culture: conference*. Tiranë: 8 Nëntori.
- Bundo, Sherif 2023. *Dollia si kumt i trashëgimisë kulturore*. Tiranë: Mediaprint.
- Burger, Gert-Jean. L. M., 1998 [2023]. *Constructing Messapian Landscapes. Settlement, Dynamics, Social Organisation and Culture Contact in the Margins of Graeco-Roman Italy*. Amsterdam: J. C. Gieben, Amsterdam.
- Burgers, Gert-Jean & J.P. Crielaard 2007. "Greek colonists and indigenous populations at L'Amastuola, southern Italy." *BABesch* 82, 77-114.
- Burgers, Gert Jean 2023. "Greek colonists and indigenous populations at L'Amastuola, southern Italy." *BABesch* 82, 77-114.
- Buzuku, Gjon 2013. *Meshari* (Translit. nga N. Resuli), London: The Center for Albanian Studies.
- Bugge, Sophus 1891. "Beiträge zur etymologischen Erläuterung der albanesischen Sprache". *Beiträge zur Kunde der Indogermanischen Sprachen* 18. *Bezzenbergers Beitrage*. 161-201.
- Burke, Edmund 1998. *Philosophical Inquiry into Origin of our Ideas of the Sublime and Beautiful*. Oxford: Oxford University Press.
- Byzantii, Stephani 1849. *Ethnicorum quae supersunt*. I. (Ed. by Meineke, August) Berolini: Impensis G. Reimeri.
- Camaj, Martin 1966. *Albanische Wortbildung*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Camaj, Martin 1984. *Albanian Grammar*. Wiesbaden: Harrassowitz.

- Camarda, Demetrio 1864. *Saggio di Grammatologia comparata sulla lingua albanese*. Livorno: Successore di Egisto Vignozzi.
- Camarda, Demetrio 1866. *Appendice al Saggio di Grammatologia comparata sulla lingua albanese*. Prato: Alberghetti E. C.
- Campanile, Enrico 1997. "L'Italique". *Langues Indoeuropéens* (Meillet, A., ed.), CNRS Éditions, Paris. 283-398.
- Carlyle, Thomas 1908. *On Heroes, Hero-Worship and the Heroic in History*. London: J. M. Dent & Sons.
- Ceka, Neritan 1986. "Disa ngjashmëri Ilire-Daune në fushën e artit protohistorik / Quelques concordances Illyro-Daunes dans le domaine de l'art protohistorique". *Iliria*, 16-2, 281-284.
- Ceka, Neritan 2015. *Ilirët, deri te shqiptarët*. Tiranë: Migjeni.
- Chang, Will; Chundra Cathcart; David Hall; Andrew Garrett. 2015. Ancestry constrained phylogenetic analysis supports the Indo-European steppe hypothesis. *Language* 91. 194-244.
- Ciceri, Marko 2012. Il genitivo Messapico in -ihī. *Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia del Università degli Studi di Milano*. 65: 71-102.
- Cimochowsky, Wacław 1953. *Zur Albanische Wortforschung*. LP IV. 189-210.
- Conway R. S., Whatmough J., and Johnson, S. 1933. *The Prae-Italic Dialects of Italy*. 3 vols. Oxford University Press.
- Colivicchi, FOL 2009. "Warriors and citizens: Models of self-representation in native Basilicata". M. Osanna (ed.) *Verso la città: Forme insediative in Lucania e nel mondo italico fra IV e III sec. a.C.: Atti delle giornate di Studio*. 13-14 maggio 2006. Venosa. 69-88.
- Colivicchi, FOL 2014. "Native Vase Shapes in South Italian Red-Figure Pottery". T. H. Carpenter, K.M. Lynch, and E.G.D. Robinson (eds.) *The Italic People of Ancient Apulia: New Evidence from Pottery for Workshops, Markets, and Customs*. New York: Cambridge University Press; 213-242.
- Conran, Caroline 1983. "Tracta and Trachanas". *Petits Propos Culinaires*. vol. 13/1983. 76-77.
- Cordignano, Fulvio 1943. *La poesia epica di confine nell'Albania del Nord. I Parte*. Venezia: Tip. Libreria emiliana.
- Crielaard, Jan Paul & Gert-Jan Burgers 2011. "Communicating identity in an Italic-Greek community: the case of L'Amastuola (Salento)".

- M. Gleba & H.W. Horsnæs (eds.), *Communicating Identity in Italic Iron Age Communities*. Oxford. 73-89.
- Crielaard, Jan-Paul 2000. "Honour and Valour as Discourse for Early Greek Colonization (8th-7th centuries B.C.)". F. Krinzing (ed.), *Akten des Symposions "Die Ägäis und das westliche Mittelmeer. Beziehungen und Wechselwirkungen 8. bis 5. Jh. v. Chr., Wien, 24. bis 27. März 1999*. 499-506. Wien.
- Crossland, Ronald A. 1976. "The dialectological position of Illyrian within the Indo-European, language-family and its implications for Prehistory". *Iliria* 5. Tirana. 61-66.
- Cursach, Bartomeu Obrador, 2018. *Lexicon of the Phrygian Inscriptions*. Universitat de Barcelona.
- Çabej Eqrem 1986. *Studime gjuhësore I-VI*, Rilindja, Prishtinë.
- Çabej, Eqrem 1982-2006. *Studime etimologjike në fushë të shqipes*. Tiranë: I 1982; II 1976; III 1987; IV 1996; V 2014; VI 2002; VII 2006.
- Çabej, Eqrem 2011 (1934-1942). *Diana dhe Zana - studime kulturhistorike*. (ed. Brikena Çabej) Tiranë.
- Çabej, Eqrem 1939. "Die albanische Volksdichtung". In: *Leipziger Vierteljahrsschrift für Südosteuropa* 3. 94-213.
- Davranoglou, Leonidas-Romanos; Aristodemou, Aris; Weselowski Davis; Heraclides, Alexandros 2023. *Ancient DNA reveals the origins of the Albanians*. Available from: https://www.researchgate.net/publication/371376439_Ancient_DNA_reveals_the_origins_of_the_Albanians [accessed Jul 06 2023].
- De Bernardo Stempel 2003. *Der Beitrag des Keltischen zur Rekonstruktion des idg. Nomens. Indogermanisches Nomen. Derivation, Flexion und Ablaut. Akten der Arbeitstagung der indogermanischen Gesellschaft*. Freiburg, 19. bis 22. Sept. 2001. E. Tichy, D. S. Wodtko, and B. Irslinger (eds.), Bremen: Hempen: 31-50.
- Dedvukaj, Lindon 2023. *Linguistic evidence for the Indo-European and Albanian origin of Aphrodite*. *Proc Ling Soc Amer* 8(1).
- Deecke, Wilhelm 1881. "Zur Entzifferung der messapischen Inschriften. I". Herausg. von Ribbeck Otto & Buecheler Franz. *Rheinisches Museum für Philologie*. Frankfurt Am Main: Verlag von Johann David Sauerländer. 576-596.
- Deecke, Wilhelm 1882. "Zur Entzifferung der messapischen Inschriften. II". Herausg. von Ribbeck Otto & Buecheler Franz. *Rhei-*

- nisches Museum für Philologie*. Frankfurt Am Main: Verlag von Johann David Sauerländer. 373-397.
- Deecke, Wilhelm 1885. "Zur Entzifferung der messapischen Inschriften. III". Herausg von Ribbeck Otto & Buecheler. *Franz Museum für Philologie*. Frankfurt Am Main: Verlag von Johann David Sauerländer. 133-144.
- Desnickaja, Agnija 1975. "Mbi lidhjet boshnjake-shqiptare në poezinë epike." *Gjurmime albanologjike. Folklor dhe Etnologji*. Nr. V. 1977. Prishtinë: IAP. 41-62.
- Dizdari, Tahir 2005. *Fjalor i orientalizmave në gjuhën shqipe*. Tiranë: AITC.
- Duchesne-Guillemin Jacques 2002. "Le nom du cheval en Grec et en vieux perse (note d'information)". *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 146e année, N. 2. 647-648.
- D'Andria, Francesco 2022. "Necessità di un'archeologia delle iscrizioni: tra Taranto, la Messapia e l'Athenaion di Castro." *Orizzonti. Rassegna di archeologia*. XXIII/2002. Pisa, Roma: Fabrizio Serra Editore: 67-85.
- D'Andria, Francesco 2017. "Ipotesi sul basileion di Oria". *«Kithon Lydios» Studi di storia e archeologia con Giovanna Greco a cura di Luigi Cicala e Bianca Ferrara*. Naus Editoria, Napoli. 743-755.
- D'Andria, Francesco 1982. "Il Salento nell' VIII e VII sec.: Nuovi dati archeologici". In: *Annuario della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente*. LX N.S., XLIV. 110-116.
- D'Andria, FOL 1988. *Messapi e Peuceti, in Italia omnium terrarum alumna*. Milan.
- D'Andria, FOL 1990. *Archeologia dei Messapi*. Lecce: Museo Provinciale.
- D'Andria, FOL and Dall'Aglia, A. 2003. *Klaohi Zis. Il culto di Zeus a Ugento*. Cavallino.
- D'Angely, Robert 1991. *Des Etrusques à l'Empire Byzantin* III. Paris: MCMLXII.
- Daquino, Cesare 1999. *I Messapi. Il Salento prima di Roma*, Lecce: Capone.
- De Mandach, Andre B. 1957. "The So-Called Aoi in the Chanson de Roland". *Symposium: A Quarterly Journal in Modern Literatures*. Volume 11, Issue 2. 303-315.

- De Simone, Carlo 1972. "La lingua messapica: tentativo di una sintesi". Attilio Stazio (ed.), *Le genti non Greche, della Magna Grecia. Atti dell' XI Convegno di Studi sulla Magna Grecia*. Taranto, 10–15 ott. 1971. Naples: Arte tipografica. 125-201.
- De Simone, Carlo 1975. "Intervento". Pietro Romanelli (ed.), *Orfismo in Magna Grecia. Atti del quattordicesimo Convegno di Studi sulla Magna Grecia*. Taranto, 6–10 ott. 1974. Naples: Arte Tipo-grafia. 159-160.
- De Simone, Carlo 1978. "Contributi per lo studio della flessione nominale messapica". Parte Prima: l'evidenza. *Studi Etruschi* 46: 223–251.
- De Simone, Carlo 1983 "Su *tabaras* (femm. -a) e la diffusione di culti misteriosofici nella Messapia". *Studi Etruschi*, 50: 178-197.
- De Simone, Carlo 1985 "La posizione linguistica dell'Epiro e della Macedonia". Attilio Stazio and Maria Luisa, Napolitano (eds.) 1984. *Magna Grecia Epiro e Macedonia. Atti del ventiquattresimo Convegno di studi sulla Magna Grecia*. Taranto, 5-10 ottobre 1984. Naples: Istituto per la Storia e l'Archeologia della Magna Grecia: 45–83.
- De Simone, Carlo 1988a. "Iscrizione messapiche della Grotta della poesia (Melendugno, Lecce)". *Annali della Scuola, normale superiore di Pisa* 3/18, 2: 325–415.
- De Simone, Carlo 1988b. "Messapico *tabaras* "sacerdote": tra significato e designazione". Jorn Albrecht (ed.). *Energeia und Ergon. Sprachliche Variation-Sprachgeschichte-Sprachtypologie. Studia, in honorem E. Coseriu*. Tübingen: Narr. 481-483.
- De Simone, Carlo 1992. "Sul genitivo messapico in -*ihī*". *Annali della Scuola normale superiore di Pisa* 3/12, 1. 1-42.
- De Simone, Carlo 1993. "Messapico *Haz(z)avas* ~ Ant. Ind. Juhōmi: un miraggio". «*StEtr*», LVIII, 1992 [1993]. 201-207.
- De Simone, Carlo 1993a. "Messapisch *tabaras*, -ā "Priester, -in". Frank Heidermanns, Helmut Rix, and Elmar Seebold (eds.), *Sprachen und Schriften des antiken Mittelmeerraums. Festschrift für J. Untermann zum 65. Geburtstag*. Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität. 445-454.
- De Simone, Carlo 2013. "Jurgen Untermann gewidmet: 46 Jahre nach dem Erscheinen des Beitrags *Die messapischen Personennamen* (1964)". Jose Luis Garcia Ramon, Daniel Kolligan, and Paolo Poccetti (eds.), *Sprachkontakt und Kulturkontakt im alten Italien*.

- 10 Jahre nach Jurgen Untermanns "Worterbuch des Oskisch-Umbrischen". (= *Linguarum Varietas. An International Journal* 2). Pisa: Fabrizio Serra Editore. 53–64.
- De Simone, Carlo 2018. "Messapic". Klein, Jared; Joseph, Brian; Fritz, Matthias (eds.). *Handbook of Comparative and Historical Indo-European Linguistics* 3. Walter de Gruyter. Berlin/Boston. 1839–1850.
- De Simone, Carlo and Marchesini, Simona, 2002 *Monumenta Linguae Messapicae*. vols. 1–2. Wiesbaden: Reichert.
- De Vaan, Michiel. 2008. *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*. Leiden/ Boston: Brill.
- Dionysius (of Halicarnassus), 2001 *The Roman antiquities*. (Transl. by Earnest Cary). Harvard University Press.
- Demiraj, Shaban 1988. *Gramatikë historike e gjuhës shqipe*. Rilindja: Prishtinë.
- Demiraj, Bardhyl 1997. *Albanische Etymologien. Untersuchungen zum Albanischen Erbwortschatz*. Amsterdam.
- Derksen, Rick 2007. *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden: Brill.
- Desnickaja, Agnija 1968. *Albanskij jazyk i ego dialekty*. Leningrad: Nauka, 1968.
- Desnickaja, Agnija 1984. "Drevnie balkano-baltijskie sootvetstvija i albanskij jazyk". *Sravnitel'noe jazykoznanie i istorija jazykov*. Leningrad. 192–210.
- Douce, Francis 2020. *The dance of the death*. Outlook Verlag.
- Elezi, Mehmet 2009. *Fjalor i gjuhës shqipe*. Enti Botues 'Gjergj Fish-ta'.
- Elsie, Robert 2001. *A Dictionary of Albanian Religion, Mythology, and Folk Culture*. New York: NYU Press.
- Erickson, Jeff 2019. *Algorithms*. University of Illinois: Urbana Champaign.
- Eratosthenes 2010. *Geography* (ed. by D. W. Roller). Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Eska, J. F. & Wallace, R. E. 2001. Remarks on the Thematic Genitive Singular in Ancient Italy and Related Matters. *Incontri Linguistici* 24: 77–97.
- Evans, Arthur John 2010. *Illyrian Letters*. Cambridge/New York: Cambridge University Press.

- Fick, Henry H. 1887. *The dance of death*. New York: The Lithografer Pub. Co.
- Fillmore, Charles. J. 1982. "Frame semantics". *Linguistics in the Morning Calm*, Seoul. 111–137.
- Foley, John M. (ed.) 2005. *A Companion to Ancient Epic*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Fortson, Benjamin W. 2010. *Indo-European Language and Culture*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Fox, Anthony 1995. *Linguistic Reconstruction: An Introduction to Theory and Method*. Oxford: Oxford University Press.
- Fögen, Thorsten 2017. "Zur Wahrnehmung von Zwei- und Mehrsprachigkeit der römischen Antike". Herausg. Von Stefan Freund und Leonni Janssen. *Communis lingua gentibus. Inter-kulturalität und Lateinunterricht*. Kartoffeldruck-Verlag. 89-124.
- Frank, Grace. 1933. "Aoi in the Chanson de Roland". *PMLA*, Vol. 48, No. 3, Cambridge: Cambridge University Press. 629-635.
- Frankel, Ernst 1962-1965. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. I - II. Heidelberg - Goettingen: Carl Winter and Vandenhoeck & Ruprecht.
- Frashëri, Kristo 2013. *Etnogjeneza e shqiptarëve*. Tiranë: M&B.
- Freidenberg, Olga 1997. *Image and Concept: Mythopoetic Roots of Literature*. Amsterdam: Harwood Academic Publishers.
- Frings, Theodor. 1939. "Europäische Heldendichtung". *Neophilologus* 24. Gröningen: 1-29.
- Gjama 2024. <https://www.youtube.com/watch?v=oL7RqAo-Ib0>; Gjama e burrave të Dukagjinit (qasur më 21. 01. 2024).
- Gensini, Paolo 2021. NOVUM CORPVS INSCRIPTIONVM MESS-APICARVM. Lecce.
- Giordano, Emanuelle 2000. *Fjalor i Arbëreshvet t'Italisë / Dizionario degli Albanesi d'Italia*. Castrovillari: Edizioni 'Il Coscile'.
- Graham, Alexander John 1982. "The Colonial Expansion of Greece". John Boardman; N. G. L. Hammond (eds.). *The Cambridge Ancient History: The Expansion of the Greek World, Eighth to Sixth Centuries B.C. III* (part 3) (2 ed.). Cambridge University Press.
- Gersdorf, Ernst G. 1850. *Leipziger Repertorium der deutschen und ausländischen Literatur*. Zweiter Band Leipzig: T. O. Weigel.
- Geoffrey, Nicholas & Hammond, Lemprière 1976. *Migrations and invasions in Greece and adjacent areas*. Park Ridge: Noyes Press.

- Grote, George 1871. *History of Greece: from the earliest period to the close of the generation contemporary with Alexander the Great*. London. John Murray.
- Graur, Alexandru 1961. "A «Être» et «avoir» chez Homère". *Minoica und Homer* (Herausg. von Vladimir Georgiev und Johannes Irm-sche). Berlin: Akademie Verlag.
- Hadzopoulos, Miltiades B. 1996. *Macedonian institutions under the Kings*. 2 vols. Epigr. App. MEΛETHMATA, 22. Athens.
- Hainsworth, John B. 1991. *The idea of Epic*. Berkeley, Los Angeles and Oxford: University of California Press.
- Hagège, Claude 2009. *On the Death and Life of Languages*. Translated by Jody Gladding. New Haven and London: Yale University Press.
- Hahn, Johan George von 1854. *Albanesische Studien*. Jena: Verlag von Friedrich Mauke.
- Hamp, Eric P. 1957. "Albanian and Messapic". *Studies Presented to Joshua Whatmough*, 1957. 73-89.
- Hamp, Eric P. 1961. "Albanian be, besë oath". In: *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der Indogermanischen Sprachen*. 77. Bd., 3./4. H. 1961. Vandenhoeck & Ruprecht. 252-253.
- Hamp, Eric P. 1980. "Albanian *ështëë*". Kathryn Klar et al. (eds.) *American Indian and Indoeuropean studies: Papers in honor of Madison S. Beeler*. The Hague: Mouton. 337-46.
- Hamp, Eric P. 1982. "The Indo-European roots **bher-* in the light of Celtic and Albanian". *Zeitschrift für celtische Philologie* 39, 205-218.
- Hamp, Eric P. "The Indo-European roots **bher-* in the light of Celtic and Albanian". *Zeitschrift für celtische Philologie* 39 (1982). 205-218.
- Hamp, Eric, P. 1997. "Varia". *Etudes Celtiques*. 87-90.
- Hamp, Eric, P. 1998. "Whose Were the Tocharians? Linguistic Subgrouping and Diagnostic Idiosyncrasy". *The Bronze Age and Early Iron Age Peoples of Eastern Central Asia*. Vol 1. 307-346.
- Hamp, Eric P. 2007. *Studime krahasuese për shqipen*. Prishtinë: ASHAK.
- Harapi, Zef 1961. *Etnografia e Dukagjinit* (unpublished study) Tirana: The Ethnographical Archive. IAKSA.
- Haarmann, Harold 2010. *Die Indoeuropäer. Herkunft, Sprachen, Kulturen*. Verlag C.H. Beck: München.

- Hass, Otto 1962. *Messapische Studien. Inschriften mit Kommentar, Skizze einer Laut- und Formenlehre*. Heidelberg: C Winter.
- Haas, Oto 1962. *Messapische Studien*. Heidelberg
- Hatto, Arthur Th. 1991. *Eine allgemeine Theorie der Heldenepik*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Herring, Edward 2013. "Messapians". *The Encyclopedia of Ancient History*. First Edition. Edited by Roger S. Bagnall, Kai Brodersen, Craige B. Champion, Andrew Erskine, and Sabine R. Huebner. Blackwell Publishing Ltd. 4462-4463.
- Heaney, Seamus 2000. *Beowulf - A New Verse Translation*. New York London: W.W. Northon & Company, Inc.
- Heggarty, Paul et al. 2023. *Language trees with sampled ancestors support a hybrid model for the origin of Indo-European languages*. Science 381; 28 July 2023.
- Herodotus 2009. *The Landmark Herodotus. The Histories* (Ed. by R. B. Strassler, transl. by A. L. Purvis), Anchor Books: New York.
- Herring, Edward 1991. "Socio-political change in the South Italian Iron Age and Classical periods: an application of the peer polity interaction model". *Accordia Research Papers* 2. London. 33-54.
- Herring Edward. 2007. "Daunians, Peucetians and Messapians? Societies and Settlements in South-East Italy". G. J. Bradley, E. Isayev, and C. Riva (eds.) *Ancient Italy: regions without boundaries*. Exeter. 268-294.
- Hock, W.; Fecht, R.; Feulner, A. H.; Hill, E.; Wodtko, D. S: 2015. *Altltitaisches etymologisches Wörterbuch*. I-III. Baar-Verlag: Hamburg.
- Hoenigswald, Henry M. 1992. "Comparative method, internal reconstruction, typology". Edgar C. Polomé & Werner Winter (eds.) *Reconstructing languages and cultures*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter. 23-34.
- Holbein, Hans 2016. *The dance of death. Danse Macabre*. CSIPP.
- Huet, Gérard 2016. *Héritage du Sanskrit. Dictionnaire sanskrit-français*. Version 2.95 du 15 Juin 2016.
- Huld, Martin E. 1984. *Basic Albanian etimologies*. Los Angeles: Slavica Publishers.
- Huizinga, Johan 1970. *Homo Ludens: a study of the play element in culture*. London: Paladin.

- Hyllestadt, Adam & Joseph, Brian 2022. Albanian. The Indo-European Language Family: A Philogenic Perspective. Th. Olander (ed.), Cambridge: Cambridge University Press. 223-245.
- Ismajli, Rexhep 2015. *Studime për historinë e shqipes në kontekst ballkanik*. Prishtinë: ASHK.
- Joseph, Brian D. 2013. "On old and new connections between Greek and Albanian: Some Grammatical evidence". Aristotel Spiro (ed.), *Papers from the First International Conference of Greek-Albanian Studies*. Albania, March 24-5, 2012; Tirana: Albanian-Greek Association of Philology. 7-21.
- Gusmani, Roberto 1976. "Messapisches". *Indogermanische Forschungen*. Volume 81. De Gruyter. 143-151.
- Gusmani, Roberto 2006. "Ancora sul genitivo messapico in -(A)IHF". *Laporta* (ed.). 199-205.
- Güveloğlu, Ali 2019. "An Approach on Tarhana and its Similarity to Hittite word ^oAtarašganna". *Journal of History and Future*, April 2019, Volume 5, Issue 1. 110-121.
- Lambertz, Maximilian 1917. *Die Volkspoesie der Albaner - eine einführende Studie*. Sarajevo.
- Lambertz 1958. *Die Volksepik der Albaner*. Halle: Max Niemeyer.
- Jasanoff, Jay H. 2003. *Hittite and the Indo-European Verb*: Oxford University Press.
- Jokl, Norbert 1911. *Studien zur albanesischen Etymologie und Wortbildung*. Wien: In Kommission bei A. Hölder.
- Jokl, Norbert 1923. *Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereiche des Albanischen*. Berlin & Leipzig: Walter de Gruyter & Co.
- Jones, D. M. 1965. "Messapian Studies". *The Classical Review*, volume 15, Issue 1, March 1965. 94-95.
- Katičić, Radoslav 1976. *Ancient languages of the Balkans*. Mouton, The Hague/Paris.
- Keferstein, Christian 1848. *Ansichten über die keltischen Alterthümer, die Kelten überhaupt und besonders in Teutschland, so wie den keltischen Ursprung der Stadt Halle*. Zweiter Band, Schwetschke und Sohn.
- Kloekhorst, Alwin 2008. *Etymological Dictionary of the Hittite Inherited Lexicon*. Leiden/Boston: Brill.
- Kondi, Bledar 2012. *Death and Ritual Crying: An anthropological approach to Albanian funeral customs*. Berlin: logos.

- Kortland, Frederik 1980. "Albanian and Armenian". *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 94/1980. 243-251.
- Kortland, Frederik 1998. "Reflexes of Indo-European consonants in Albanian". *Orpheus* 8/1998. 35-37.
- Krahe, Hans 1929. *Lexikon altillyrischer personennamen*. Heidelberg, C. Winter.
- Krahe, Hans 1936. *klohizis*. *Indogermanische Forschungen* 54; 83-87.
- Krahe, Hans 1955. *Die Sprache der Illyrier. (Erster Teil: Die Quellen)*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Krahe, Hans (ed.) 1964. *Die Sprache der Illyrier*. Zweiter Teil. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Krahe, Hans 1970. *Einleitung in das vergleichende Sprachstudium*. (Herausgegeben von Wolfgang Meid). Innsbruck.
- Kretschmer, Paul 1896. *Einleitung in die Geschichte der Griechischen Sprache*. Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen.
- Kristoforidhi, Konstandin 2019. *Fjalor i gjuhës shqipe (me shpjegime në frëngjisht nga Martin Camaj)*. Beograd: Dielli.
- Kurti Donat. 2010 *Zakone e doke shqiptare*. Shkodër: Biblioteka Françeskane.
- Kümmel, Martin & Rix, Helmut (eds.) 2001. *Lexikon der indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstammbildungen*. Zweite, erweiterte und verbesserte Auflage. Wiesbaden: Reichert.
- La Piana, Marco 1939. *Studi linguistici albanesi. I. Prolegomeni allo studio della linguistica albanese*. Palermo: S. Pezzino.
- La Piana, Marco 1949. *Studi linguistici albanesi*. Varia. Palermo: S. Pezzino.
- Lambole, Jean-Luc 1983. "Tarente et les Messapiens". *Mélanges de l'École française de Rome*, 95-1: 523-533.
- Lambole, Jean-Luc 1996. *Recherches sur les Messapiens, IVe-IIe siècle avant J.-C.* Ecole Rome.
- Lambole, Jean-Luc 2002. "Territoire et société chez les Messapiens". *Revue belge de Philologie et d'Histoire*. 80 (1): 51-72.
- Lenormant, François 1881-1882. "Notes archéologique sur la terre d'Otrante". In: Vitte, J. De & Lenormant, FOL. (prép. par) *Gazette archéologique: revue des Musées Nationaux*. Volume 7: 88-127.
- Liberalis, Antonius 1992. *The Metamorphoses of Antoninus Liberalis* (translated by Francis Celoria). Routledge.

- Lomas, Kathryn 1997. "Constructing the Greek: ethnic identity in Magna Graecia". Tim Cornel and Lomas, Kathryn (eds.) *Gender and Ethnicity in Ancient Italy*. University of London. 31-41.
- Lomas, Kathryn 2011. "Crossing boundaries: the inscribed votives of Southwest Italy". *Pallas*, 86/2011. 311-329.
- Lomas, Kathryn 2016. "Hidden writing: epitaphs within tombs in Early Italy". *L'écriture et l'espace de la mort: épigraphie et nécropoles à l'époque pré-romaine*. Publications de l'École française de Rome. 103-123.
- Lomas, Kathryn 2018a. *The rise of Rome. From the Iron Age to the Punic Wars*. Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press Cambridge.
- Lomas, Kathryn 2018b. "Language, Identity, and Culture in Ancient Italy. Responses to Roman conquest". Andrew Gardner, Edward Herring & Kathryn Lomas (eds.) *Creating Ethnicities & Identities in the Roman World*. ICS. University of London. 71-92.
- Lombardo, Mario 1991. "I Messapi: aspetti della problematica storica". *Stazio* (ed.). 35-109.
- Lombardo, Mario (ed.) 1992. *I Messapi e la Messapia nelle fonti letterarie Greche e Latine*. Galatina: Congedo.
- Lombardo, Mario 1994. "Tombe e riti funerari in Messapia". *Studi di Antichità* 7/1994. 25-45.
- Lombardo, Mario 2014. "Iapygians: The Indigenous Populations of Ancient Apulia in the Fifth and Fourth Centuries B.C.E." T.H. Carpenter, K.M. Lynch, and E.G.D. Robinson (eds.) *The Italic People of Ancient Apulia...* NY: Cambridge University Press. 36-68.
- Love, Nathan 2019. *AOI in the Chanson de Roland: A Divergent Hypothesis AOI...* G Adolf Beckmann.
- Lubotsky, Alexander 2021. "Sanskrit roots *hi-* 'to impel, hurl', *hiṣ-* 'to injure, harm', *hīḍ-* 'to make/be angry' and the Indo-European root enlargements *-s-* and *-d-*". *Historische Sprachforschung*, 131/1. 227-235.
- Luka, David 2003. *Studime gjuhësore IV*. Shkodër: ISSH Gjergj Fishta.
- Meier-Brügger, Michael. 2003: *Indo-European Linguistics*. Berlin & New York. Walter de Gruyter.
- Malkin, Irad 2004. "Postcolonial concepts and ancient Greek colonization". *MLQ* 65-3. 341-364.

- Mallory, James P.; Adams, Douglas Q. 2006. *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*. New York: Oxford University Press.
- Mallory, James P.; Adams, Douglas Q. 1997. *Encyclopedia of Indo-European Culture*. London: Routledge.
- Maggiulli, Pasquale 1934. *Sull'origine dei Messapi*, Lecce.
- Mani, Kujtim. "Unveiling Messapic Funerary Discourse". *Respectus Philologicus*. Nr. 45(50), 2024. 126-137.
- Mann, Stuart E. 1977. *An Albanian Historical Grammar*. Hamburg: Buske
- Marchesini, Simona 2009. *Le lingue frammentarie dell'Italia antica: manuale per lo studio delle lingue preromane*. Milano: U. Hoepli.
- Marchesini, Simona 2015. "Epigrafi messapiche del Salento". *L'IDOMENO*. 2015, n. 19. 69-78.
- Marchesini, Simona 2018. "Ellipsis and Ancient Languages: few Cases from the Pre-Roman Languages of Italy". *Anuari de Filologia Antiqua et Mediaevalia*. 8/2018. 487 - 500.
- Marchesini, Simona 2020. "Messapico". *PALAEOHISPANICA*. 20/2020. 495-530.
- Marchesini, Simona 2021. "I Messapi nel Mediterraneo". *Storia della Mediterraniei*. Annale 3/2021. 10-42.
- Marchesini, Simona 2022. "Limiti nell'ermeneutica delle lingue frammentarie". *Lingvarvm Varietas. An international Journal*. Pisa/Roma: Fabrizio Serra Editore 11/2022. 23-35.
- Marchesini, Simona 2023. "The Messapic Inscription from Grotta Poesia MLM 3 Ro: Analysis with Frame Semantics". Eds. Albio Cesare Cassio & Sara Kaczko: "Alloglōssoi: Multilingualism and Minority Languages in Ancient Europe". 2023 Walter de Gruyter GmbH, Berlin/Boston. 283-298.
- Marchesini, Simona. 2023a. "Ancient Pilgrimage and Inscriptions. Examples from Pre-Roman Rock-Inscriptions of Italy". *Mythos*. 17/2023. 1-22.
- Martirosyan, Hrach K. 2010. *Etymological dictionary of the Armenian inherited lexicon*. Leden/Boston: Brill.
- Massei, Gerlad 1881. *A Book of the Beginnings*, Vol I. London: Williams and Norgate.
- Matasović, Ranko 1995. "Skokove 'ilirske' etimologije". *Folia onomastica Croatica* 4:1995. 89–101.

- Matasović, Ranko 2010. *Etymological Dictionary of Proto-Celtic*. Leiden, Boston: Brill.
- Matzinger, Joachim 2005. "Messapisch und Albanisch". *International Journal of Diachronic Linguistics and Linguistic Reconstruction* (2), 29-54.
- Matzinger, Joachim 2005. "Albanisch *besë* 'Ehrenword usw.'". *Fest. Fiedler* 2005. 215-220.
- Matzinger, Joachim 2006. *Der Altalbanische Text Mbsuame e krështerë (Dottrina Cristiana) Des Leke Matrenga von 1592*. J.H. Röhl Verlag, Dettelbach.
- Matzinger, Joachim 2014. *Einführung ins Messapische KAAOHI ZIE*. 2. Version. Wien.
- Matzinger, Joachim 2019. *Messapisch. Kurzgrammatiken indogermanischer Sprachen und Sprachstufen*. 2. Dr Ludwig Reichert Verlag. Wiesbaden.
- Mayani, Zacharie 1962. *Die Etrusker beginnen zu sprechen*. (Übers. von F. G.) Wien, Berlin, Stuttgart: Paul Neff Verlag.
- Mayer-Baer, Kathi 1970. *Music of the Spheres and the Dance of the Death*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- McManis, Amanda 2013. *Perfume Vessels in South-East Italy*. University of Sidney.
- Meier-Brügger, Michael 2003. *Indo-European Linguistics* (Transl. by Charles Gertmenian). Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Meo, Francesco 2016a. "L'allestimento museale / The layout of the museum". In: *Muro Leccese. I Segreti di una Città Messapica / The secrets of a Messapian settlement*. Edizioni Grifo: Lecce, Italy, 2016. 23-30.
- Meo, Francesco 2016b. "La vita quotidiana nel villaggio iapygio / Daily life in the Iapygian village". Meo, Francesco 2016a. "L'allestimento museale / The layout of the museum". *Muro Leccese. I Segreti di una Città Messapica / The secrets of a Messapian settlement*. Edizioni Grifo: Lecce, Italy.
- Meyer, Anton (Hrs.) 1959. "Die Sprache der alten Illyrier". Band 2: *Etymologisches Wörterbuch des Illyrischen, Grammatik der Illyrischen Sprache*. Wien: Rudolf M. Rohrer.
- Meyer, Gustav 1883. *Albanesische Studien I. Die Pluralbildungen der albanesischen Nomina*. Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften CIV. 257-362.

- Meyer, Gustav 1884. *Albanesische Studien II. Die albanesischen Zahlwörter*. Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften CVII. 259-338.
- Meyer, Gustav 1892. *Albanesische Studien III. Lautlehre des indogermanischen Bestandteile des Albanesischen*. Wien: Carl Gerold's Sohn.
- Meyer, Gustav 1891. *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*. Strassburg: K. J. Trübner.
- Meyer, Gustav 1888. *Kurzgefasste albanesische Grammatik: mit Lesestücken und Glossar*. Breitkopf & Härtel.
- Miklosich, Franz. 1871. *Albanische Forschungen. II. Die romanischen Elemente im Albanischen*. Wien: Karl Gerold's Sohn, Denkschr. Akad. Wien XX.
- Miklosich, Franz. 1870. *Albanische Forschungen. I. Die slavischen Elemente im Albanischen*. Wien: Karl Gerold's Sohn, Denkschr. Akad. Wien XIX.
- Miklosich, Franz. 1870. *Albanische Forschungen. III. Die Form entlehnter Verba im Albanischen and einigen anderen Sprachen*. Wien, Denkschr. Akad. Wien XX.
- Milano, Lucio 1994. *Drinking in Ancient Societies: History and Culture of Drinks in the Ancient Near East*. Padova: Sargon.
- Milewski, Tadeusz. 1965. *The Relation of Messapic within the Indo-European family*. Adam Heinz, Mieczysław.
- Meo, Francesco; Giardiano, Liliana 2016. *Muro Leccese. I Segreti di una Città Messapica/The secrets of a Messapian settlement*. Le-cce: Edizioni Grifo. 61-68.
- Mommsen, Theodor 1850. *Die Unteritalischen Dialekte*. Leipzig: Georg Vigand's Verlag.
- Meyer, Gustav 1888. *Kurzgefasste albanesische Grammatik: mit Lesestücken und Glossar*. Breitkopf & Härtel.
- Milewski, Tadeusz 1965. "The Relation of Messapic within the Indo-European family". Taszycki, Witold [ed.]. *Symbolae linguisticae in honorem Georgii Kuryłowicz*. Wrocław - Warszawa - Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. 204-219
- Nagy, Gregory 2011. "The Aeolic Component in Homeric Diction". S. W. Jamison, H.C. Melchert, B. Vine (eds.) *Proceedings of the 22nd Annual UCLA Indo-European Conference*. Bremen: Ute Hempen Verlag. 133-179.

- Nenci, Giuseppe 1979. 'Gli scavi di Cavallino nel quadro dei rapporti tra genti iapigie e mondo greco', in Cavallino 1. Scavi e ricerche 1964–1967, ed. O Pancrazzi, Galatina. 9-50.
- Nelson, Max 2005. *The Barbarians Beverage: A History of Beer in Ancient Europe*. London & New York: Routledge.
- Нерознак, П. 1978. *Палеобалканские языки*. Москва: НАУКА.
- Niebuhr, Barthold Georg, 1831. *The history of Rome I* (translated by Julius Charles Hare & Connop Thirlwall). J. Smith. Cambridge.
- Norman, Camilla 2011. *The Tribal Tattooing of Daunian Women*. In: *European Journal of Archaeology* 14 (1–2). 133-157.
- Obrador-Cursach, Bartomeu, 2019. "The Luwian Origin of the Phrygian Imprecations". *Phrygia in Antiquity: from the Bronze Age to the Byzantine Period*. Peeters: Leuven, Paris, Bristol. 145-160.
- Omari, Anila 2012. *Marrëdhëniet gjuhësore shqiptaro-serbe*. Tiranë: Botimet Albanologjike.
- Ong, Walter 1982. *Orality and Literacy, the Technologizing of the Word*. London and New York: Methuen.
- Orel, Vladimir E. 2000. *A Concise Historical Grammar of Albanian*. Leiden: Brill.
- Orel, Vladimir E. 1998. *Albanian Etymological Dictionary*. Leiden: Brill.
- Orioles, Vincenzo 1991. "Il Messapico nel quadro indoeuropeo: tra Innovazione e Conservazione". Enrico Campanile (ed.), *Rapporti linguistici e culturali tra i popoli dell'Italia antica*. Pisa, 6–7 ott. Milano: Studi Messapici.
- Ovid 1916. *Metamorphoses*. Loeb Classical Library 43. Vol. II. Books 9-15. Transl. by Frank Justus Miller, revised by G. P. Goold. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Pagliara, Cosimo 1979. *Materiali iscritti arcaici del Salento (I)*. Galatina Congedo.
- Pagliara, Cosimo 1983. *Materiali iscritti arcaici del Salento (II)*. In: *AnnPisa*, XIII, 1, Pisa. 21-89.
- Palaj, Bernandin; Kurti, Donat (eds.) 1937. *Visaret e Kombit II*. Ti-ranë: Shtypshkronja Nikaj.
- Papazoglu, Fanula 1969. *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*. Sarajevo/ Les tribus indigènes de l'intérieur balkanique à l'époque préromaine. ANU Bosne i Hercegovine.
- Parlengeli, Oronzo 1960. *Studi messapici (iscrizioni, lessico, glosso, e indici)*. Milano: Istituto Lombardo di Scienze et Lettere.

- Paterculus, Velleius; Yardley, J. C., and Barrett, Anthony A. 2011. *Roman History: From Romulus & the Foundation of Rome to the Reign of the Emperor Tiberius: From Romulus and the Foundation of Rome to the Reign of the Emperor Tiberius*. Hackett Publishing Co Ink.
- Payne, Anick 2010. *Hieroglyphic Luwian*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Pekmezi, Georg, 1908. *Grammatik der albanesischen Sprache*. Wien: Verlag des Albanesischen Vereines Dija.
- Pedersen, Holger 1895. *Albanische Texte mit Glossar*. Leipzig: S. Hirzel.
- Pedersen, Holger 1890. *Albanesisch und Armenisch*. KS 36. 277-340.
- Pedersen, Holger 1905. *Albanesisch*. Rom. JB. 9 1905. Erlagen. 1909. München, Leipzig. 206-217.
- Pedersen, Holger 1900. *Die gutturale im Albanesischen*. KZ 36; 340-341. om. JB. 9 1905. Erlagen. 1909. München, Leipzig. 206-217.
- Pisani, Vitore 1953. *Manuale storico della lingua Latina*. Rosenberg & Sellier.
- Pisani, Vittore 1959. *Saggi di linguistica storica*. Torino: Rosenberg & Sellier.
- Pisani, Vitore 1973. "Albanese 'ha' mangiare". *Palideia*. 28:183.
- Pisani, Vittore 1976. *Gli Illiri in Italia*. Iliria. 5. 67-73.
- Pitts, Reuben J. 2022. "Coordination strategies in Messapic". *Indo-European Linguistics*, 10/2022/ II. Leiden. 151-168.
- Plutarch 2013. *Complete Works*. Hastings: Delphi Classics.
- Pokorny, Julius 1938. *On the prehistory of the Celts and Illyrians*. Halle: Max Niemeyer
- Pokorny, Julius 1959. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. I Band*. Bern: A. Francke AG Verlag.
- Pokorny, Julius 1938. *Zur Urgeschichte der Kelten und Illyrer*. Halle/Saale: Niemeyer.
- Pokorny, Julius; Partridge, Harry B. 1969. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, 2 Band*. Bern, Munich: A. Francke.
- Pokorny, Julius 2007[1959]. *Proto-Indo-European Etymological Dictionary*. A revised edition of *Indoger-manisches etymologisches Wörterbuch*. Dnghu Association.
- Pounds, Norman J. G. 1990. *An Historical Geography of Europe* (Abridged version). Cambridge: Cambridge University Press.

- Prosdocimi, Aldo Luigi 1989. "Sulla flessione nominale messapica". Parte prima. *Archivio glottologico Italiano* 74: 137-174.
- Prosdocimi, Aldo Luigi 1990. "Sulla flessione nominale messapica". Parte seconda. *Archivio glottologico Italiano* 75: 32-66.
- Prosdocimi, Aldo Luigi 2006. "Il genitivo messapico in *-ihi*". Raffa-ella Bombi, Guido Cifoletti, Fabiana Fusco, Lucia Innocente, and Vincenzo Orioles (eds.), *Studi linguistici in onore di R. Gusmani III*. Alessandria: Edizioni dell'Orso. 1421-1432.
- Puhvel, Jaan 1984. *Hittite etimological dictionary*. Berlin: Mouton
- Puscariu, Sextil 1905. *Etymologisches Wörterbuch der runenischen Sprache. I. Lateinisches Element*. Heidelberg: Carl Winter.
- Radulescu, Mircea-Mihai 1994. "The Indo-European Position of Messapic". *Journal of Indo-European Studies* 22. 329-344.
- Qirjazi, Dhori K. 2021. "Greqishtja në Shqipërinë e Jugut". *Peizazhe të fjalës*. Qasur më: 26/01/2021.
- Quiles, Carlos & López-Menclero, Fernando 2009. "A Grammar of Modern Indo-European". Spain: Indo-European Language Association.
- Reinach, Salomon 1896. "La Crète, l'Illyrie, et l'Italie Méridionale". *L'anthropologie*. Paris. Tome VII, No 1. 540). 536-542.
- Ribezzo, Francesco 1907. *La lingua degli antichi Messapii*. Napoli.
- Ribezzo, Francesco 1938 [1978]. *Corpus inscriptionum messapicarum*. Bari: Edipuglia.
- Rihtman, Cvjetko 1958. *O ilirskom porijeklu polifinih oblika narodne muzike Bosne i Hercegovine*. Rad Kongresa Folklorista Jugoslavije. Bjelanica. Pula, 1952, Bjelašnica 1955. 99-104.
- Riza, Selman 1979. *Studime albanistike*. Rilindja, Prishtinë.
- Reuben J. Pitts 2022. Coordination strategies in Messapic. *Indo-European Linguistics*. 1-18.
- Santoro, Ciro 1983. *Nuovi Studi Messapici*. 2 vols. Congedo, Galatina.
- Santoro, Ciro 1984. *Nuovi Studi Messapici. Primo supplemento*. Galatina: Congedo Editore.
- Sawicka, Irena; Dargiel, Karolina. 2018. *Struktura e rrokjes shqipe*. Prishtinë ASHAK.
- Saunders, David (ed.) 2021. *Underworld: Imagining the Afterlife in Ancient South Italian Vase Painting*. Los Angeles: Getty Publications.
- Savić, Danilo; Ligorio, Orsat 2022. "Illyrian and Slavic". *Lucida intervalla*. 51/2022. 1-41.

- Schmidt, Moriz 1870. *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete des Deutschen, Griechischen und Lateinischen*. 20. Bd., 1. H. 1872, Vandenhoeck & Ruprecht (GmbH & Co. KG). 50-55.
- Schmid, Wolfgang 1962. "Messapisch *Klaohi, klohi*". *Studi Salentini* 14. 332-336.
- Schneider, Édouard (1894). *Une race olubliée : les Pélasges et leur descendance*. Paris: E. Leroux
- Schulz, Reimer: *Leichenbegräbnis und Totenkult bei den Malisoren*. in: *Atlantis, Länder, Völker, Reisen*, Leipzig, vol. 10 (1938), 257-259.
- Schumacher, Stefan; Matzinger, Joachim 2013. *Die Verben des Alt-albanischen: Belegwörterbuch, Vorgeschichte und Etymologie*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Schwandner, Stephanie 1995. "Freund, Feind und Ehre". H. Eberhardt & K. Kaser (eds.) *Albanien: Stammesleben zwischen Tradition und Moderne*. Wien. 117-32.
- Spiro, Aristotel 2021. *Nyjat në gjuhën shqipe*. Tiranë: ASHSH.
- Siljani Llazar 2020[1910]. *Kush janë shqiptarët e sotëm dhe gjuha e tyre?* (Përkth. nga Bullg.: E. S.) Prishtinë: Dija.
- Siklenka, Miranda K. 2015. *Apulian Warrior-Heroes and Greek Citizens: Mortuary Constructions of Identity in Ruvo di Puglia and Metaponto*. (MA Thesis). Queen's University. Kingston, Ontario.
- Small, Alastair 2014. "Pots, Peoples and Places in Fourth-Century B.C.E. Apulia". Carpenter, T. H.; Lynch, K. M.; Robinson, E. G. D. (eds.). *The Italic People of Ancient Apulia: New Evidence from Pottery for Workshops, Markets, and Customs*. Cambridge University Press.
- Stadtmüller, Georg 1966. *Forschungen zur albanischen Frühgeschichte*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Stanko, Jozef 1987. "Étymologie du Thème Messap". *Godišnjak Centar za balkanološka ispitivanja*. Akademija Nauka i Umjetnosti Bosne i Hercegovine. No 25: 23-30.
- Stipčević, Aleksandar 1989. *Iliri: Povijest, život, kultura*. Zagreb: Školska knjiga.
- Strabo 1924. *Geography*. Vol. 3. (ed. by H. L. Jones). Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

- Staal, J. Frits. 1967. "Word Order in Sanskrit and Universal Grammar", volume 5. Foundations of Language Supplementary Series. Dordrecht-Holland: D. Reidel Publishing Company.
- Stuart, Edward Mann 1977. *An Albanian historical Grammar*. Hamburg: H. Burke.
- Stuart, Edward Mann 1984-87. *An Indo-European comparative dictionary*. Hamburg: H. Burke.
- Shukriu, Edi 2018. *Ancient Kosova*. Prishtina: Museum of Kosova, Institute of Archaeology.
- Tagliavini, Carlo 1937. *L'albanese di Dalmazia*. Firenze: Leo. S. Olschki, [= Biblioteca dell'Archivum Romanicum XXII (ser. 2)].
- Tagliavini, Carlo 1937. *Parlata Albanesi di Dalmazia*. Firenze: Leo. S. Olschki.
- Tagliavini, Carlo 1969. *Le origini delle lingue neolatine*. Bologna: Casa editrice Profol. Riccardo Patron, 1969.
- Tagliavini, Carlo 1965. *Stratificazione del lessico albanese. Elementi indoeuropei*. Bologna: Casa editrice Profol. Riccardo Patron.
- Taylor, Julie. 2012. *Duna Barnes and Affective Modernism*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Tirta, Mark 2004. *Mitologjia ndër Shqiptarë*. Tirana: ASHSH.
- Tischler, Johann 1983. *Hethitisches Etymologisches Glossar*. I (a-k). Innsbruck.
- Tischler, Johann 2016. *Vocabulaire Hittite. Y compris Louvite, Paläite, Akkadien, et Summérien* (Traduit par Sylvie Vansevéren), Leuven, Paris, Bristol: Peeters.
- Tole, Vasil 2005. *Odiseja dhe sirenat, grishje drejt viseve iso-polifonike të Epirit*. Tiranë: Eugen.
- Tole, Vasil 2007. *Enciklopedia e iso-polifonisë popullore shqiptare*. Tiranë: Eugen.
- Topalli, Kolec 2007. *Fonetika historike e gjuhës shqipe*. Tiranë: ASHSH/Ditura.
- Topalli, Kolec, 2017. *Fjalor etimologjik i gjuhës shqipe*. Tiranë: QSA.
- Tomezzoli, Giancarlo T. 2022. "Messapian Personal Anthroponyms". *Archaeological Discovery*, 10. 115-135.
- Torp, Alf 1895. "Zu den messapischen Inschriften" *Zeitschrift für Indogermanische Sprach- und Altertumskunde* (Herausg. von Karl Brugman und Wilhelm Streitberg). Fünfter Band. Strassburg: Verlag von Karl Trübner. 195-214.

- Treimer, Carl 1914. "Albanisch und Rumänisch". *Zeitschrift für Rumänische Philologie* 38. 385-411.
- Trumper, John 2018. "Some Celto-Albanian Isoglosses and their Implications". Mirko Grimaldi, Rosangela Lai, Ludovico Franco and Benedetta Baldi (eds.) *Structuring Variation in Romance Linguistics and Beyond: In honour of Leonardo M. Savoia*. *Linguistik Aktuell/Linguistics Today* 252/2018. 379-389.
- Untermann, Jürgen 1964. "Die messapischen Personennamen". In: Hans Krahe (ed.), *Die Sprache der Illyrier*. Zweiter Teil. Wiesbaden: Harrassowitz. 159-213.
- Untermann, Jürgen 1995. "Die vorromischen Personennamen der Randzonen des alten Italien". In: Ernst Eichler, Gerold Hilty, Heinrich Löffler, Hugo Steger, and Ladislav Zgusta (eds.), *Namenforschung. Ein Internationales Handbuch zur Onomastik*. 1. Teilband. Berlin: De Gruyter. 732-738.
- Untermann, Jürgen 2000. *Wörterbuch des Oskisch-Umbrischen*. (Handbuch der italischen Dialekte 3). Heidelberg: Winter.
- Vanzetti, Alessandro 2002. "Some current approaches to protohistoric centralization and urbanization in Italy". P. Attema, G.-J. Burgers, E. van Joolen, M. van Leusen & B. Mater (eds.). *New developments in Italian landscape archaeology: theory and methodology of field survey, landscape evaluation and landscape perception, pottery production and distribution*. Proceedings of a conference held at the UG, April 13-15, 2000, Oxford. 36-51.
- Vasmer, Max 1921. *Studien zur albanesischen Wortforschung*. Dorpat: Universität Derpt.
- Vetter, Emil 1931. "Messapische und venetische Wortdeutungen". *Glotta* 20. Bd., 1/2. H. Vandenhoeck & Ruprecht (GmbH & Co. KG). 67-73.
- Virgil 2007. *Aeneid* (transl. by F. Ahl). Oxford: Oxford University Press.
- Vodtko, Dagmar S. & Irslinger, Britta & Schneider, Carolin 2008. *Nomina im Indogermanischen Lexikon*. Heidelberg: Universitätsverlag WINTER.
- Vollmer, Wilhelm 1836. *Vollständiges Wörterbuch der Mythologie aller nationen*. Stuttgart: Kreis & Hoffmann.
- Walde A; Hofmann, J. B. 1938. *Lateinisches Etymologisches Wörterbuch*. II. Heidelberg: Carl Winter.

- Walde, Alois 1930 (I) 1927 (II) 1932 (III). *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*. (ed. by Julius Pokorny). Berlin und Leipzig: Walter De Gruyter.
- Weigand, Gustav Ludwig 1914. *Albanesisch-Deutsches und Deutsch-Albanesisches Wörterbuch*. Leipzig: Johann Ambrosius Barth.
- West, Morris L. 2007. *Indo-European Poetry and Myth*. Oxford University Press.
- Whatmough, Joshua 1927. "On the Phonology of the Messapic Dialect". *Language*, Vol. 3, No. 4 (Dec., 1927); Linguistic Society of America. 226-231.
- Whatmough, Joshua 1936. "New Messapic Inscriptions: Being Supplement II to the Prae-Italic Dialects of Italy". *Classical Philology*, Vol. 31, No. 3 (Jul., 1936). The University of Chicago. 193-204.
- Whatmough, Joshua 1927. "On the Phonology of the Messapic Dialect". *Language*, Vol. 3, No. 4. 226-231.
- Widmer, Paul 2004. *Das Korn des weiten Feldes. Interne Derivation, Derivationskette und Flexions-klassenhierarchie: Aspekte der nominalen Wortbildung im Urindogermanischen*. Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität.
- Wilkes, John 1992. *The Illyrians*. Oxford, United Kingdom: Blackwell Publishing.
- Witczak, Krzysztof 2005. "Albanian Arboreal Collectives". *Zeitschrift für Balkanologie*. 41/2005 1. 96-100.
- Woodard, Roger D. 2008. *The Ancient Languages of Europe*. Cambridge University Press.
- Yntema, Douw G. 2000. "Mental landscapes of colonization: The ancient written sources and the archaeology of early colonial-Greek south-eastern Italy". *BABesch* 75: 1-49.
- Yntema, Douw G. 2008. "Polybius and the Field Survey Evidence of Apulia". De Ligt, Luuk; Northwood, Simon (eds.). *People, Land, and Politics: Demographic Developments and the Transformation of Roman Italy, 300 BC–AD 14*. Leiden: Brill.
- Xylander, Joseph von. 1835. *Die Sprache der Albaner oder Schkip-taren*. Frankfurt-am-Main: Andreaische Buchhandlung.
- Xhuvani, Aleksandër 2021. *Fjalor i gjuhës shqipe*. Tiranë: ASH.
- Zumthor, Paul. 1983. *Introduction à la poésie orale*. Paris: Seuil.

Fotot
Lavdie Mani

Redaktura kompjuterike dhe kopertina
Prof. dr. Lulëzim Lajçi

Formati: 15.5 x 22 cm

Madhësia: 42.5 tabakë shtypi

Shtypshkronja: "NORD"

Prishtinë, 2024

INSTITUTI ALBANOLOGJIK

Kujtim MANI

MBISHKRIMET MESAPE

333 këndime

INSTIT

Kt

MBISHKE

333

Kujtim MANI - MBISHKRIMET MESAPE - 333 këndime

sket77

11 390

Propozim-leximi që po shfaqim sjell mbishkrimet mesape të cilat na e nxjerrin mesapishten 'të karbonizuar' si *shqipe të hershme*, të pa kurrfarë hijezimi. Ky propozim, i ardhur pas një segmentimi e interpretimi të këtyre mbishkrimeve, na bën të shohim si parahistoria e menduar e *ilirishtes~shqipes* bëhet histori e saj. Kështu fitojnë peshë fjalët e Radulescut (1994) për mesapishten, ilirishten e shqipen si *një* e vetme. Ngjashmëritë leksikore, morfologjike dhe morfo-sintaksore të mesapishtes dhe (proto)shqipes janë përtej çdo rastësie homofonike, tej çdo inxhinieringu etno-gjuhësor, siç ndodh shpesh në këto raste. Ato e 'lexojnë' njëra-tjetrën qartë, me telashe të kuptueshme, jo të vogla, në pika vokabulari e gramatike, që vijnë natyrshëm mes dy gjuhësh a varietetesh që kanë mijëvjeçarë në mes, por që ruajnë një bërthamë të vetme.

ISBN 978-9951-24-192-2

9 789951 241922

L. Lejko